

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI TARİH
ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI DOKTORA TEZİ

**MODERNLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE MÜSLİM VE
GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM (1856-1908)**

Halil ÖZEÇOĞLU

**İZMİR
2009**

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI TARİH
ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI DOKTORA TEZİ

MODERNLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE MÜSLİM VE
GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM (1856-1908)

Halil ÖZEÇOĞLU

Danışman
Doç. Dr. Abdullah MARTAL

İZMİR
2009

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve bunu onurla doğrularım.

Tarih

.../.../2009

Halil ÖZEÇOĞLU

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne

**İşbu alışma j¼rimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak
kabul edilmiştir.**

Başkan: Doç. Dr. Abdullah Martal

¼ye: Yrd. Doç. Dr. Mustafa şahin

¼ye: Yrd. Doç. Dr. Fikret Yılmaz

¼ye: Prof. Dr. Zeki Arıkan

¼ye: Prof. Dr. Recep Yıldırım

Onay

**Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim ¼yelerine ait olduğunu
onaylarım.**

.../06/2009

**Prof. Dr. İbrahim Atalay
Enstit¼ M¼d¼r¼**

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

Tez Yazarının

Soyadı: Özeçoğlu

Adı: Halil

Tezin Türkçe Adı: Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)

Tezin Yabancı Dildeki Adı: A Comparative Approach to the Education of Muslims and Non-Muslims of İzmir During the Modernization Process (1856-1908)

Üniversite: DOKUZ EYLÜL

Enstitü: EĞİTİM BİLİMLERİ

Yılı: 2009

Diğer Kuruluşlar

Tezin Türü: Doktora

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı: XVIII+536

Referans Sayısı: 454

Tezin Danışmanı

Doç. Dr. Abdullah Martal

Türkçe Anahtar Kelimeler

1) Müslüman

2) Rum

3) Ermeni

4) Yahudi

5) Yabancı

6) Eğitim

7) Karşılaştırma

8) Modernleşme

9) İzmir

İngilizce Anahtar Kelimeler

1) Muslim

2) Greek

3) Armenian

4) Jewish

5) Foreigner

6) Education

7) Comparison

8) Modernization

9) İzmir

TEŞEKKÜR

Öğretmenlik deneyimi, yüksek lisans ve doktora eğitimimde danışmanlığımı üstlenen, bana Osmanlıca'yı öğreten ve bu tezin ortaya çıkmasında büyük emeği olan Doç. Dr. Abdullah Martal'a teşekkürle beraber şükran da borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Tezle ilgili yapıcı eleştirilerde bulunan Yrd. Doç. Dr. Fikret Yılmaz'a, eğitim tarihi ve tez ile ilgili yorumlarıyla bu çalışmanın şekillenmesine büyük katkısı olan Yrd. Doç. Dr. Mustafa Şahin'e, Fransızca kaynakları edinmemde ve bunların tercümesinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Ufuk Semercioğlu'na, kaynakça konusunda bana zaman ayıran Dr. Erkan Serçe'ye, tezin konusuyla ilgili olarak cesaretimi arttıran Prof. Dr. Zeki Arıkan'a teşekkür ederim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İzmir Milli Kütüphane, İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Pıştina Kent Arşivi ve Müzesi çalışanlarına da, araştırmacılara karşı, görevlerini hakkıyla yerine getirdikleri için ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR.....	xv
ÖZET.....	xvii
ABSTRACT.....	xviii
GİRİŞ.....	(1-3)
1. Problem, Amaç ve Önem.....	1
2. Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları.....	1
3. Tanımlar.....	1
4. İlgili Yayın ve Araştırmalar.....	1
5. Araştırmada Kullanılan Malzeme ve Yöntem.....	3
I. BÖLÜM	
1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLET SİSTEMİ VE EĞİTİMLE İLGİLİ HUKUKSAL DÜZENLEMELER.....	(4-16)
2. OSMANLI ANASIRININ EĞİTİMİ.....	(17-54)
2.1. Müslüman Milletinin Eğitimi.....	18
2.1.1. Sıbyan Mektebinden İbtidai Mektebine.....	18
2.1.2. Rüşdiyeler.....	19
2.1.3. İdadi ve Sultaniler.....	20
2.1.4. Yüksek Okullar.....	21
2.2. Rum Milletinin Eğitimi.....	22
2.2.1. Rum Okullarının Ders Programı ve Yönetimi.....	25
2.2.2. Rum Okullarının Yapım İzni.....	27
2.2.3. İstihdam, Yardım, İmtihanlar, Piyango ve Tiyatro Tertibi.....	28
2.2.4. Rum Milletinin Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler.....	30

2.3. Bulgarların Eğitimi.....	33
2.3.1. Okul Yapım İzni.....	33
2.3.2. Devletin Bulgar Eğitime Bakışı.....	34
2.3.3. Bulgarların Eğitime Bakışı.....	34
2.4. Ermeni Milletinin Eğitimi.....	36
2.4.1. Padişaha Teşekkür.....	38
2.4.2. Okul Yapımı.....	38
2.4.3. Yardım.....	40
2.4.4. Yasak Mektepler.....	41
2.4.5. Ermeni Eğitiminde Amerikan, İngiliz, Protestan ve Fransız Etkisi.....	41
2.4.6. Ermeni Okullarında Muzır Hareketler.....	45
2.5. Yahudi Milletinin Eğitimi.....	46
2.6. Yabancıların Eğitimi.....	48
2.6.1. Amerikan Okulları.....	49
2.6.2. İngiliz Okulları.....	50
2.6.3. Protestan Okulları Sebebiyle Amerikan ve İngiliz Etkisi.....	50
2.6.4 Alman Okulları.....	52
2.6.5. Avusturya Okulları.....	52
2.6.6. İtalyan Okulları.....	52
2.6.7. Fransız Okulları.....	53
2.6.8. Katolik Okulları Üzerindeki Fransız Etkisi.....	53

II. BÖLÜM

1. İZMİR'DE MÜSLÜMANLARIN EĞİTİMİ.....(55-151)

1.1. İzmir Müslümanları.....	55
1.1.1. İzmir'de Yaşamış Müslüman Aydın ve Eğitimciler.....	55
1.1.2. Müslüman Hayır Kurumları ve Eğitim.....	56
1.1.3. İbtidailer.....	57
1.1.3.1. Teshiliye Mektebi.....	57
1.1.3.2. Hamidiye Mektebi.....	59

1.1.3.3. Natırzade Mektebi.....	60
1.1.3.4. Sahiliye Mektebi.....	60
1.1.3.5. Namazgah Mektebi.....	61
1.1.3.6. Selanikizade Mektebi.....	61
1.1.3.7. Memduhiye Mektebi.....	62
1.1.3.8. Hamidiye Mektebi (Karantina'da).....	62
1.1.3.9. Değirmendağı Mektebi.....	62
1.1.3.10. Feyziye Mektebi.....	62
1.1.3.11. Gayret Zükur Mektebi.....	63
1.1.3.12. Mamuretü'l-Hamid Mektebi.....	63
1.1.3.13. Sahlebcizade Mektebi.....	63
1.1.3.14. Namazgah İnas Mektebi.....	63
1.1.3.15. Mecidiye İnas Mektebi.....	63
1.1.3.16. Hamidiye İnas Mektebi.....	64
1.1.3.17. Terakki İnas Mektebi.....	64
1.1.3.18. Değirmendağı'nda İnas İbtidai Mektebi.....	64
1.1.3.19. Gayret İnas Mektebi.....	64
1.1.3.20. Karşıyaka İbtidaileri	65
1.1.4. İzmir İbtidailerinde Eğitim	66
1.1.5. Rüşdiyeler.....	78
1.1.5.1. İzmir'in İlk Rüşdiye Mektepleri.....	78
1.1.5.2. İzmir Kız Rüşdiye Mektebi.....	83
1.1.5.3. Karşıyaka Rüşdiye Mektepleri.....	86
1.1.6 İzmir Rüşdiyelerinde Eğitim.....	87
1.1.7. Özel Okullar.....	100
1.1.7.1. Terakki Erkek Mektebi.....	100
1.1.7.2. Çıracık Mektepleri.....	101
1.1.7.3. Şemsü'l-Maarif Mektebi.....	102
1.1.7.4. Leyli ve Nehari Menba-i Füyuzat Mektebi.....	102
1.1.7.5. Darü'l-İrfan Mektebi.....	103
1.1.7.6. Burhanü'l-Maarif Mektebi.....	103
1.1.7.7. Lisan ve Ticaret Mektebi.....	103

1.1.7.8. Darü't-Tedris Mektebi.....	104
1.1.7.9. Darü'l-Edeb Mektebi.....	104
1.1.7.10. Hadika-i Maarif Mektebi.....	104
1.1.7.11. Leyli ve Nehari Merkez İttihad ve Terakki Mektebi.....	105
1.1.7.12. Hadika-i Vatan Mektebi.....	106
1.1.7.13. Leyli ve Nehari Şark Mektebi.....	106
1.1.7.14. Terakki Kız Mektebi.....	107
1.1.7.15. Bedreka-i İrfan İnas Mektebi.....	108
1.1.7.16. Ravza-i İrfan İnas Mektebi.....	109
1.1.8. Yüksek Okullar.....	109
1.1.8.1. Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi.....	109
1.1.8.2. Seydiköy Bağcılık, Bağçevanlık, Böcekçilik, Mayiat-ı Mütahammire Mektebi.....	113
1.1.8.3. İzmir Şimendüfer Mektebi.....	116
1.1.8.4. Jandarma Mektebi.....	117
1.1.8.5. İzmir Erkek Muallim Mektebi.....	120
1.1.8.6. İzmir Kız Muallim Mektebi.....	125
1.1.8.7. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi.....	127
1.1.8.7.1. Mekteb-i Sanayi Musikası.....	138
1.1.8.7.2. Mekteb-i Sanayi Piyangoları ve Yolsuzluk.....	139
1.1.8.8. İzmir Mekteb-i İdadisi.....	142
1.1.8.8.1. İdadi Mektebi'nin Yatılı Hale Getirilmesi.....	145
1.1.8.8.2. İdadi Mektebi Müdürünün Taltifi.....	147
1.1.8.8.3. İdadi Mektebi'nde Öğrenci, Öğretmen, Suç ve Ceza.....	148
1.1.8.8.4. İdadi Mektebi'nde Ödüllendirme.....	149
1.1.9. Müslüman Milletinin Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler.....	150
2. İZMİR'DE GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİ.....(152-269)	
2.1. İzmir Rumları.....	152
2.1.1. İzmir'de Yaşamış Rum Aydın, İşadamı ve Eğitimciler.....	153

2.1.2. Rum Hayır Kurumları ve Eğitim.....	156
2.1.3. İzmir Rumlarının Eğitimi.....	157
2.1.4. İzmir'deki Rum Okulları.....	159
2.1.4.1. Aya Dimitri.....	160
2.1.4.2. Evangelistra.....	161
2.1.4.3. Mezarlık.....	162
2.1.4.4. Aya Katrina.....	163
2.1.4.5. Aya Yani Proderomos Kız Okulu.....	164
2.1.4.6. Aya Yani Proderomos Erkek Okulu.....	164
2.1.4.7. Papadaki.....	165
2.1.4.8. Aya Yorgi.....	165
2.1.4.9. Aya Peraskevi.....	166
2.1.4.10. Küpecioğlu Erkek Okulu.....	167
2.1.4.11. Aya Yani Navlogos.....	167
2.1.4.12. Eshinadika.....	167
2.1.4.13. Fukara-i Sıbyan.....	167
2.1.4.14. Aya Nikola Erkek Okulu.....	167
2.1.4.15. Mortakiye Erkek Okulu.....	167
2.1.4.16. Aya Kostanidi.....	168
2.1.4.17. Aya Fotini.....	168
2.1.4.18. Küpecioğlu Kız Okulu.....	169
2.1.4.19. Aya Nikola Kız Okulu.....	169
2.1.4.20. Yukarı Mahalle.....	169
2.1.4.21. Mortakiye Kız Okulu.....	169
2.1.4.22. Özel Aroni Ticaret Okulu.....	169
2.1.4.23. Özel Renieri Okulu.....	170
2.1.4.24. Özel Hermes Ticaret Lisesi.....	171
2.1.4.25. Özel Herelambidi Okulu.....	171
2.1.4.26. Özel Malaros Anastasiades Okulu.....	171
2.1.4.27. Özel Daldaki Okulu.....	171
2.1.4.28. Özel Balladion Okulu.....	172
2.1.4.29. Abonyak Mektebi ve Zağrofos Karındaşlar Mektebi.....	172

2.1.4.30. Özel Zographos Kız Okulu.....	172
2.1.4.31. Kardoli Karındaşlar Mektebi.....	172
2.1.4.32. Omirio Kız Okulu.....	173
2.1.4.33. Aya Trifanos.....	174
2.1.4.34. Özel Yiannikis K. Deneme Lisesi.....	174
2.1.4.35. Özel Nikomahis Kalligeris Okulu.....	174
2.1.4.36. Özel Nestoridis Eğitim Kurumları.....	174
2.1.4.37. Halk Merkezi.....	174
2.1.5. İzmir'deki Rum Okullaşması.....	175
2.1.6. Rum Okul Binaları.....	179
2.1.7. Rum Okullarının Yönetimi.....	183
2.1.8. Rum Okullarının Finansmanı.....	183
2.1.9. Rum Okullarında Dersler.....	187
2.1.10. Rum Okullarında Tatiller.....	189
2.1.11. Ortak Methiye.....	189
2.1.12. Gelenekçilik Sadakat ve Tutuculuk.....	190
2.1.13. İzmir Rumlarının Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler.....	191
2.2. İzmir Ermenileri.....	194
2.2.1. İzmir'de Yaşamış Ermeni Aydın ve Eğitimciler.....	196
2.2.2. Ermeni Hayır Kurumları ve Eğitim.....	198
2.2.3. Ermeni Okullarının Yönetimi.....	200
2.2.4. İzmir Ermenilerinin Eğitimi.....	200
2.2.5. Okulların Fiziki Durumu.....	204
2.2.6. Tatiller.....	205
2.2.7. Dersler.....	205
2.2.8. İzmir'deki Ermeni Okulları.....	206
2.2.8.1. Mesropyan Okulu.....	207
2.2.8.2. Hripsime Okulu.....	210
2.2.8.3. Kasap Hızır Mahallesi'ndeki Ermeni Kız Mektebi.....	211
2.2.9. İmtihanlar.....	214
2.2.10. Okulda İbadet.....	214

2.2.11. İzmir'deki Ermeni Okullaşması.....	215
2.2.12. İzmir Ermenilerinin Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler.....	216
2.3. İzmir Yahudileri.....	218
2.3.1. İzmir'de Yaşamış Yahudi Aydın, Eğitimci ve İleri Gelenleri.....	222
2.3.2. Yahudi Hayır Kurumları ve Eğitim.....	228
2.3.3. İzmir Yahudilerinin Eğitimi.....	228
2.3.4. İzmir'deki Yahudi Okulları.....	230
2.3.4.1. Nesim Kohen Okulu.....	230
2.3.4.2. Sertac-ı Mezhep (Kéter Tora).....	231
2.3.4.3. Talmud Tora (Musevi Yetimhanesi).....	234
2.3.4.4. Terakki Mektebi.....	239
2.3.5. Alliance Israelite ve İzmir'deki Okulları.....	244
2.3.5.1. Alliance Israelite Universelle Erkek Mektebi.....	244
2.3.5.2. Alliance Israelite Universelle Kız Mektebi.....	251
2.3.5.3. Alliance Israelite Universelle Sanayi Kız Mektebi.....	252
2.3.5.4. Alliance Israelite Universelle Mekteb-i Sanayi (Çıraklık Okulu).....	253
2.3.5.5. Or Yehuda.....	255
2.3.5.6. Tüccar Mektebi.....	259
2.3.6. İzmir'deki Yahudi Okullarının Finansmanı.....	260
2.3.7. İzmir Yahudilerinin Eğitiminde Türkçe.....	263
2.3.8. İzmir Yahudilerinin Eğitiminde Taltifler.....	268
3. İZMİR'DE YABANCILARIN EĞİTİMİ..... (270-351)	
3.1. İzmir'de Amerikalılar ve Eğitim Faaliyetleri.....	270
3.1.1. Milletlerarası İzmir Koleji (American International College).....	271
3.1.2. İzmir Amerikan Kız Koleji.....	279
3.2. İzmir'de İngilizler ve Eğitim Faaliyetleri.....	283
3.2.1. İngiliz Ticaret Okulu.....	286
3.2.2. İskoç Misyoner Okulu.....	288
3.3. İzmir'de Almanlar ve Eğitim Faaliyetleri.....	289

3.3.1. Pensionnat des Soeurs Diaconesses de Kaiserwerth.....	289
3.3.2. Alman İmparatoru'na Hakaret İthamı.....	293
3.3.3. İstihdam.....	293
3.4. İzmir'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Etkinliği ve Eğitim Faaliyetleri.....	294
3.4.1. Fransisken Okulu.....	294
3.4.2. Mekitarist (Benedikten) Okulu.....	295
3.4.3. Dil Okulu.....	296
3.4.4. Bayraklı Darülmualimini ve Avusturya Tebaası.....	296
3.5. İzmir'de İtalyanlar ve Eğitim Faaliyetleri.....	297
3.5.1. Ecole İtalienne.....	298
3.5.2. Ecole de'l Immaculée Conception.....	299
3.5.3. Ecole de Santa Maria.....	299
3.5.4. Ecole Saint Polycarpe.....	299
3.5.5. Ecole de San Rocco.....	299
3.5.6. İtalyan Kız Mektebi (Eski).....	300
3.5.7. İtalyan Ana ve İlkokulu.....	300
3.5.8. Ticaret Mektebi.....	301
3.5.9. Capuçinlerin Okulu.....	301
3.5.10. İtalyan Kız Mektebi (Yeni).....	302
3.5.11. İzmir'de İtalyan Okullarının Yönetimi ve Finansmanı.....	308
3.5.12. İtalyan Eğitim Politikasının İzmir Üzerinden Trablusgarp ve I.Dünya Savaşı'na Yansımaları.....	309
3.5.13. Ecole İtalienne'de Devlet Memurlarına Hakaret.....	311
3.6. İzmir'de Fransızlar ve Eğitim Faaliyetleri.....	312
3.6.1. Propaganda Koleji, Picpüsyenler, Frérler ve Lazaristler.....	314
3.6.2. Ecoles des Frères de la Doctrine Chrétienne.....	321
3.6.2.1. Saint Joseph Koleji.....	322
3.6.2.2. Saint Jean Mektebi.....	325
3.6.2.3. Saint André Mektebi ve Çıraklık Okulu.....	326
3.6.2.4. Ecole de Cordélio.....	328
3.6.2.5. Succursale de Guez-Tépé.....	328

3.6.3. Dames de Sion Okulları.....	329
3.6.3.1. Pensionnat de Smyrne.....	329
3.6.3.2. Ecole de Cordélio.....	333
3.6.4. Soeurs de Charite Mektepleri (Filles de la Charité).....	335
3.6.4.1. Saint Vincent Kız Okulu (Bornova Okulu).....	336
3.6.4.2. College de la Providence.....	338
3.6.4.3. Fransız Hastanesi Okulu.....	340
3.6.4.4. Buca Kız Okulu.....	341
3.6.4.5. Göztepe Kız Okulu.....	342
3.6.5. Frér ve Fransız Okullaşmasına Devam.....	344
3.6.6. İzmir'deki Diğer Fransız Eğitim Faaliyetleri.....	346
3.6.7. İzmir'deki Fransız Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler.....	347

3. BÖLÜM

1. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİMİNDE ANASIRIN GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜM.....(352-381)

1.1. Sınıfsal Yapıdaki Değişim.....	352
1.2. Dönüşümün İdeolojileri ve Eğitim.....	356
1.3. Müslüman Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm.....	357
1.4. Rum-Ortodoks Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm.....	365
1.5. Bulgarların Eğitimindeki Dönüşüm.....	370
1.6. Ermeni Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm.....	371
1.7. Yahudi Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm.....	375
1.8. Yabancı Okulların Durumu.....	379

2. İZMİR'DEKİ OSMANLI ANASIRININ EĞİTİM ALANINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ.....(382-412)

2.1. İzmir Müslümanlarının Eğitimindeki Dönüşüm.....	384
2.2. İzmir Rumlarının Eğitimindeki Dönüşüm.....	387
2.2.1. Evangelik Okulu.....	388

2.2.2. İzmir Edebiyat Cimnazyumu.....	397
2.2.3. Evangelik Okulu, Edebiyat Cimnazyumu, Adamantios Koreas, Constantinos Koumas ve İzmir'deki Rum Eğitiminin Dönüşümü.....	399
2.3. İzmir Ermenilerinin Eğitimindeki Dönüşüm.....	404
2.4. İzmir Yahudilerinin Eğitimindeki Dönüşüm.....	405
2.5. İzmir'de Yabancıların Eğitim Alanındaki Dönüşümleri.....	409

4. BÖLÜM

1. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİMİNDE MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM.....(413-431)

1.1. Müslüman Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	413
1.2. Rum Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	414
1.3. Bulgarların Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	415
1.4. Ermeni Milletinin Eğitimiyle Müslüman Milletinin Eğitimine Bölgesel Bir Karşılaştırma: Erzurum Vilayeti Valisi Mustafa Nazım'ın Islahat Layihası.....	416
1.5. Ermeni Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	419
1.6. Yahudi Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	421
1.7. Yabancı Okullar Hakkında Osmanlı Devleti'ne Sunulmuş Raporların Penceresinden Bir Karşılaştırma.....	421
1.8. Yabancıların Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	426

2. MODERNLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM.....(432-517)

2.1. Müslüman Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	432
2.1.1. İbtidailerle İlgili Özellikler.....	432
2.1.2. İzmir Taşrasında İbtidai Eğitiminde Anasının Durumuna Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım.....	435
2.1.2.1.Ödemiş Kazası.....	435

2.1.2.2. Urla Kazası.....	437
2.1.2.3. Bayındır Kazası.....	439
2.1.2.4. Bergama Kazası.....	441
2.1.2.5. Tire Kazası.....	444
2.1.2.6. Çeşme Kazası.....	447
2.1.2.7. Seferihisar Kazası.....	448
2.1.2.8. Foçateyn Kazası.....	449
2.1.2.9. Karaburun Kazası.....	451
2.1.2.10. Kuşadası Kazası.....	452
2.1.2.11. Menemen Kazası.....	453
2.1.2.12. Nif Kazası.....	454
2.1.2.13. Bornova Nahiyesi.....	455
2.1.2.14. Seydiköy Nahiyesi.....	455
2.1.2.15. Torbalı ile Beraber Teryande Nahiyesi.....	457
2.1.3. Rüşdiyelerle İlgili Özellikler.....	460
2.1.4. Hamidiye Sanayi Mektebi, Müslimler, Gayrimüslimler ve Yabancılar.....	464
2.1.5. İzmir Mekteb-i İdadisi, Müslimler, Gayrimüslimler ve Yabancılar.....	470
2.1.6. İzmir Mekteb-i İdadisi'nde İngilizce ve Rumca Öğretilme Çabası ve Şehirde Bir Dil Okulu Açma Teşebbüsü.....	480
2.1.7. Özel ve Yüksek Okullar ile İlgili Özellikler.....	483
2.2. Rum Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	486
2.3. Ermeni Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	492
2.4. Yahudi Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	496
2.5. Yabancıların Eğitimiyle İlgili Özellikler.....	501
2.6. İstatistiksel Bir Karşılaştırma.....	511
SONUÇ.....	(518-521)
KAYNAKÇA.....	(522-536)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Leyli ve Nehari Şark Mektebi'nin Ücret Tarifesi.....	107
Tablo 2. İzmir Kız Muallim Mektebi'nin Memur Kadrosu.....	126
Tablo 3. 1894 Yılında İzmir'de Bulunan Yahudi Okulları.....	239-240
Tablo 4. 1905 Yılında İzmir'de Bulunan Yahudi Rüşdiyeleri.....	241
Tablo 5. 1908 Yılında İzmir'de Bulunan Yahudi Okulları.....	241-242
Tablo 6. İzmir Musevi Yetim Mektebi'yle hastanesi Menfaatine Ait Olan Piyangonun Planı.....	262
Tablo 7. Göztepe Amerikan Kız Koleji'nin 1932-1933 Tarihli Gelir ve Giderleri.....	282
Tablo 8. Göztepe Amerikan Kız Koleji'nin 1938-1939 Tarihli Gelir ve Giderleri.....	282
Tablo 9. İzmir Amerikan Kız Koleji'nin 1939-1940 Tarihli Öğretmen Kadrosu.....	283
Tablo 10. Kordon İtalyan Kız Okulu'nun 1932-1933 Tarihli Gelir ve Giderleri.....	306
Tablo 11. Saint André Mektebi ve Çıraklık Mektebi'nin Milliyetlere Göre Öğrenci Sayıları.....	327
Tablo 12. İzmir'deki Fransız Okullarına Devam Eden Öğrenci Sayısı.....	344
Tablo 13. Beyrut Vilayeti'ndeki Ecnebi Okulları.....	423-424
Tablo 14. 1898 Yılında Ödemiş Kazası'nda Bulunan Gayrimüslim İbtidaileri.....	435
Tablo 15. 1898 Yılında Urla Kazası'nda Bulunan Gayrimüslim İbtidaileri...	437
Tablo 16. 1899 Yılında Urla Kazası'nda Bulunan Gayrimüslim İbtidaileri...	438
Tablo 17. 1908 Yılında Urla'da İbtidai Eğitimi Veren Merkez Okulları.....	438
Tablo 18. 1898 Yılında Bayındır Kazası'nda İbtidai Eğitimi Veren Gayrimüslim Okulları.....	439
Tablo 19. 1908 Yılında Bayındır Kazası'nda Adları Belli Olan Müslüman İbtidaileri.....	440

Tablo 20. 1898 Yılında Bergama’da Ayrıntıları Belirli Olan İbtidai Mektepleri.....	441
Tablo 21. 1899 Yılında Bergama’da Ayrıntıları Belirli Olan İbtidai Mektepleri.....	442
Tablo 22. 1908 Yılında Bergama’da Bulunan İbtidai Okulları.....	442-443
Tablo 23. 1898 Yılında Tire’de İbtidai Eğitimi Veren Okullar.....	444
Tablo 24. 1899 Yılında Tire’de İbtidai Eğitimi Veren Okullar.....	445
Tablo 25. 1898 Yılında Çeşme’de İbtidai Eğitimi Veren Okullar.....	447
Tablo 26. 1908 Yılında Çeşme’de İbtidai Eğitimi Veren Okullar.....	448
Tablo 27. 1899 Yılında Seferihisar’da İbtidai Eğitimi Veren ve Ayrıntıları Belli Olan Okullar.....	448
Tablo 28. 1898 Yılında Foçateyn’de İbtidai Eğitimi Veren Gayrimüslim Okulları.....	449
Tablo 29. 1908 Yılında Foçateyn’de İbtidai Eğitimi Veren Gayrimüslim Okulları.....	451
Tablo 30. 1898 Yılında Kuşadası’nda İbtidai Eğitimi Veren ve Ayrıntıları Belli Olan Okullar.....	452
Tablo 31. 1898 Yılında Menemen’de İbtidai Eğitimi Veren ve Durumları Belli Olan Okullar.....	453
Tablo 32. 1902 Yılında Nif’te İbtidai Eğitimi Veren Okullar.....	455
Tablo 33. 1908 Yılında Seydiköy’de Bulunan Mektepler.....	456
Tablo 34. 1908 Yılında Torbalı ile Beraber Teryande Nahiyesi’nde Bulunan Mektepler.....	457
Tablo 35. İzmir’de Açılması Kararlaştırılan Dil Okulu’nun Ders Programı...482	
Tablo 36. Cuinet’e Göre İzmir’deki Cemaatlerin Eğitim İstatistikleri.....	511
Tablo 37. 1891 Tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi’ne Göre İzmir’deki Gayrimüslim ve Yabancıların Eğitim İstatistikleri.....	512
Tablo 38. 1893 Yılında İzmir’in Nüfusu.....	512-513
Tablo 39. Nail Moralı’ya Göre 1917 Yılında İzmir’deki Gayrimüslim Öğrenci ve Okul Sayıları.....	516
Tablo 40. İttihad ve Terakki’ye Göre 1917 Yılında İzmir’deki Gayrimüslim Öğrenci ve Okul Sayıları.....	516

KISALTMALAR

- BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- DH EUM KLU: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi Tasnifi
- DH EUM 3Şb: Dahiliye Emniyet-i Umumi 3. Şube Tasnifi
- DH İD: Dahiliye İdare Kısmı Evrakı
- DH KMS: Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı
- DH MUİ: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalem-i Evrakı
- DH MKT: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem-i Tasnifi
- DH TMIKS: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
- DH UMVM: Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Evrakı
- HR SYS: Hariciye Siyasi Kısım Evrakı
- HR TO: Hariciye Tercüme Odası Evrakı
- HAT: Hatt-ı Hümayun
- İ AZN: İrade Adliye ve Mezahib Tasnifi
- İ AS: İrade Askeri Tasnifi
- İ DH: İrade Dahiliye Tasnifi
- İ DUİT: İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi
- İ HUS: İrade Hususi Evrak Tasnifi
- İ MF: İrade Maarif Tasnifi
- İ ML: İrade Maliye Tasnifi
- İ MMS: İrade Meclis-i Mahsus Tasnifi
- İ MVL: İrade Meclis-i Vela Tasnifi
- İ RSM: İrade Rüsumat Tasnifi
- İ ŞD: İrade Şura-i Devlet Tasnifi
- İ TAL: İrade Taltifat Tasnifi
- MV: Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi
- A}MKT DV: Sadaret Mektubi Kalem-i Deavi Evrakı
- A}MKT NZD: Sadaret Mektubi Kalem-i Nezaret ve Devair Evrakı
- A}MKT UM: Sadaret Mektubi Kalem-i Umum Vilayet Evrakı
- A}MKT MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalem-i Evrakı
- YEE: Yıldız Esas Evrakı
- Y MTV: Yıldız Mütevenni Maruzat Evrakı
- Y PRK AZN: Yıldız Parakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı

- Y PRK AZJ: Yıldız Parakende Evrakı Arzuhal ve Journaller Tasnifi
Y PRK ASK: Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi
Y PRK DH: Yıldız Parakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y PRK EŞA: Yıldız Parakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı
Y PRK MF: Yıldız Parakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı
Y PRK TKM: Yıldız Parakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn
Mütercimliği
Y PRK UM: Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y PRK ZB: Yıldız Parakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı
YA HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
YA RES: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
YEE KP: Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
ZB: Zaptiye Nezareti Tasnifi
AVS: Aydın Vilayeti Salnamesi
DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü
SDAO: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
İEMMMM: İzmir Erkek Muallim Mektebi Mezunları Mecmuası
AAMC: Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti
KKÖO: Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu
AB(BOARD): American Board of Commissioners for Foreign Missions
NATO: North Atlantic Treaty Organisation
YMCA: Young Men's Christianity Assosiation
TTK: Türk Tarih Kurumu
DEÜ: Dokuz Eylül Üniversitesi
Bkz: Bakınız
ss: sayfadan sayfaya

ÖZET

Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)

Halil ÖZEÇOĞLU

Bu çalışmada, ilk olarak, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Müslim-gayrimüslim ve yabancıların eğitimlerinin profili çizildi. Daha sonra, İzmir’deki anasırın eğitimi kaleme alındı.

Osmanlı eğitiminde unsurların geçirdiği dönüşüm ve İzmir’de bu dönüşümün nasıl yaşandığı yazıldı. Gerek imparatorlukta, gerekse İzmir’de unsurların eğitimsel durumları karşılaştırmalı bir şekilde ele alındı.

Bu çalışma ile İzmir’deki Evangelik Okulu, İtalyan Kız Okulu, Soeurs de Charite Okulları, Dame de Sion İzmir Yatılı Okulu, Mesropyan Okulu ve Ermenilerin eğitimi, Yahudi okulları, Amerikan kız ve erkek okulları ve Rumların eğitimleri, ilk defa bu kadar ayrıntılı bir şekilde ortaya kondu. Müslim-gayrimüslim ve yabancıların eğitimlerindeki devletin politikasına aykırı hareketler gün ışığına çıkarıldı.

Yine ilk defa, İzmir ibtidai ve rüşdiyelerindeki eğitim karşılaştırılıp, Evangelik Okulu’nun Yunan ulus devletine giden yolda açtığı pencere değerlendirildi. İzmir Mekteb-i İdadi ve Mekteb-i Sanayi tarihi orijinal belgelerle aydınlatılmaya çalışıldı.

Bunlarla beraber, Osmanlı ve İzmir eğitim tarihi hakkında şimdiye kadar yapılmış olan bazı yanlışlar, metnin içinde akademik kurallar çerçevesinde düzeltildi.

Anahtar Sözcükler: Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi, Yabancı, Eğitim, Karşılaştırma, Modernleşme, İzmir.

ABSTRACT

A Comparative Approach to the Education of Muslims and Non-Muslims of İzmir During the Modernization Process (1856-1908)

Halil ÖZEÇOĞLU

In this study, the education of Muslims, Non-Muslims and foreigners under the domination of the Otoman Empire has been clarified first. Then the education of the nations has been written down.

The evolution of the nations' education and how this evolution has been formed are elucidated. Both in the empire and in İzmir, the educational position of the nations are stated in a comparative method.

By this study, schools in İzmir -Evangelic School, Italian Girls' School, Soeurs de Charite School, Dame de Sion Boarding School, Mesropyan School- and the education of the Armenian, Jewish schools, American girls' and boys' schools and the education of the Greek have been revealed in such a detailed way for the first time. The reverse attitudes in the education of the Muslims, Non-Muslims and foreigners towards the Government's politics have been brought to light.

The contribution of Evangelic School to the foundation of Greece has been evaluated by means of comparing the education in primary schools and also comparing the education in secondary schools in İzmir. İzmir Mekteb-i İdadi and Mekteb-i Sanayi have been elucidated by historical and original documents.

Furthermore, by this study, some errors about the history of education in İzmir and in the Otoman Empire have been rectified in accordance with the academic rules in the text.

Key Words: Muslim, Greek, Armenian, Jewish, Foreigner, Education, Comparison, Modernization, İzmir.

GİRİŞ

1. Problem, Amaç ve Önem

Şimdiye kadar İzmir eğitim tarihi üzerine yapılmış olan çalışmalarda, karşılaştırma yöntemi uygulanmamış olmakla beraber; imparatorluğun eğitiminden İzmir'e bir pencere de açılmamıştır. Ayrıca İzmir'in gayrimüslim ve yabancı unsurlarının eğitimleri de detaylı olarak ortaya konmamıştır. Bu tez çalışması, adı geçen eksiklikleri gidermeye yöneliktir. Böyle bir perspektifle bakınca, tez, İngilizce-Rumca, Fransızca ve Osmanlıca kaynakların kullanılarak, İzmir'in eğitiminde unsurların durumlarını, imparatorluktaki eğitimi de hesaba katarak, karşılaştırmalı bir yöntemle ortaya koyan ilk ve tek araştırma olma özelliğini kazanmaktadır.

2. Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları

Araştırma, 1856-1908 yılları arasında, genel anlamda imparatorlukta, özel anlamda ve yoğun olarak da İzmir'de yaşayan Müslüman, gayrimüslim ve yabancıların eğitim faaliyetleri üzerine yapılmıştır.

3. Tanımlar

Bu araştırma genel-geçer tanımlar ve kalıplar üzerine kurulmamıştır. Tezin içinde kavramlar kendi ifadelerini bulmaktadır. Bununla beraber, yanlış kullanılmış olan kavramların kullanılmamasına ve bunların doğru bir şekilde telaffuz edilmesine elden geldiğince dikkat edilmiştir. Örneğin, şimdiye kadar yapılmış olan çoğu çalışmada yanlış kullanıldığı gibi, Osmanlı gayrimüslimlerine, tarafımızdan, "azınlık" denmemiştir. Çünkü onlar, en az bir Müslüman kadar Osmanlıdırlar.

4. İlgili Yayın ve Araştırmalar

İzmir'in eğitim tarihine dair bugüne kadar yapılmış en derli toplu çalışma, Sadiye Tutsak'ın "İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler" adlı eseridir. Bu eserde; İzmir'deki okulların ders programları, öğretmen ve öğrenci durumları istatistiki tablolarla verilmiştir. Bu yüzden, kitapta önemli bir yekünü tablolar tutmaktadır. Bununla beraber, bu kitap, 1850-1950 dönemini kapsadığından olsa gerek, şehrin

gayrimüslim ve yabancı eğitimini ayrıntılı olarak ortaya koyamamaktadır. Yine de bu eser, konuyla ilgili çalışma yapacak olanlar için temel bir başvuru kaynağı olma özelliğini taşımaktadır.

Cevad Sami ve Hüsnü'nün kaleme aldığı, İzmir'in, 1321 (1905) yılındaki eğitim durumu ve özel okulları hakkında da bilgiler veren 1323 basım tarihli "Nevsal-i İktisad", Erkan Serçe tarafından "İzmir 1905" olarak günümüz Türkçesi'ne çevrilmiş değerli bir kaynaktır.

Zeki Arıkan'ın "İzmir Basınından Seçmeler" adlı çalışması, İzmir'in maarifi ve mektepleri hakkında, günümüz Türkçesi'yle dönemin basınında çıkmış bazı önemli haberleri ihtiva etmektedir.

Rauf Beyru "19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam" adlı eserinde dönemin kaynaklarını kullanarak, şehirdeki Müslüman, gayrimüslim ve yabancıların eğitimlerini 14 sayfalık bir bölümde ortaya koymuştur.

Karl Von Scherzer'in "İzmir 1873" adıyla çevrilmiş araştırması, şehirdeki Müslüman ve gayrimüslimlerin eğitimleri ve yabancı kolonileri hakkında bir yol haritası çizmektedir.

Olaf Yaranga'nın "19. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerinin Anlatımlarında İzmir" adlı kitabında Lazaristler ve Lamartine'in Propaganda Koleji'ndeki ödül dağıtma törenine katılımı hakkında bilgi verilmektedir.

Paul Lindau'nun "1900'lerde İzmir" adlı makalesinde, sınırlı da olsa, şehirdeki Ermeni ve Yahudi eğitimi hakkında bilgiler bulunmaktadır.

G.N. Mihail'in İzmir'in 1920 yılını anlatan eserinde, daha çok, şehrin eğitim kurumlarına dair istatistiki bilgiler bulunmaktadır.

Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi'nin hazırladığı 1921 yılı İzmir'ine dair rapor, şehirdeki hayır kurumları ve eğitim faaliyetleri, Müslüman, gayrimüslim, Katolik ve Amerikan okulları hakkında bilgiler içermektedir.

Adnan Bilget'in "Son Yüzyılda İzmir Şehri" adlı kitabı Kızılcıllu'daki Amerikan Koleji ve şehirdeki okullar hakkında istatistiki bilgiler vermektedir.

Nail Moralı'nın, "Mütareke'de İzmir" 'inde, hususi mektepler ve yüksek okullar, Bezmi Nusret Kaygusuz'un "Bir Roman Gibi" 'sinde şehirdeki Darümuallimin ve hususi mektepler, Ziya Somar'ın Tevfik Nevzad'ı anlattığı eserinde, Müslüman ve Yahudi eğitimleri arasındaki bazı farklar görülebilmektedir.

Cuinet'in "La Turquie D'Asie", Pernot'un "Rapport Sur Un Voyage D'etude A Constantinople En Égypte Et En Turquie D'Asie", Rougon'un "Smyrne" adlı eserleri ve Roche'un "L'Education Et la Culture Francaises A Constantinople Et a Smyrne Dans La Premiere Moitié Du XIX. Siecle" başlıklı makalesi, dönemin Osmanlıca gazete ve arşiv belgeleri ve vilayet salnameleri ile karşılaştırılması gereken önemli Fransızca kaynaklardır.

Yine Anestides'in "Education and Culture" başlıklı makalesi okunmadan, İzmir Rumlarının ve Evangelik Okulu'nun eğitimi anlaşılamaz.

5. Araştırmada Kullanılan Malzeme ve Yöntem

1856-1908 arası dönemde imparatorlukta ve İzmir'deki unsurların eğitimlerine dair Osmanlıca arşiv kaynakları ve Fransızca araştırmalar tarandı. Aynı döneme ait gazete taraması da yapıldı. Bundan sonra, Türkçe ve İngilizce literatür incelendi ve İzmir'in eğitimine dair var olan yayınlar elde edilerek, gerekli okumalar yapıldı. Araştırma sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İzmir Milli Kütüphane, İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, Dokuz Eylül ve Ege Üniversitelerinin kütüphanelerinden faydalanıldı. İnternette gerekli araştırmalar yapıldı. İzmir St. Joseph Lisesi ve İzmir İtalyan Ana ve İlkokulu yöneticileriyle, okulları hakkında görüşüldü. En son, Osmanlıca, İngilizce ve Fransızca kaynakların transkripsiyonu yapıldı. Elde edilen bilgi ve belgelerle, unsurların eğitimi ortaya kondu ve karşılaştırma yapıldı.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİLLET SİSTEMİ VE EĞİTİMLE İLGİLİ HUKUKSAL DÜZENLEMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nda millet, bugünkü anlamını içermemekte; din ve mezhep aidiyetine dayanmaktadır (Ortaylı, 1985: 996-997). Yani “millet” sözcüğünün karşılığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda “cemaat”tir (Küçük, 1999: 211). Bu yüzden, “nation” deyiminin karşılığı olarak, “ulus” kelimesinin kullanılması çok daha yerinde olmaktadır (Ortaylı, 1985: 996).

Fatih devrinde, işlevini yitirmekte olan Rum Patrikliği, İstanbul'un fethinden sonra ihya edildi ve patrikhaneye geniş haklar tanındı. Aynı şekilde, Musevilere de kendi havralarına sahip olma hakkı verildi (Küçük, 1999: 210). Yine Fatih, 1461'de, İstanbul'da Gregoryen Ermeni Patrikhanesi'ni kurdu ve başına da Bursa Ermeni Metropolitisi Ovakim'i patrik olarak atadı. Ovakim'e verilen ferman, hemen hemen Rum patriğine verilen ile aynı olmakla beraber, Rum-Ortodoks Patrikliği'nin etki alanı dışında kalan diğer bütün Hıristiyan topluluklar, devletle olan ilişkilerini Ermeni Patrikliği sayesinde kurmak durumunda kaldılar (Ercan, 1999: 204). Fakat, 1600 yılına kadar rahat bir şekilde yaşayan Ermeni toplumu arasında, bu tarihten sonra, Gregoryenlik, Katoliklik ve Protestanlık kavgalarının başladığı da görülmekteydi (Ercan, 1999: 204).

Toplumlar itibarlarına göre; Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler şeklinde sıralanmaktaydı. Asli unsur sayılan Müslümanlar; Türk, Arnavut, Pomak, Boşnak, Arap ve diğer Müslüman etnik gruplardan oluşmaktaydı (Küçük, 1999: 210). Gayrimüslimler ise Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Ulah, Maruni, Geldani, Süryani, Arnavut, Çingeneler ve benzerlerinden oluşmaktaydı (Toros, 1985: 1008-1011).

Devlet, yetkilerini, yönetim, maliye ve askerlikle sınırlayarak; adalet, eğitim ve diğer hizmetlerin yürütülmesini din esasına dayalı milletlerin düzenlemesine bırakmıştı. Rum, Ermeni ve Yahudiler kendi dini liderleri yönetiminde, kendi dil ve geleneklerini yaşatarak; okullarını, mahkemelerini, yetimhanelerini, hastanelerini, vb. koruyup sürdürerek; yasalara uyup, vergilerini ödeyip, düzene uydukları sürece, Osmanlı egemen sınıfıyla pek az bir ilişki içerisinde istedikleri gibi

yaşayabilmekteydiler. Hıristiyan ve Musevilerin Müslümanlara nazaran en önemli avantajı ise, yaşam boyu da sürebilen askerlikten, cizye karşılığı muaf tutulmalarıydı (Shaw, 1985: 1003).

Rum-Ortodoks milleti içinde Rum rahiplerinin kötü yönetimi, Islahat Fermanı ve milliyetçilik gibi diğer etkenlerle beraber, Bulgar Piskoposluğu'nun kurulmasına neden oldu (Küçük, 1985: 1022; Shaw, 1985: 1006).

Bulgar kilisesinin özgürlüğü anlamına gelen "Eksarkhane" 'nin kurulması, 11 Mart 1870 tarihli fermanla sağlandı. Böylece, yaklaşık bin yıldır Rum Patrikliği'nin egemenliğinde bulunan Bulgarlar, Osmanlı Devleti zamanında, bağımsız bir patrikhaneye sahip oldular (Ercan, 1999: 202).

İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin Protestan yaptıkları 15.000 civarında bir Ermeni cemaati, 1850 yılında, İngiltere'nin sayesinde, Ermeni-Protestan milleti olma hakkını elde etti (Kurat, 1999: 219; Ortaylı, 1985: 1000).

Protestan milletin yönetiminde bir piskopos ve ona yardım eden bir din kurulundan başka, milletin dünyevi işlerini yürütmekle görevli bir "Laik Komite" de mevcuttu (Kurat, 1999: 219). Zaten, yapısı gereği, Protestan mezhebinin işleri daha çok laik kimselerce yürütülmekteydi. Bu durum, Gregoryen Ermenilerinin aydın ve zengin grubu arasında yeni bir eğilimi ortaya çıkardı. Özellikle Avrupa'da tahsil görmüş ve Babıali'nin güvenini kazanmış olan bir grup, 1853'te bir komisyon kurarak bir nizamname hazırladılar. Bu nizamname, 1857'de Ermeni milleti temsilcileri tarafından da kabul edilip, yürürlüğe girdi. Nizamnamenin yürütülmesi, fazla uzun sürmedi. Kirkor Odyan, Russinyan ve Serovpa Vichenyan gibi önde gelen Osmanlı Ermeni bürokratları, 1860 yılında ayrı bir nizamname hazırladılar. Ancak sorunlar çıkması üzerine Ali Paşa, 1862 yılında, Patrik Stefan'a Ermeni laik ve ruhbanından oluşan yedi kişilik bir grubun nizamname hazırlamasını bildirdi. Böylece 29 Mart 1863'te "Ermeni Patrikliği Nizamı" ortaya çıktı. Buna göre; Ermeniler, laik ve din adamlarından oluşan genel meclislerinde patriği gizli oy ve açık tasnifle seçecekler ve millet işlerine de karar vereceklerdi. Genel meclis aynı şekilde dini ve laik iki konsey seçecek, işleri bu konseyler yürütecekti. Eğitim, vakıflar ve mali işler ile sağlık sorunları, laik konseyin çalışma sahasındaydı. Böylece Ermeni cemaati, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çeşit parlamentarizme geçmiş olmaktaydı (Ortaylı, 1985: 1000). Kuruluşu ve nizamnameyle oluşturulan

işleyişiyle, parlamentoyu andıran Ermeni Millet Meclisi, 140 üyeliydi (Küçük, 1985: 1023).

Museviler ise laik eğilimlerin güçlenmesi ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Alliance okullarının kurulmasıyla, hayata dönük bir eğitim almaya ve Fransızca öğrenerek, Avrupa kültürüne açılmaya başladılar (Ortaylı, 1985: 1001; Shaw, 1999: 319).

Ortodoks Yahudilerin dini kuruluşlarının etkisi, Tanzimat Devri'nin başlamasıyla beraber azalmaya başladı. Başhaham, Yahudi cemaatini modernleştirmek ve liberalleştirmek vazifesiyle tekrar atandı. Böylece Yahudiler, diğer tebaanın Tanzimat ile gelen kanun ve düzenlemelerle laik eğitimden elde ettikleri yararları aynen elde ettiler. Ortodoks hahamların direnişi, çocuklarını laik okullara gönderenlerin aforoz edilmelerine kadar vardı (Shaw, 1999: 319).

1860'ta laik eğitim sisteminin Musevi aydınları arasında taraftar bulması, dindarların ve İstanbul'daki hahamların tepkisine neden oldu. Neticede Fuad Paşa, olaya el koydu. 1865'te çıkarılan "Hahamhane Nizamı" 'na göre, Yahudi milletinin idaresine laiklerin de katılması sağlandı (Ortaylı, 1985: 1001).

Bu nizamname, esas olarak sadece İstanbul Hahambaşılığı'nı organize ediyor görünse de, diğer hahambaşlıklar da kendilerine uygun bir-iki değişiklikle aynı modeli uyguladılar (Güleryüz, 1993: 194-195).

Laik İdari Konsey'in oluşturulmasıyla, hahamların yetkileri kısıtlandı ve sadece dini konularda otorite sahibi olmalarına izin verildi. Daha sonraki Hahambaşı Moshe Levy (1872-1908) ve Haim Nahum (1908-1920) Efendilerin dönemlerinde Yahudi milleti modernleşti ve Yahudi gençler, yabancı Yahudi okullarında olduğu gibi, devlet okullarında da laik eğitimden faydalandılar (Shaw, 1999: 319).

Bunlarla beraber diğer gayrimüslim unsurlara nazaran, Osmanlı Yahudi milleti devlet tarafından daha sadık bulunmuş ve Filistin'deki Yahudi yerleşimcileri arasındaki eğilim bile, Osmanlı vatandaşlığını seçmek yönünde olmuştu (Shmuelewitz, 1999: 322-323).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlarla verilen adli, idari ve ekonomik ayrıcalıklar, uzun süre yabancılarla ilgili yapılan düzenlemelerin temelini oluşturdu (Vahapoğlu, 2005: 30-31).

Misyonerler, konsoloslar ve maiyetleri, yabancı tüccarlar ve işadamları ayrıca da berathılar ile berber levantenler de yabancı olarak kabul edilebilirler.

Levantenler imparatorluk içinde ayrı bir grup şeklinde görünmekteydiler (Yerasimos, 1987: 23-24).

İzmir'deki kapitülasyon hukukundan faydalanan levantenlere baktığımızda ise, karşımıza iki grup çıkmaktaydı. Bunlardan birincisi Levant'a gelip yerleşen ve işini yürüten İngiliz, Fransız, Hollandalı, İtalyan ve diğer Batı ülkelerinin ailelerinden oluşan gruptu. Bunların ülke, ırk ve mezhepleri ayrı olduğu halde, kendi aralarında ortak bir kültür oluşturmaktaydılar. Forbes ve Rees bunlardandı. Diğer grubu "Tatlı Su Frengi" deyimine uyan bir başka çeşit yaşamın insanları oluşturmaktaydı. Bunlar iki veya daha çok dünyaya ait oldukları halde, onların hiçbirinden sayılmayan, taklitçilikte usta, kendine özgü değerler sistemi olmayan gruptu. Bazı Rum ve Ermeni aileleri de bu gruba girmektedirler. (Şenocak, 2003: 165-167).

Tabii ki yukarıda ifade ettiğimiz Rum ve Ermeniler, başka bir devletin uyruğuna girdikleri sürece, yabancı olarak kabul edilmekteydiler. Aksi takdirde Osmanlı tebaasıydılar.

Hukuki metinlerde Osmanlı milletlerini değerlendirmeye gelince, Tanzimat Fermanı'nı milat olarak almak, mantıklı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, kanun üstünlüğü, mülkiyet hakkı ve eşitlik olarak özetlenebilir.

Halkın devlet için değil, devletin halk için olduğu düşüncesini Tanzimat getirdi (İnalçık, 1993: 356).

Tanzimat, kopma noktasına gelen toplumsal bağların kuvvetlendirilme çabası, Müslim ve gayrimüslim unsurların bir imparatorluk birliği altında yaşatılma mücadelesidir. Bu fermanla padişah, kanun üstünlüğünü tanıdı. Fakat kanun koyucu meclislerin üyelerini padişah seçeceğinden, burada, halkın temsilinden söz etmek mümkün değildi. 1838 ticaret antlaşmalarının sağladığı ayrıcalıklarla, gayrimüslim Osmanlı tebaası, özellikle Tanzimat yıllarında, uyruk değiştirdi. Böylece uyruğu olunan devlet, etki ve nüfuz alanını genişletti. Örneğin 1841'de Osmanlı vatandaşı olarak mahkemeye çıkan birinin davasının ertelenmesinden sonra, yanında Rus tercümanı ile Rus vatandaşı sıfatıyla mahkemeye çıkması, diğer vatandaşlar için

örnek teşkil etti. Yine İngilizler, 1840'ta, Kudüs'te bir Protestan kilisesi inşa etmek için izin istediler. Bu istekleri, ülkede Protestan olmadığı gerekçesiyle geri çevrildi. Fakat 1842 yılında bir Angilikan Piskoposu, Kudüs'te, bir Protestan kilisesinin açılışını yaptı (Küçük, 1985: 1014-1015). Bundan 8 yıl sonra da yaklaşık 15.000 kişilik Protestan Ermeni Cemaati için, İngiltere, Osmanlı Devleti'nden "Protestan milleti" statüsünü aldı (Kurat, 1999: 219; Ortaylı, 1985: 1000). Bu durum, çok kısa bir sürede, yaklaşık 15.000 Ermeni'nin Protestan yapıldığını göstermektedir.

Tanzimat'ın getirdiği hukuki ortamla beraber, mezhep ve uyruk değiştirme yarışı hız kazandı. Batılı devletlerin sayesinde, Osmanlı tebaası Katolikler kendilerini Fransız, Ortodokslar Rus ve Protestanlar da İngiliz kabul etmeye başladılar (Küçük, 1985: 1015). Zaten fermanın getirdiği "eşitlik" ilkesini, Hıristiyan tebaa arasındaki ayrıcalıklarını kaybettireceği düşüncesi ile Rum Patriği, hoş karşılamamıştı (Vahapoğlu, 2005: 65).

Kırım Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan İngiltere ve Fransa, gayrimüslimler hakkında Rusya'dan daha fazla istekte bulundular ki; bu devletlerin teklif ve tavsiyeleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanında önemli rol oynamıştı. Fakat hiçbir ön hazırlığı olmayan devlet, fermanla ilan edilen reformları gerçekleştiremedi. Bu yüzden, 1854 yılında Kırım Savaşı devam ederken Viyana'da başlayan barış görüşmelerinde "gayrimüslim cemaatlerin ıslahına dair" olan madde de görüşüldü. Bu görüşmelerde İngiltere ve Fransa'nın etkisiyle, Babıali, gayrimüslimlerin orduda albay rütbesine; memuriyette de birinci sınıfa kadar çıkabilmelerini kabul etti. Bununla beraber Tanzimat hükümleri tekrarlanarak açıklandı, genişletildi ve Islahat Fermanı ilan edildi. 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'na karşılık, Osmanlılar, Kırım Savaşı'nın sonunda, Paris'te toplanan konferansta takdir ve taviz beklediler. Fakat aksine, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nın 9. maddesinde Islahat Fermanı zikredildi ve bu sayede gayrimüslim cemaatlerin haklarını koruma hakkı tek bir devlet yerine, Avrupa Konseyi'ne devredildi (Küçük, 1985: 1015-1018).

Islahat Fermanı'nda genel olarak, Fatih dönemine ve Tanzimat Fermanı'na gönderme yapılarak, gayrimüslimlerin yeni hakları ortaya konmaktaydı (Kili ve Gözübüyük, 2000: 24-29). Fermanla cizyenin kaldırılarak, gayrimüslimlerin de askere alınacağı, gayrimüslimlere hakaret içeren nitelendirmelerin kullanılmayacağı

ve mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilerek, her şahidin kendi dinine göre yemin edeceği belirtilmekteydi (Küçük, 1985: 1018).

Islahat Fermanı, Tanzimat ile ilan edilen eşitliğin eksik kısımlarının gayrimüslimler lehine genişletilerek doldurulmasıydı (Vahapoğlu, 2005: 66-68). Fakat kanun önünde her cemaatin eşit sayılması, Rumlar tarafından tepkiyle karşılandı. Çünkü Ortodoks Rumlar, diğer kiliselerden farklı imtiyazlara sahiptiler. Eskiden beri cemaatleri üzerinde geniş yetkileri olan ruhbanlar, bu yetkilerinin sınırlandırılmasına ve kilise meclislerinin yanında halk temsilcilerinin katılmasıyla oluşacak meclislere karşı çıktılar. Askerlik hizmetinin gayrimüslimler için vazife sayılması da, bu unsurlar tarafından pek hoş karşılanmadı. Fermanın Osmanlı unsurlarının bir arada tutulmasında yeterli başarıyı sağlayamayacağını, Mustafa Reşit Paşa'nın öngördüğü şekilde, imparatorlukta isyanların çıkması ispatlamaktaydı. Karadağ, Bosna-Hersek, Cidde ve Lübnan'da olaylar patlak verdi. 1861 yılında Lübnan Nizamnamesi yayımlanarak, buranın yönetimi, Hıristiyan bir valinin başkanlığında, muhtar bir eyalet şekline dönüştürüldü. 1867 yılında Girit, hazırlanan bir nizamname ile vilayet şekline dönüştürüldü ve valinin yanına biri Müslüman, diğeri Hıristiyan iki danışman verildi. Fermana vaad edildiği şekilde, 1867 yılında ecnebilere, gayrimenkul satın alma hakkı da tanındı. Bu gibi sonuçları nedeniyle ferman ve savunucuları, Müslüman milleti tarafından da tepki gördü. Ferman, ileride, Ortodoks kilisesinin eski gücünü yitirmesine ve Bulgarlarda olduğu gibi, Balkan milletlerinin kendi kiliselerini kurmaları çabalarına yol açacağı için; Rusya, Ortodoks hamiliği politikasını bırakıp, ulusa dayalı panslavizm politikasını gütmeye başladı. Girit'te yapılan düzenleme ise, idari teşkilatta halkın çoğunluğu prensibini getirdi. Buna göre, nüfusun çoğu Hıristiyan ise, idare başkanı Hıristiyan ve muavini Müslüman olacak; çoğunluk Müslüman ise, tersi bir yönetim oluşturulacaktı (Küçük, 1985: 1018-1023).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı toplumunu bir arada tutmakta yeterli olamadı. Islahat Fermanı'nın da gayrimüslim topluluklar üzerinde şu önemli iki etkisi oldu (Küçük, 1985: 1018-1023):

- 1) Hıristiyan cemaatler, gerçek birer ulus olma yoluna girdiler.
- 2) Bu cemaatlerin kilise meclislerine, halktan üyeler girdi. Böylece, gayrimüslim topluluklarda millileşme ve laikleşme birlikte başladı.

Ayrıca ferman, gayrimüslim unsurların anayasal gelişmelerinin de başlangıcı oldu. Gayrimüslim halk, seçtiği temsilcilerle; cemaatlerinin din, eğitim, idare, maliye ve sivil işleri konularındaki yetkilerini genişletti (Küçük, 1985: 1018-1023). Buna nazaran, Müslüman milletinin bu tür işlerini düzenleyen ve yöneten bir cemaat meclisi ya da nizamnamesi yoktu.

14 Aralık 1875 tarihinde yayımlanmış olan “Ferman-ı Adalet”, daha çok, eşitlik ve adalet ilkelerine yer vermektedir (Kili ve Gözübüyük, 2000: 32-37). Fermana yeni hakimlerin seçileceği, vilayet meclislerinin tekrar seçim yapılarak oluşturulacağı, vergilerin eşit şartlarda toplanacağı, köylerde seçim yoluyla jandarma ihdas edileceği; bu sayede can ve mal emniyetinin daha iyi temin edileceği, angaryanın yasaklandığı, Hıristiyanlara her türlü işlerinde ve mektep açmalarında kolaylık sağlanacağı belirtilmekteydi. Fakat tüm bu haklardan ancak, sadık uyruklar yararlanabilecekti (Vahapoğlu, 2005: 66-68).

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen ve Osmanlı anayasası olarak nitelenen Kanun-ı Esasi'nin Osmanlı millet sistemi ve tebaası hakkındaki maddeleri şunlardı (Kili ve Gözübüyük, 2000: 44-45):

Madde 8) Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.

Madde 11) Devlet-i Osmaniye'nin dini din-i İslamdır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş-i halk adab-ı umumiyeyi ihlal etmemek şartı ile memalik-i Osmaniye'de maruf olan bilcümle edyanın serbest-i icrası ve cemaat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyaza-i mezhebiyenin kemakan cereyanı devletin taht-ı himayetindedir.

Madde 17) Osmanlıların kaffesi huzur-ı kanunda ve ahval-i diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir.

Madde 19) Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.

Bu maddelerden anlaşıldığı üzere, tüm tebaa Osmanlı kabul edilmekte, devlet tarafından cemaatler ve ayrıcalıkları tanınmakta, tüm Osmanlılar, kanun önünde dini ve mezhebi durumlarından başka, ülkenin hukuk ve vazifeleri karşısında eşit görülmektedir. Devlet memuriyetinde liyakate göre uygun olan kişi, mensup olduğu cemaat dikkate alınmadan, görevlendirilmektedir.

Hukuki metinlerde Osmanlı milletlerinin eğitimi değerlendirildiğinde ise ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tanzimat Fermanı'nda eşitlik ve kanun üstünlüğü kavramları öne çıkmakla beraber, eğitimle ilgili bir cümleye rastlanmamaktaydı (Kili ve Gözübüyük, 2000:

21-23). Fakat eğitimin yaygınlığı ilkesi, bir Tanzimat düşüncesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Sakaoğlu, 1991: 71). Diğer hukuki metinlerde Osmanlı milletlerinin eğitimleri ise şöyle geçmektedir:

Islahat Fermanı'nda:

... ahali cümleten bir mezhebde bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icra-i ayine mahsus olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misillü sair mahallerin hey'et-i asliyeleri üzere tamir ve termimlerine bir güne mevani ika olunmayıp, böyle mahallerin müceddeden inşası lazım geldikçe patrik veya rüesa-i milletın tasvibi halinde bunların resm ve suret-i inşası bir kerre canib-i Babıalimize arz olunmak iktiza edeceğinden... (Kili ve Gözübüyük, 2000: 25-26).

Her bir cemaat maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmaya mezuun olup, fakat bu makule mekatib-i umumiyenin usul-ı tedrisi ve muallimlerin intihabı, azası taraf-ı şahanemden mensub muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması...(Kartal, 1983: 261).

Anlaşıldığı üzere, var olan mekteplerin tamiri ve yeniden inşası gerektiğinde, patrik veya cemaat reisinin onay vermesi ve durumun hükümete arz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca her millet genel eğitim, sanat ve sanayiye dair okullar açmada izinli sayılmakta; fakat bu okullardaki öğretim yöntemi ve öğretmenlerin seçimi, üyeleri padişah tarafından seçilecek karma bir maarif meclisinin nezaret ve teftişi altında bulunacaktır.

Fermandaki şu ifade ise; devletin, askeri ve mülki tüm okullara, yaşları uygun olan ve imtihanlarda başarı gösteren bütün gayrimüslim vatandaşları kabul edeceğini göstermektedir:

Saltanat-ı seniyyem tebasından bulunanlar mekatib-i şahanemim nizamı mevzualarında gerek yaşça ve gerek imtihanca mukarrer olan şartları ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilafark ve temyiz devlet-i aliyemin mekatib-i askeriye ve mülkiyesine kabul olunması...(Ergin, 1939: 605).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi, Osmanlı tebaası ve yabancıların özel okul açma şartlarını şöyle belirtmekteydi:

Muallimlerin yedinde Maarif Nezareti canibinden veyahut mahalli maarif idaresinden şahadetname bulunmak ve saniyen bu mekteplerde adaba ve politikaya mugayir bir ders okutturulmamak için ta'lim olunacak derslerin cedveli ve kitaplar Maarif Nezareti'nden veyahut mahalli maarif idaresinden tasdik edilmek üzere, taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vilayet valisi tarafından ve Der-saadet'te Maarif Nezareti canibinden ruhsat-ı resmiye verilir (BOA YEE 112/6, 1286: 36).

Burada ifade edildiği üzere, birinci olarak, öğretmenlerin elinde Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi tarafından verilmiş şahadetname olmalıdır. İkinci olarak, bu okullarda adaba ve politikaya aykırı bir ders okutturulmaması için,

öğretilecek derslerin programının ve kitaplarının Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi tarafından onaylanması ve taşrada vilayet maarif idaresiyle vilayet valisi tarafından ve İstanbul'da da Maarif Nezareti tarafından resmi ruhsat verilmesi gerekmektedir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinde özel okullar kastedilirken, Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının özel okul açma haklarına, yabancıların da özel okul açma haklarının dahil edilmesi, hukuki metinlerde yabancı okullarla ilgili rastladığımız ilk kayda değer düzenlemedir.

1875 yılında yayımlanan Ferman-ı Adalet'te, Hıristiyanlara her türlü işlerinde ve mektep açmalarında kolaylık sağlanacağı; fakat bu haklardan sadece sadık uyrukların yararlanacağı belirtilmekteydi (Vahapoğlu, 2005: 68-69).

Osmanlı Devleti'nin anayasası olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin eğitimle ilgili maddeleri şöyleydi (Kili ve Gözübüyük, 2000: 44-45):

Madde 15) Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

Madde 16) Bircümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-i talimiyeye halel getirilmeyecektir.

Madde 114) Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

Böylece bu maddelerle, serbest olan eğitimde belirlenmiş kanuna uygunluk şartı ile her Osmanlının özel ve genel öğretim hakkına sahip olduğu, bütün okulların devletin denetiminde bulunduğu ve tüm Osmanlılar için ilköğretimin zorunlu olduğu ortaya konmaktadır. Ayrıca, Osmanlı tebaası olan milletlerin dinleriyle ilgili olan eğitimlerine zarar getirilmemekle beraber, eğitimde birliği ve düzeni sağlamak için gereken önlemlerin alınacağı da ifade edilmektedir.

Bu sayede Osmanlı milletlerinin dinsel farklılıkları ve dinlerini öğrenme hakları, Osmanlı anayasasında da yer bulmakta ve din dersleri dışındaki derslerde öğretimde birlik ve düzen ilkesi, Osmanlı anayasasında ön plana çıkmaktadır.

Şu halde Islahat Fermanı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Ferman-ı Adalet ve Kanun-ı Esasi'ye bakıldığında; devletin, kanuna uygun olmak ve kendine karşı teşebbüste bulunulmamak kaydıyla, dinleri dışında aralarında fark görmediği tebaasının, yine eğitimde de dinsel farklılıklarının olabileceğini kabul ettiği

görülmektedir. Bunun dışında her Osmanlı, eğitim-öğretim hakkına sahiptir ve her cemaat, okullar açabilir; ayrıca da öğretimde dinsel eğitim dışında birliğin olması gerekli olup, tüm tebaa için ilköğretim zorunludur.

Tüm bunlar, devletin Osmanlılık politikasının eğitime yansımalarıdır. Osmanlı gayrimüslimlerinin millet statüleri ve cemaat nizamnameleri ile laik üyelere kavuşup, uluslaşma sürecinde önemli bir yol kat ettikleri göz önüne alındığında, devletin Osmanlılık politikasının eğitime yansımalarının dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çünkü Osmanlılık ideolojisi etrafında hareket eden Galatasaray Lisesi'nden mezun Savof, Balkan Muharebesi'nde, Osmanlılara karşı Bulgar ordusunu kumanda etmiştir (Tekeli, 1983: 468).

Yine yabancılara verilen özel okul açma hakkının kanunlaştırılması, Osmanlılık ideolojisi ile birlikte düşünüldüğünde, 1879'da toplanan Bulgar parlamentosunun, “yetiştirdiği Bulgar aydınları, Bulgar çetecileri ve devlet adamları için Robert Kolej'e teşekkür etmesi unutulmamalıdır (Akyüz, 2001: 161).”

Vesikalarda Osmanlı milletlerinin eğitim hakkına bakıldığında, mektepler arasında gayrimüslimlere ilk defa kapılarını açan okulun Tıbbiye olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında; Tıbbiye'de Fransızca'ya önem verilmesi, hocalardan bir kısmının gayrimüslim; hatta Avrupalı olması, gayrimüslimlerin yabancı dillere Müslümanlardan daha fazla rağbet göstermeleri ve Muallim Bernar'ın tavsiyesi gösterilebilir. Fakat 1840 tarihli vesikada belirtildiği üzere, Tıbbiye'ye gayrimüslimler girerlerken, bunlardan elbise ve yiyecek parası alınmak ve kendilerine Müslüman öğrencilere verildiği gibi aylık verilmemek suretiyle, bazı haklardan mahrum bırakıldıkları da ortadadır. Diğer bir ayrılık, Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin aynı dershanede okuması, aynı yatakhane yatması ve aynı yemekten yemesinin uygun olup olmayacağı konusundaki tereddütten doğdu. 1841 tarihli vesikaya göre, bu işin çözümü, Hekimbaşı'na havale edildi. O da, Hıristiyanlarınkini sudan bir sebeple savuşturdu. Şöyle ki; mektep büyük ve geniş olduğundan, Hıristiyan öğrenciler ayrı dersanelerde öğretim görecekler ve ayrı koşullarda yatacaklardı. Fakat Musevilerin durumu bu kadar kolay çözülmedi. Vesikaya göre, Yahudiler ancak 1846'da kendileri için ayrıca yemek pişirilmesi

koşuluyla, Tıbbiye'ye 29 öğrenci gönderdiler. 1868'de Galatasaray Lisesi açıldığında, Museviler yine aynı taassubu gösterdiler. Mektebin ilk müdürü Mösyö de Salve, Yahudilerden en az tutucu olanların, dini emirlerine uygun olarak, ayrı yemeklerin yapılmasını talep ettiklerini; bu durumun da, okulda verilmesi gereken Osmanlı birliği fikrini ihlal ettiğini belirtmekteydi. Zaten Yahudiler, çocuklarını, Hıristiyanların idaresine bırakılmış olan bu İslam mektebine gönderip göndermemekte kararsız kalmışlardı. Mösyö de Salve, Katolikler için de farklı görüş beyan etmemekteydi. Şöyle ki, Mekteb-i Sultani'nin açılmasından önce Papa; Katolik ailelerden, çocuklarını bu okula göndermemelerini istemekteydi. Aksi halde, kilise bu aileleri ve çocuklarını himaye etmeyecekti. Bu yasak birkaç ay sonra yenilenip, kamuoyuna duyuruldu. Kilise, çeşitli ırkların bir arada bulunmasının, Katolik çocukların ahlakının bozulmasına sebep olacağını düşünmekteydi. Oysa, okulun ilk iki senesinde, kötü davranışlarından dolayı okuldan uzaklaştırılan Katolik öğrenci sayısı, diğer dinlere mensup öğrenci sayısından beş kat daha fazlaydı (Ergin, 1939: 602-605).

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili bir kelime yok iken; Islahat Fermanı, Tıbbiye'den başka diğer okulların kapılarının da gayrimüslimlere açıldığını ve gayrimüslimlerin aynı zamanda kendi okul ve kurumlarını istedikleri şekilde kurma hakkını elde ettiklerini ispatlamaktaydı (Ergin, 1939: 605; Karal, 1983: 261; Kili ve Gözübüyük, 2000: 21-26).

Gayrimüslimlerin devlet okul ve memuriyetlerine bu derece yaklaşmaları ve Müslümanlarla kaynaşmaları, hoş karşılanmamaktaydı. Hele Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, hükümetin erkek ve kız öğretmen okullarında gayrimüslimlerin öğretmenlerini de yetiştirmek istemesi, pek arzulanmamaktaydı. Gayrimüslimler yalnız meslek, sanat ve bir ticaret vasıtası olan Mülkiye Tıbbiye'si ile Eczacı Mektebi'ne rağbet gösterdiler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Bulgarların, Rusların lehine ve Osmanlının aleyhine hareket etmeleri ise, hükümetin durumu tekrar değerlendirmesine ve hatta gayrimüslimleri askeri mekteplerden uzaklaştırmaya başlamasına sebep oldu (Ergin, 1939: 605-610). Bunlarla beraber 1863 tarihli bir irade, ileride duruma göre sayısı belirlenmek üzere, bu sene Rum, Ermeni, Ermeni-Katolik ve Bulgar milletlerinden sekizer öğrenciden toplam 32 çocuğun alınıp, bunlardan 16 tanesinin Harbiye ve Bahriye mektepleri ile

Hendesehane'ye verilmesi ve diğer yarısının da Paris'teki Mekteb-i Osmani'ye gönderilerek, sekizine Usul-i Kavanin ve diğer sekizine de Hendese ve diğer askeri bilimler öğretilmesinin uygun görüldüğünü belirtmekteydi. Bu durum, içte ve dışta iyi etkiler yarattı. Öyle ki; Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliği, merkeze, Fransa'nın durumdan ne kadar hoşnut olduğunu yazdı. Durumdan memnun kalan Rumlarla Ermenilerin ileri gelenleri ise, patrikleri başta olduğu halde hükümete ve hükümdara teşekkürnameler sundular. Bu teşekkürnameler arasında Filibe ve ona bağlı yerlerin metropoliti ile Bulgarların ileri gelenlerinden 11 kişinin gönderdiği de vardı. Burada, Bulgar milletinin cahillikten kurtulmasında harcanan çabaya şükranlar sunulmaktaydı. Bulgarlar eğitim işine çok önem verdiklerinden, Tuna Vilayeti'nde açılan okulları yarı yarıya doldurmaktaydılar. İstanbul'da açılan okullara da her vesile ile öğrenci gönderdiler. 1868'de açılan Galatasaray Lisesi'ne çeşitli milletlerden 150 ücretsiz öğrenci alındığında, mektebin müdürü Mösyö de Salve, Revü de Dömond Gazetesi'ne bir makale gönderdi. Bu makalede en zeki ve iyi huylu çocukların önce Bulgarlardan, sonra Ermeniler, Türkler, Museviler ve en son da Latin Katoliklerden olduğu yazmaktaydı. Rumlar arasında birkaç iyi öğrenci olmakla beraber, çok kötülerini de vardı. Yine Galatasaray'dan mezun olup, sonraları burada müdürlük yapmış olan Abdurrahman Şeref, Bulgar öğrencilerin buradaki gayret ve iyi haline hayran kalmıştı. Bulgarlar, bu okullarda gecelerini gündüzlerine katarak çalışmakta ve sadece derslerini düşünmekteydiler. İtaatkardılar. İşte, ilerleme ve başarılarını bu hasletlerine borçluydular. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1877 yılında, gayrimüslimlerin hükümet mekteplerine girmeleri konusunda bir irade daha çıktı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı ülkesindeki okullardan çıkmış Bulgar zabıt ve doktorların gösterdikleri ihanet üzerine, askeri okullar gayrimüslimlere kapatılmışsa da; Tıbbiye, Eczacı, Sanayi-i Nefise, Hukuk ve Mülkiye mekteplerine tüm Osmanlı unsurları serbestçe girebildiler. Gayrimüslimler, sivil Mülkiye Mühendis Mektebi, Topçu Harbiye Mektebi içinde bulunduğundan, ancak buraya giremediler. Askeri okullardan uzaklaşmış olsalar da, Osmanlı gayrimüslimleri doktorluk, eczacılık, mimarlık ve avukatlık gibi mesleklerde gayet başarılıydılar ve bu mesleklerden iyi gelir elde etmekteydiler. Ayrıca, 1839'dan sonra, gayrimüslimler hem yabancı ülkelerdeki okullara, hem de Osmanlı

ülkesindeki yabancı mekteplere öğrenci göndermeyi ihmal etmediler (Ergin, 1939: 605-610).

Netice itibariyle; Tanzimat'tan sonra gayrimüslimler, ilk başta eşit olmayan şartlarda da olsa, Müslümanlarla aynı yatakhane ve dersanelerde bulunmasalar da, Osmanlı yüksek eğitim kurumlarında yerlerini aldılar. Daha önce de belirtildiği üzere; Islahat Fermanı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Ferman-ı Adalet ve Kanun-ı Esasi, kanuna uygunluk şartıyla tüm Osmanlılara eğitimde adalet ve eşitliği vaad etmekteydi. Gayrimüslimlerin orta ve yüksek dereceli devlet okullarında eğitim görmeleri, iradelerle de garanti altına alınmıştı. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ülkesindeki okullarda eğitim görmüş olan Bulgarların ihaneti, askeri okullara girişte, devleti gayrimüslimler konusunda temkinli olmaya sevk etti.

2. OSMANLI ANASIRININ EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti, her sınıf tebaasının okul kurma ve eğitim görme hakkını gözetmekte ve kanunlar çerçevesinde her unsuruna, bu konuda izin vermektedir. Örneğin; 4 Mart 1885 tarihindeki Meclis-i Vükela görüşmesinde, Dimetoka Kasabası'nda, Bulgarlar tarafından yapılmak istenilen mektebin Rum ve Bulgar ahalileri arasındaki husumeti şiddetlendireceği fakat her sınıf Osmanlı tebaasının kanunlar çerçevesinde okul kurma hakkının olduğu; bu yüzden de adı geçen mektebe, devlet aleyhine muhalif faaliyetlerde bulunmaması ve mektebin ders cetvellerinin sürekli teftiş ve gözetim altında bulundurulması şartlarıyla, kurulması için ruhsat verilmesine karar verildi. Durum, Maarif ve Dahiliye Nezaretleri'ne bildirilecekti (BOA MV 1/53, 1302: 1-2).

Anlaşıldığı üzere devlet, Rum ve Bulgar halkları arasında çatışmaya neden olabilecek bir okulun yapımına, kanunu yürütmek ve ayrıcalıklı davranmamak anlayışıyla ruhsat vermişti.

Osmanlı Devleti'nin, unsurlarının eğitimine bakış açısı ise, bölgesellik, nüfus ve ihtiyaç penceresinden olmaktadır. Bunu doğrulayan 2 Temmuz 1896 tarihli belgenin içeriği şöyleydi:

Türkçe, Ermenice, Bulgarca ve Rumca yazı yazma konusunda ehliyetli İslam memurları istihdamına gerek İstanbul, gerekse çeşitli vilayetlerde ihtiyaç vardı. Rumeli'de, Selanik ve Edirne Vilayetleri'nin yatılı merkez idadilerinde Rum ve Bulgar, Anadolu'da İzmir* idadilerinde Rum, Elazığ idadilerinde Ermeni dilleri zaten görevlendirilmiş öğretmenlerle öğretilmekte olmasından dolayı, bölgenin gereğine göre, Üsküb ve Manastır yatılı merkez idadilerinde Rum ve Bulgar dili ve Midilli yatılı merkez idadilerinde Rum ve Adana, Halep, Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Ankara, Kastamonu ve Konya idadilerinde Ermeni, Bağdat idadilerinde bölgenin ticari durumuna göre İngilizce ve Farsça dillerinin öğretilmesi için 400'er kuruş maaşla alınacak öğretmenlerin maaşlarının geneli için gereken tutarın maarif bütçesinden ödenmesi konusunun Maarif Nezareti'ne havale edilmesine dair Şura-i Devlet Dahiliye Dairesi'nin yazısı Sadrazam tarafından saraya arz edildi ve bu arza

* Normalde vilayet merkezlerinde bir idadi vardır. Burada yazı dili dolayısı ile genel ifadeler kullanıldığından, tek bir idadi kastedilmesine rağmen, "idadilerinde" tabirlerine yer verilmiştir. Bkz. 1316 Maarif Salnamesi sayfa 778-1252.

iki gün sonra, 2 Temmuz 1896'da, Padişah II. Abdülhamid onay verdi (BOA İ MF 4/1314 M-2, 1314: 1-2).

2.1. Müslüman Milletinin Eğitimi

Tanzimat dönemine gelinceye kadar eğitim, cemaatlerin ve medresenin denetimi altındaydı. Devletin açtığı ilk eğitim kurumlarının -mühendislik, tıp ve harp okulu- ve ardından da ara eğitim kurumlarının askeri tarzda oluşu, değişimin meşruiyetini sağladı. Kısa bir zaman sonra eğitim, sivil/kamusal ihtiyaçları da karşılayacak şekilde tasarlanmaya başlandı.

Modernleşme sürecinde önce "rüşdiye", sonra "mektep" modern eğitimin sembolü oldu. Medrese ve ulema zaman içinde eğitim işlerinden dışlandı. Medresenin eğitimdeki değişime tepkisi, Darülfünun kastedilerek "Medrese kıtlığı mı var?" şeklinde ortaya çıktı. Tanzimat ile beraber, kızlara okuma olanağı tanındı. Rüşdiyeler, sanayi ve öğretmen okulları açıldı. Kadınlar öğretmenlik aracılığıyla ilk defa kamusal hayatta meslek edinmeye başladılar.

Eğitimde çağdaşlaşma çabalarının kırılma noktası ise 1838 yılı oldu. Bu tarihte Meclis-i Umur-ı Nafia, bir taraftan mahalle mekteplerinde reform yapılması, diğer yandan da rüşdiyelerin oluşturulması kararını aldı. Bundan sonra devlete ait ilk sivil/mülki okullar da 1839'da açıldı. Bunlardan birincisi Sultanahmet'te açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye, ikincisi de Mekteb-i Ulum-ı Edebiye idi. Bu okullar rüşdiyelerin ilk örnekleri olmakla beraber, rüşdiye adını taşıyan ilk okullar, 1847 yılında açılmaya başlandı. Rüşdiyelerin açılması, ardından da medrese yerine kurulan öğretmen okulundan öğretmen ihtiyacının sağlanması, dinsel etki ve denetimden kurtulma çabası olarak görülebilir. Böylece klasik/seçkin sınıftan olan "hoca"nın yerini, modern toplumun saygıdeğer mesleklerinden olan "muallim ve muallime" alacaktı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile de eğitim, bir sisteme bağlandı ve öğretim, aşamalandırıldı (Alkan, 2000: 3-4).

2.1.1. Sıbyan Mektebinden İbtidai Mektebine

II. Mahmud'un 1824 yılında yayımladığı bir fermanla, ilköğretim, İstanbul için zorunlu hale getirildi (Cevad, 1338: 1-3). İllere de gönderildiği öğrenilen bu fermanın 1839 yılına kadar yeterince uygulanamadığı öğrenildi (Akyüz, 2001: 140).

Daha sonra 1838 ve 1845 yıllarında sıbyan okulları değerlendirildi ve sınıf usulü getirildi. 1847 talimatnamesiyle de bu okulların eğitim süresi 4 yıl olarak belirlendi (Alkan, 2000: 5). Ancak öğrencinin 2 yıl daha rüşdiyeye gitme zorunluluğu vardı. Bu durumda, zorunlu eğitim, 6 yıla çıkmaktaydı. Bu talimatnamede 7 yaşına giren çocukların sıbyan mektebine gitmesinin zorunlu olduğu, çocuğunu yollamayan velilerin ceza alacağı, tembel ve suçlu öğrencilerin velisinin izni ile “yaban asması” veya “yasemin çubuğu” ile hafifçe dövülebileceği, 10 yaşını bitirip de namaz kılmayanların yine velisinin izni ile elle dövülebileceği yazılmaktaydı (Akyüz, 2001: 149). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ise ilköğretim zorunluluğunu tüm imparatorluk için kanunlaştırmaktaydı (BOA YEE 112/6, 1286: 1-8). Daha sonra bu kanun, Kanun-ı Esasi'nin 114. maddesinde de tekrar edildi (Kili ve Gözübüyük, 2000: 55).

Sıbyan mektepleri medresenin etkisinde olduğundan, buradaki değişim, rüşdiyeler ve askeri okullardan sonra gerçekleşti. Sıbyan mekteplerinde usul-ı cedid hareketini başlatan Selim Sabit Efendi, 1862 yılında Süleymaniye’de bir taş mektepte usul-ı cedid üzere öğretim yapmaya başladı (Rıfat, 1925: 1352). Usul-ı cedid ile okuma-yazmayı öğreten “Risale-i Elifbaiyye” adlı eserini de 1865’te neşretti (Selim Sabit, 1282: 2-3). Bu açıdan bakıldığında, sıbyan mekteplerinin ibtidai mekteplerine ve eski yöntemin usul-ı cedide çevrilmesinde Selim Sabit Efendi, önemli bir rol oynamıştır (Cicioğlu, 1985: 16). Usul-ı cedidi Selanik’te uygulamaya koyan kişi ise, Atatürk’ün öğretmeni Şemsi Efendi oldu (Mert, 1994: 2419-2422).

Neticede, 1876’da 200 olan ibtidai mektebi sayısına, II. Abdülhamid döneminde 4.000-5.000 civarında yenileri eklenmiş ve 10.000’e yakın sıbyan okulu, usul-ı cedide döndürülmüştür (Kodaman, 1999: 164). Sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacı da 1868’de kurulan ve ilk adı “Darümuallimin-i Sıbyan” olan Darümuallimin-i İbtidai’den karşılanmaya çalışıldı. Kızların eğitimi içinse 1870 yılında Kız Öğretmen Okulu -Darümuallimat- açıldı. Böylece, kız ibtidai okullarıyla, rüşdiyelere bayan öğretmen yetiştirilmesine çalışıldı (Alkan, 2000: 5).

2.1.2. Rüşdiyeler

1838 tarihinde Meclis-i Umur-ı Nafia’nın hazırladığı layihada; harbiye, bahriye, hendese ve tıp fenlerine mahsus okullara alınan öğrencilerin yazı yazmayı

ve bir Türkçe kitap okumayı dahi bilmedikleri ve bu halde Arapça, Farsça ve Fransızca ile karşılaştıkları, ayrıca buldukları okulda okutulan derslerle ilgili bazı basit bilgileri dahi öğrenmeye yetenekli olmadıkları belirtilmektedir (Cevad, 1338: 6-10). Sıbyan mekteplerinden çıkan öğrencilerin bu derece iktidarsız olmaları, layihada da öngörüldüğü gibi, mahalle mekteplerinin üzerinde fakat askeri okulların altında olacak olan rüşdiyelerin açılma ihtiyacını ortaya çıkardı. Rüşdiye tarzında ilk açılan okullar Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye olmakla beraber, ilk rüşdiye, 1847'de Davutpaşa'da açıldı (Akyüz, 2001: 137-138; Alkan, 2000: 6). İlk açılan rüşdiyelerin askeri nitelikte oluşları, medrese ve ulemeden gelecek tepkiyi önlemeye yönelikti (Alkan, 2000: 6). 1874 yılında İstanbul'da 1869 öğrencisiyle 18 rüşdiye bulunmaktaydı (Akyüz, 2001: 151).

Usul-ı cedid hareketi de önce rüşdiyelerde başladı. Kemal Efendi, 1847 yılında İstanbul'da açılan 5 rüşdiyede usul-ı cedidi uyguladı. Fakat bu hareket, 1850 yılında açılan Bezm-i Alem Rüşdiyesi'ndeki haritaların "gavur icadı" zihniyetiyle toplattırılıp, tuvaletlere atırılması gibi tepkilerle karşılandı (Akyüz, 2001: 190-191).

Tanzimatçılar, rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacını medrese yerine bürokrasinin denetiminde olan bir okuldan karşılamak amacıyla, 1848 yılında, Darülmualimin-i Rüşdi'yi kurdular. Kızlar için ilk rüşdiye 1859 yılında, İstanbul'da açıldı. 1869 yılında rüşdiyeler, 4 yıl eğitim veren kurumlardı (Alkan, 2000: 6).

2.1.3. İdadi ve Sultaniler

İdadilerin rüşdiye ve sıbyan mekteplerinden farkı; Müslim ve gayrimüslim öğrencilerin aynı okulda eğitim görebilmelerine açık oluşuydu. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, idadiler, 4 yıllık rüşdiyelerin üzerinde 3 yıl tahsil gerektiren okullar olarak belirtilmektedir (BOA YEE 112/6, 1286: 1-15). 1845 yılında ilk açılan idadi olan, Mekteb-i Fünun-ı İdadiye, bugün "Kuleli Askeri Lisesi" adını taşımaktadır (Akyüz, 2001: 153). İdadilerin öğretmen ihtiyacı için 1874 yılında Darülmualimin-i Rüşdi içinde, bir idadi şubesi kuruldu (Alkan, 2000: 6).

Sultaniler ise rüşdiye üzerinde 6 yıl eğitim verecek okullar olarak tasarlanmışlardı (Akyüz, 2001: 154). Milletsele açıdan karma nitelikli olan sultanilere sadece erkek öğrenciler devam edebilmekteydi (Alkan, 2000: 7). Bu okulların ilki, 1868'de açılmış olan Mekteb-i Sultani'ydi (Akyüz, 2001: 154). Bu okul cemaat/dini

temelli örgütlü eğitimin yerine, laik eğitimi koyma çabasının bir örneği olduğundan; medrese mensuplarından başka kendi cemaatleri üzerinde eğitim kurumları aracılığıyla egemenliklerini sürdürme çabasında olan Rum-Ortodoks Patrikhanesi, Hahamhane ve Doğu'daki Katolikleri de temsil eden Vatikan'dan tepki aldı (Alkan, 2000: 7).

2.1.4. Yüksek Okullar

1863 yılında halka açık dersler vermeye başlayan Darülfünun, 1865 yılında Çemberlitaş'taki ahşap Nuri Efendi Konağı'na taşındı. Fakat bir süre sonra, bütün araç-gereç ve kitaplarıyla beraber yandı. Bu yüzden Darülfünun, 1869'a kadar öğretim yapamadı (Dölen, 1983: 476).

Devletin yüksek öğretime verdiği önemi, 198 maddelik Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 49 maddesinin Darülfünun'a ayrılmış olması göstermekteydi (BOA YEE 112/6, 1286: 26-35).

1869 yılında Darülfünun'da öğretilen dersler için tayini gereken öğretmenlerin isimleri ve maaşları şöyle belirlenmişti (BOA İ DH 42253, 1286: 1-2):

DERSLER	HAFTALIK SAATLERİ	MUALLİMLER	MAÂŞLAR
Kitabet ve Edebiyat	5	Selim Efendi	1.500 Guruş
Fransız Lisanı	3	Pertev Efendi	1.000 Guruş
İlm-i Hukuk	2	Ahmed Kamil Efendi	800 Guruş
İlm-i Servet	1	Ohannes Efendi	500 Guruş
Coğrafya	2	Halid Bey	700 Guruş
Usul-i Defteri	2	Münir Bey	1.000 Guruş
Resim	1	Mösyö Kes	500 Guruş

Nizamnamenin yayımlanmasından hemen sonra, 1870 yılında tekrar açılan Darülfünun'un kütüphanesine, Fransa'da yayımlanan ve Avrupa'da etkin felsefi akımlar olan "Hümanizm" ve "Pozitivizm" ile ilgili eserler getirildi (Akyüz, 2001: 156).

Darülfünun'un müdürü Hoca Tahsin Efendi, boşluk kavramını anlatmak için cam bir fanusun altına güvercin koyup, havayı boşalttığında güvercinin ölmesi üzerine, sihirbazlık ve dinsizlikle suçlandı (Mardin, 2002: 250). Bu da yetmezmiş gibi Tahsin Efendi, 10 Aralık 1870'de görevinden uzaklaştırıldı. Ramazan ayına denk gelen bu günlerde Cemaleddin Afgani, "Peygamberlik sanattır." cümlesini Darülfünun'daki bir gece konferansında kullanınca "kafir" olmakla suçlandı ve yurt dışına kaçmak zorunda bırakıldı (Akyüz, 2001: 156).

20 Nisan 1871’de Takvim-i Vakayi’de ilan edilen Darülfünun’un ders programında İlm-i Heyet, Edebiyat-ı Türkiyye, İlm-i Mevalid ve Hikmet-i Tabiyye dersleri gözükmektedir (Takvim-i Vakayi, 1288: 3).

Darülfünun, 1873 ve 1881 yıllarında tekrar kapandı. Bu başarısızlıkta diğer faktörlerin yanında, medrese zihniyetinin de önemli etkisi vardı (Akyüz, 2001: 156).

Darülfünun’dan başka diğer bir yüksek öğretim kurumu da, 1859’da kurulan ve 1873’lerden sonra mezunları, idadilerde yöneticilik ve öğretmenlik yapan Mekteb-i Mülkiye idi. Yine Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, 1867’de Askeri Tıbbiye’nin içinde kuruldu. 1857’de Paris’te kurulan Mekteb-i Osmani’de ise Fransızca’yı geliştirici bir program izlendi (Akyüz, 2001: 156-157).

Bunlardan başka; memur, asker ve ilmiye sınıfına mensup kişilerce özel Müslüman okulları da açıldı. Fakat bu okulların ilerleyişi ancak II. Meşrutiyet’ten sonra oldu (Koçak, 1983: 491).

2.2. Rum Milletinin Eğitimi

İstanbul’da belli başlı 3 Rum mektebi bulunmaktaydı. Bunlardan Heybeliada Papaz Mektebi yalnızca ruhani; Fener Mektebi hem ruhani, hem cismani; Kuruçeşme Mektebi de laik fakat milli mahiyette görünüyordu (Ergin, 1977: 737).

Fener Rum Mektebi: İstanbul’daki en eski Rum okulu olan Fener Rum Mektebi, kendisinden sonra açılmış olan Rum okullarına eğitim ve öğretim açısından üstünlük sağlamış, Rumların ruhani ve cismani tüm kuruluşlarına yönetici gönderebilmiş bir okuldu (Koçak, 1983: 492).

Ayrıca “Fanaryot” adını taşıyan, çoğu saray ve Babıali tercümanı, Ulah ve Boğdan Voyvodaları sıfatını almış ve Osmanlı Devleti’ne hizmet etmiş olanlar, hep bu okulun yetiştirmeleriydi. Okulda Edebiyat, Felsefe, Din ve Tıp dersleri okutulmaktaydı. 19. yüzyılda bu okul, Türkiye’deki Rumların kültür merkezi durumundaydı. Vilayetlerden gelen zengin aile çocukları Felsefe, Edebiyat ve diğer derslerdeki zengin lise programından yararlanmak için bu okula kayıt olmaktaydılar. Bu sayede Yunan kültürü, her tarafa yayılmaktaydı. Okul, Rum milletinin en ünlü öğretmen ve yazarlarını, birçok patrik ve despotlarını da yetiştirdi. İstanbul’un

fethinden önce patrikhaneye bağı olan bu okul, fetihten sonra Matyo Kamaryoti'nin idaresi altında, Patrik Yenadios İsholarios tarafından kuruldu (Ergin, 1977: 737-741).

Fener Rum Mektebi, 3'ü rüşdi, 5'i idadi olmak üzere; 8 sınıflı ve tam idadi derecesinde bir okuldu. 5. ve 8. sınıfa kadar olan öğrenciler için 4. sınıftan itibaren bir de Darülmualimin'i vardı. Buradan çıkanlar, Rum ibtidai mekteplerine ve rüşdiye okullarına öğretmen olmaktadır (Haydaroğlu, 1990: 177).

Okul, 1856 Paris Konferansı'ndan önce, Patrikhane'ce seçilen 5 metropolitten oluşan bir heyet tarafından yönetilmekteyken, "Patrikhane Nizamnamesi" çıkınca bu sistem değiştirilerek, mektebin yönetimi, Patrikhane'nin "Sen Sinod Meclisi" azasından bir metropolitin başkanlığında, Rum cemaati ileri gelenlerinden seçilen beş kişiden oluşmaya başladı (Ergin, 1977: 743). Böylece okulun ruhani yönetim ile ilişkisi yavaş yavaş kesilme durumuna geldi (Koçak, 1983: 492).

Okulun masrafı önceleri patrik, metropolitler ve Rum cemaati tarafından temin edilmekteydi. Bazen İstanbul'daki Rum kiliseleri de okula yardım göndermekteydiler. Fakat Saray Kürkçübaşı Manolaki (1688-1691), okula bina yaptırmış, idaresi için de hatırı sayılır bir para bırakmıştı. Fener Rum Mektebi ile diğer Rum mekteplerinin masraflarının önemli bir kısmı da zengin Rumlar tarafından vasiyetnamelerle bırakılan menkul ve gayrimenkul malların faiz ve kiralalarıyla temin edilmekteydi. Kiliselerin fazla gelirleri de Rum mekteplerine bırakılmaktaydı.

Fener Rum Mektebi'nin son binası 1881 yılında Rum zenginlerinin topladığı 30.000 kûsur altın ile yapıldı. Yine bu zenginlerin tahsis etmiş oldukları menkul ve gayrimenkullerin geliri ile de okul, hayatını idame ettirdi. Bu okulun Patrikhane ile olan ilişkisi, Heybeliada'da Papaz Mektebi'nin kuruluşundan sonra gitgide zayıfladı ve zaman içinde ortadan kalktı (Ergin, 1977: 737, 743).

Heybeliada Rum Papaz Okulu (Yüksek Ortodoks İlahiyat Mektebi):

1844 yılına kadar Türkiye'de yüksek bir teoloji okuluna sahip olamayan Rumlar, devrin bilimde gösterdiği ilerlemeden, Ortodoks rahiplerinin de yararlanması için, Patrik Yermanos'un müracaatı üzerine, "Tepe Manastırı" denilen Ayatriyada Manastırı yanında, ruhaniler yetiştirmek amacıyla hareket edecek olan, teoloji okullarına kavuştular.

Bir süre sonra yanan bina, padişah fermanıyla yeniden yaptırıldı. 1894 yılında depremden yıkılan binanın tekrar yapılması için izin verilmesi üzerine, hayırsever Pavlos İstifnaki, binayı tekrar inşa ettirdi. Bina iki senede tamamlandığından, bu süre zarfında okulun lise öğrencileri, Fener'deki mektepte, ihtisas sınıfları da Kınalıada tepesindeki Metamorfosis Manastırı'nda öğretimlerine devam ettiler.

Okul, 1844'te kuruluşundan 1923 yılına kadar "Yüksek Ortodoks İlahiyat Mektebi" adını taşıdı. Yine 1923'e kadar, okulun bütün öğretimi ve idaresi, Patrikhane'nin elinde kaldı.

Patrikhane'den aldığı tahsisatla idare olan Heybeliada Rum Papaz Okulu, yatılı ve parasızdı. 7 sınıflı okulun ilk 4 sınıfında liselerde okunan tüm fen dersleri, son 3 sınıfında da Ortodoks ilahiyat ilimleri okutulmaktaydı. Mektep binası içinde İstanbul Rum Patriği'nin yazlık ikametgahı da bulunmaktaydı (Ergin, 1977: 744, 745).

Kuruçeşme Üniversitesi: 1803'te Kuruçeşme'de açılmış olan Kuruçeşme Üniversitesi, Dil-Edebiyat, Hendese-Riyaziyyat ve Tıp şubelerine sahipti. Okulun kurucusu, Boğdan Voyvodası'nın kardeşi ve Divan-ı Hümayun tercümanlarından, "Dimitraşko Morozbeyzade" adlı bir Rum'du (Ergin, 1977: 745-747).

Bu kurum, 19. yüzyıl başlarında bazı Rum aydınları ve tüccarlarının Kuruçeşme'de bir yüksek okul açarak, kilise eğitiminden bağımsız çağdaş bir eğitim verme çabalarının sonunda, Dimitraşko Morozbeyzade yönetiminde, "Millet-i Rum Talimhahı" adıyla öğretime başladı. Şüphesiz, bu okulun açılmasını isteyenler, Aydınlanma Çağı'nın sonuçlarından, çeşitli fikir akımlarından ve Fransız İhtilali'nin esintilerinden etkilenmişlerdi ("İstanbul Ansiklopedisi", 1994: 132).

Okulun, Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile bir bağı olmamakla beraber, laik bir eğitimi benimsediği ve Tıbbiye kısmının da hükümetin resmi tıp mektebi olarak kabul edildiği bilinmektedir (Ergin, 1977: 745-747).

Yönetim bakımından Patrikhane ile ilişkisi olamayan okul, mütevelli heyetince idare edildi (Koçak, 1983: 492).

Okulun bünyesindeki Tıbbiye bölümü ve hastane, Osmanlı Devleti'ne doktor yetiştirmek açısından fayda sağladı. Dimitraşko Morozbeyzade'nin yazdığı dilekçeden, okulun sorumlularının, işe yarar tercüman ve hizmetkar yetiştirmek

amacıyla birçok masrafı karşılayıp, gece gündüz çalışarak gösterdikleri çabalara rağmen rahatsız edildikleri, okulun öğretmen ve öğrencilerinin saldırıya uğradıkları, bunları yapanların okula garaz besleyen fesat Rumlar olduğu, bazı Müslümanların da kışkırtıldığı anlaşılmaktadır (“İstanbul Ansiklopedisi”, 1994: 132).

Mektebin Patrikhane ile dialogunun olmayışı, laik olması ve öğretimde bir takım yenilikler yapmış olması, tutucu Rumların ve belki de ruhani reislerin hoşuna gitmemiştir ki; bu yüzden öğrencileri “bağırıp, çağırıyorlar” diye dövüldüler ve Müslümanlar, kışkırtılarak, okula tecavüzler yaptırıldı (Ergin, 1977: 746).

Bu okul, 1820 tarihindeki Rum isyanıyla ve Rum tercümanlarıyla beraber Dimitraşko Morozbeyzade’nin de Babiali’deki görevinden alınmasıyla kapandı (“İstanbul Ansiklopedisi”, 1994: 132).

Bunlardan başka, Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi, Zapyon Rum Kız Lisesi, Yoakimyon Rum Kız Lisesi ve Beyoğlu Merkez Rum Kız Lisesi İstanbul’da öne çıkan diğer bazı Rum okullarıydı (Erdoğan, 1994: 564, 565; Sarıoğlu, 2002: 43-45; Bozis, 1994: 532).

2.2.1. Rum Okullarının Ders Programı ve Yönetimi

I. Meşrutiyet’ten sonra, Rum okullarının öğretim programlarının, Yunan okullarıyla benzerlik içinde olduğunu görmekteyiz. İmparatorluğun değişik köşelerindeki Rumlar, kendileri tarafından seçilen yöneticiler aracılığıyla, Rum eğitim-öğretim kurumlarını idare etmekteydiler. Bu sivil heyetten başka, ruhani otoritenin egemenliği altında bulunan okullar üzerinde, bir papaz ya da piskoposun denetim yetkisi de vardı. İstanbul Başpiskoposluğu’nun vazife alanı içindeki okullar, başkanı metropolit olan, 4 ruhani ve 4 cismani üyeden oluşan bir heyet tarafından yönetilmekteydiler. Ayrıca bu heyet, görev alanı içindeki okulları denetleme yetkisine de sahipti. Hatta heyetin sekreteri “Müfettiş-i Umumi” ünvanını taşımaktaydı.

Okulların gelirleri, ruhani ve cismani otoriteler tarafından temin edilmekteydi. Programlarda kullanılan ders kitapları ise Patrikhane tarafından seçilmekte ve yine Patrikhane tarafından yayımlanan kitap listesinde olmak zorundaydı (Koçak, 1983: 492-493).

Bu durumu destekleyen 1891 tarihli bir tezkirede, Rum milleti mekteplerine dair şu cümleler sarf edilmektedir (Çetin, 1983: 205):

Mekatibin ders programları Patrikhane ve metropolithanelerce tanzim veya tasdik ve muallim ve muallimleri diploma ve şahadetnameleri yine anlar tarafından tasdik olunacağı gibi, hükümetçe de malum olması lazım geleceğinden maarif müfettiş veya müdürleri tarafından mekatibin tedrisatı teftiş ile muzır ders ve ol-vechle şahadetnamesi olmayan muallim ve muallimler görüldüğü halde Dersaadet'te ise Maarif Nezareti taşrada ise hükümet-ı mahalliyeye caniblerinden Patrikhane ve metropolithanelerle bi'l-muhabere o makule derslerin okutturulmaması ve o gibi şahadetnamesiz muallim ve muallimelerin yine anlar vasıtasıyla tebdil ettirilmesi...

Anlaşıldığı üzere, Rum okullarının ders programlarının düzenlenmesi ve onaylanması yetkisiyle, bu okulların öğretmenlerinin diplomalarının onaylanması yetkisi, Patrik ve metropolitlere bırakılmaktaydı. Fakat durumun hükümete de bildirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden maarif müfettiş ve müdürleri, Rum okullarının derslerini teftiş edeceklerdi. Muzır ders ve diploması olmayan öğretmen görüldüğü zaman, İstanbul'da ise Maarif Nezareti, taşrada ise yerel hükümet yöneticileri tarafından, Patrikhane ve metropolithanelerle iletişime girilerek, bu türlü derslerin okutturulması ve diplomasız öğretmenlerin değiştirilmesi sağlanacaktı.

Bu durum her ne kadar Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine aykırı gibi gözükse de aslında böyle değildir. Çünkü Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, diplomaların Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi tarafından verilmesi ve ders programlarıyla kitapların Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi veya vali tarafından onaylanması belirtilmekteydi (BOA YEE 112/6, 1286: 35-36).

1891 tarihli tezkirede ise diplomaları onaylama ve ders programlarını belirleme yetkisi, ruhani liderlere verilmişti. Fakat asıl önemli olan, bu durumdan hükümetin de haberdar edilmesi gerekliliğiydi. Böylece hükümet, kabul etmediği takdirde diploma onayı geçmeyecek, ders programı da yürütülemeyecekti. Buna rağmen Rum okullarının ders programında sorun varsa veya bu okullarda diplomasız öğretmen çalıştırılırsa, maarif müdür ve müfettişleri gerekli denetimleri yapacaklar, neticede Patrik veya metropolitlerle iletişim halinde sorunlar çözülecektir. Burada devlet, nizamnamenin 129. maddesindeki yetkisini Patrik önderliğindeki Rum ruhanileriyle paylaşmaktadır. Fakat son söz, yine hükümetindir. Bu halde Osmanlı geleneği gereği, devletin, Rum milletbaşı olan Patrik'i, eğitimdeki olumlu ya da olumsuz gelişmelerin de sorumlusu olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

1904 yılında Patrikhane'nin yayımladığı istatistikte, ilk ve orta dereceli 64 Rum okulunda toplam 360 öğretmenin olduğu görülmektedir. Bu okullar Rumlar ve mütevellî heyetleri; yani cismaniler tarafından yönetilmekteydi. Bunlardan başka, Patrikhane'ye bağlı olan 8 Rum okulunda 11.000 civarında öğrenci öğrenim görmekteydi (Koçak, 1983: 492-493).

Bu halde, Rum eğitiminin cismaniler eliyle laikleştirilme çabalarının hedefe ulaşmakta olduğu görülmekle beraber, Müslüman kesimde medresenin, ibtidai okulları 19. yüzyılın başından sonuna kadar bırakmamak için mücadele etmesi gibi, Rum eğitiminde de Patrikhane'nin, eğitimi cismaniler lehine kaybetmekte oluşuyla, kendi hakimiyet alanı üzerindeki okulları denetleme, yönetme ve kaybetmeme mücadelesini sürdürdüğünü izleyebilmekteyiz.

2.2.2. Rum Okullarının Yapım İzni

Ülkede bir Rum okulu açmanın en önemli şartı, Şura-i Devlet kararından anlaşıldığı üzere, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine ve Osmanlı ülkesindeki Rum Patrikhanesi hakkındaki hükümlere uygun davranılmasıydı (BOA MV 232/86, tarih yok: 1).

25 Temmuz 1888'de Sadrazam Kamil Paşa tarafından Başkitabet'e yazılan tezkirede, İtalyan tebaasından Mösyö Gayyeto Todari Anceli'nin, Yunan Katolik erkek öğrencileri için Beyoğlu'nda, Su Terazisi Sokağı'nda bir mektep kurmak amacıyla ruhsat istediği belirtilmekteydi. Mektepte çalışacak öğretmenlerin diplomaları ve okutulacak kitaplar incelenmiş ve mahzurlarının olmadığına Maarif Nezareti tarafından karar verilmişti. Bu durumda, ruhsatın Mösyö Gayyeto Todari Anceli adına verilmesi kaydıyla, okulun yapılmasına bir gün sonra izin verildi (BOA İ DH 85629, 1305: 1).

Anlaşıldığı üzere, burada diplomayı ve programı inceleyen Maarif Nezareti'dir. Bu, nizamnamenin 129. maddesine uygundur. Ayrıca okul, bir İtalyan tarafından Yunan Katolik erkek çocukları için açılmak istendiğinden, ruhsat bu İtalyan adına verilmektedir ki, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin okulların programları ve öğretmenlerin diplomaları için yetkili kılındığı tarih olan 1891, bu ruhsatın verilmesinden 3 sene sonradır. Kaldı ki okulun Ortodoks değil, Yunan Katolik okulu olarak açılacağını da unutmamak gerekir.

Rum Patriği'nin Merzifon Kasabası'nda bulunan Aya Varvara Kilise ve Mektebi'nin yanmasından dolayı tekrar, acilen, eski arsaları üzerine bu kurumların inşa edilmelerini istemesi ise, Adliye ve Mezahib Nezareti'nin, Şura-i Devlet'e, resmi bir yazı göndermesine, bunun üzerine de Nafia ve Maarif Dairesi'nin bir kararname düzenlemesine sebep oldu. Merzifon Kasabası'nda 432 Rum nüfus bulunduğundan, kilise ve mektebin inşasında bir mahzur görülmemiştir. Kilisenin malı olan arsa üzerine 16,5 metre uzunluğunda, 11 metre genişliğinde ve çatısıyla beraber 13,5 metre yüksekliğinde, çatıdan itibaren 2,5 metre genişliğinde ve 5 metre yüksekliğinde, çan kulesi olan bir kilise ile 18,5 metre uzunluğunda, 3,5 metre genişliğinde, çatısı hariç 10,5 metre yüksekliği olan bir mektebin kargir olarak inşasına ve gerekli olan 84.685 kuruştan 40.000'inin kilise sandığından, kalanının ise toplanan yardım parasından ödenmesine karar verildi.

Adı geçen kilise ve mektebin inşaat masraflarının belirtildiği gibi ödenmesi ve bu kurumların acilen inşa olunmaları için gerekli işlemlerin yapılması, ruhsatı içeren fermanın çıkarılması konusunun Divan-ı Hümayun kalemine havale edilmesi, Adliye ve Mezahib, Maarif ve Defter-i Hakani Nezaretleri'ne bilgi verilmesi hususlarında Sadrazam tarafından saraya yapılan arz, 11 Ağustos 1909 tarihinde onay aldı (BOA İ AZN 87/1327 B-27, 1327: 1).

Anlaşıldığı üzere, bir Rum okulunun açılması için Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine ve Rum Patrikhanesi hakkındaki hükümlere uygunluk, Ortodoks olmayan bir Yunan okulu açılacaksa dahi başvurunun ruhsatı isteyen kişi veya tebaası olunan devlet aracılığıyla yapılması, okul açılacak yerde Rum nüfusunun yeterli derecede olması ve eğer okul Ortodoks okulu ise başvurunun Patrikhane tarafından yapılması istenmekteydi. Yine bürokratik olarak, inşaat için gerekli işlemlerin yapılmasıyla, ruhsatı içeren fermanın çıkarılması konusunun Divan-ı Hümayun kalemi tarafından halledilmesi, durumdan Adliye ve Mezahib, Maarif ve Defter-i Hakani Nezaretleri'nin de haberdar edilmesi gerekmekteydi.

2.2.3. İstihdam, Yardım, İmtihanlar, Piyango ve Tiyatro Tertibi

1878 yılında Maarif-i Umumiye Meclisi'nde aza olan Aristoklis Efendi (Devlet Salnamesi, 1295: 138), 1893 yılında devlete ettiği hizmetin karşılığı olarak, 500 kuruş maaş zammı aldı (BOA İ MF, 1310: 1).

15 Ocak 1895 tarihinde Kandiye'nin ileri gelenlerinden olup, daha önce Sanayi-i Nefise Mektebi'nde çalışmasına ferman buyrulan Ressam dilsiz İstadoraki Efendi, Maarif Nezareti tarafından, 300 kuruş maaş ile Dilsiz Mektebi resim öğretmenliğine atandı (BOA İ MF 2/1312/B 18-6, 1312: 1).

Mekteb-i Sultani'ye ücretsiz olarak kabul edilmiş ve yatılı olan, 2'si Müslüman, 9'u Rum, 1'i Karadağlı toplam 12 öğrencinin, ödemeye güçleri olmadığı için, elbise bedellerinin affi konusu, Maarif Nazırı Zühtü Paşa tarafından, öğrenci başına 15 liradan 12 elbisenin toplam 180 lira ettiği hesabıyla ve öğrencilerin isimleriyle beraber Sadaret'e arz edildi. Sadrazamın, durumu saraya iletmesi sonucu, 24 Ocak 1897'de bu öğrencilerin elbise bedelleri affedildi (BOA İ MF 2/1314/Ş-2, 1314: 1).

Yine bundan bir sene önce, Mekteb-i Mülkiye'ye 10 Rum öğrenci kayıt olmuştu (BOA İ MF 4/1314/C-6, 1314: 1-2).

Görüldüğü gibi, eğitime hizmet etme kalitesinde olan bir Rum, hemen iş bulabilmekte veya hizmetinin karşılığında ödüllendirilebilmektedir. Okumak isteyen fakat maddi gücü yeterli olmayan Rum gençleri de, ücretsiz ve yatılı olarak hatta elbise bedelleri dahi alınmayarak, Müslüman ve Karadağlı öğrencilerle beraber Mekteb-i Sultani'ye girebilmektedirler. Rum öğrenciler, Mekteb-i Mülkiye'de de yer bulabilmekteydiler.

İstanbul'daki Rum okullarında genelde imtihanlarda, veliler de hazır bulunmaktaydı. Bununla beraber, Patrik ve din adamlarının da bu imtihanları izlediğini görmekteyiz. Şöyle ki, Kadıköy'deki Rıza Paşa Mahallesi'nde bulunan Rum mektebinin öğrencileri, 400 kadar veli orada hazır bulunduğu halde imtihan olmuşlardı. Bu imtihanlar, 4 hafta daha, Pazar günleri sürecekti.

Fener'de Kiremit Mahallesi'nde bulunan Rum Kız Mektebi'nin öğrencilerinin imtihanları da, Rum Patriği ve Rum Ruhani Meclisi'nin üyeleri huzurunda yapıldı. Burada padişaha topluca dua edildi ve ardından da Heybeliada'daki Ticaret Mektebi'nin imtihanında bulunmak üzere; Patrik Efendi, metropolitler ve rahipler bu mektebe gittiler. Bu imtihanlar ve yapılaş şekilleri 26 Haziran 1898'de saraya arz edildi (BOA Y PRK ZB 21/47, 1314: 1).

Rum okullarına menkul ve gayrimenkul faiz gelirleri, Patrikhane'nin yardımları, halkın ve yardımsever Rum önde gelenlerinin katkılarından başka, düzenlenen piyangoların hasılatları da gelir kaydedilmekteydi.

Konuyla ilgili 4 Nisan 1908 tarihli evrakta, Langa-i Kebir Rum okulları yararına öğrencilerin el işleri ve 80 adetten ibaret olan eşyanın mektep salonlarında, 19 Eylül 1908 günü piyangodan çekilişine izin verildiği ve durumdan İstanbul Polis Müdürlüğü'nün haberdar edildiği belirtilmektedir (BOA ZB 340/5, 1324:1).

8 Nisan 1908'de Balat'taki Rum Mektebi yararına olarak, öğrencilerin el işlerinin ve 24 adet eşyanın bulunduğu piyango çekilişinin, okulun salonunda, 16 Eylül 1908 günü yapılmasına İstanbul Polis Müdürlüğü'nün onayı ile izin verildi (BOA ZB 340/7, 1324: 1).

Ürgüp Rum Mektebi yararına 3 Temmuz 1908 tarihinde, Beyoğlu Tepebaşı Tiyatrosu'nda tertip edilmesi düşünülen tiyatro için, 12 Nisan 1908'de izin alındı (BOA ZB 340/9, 1324: 1).

29 Temmuz 1908 tarihli vesikada, Kuruçeşme'de bulunan erkek ve kız Rum mektepleri için, öğrencilerin el işlerinden ibaret olan eşyanın 30 Eylül 1908 günü erkek mektebi salonunda piyango ile çekilişe konulmasında bir sakınca görülmediği yazmaktadır. Tabii ki, piyango için izin verilirken zabtiyenin de görüşü alınmıştı (BOA ZB 340/36, 1324: 1).

Bunlardan başka; Erzurum'daki Gümüşhane Rumlarına yapıldığı gibi, Rum okul ve cemaatlerine, Batılı devletlerin yardımları ve Rumların çocuklarını okullara yazdırırken ödedikleri paralar da gelir olarak kaydedilmekteydi (Tozlu, 1991: 119).

2.2.4. Rum Milletinin Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler

Suriye Maarif İdaresi'nden merkeze gönderilen resmi yazıda, Şam'da bulunan Rum-Ortodoks Mektebi'nin teftişi sırasında, kütüphanenin kapısından girilirken karşı cephede, Sultan II. Abdülhamid'in resminin bulunduğu ve resmin sağ ve sol taraflarında "celî" yazı ile "Padişahım Çok Yaşa!" cümlesinin sadık tebaaya yakışır şekilde mevcut olduğu belirtilmekteydi. Fakat bu cephenin bitişiğindeki köşenin duvarına Rusya imparatorunun karşısına da imparatoriçesinin resimlerinin asılmış olduğu görülmekteydi. Yeri münasip olmayan bu resimlerin uygun bir yol ile

oradan kaldırılmaları gereği, vilayet valisi ile görüşüldü ve resimler, görevli memurlar aracılığıyla yerlerinden indirildi. Bu bilgiler, saraya, Maarif Nazırı Zühdü Paşa* tarafından aktarılmıştı (BOA Y PRK MF 4/9, 1891-1902: 1).

Devletin eğitim alanında hoş görmediği bir durum böyle çözülmüşken, diğer bir olay, Osmanlı İmparatorluğu için daha endişe vericiydi. Şöyle ki, Yunanistan'da basılıp, önsözü Rum Patriği Efendi'ye takdim edilmiş olan ve Patrik'in emir ve ruhsatıyla; İstanbul, Selanik ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bulunan Rum okullarında ders kitabı olarak okutulmakta olan 5 ciltlik kitabın bazı bölümleri, Fener'de, Patrikhane Sokağı'nda, 5 numarada oturan Avram Vaporidi tarafından tercüme edilmişti. Kitaptaki bazı cümleler şöyleydi (BOA Y PRK TKM 29/19, 1310: 1-2):

Anam ağlama. Yalnız bana dua eyle, çok Türk keseyim.
İleri! Senelerce çektiğimiz mezalimden ahz-ı intikam edelim.
Ne vakte kadar bu namussuz boyunduruk?
Barbarların başlarıyla asar-ı galibiyet inşa edelim.
İleri! (Maraton'da) yani Yunan şehrinde vefat etmiş olanların ruhları bize bakıyor.
Silahlandırınız, eski harp şarkıları tekrar işitilsin. Ey hürriyet, Ey hürriyet, Ey hürriyet.
Kitapları bırakıp, kılıçlarınızı kuşanıp, Ayroz'a, Taselya'ya koşunuz.
Eyvah şehir-i İstanbul feth olundu... İstanbul kana bulandı.
Haydi Yunanlılar silahlarımızı alalım, düşmanımızın kanı ayağımızın önünde aksın.

Bunlardan başka, İstanbul ve Ayasofya'ya duyulan özlem de dile getirilmekteydi. Yunan toprağından bahsederken önce “portakal ağacının letafeti ile çiçeklenen ve üzümü kararın memleket” olarak güzel bir resim çizilmekte, sonra “her tarafı kan ile bulanmış dağları ve dereleriyle mezaristan olmuş memleket” olarak tezat bir anlatım yapılmaktaydı. Böylece öğrencilerin, Yunan toprağı olarak kendilerine empoze edilmiş yerlere olan sevgi ve isteklerinin daima canlı tutulmasına çalışılmaktaydı. Yine papaza seslenilmekte, yanındaki yaralılar ile birlikte mağaradan çıkması istenmekteydi. Vaporidi'ye göre, bu bilgiler, Patrikhane'de programa konmuş ve Rum okulları Patrikhane'nin sorumluluğı altında olduğu halde, bu okullardaki derslerde öğrencilere öğretilmişti (BOA Y PRK TKM 29/19, 1310: 1-2).

* Belgenin kesin tarihi yoktur. Fakat Zühdü Paşa, 1891-1902 yılları arasında Maarif Nazırlığı yaptığından, belge, bu aralıktaki tarihlerden birinde yazılmış olmalıdır. Zühdü Paşa'nın Maarif Nazırlığı süresi için bkz. AKYÜZ, Yahya (2001). Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, sayfa 231.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, ders kitaplarını seçen Patrik'e, 1891 tarihli tezkireyle ders programını düzenleme ve onaylama yetkisi de verilmişti. Ayrıca bu program, hükümete de bildirilecekti. Fakat bu 5 ciltlik kitabın yukarıdaki fıkralarının hükümete bildirilmediği ve kitabın maarif müdür ve müfettişlerinin teftişinden de kaçtığı açıktır. Üstelik bu kitap, Patrik'e, programları düzenleme ve onaylama yetkisinin verildiği tarihten 2 sene sonra, 13 Temmuz 1893'te, ortaya çıkarılmıştı (BOA Y PRK TKM 29/19, 1310: 1-2).

O halde bu durum, laikleşme sürecindeki Osmanlı Rum milletinin eğitiminde, Patrikhane'nin de desteğiyle, Yunan milliyetçiliğinin körüklendiğinin belgeyle ispatını ifade etmektedir.

Zaten bundan 3 sene önce bile, 1890 yılında, Maarif Nazırına, İstanbul'daki Yunan Sefareti ile Yunan Dışişleri Bakanlığı arasında gizlice sürdürülen yazışmalarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum okullarının "Yunan Pedagoji Programı doğrultusunda" Yunan Devleti tarafından, etkili bir şekilde teşvik edildiği bilgisi ulaştırılmıştı (Deringil, 2002: 113).

Söz konusu kitap da Yunanistan'da basılmış ve Patrik'in onayıyla, Rum okullarında okutulmaya başlanmıştır.

Bu olaydan kısa bir süre sonra, 19 Eylül 1896'da, Posta ve Telgraf Nezareti'nden Başkitabet'e yollanmış bir arzda, Bulgaristan'dan Osmanlı ülkesindeki Rum, Bulgar ve Ermenilerin devlet aleyhine ayaklanmaları yolunda kışkırtıcı ifadeleri içeren ve bazı Rum ve Bulgar mektep ve kiliselerine posta ile yollanmış olan 13 adet mektubun ele geçirildiği ifade edilmektedir (BOA Y PRK ASK 115/28, 1312: 1).

Bu durum, Rumlarla beraber Ermeni ve Bulgarların da -fakat bu sefer Bulgaristan aracılığıyla- ayaklanma için kışkırtıldığını göstermektedir. Tabii ki bu kışkırtmadan en fazla verim, toplu halde bulunan mektep ve kiliseler vasıtasıyla sağlanacaktır.

Şu halde, Rum ders kitabında "öteki" olarak Türklerin gösterildiği, Rum milliyetçiliğinin körüklendiği ve Bulgaristan'dan gönderilen mektuplarla Rum, Bulgar ve Ermenilerin kışkırtıldığı dikkate alındığında, devletin Osmanlılık politikası altında bir arada tutmaya çalıştığı gayrimüslim unsurların, ileride girişecekleri hareketler de göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Devleti'nin

İttihad ve Terakki döneminde Türkçülük politikası gütmesine zemin hazırladığı gözlemlenmektedir. Bu durumda gayrimüslim unsurların hareketlerinin, Osmanlı Türklerinin milliyetçiliği öğrenmesine katkı sağladığı ve elbette tek sebep bu olmamakla beraber, Türkçülüğün güdülmesi için İttihad ve Terakki'nin kışkırtıldığı söylenebilir.

2.3. Bulgarların Eğitimi

Bulgarların ilk okulları, 1835 yılında, Balkan Sıradağları içindeki Gabrova Kasabası'nda açıldı (Sezer, 1999: 113-114). Bu okul, bir Bulgar tüccarı olan Vassil Apriloff'un, 1834 baharında İstanbul'u ziyareti sırasında, devletten izin almasından sonra kurulmuş olan bir ortaokuldu (Tozlu, 1991: 241). 1889-1916 yılları arasında tespit edilebilen Bulgar okulu sayısı ise 212 idi (Ertuğrul, 1997: 144; Sezer, 1999: 114). 1906-1907 Maarif Nezareti istatistiğine göre, Edirne'de 19, Gümölcine'de 2, Kırklareli'nde 4, Dedeağaç'ta 3, İstanbul'da 2 karma Bulgar okulu bulunmaktaydı (Sezer, 1999: 114).

2.3.1. Okul Yapım İzni

4 Mart 1885 tarihinde Dimetoka Kasabası'nda yapılmak istenen Bulgar mektebine devlet, bu okulun Rum ve Bulgar halkları arasındaki husumeti şiddetlendirme tehlikesine rağmen, izin verdi. Okulun yapılması için en önemli şart ise kanuna uygun hareket edilmesiydi (BOA MV 1/53, 1302: 1-2).

Edirne Vilayeti'nde Resorkisyonist rahiplerinin, Balık Pazarı civarında "Bulgar Katolik Mektebi" adıyla önceden okul haline getirdikleri binanın harap olmasından dolayı yıkılarak, yeniden bir mektep inşa edilmesine ruhsat isteği, mektep müdürü tarafından hükümete iletildi. Konu hakkında gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, binanın mektep müdürüne ait olan arsa üzerine, uzunluğu 32 metre ve genişliği de 13,5 metre olarak inşa edilmesine, inşaat masrafı olan 1.200 liranın da Avrupa'da bulunan Katoliklerin yardımlarıyla karşılanmasına izin verildi. Yalnız mektebin Resorkisyonist ruhbanına mensubiyeti zikredilmeyecek ve mektep sadece "Bulgar Katolik Mektebi" olarak anılacaktı. Bu konudaki padişah izni, 2 Şubat 1891'de çıktı (BOA İ DH 1215/95123, 1308: 1-6).

Yine Bulgar mektebi yapılmasına tahsis edilmek üzere Feriköy civarında bir arsa ihsanı, Bulgar Eksarkhı Efendi tarafından, hükümete iletildi. Bunun üzerine, Feriköy tarafında Kilise Sokağı'nda bulunan arazinin Bulgar mektebi inşası için kullanılmasına dair padişah izni, 22 Temmuz 1894'te çıktı (BOA YEE 78/20, 1312: 1).

2.3.2. Devletin Bulgar Eğitime Bakışı

Yukarıda da ifade edildiği gibi devlet, Bulgar okulunun açılmasına, Dimetoka'da karışıklık çıkma ihtimaline karşı olsa da, izin vermektedir.

Bulgarlar, devletin önemli okullarında da kontenjana sahiptiler. Ocak-Ekim 1877'de Galatasaray Sultanisi'nde müdürlük yapmış olan Ali Suavi, bu okuldaki Bulgar öğrencilerin faaliyetlerini anlatırken, ikisinin ücretsiz olarak okula alındığını belirtmektedir (Akyüz, 2001: 185-186).

Yine Rumeli'de, Selanik ve Edirne Vilayetleri'nin yatılı merkez idadilerinde, Rum ve Bulgar dilleri, görevlendirilmiş öğretmenlerle öğretilmekle beraber, Üsküp ve Manastır yatılı merkez idadilerinde Rum ve Bulgar dillerinin öğretilmesi amacıyla 400 kuruş maaşla öğretmenlerin alınması için, 2 Temmuz 1896'da, padişah izni çıktı (BOA İ MF 4/1314/M-2, 1314: 1-2).

Bundan başka, Rusya Sefiri'nin, Mekteb-i Mülkiye'ye Bulgarlardan öğrenci kabulünü ve bu kabulün, öğrencilerin ilim ve hukuk tahsil ederek, iyi bir terbiye almaları için gerekli olacağını özel bir surette ifade etmesi üzerine, Hariciye Nazırı, durumu Sadaret'e ilettili. Sadrazam, Mekteb-i Mülkiye'ye Rumlardan 10 öğrencinin kabul edildiği gibi, Bulgarlardan da 4 öğrencinin kabulünü saraya arz edince, II. Abdülhamid, bu isteğe, 27 Aralık 1896'da olumlu yanıt verdi (BOA İ MF 4/1314 C-6, 1314: 1-2).

2.3.3. Bulgarların Eğitime Bakışı

1877'de Mekteb-i Sultani'nin müdürü olan Ali Suavi, Bulgar öğrencilerin devlet karşısı eylemlerini açıklamakta ve bu durum karşısında Osmanlı hükümetinin akıl almaz gafletini ortaya koymaktadır. Şöyle ki; 2 Bulgar öğrenci eşkiyalık yaparken silahlarıyla birlikte ele geçirilirler ve tutuklu buldukları sırada, hükümetçe, parasız olarak Mekteb-i Sultani'ye alınırlar. Fakat bu öğrenciler, Ruslar Tuna'yı geçerken, başka Bulgar öğrencileri de kandırarak, Rus ordusuna katılırlar.

Ali Suavi, okulda bölücülük yapan ve zararlı faaliyetleri olan 1 Bulgar öğretmenle 3 Bulgar kalfasının işine son verir (Akyüz, 2001: 185-186).

Bulgarların eğitim yoluyla ihtilalci olarak yetiştirildiklerine en iyi örnek, 1877 yılında İngiliz Liberal Fırkası Lideri Lord Gladstone'un Avam Kamarası'ndaki nutkudur. Burada Gladstone, dünyayı Osmanlı Devleti'nin aleyhine kışkırtmak için gerekli etkiyi yapmış ve bu sefer Osmanlı Devleti, Rusya karşısında yalnız bırakılmıştır (Ergin, 1939: 672). Gladstone, nutkunu söylerken elinde tuttuğu Kuran'ı göstererek, "Bu kitap yeryüzünde kaldıkça, bu bataklık katliamı gibi vahşetler de dünyadan eksik olmaz (Ergin, 1939: 672)." demiştir. Oysa Batak Köyü'nde vesaire yerlerdeki Bulgar ihtilalini yapanlar, misyoner teşkilatının yetiştirdiği Bulgar talebelerdir (Ergin, 1939: 672).

Mekteb-i Sultani'de durum yukarıda belirtildiği gibiyken, Robert Kolej'de Bulgar öğrencilere, "Milli Birlik", "Milli Hayatın Gayeleri" gibi tez konuları verilerek, milli hislerin uyanık tutulmasına çalışılmaktaydı (Tozlu, 1991: 222-227). Daily News'in muhabiri Pears, "Tarihte Robert Kolej'in Bulgaristan'ın hayatını etkilediği kadar başka hiçbir enstitü tanımıyorum ki, bir başka milletin hayatını bu derece etkilemiş olsun (Tozlu, 1991: 226-227)." demektedir.

Zaten sonradan, Bulgar hükümeti, yüksek düzeyde kabiliyetli devlet adamları yetiştirmede kendilerine sağladığı yararlarından dolayı, kolejin tüm müdürlerine şeref payesi verdi. Bulgar Devleti kurulduktan sonra, kolejin idarecileri ve misyonerler, Tırnova'da bu devletin kuruluşunu kutlamak için yapılan toplantıya katıldıklarında, ilk Bulgar Prensi Aleksandır'ın sekreteri kolej mezunu Mr. Stoiloff'u ve devletin ortaya çıkışını yürekten alkışladılar. Robert Kolej'in 1871'deki sınıfının tümü Bulgar'dı. Kolej'in Bulgar mezunları daha sonra Bulgaristan'a başbakan, belediye başkanı, büyükelçi, milletvekili ve bakan olarak hizmet ettiler. Mezunlar arasında Rus ordusuna subay olarak katılanlar ve 93 harbinde bu ordunun istihbarat servisinde çalışanlar da vardı (Tozlu, 1991: 227-237).

Kolejden, kuruluşunun ilk 40 yılında mezun olan en büyük ulusal grup, 195 kişiyle Bulgarlardı. Dolayısıyla kolej, Bulgaristan bağımsızlık hareketinin kadrolarını yetiştirmişti (Kocabaşoğlu, 1992: 72).

Tabii ki bu durum, Bulgarların, eğitimi bağımsızlığa giden yolda bir araç olarak kullandıklarını ve kendilerinin de bu şekilde yönlendirildiğini ortaya

koymaktadır. Bunu destekleyen 19 Eylül 1896 tarihli belgede, Bulgaristan'dan Osmanlı ülkesindeki Rum, Bulgar ve Ermenilerin ayaklanması yolunda kışkırtıcı ifadeleri içeren, bazı Rum ve Bulgar okul ve kiliselerine gönderilmiş 13 mektubun ele geçirildiği belirtilmektedir (BOA Y PRK ASK 115/28, 1312: 1).

Bundan başka, Rumeli Vilayati Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Yenice Kazası'na bağlı Gömence Nahiyesi Bulgar Mektebi'ndeki öğretmenler odasının tavanında, bir sepet içerisinde çuvallara sarılmış Bulgarca bir mektup ile 3 adet fitilli dinamit ele geçirildiğini, telgrafla Sadrazama bildirdi. Sadrazam ise 3 Nisan 1906'da durumu saraya ilettiler (BOA YA HUS 501/70, 1324: 1-2).

Yine 3 Nisan 1907'de Edirne Vilayeti Jandarma Kumandanı Miralay İbrahim tarafından yapılan arzda, Edirne Bulgar Mektebi müfettişlerinden Yorgi Katof'un bugün saat 2'de Edirne'ye 2 saat mesafedeki Bulgar köyüne gittiği ve Ortaköy Kazası Bulgar köylerinde fesat hareketlerine giriştiği, bunun da Ortaköy jandarma zabitanından gelen ayrıntılı raporla sabit olduğu ve raporun da vilayete takdim edildiği bildirilmekteydi (BOA Y PRK ASK 245/7, 1325:1).

Demek ki Rum, Ermeni ve Bulgarların isyana teşvik hazırlıkları Bulgar topraklarında planlanabilmekte, Bulgar eğitim kurumlarında dinamit saklanabilmekte ve mektep müfettişliği makamı da halkı isyana teşvikte bir basamak olarak kullanılabilmekteydi.

2.4. Ermeni Milletinin Eğitimi

Patrik Ohannes Çamaşırıyan'ın devrinde, 1803-1812, İstanbul'un bütün semtlerinde Ermenilerin ücretsiz cemaat okulları vardı. 1831 tarihinde Patrik'in başkanlığında toplanan Genel Meclis'te esnaf temsilcileri, sayısı gittikçe artan okulların masraflarını karşılamayı kabul ettiler (Ergin, 1977: 751-754). Bundan sonra kurulan okullar içerisinde en önemlisi Nersesyan Okulu olarak gözükmekteydi (Seropyan, 1994: 187). Bu okulda her türlü ilim ve fenle beraber Ermenice, Türkçe, Fransızca ve İtalyanca okutulmaktaydı (Ergin, 1977: 754).

Avrupa'ya giden gençler memlekete döndüklerinde, yüksek mekteplerin açılması gereğini belirttiler. Cemaat mekteplerini bitirenler, bu dönemde açılmaya başlayan Çarkçılık Mektebi'ne ve Tıp Fakültesi'ne devam etmekteydiler. Yine bu dönemde Katoliklerle Protestanlar, İstanbul'da yeniden okullar açmaya

başladıklarından, Ermeniler de yüksek mektepler açma gereğini hissettiler. Böylece ilk yatılı mektep olan, Üsküdar'daki Cameran Mektebi, 13 Eylül 1838'de açıldı (Ergin, 1977: 754).

Tanzimat Fermanı'ndan sonra devlet yüksek okullarının kapıları Ermenilere de açıldığından, gün geçtikçe, Ermeni aydınlarının sayısı arttı. Ermeniler Tıbbiye'ye de girebildiklerinden, mezun olduklarında askeri rütbelerle orduda da çalışmaya başladılar. 1840'da ilk defa Kumkapı'da "Lusaviriç" adlı kızlar mektebi açıldı (Ergin, 1977: 754).

Maarif-i Umumiye Meclisi üyelerinden olan Parunag Feruhan Bey'in 1859'da tanzim ettiği istatistiğe göre, İstanbul'daki 42 Ermeni okulunda 4.376 erkek ve 1.555 kız olmak üzere, toplam 5.531 öğrenciye eğitim verilmekteydi (Ergin, 1977: 757). Bundan başka devlet okullarında da Ermeniler bulunmaktaydı. Şöyle ki; 1858'de Patrikhane tarafından hükümete gönderilen mektupta, Tıbbiye'ye her sene 40 Ermeni öğrencinin kabulüne izin verildiğinden dolayı teşekkür edilmekteydi. 1871 yılında İstanbul'da 48 Ermeni mektebi vardı. 1874 yılında Anadolu'daki 28 murahhaslık bölgesinde 469 ilk ve ortaokul bulunmaktaydı. 1880'li yıllarda Ermeni cemaat mekteplerinin okul ve öğrenci sayılarının azaldığı, buna mukabil özel okulların açıldığı gözlemlenmekteydi.

Yapılan bir istatistiğe göre, Anadolu'da, 813 Ermeni ilk mektebinde, 21.713'ü kız olmak üzere; 81.226 öğrenci bulunmaktaydı. Bunlara; özel ibtidai okulları ile idadileri, yetimhaneleri, devlete ait idadileri, Katolik, Protestan, Latin, Mihitarist, Amerikan, Alman, Fransız mekteplerindeki Ermeni öğrencileri de dahil ettiğimizde, Anadolu'daki Ermeni öğrenci sayısı 96.822'ye çıkmaktaydı. Bu miktara İstanbul'daki öğrencileri de eklediğimizde, 1901-1902 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki Ermeni öğrenci sayısının 104.500 olduğu görülmektedir (Ergin, 1977: 758-760).

Patrikhane'ye bağlı bulunmayan Ermeni mektepleri, cemiyetlere ve şahıslara ait mektepler olarak ikiye ayrılmaktaydı. Hayoç Miyaçyal İngerutyan, Azkaniver Hayuhyaç İgerutyan, Tibraçaser Dignanç İngerutyan Cemiyetleri; mektep sahibiydiler. Berberyanyan, Sansaryanyan ve Dadyanyan mektepleri ise şahıslara ait Ermeni mekteplerinden sadece birkaçıydı (Ergin, 1977: 763-765).

Sahakyan-Nunyan Ermeni Lisesi, Pangaltı Ermeni Lisesi Cemaran Okulu, Getronagan Ermeni Lisesi ve Esayan Kız Ermeni Lisesi ise İstanbul'da adı ön plana çıkmış olan bazı Ermeni okullarıydı (Ergin, 1977: 754-760; Kuyumcuyan, 1994a: 408-409; Kuyumcuyan, 1994b: 217; Kuyumcuyan, 1994c: 395; Kuyumcuyan, 1994d: 199; Sarıoğlu, 2002: 50, 52).

Bunlarla beraber, 19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Ermeni Milleti Nizamnamesi'yle, Ermeni milletinin eğitimindeki laikleşme çabalarının hız kazandığını, eğitim işinin seçilmiş bir Maarif Komisyonu'na bırakıldığını ve Ermeni milletinin eğitim alanında laik reformları gerçekleştirme çabasında olduğunu da görmekteyiz (Ergin, 1939: 606; Tekeli, 1983: 463-464).

2.4.1. Padişaha Teşekkür

Ermeni milletinin çocukları, II. Mahmud'un ev sahibi olduğu sünnet düğününde bulunup; yüce ihsanlara, güzel hediye ve bahşişlere boğulmuşlardı. Bu yüzden çocukların teşekkürlerini beyan eden Ermeni Milleti Patriği'nin arzuhali ve Ermenice padişahın ömrünün devamı için edilen duayı içeren bir sayfa tercüme yazı, 6 Nisan 1837'de padişaha sunuldu (BOA HAT 1421/58083, 1252: 1).

2.4.2. Okul Yapımı

Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa Mahallesi'nde Ermeni Katolik milleti çocuklarına mahsus olup, yanmış olan mektebin yeniden inşa edileceğinden bahisle, Ebu Bekir Efendi Vakfı'nın karşısında bulunan yerin de mektebe ilave olmak üzere kira olarak verilmesini belirten izin isteği, Ermeni Katolik Patriği tarafından, Sadrazam'a arz edildi. Belirtilen yerin mektebe ek olarak kiralanmasının, halk nezdinde bir mahzurunun olmadığı anlaşıldığından, senelik 650 kuruş kira ile adı geçen yerin mektebe ilavesi konusunda gerekli muamelelerin yapılması, Teftiş Mahkemesi tarafından ifade edildi. Neticede, konuya ilişkin padişah izninin çıktığı, 12 Temmuz 1888'de, Sadrazam Kamil Paşa'ya bildirildi (BOA İ ŞD 92/5454, 1305: 1). Bundan 8 sene sonra, Sadrazam tarafından saraya sunulan tezkirede, Beyoğlu'nda Hüseyin Ağa Mahallesi'nde, Çöplük Çeşmesi Sokağı'nda Ermeni Katolik cemaati fakir kızlarına mahsus mektebin karşısındaki kiralık araziye, adı geçen mektebe katılmak üzere, 2 okul inşasına ruhsat isteğinin Ermeni Katolik Patriği tarafından

ifade edildiği belirtilmektedir. Belediye tarafından mekteplerin tasarlanan ebatlarında bir mahzurun olmadığı bildirilmesi ve Şura-i Devlet Dahiliye Dairesi'nin de mazbatasına üzerine, 22 Aralık 1896'da, mekteplerin yapımına ilişkin padişah izni çıktı (BOA İ AZN 23/1314 B-14, 1314: 1-4). Böylece Beyoğlu'nda 2 Ermeni okulunun daha yapılmasının önü açılmış oldu.

Yapımına izin verilen bir başka okul da mimarlıkla ilgiliydi.

Mimarlık bilgisine aşina adamlar yetiştirerek Avrupa mimarlarına müracaat etmekten kurtulmak için, devam edecek öğrencilere nizamnamesindeki program gereğince, öğleden önce 2 saat gerekli Fennin Türkçe ve Fransızca olarak öğretileceği, ders zamanlarından sonra bir mimar gözetiminde pratik yapılacağı, 4 senede tahsilin tamamlanacağı ve ileride genişletilmesine lüzum görüldüğü takdirde başka bir izin yazısının kaleme alınacağı "Fenn-i Mimari Mektebi" adıyla Galata civarında gündüzlü özel bir mektep kurulmasına ruhsat isteği, Agop Boyacıyan Efendi tarafından belirtilmişti. Bu mektebin kurulmasına dair padişah izni 6 Aralık 1894'te çıktı (BOA İ MF 2/1312/C-1, 1312: 1).

Ermeni okulları da, genelde Rum okulları gibi, kilise ile bitişik olarak veya kilisenin bahçesinde inşa edilmekteydi. Bunu, Doğu Anadolu'daki Katolik Ermeniler için okul yapım ve kilise tamir izni isteyen Ermeni Katolik Patriği'nin yazısı ispatlamaktadır.

Şöyle ki, Bitlis Vilayeti'ne bağlı Muş Sancağı'na tabi Nurşin, Oğanak ve Eruh Köyleri'ndeki harap ve yıkılmış durumda bulunan kiliselerin tamir edilmelerine, yenilenmelerine ve bitişiklerinde yeni baştan birer mektep yapılmasına ruhsat isteği, Ermeni Katolik Patrikliği tarafından arz edilmişti. Nurşin Köyü'nde 208 hanede 1.502, Eruh Köyü'nde 118 hanede 753 ve Oğanak Köyü'nde 54 hanede 469 nüfus vardı. Bu köylerin tamamı Katolik'ti. Kiliseler asıl şekilleri gibi tamir edilip, yenilenecek ve bitişiklerinde birer mektep inşa edilecekti. Kiliselerin masraflarını halk, mekteplerin masraflarını Patrikhane karşılayacaktı. Mekteplerin arsaları vakıf ve devlet toprağıydı. Kiliseler ise şimdiki terkedilmiş yerlerdeydi. Binaların uzunluk miktarlarına tecavüz edilmemek, inşaat masrafları belirtildiği gibi ödenmek, kimseden zorla para alınmamak veya başka yolla insanları rahatsız etmemek, gönül rızasına aykırı hareket etmemek şartlarıyla, kayıt işlemlerinin, ruhsatı içeren emre uygun olarak yapılması gereği, Şura-i Devlet Mülkiye

Dairesi'nin kararnamesinde belirtilmekteydi. Durum daha önce Sadrazam tarafından saraya arz edilmiş fakat cevap alınamamıştı. Sadrazamın arzını tekrarlaması üzerine, 21 Mart 1899'da, kilise ve mektepler için gerekli padişah izni çıktı (BOA İ AZN 33/1316 Za 03, 1316:1).

2.4.3. Yardım

Devlet, gücü ölçüsünde zor durumda kalan Ermeni milleti mensuplarına yardım da etmekteydi. Buna Ermeni Katolik Patrikliği'nin Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülen şu isteği örnektir (BOA İ MMS 99/4187, 1304: 1-2):

Patrik'in ifadesine göre, Anadolu'nun çoğu vilayetlerinde ve özellikle de Diyarbakır, Van, Bitlis ve Ankara Vilayeti'ne bağlı Yozgat havalisinde pek çok Ermeni, kendi isteği ile Katolik mezhebini kabul etmekteydi. Bu yüzden adı geçen yerlere din adamları yollanmalı ve oralarda acilen mektep ve mabet inşa edilmeliydi. Fakat Patriklik'in gücü yetmediğinden, adı geçen vilayetlerde bulunan 3 piskoposa günlük 100'er kuruşluk et ve ekmek yardımı yapılmalı ya da maarif ianesinden aylık 3.000 kuruş maaş tahsis edilmeliydi.

Patriklik'in isteği olan, yaşamak için gerekli ihtiyaç maddelerinin verilmesinin kolaylaştırılmasıyla gereken yardımın yapılması, tebaasını koruyan devletin yüceliğinden ve gerekliliğindendi. Bununla beraber, adı geçen piskoposlara maaş ve erzak tahsisindense, bazı emsalleri gibi bir defaya mahsus olmak üzere, yardım olarak, Patrikhane'ye devlet hazinesinden 300 lira verilmesi, Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da uygun görüldü. Sadrazamın, durumu saraya iletmesinden 2 gün sonra, 5 Temmuz 1888'de, konuya ilişkin padişah izni çıktı.

Osmanlı Devleti, misyonerlerin halka yaptıkları yardımların, eğer amaç gerçekten yardım ise, devlet eliyle dağıtılmasını istemekteydi.

Bu konuda Erzurum Vilayeti'nden merkeze çekilen telgrafta, hükümetten alınan izin ile karma komisyonlar aracılığıyla misyonerler tarafından Ermeni dul ve yetimlerine akçe, yiyecek vesaire dağıtıldığı belirtilmekteydi. Ecnebilerin bu yolla hareket etmelerinin zararları malum olduğundan ve dağıtılacak yardım bir insanlık yardımıysa bunun hükümet memurları aracılığıyla dağıtılması lazım geleceğinden, buna benzer durumların bir daha tekrar etmemesi, 15 Eylül 1897'de, padişah tarafından emredildi (BOA İ HUS 56/1315 R-078, 1315: 1).

2.4.4. Yasak Mektepler

Ermeni çocukları, Protestan ve Cizvit okullarına devam etmekteydi. Çünkü bu okullar ücret almayıp; kitap, kırtasiye, muhtaç olana elbise ve nakit para yardımı yapmaktaydı. Sivas'ın içindeki Ermeni okulları ise çaresiz ve muhtaç durumdaydı. Bu nedenle adı geçen Ermeni okullarına aylık 3.000 kuruş tahsisat ayrıldığı takdirde, çocuklar ecnebi eğitiminden kurtulacaklardı. Bunun garantisini verenler, Sivas Ermeni Murahhası ve Sivas'ın ileri gelenleriydi. Durum, Sivas Vilayeti tarafından, Sadaret'e bildirildi. II. Abdülhamid ise gerekenin yapılması ve problemin çözülmesi için 11 Nisan 1893'te Sadaret'i yetkili kıldı (BOA İ HUS 10/1310 N-83, 1309: 1).

2 Aralık 1893 tarihi itibarıyla Mamuret'ül-aziz (Elazığ) Vilayeti'nde Ermeni okullarına Müslüman çocukları devam etmemekteydi. Fakat yalnızca Malatya'da bulunan Latin ve Ermeni Katolik mekteplerine, Malatya'ya 8 saat uzaklıktaki, ahaliyi tamamen "alevi" tabir edilen mezhebe mensup Hasan Bey Köyü'nden 3 çocuğun, yatılı olarak gizlice devam etmekte oldukları, yapılan inceleme sonunda anlaşılmıştı. Durum, mutasarrıflık tarafından valiliğe bildirildi. Bunun üzerine, padişahın emri gereğince, veliler hemen çağrıldı. Öğrencilerin devamları engellendi ve bundan sonra dahi gerekenin devamlı olarak yapılması lüzumu cevap olarak mutasarrıflığa ve diğer ilgili yerlere resmi yazı ile bildirildi. Bu durum, 9 Aralık 1893 tarihinde Mamuret'ül-aziz Valisi Enis tarafından saraya iletildi (BOA Y PRK UM 28/70, 1309: 1).

Anlaşıldığı üzere, alevi çocuklarının Latin ve Ermeni Katolik mekteplerine gitmeleri kesinlikle yasak olmakla beraber, Ermeni çocuklarının da Protestan ve Cizvit okullarına gitmeleri pek hoş karşılanmamaktaydı. Çünkü bunlar, "Osmanlı" çocuklarıydı. Bu konuda gerektiğinde maddi yardım yapılmakta, gerektiğinde çocukların yabancı okullara devam etmemeleri için önlemler alınmaya çalışılmaktaydı.

2.4.5. Ermeni Eğitiminde Amerikan, İngiliz, Protestan ve Fransız Etkisi

Daha 1844 yılının 7 Şubat'ında Erzurum'da iki Amerikalı rahibin Ermenileri Protestan yapmak için çalıştıkları bilinmekteydi (BOA A MKT MHM 1/14, 1260: 1).

24 Temmuz 1883'te ise Kayseri Ermeni Meclisi'nin yönetimi altında kurulan "Cemiyet-i Tedrisiye" azalarının bazı uygunsuz davranışlarının hükümet

kanadında tepkiye neden olduğu görülmektedir. İlimperver cemiyetleri ile Ermeni Piskoposhanesi arasındaki İncil-i Şerif tartışmasının genişlemesinden, hükümet haberdardı. Fakat bu cemiyetler nasıl şeylerdi? Azaları kimlerdi? Hangi cemaate mensuptular? Ne zaman, nasıl oluşmuşlardı? Tartışmaya sebep olan mesele neydi? Taraflar davalarını hangi nizam ve kaideye göre temellendirmektedirler ve özellikle İngiliz Konsolosu'nun bu işe müdahalesi neden gerekmişti? Bunlara dair yeterli bilgi olmadığından ve ayrılığın bugün de devam edip etmediği bilinemediğinden, durumun Ankara Vilayeti tarafından bildirilmesi gerekmekte ve ayrılık devam ediyorsa neden ibaret olduğunun ve sebeplerinin ayrıntılı olarak yazılması istenmekteydi (BOA DH MKT 1341/59, 1300: 1).

Bu olayı sonuçlandırmak için Ankara Vilayeti, Dahiliye Nezareti, Adliye ve Mezahib Nezareti ve Maarif Nezareti arasında yapılan yazışmaların sonunda, 28 Temmuz 1883 tarihinde, şu netice ortaya çıktı (BOA DH MKT 1341/59, 1300: 1-3):

Adı geçen “Cemiyet-i Tedrisiye”, Protestan milleti tarafından oluşturulmuştu ve Düstur'un 4. cildinin 615. sayfasından başlayan Protestan Cemaati Nizamnamesi, bunların mezhep işlerini ve mekteplerinin tabi olmaları gereken kayıt ve şartları içermektedir. Bu nizamname dikkatlice okunup, incelendiğinde, hükümlerine ve gereğine uygun hareket edildiği takdirde, tartışmaya gerek kalmayacaktı. Mektep muamelesinde ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinin hükümleri esas alınmalıydı.

Anlaşıldığı üzere Protestan milleti güdümündeki “Cemiyet-i Tedrisiye” ile Ermeni Piskoposhanesi, İncil'e bakış açısı yüzünden, tartışma halindeydi. Bu mezhepsel tartışmaya İngiltere de dahil olmuştu. Hükümet ise kanun ve nizamnamelere uyulduğu takdirde, sorunun çözüleceğini belirtmekteydi.

28 Aralık 1892 tarihinde Yıldız Sarayı Başkatibi Süreyya tarafından kaleme alınmış bir evrak, bize, Protestan okullarının Ermeniler üzerindeki etkisini göstermektedir (BOA İ HUS 7/1310 C 26, 1310: 1).

Bu evrakta, Anadolu'nun çoğu yerindeki Ermenilerin fikirlerini her şeyden çok kışkırtanların Merzifon ve Ayıntab (Antep) Protestan mektepleri olduğu belirtilmektedir. Bu iki mektepte de bir işi başarabilme kabiliyeti olan, zeki ve uyanık öğretmen ve müdürler yoluyla, görünüşte dil ve bilim öğretilmekteyse de, gerçekte Eldezagi Ermeni kitapları getirtilerek, fikirler fesat amaçlar için

hazırlanmaktaydı. Bu yüzden Merzifon ve Ayıntab'a iktidar sahibi iki kaymakamın tayini, Maarif Nezareti'nce dahi ara sıra özel memurlar gönderilmek suretiyle adı geçen mekteplerin durumlarının teftiş ettirilmesi ve bu mekteplerin iç durumlarını haber vermek üzere içlerinden birer hafiyeye temin edilmesi gereğini belirten ve Ankara Vilayeti'nden gelen şifreli telgrafname okunduğunda dikkatleri üzerinde toplamıştı. Ankara Vilayeti'nin bu konudaki yazısı gerçeğe uygun ve dikkate değerdi. Gerçekte maarif serbestse de, bu serbestlik özel kanun ve nizamlara tabiydi. Devletin, halkını kendi menfaatine uygun şekilde eğitmeye hakkı olduğu da malumdu. Bu yüzden, Maarif Nezareti'nce, bu konuya yeterince dikkat ve itina gösterilmesini bizzat padişah emretmekteydi (BOA İ HUS 7/1310 C 26, 1310: 1).

Protestan mekteplerinin Ermeni mektepleriyle beraber, Ermeniler üzerindeki etkisini, Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 1897 tarihli bir telgraf ortaya koymaktadır. Bu telgrafta, Osmanlı ülkesinin çoğu yerlerinde olduğu gibi Arancede? Ermeni hadisesinde, Ermeni ve Protestan hususi mekteplerinin, müdür ve öğretmenleriyle beraber tahrik unsuru olduğu ve bu mekteplerden kışkırtılarak çağrılmış öğrencilerin bulunduğu sabit olduğu belirtilmekteydi. Bu okulların öğretileri, genel ve özel davranışları teftiş edilmeli, nizamname ve talimatname mevzularına uygun hareket etmeleri sağlanmalıydı. Mevki bilinenden de önemliydi. Ayrıca bu vilayetin halkı genel olarak maariften uzaktı. Mevcut özel ve genel mekteplerin talep edilen seviyeye ulaştırılması derecesinde ıslah edilmesiyle, durumun teftişi ve bir takım yerlerde yeniden mektep kurulması zorunluydu. Ermeni diline vakıf bir maarif müdürünün atanması da Van Vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti'nden istenmekteydi. Nezaret ise, mevcut mekteplerin tanzim ve ıslah edilmesi, bazı yerlerde yeni mekteplerin kurulmasının önemi doğrultusunda bu amacı gerçekleştirecek Ermeni diline vakıf bir maarif müdürünün atanması konularına cevap yazılması ve gereğinin yapılması için “Tesri’-i Muamelat Komisyonu*” ’nu görevlendirdi (BOA DH TMİK S 10/85, 1313: 1-2).

Yine Protestan Mektebi müdürlerinden “Mesterli” adlı şahsın Amerikalı olup, Haçin’e gittiği ve orada ahaliden bir adamla ve oradaki misyonerlerle 3 gün görüşüp kaldıktan sonra, Göksun’u dolaşarak bu defa Maraş’a gideceğinin

* İşleri Hızlandırma Komisyonu

öğrenildiğini, Halep ve Adana Umum Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa, şifre ile 21 Eylül 1897'de İstanbul'a bildirdi. Paşa şöyle devam etmektedir:

Maraş Fransız Konsolosu Bartalemi, Halep Fransız Konsolosluğu'nda resmi işleri yapan memurken, Zeytun meselesinin halli için orada önceden toplanan konsoloslarla beraber bulunmuş ve kendisine mükafat olarak Maraş Fransız Konsolosluğu verilmişti. Kendisi hükümetin her hal ve hareketine itiraz etmekte ve gizli gizli anlatımlarda bulunmaktaydı. O'nun, görevinden alınması için üst mercilere yazı yazıldığı halde, O hala görevi başındaydı. Bartalemi, Zeytun ve Elbistan taraflarını dolaşmak üzere yola çıkmaya hazırlanmaktaydı. Bartalemi ve Mesterli, adı geçen yerleri her defa dolaşmaktan geri kalmamaktaydılar. Bundan sonra Ali Muhsin Paşa, Haçinlileri aldatmaya çalışan Zeytunluların isimlerinin araştırılarak arz edileceğini ve kendisinin de bu gece yola çıkarak Antakya, Halep ve Adana'da teftişlerde bulunacağını belirtmekteydi. Paşa, teftişi esnasında bulunduğu yerlerden ardı sıra İstanbul'u bilgilendireceğini ve fesat sahiplerinin zararlı amaçlarına meydan vermeyeceğini de eklemekteydi (BOA Y PRK ASK 132/55, 1315: 1).

Fransa'nın Ermeniler üzerindeki etkisine daha erken tarihli bir örnek ise, 20 Temmuz 1891'de Fransa Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne ulaşan bir takrirdi. Bu yazı, Babıali Tercüme Odası'nda Osmanlıca'ya çevrildi. Bu yazıda, Fransa'dan Ermeni Katolik Frerler Mektebi yönetimine gönderilen (F.I.G) markalı 9 nüsha coğrafya kitabı ile 10 nüsha atlasın sansüre uğradığı ve bunların Osmanlı ülkesinde kullanılmasına izin verilmeyerek, bir takım zararlı bölümleri içerdiği bahanesiyle Erzurum maarif memuru tarafından zorla alındığı belirtilmekteydi. Durumu 1889 senesinin Ağustos ayında Sefaret'e bildiren, Erzurum Konsolos Vekili'ydi. Bu konuda Sefaret ile Maarif Nezareti arasında yazışma yapılmış ve nüshaların Fransa'ya iadesine karar verilmişti. Durum, 1 Ocak 1890 tarihli telgrafla Erzurum Vilayeti'ne bildirilmişti. Hal böyleyken nüshaların Fransa'ya iadesi için Maarif Nezareti'ne ya da Rüşumat Emaneti'ne verilmesi konusunda bir hareket söz konusu olmamıştı. Sefaret, bu uygunsuzluğu teessüfle Babıali'ye bildirmekte ve alınanların hemen Fransa'ya iadesi ya da bedeli olan 440 kuruşun Erzurum Ermeni Katolik Frerler Mektebi idaresine verilmesi konusunda gerekenin yapılmasını istemekteydi (BOA HR TO 208/44, 1891: 1-2).

Bu durumda, Fransa'dan Erzurum Ermeni Katolik Frerler Mektebi'ne gönderilen kitap ve atlasların devletçe zararlı bulunduğu fakat bunların Fransa'ya ya da ücretlerinin adı geçen okula verilmesi için Osmanlı Devleti'ne Fransa tarafından baskı yapıldığı ortaya çıkmaktaydı.

Diğer taraftan, yukarıda verilenler ışığında, Amerikalıların Ermenileri Protestan yapmak için çalıştıkları, Ermeni mezhepleri arasındaki tartışmaya İngiltere'nin de dahil olduğu, Antep ve Merzifon Protestan mekteplerinin öğretmenleri, idarecileri ve kitapları aracılığıyla Anadolu'daki Ermenileri kışkırttıkları, Anadolu'nun güneyinde de Amerikalı Protestan Mektebi Müdürü'nün ve Fransız Konsolosu'nun sürekli faaliyet halinde buldukları -ki bu faaliyet bölgesi Ermeni kıpırdanmalarının yaşandığı yerlerdi- Van Vilayeti'nde Ermeni kalkışması sırasında Ermeni ve Protestan mekteplerinin öğretmen ve müdürlerinin tahrik unsuru oldukları ve öğrencileri kışkırttıkları da alenen ortadaydı.

2.4.6. Ermeni Okullarında Muzır Hareketler

17 Mayıs 1892 tarihinde, "Cemal" adlı şahıs tarafından saraya iletilen jurnalde, Ermeni fesat komitecilerinin isimleri vardı. Bu isimler, önceki Ermeni meselesinde pek çok hizmeti görülen Hacı Dakis tarafından bildirilmişti. Sulu Manastır Mektebi yararına şimdiye kadar toplanan paralarsa Erzurum Komitesi'ne gönderilmişti. Ayrıca mektepte çocuklara zararlı kitaplar okutturulacaktı. Bu kitaplar önceden kurulmuş olan şirket vasıtasıyla getirtilip, saklanmak üzere 4 komiteciye teslim edilmişti. Bunlardan Patrik Efendi'nin haberi yoktu. Halk ise şirkete güvenmemekte ve çocuklarını bu mektepten almaktaydı. Yakında bir fesat dahi çıkarılacaktı. Bundan önce halkın oyuyla şirkete reis seçilen Miran İkyan Efendi'nin, Seraskerlik tercümanlarından olmasından dolayı, bazı üst rütbelilerin haberi olur zannıyla görevden alındığı, fakat halkın bu kişiden memnun olduğu da Hacı Dakis'in Cemal'e, Cemal'in de Yıldız Sarayı'na ilettiği bilgiler arasındaydı (BOA Y PRK AZJ 21/92, 1308: 1).

Demek ki, Patrik'in haberi olmadan, halkın da destek vermediği komiteciler okulda ve şehirde zararlı faaliyetlerde bulunarak isyan hazırlığına girişmişlerdi.

Okulların zararlı faaliyetler için kullanıldığına bir başka örnek de Sivas Valisi'nin 4 Mart 1894'te İstanbul'a gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Burada bir

Ermeni çocuğunun şüphe üzerine aranması sonucu, çocuğun üzerinde, askere dair bir şarkının çıktığı belirtilmektedir. Çocuk, konuyla ilgili sorulan soru üzerine adı geçen şarkının kendilerine öğretilmekte olduğunu ifade etmişti. Mektep öğretmeni çağrılıp sorgulandığında, Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla basılmış bir risalede adı geçen şarkının yazılı bulunduğunu, bu sebeple de gerçekten bu şarkıyı çocuklara öğretmekte olduğunu ifade etmişti. Öğretmen bu risaleyi gösterdiğinde, risalenin, "1889 Miladi Yılı Yeni ve Makbul Şarkılardan Müntahab Şarkı Risalesi" adı altında ve Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla basıldığı anlaşıldı. Fakat risalenin 66. sayfasının başında üzerine yapıştırılmış olan matbu bir kağıt kaldırıldığında, alt tarafının tamamen zararlı olduğu, daha bazı şüpheli şarkıların da bulunduğu görüldü. Bu yüzden tercüme zarf içine konarak, İstanbul'a gönderildi ve gerekli tahkikatın yapılması konusunda adı geçen risale aynen Dahiliye Nezareti'ne iletildi (BOA Y PRK UM 29/46, 1311: 1-2).

Burada dikkati çeken nokta, kitabın, Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla basılmasına rağmen, kitapta bazı şüpheli şarkıların da tespit edilmiş olmasıdır. Zaten matbu kağıdın alt tarafı tamamen zararlı ibarelerle doludur. Tabii ki okulda zararlı şarkıların öğretilmesi, yetiştirilen çocukların ileride çeşitli isyan ve kalkışmalarda rol oynamalarına sebep olacaktır.

2.5. Yahudi Milletinin Eğitimi

Babil esaretinden beri Yahudileri bir arada tutan en önemli unsur, eğitimidir. İstanbul'da "Talmud Tora" olarak adlandırılan ve genelde sinagogların yanında yer alan bu okullar, 6-12 yaş arası Yahudi çocuklarının dini eğitimlerini aldıkları yerlerdi. Bu okullarda öğretmenlik yapan hahamlar, öğrencilere aritmetik de öğretebilmekteydiler. Ayrıca bu okullarda dini bayramlar anlatılmakta, İbranice dualar öğretilmekte ve Yahudi İspanyolcası ile tercüme yapılmaktaydı.

Talmud Tora'ları bitiren Yahudi çocuklarının önemli bir bölümü, ailelerine yardım edebilmek için çalışma hayatına atılmakta, küçük bir bölümü de "Yeşiva" adı verilen ve daha üst düzeyde bir dini eğitim veren okullara devam etmekteydiler. Yeşivalar, sinagoglar ya da özel kuruluşlar tarafından idare edilmekteydiler.

Bu durumda, laik bir eğitim kurumuna sahip olmayan İstanbul Yahudileri, 1850’li yıllarda, çoğunluğu zanaatkar, küçük esnaf, işçi, hamal gibi mesleklerle iştigal eden ve evrensel kültürden uzak bireylerden oluşmaktaydı.

1854 yılında, Viyana’daki Rostchildlar’ın sayesinde Hasköy-Piripaşa’da kurulan, “Eskuola” adı verilen ilk laik mektebe din adamları büyük tepki göstermişlerdi. Okula destek veren Banker Avram Kamondo, Yahudiliğe ve Yahudi çocuklarına zarar veriyor gerekçesiyle, bu dönemde aforoz edilmiş; okul, cemaatindeki laik yöneticilerin sayesinde eğitimini sürdürebilmişti.

Osmanlı Yahudileri’nin çağdaşlaşması ve enternasyonal kültürü almaları ise, Fransa’da Alliance Israelite Universelle’nin kurularak, Osmanlı İmparatorluğu’nda okullar açmasıyla gerçekleşmeye başladı (Ovadya, 1994: 402-403).

Bu okullar Bağdat, Şam, Valos, Edirne, Selanik, İzmir ve İstanbul’un değişik semtlerinde Kavala’dan Safed’e, Üsküp’ten Kudüs’e, Manastır’dan Basra’ya; değişik yerleşim merkezlerinde kurulmuşlardı. Ev işleri ve aile bilgisi, kız okullarıyla beraber erkek okulları, meslek ve ziraat okulları ve seminer -ruhban- okulu açan cemiyet, İstanbul’daki ilk okulunu 1875’te, Dağhamam’da öğretime açtı. Bunu Temmuz 1875’te Balat Erkek, Ağustos 1875’te Hasköy Kız, Ekim 1875’te Galata Erkek, 1876’da Aşkenaz Cemaati Karma, Ocak 1877’de Hasköy Erkek, Temmuz 1879’da Kuzguncuk Erkek, Ağustos 1879’da Galata Kız, Ağustos 1880’de Dağhamam Kız, Şubat 1881’de Ortaköy Karma, Nisan 1882’de Balat Kız okulları izledi. İlk kız meslek okulu da, 1882’de, Galata’da açıldı. Okulların giderleri, Alliance Israelite Universelle fonlarından, yerel cemaat yönetimlerinden ve durumu iyi olan öğrencilerden karşılanmaktaydı (Güleryüz, 1994: 206). Bu okullarda ağırlıklı olarak, Fransızca eğitim verilmekteydi (Ovadya, 1994: 403).

Bu okullardan başka, Osmanlı Hükümeti, 1903’te, Hahambaşına, Hasköy’de bir ruhani mektep açma izni verdi. Haim Nahum, Abraham Danon, Moiz Fresko gibi din adamı ve eğitimciler, bu okulda görev almışlar ve okul, 1960’lı yıllara kadar, “Hasköy Ruhani Lisesi” olarak eğitim hayatına devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar İstanbul Yahudi cemaati, çocuklarını, ilkökul düzeyindeki Alliance okullarında okuttu; buralardan mezun

olanlar da, Fransızca eğitim veren misyoner okullarına devam ettiler (Ovadya, 1994: 403).

Alliance Israelite'in, 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudi eğitimi üzerindeki etkisini, Kuzguncuk'taki Musevi Kız Mektebi'nin, parasızlık sorunu yüzünden önceden kapanmış olup, 7 Temmuz 1895'te, masraflarına karşılık bulunduğu gerekçesiyle, yine Kuzguncuk'ta kiralanmış bir evde açılması isteği ispatlar. Çünkü bunun için devlete dilekçe yazan Hahambaşı değil, Alliance Israelite reisiydi. Bu okulun tekrar açılması için, başvurudan 3 gün sonra, gerekli izin verildi. (BOA İ MF 3/1313/ M-1, 1313: 1-2). Fakat burada önemli olan; izin, Rum ve Ermenilerde olduğu gibi, ruhani lider patriğe denk gelen hahambaşı tarafından değil, Alliance Israelite reisi tarafından istenmesidir. Demek ki 19. yüzyılın sonlarında Yahudi okulları üzerinde -hahambaşının yetkisi saklı kalmakla beraber- Alliance, önemli ölçüde söz sahibidir. Tabii ki burada okul için gerekli finans desteğinin Alliance'tan sağlanmış olma ihtimalinin kuvvetliliği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Fakat Yahudi milletinin dini lideri hahambaşıdır. Bu açıdan bakıldığında, Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydedilmekte olduğu gibi, yüksek Osmanlı mekteplerine de ücretsiz olarak Musevi öğrencilerin kabul edilmesi isteği, İstanbul Hahambaşı tarafından Sadrazam'a iletildi. Bu dilekçede, 1896 yılına mahsus olmak üzere 4 Musevi çocuğun yüksek mekteplere kaydedilmesi yazılıydı. Bu isteğe Padişah II. Abdülhamid, 27 Ekim 1896'da olumlu yanıt verdi (BOA İ MF 4/1314 Ca 2, 1314: 1-2).

2.6. Yabancıların Eğitimi

İlk başlarda, dini niteliği ağır basan bir eğitim sistemini benimseyen ve kiliselere bağlı olan gayrimüslim okullarının yanında, birer "Elçilik Okulu" açıldı. Bu okullar bir süre sonra yabancı devlet okulu olarak işlev görmeye başladılar. Böylece eğitimde cemaat okulu dışında elçilik okullarını da aşan bir "Yabancı Okul" kavramı çıktı. Böylece Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika gibi devletler, denetimden uzak bir surette kendi okullarını açmaya başladılar. Amaçları, kendi dil ve kültürlerini yayarak siyasi etkinlik kazanmak, belli milletler üzerinde söz sahibi olmak, siyasi ve kültürel alanlarda çıkarlarına uygun ortamlar yaratabilmektir (Haydaroglu, 1990: 10-11).

Bu yüzden yabancılar, açtıkları okulların, her zaman bölgenin demografik yapısıyla uyum içerisinde olup olmadığını dikkate almamaktaydılar. Bu duruma en iyi örnek, Kudüs'te İngiliz-Protestan ahaliden 232 kişi olmasına rağmen, 338 öğrenci kapasiteli altı okulun yanında bir yedincisinin de açılma teşebbüsüdür.

Yabancı okulların denetim altına alınması için ilk teşebbüs, 1845 yılında Meclis-i Maarif-i Umumi'nin kurulmasıydı. Diğer bir teşebbüs, 1868 tarihli Gümrük Nizamnamesi'nde bahsedilen, 1863 tarihli bir tezkereydi. Bu tezkerede, gümrük uygulamasında okullar için sınırlandırma ve nizamnamenin olması gereği belirtilmekteydi. Burada Latin cemaati kastedilerek, Fransa işaret edilmekteydi.

Avrupa'dan gelen her türlü kitap, gümrük vergisinden muaftı. Sandıklardaki eşyalar da gümrük memurları tarafından kontrol edilebilmekteydi. Bu hüküm, 1895'te duyurulduğunda büyük tepki aldı. Çünkü bu duyuruda denetimin titizlikle yapılacağı ifade edilmekte ve bu da birçok devletin çıkarlarına uygun düşmemekteydi. 1895 duyurusuna İngiltere, karşı çıktı. ABD protesto etti. Hollanda, İtalya, Belçika ve Yunanistan da bu uygulamayı birer nota göndererek protesto ettiler. İlginç olan nokta, notaların kelimesi kelimesine aynı olmasıydı (Haydaroğlu, 1990: 17-23).

2.6.1. Amerikan Okulları

Osmanlı İmparatorluğu'nda öne çıkan ABD okulları şunlardı (Tozlu, 1991: 79-138, 207-239; Haydaroğlu, 1990: 178-182; Ertuğrul, 1997: 119-125; Akyüz, 2001: 161, 223; Ergin, 1939: 650; Davison, 1987: 1033-1038):

Milletlerarası İzmir Koleji, Euphrates (Fırat) Koleji, Anadolu Koleji, Saint Paul Enstitüsü (Tarsus Amerikan Koleji), Apostolik Enstitüsü, Antep Koleji, Maraş İlahiyat Okulu, Merkezi Türkiye Maraş Kız Koleji, İstanbul (Arnavutköy Amerikan) Kız Koleji, Beyrut Amerikan Üniversitesi, Amerikan Robert Koleji.

Bu okullar, genel hatlarıyla bakıldığında, Protestanlığı yayma amacı güden, önce Bulgar, sonra Ermeni ihtilalcileri yetiştiren, Rumları da Hıristiyani bir felsefeyle yoğurma gayretinde olan okullardı (Tozlu, 1991: 89-95, 227, 238-239; Ertuğrul, 1997: 119). Ayrıca bu okulların, Amerikan kültürel ve siyasal etkinlik sahasını yayma mücadelesini verdikleri de unutulmamalıdır.

2.6.2. İngiliz Okulları

Amerikan misyonerlerinin, Protestan eğitimini, Osmanlı ülkesinde yayma çalışmalarında lider durumda olmaları, İngilizlerin bir adım geride kalmalarına sebep oldu. Yine de İngilizler, Osmanlı topraklarındaki Yahudiler arasında Protestanlığı yaymak için okullar açmaktan geri kalmadılar. Bununla beraber, İngiliz okullarının, Osmanlı topraklarının Arapça konuşulan bölgelerinde yoğunlaştığı görülmekteydi (Ertuğrul, 1997: 135-136).

World Missions'un 1914 yılına ait istatistiklerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Misyoner Cemiyeti'nin 178 okulu ile 12.800 öğrencisinin olduğu belirtilmektedir (Sezer, 1999: 102).

2.6.3. Protestan Okulları Sebebiyle Amerikan ve İngiliz Etkisi

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Amerikan okullarının genelde gayrimüslimler ve özellikle de Ermeni ve Bulgarlar üzerinde etkin olmaya ve onları Protestanlaştırmaya, bu sayede de ABD'nin etki alanını genişletmeye çalıştıkları gözlemlenmekteydi. İngiliz okullarının ise Ortadoğu'da yayılarak, sonradan gelecek İngiliz yönetimi için nüfuz alanları yaratma çabasında oldukları izlenmekteydi.

Bu durumun farkında olan II. Abdülhamid, Müslüman çocuklarının; özellikle de kız çocuklarının Protestan vesaire ecnebi mekteplerine devam etmekte olduklarını, hatta bunların içinde gelinlik kızların dahi bulunduğunun öğrenildiğini, bir an önce durumu ortaya çıkaran sebeplerin ortadan kaldırılması için oluşturulan komisyonun müzakerelerini bir sonuca ulaştırmasını ve kendisinin de bu konu hakkında bilgilendirilmesini, Başkatibi Süreyya aracılığıyla, 24 Ocak 1888'de Sadaret'e bildirdi (BOA İ DH 1066/83576, 1305: 1).

Yine Protestan nüfusunun gayet seyrek olduğu Bağdat'ta oturan yerli ve yabancı İngiliz Protestan çocuklarına mahsus olmak üzere bir mektep açılmasına ruhsat isteği, İngiliz Protestan rahiplerinden, Parfiyet tarafından hükümete iletildi. Gerekli şartların yerine getirilmesi ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine uygun hareket edilmesi şartlarıyla bu okulun açılması için gerekli olan padişah izni, 9 Şubat 1896'da verildi (BOA 3/1313 L 3, 1313: 1-3).

Demek ki devlet, her zaman, yabancı okulların açılmasına ruhsat vermek için nüfusun yeterli olması şartını aramamaktaydı. Protestan rahibin de okul ruhsatı için İngiliz Elçiliği'ni devreye sokmasına gerek yoktu.

Protestan okulları aracılığıyla Amerikalıların Osmanlı Devleti üzerinde gütmeğe çalıştıkları politikayı, konuya ilişkin bir arşiv belgesi açıkça ortaya koymaktadır. Bu belgede, 5. Ordu Mareşalliği Vekaleti tarafından kaleme alınan telgrafnamede, Maraş Kışlası'nın tapu ile sahip olunan bir arsa üzerine bina edilmekte olduğu, İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin ise amaçları doğrultusunda askeriyenin bilgi ve görüşüne başvurmadan elde ettikleri yerlerden olan ve Amerikan misyonerlerinin bir süre önce Maraş Kasabası'nda almış oldukları bir arsa üzerine kız mektebi yaptıkları belirtilmektedir (BOA Y PRK ASK 169/1, 1319: 1).

Bu mektep, 1880 yılında Maraş'ta inşa edilmiş olan Merkezi Türkiye Kız Koleji'ydi. Bu kolej, Hıristiyanlığı yayıp, gayrimüslimleri yönlendirecek kız liderler yetiştirme amacıyla açılmıştı (Tozlu, 1991: 111).

Bu okul ile Maraş'ta yapılmakta olan kışla arasında 1 km'den fazla mesafe bulunmakla beraber, kışlanın temelleri, bundan 8-9 sene önce atılmıştı. Kışlanın eğitim alanının 4. sınırının uzatılması, bu misyonerlerin haksız davalarına aleni bir delil olmuştu. Çünkü misyonerler kasabaya en hakim bir noktada olan Maraş-Zeytun yolu üzerinde özel bir öneme haiz olan kışla mevkiini bir bahane ile elde etme yoluna gitmişlerdi. Çıkar güden memurlar da fesatlığa çalışan bu misyonerlere gizlice arazi temin etmekte ve mektep, hastane adı altında geçici olarak kullanılmak üzere hakim noktalara bu misyonerlerin müstahkem binalar inşa etmelerine müsaade etmekteydiler. Bunun doğuracağı sonuçlar çeşitli zararları içermekteydi ve bunun önü şimdiden alınmalıydı. Misyonerler ve bu gibi faaliyetlerde bulunanların mal edinmeleri ve müdahaleleri engellenmeliydi. Bu kararlar, Halep Redif Kumandanlığı Vekaleti'yle yapılan görüşme sonucunda alınmıştı.

Yine Amerikan misyonerleri, okula yakın diye kışlayı kaldırtıp, Maraş'a hakim o mevkiyi elde etmeyi düşünmekteydiler. Olay Babıali'ye "Amerikan misyonerlerine ait arsa üzerine kışla inşa edilmek isteniyor" şeklinde aktarıldı. Amerikan Sefareti de inşaatın, Amerikan Kız Mektebi karşısında olduğundan, sona erdirilmesini istedi. Serasker, durumun yanlış aksettirildiğinin 5. Ordu Mareşalliği Vekaleti'nden alınan telgraf suretinden anlaşıldığını belirtip, bu telgrafın suretini ve

gerçek durumu anlatan yazıyı, 21 Nisan 1901’de Babıali’ye gönderdi (BOA Y PRK ASK 169/1, 1319: 1-2).

Anlaşıldığı gibi, hükümete yanlış aksettirilmesine rağmen, üzerine kışla yapılan arsanın tapusu vardır. Ayrıca burası, Amerikan Kız Koleji’ne ait değildir. Fakat Amerikan Elçiliği, kolejin karşısında diye inşaatın durdurulmasını isteyebilmektedir ki; arada 1 km’den fazla mesafe vardır. Burada amaç, Maraş’a hakim tepeyi elde etmektir. Bununla beraber, misyonerlerin ve Amerikan Elçiliği’nin, devletlerin yaşamasında caydırıcılık gücü tartışılmaz olan ordunun kışla inşaatını durdurmak için teşebbüste bulunmaları ve bu cesareti nasıl gösterebildikleri düşünüldüğünde, Osmanlı bayrağının bu tarihte dalgalanmasının bir anlam ifade edip, etmediği tartışma konusu olacaktır.

2.6.4. Alman Okulları

Almanlar, Bağdat hattı civarında dini olmaktan çok, siyasi ve ekonomik çıkarları için okullar kurdular. İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik, Elazığ, Maraş ve Filistin; Alman okul ve yetimhanelerinin bulunduğu yerlerdi. Buralarda kültürel çalışmalara da ağırlık verilmekteydi (Sezer, 1999: 104).

2.6.5. Avusturya Okulları

Avusturya’nın Katolik okulları, İstanbul’un Galata Semti’nde Saint Georges Okulları olarak bilinmekteydi. Avusturya’nın İstanbul’daki okulları “Lazarist Brothers” ile “Sisters of Charity” tarafından yönetilmekteydi (Sezer, 1999: 110).

2.6.6. İtalyan Okulları

1850 yılından itibaren Osmanlı ülkesindeki eğitimsel ve siyasi faaliyetlerin yürütülmesi için İtalyan cemiyet ve teşkilatları kuruldu (Ertuğrul, 1997: 136-137). İtalyan okullarının müdür ve muallimleri, İtalyan Maarif Nezareti tarafından atanmaktaydı (Atuf, 1930: 150).

2.6.7. Fransız Okulları *

Fransız okulları, Katolik Latin örgütler, misyonerler ve kişiler tarafından açılmaktaydı (Akyüz, 2001: 161). 1912-1913 yılında İstanbul'da bulunan 50'den fazla Fransız okulundan sadece 6 tanesi özel ve laikti (Ergin, 1939: 640-643).

2.6.8. Katolik Okulları Üzerindeki Fransız Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik papaz heyetleri tarafından açılmış olan okullarda öğretimin esasını Fransızca oluşturmaktaydı. Bu okullar, büyük şehirlerde çeşitli gayrimüslim milletler arasında ortak dil haline gelmiş olan Fransızca'nın yayılmasının ilk sebepleri oldular. Katolik okulları, Beyrut'taki Tıp Mektebi gibi yüksek derecelisinden, en mütevazı kasabadaki ilköğretim okuluna kadar, bütün dereceleri içermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çalışan bu dini heyetlere Fransa, senede 1.200.000 Frank ayırmaktaydı.

Bazı laik Fransız kurumları da Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Örneğin "Mission Laik Française", 1905 yılından itibaren, imparatorlukta laik öğretimin yayılması için çalıştı. "Alliance Française" ise her çeşit okula Fransızca'nın yayılması için yardım ve para sağlamaktaydı (Atuf, 1930: 149-150).

Fransa himayesindeki Katolik okulları, imparatorluğun her köşesinde açılmaktaydı. Örneğin, Fransa himayesinde bulunan Katolik rahiplerden Mösyö Yozti, Selanik şehri dışında Katolik kilisesiyle bitişik arazisinde Katolik çocukları için bir mektep açılması amacıyla kolları sıvamıştı. Bu okul, ilk etapta 70-80 yatılı ve gündüzlü öğrenciye hitap edecekti. Mektebin inşaat masrafı, Fransa'daki yardımsever cemiyetlerden yardım yoluyla toplanacaktı. Bu okulun açılması için II. Abdülhamid, 27 Mayıs 1884'te gerekli izni verdi (BOA İ DH 919/72884, 1301: 1-7).

Halep'te de Fransa tebaasından Madam Marshel ve arkadaşları bir kız mektebi açılmasını istemekteydiler. Bu istekleri, Fransa Elçiliği tarafından, Hariciye Nezareti'ne iletildi. 30 Mayıs 1895 tarihinde de okulun açılması için gerekli olan padişah izni çıktı (BOA İ MF 2/1312/Z-4, 1312: 1-2).

Fransa, Katolik ruhbanını ve okullarını Osmanlı topraklarında maddi ve manevi olarak destekleyerek, amacına ulaşmak istemekteydi. Örneğin Beyrut'u

* Ertuğrul (1997: 131-134), tezinde, Galatasaray Lisesi'ne, Fransız Okulları Bölümü'nde yer vermiştir. Oysa bu kurum, yabancı dilde eğitim veren ilk devlet okuludur (Türker, 1989: 18).

Lübnan'a, Lübnan'ı da Fransa'ya bağlamak ve böylece Suriye ve Anadolu yolunu açmak istemekteydi. Bu yüzden de planın ilk aşamasını gerçekleştirmek için Beyrut'ta Cizvit vesaire ruhbanı ve okulları sayesinde %70'lik bir nüfuz alanı oluşturmuştu. Bu durum, 1891 yılında, II. Abdülhamid'e bildirilmişti (BOA Y PRK MF 2/23, 1307: 1-4).

Fransa'nın Katolik okulları üzerinden siyaset yaptığına; daha doğrusu Katolik okullarının, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı dış siyasetini biçimlendirmede önemli rol oynadığına dair, elde ettiğimiz bir başka arşiv belgesi de ilginç bilgiler içermektedir. Bu belgede Fransa, Girit meselesinde Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi taahhüt etmekteydi. Fakat karşılığında Katolik mekteplerinin, Osmanlı maarif memurları tarafından, "teftiş yöntemleri" hakkında Fransa Sefareti ile ittifak halinde, özel ve doğru bir esasın oluşturulmasını istemekteydi. Bundan başka, Beyrut Tıp Mektebi'nden çıkan öğrenciler, Osmanlı doktorları tarafından sınava tabi tutulmalı ve bunlara verilecek diplomaların Mektebi Tıbbiye-i Şahane diplomalarıyla değiştirilmeleri, yani bu öğrencilere de Osmanlı tebaası hakkında yapılan muameleye uygun muamele edilmesi ifade edilmekteydi. Bu durumların gerçekleşmesi halinde Fransız bilim adamları, doktorları ve gazetecileri memnun olacaktı.

Zaten Fransa'nın yardım taahhütlerinden biri de, diplomasi ilminde önemli yerleri olan "Figaro Gazetesi" gibi ciddi gazetelerin, padişahın yararına çalıştırılacağı şeklindeydi. Bu belge, 9 Mayıs 1899'da yazıldı (BOA Y PRK EŞA 32/95, 1316: 1-2).

Açıkça görüldüğü gibi, Fransa, Katolik okullarına ve Beyrut Tıp Mektebi'ne taviz verilmesi karşılığında, 1897'de özerk olan ve yönetimi Yunanlı bir prence bırakılan Girit konusunda Osmanlı Devleti'ne yardım taahhüt etmektedir. Fakat enteresan olan, yardımın biçimidir. Burada, üstü kapalı olarak Fransız aydın ve gazetecilerinin durumdan memnun kalacağı; yani Osmanlı Devleti'nin aleyhine hareket etmeyecekleri, açıkça da özgür olması gereken basın biçimlendirilip, diplomaside öneme haiz olan gazetelerde padişahın lehine yazılar yazdırılabileceği ifade edilmektedir. Basın özgürlüğünü savunan Fransa'nın bu tavrı, aslında Fransız basınının devlet güdümünde ve yanlı hareket ettiğini ispatlamaktadır.

II. BÖLÜM

1. İZMİR'DE MÜSLÜMANLARIN EĞİTİMİ

1.1. İzmir Müslümanları

İzmir, ilk kez, 1081 yılında Türk hakimiyetine girdi (Martal, 1999: 47). Bu hakimiyet, 1098 yılına kadar sürdü; ancak İzmir'in asıl Türk dönemi, 1317'de Aydınolu Mehmed Bey'in Kadifekale'yi almasıyla başladı. Fakat deniz kıyısında, Liman Kalesi veya Aşağı İzmir vardı. 1329 yılında Aydınolu Umur Bey, aşağıdaki kaleyi de alarak, İzmir'in tamamına sahip oldu. 1344'te Türkler, Aşağı Kale'den çekilerek, Kadifekale'de yaşamak zorunda kaldılar. Kadifekale Türklerin, Aşağı Kale de "gavurların" elinde olduğundan, Aşağı İzmir'e "gavur İzmir" denmekteydi.

Timur, 1402'de Liman Kale'yi alıp, tahrip etti. Şehir ancak 1426'dan sonra sükunete kavuştu. İskan, Kadifekale'den deniz kıyısına doğru yapıldı. XVII. yüzyılın başından itibaren, İzmir, nüfusu 100.000'e yaklaşan büyük bir şehir oldu. İktisadi gelişmesine paralel olarak, şehir hızla büyüdü (Baykara, 1974: 29, 30).

1888 yılında şehirdeki 479.543 kişiden, 266.802'si Müslüman'dı (AVS, 1304: 377). Fakat Müslümanlar denizden en uzak noktada; Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden sonra, iç kesimlerdeki mahallelerde yaşamaktaydılar (Şenocak, 2003: 164).

1.1.1. İzmir'de Yaşamış Müslüman Aydın ve Eğitimciler

İzmir'de yaşamış bazı Müslüman aydın ve eğitimciler şunlardı (Huyugüzel, 2000: 169, 185-189, 262-263, 317-318, 346-347, 443, 444, 448, 590, 596-597):

Halid Ziya Uşaklıgil (1865-27 Mart 1945): İzmir'in önde gelen ailelerinden birine mensup olan Halid Ziya, bu şehirde, rüşdiye mektebine ve bu mektebin onu tatmin etmemesi üzerine de Katolik rahiplerin idare ettiği Mekitarist Mektebi'ne devam etti. İzmir Rüşdiye ve İdadisi'nde Fransızca öğretmenliği yaptı. Eserleri ve çalışmalarıyla, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri oldu.

İsmail Hakkı Altınöz, Bıçakçızade (1861-12 Ağustos 1950): İzmir İdadisi'nde 15 yıl edebiyat ve felsefe öğretmenliği yaptı. 1903 yılında Lisan ve Ticaret Mektebi'ni kurdu. Bu okuldan iyi iş adamları yetişti.

Yusuf Ziyaeddin Şükun (1869-1949): Ünlü eğitimcilerden olan Yusuf Ziyaeddin, İzmir'in ilk özel okullarından olan Darüledeb'in kurucusudur. 1897 yılında İzmir Darülmualimini'ne öğretmen olarak atandı. İzmir İdadisi'nde idarecilik ve öğretmenlik yaptı.

Hakkı Baha Pars (1879-Ocak 1942): Hakkı Baha Pars, İzmir'de 10 yıldan fazla öğretmenlik yapmış, eserler yayımlamış bir düşünür ve eğitimcidir. Kendisinin, Türk inkılap ve milli mücadele tarihinde de önemli bir yeri vardır.

Mehmet Kamil Kıbrıslı (1831-1879): Din bilgini, eğitimci ve Yusuf Ziyaeddin Bey'in babasıydı. İzmir'de rüşdiyede ve Darülmualimin'de öğretmenlik yaptı.

Mahmud Nedim: 1897 yılında "Menba-i Füyuzat" adlı özel okulu açarak, iyi bir eğitim kadrosuyla hizmet vermeye başladı. İki aded ders kitabı yazdı.

Mustafa Keşfi Efendi (?-Ocak 1891): II.Abdülhamid devrinde, İzmir'in en tanınmış bilim ve din adamlarındandı. Birçok öğrenci yetiştirdi.

Mustafa Rahmi Balaban (1888-18 Temmuz 1953): Cumhuriyet devrinde İzmir'in en çok eser vermiş fikir adamı ve eğitimcisiydi. Edebiyat, felsefe, pedagoji ve psikolojiye dair, çoğu tercüme, 80'den fazla esere imza atmıştır.

Mustafa Necati (1892-1 Ocak 1929): Atatürk'ün etrafındaki inkılapçı kadronun önde gelenlerindendi. Cumhuriyet devrinde eğitim alanındaki çalışmaları hala hatırlanan bir devlet adamıdır.

Yusuf Rıza (1865?-3? Aralık 1929): Açtığı erkek ve kız özel okullarıyla, İzmir'in eğitim hayatına yıllarca hizmet etmiş, ders kitapları yayımlamış; bu sayede birçok entelektüel ve devlet adamının yetişmesinde rol oynamış bir eğitimciydi.

1.1.2. Müslüman Hayır Kurumları ve Eğitim

a) Hamidiye Sanayi Mektebi*: Bu okul, aynı zamanda, bir yetimhaneydi. Burada yetimler hem genel eğitimi, hem de meslek eğitimini almaktaydılar. Yetimlerin imal ettiği ürünlere halktan rağbet vardı. Demir dökümhanesindeki öğrenciler, kendi başlarına büyük bir makine yapmayı başarmışlardı (Candemir, 2000: 113-114).

* Bu kurum hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

b) Türk Yetimhanesi: 1916 yılında, savaşta yetim kalan çocuklar için kuruldu. Gönüllü kişiler, kurumun faaliyetlerini denetlemekteydiler. Darülmuallimin mezunu öğretmenler, gündüz normal eğitim, akşam da mesleki eğitim vermekteydiler. Buradaki çocukların 16 yaşına geldiklerinde ayrılmaları gerekmekteydi. Bu çocukların, ayrıldıklarında iş bulabilmeleri için gazetelere ilan verilmekteydi. Burada gayrimüslim yoktu. Fakat diğer etnik gruplardan çocuklar kabul edilmekteydi.

Bunlardan başka, İzmir’de düşkünlere yardım eden, eğitim faaliyeti olmayan ve 1906’da kurulmuş olan bir de “klinik” vardı (Candemir, 2000: 114-115).

1.1.3. İbtidailer

1.1.3.1. Teshiliye Mektebi

Teshiliye Mektebi, 1873 tarihinde kuruldu (AVS, 1307: 268-269). Tilkilik’te bulunan bu mektebin 1881 yılında, 230 öğrencisi vardı (AVS, 1298: 87). Mektep, erkek öğrencilere mahsustu (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 165). 1881 yılında, Muallim-i Evvel’i Hacı Hafız Emin Efendi olan mektebin, bu tarihte, bir şubesi de açıldı. 1876’dan 1889’a kadar, mektepten 340 öğrenci mezun oldu (AVS, 1298: 89; 1307: 268-269).

1888 yılında mektepte, 1’i hacı, 4’ü hafız ve 1’i de ünversansız muallim olmak üzere; toplam 6 muallim, 267 öğrenciye eğitim vermekteydi. Bu tarihte, mektebin iki şubesi vardı. Bunlardan ilki; muallimi Hafız İbrahim Efendi olan ve 18 öğrencisi bulunan Mekteb-i Huffaz’dı. Diğeri; muallimi İsmail Efendi olan ve 46 öğrencisi bulunan Abdullah Efendi Mektebi’ydi (AVS, 1304: 100-101).

1891 yılında, 240 öğrenci ve 5 öğretmene sahip olan mektebin ilk şubesinde ise Hafız İbrahim Efendi, 19 öğrenciye muallimlik yapmaktaydı (AVS, 1307: 268-269).

1893 yılında mektepte, usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı. 1894 yılında, Pazaryeri’ndeki Ravzatü’s-Sıbyan Mektebi de, Teshiliye’nin şubesi konumundaydı. Bu tarihte, okulun komisyon heyetinin 6 üyesinden biri Şeyh Bedri Efendi; bir diğeri de, Reji İhracat Müdürü Hüseyin Efendi’ydi (AVS, 1311: 135-136; 1312: 155-156). 1895 yılında, Teshiliye Mektebi’nin, şubesi olan Ravzatü’s-Sıbyan Mektebi ile beraber 6 öğretmeni ve 405 öğrencisi vardı (AVS, 1313: 124).

Duvar sıvaları bozuk bir halde olan Teshiliye Mektebi'nin tamirini, Reji İhracat Müdürü Hüseyin Efendi'nin, 50 mecdiye ödeyerek, mükemmel bir şekilde yaptırdığı, 9 Kanun-ı Evvel* 1895'te, İzmir basınında yer almıştır (Ahenk Aded 81, 1895: 2). Bundan 4 gün sonra, bu sefer de, mektebin diğer ihtiyaçları için yardımseverlerin yaptıkları yardımlar, basında yer buldu. 48 Müslüman; toplam 826 kuruş, 30 para vermişti. Yukarıda okulun komisyon heyetindeki üyelerden biri olarak verdiğimiz Şeyh Bedri Efendi, 20 kuruş vermişti (Ahenk Aded 82, 1895: 2). Bu yardımlar devam etti. 18 Kanun-ı Evvel 1895'te, Osmanlı Gümrüğü Müdüriyeti Efendilerinden başka 50 Müslüman'ın da katkılarıyla, 497 kuruş daha toplandığı ilan edildi. Böylece, okul için toplanan para miktarı, 1323 kuruş 30 paraya** ulaştı (Ahenk Aded 83, 1895: 2). İki gün sonra "bazı zevat"tan başka 19 Müslüman'ın katkılarıyla, 670 kuruş 20 para daha toplandı. Bu paranın 250 kuruşunu Reji İhracat Müdürü Hüseyin Efendi, 105 kuruşunu da Uşakzade Sadık Bey vermişti (Ahenk Aded 84, 1895: 2). 31 Kanun-ı Evvel 1895'te, 14 Müslüman'ın 379 kuruş 30 para daha yardım yaptığı, Ahenk Gazetesi aracılığı ile halka duyuruldu. Artık, öncekilerle beraber, toplanan yardım miktarı 2374 kuruşa ulaşmıştı (Ahenk Aded 87, 1895: 2). Bazı Müslümanların ikinci defa yardım yapmaları ile elde edilen meblağ, 2521 kuruşa ulaştı ve nihayet, okul için gerekli olan döşemelikler alınabildi. Melekzade Refetlü Mustafa Efendi, mektep için yaptığı yardımlardan başka, mektebin müdüriyet odasını, ayrıca masrafını kendisi karşılayarak döşetti. (Ahenk Aded 95, 1896: 2).

Burada ilginç olan; 1,5 aydan fazla bir süre zarfında, 130'dan fazla Müslüman'ın 2521 kuruş gibi komik bir rakamı, bir Müslüman ibtidaisinin ihtiyaçları için, ancak toplayabilmiş olmalarıdır ki, müdür odasının ayrıca sarf edilen para ile döşetilmesi, toplanan miktarın hala eksik olduğunu göstermektedir.

1899 ve 1902 yıllarında Teshiliye'nin şubesi olarak, Ravzatü's-Sıbyan Mektebi gözükürken, 1908 yılında okulun bir şubesinin bulunmaması (AVS, 1317: 97; 1320: 86; 1326: 137), Teshiliye Mektebi'nin bu tarihte küçüldüğünü göstermektedir.

1916 yılında, hususi mektepler memurluğunun yanında, 200 kuruş maaş ile Tilkilik'te bulunan, Osmanzade yokuşundaki Teshiliye Mektebi'ne atanan Bezmi

* Aralık ayıdır.

** 40 para 1 kuruştur.

Nusret, bu okulun başmualliminin “Cemal Efendi” adlı, ilmiyeden bir zat olduğunu belirtmekteydi. Haftada 2 saat bu mektepte ders veren Bezmi Nusret, sefaletin ve yoksulluğun derecesini anlatmak için, öğrencilerin mektebe “nalın” ile geldiklerini ifade etmektedir (Kaygusuz, 2002: 126, 129).

1.1.3.2. Hamidiye Mektebi

Hamidiye Mektebi, 1874 yılında kuruldu. 1880 ve 1889 yılları arasında okuldan toplam 306 öğrenci mezun oldu (AVS, 1307: 266). Hacı Mahmud Cami-i Şerifi civarındaki mektebin, 1882 yılındaki 4 öğretmeninden biri, Hafız Ahmet Efendi’ydi (AVS, 1300: 82). Mektebin bulunduğu mevki, “Arap Fırını” olarak da geçmekteydi (AVS, 1311: 135). Okul, erkeklere mahsustu (Cevad Sami ve Hüsni, 1323: 165).

Mektebin 1888 yılında, 6 öğretmeni ve 242 öğrencisi vardı. Ayrıca mektebin şubesi olan Mekteb- i Huffaz’da, Muallim-i Sani Hacı Emin Efendi, 12 öğrenciye eğitim vermekteydi. Bundan başka Selanikizade Mektebi de, 46 öğrencisi ve dördüncü öğretmenleri Salih ve Abdullah Efendiler ile beraber, 1888 yılında Hamidiye Mektebi’nin şubesi durumundaydı. Hamidiye Mektebi’nin diğer şubesi olan Sahiliye Mektebi’nde de dördüncü öğretmen Hafız Mehmed Efendi, 55 öğrenciye eğitim vermekteydi. Görüldüğü üzere; 1888 yılında Hamidiye Mektebi ve şubelerinde toplam 10 öğretmen ve 355 öğrenci bulunmaktaydı (AVS, 1304: 100).

1891 yılında 305 öğrencisi olan Hamidiye Mektebi’nde Kuran ve Tecvid, Ulum-ı Diniye, Kıraat, İmla, birinci ve ikinci şube muallimleri vardı. Kıraat ve birinci şube muallimleri hafızdı (AVS, 1307: 266-267).

Usul-ı cedid üzere öğretim yapılan mektepte, 1893 yılında, ikisi hafız olmak üzere, toplam 8 öğretmen, 312 öğrenciye ders vermekteydi (AVS, 1311: 135).

8 Mart 1893 Çarşamba günü, Kemeraltı’nda Hamidiye Mektebi için yapılmakta olan şubeye, Efrenc Gümrüğü ve Osmanlı Gümrüğü Heyetleri ile Nazilli Kaymakamı Cemal Bey ve tüccardan Tevfik Nevzad Bey’den başka 16 Müslüman’ın da katkılarıyla, toplam 2228 kuruş yardım yapıldığı, İzmir basınında yer bulmuştur (Hizmet Sayı 634, 1893: 3). Bu, Teshiliye Mektebi için yapılan yardımla kıyaslandığında, nispeten, iyi bir rakamdı.

1894 yılında Arap Fırını mevkiinde bulunan Hadikatü'l-Vildan Mektebi, Hamidiye Mektebi'nin şubesi konumundaydı (AVS, 1312: 154). Bu, bir sene önce inşası için uğruna para toplanan mektebin, Hadikatü'l-Vildan olabileceği kanısını uyandırmaktadır. Çünkü daha önce bu mektebin adı, şube mektebi veya başka bir mektep olarak geçmemektedir.

1898 yılında Ravzatü's-Sıbyan Mektebi, Hamidiye Mektebi'nin; Hadikatü'l-Vildan Mektebi de hem Hamidiye'nin, hem de Teshiliye'nin şubesi olarak gözükmekteydi (AVS, 1316: 96-97). Çünkü iki tane Hadikatü'l-Vildan Mektebi vardı. Teshiliye'nin şubesi olan Hadikatü'l-Vildan'da Hacı Ahmed ve Şeyh Reşid Efendiler; Hamidiye'nin şubesi olan Hadikatü'l-Vildan'da da Hacı Hafız Ahmed ve Hafız Süleyman Efendiler ders vermekteydi (AVS, 1316: 96-100)*.

1899 yılında, Hamidiye Mektebi ve şubesi olan Hadikatü'l-Vildan'da toplam 6 öğretmen ve 316 öğrenci; 1902 yılında 5 öğretmen ve 316 öğrenci; 1908 yılında da 5 öğretmen ve 196 öğrenci vardı (AVS, 1317: 96; 1320: 85; 1326: 136).

1.1.3.3. Natırzade Mektebi

1878 yılında kurulmuş olan mektepten 1885 ve 1889 yılları arasında 27 öğrenci mezun oldu. 1891 yılında Hafız Emin Efendi, mektepteki 11 öğrenciyi eğitmekteydi (AVS, 1307: 268-269). İkiçeşmelik'te ve erkeklere mahsus olan bu mektepte, usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı. 1893 yılında, ibtidai ve rüşdiye mekteplerinde yazı öğretmenliği yapan, Hacı Emin Efendi, Natırzade Mektebi'nde de görev yapmaktaydı (AVS, 1307: 268-269; 1311: 136).

Hafız yetiştirmeyi amaçlayan bu mektepte; 1893 yılında 27, 1894'te 10, 1895'te 8 öğrencinin eğitim görüyor olması (AVS, 1311: 136; 1312: 156; 1313: 124), mektepte verilen dini ağırlıklı eğitimin çok cazip gelmediğini göstermektedir.

1.1.3.4. Sahiliye Mektebi

1879 yılında kurulmuş olan Sahiliye Mektebi'nden 1881 ve 1889 yılları arasında toplam 129 öğrenci mezun oldu (AVS, 1307: 268-269). 1893 yılında, kız-

* Tutsak (2002: 119), Hadikatü'l-Vildan'ı Karantina'daki Hamidiye Mektebi'ne bağlı olarak göstermiştir. Oysa bu mektep, Arap Fırını'ndaki Hamidiye Mektebi'ne bağlıdır. Zaten Karantina'daki mektep şubesi olamayacak kadar küçük bir okuldu. Bu yanlış, Arap Fırını'ndaki okulun, salnamede 2 defa yazılmış olmasından kaynaklanmış olsa gerek. Bkz. Aydın Vilayeti Salnamesi, Hicri 1316, sayfa: 96, 99-100.

erkek, karma ve usul-ı cedid üzere eğitim yapan Karataş'taki Sahiliye Mektebi'nde, 1905 yılında sadece erkeklere eğitim verilmekteydi (AVS, 1311: 136; Cevad Sami ve Hüsnü, 1323:165). 1902 yılında muallimi Hacı Ali, muavini de Hafız Yusuf Efendi olan mektebin, öğrenci sayısının zamanla düştüğünü görmekteyiz. Çünkü 1894'te 120, 1895'te 52, 1898'de 45 olan öğrenci sayısı 1908'de 35'e indi (AVS, 1312: 156; 1313: 124; 1316: 99; 1320: 87; 1326: 137).

1.1.3.5. Namazgah Mektebi

1880 yılında kurulan ve erkeklere mahsus olan Namazgah Mektebi'nden 1883 ve 1889 tarihleri arasında 212 öğrenci mezun oldu (AVS, 1307: 268-269; Cevad Sami ve Hüsnü, 1323:165). 1888'de, mektepte görev yapan 6 öğretmenden 4'ü hacıydı (AVS, 1304: 101). 1894 yılında mektebin komisyon heyetindeki 7 üyeden 1'i Mevlevi şeyhi, 1'i hacı hafız ve 3'ü de hacıydı (AVS, 1312: 155). 1898 yılında okulun müdürü, aynı zamanda birinci muallimi de olan, Hafız Mehmed Şerif Efendi'ydi (AVS, 1316: 97-98). 1908'de, okulun 6 öğretmeni ve 239 öğrencisi vardı (AVS, 1326: 187).

1.1.3.6. Selanikizade Mektebi

1885 yılında kurulan mektebin şubesi, 1886'da açıldı. 1888 yılında da Selanikizade Mektebi, Hamidiye Mektebi'nin şubesi konumundaydı. Bu yüzden olsa gerek; ne Selanikizade Mektebi'nin, ne de şubesinin kuruluş tarihlerinden 1889'a kadar mezunları gözükmemektedir. (AVS, 1304: 100; 1307: 268-269). Mektebin mezunları, bu durumda, Hamidiye Mektebi'nin mezunları olarak kabul edilmiş olmalıdır. 1893'te Selanikizade Mektebi ve şubesi, Hamidiye Mektebi'ne bağlı olarak gözükmemektedir. Bu tarihte, Çukurçeşme'de bulunan ve erkeklere mahsus olan mektebin, Yapıcıoğlu'ndaki şubesi de erkeklere mahsustu ve iki okulda da usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı (AVS, 1307: 268-269; 1311: 136).

1.1.3.7. Memduhiye Mektebi

Memduhiye Mektebi, 1882 yılında kuruldu. Bu mektep, Yavañeşme civarında olup, erkeklere* mahsustu (AVS, 1307: 268-269; Cevad Sami ve Hüsnu, 1323: 165). Asmanlı Mescid'e de yakın olan bu mektebin 1887 yılındaki kadrosunda, muallim muavini hariç olmak üzere, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü öğretmenlik görevlerini yürütenler hafızdı. Mektepten 1886 ve 1889 yılları arasında, 84 öğrenci mezun oldu (AVS, 1304: 101; 1307: 268-269; 1311: 135). 1896'da, bu okulun şubesi, "Hafız Süleyman Efendi Mektebi", açıldı (Tutsak, 2002: 121). Usul-ı cedid üzere öğretim yapan Memduhiye Mektebi'nin müdürlüğünü, 1898 yılında, Muallim-i Evvel Hafız Ahmed Efendi yapmaktaydı. (AVS, 1311: 135; 1316: 97). 1908 yılında, Memduhiye Mektebi ve şubesinde toplam 5 öğretmen, 282 öğrenciye eğitim vermekteydi (AVS, 1326: 136).

1.1.3.8. Hamidiye Mektebi (Karantina'da)

Karantina'da bulunan ve usul-ı cedid üzere karma öğretim yapılan Hamidiye Mektebi'nde, 1894 yılında, 25'i erkek ve 15'i kız olmak üzere; 40 öğrenci eğitim görmekteydi. 1905 yılında okul, sadece erkek öğrencilere hizmet vermekteydi. (AVS, 1311: 136; 1312: 156; Cevad Sami ve Hüsnu, 1323: 165).

1.1.3.9. Değirmendağı Mektebi

Değirmendağı'nda, 1895 yılında, erkeklere mahsus olarak kurulan bu okulun öğretmeni, Yusuf Ziya Efendi'ydi. 1902 yılında okulun muallimliğini yapan Hafız Yusuf Efendi, 1908 yılında da okulun tek öğretmeniydi (AVS, 1313: 125; 1320: 87; 1326: 137).

1.1.3.10. Feyziye Mektebi

1895 yılında, Yapıcıoğlu'nda erkeklere mahsus olarak açılan bu okulun 68 öğrencisi vardı. 1902 yılında okul, tek öğretmene ve 65 öğrenciye sahipti (AVS, 1313: 125; 1320: 87).

* Tutsak (2002: 121), Memduhiye Mektebi'nin bir kız okulu olduğunu belirtir. Oysa bu okul, bir erkek eğitim kurumudur. Bkz. Cevad Sami ve Hüsnu (1323). Nevsal-i İktisad, İzmir, sayfa 165.

1.1.3.11. Gayret Zükur Mektebi

Adına ilk defa, 1898 tarihli kaynakta (AVS, 1316: 99) rastladığımız Gayret Zükur Mektebi, Tire Kapısı civarında idi. Bu tarihte, okulun 1 öğretmeni ve 110 öğrencisi vardı. 1899 yılında, okulun öğrenci sayısı 175'e; 1902 yılında da öğretmen sayısı 4'e çıktı. 1908'de, okulun müdürü Muallim-i Evvel Hafız Niyazi Efendi'ydi. Bu tarihte, okulun bir şubesinin de olduğunu görmekteyiz. Bu şubenin muallimi de Hafız Mehmed Efendi'ydi. Bu tarihte okulun, şubesiyle beraber, toplam 5 öğretmeni ve 317 öğrencisi vardı (AVS, 1316: 99; 1317: 98; 1320: 86; 1326: 87).

1.1.3.12. Mamuretü'l-Hamid Mektebi

1908'de açılmış olan bu okulun, bu tarihte 55 öğrencisi vardı. Muallimi ise Hafız Hilmi Efendi'ydi (AVS, 1326: 137).

1.1.3.13. Sahlebcizade Mektebi

1908'de açık olduğunu gördüğümüz okulun bu tarihte, 2 öğretmeni 63 öğrencisi vardı (AVS, 1326: 137).

1.1.3.14. Namazgah İnas Mektebi

1874'te açılmış olan bu okuldan, 1876 ve 1888 yılları arasında 23 öğrenci mezun oldu. 1891 yılında 160 öğrencisi olan bu kız ibtidaisinde; Fethiye, Seyyide ve Fatma Hanımlar ile beraber, iş ustası Madmazel Amayla da çalışmaktaydı (AVS, 1307: 268-269).

1.1.3.15. Mecidiye İnas Mektebi

Namazgah'ta kurulmuş olan Mecidiye Kız Mektebi'nde, 1881 yılında 150, 1888 yılında da 147 öğrenci bulunmaktaydı. 1888 yılında mektepte, Hacı Seyyide, Halime ve Fatma Hanımlardan başka, el işi ustası Amayla Hanım da görev yapmaktaydı. 1893 yılında mektepte nakış öğretmeni ile beraber, yine 4 eğitimci bulunmaktaydı (AVS, 1298: 89; 1304: 101; 1311: 136).

Maarif Nazırı Zühdü Paşa, 30 Temmuz 1894'te, Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane-i Başkitabet Celilesi'ne bir yazı gönderdi. Bu yazıda, İzmir Mecidiye İnas Mektebi Nakış Muallimesi Ayşe Sıdıka Hanım tarafından güzel bir şekilde, padişahı

yüceltmek için, işlenerek yazılan levhanın takdim edildiği belirtilmekte; munasip görüldüğü takdirde de Ayşe Sıdika Hanım'a bir adet "Sanayi Madalyası" verilmesi istirham edilmekteydi (BOA Y MTV 101/63, 1312: 1). Ayşe Sıdika Hanım'a bu madalyanın layık görüldüğünü, 1895 tarihli AVS'nde (1313: 125), kendisinin Sanayi Madalyası sahibi olarak yazılmasından anlamaktayız. Bu tarihten sonra, okulun öğrenci sayısı; 1898'de 233'e, eğitimci sayısı da Ayşe Sıdika Hanım, 4 öğretmen ve 1 muavine ile beraber 6'ya çıktı (AVS, 1316: 98). 1908 yılında ise okulda 4 öğretmen, 1 muavine ve 226 öğrenci vardı (AVS, 1326: 138).

1.1.3.16. Hamidiye İnas Mektebi

Namazgah'ta kız öğrenciler için kurulmuş olan mektebin, 1883 yılında, 150 öğrencisi vardı (AVS, 1300: 82).

1.1.3.17. Terakki İnas Mektebi

1887 yılında kurulmuş olan bu kız ibtidaisinden 1889 yılında, 7 öğrenci mezun oldu. 1891 yılında 67 öğrencisi olan okulun, Muallime-i Evveli Ayşe Sıdika Hanım, Muallime-i Saniye Hafız Hilmiye Hanım'dı. Ayşe Sıdika Hanım, ayrıca, burada, dördüncü öğretmenlik görevini de yerine getirmekteydi. Usul-ı cedid üzere öğretim yapan, Çivici Hamamı civarındaki bu okulda, 1893 yılında, Nakış Muallimesi Madam Amayla'nın da görev yaptığını görmekteyiz. Bu tarihte okulun 210 öğrencisi vardı. 1895'te okulun öğrenci sayısı 115'e düştü. 1898'de, okulun Dikiş Muallimesi Madam Mersina idi. 1908 yılında okulda 242 öğrenci ve 5 eğitimci vardı (AVS, 1307: 268-269; 1311: 136; 1312: 157; 1316: 98; 1326: 138).

1.1.3.18. Değirmendağı'nda İnas İbtidai Mektebi

1895 yılında, kızlara mahsus olarak açılan bu mektebin adı, 1898'de "Selimiye İnas Mektebi" olarak geçmekteydi. 1908 yılında, okulun 2 eğitimcisi ve 85 öğrencisi vardı (AVS, 1313: 125; 1316: 99; 1326: 138).

1.1.3.19. Gayret İnas Mektebi

Gayret İnas Mektebi'nin adına da, erkek kısmında olduğu gibi, 1898 tarihli kaynakta (AVS, 1316: 99) rastladık. Bu tarihte, 125 öğrencisi olan okulun

Muallimesi Ayşe Hanım, Muavinesi de Selime Hanım'dı. 1908 yılında, okulun yine 1'er muallime ve muavinesi; fakat 122 öğrencisi vardı (AVS, 1316: 99; 1326: 138).

1.1.3.20. Karşıyaka İbtidailer

Gelişim sürecindeki Karşıyaka'da, 1890'ların sonunda, Soğukkuyu Mahallesi'nde bir ibtidai mektebi açıldı. Okulun yönetimi de bir heyete bırakıldı. Bulunabilen paralarla öğretim ücretlerinin ödenmesine ve okulun iyi bir şekilde idare edilmesine çalışıldıysa da, Karşıyaka'ya rağbetin artması, yazlıkların daimi mesken olması ve yaz-kış oturulabilecek evlerin çoğalması üzerine, mektebin var olan gelirleri yetmemeye başladı. Bunun üzerine, Donanmacı Caddesi'nde 56 mecdiye kira getiren 2 dükkan inşa edildi. Sonradan, idare işleri, 1908 yılında da hizmet etmeye devam edecek olan heyete bırakıldı. Bu heyet, her şeyden önce, mektebin gerekli olan tamirine başlamakla beraber, erkek ve kız çocuklarının bir arada eğitim ve öğretime devam etmeleri nedeniyle, bunları ayırmak için bir kız mektebi inşasını düşünerek, 1905 yılında, Bahariye Caddesi'nde halkın yardımlarıyla 200 lira harcayarak yeni bir kız ibtidai mektebi inşasına başladı. Ayrıca okulun öğretmen, nakış ustası ve bevvesinin maaşlarına karşılık olmak üzere, Donanmacı Caddesi'ndeki dükkanların bitişiğine, aynı tarzda bir dükkan daha inşa edildi. Böylece kız çocukları, inşa edilen bu yeni mektebe taşındı. Soğukkuyu Mektebi de erkeklere tahsis edildi. Kısa bir süre sonra, ihtiyacın gereği olarak, erkek mektebine muallim-i sani, kız mektebine de muallime-i saniye ve bir de muavine tayin edildi. Ayrıca kız mektebine bir oda ilave edildi. 1908 yılında öğretmenlerin maaşlarının ders ücretleriyle sınırlı olduğu Karşıyaka ibtidai mekteplerinin gelirleri 30.000 kuruşa yakındı (AVS, 1326: 147-148). Bu mekteplerin 1908 yılındaki durumları şöyleydi (AVS, 1326: 147):

Karşıyaka Erkek İbtidaisi
Muallim-i Evvel Hafız Ahmed Efendi
Muallim-i Sani Hafız Emin Efendi
Bevvab Mehmed Efendi
Öğrenci sayısı: 93

Karşıyaka Kız İbtidaisi
Muallime-i Evveli Zişan Hanım
Muallime-i Saniye Nafize Hanım
Muavine Nuriye Hanım
Nakış Muallimesi Madam Amayla

1.1.4. İzmir İbtidailerinde Eğitim

Evliya Çelebi (Evliya Çelebi'den aktaran Çavdar: 28-29), XVII. yüzyılda İzmir'de, 40 kadar medrese, bir o kadar da sıbyan mektebinin olduğunu, camilerin büyük bir kısmında da eğitim-öğretim yapıldığını belirtmektedir.

İzmir'de Türk toplumunun geri kalışının ve ekonomik olarak zayıflığının nedenleri araştırılırken, savaşlar, askerlik görevi vb. gibi halkın üzerine yük olan durumlardan bahsedilmektedir. Fakat bunlar kadar önemli bir diğer sebep de, eğitim sistemindeki çarpıklık ve eksikliklerdir. İzmir'e gelmiş olan bazı Batılılar, bu konuyu tespit ve ifade etmişlerdir. Bunlardan biri de Rolleston'dur. Rolleston, İzmir'deki Türk toplumunun ekonomik yönden geri kalmışlığının sonuçlarına, 19. yüzyılın ortalarına ait kitabının bazı bölümlerinde değinmiştir. Yazara göre, bu geri kalmışlığın nedenlerinden biri de, eğitim yetersizliğidir. Rolleston, İzmir'deki Türk okullarının yalnız erkek çocuklar için olduğunu belirtmektedir. İzmir'de, 19. yüzyılın ortalarında 18 okul vardı ve bu okullar, zengin vakıf gelirleriyle ayakta durmakta olup, camilere bağlı olarak kurulmuşlardı. Öğretim ücretleri çok düşüktü. Öğrenciler, orta ve alt sınıf ailelerin çocuklarıydı. Zengin olan Türkler, zaten çocuklarını özel öğretmenler yoluyla eğitmekteydiler. Okullarda dinsel eğitimden başka, çok az aritmetik de verilmekteydi. İzmir'de bulunan resmi görevlilerden yabancı dil bilenler çok azdı. Zengin Türk ailelerinden, çocuklarını, örneğin Paris'te okutmuş olanların oranı, aynı gruptaki Rumlara göre çok düşüktü (Rolleston'dan aktaran Beyru, 2000: 300).

Devir Gazetesi'nde, İzmir'deki sıbyan mektepleri hakkında, 16 Eylül 1872 tarihinde bir yazı yayımlandı. Bu yazıda, sıbyan mekteplerinin ıslahı için çok defa kararlar alındığı, fakat bu güne kadar, bu kararların bir sonucunun görülmediği ifade edilmekteydi. Bundan önce, Aydın Gazetesi'nde, 1869 yılı başlarında, mekteplerin ıslahı ve düzenlenmesi hakkında yayımlanmış olan birtakım bendler üzerine, memleketin ileri gelenlerinden birkaç kişi bir araya gelerek, Müftü Efendi ile görüştüktan sonra, Vali Paşa'nın da devamlı surette bir vekilinin katılımıyla, İzmir rüşdiye ve sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi ve ıslahı vasıtalarının değiştirilmesine teşebbüs etmişlerdi. Bu konuda, önceden, izin talebiyle, düzenleme düşüncesinin lazım geleceği Vali Paşa'ya iletildiğinde, Paşa, memnuniyetle kendi gözetimi altında olmak ve iş yoluna konuluncaya kadar, haftada iki gün ve daha sonra da icap ettikçe

toplanmak üzere bir komisyonun kurulmasına ve durumun değerlendirilerek, verilecek karara göre hareket edilmesine onay vermişti. Bunun üzerine, adı geçen kişiler toplanarak, memleket eşrafından uygun gördükleri kişilerden oluşan bir komisyon kurmuşlardı. Konu hakkında, 12 Şubat 1870 günü, İzmir Rüşdiye Mektebi'nde toplanılarak, iki dönem önceki valinin de katılımıyla bir toplantı düzenlenmişti. (Devir Gazetesi'nden aktaran Arıkan, 2001: 19-20).

Bu toplantı sonucunda ortaya çıkan durum ve alınan kararlar şunlardı (Devir Gazetesi'nden aktaran Arıkan, 2001: 20):

1) Sıbyan mekteplerinde Kuran-ı Kerim, Tecvid ve İlm-i Hal'den başka ders öğretilmediğinden, buralardaki çocukların rüşdiye mekteplerine geçmeleri mümkün değildir.

2) 50 öğrencinin sığabileceği bir mektebe, 150 öğrenci devam etmektedir. Bu durumda, çocukların sağlığı tehlikededir.

3) Özellikle öğretmenlerin geçimi, çocukların haftalık odun ve kömür bedeli ve süpürge parası namıyla ikide birde alınan akçelerden dolayı, bunları vermeye gücü yetmeyen kimsesiz çocuklar ve fakir çocukları, tahsilden mahrum kalmaktadırlar. Bu yüzden, ilköğretim eğitimi veren mekteplerin muayene, düzenleme ve ıslahı gereği, kabul edilmiş ve var olan 18 mektepten birkaçı gezilip, görüldükten sonra, talimat gereği tekrar bir toplantı yapılmıştır.

4) Mektepler, doktor marifetiyle teker teker değerlendirilip, her birine kaç çocuğun devam edebileceği anlaşılacak ve mekteplerin mevcutları buna göre belirlenecektir.

5) Komisyonun yaptığı imtihan sonucu başarılı olanlardan, 50 öğrencili mekteplere 1'er, 50'den 100'e kadar öğrencisi olanlarına 2'şer ve 100'den fazla öğrencisi olanlara 3'er öğretmen ile eşit olarak, 1'er mubassır tayin edilecektir. Bu muallim ve mubassır maaşlarıyla, odun, kömür, cam, çerçeve ve çeşitli tamiratlar gibi masraflar, mekteplere devam eden çocuklardan, fakir olanlar haricinde, diğerlerinin baba ve mürebbileri tarafından ihtiyar meclisleri aracılığıyla, yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç kısım halinde deftere kaydedilerek, şimdiye kadar çocuk başına verilen parayı aşmamak şartıyla, birer miktar akçe ile karşılanacaktır. Bu paralar, belirtilen komisyonda oluşturulacak olan sandığa havale edilecek ve ödemeler buradan yapılacaktır.

Burada ilginç olan, müftünün görüşü alındıktan sonra, mekteplerde ıslah için çalışmalara başlanmış olunması ve öğrencilerin sağlıksız ortamda, kalabalık sınıflarda, eksik öğretmen ile okul ve öğretmen giderlerini karşılamak suretiyle eğitim görmekte oluşlarıdır. Bu durumda, öğrencilerin iyi bir eğitim almaları söz konusu değildir. Çözüm olarak sunulan, yaklaşık 50 öğrenciye bir öğretmenin verilmesi ve durumu iyi olanlardan para alınması önerisi ise yetersizdir. Bununla beraber; çözüm önerisinin çare olmadığını, daha sonraki yıllarda ibtidai mekteplerinin içinde buldukları kötü durumlarından anlayabilmekteyiz ki, zaten ilk maddede belirlenen yetersiz eğitim hakkında bir önlem de alınmamıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İzmir Konsolosu olarak görev yapmış ve İzmir ile ilgili bir de kitap yazmış olan Charles de Scherzer, Osmanlı okullarında toplumsal yapıyı dinç tutacak ve güçlü bir yaşam sağlayacak akılcı eğitim ve öğretimin önemini bilinmediğini belirtmekteydi. Bu okulları düzeltmek için zaman zaman yasa ve tüzükler çıkarılmış olsa da, istenen sonuç alınamamıştı. Örneğin, 1869 yılında çıkarılmış olan yasalar, öğretime bir yenilik getirememiş, zorunlu eğitime dair maddeler hayata geçirilememiş, ibtidailer için düşünülen reformlar gerçekleştirilememişti. Kızların okuması için geliştirilen projelerin uygulanmasını beklemek ise, hayalperestlik olacaktı. Kitlelerin düşüncelerini yönlendiren ulema ve din adamları, kadınların durumlarında da statükocu davranmaktaydılar. Kadının sosyal bir aşama geliştirmesini savunacak olan genç Müslümanların ise, dinsizlikle suçlanıp, tehlikeli kişiler olarak damgalanacaklarına hiç şüphe yoktu. Türkiye'de çok ihmal edilmiş olan ilköğretim okullarında ezbere dayalı düşünce ve zekayı körleştiren bir eğitim verilmekteydi (Scherzer'den aktaran Beyru, 2000: 300, 301).

1873 yılı İzmir'ini anlatan Charles de Scherzer*, ihmal edilmiş olan ibtidailerin, İzmir gibi diğer şehirlere örnek olması gereken bir kentte dahi hiç de iyi durumda olmadıklarını belirtmekteydi. 45.000** Müslüman'ın yaşadığı İzmir'de, 24 tane ibtidai bulunmakta ve bunlara 350-400 erkek çocuk devam etmekteydi. Öğrenciler, okullara yılda 18 kuruş katkı payı vermekte, fakirlerden para

* Bu kişi, İlhan Pınar'ın çevirdiği "İzmir 1873" adlı eserde, Almanca telaffuzu olan Karl Von Scherzer olarak geçmektedir.

** Bu rakam, İzmir'in merkezi için geçerli olmalıdır. Çünkü 1886 yılı İzmir'inde kazalar da dahil olmak üzere, 255.625 Müslüman yaşamaktaydı. Bkz. AVS, 1304, sayfa: 377.

alınmamaktaydı. Bu okulların büyük bir kısmı, varlıklarını, yardımsever Müslümanlara borçluydular (Scherzer, 2001: 35).

Scherzer, böyle bir okuldan içeri girdiğinde, yarı harabe bir binanın zemin katında yarım ay biçiminde dizilmiş, hocanın ayağının altına yatmış gibi görünen çocuklar ile karşılaşmıştı. Eğlenmek için öğretmen kılığına girmiş olan komşu caminin imamı, çocuklardan yüksekte oturarak, zaman zaman çubuğundan bir nefes çekerek, öğrencilere Kuran'dan ayetler tekrarlattırmakta ve komik bir vurguyla, Osmanlıca alfabeyi öğretmeye çalışmaktaydı. 1872 Ekim'inde bu öğretim ve okul sistemini iyileştirme girişimlerinde bulunulmuş, bakanlıkça vilayetlere gönderilen bir genelge ile ilköğretim ve ibtidai konularına önem verilmesi istenmişti. Bu genelgeye göre, bütün köylerde kız ve erkek birer ibtidai okulu açılacaktı. Böylece her köy, iki okula sahip olacak, halk da okulların yapım ve onarım masraflarına katkı sağlayacaktı (Scherzer'den aktaran Beyru, 2000: 301; Scherzer, 2001: 35-36).

Bu projenin tam olarak hayata geçirilemediğini, İzmir taşrasında ibtidai eğitimini yazdığımız bölümde görüldüğü gibi, 20. yüzyılın başlarında dahi, bazı köylerde erkek ve kızların tek bir binanın çatısı altında eğitim görmelerinden ve çoğu köyde ibtidai okulunun bulunmamasından anlamaktayız.

1886 yılında Hizmet Gazetesi'nde, Halid Ziya Uşaklıgil, kaleme aldığı "Mekteplerimiz" adlı makalede, ibtidai eğitimini ortaya koymaktadır. Ona göre, ıslaha en fazla ihtiyacı olan mektepler, ibtidai mektepleriydi. İbtidai mekteplerinden çıkan çocuklar, idadi mekteplerine girebilecek kabiliyete sahip değillerdi (Hizmet Gazetesi'nden aktaran Arıkan, 2001: 47-48). Uşaklıgil sormaktadır: "Buna sebep, usul-ı tedrisin fenalığı değil de nedir? İdadi mekteplerinin durumu fena değildir. Fakat önce ibtidailerin durumunun düzeltilmesi gerekmez miydi? (Hizmet Gazetesi'nden aktaran Arıkan, 2001: 47-48)."

İbtidai mektebinden 10 yaşında çıkan bir çocuk, Türkçe okuyup, yazmada zorlanacak, biraz hesap yapabilecektir. Biraz dini bilgiye sahip olacak, yeryüzü biliminden ise hiç denecek kadar malumata sahip olacaktır. Bu, yeterli değildir. Aynı yaşta ecnebi mektebine devam eden bir başka çocuk ise kendi dilinin gramerini öğrendikten sonra, başka bir dilde dahi oldukça ileri gitmekte, yeryüzü bilimi ve hesap gibi alanlarda bir hayli bilgiye sahip olmaktadır. Dilimizin imla ve okunuşunun hiçbir dile benzetilemeyecek derecede zor olduğu dikkate alınırsa,

lisanımız ıslah edilmedikçe, çocuklarımızın 10 yaşında, ecnebi mektebindeki çocuk derecesine gelmesi mümkün değildir. Fakat teslim edilmelidir ki, 4 senelik bir eğitim süresi için çocuklarımızın öğrendikleri çok azdır.

Bir çocuğun, mektebe girer girmez öğreneceği, heceden ibaret kalmaktadır. Henüz hece ile meşgul olan çocuğa harfler yazdırılabilir ya da dört işlem yaptırılabilir. Fakat toplama işlemi için çocuğa “bir takım adedleri diğer adedlerle birleştirmeye derler” şeklinde tarif yapılırsa, bundan hiçbir fayda sağlanamaz. Lakin 6 yaşında bir çocuğa, 6 elma ile 3 elmanın ne kadar edeceğini bilmek için, 6 ile 3’ün toplanması gerektiği anlatılırsa, toplamının ne demek olduğu, pek güzel anlatılmış olur. Dört işlemin öğretilmesinden kasıt, teoriğin değil, pratiğin öğretilmesidir. Henüz hece ile meşgul olan bir çocuk, bir bilimin kurallarını öğrenemez, fakat rakamları yazabilir (Hizmet Gazetesi’nden aktaran Arıkan, 2001: 48).

Çocuk, tahsilinin ikinci senesine geldiği zaman, okuma ve yazmayı ilerleteceği gibi, hesabın dahi teorik kısmından biraz bilgi ve jeolojiden harita üzerinde de olsa bir miktar malumat elde edebilir.

Üçüncü sene, yine okuma ve yazma, Türkçe çekimler, dini kaideler, dört işlem ve jeolojiden yüzeysel bir surette de olsa 5 kıta gösterilebilir.

Dördüncü sene çocuk, dil kurallarını tamamlamaktan başka, Arapça ve Farsça grameri, Kuran’ı usulüne göre okumayı, dini kuralları, okuma ve yazmayı, matematikten bayağı ve ondalık kesirleri öğrenip, jeoloji bilgisini genişletebilir.

Bu öğretim yöntemi gayet iyi bir şekilde uygulanabilir. Fakat ibtidai mekteplerinin ders kitapları yeniden düzenlenmelidir. Çünkü mevcut kitaplar, bu hizmeti yerine getirmede yeterli değildir. Ayrıca Maarif Nezareti tarafından, mekteplere kabul edilecek kitapları düzenlemeye mahsus bir komisyon kurulur ve üzerinde anlaşılmış bir öğretim yöntemine uygun, öğretim dergileri tertip edilirse, yukarıda belirtilen usul tarzında bir yöntem herhalde uygulanabilir. Fakat bu yöntem bir mektepte 3 hoca ile uygulanamaz (Hizmet Gazetesi’nden aktaran Arıkan, 2001: 48-49).

Anlaşıldığı üzere, Uşaklıgil sadece ibtidai mekteplerindeki aksaklık ve eksiklikleri ortaya koymakla kalmamış, çözüm önerileri de getirmiştir.

1890 yılında, Hizmet Gazetesi’nde çıkmış imzasız bir makalede; köylerde, nahiyelerde değil, kazalarda, livalarda bulunan ibtidai mekteplerimizde dahi 4-5 sene

tahsil ile okuma ve yazmanın ilkel şeklinin bile öğretilmediği ifade edilmektedir. İzmir ibtidai mektepleri, Aydın Vilayeti'nin diğer okullarına göre biraz daha iyi ise de, bir hocanın başında yüz öğrencinin bulunması, öğretmen maaşlarının hem az olması, hem de zamanında ödenmemesi, mektep binalarının sağlığa uygun bir halde bulunmaması, 8 senedir bunlara bakılmaması gibi birçok engel sebebiyle, zaman içinde bulunmaları gereken durumdan % 98 aşağı bir derecede bulunmaktaydı (Hizmet Gazetesi'nden aktaran Arıkan, 2001: 60).

1892 yılında İzmir'e gelen Hans Barth'a, Cumaovası'ndaki gezisinde, Türk okulunun hocası eşlik etmişti. Buradaki mezarları ve faaliyet halinde bulunan iki camiye gezerlerken, ilginç olan, hocanın, caminin avlusuna bakan demir kafesli küçük pencerenin içinde bulunan büyük tencerenin içindeki yağın buraya nasıl geldiğini açıklamasıydı. Şöyle ki, Cumaovası'nın kadınları buraya yağ dökmekteydiler. Eğer yağı döken inançsızsa, evliya o gece kalkar ve yağı yere dökermiş. O zaman Barth da, pencerenin pervazının ve yerlerin yağ içinde olmasını, köyün günahkar güzellerine bağlar (Hans Barth'tan aktaran Pınar, 1996: 118).

Burada enteresan olan, okul öğretmeninin bu tür bir hurafeyi kendisinin de inanmış bir şekilde anlatmasıydı. Bu kişi, Cumaovası'nın çocuklarına ibtidai eğitimi vermekteydi. Herhalde, hocanın bu zihniyetle ne kadar "kaliteli" bir eğitim verdiği tahmin edilebilir.

Buradaki zihinsel etkinlik, İzmir-Nazilli demiryolu çok uzak olmamasına rağmen sığdı. Halkın eğitimsel ihtiyaçlarını, Türk ve Rum okulları sağlamaktaydı. Türk okulu, iki cami ile işbirliği içindeydi. Okul, camiye ait olan kubbe yapılardan birinde oluşturulmuştu. Burası, aynı zamanda hocanın da eviydi. Okuldan uzak mesafedeyken bile, 30 civarında kız ve erkek çocuğunun bağrıışmaları duyulmaktaydı. Bu bağrıışmalar, kız ve erkek çocuklarının oturur vaziyette ileri geri sallanarak, Kuran ezberleme girişimlerinden kaynaklanmaktaydı. Her ileri geri gidişlerinde çocukların başlarındaki sarıkta ya da başörtülerinde bulunan nazarlıkları da gidip gelmekteydi. Çocukların tam ortalarında, yaşı diğerlerine göre biraz daha büyük ve giyimi eski zamanlardan kalma olan bir delikanlı, ayakta, Kuran'dan ayetler okumakta ve çocuklar da onun okuduğunu tekrarlayarak, ezberlemeye çalışmaktaydılar. İleri geri sallanmanın verdiği vakur duruştan başlarında sarık

taşıyan çocukların yüzü gayet ciddi bir ifade içermekteydi. Bütün çocukların yüzündeki ifade, hemen hemen aynıydı (Hans Barth'tan aktaran Pınar, 1996: 119).

Hoca, ocağın başında, elinde tespihle oturmaktaydı. Çocukların yazı denemelerine bakıldığında, Türklerin kültür eksikliği ortaya çıkmaktadır; çünkü Türk alfabesinde 33 harf vardı ve harfin başta, ortada ve sonda oluşuna göre bu sayı, 132'ye çıkmaktaydı. Ayrıca, 12 de yazım kuralı vardı. Böyle bir eğitim için harcanan zaman ve emek, Avrupa'nın ortalama eğitiminden daha fazlaydı. Bunun yanı sıra, gerek din, gerekse kanun ve yönetim açısından Arap ve Fars etkisi o kadar fazlaydı ki; okulda bu dilleri de hesaba katmak gerekmekteydi.

Köyün Rum okuluna gelince, durumunun Türk okulundan çok daha kötü olduğu görülmekteydi. Gündüzleri okul olarak kullanılan okul binası, Rum öğretmenin kümesi işlevini görmekte, geceleri de öğretmenin eşeğine ahır hizmeti vermekteydi. Ders sırasında tavuklar bir köşeye hapsedilirken; horoz, kendi halinde içeri girip çıkmaktaydı. Türk okulundakinin aksine, burada sessizlik hakimdi. Normalde Rumlar, Türklerin tersine, gürültü yapmaya, bağırıp-çağırma daha müsaittiler. Fakat içeri girildiğinde, çocukların her birinin yere oturmuş, ellerindeki tahtaya çizimler yaptıkları, duvarların ise bilgi, temizlik ve çalışkanlık üzerine yazıların olduğu kartonlarla süslendiği görülmekteydi.

Türk ve Rum okulları karşılaştırıldığında ise, her türlü eksikliğe rağmen, Rum tarafının önde olduğu görülmektedir. Çünkü Türk tarafında yazıyı öğrenmek, başka bilgileri elde etmenin bir aracı değildi; aksine amaç sadece yazıyı öğrenmektir. Rumlarda ise, hem alfabe daha kolaydı, hem de yazı, başka bilgileri elde etmenin bir aracıydı. Bu konuda avantaj, Rum tarafındaydı. Çünkü çok işaretten oluşan bir alfabe, ilerlemecilik, modern ifade biçimi ve düşünce alışverişi göz önüne alındığında, hantal kalmaktadır. Bu yüzden, Rum okullarında yükselen milliyetçiliğin etkisi, Türk yöneticilerin en büyük güçlüğü olacaktı. Bu milliyetçilik her ne kadar Yahudiliğin direngenliği ve inadını kapsıyorsa da, zamanla bu özelliklerini asimile edebilecek vasıftaydı. (Hans Barth'tan aktaran Pınar, 1996: 120-121). Burada, F. Roclus'un, "Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda okullar yeniden canlanmasaydı, Rumca, Türkçe'nin içinde tamamen kaybolurdu." tezi doğrulanmış olmaktadır (Hans Barth'tan aktaran Pınar, 1996: 121).

Netice olarak, Hans Barth'ın ifadelerinden, Türk okulunun, öğretim yöntemindeki ve öğretilerindeki yanlış seçimi dolayısı ile kümes ve ahır olarak da kullanılan Rum okulundan daha geri düzeyde olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Türk okulunda amaç, Kuran okumayı öğrenmek iken, böyle dinsel bir hedefi olmayan Rum okulu öğrencileri, okuma ve yazmayı hem daha kolay öğrenmekte, hem de farklı bilgilere ulaşp, milliyetçiliklerini bu okullarda körükleyebilmekteydiler.

Naci Gündem, hatıralarında, II. Meşrutiyet yıllarında bir öğrencinin okumayı öğrenme çabasını, harf inkılabı sonrası yeni harfleri benimsemiş bir öğrencinin karşılaştığı kolaylıkla kıyaslayarak anlatmaktadır. Şöyle ki; Arap harflerini öğrenme devresi çok uzun sürmektedir. Fakat göz alışınca, okuma kolaylaşır. Yine de yanlış okumalar uzun müddet devam eder. Hatta kişi, ömrü boyunca sözlük karıştırmak zorunda kalır. Bir örnek, “mantıka” kelimesidir. Yeni harfler tespit edilince bunun, “mıntıka” olduğu öğrenilmiştir. Tabii ki, bu kelime, daha başka şekillerde de okunabilmektedir; mintıka, muntıka, mantaka vb. Arapça'da üstün, esre, ötre gibi şekiller, harflerin üstüne ve altına konmaktadır. O dönemdeki dil, buna imkan vermediğinden, kulaktan dolma öğretilmekte, tereddüt ortaya çıktığında ise, lugata bakılmaktaydı. Bu dönemde Kuran, usulüne göre, doğru okutulmaya çalışılmaktaydı. Arapça'yı öğrenmek için de, örnekler okutulmaktaydı. Örneğin, fiilleri tarif için ketebe, yektübü, ketben, katibün, mektubün, lemyektüb, lemmayektüb... kelimeleri ezberlenmekteydi. Ayrıca Osmanlıca'da hakim bir mevkiye sahip olan Farsça da öğretilmekteydi. Naci Gündem'in, bu dilden en çok hatırladığı ifade, besmelenin karşılığı olan “Benam-ı izet bahşende-i mihriban” idi. Gündem, Arapça'da da en çok hoşuna giden ifadelerin “Tenavül buyruldu mu? Taam eklolundu mu?” olduğunu belirtmekteydi. Bu ifadelerin karşılığı “Yemek yediniz mi?” idi (Gündem, 1955: 36-37; 2002: 17).

Osmanlıca alfabe terk edilip, yeni harfler kabul edildiğinde, bir çocuk, bir ay içinde okuyup-yazma ve ilk mektubunu da babasına gönderme kabiliyetine sahip oldu. Oysa eski harfler kullanılırken, iki buçuk sene gibi bir zaman geçildikten sonra, çat pat okunmaya başlanmaktaydı. Bu demek oluyor ki, II. Meşrutiyet yıllarında, tabii öncesinde de, ibtidai mekteplerinde önce okuma-yazma öğrenilmekte, sonra bilgiye geçilmekteydi. Yeni harflerle ise okuma-yazma faslı başlarken, bilgi de beraberinde

gelmekteydi. Bu yüzden Naci Gündem'e göre, Cumhuriyet'in çocukları daha akıllı olmaktadırlar (Gündem, 1955: 37).

Tabii ki Naci Gündem, zamanının modern anlayışlı Menba-i Füyuzat ve İttihad ve Terakki mekteplerinde okumuştur. Onun ifadelerine göre, sıbyan mekteplerinde durum, bir hayli kötüydü. Şöyle ki; sıradan yetişme, biraz Kuran ve mevlüt okuyan hoca, semtinde en kıymetli kişiydi. Mektebe başlayacak çocuk, evinden, önce, bir minder ve küçük bir kürsü getirmek zorundaydı. Okuma bahsinde sadece Kuran ve bilgi olarak da din dersi öğretilmekteydi. Odanın bir kenarında şilte üzerinde oturan hocanın, bir de kargısı bulunmaktaydı. Hoca, ceza vereceği zaman, kargıyla, çocukların neresine rast gelirse vurmaktaydı. Hocanın vazifesini yerine getiren ve okutmaya yardım eden, büyük çocuklara "kalfa" denmekteydi (Gündem, 1955: 37-38).

Bu okullardaki öğrenme ve öğretme yöntemleri şöyle örneklendirilmektedir: "Elif merteye benzer, be tekneye benzer, cimin karnında bir nokta, ha ona benzer, elif üstü en, elif esre in, elif ötre ün... (Gündem, 1955: 37-38)."

Meşrutiyetçiler, hiç olmazsa okuma-yazmayı kolaylaştırmak için, okunduğu gibi yazılsın diye bir yöntem geliştirdiler. Mesela herkesin bildiği maydanozu, midenuaz; hocayı, havace; hoşafı hoş-ab; limonatayı, limon-ab diye yazdırdılar. Fakat bu yöntem kabul görmedi.

II. Meşrutiyet döneminde Leyli ve Nehari Merkez İttihad ve Terakki Mektebi'ne devam eden Naci Gündem, 19. yüzyılın ilk yarısında, Teselya Yenişehir'indeki ailesinin, babasını, "Fransızca'yı -gavurcayı- öğrenirsen, seni ret ederiz" şeklinde tehdit ettiğini belirtmektedir. Gündem'in devam ettiği özel Terakki Mektebi'nde ise Fransızca öğretilmekteydi. Böylece, babası, içinde kalan ukteyi çocuğu ile gidermiştir (Gündem, 1955: 15, 38).

Gündem'in okulunda, Fransızca dersini, yaşlı bir matmazel vermekteydi. Matmazel dersi teşvik için 5 yaşındaki çocuklara, sorulara doğru cevap verdiklerinde, ödül olarak "ouvrez la bouche (aç ağzını)" demekte, kürdana batırılmış bir lokumu ağızlarına koymakta ve sınıftaki diğer öğrencilere de bu başarıyı alkışlattırmaktaydı. Diğer çocuklar mektebe gitmemek için ayak diretirlerken, anlatılan zihniyete binaen, Naci Gündem ve arkadaşları, okullarına seve seve gitmekteydiler (Gündem, 1955: 16; Gündem, 2002: 5, 6).

Aradaki bu zihniyet farkına bakıp, ibtidai ve sıbyan mektebine giden öğrencinin nakilci, ezberci ve cezayı ön plana çıkararak eğitimi karşısında, özel okuldaki bir yabancıya, Fransızca dersindeki ödüllendirici ve olumlu davranışı pekiştirici yöntemini kıyaslırsak ve yabancı okullarında bu türden eğitimlerin verildiğini kabul edersek, herhalde Müslümanların İzmir’de ibtidai eğitiminde, en azından yabancıya nazaran, neden daha geri olduklarının nedenlerinden birini bulmuş oluruz.

1908 öncesinde 7 yaşında iken İkiçeşmelik Camii altındaki okula yazdırılan A. Şahabettin Ege de, anılarında ibtidailere dair örnekler vermektedir. Şöyle ki, okul, bir odası ile loş bir boşluktan ibaretti. Bahçesi olmayan okulu, elinde daima ince uzun bir değnek bulunan sarıklı tek bir hoca idare etmekteydi. Namaz vakitlerinde yukarı camiye çıkan hoca, öğrencileri, büyük çocuklardan birisinin idaresine bırakmaktaydı. Bir gün yine hoca namazdayken, çocuklar gürültü etmeye başladılar. Hoca şiddetle aşağıya inerek, “Gürültüyü yapan kim?” diye idareciye sordu. “Hepsi...” cevabını alınca, bütün öğrencileri duvar kenarına dizdi ve elindeki ince, uzun değnekle sıradan hepsinin yüzlerine birer kere vurdu. İşte Ege’nin de kulak ve yüzüne gelen bu değnekten yüzü çürüdü. Kulağında uzun bir zaman yara devam etti. Oysa gürültü esnasında Ege bir köşede büzülmüş, oturmaktaydı. Yine bir bahar günü annesiyle geziye giden Ege, okula gitmediği için okuldan kaçmış sanılmış ve hoca tarafından falakaya yatırılmıştı (Ege, 2002: 1-2). Ege, durumu şöyle betimler:

Falaka, bir ucunda birkaç metre kayış olan uzun, kalın ve düz bir sopadır. Sınıfta büyük ve işe gönüllü çocuklar, hocanın “Yatırın!” kumandası ile falakayı duvardan indirir ve cezalandırılacak çocuğu yere yatırarak, ayaklarını sopaya kayışlarla sıkı sıkı sarar ve hocanın tabanlara sopa atması için hazırlanmış olurlar. Ben falakada bayılmış olacağım ki, dayak yediğimi hatırlamıyorum (Ege, 2002: 2).

Bu okulda, ara sıra hocadan değnek yemekten başka bir şey öğrenmeyen Ege, okuldan kaçmaya başlar ve bir sene boyunca, okula diye, ninesinin evine giderek saklanırdı. Bir sene sonra, evi ve okulu değiştirdiklerinde, bu korkudan kurtulmuş oldu (Ege, 2002: 2).

Yine Ege, 5-6 yaşlarındayken ağabeyinin, Bozyaka’nın Eski İzmir kısmında devam ettiği okula misafir olarak gittiğinde, okulun tek odadan ibaret olduğunu görmüştür. Çocuklar yere koydukları ufak minderler üzerinde oturmakta ve önlerindeki sıralarda çocukların kitapları durmaktaydı. Hocanın uzun bir değneği

vardı ve oturduğu yerden istediği öğrencinin kafasına vurabilmekteydi (Ege, 2002: 2-3).

Sonradan, Namazgah'taki Özel Darü'l-Edeb Mektebi'ne yazdırılan Ege, bu okulun büyük bir evde olduğunu belirtmektedir. Dersler ikinci kattaki büyük ve güneşli sınıflarda yapılmaktaydı. Bahçesi ve yemekhanesi olan okulun sınıflarını, sarıklı hocalar idare etmekteydi. Fiziki durumu iyi ve paralı olan bu okul, elbette ibtidai eğitimi açısından resmi okullardan farklıydı. Örneğin burada, hak eden öğrenciler dayak yemektedir! Ege de, 2 sene okuduğu bu okulda hiç dayak yememiştir. Okulda ilk seneye “ihtiyat”, ikinci seneye “mahreç sınıfı” denmekteydi. İhtiyat sınıfında harfler ve heceler öğretilirdi. Bu sınıfta öğrenciler sıralara oturur, kitaplarını açar ve hep bir ağızdan hocanın söylediğini, sallanarak tekrar ederlerdi. Böylece, yoldan geçenler, çocukların derslerine çalışıklarına kanaat getirirlerdi. İkinci sene, hecelerin birleştirilmesi ve okuma öğretilmekteydi. Bu usul ile Osmanlıca harf ve heceleri öğrenmek, pek zor olmaktadır. İki senede okumayı öğrenebilmek ise, büyük bir başarıydı (Ege, 2002: 3).

Görüldüğü gibi, okul özel ve paralı da olsa ibtidai eğitiminde, yine dayak, yine sarıklı hocalar, yine en az iki senede okuyup, yazabilme vardır.

Ege, Bozyaka'da oturmaya başladıklarında, ağabeylerinden de ders almaya başladı. İlk iş olarak, Osmanlıca-Türkçe sözlükteki 10.000 kadar kelimeyi ezberleyen Ege, kitapları rahatlıkla okuyabilmekte ve yazı yazabilmekteydi. Ege, bir-iki sene sonra, Beyler Sokağı'ndaki Burhanü'l-Maarif ve Menba-i Füyuzat Mektebi'ne kaydoldu. Okul idaresi, hangi sınıfa gideceğini belirlemek için, Ege'ye kitap okutur. Ege, kitabı çok güzel okur. Sonra, eline bir Kuran verirler. Kelimelerin altı ve üstü işaretlerle dolu olan Arapça kitabı okumayı beceremeyen Ege'ye, hocalar: “Bu nasıl okumak!” diye kızarlar ve onu ibtidainin üçüncü sınıfına yazarlar. Kendisine bir tane “Karabaş tecvit” kitabı aldırırlar ve “Bunu ezberleyeceksin” derler. Ege, sarı kağıt üzerine taşbasma olarak hazırlanmış olan kitabın ilk sayfasını güzelce ezberler. Ertesi gün hoca “Oku” dediğinde, Ege, “Kaçan harfimet üçtür: vav, ye, eliftir.” Diye okumaya başlar. Hoca “Nereye kaçan?” diye bağırır. Oysa her sayfanın başında “haçan” kelimesi vardır ve bu kelime sözün başlaması anlamına gelmektedir. Hoca “Ben bu kelimeleri silin diye size söylememiş miydim?” diye çocuklara darılır. Ege de kitabından bu kelimeleri siler ve ezberlediği sayfanın ne demek olduğunu

sonradan anlar. Bu sayfa, Kuran'ın usulünce okunması için kullanılan E, A, U harflerinin tarifidir. Bu kitapla, birbirini izleyen iki hece arasındaki uyum, hecelerin uzatılıp, kısaltılma miktarı ve hecelerde boğaz ve burnun ses tonuna hakim olması öğretilmektedir (Ege, 2002: 5).

İbtidai eğitimindeki problemlere diğer bir örnek ise 1918-1919 döneminde, Türk okullarında, öğretmen istifaları ve İspanyol nezlesi gibi sebepler dolayısı ile eğitimin aksamış olmasıdır. İspanyol nezlesinin önüne geçilemeyince, İzmir'deki ibtidailer ve Bergama'daki tüm okullar, 20 gün tatil edilmişti (Berber, 1997: 207, 208).

Okulların nasıl teftiş edildiği düşünüldüğünde; İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla'da bulunan 5 maarif müfettişini yönlendirmek ve onların amiri olmak üzere, 1916 yılında, Vali Rahmi Bey zamanında, Umumi Meclis tarafından oluşturulmuş ve ilk olarak da İzzet Bey'in tayin edildiği Baş Müfettişlik görevine, 1919 yılında Bezmi Nusret'in 1500 kuruş maaşla atandığı akla gelmektedir. Teftiş raporlarını inceleyen Bezmi Nusret, bu raporların nasıl düzenleneceği hakkında bir maarif talimatnamesinin yazılmadığını görmüştür. Raporlar genelde "Filan mektebe gidildi. Muallimleri vazife başında buldum. Hepsi çalışmaktadırlar." şeklindedir. Raporlar yeknesak ve geneldir. Mektebe ve öğretmenlere dair bilgi vermemektedir. Bunun üzerine, Bezmi Nusret, bir tamim hazırlar. Tamimde, teftiş raporlarında, mektep binasında ne gibi eksikliklerin olduğu, öğretmenlerin tahsil dereceleri, kabiliyetleri, çalışma tarzları, derslerinde başarılı olup olmadıkları, talebe ile olan ilişkileri, öğrenciler üzerinde otoritelerinin olup olmadığı, maddi ve manevi durumları hakkında bilgi verilmesi gereğine, hareket ve tenkitten mahrum bulunan genel raporların masa başında yazılmış olduğuna değinir. Bu tamimi 5 müfettişliğe de gönderir. Fakat İzmir Müfettişi Mithat Bey, "İstenilen şekilde rapor yazmanın çok güç ve zahmetli bir iş olduğunu" söylemekten çekinmez. Zor görünen bu işe, bunun üzerine, Bezmi Nusret, kendisi başlar ve teftiş ettiği her mektepte 4-5 gün bulunur. Görmediği ve anlamadığı bir durum bırakmadan, ayrıntılı raporlarını müfettişliklere gönderir. Onların da bu tarzda çalışıp, bu şekilde raporlar yazmalarını ister (Kaygusuz, 2002: 140-143).

Fakat Vilayet Umumi Meclisi, 26 Aralık 1919'da, İttihad ve Terakki Mektebi Müdürü Enver Bey'in önerisi ve diğer ittihatçıların da desteğiyle Maarif

Başmüfettişliği makamını kaldırır. Bunun üzerine Bezmi Nusret, 2 gün sonra, Müsavat Gazetesi'ne bir mektup yazmış, Aydın Vilayeti dahilinde toplam 967 mektep bulunduğunu ve teftişin yetersizliğinden dolayı başmüfettişlik makamının kurulduğunu, şimdi ise kendisinin sırf ittihatçı olmadığı için, bu makamın kaldırılarak bertaraf edildiğini, memleketin ise bu memuriyetten mahrum bırakıldığını belirtir (Kaygusuz, 2002: 142-143).

Bezmi Nusret, Hukuk-ı Beşer Gazetesi'nde yayımlanan makalesinde ise, “Saatin zenbereği ne ise, bir memleket için maarif de odur. Bozuk bir zenberek ile saat işlemediği gibi, bozuk bir maarif sistemi ile de memleketin hayatı idame, şan ve şerefi muhafaza edilemez.” der (Kaygusuz, 2002: 145).

Böylece, okulları düzgün bir şekilde teftiş etmek isteyen başmüfettişin görevine son vermek için, siyasi olarak bu makamın kaldırılması, geleneksel “geldik, herkes görevi başında” teftiş anlayışının bu suretle, önceden olduğu gibi, tekrar hakim olması, Maarif Nezareti'nin teftiş raporlarıyla ilgili bir tamiminin olmaması, eğitimin teftiş alanında liyakatin değil, himayetin hakim olduğunun ispatıdır. Bu durum, gerek imparatorlukta, gerekse İzmir'de, geçmişten 1919 yılına kadar hangi okulun nasıl teftiş edildiği, sorusunu akla getirmektedir.

1.1.5. Rüşdiyeler

1.1.5.1. İzmir'in İlk Rüşdiye Mektepleri

3 Aralık 1856 tarihinde Sadaret'ten Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yollanan resmi yazıda, İzmir'de bir rüşdiye mektebinin açılmasıyla, orada, bundan sonra bulunacak olan “duacılık” memuriyetlerinin başkalarına verilmeyip, emekli olacak mektep hocalarına verilmesi gereği ifade edilmekteydi. Ayrıca bu durumdan fayda sağlanması halinde, İstanbul ve diğer Osmanlı vilayetlerinde dahi emekli olacak mektep hocalarının rüşdiyelerde “duacılık” vazifesini görmelerinin genelge ile sağlanmasının, Meclis-i Maarif'te karara bağlandığı ve padişahın da bu duruma onay verdiği belirtilmekteydi. Dolayısı ile bu karar, İzmir valisine de tebliğ edilmişti (BOA A}MKT NZD 199/49, 1273: 1).

Normalde bu görev, vakıftan özel olarak gelen, dua etmekle sorumlu, fakir kişilerini (Şemseddin Sami, 2001: 610). Bunların yerine, emekli mektep hocalarının getirilip, rüşdiyelerde bundan sonra “duacılık” görevini bu mektep hocalarının ifa

etmesi kararının pilot okulu -anlaşıldığı üzere- İzmir Rüşdiye Mektebi'ydi. Artık vakıftan duacının gelmemesi için de bu emir, ilk olarak Vakıflar Bakanlığı'na iletilmişti.

Padişah iradesine göre, İzmir'de bir rüşdiyenin açılması gereği İslam nüfusunun fazlalığına ve diğer milletlerin çok çeşitli okulları olmasına dayandırılmaktaydı. Fakat rüşdiye için başlanan binanın duvarları yapıldığı halde masrafının belirtilenden çok fazla olacağı sebebiyle mektebin inşaatı 1857 yılı Eylül ayında durduruldu (Tutsak, 2002: 158). Daha sonra, 8 Ocak 1858 tarihinde sıbyan mekteplerinden seçilmiş 54 öğrenci ile Hacı Mehmed Ağa Sıbyan Mektebi'nde, İzmir Rüşdiye Mektebi, törenle eğitime başladı (Baykara, 1974: 108).

10 Temmuz 1858'de ise İzmir'de rüşdiye mektebi inşaatının tamamlandığını görmekteyiz. Bu mektebin pek güzel inşa edildiği ve düzenlendiği, resminin de İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu mektebin inşaat masrafı olan 532.000* kûsur kuruşun ve iç döşeme masrafı olan 15.000 kûsur kuruşun hazinece kabul ve hesap edilmesinin padişah iradesi gereğince Maliye Bakanlığı'na havale edildiği de, Sadaret'ten İzmir Valiliği'ne tebliğ edildi (BOA A}MKT MHM 134/75, 1274: 1). Bundan dört gün sonra, 14 Temmuz 1858'de, İzmir Rüşdiye Mektebi'nin inşaat ve iç döşeme masraflarının hazinece hesaplanması için padişah iradesi gereğince gerekli emrin Maliye Bakanlığı'na iletilmesi ve durumdan İzmir valisinin de haberdar edildiği görülmüştür. Burada, mektebin yapım masrafı, kûsuratıyla beraber verilmektedir. Şöyle ki; inşaat masrafı 532.283 kuruş, iç döşeme masrafı da 15.282 kuruştur. İzmir Rüşdiye Mektebi'nin toplam yapım masrafı 547.565 kuruştur. Bu konuyla ilgili kararname ve öğrencilerin isimlerini içeren defter de Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa** tarafından, Maliye Bakanlığı'na gönderildi (BOA A}MKT MHM 135/27, 1274: 1).

Bu mektep iki katlı, sekiz odalı ve iki yüz öğrenciyi alabilecek şekilde yapıldı (Tutsak, 2002: 138). Resminin görülüp, sadaret yazısında ifade edildiği üzere, mektep gayet düzgün ve güzeldi (BOA A}MKT MHM 134/75, 1274: 1).

* Belgede, inşaat masrafı, 1 yük 32.000 kûsur kuruş olarak geçmektedir. 1 yük 100.000 akçadır. Bkz. D. Mehmet DOĞAN, Büyük Türkçe Sözlük, 2003 s. 1430 ve bkz. Mehmet Zeki PAKALIN, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1971 3. cilt s. 639. 1 yük; yani 100.000 akça da 500.000 kuruşa tekabül etmektedir. Bkz. Hayat Büyük Tarih Sözlüğü ilmi kontrolünü yapan Muharrem Ergin s. 1260.

** Belgede Sadrazamın adı yazmamaktadır. Fakat 11.1.1858 ve 8.10.1859 tarihleri arasında Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'dır. Bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2000). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2. Baskı, İstanbul, s 469.

Fakat 17 Eylül 1860'ta, İzmir Rüşdiye Mektebi komisyonu, bir tutanak hazırladı. Bu tutanakta, İzmir'deki rüşdiye mektebi ile sıbyan mekteplerinin ıslah edilmeleri ve durumlarının düzenlenmesi gereği ve bunun gerekçeleri belirtilmekteydi. Maarif-i Umumiye Nazırı Abdurrahman Sami Paşa* buradaki konuların çoğunun Şeyhülislamlığı ve Vakıflar Bakanlığı'nı ilgilendirdiğini belirtmekteydi. Bu yüzden, Sami Paşa'nın bu yazısı ile Rüşdiye Mektebi Komisyonu'nun tutanağı, Sadaret'ten ilk olarak Şeyhülislamlığa gönderildi ve gereğinin yapılması istendi (BOA A}MKT MHM 195/44, 1277: 1). Daha sonra da komisyonun tutanağı ve Şeyhülislamlıkla yapılan yazılı görüşmeleri içeren dosya, 20 Ekim 1860'ta, Vakıflar Bakanlığı'na yollandı ve İzmir Rüşdiye Mektebi ile sıbyan mekteplerinin ıslahı konusunda gerekli çalışmaların yapılması emredildi (BOA A}MKT MHM 198/20, 1277: 1).

12 Aralık 1860'ta ise İzmir Rüşdiye Mektebi'nin eksik kalan kısımlarının tamamlanması için, Maliye Bakanlığı görevlendirildi (BOA A}MKT MHM 330/70, 1277: 1). Bu mektep hem başkent, hem de İzmir için önemliydi. Müslümanlar, nüfuslarının İzmir'de fazla olmasına rağmen, bir rüşdiye mektebine sahip değildiler. Bu yüzden, İstanbul, mektep üzerindeki ilgisini hiçbir zaman kaybetmedi. Şöyle ki, mektebin imtihanlarının nasıl yapıldığı bile 10 Mart 1862'de İzmir valisi tarafından, Maarif Bakanlığı'na bildirildi (BOA A}MKT NZD 406/27, 1278: 1).

Merkezin ilgisine rağmen, 1858'de inşa edilen mektebin hemen iki yıl sonra ıslaha mecbur kalması ve eksik kısımlarının var olup, tamamlanmaya muhtaç olması, enteresandı.

Bunlar da yetmiyormuş gibi, birkaç yıl içinde mektebin alt katındaki dört odanın sıvaları dökülmüş ve sadece ikinci katta ders yapılmaya başlanmıştı. Sıbyan mektebi mezunu öğrencilerin artması da, mektebi iyice yetersiz bir hale getirdi. 1872 yılında ise mektep binası kötü bir durumdaydı. Rüşdiye mektebi için yeni bir bina yapılması amacıyla, Limoncuzade İbrahim Efendi, arsasını vermişti. Bu arsa üzerine yeni bir bina yapılmış olmalıdır (Tutsak, 2002: 139). Çünkü 1878'de İzmir Rüşdiye Mektebi'ne başlayan Halid Ziya (Tokmak, 1983: 393), mektebi “yeni, temiz, büyük

* Belgede ismi geçmemektedir. Fakat 1860 yılında Abdurrahman Sami paşa Maarif Nazırındır. Bkz MAHMUD CEVAD (1338). Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı. İstanbul ss 72-75.

bahçeli ve tamamlanmamış bir bodrum katlı” olarak ifade etmektedir. Ayrıca geniş bir sofanın üzerinde iki sağda, iki solda olmak üzere; okulun toplam dört sınıfı vardı (Uşaklıgil, 1936: 111). Yine Halid Ziya, rüşdiye mektebinin Alliance İsrailite Mektebi karşısındaki durumunu tasvir ederken “bodrum katı yarım bırakılmış, tek katlı, mütevazi ve mahçup” betimlemesini yapmaktadır (Uşaklıgil, 1936: 115). Bu, mektebin büyük bahçeli, geniş bir sofadan sonra merdivenle çıkılan, dört sınıfa sahip bir yapı olduğunu göstermektedir*. Demek ki; Limoncuzade İbrahim Efendi’nin arsasına yeni bir mektep inşa edildi. Çünkü bir önceki mektep, sekiz sınıflıydı.

1884 yılında İzmir’de iki rüşdiye mektebi vardı. Bunlardan birincisi İdadi Mektebi’nin şubesi, diğeri kendi bünyesindeki rüşdiye kısmıydı (Tutsak, 2002:143).

İzmir Rüşdiye Mektebi’nin 1905 yılında, büyük bir daire ile geniş bir bahçeye sahip, iki katlı ve üç sınıflı olduğunu görmekteyiz. İdadi Mektebi henüz kurulup açılmadan önce beş sınıfı olan bu mektep “rüşdiye” adını taşımaktayken, İdadi Mektebi’nin kurulması ile iki sınıfı kaldırıldı ve burası, idadinin bir şubesi yapıldı (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 164). İdadi Mektebi’nin ilk binasının tesis tarihi 1884’tü (Tutsak, 2002: 147). Bu halde, 1884’ten itibaren iki rüşdiye mektebi vardır. 1884’ten önce mektebe bir sınıf daha eklenmişti. Çünkü Halid Ziya, mektebi, dört sınıflı olarak tasvir etmektedir.

1899’da Hamidiye Sanayi Mektebi’nin rüşdiye bölümünde dört öğretmen görev yapmaktaydı (AVS, 1317: 100). Fakat bu bölüm, yıllıklarda ayrı bir rüşdiye olarak değerlendirilmemektedir.

1908 yılına gelindiğinde ise, İzmir merkezde, biri İdadi Mektebi’nin şubesi, diğeri İdadi Mektebi’nin rüşdiye tahsilini içeren bölümü olmak üzere; erkekler için iki resmi rüşdiye mektebi mevcuttu. Özel ve resmi mekteplerin rüşdiye sınıfları ile Karşıyaka’daki erkek rüşdiye mektebi de dahil edildiğinde, Karşıyaka ve İzmir merkezde 1908 yılında sekiz rüşdiye mektebi, yaklaşık olarak bin erkek öğrenciye hizmet vermekteydi. Bu tarihte, İzmir’de, rüşdiye eğitimi veren erkek özel okulları ise şunlardı (AVS, 1326:140-147): Hadika-i Maarif Mektebi, Darü’l-İrfan Mektebi, Menba-i Füyuzat Mektebi, Burhanü’l-Maarif Mektebi, Darü’t-Tedris Mektebi.

* Halid Ziya’nın bir tasvirinde, mektebin sofanın üzerinde merdivenle çıkılan ve dört sınıfa sahip olan bir yapıda olduğunu belirtmesi, diğeri tasvirinde ise mektebi bodrum katı yarım bırakılmış ve tek katlı olarak betimlemesi, onun, mektebin yarım bırakılmış katını saymadığını göstermektedir. Çünkü yine onun tasvirinde, mektepte, merdivenle çıkılan bir yapı vardır.

1862’lerde 25 öğrencisi olan İzmir Rüşdiye Mektebi'nin (Baykara, 1974: 168), 1881 yılında Fransızca Muallimi*, Said Efendi’ydi. (AVS, 1298: 88)

Mektebin 1891’deki öğrenci sayısı 194’tü. 1876 yılından 1891 yılına kadar, mektepten 198 öğrenci mezun oldu. 15 yılda 198 öğrencinin mezun olması, yılda ortalama 13 öğrencinin mezun olduğu anlamına gelmektedir. 1891 yılında mektepte 7 öğretmen görev yapmaktaydı (AVS, 1307: 264-65).

İdadi Mektebi’nin şubesi olan rüşdiye mektebinin yıllara göre durumu ise şöyleydi (AVS, 1311: 128; 1312: 146; 1313: 121; 1316: 95; 1317: 95-96; 1320: 84; 1326: 136; Arıkan, 1992: 56; Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 7; Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 164):

1893 yılında mektepte, 136 öğrenci bulunmaktaydı.

1894 yılında Hesap ve Hendese Muallimi Mustafa Necati Efendi’ydi. Kendisi, İzmir İdadisi’nden mezundu. İstanbul Hukuk Mektebi’ni de bitirmişti. Ayrıca İzmir’de dava vekilliği ve öğretmenlik yapmış, Kız Muallim Mektebi’nde öğretmen olarak çalışmış, “Şark İdadi Mektebi” adlı özel okulun müdürlüğünü de üstlenmişti.

1894’te 171 gündüzlü öğrencisi olan mektebe, bir yıl öncesine göre 5 yeni öğretmen ve ders katılmış, öğrenci sayısı da 35 kişi artmıştı.

1895 yılının öğrenci sayısı, hepsi gündüzlü olmak üzere, 158’di. Anlaşıldığı üzere bir önceki yıla göre, bu sene öğrenci sayısı azalmıştı. Ayrıca Hesap, Hendese, Resim ve Fransızca branşlarında toplam iki öğretmen değişmişti.

1898 yılının öğrenci sayısı, gündüzlü 200’dü. Bu sene, 1895’te muallim olan Abdülkadir Efendi, muavindi. Ayrıca Hesap, Hendese, Fransızca muallimleri 1895’e göre farklı olup, müfredatta Tarih, Coğrafya, Malumat-ı Fenniye, Kavaid-i Osmani ve Farisi, Ulum-ı Diniye ve Aliye dersleri görülmekteydi. Bu sene öğrenci sayısının ve ders çeşitliliğinin artması, mektebin gelişme içinde olduğunu göstermektedir.

* Fransızca dersi, İzmir Rüşdiye Mektebi’ne ilk defa hicri 1298; yani 1881 yılında girmiştir. Bkz. Aydın Vilayeti Salnamesi Hicri 1298 sayfa 88. Tutsak (2002: 143), bu dersin ilk defa 1300’de okutulmaya başlandığı belirtilir ki; herhalde bunun nedeni, 1298 yıllığında bu bilgiye ulaşamamış olmasıdır.

1899 yılında, 253 gündüzlü öğrenci mektebe devam etmekteydi. Mektebin durumunu bir yıl öncesi ile kıyaslarsak; bu sene, Arapça dersi ve hocası karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türkçe, Farsça, Tarih, Ulum-ı Diniye muallimleriyle beraber, mubassır da değişmiştir. Öğrenci sayısı ise yaklaşık olarak %25 artmıştır.

1899 yılı ile kıyaslandığında, 1902'de Tarih, Hendese, Hüsn-i Hat ve Resim öğretmenlerinin değiştiği ve programa İlm-i Ahlak dersinin eklendiği görülmektedir.

Mektepte, 1905 yılında bir müdür, iki muavin, beş muallim, iki mubassır ve bir hademe vardı. Öğrenci sayısı ise 377'ydi. 1899 yılına göre, 1905'te, öğrenci sayısı yaklaşık olarak yarı yarıya artmıştı.

1908 yılında öğrenci sayısı ise 315 gündüzlüydü. Altı sene öncesi ile kıyaslandığında, 1908'de Ahlak dersi Hafız Ahmet Efendi'ye verilmiş, Tarih dersinin hocası da değişmişti. 1905'i düşündüğümüzde, öğrenci sayısında önemli bir düşüşün olduğunu görmekteyiz. 1895'ten beri sürekli artış gösteren öğrenci sayısının, II. Meşrutiyet'in ilan yılında düşmüş olması ilginçtir.

1.1.5.2. İzmir Kız Rüşdiye Mektebi

İzmir'de 1888-1889 yılında Turna Sokağı'nda bir kız rüşdiye mektebi inşa edildi. Bu binanın alt katı kız ibtidaisine, üst katı kız rüşdiyesine ayrıldı. 1890 yılında, mektebin birinci muallimeliğine 700, mubassıra 150, bevvaba 100, bina masrafına da 100 kuruş ödenek ayrıldı (Tutsak, 2002: 144).

Mektep, 1890 yılı Şubat'ında henüz faaliyet halinde değildi. Çünkü 18 Şubat 1890 tarihinde Hizmet Gazetesi'nde "Hıristiyanlar, erkeklere mahsus mektepleri ikmal ederek muntazam mükemmel inas mektepleri açmış iken, biz koca İzmir'de hala bir inas rüşdiyesi vücuda getiremedik" cümlesi sarf edilmektedir (Hizmet Gazetesi No 325'ten aktaran Arıkan, 2001: 61-62).

1892 yılında mektep açıldı. Fakat binası için kira ödenmekteydi. Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın İzmir ve Manisa'da birer inas rüşdiye mektebi kurmaya karar vermesi, İzmir'de inas rüşdiye mektebi açılması kararının 29 Ocak 1893'te vilayete bildirilmesine sebep oldu. Böylece, İzmir Çivici Hamamı civarındaki dört hanelik inas ibtidai mektebinin, rüşdiye inas mektebine dönüştürülme kararı alındı. Masraf, 20.000 kuruş olarak hesaplanmış iken 55.000 kuruşa çıktı (Tutsak, 2002: 144).

1894 yılında, mektebin birinci öğretmenlik ve nakış öğretmenliği kadroları boştu (AVS, 1312: 146).

1895 yılında, mektebin öğretmen kadrolarının doldurulmaya çalışıldığını görmekteyiz ki; bu tarihte, birinci muallime, Sanayi-i Nefise Madalyası sahibi Zekiye Hanım, ikinci muallime ve nakış muallimesi de Sıdıka Hanım'dı. Bevvabe Hatice Hanım olup, bu tarihte İzmir Kız Rüşdiyesi'nde 22 öğrenci vardı (AVS, 1313: 122).

4 Kasım 1895 tarihinde, İzmir Kız Rüşdiye Mektebi'nin ilk ödül dağıtma töreninin, ibtidai Terakki Mektebi ile beraber yapıldığını görmekteyiz. Bu tarihte, Rüşdiye Mektebi'nin her tarafı sancaklarla ve çiçeklerle donandı. Mektebin bir odası da süslenerek, kızların bir senelik beceri ve maharet eserleri ile bezendi (Ahenk Aded 72, 1895: 1).

Saat 08.00'de ödül töreni başladı. Önce, mektebin birinci öğretmeni Atufetlü Fatma Zekiye Hanım, bir konuşma yaptı. Bu konuşmada Fatma Zekiye Hanım, "Gözyaşlarıyla itiraf etmelidir ki, kadınlar arasında 'meclis-i marifet' de İzmir'imizde işte birinci defa olarak vuku bulmuş oluyor." demekteydi (Ahenk Aded 72, 1895: 1). Fatma Hanım'ın sözlerinden, bu ödül töreninin, İzmir'de ilk defa kızların el becerilerinin, hünelerinin sergilendiği ve başarılarının karşılıklarını aldıkları bir toplantı olduğunu söyleyebiliriz.

Daha sonra rüşdi ve ibtidai sınıflarından hak etmiş olan kızlara Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa* tarafından ödülleri verildi. Burada, öğrencilerden Fatma Hanım, bir nutuk okudu. Nutkunda: "Bundan sonra kızlar da ilim ve maariften hissemend olarak cemiyet-i insaniyeye hizmet edeceklerdir. Kızların okumak, yazmaktan ve hatta alim olmaktan niçin hakkı olmasın? Biz de cemiyet-i beşeriyenin azasındanız." dedikten sonra, kızların da toplum içerisinde bir vazife ile sorumlu olduklarını, artık insanlık hak ve görevlerini tanımaya başladıklarını belirtti (Ahenk Sayı 72, 1895: 1).

Böylece, Öğrenci Fatma Hanım'ın sözleriyle İzmir kızlarının okumak, ilimle uğraşmak, insanlık hak ve vazifelerini eğitimle elde etmek istekleri dışı vurulmaktaydı.

* Bu tarihte Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa'dır. Bkz. Ahenk, Sayı 73, sayfa 1, 12 Teşrin-i Sani 1895.

Yine bundan birkaç ay sonra Ahenk Gazetesi'nde yayımlanan "Terbiye-i Nisvan" başlıklı makale de Fatma Hanımlar'ın sözlerini destekler nitelikte olup, kızların eğitiminin faydalarını belirtmektedir. Şöyle ki, eğitilmiş anne, çocuğunu iyi yetiştirip ona yol gösterebilir. Eğitimsiz anne ise çocuğun okumasını bile sıkıntı olarak görebilir ve çocuğunun sıkılmamasını isteyebilir (Ahenk Aded 95, 1896: 1).

Ancak kızların bu okuma ve okutulma isteklerine rağmen, zihniyetin dışında, bazı fiziksel engellerin ortaya çıktığı da aşıkardı. Örneğin; 1896 yılında Arap Fırını Mahallesi'nden Attar İbrahim Efendi'nin kızı Fatma'nın, Kahraman Sokağı'nda bulunan Kız Rüşdiye Mektebi'nde ders görürken, entarisinin etekleri, yanmakta olan mangalın içine girip ateş aldı. Öğrencinin sol ayağından diz kapağına kadar bacağı yandı ve öğrenci eve yollandı (Ahenk Aded 91, 1896: 1). Mektepteki ısınma sorununun böyle ilkel ve tehlikeli bir şekilde çözülmeye çalışılması, bir kız öğrencinin uzunca bir süre eğitimden uzak kalmasına neden oldu.

1898 yılına gelindiğinde, İzmir Kız Rüşdiyesi'ndeki öğrenci sayısının 50'ye çıktığı görülmektedir (AVS, 1316: 96). 1899 yılında 70 öğrencisi olan okulun birinci muallimesi Binnaz Hanım, ikinci muallimesi aynı zamanda nakış muallimesi de olan Yaşar Hanım'dı (AVS, 1317: 96).

1902 yılında birinci muallime Yaşar Hanım, ikinci muallime ve nakış muallimesi Fethiye Hanım, üçüncü muallime de Zehra Hanım'dı. Mektebin öğrenci sayısı ise 70'ti (AVS, 1320: 85). Görüldüğü gibi, bu tarihte, mektebe üçüncü öğretmen de atanmış bulunmaktaydı. Bu, öğrenci sayısındaki artışa göre, iyi bir karardır.

1908 yılında mektebin birinci, ikinci ve üçüncü öğretmenliklerine ve nakış öğretmenliğine ek olarak, biçki ve dikiş öğretmenliği kadrosu da açıldı ve bu göreve Fahriye Hanım atandı. 1902 yılı ile kıyaslandığında, öğrenci sayısı neredeyse ikiye katlandı; 135'e ulaştı. (AVS, 1326: 136).

1894 yılında öğretmeni olmayan, 1895 yılında 2 öğretmeni ve 22 öğrencisi bulunan mektep, 1908 yılında 5 öğretmene ve 135 öğrenciye sahipti. Bu durum, artık İzmir Kız Rüşdiyesi'nde sistemin oturduğunu göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında İzmir'de, 1908 yılında, 4 kız rüşdiye mektebinin olduğu görülmektedir. Bunlardan resmi olanlar Karşıyaka İnas Rüşdiye Mektebi ve

İzmir İnas Rüşdiye Mektebi'dir. Özel olanlar ise Bedreka-i İrfan ve Ravza-i İrfan mekteplerinin rüşdiye kısımlarıdır (AVS, 1326: 140-146).

Sistemin oturduğunu düşündüğümüz İzmir İnas Rüşdiye Mektebi, bu sefer de, 1911 yılında başka bir sorunla karşı karşıyaydı. Mektep perişan ve harap bir haldeydi. Fiziki olarak çökme tehlikesi taşımaktaydı. Bu yüzden, İttihad ve Terakki Cemiyeti himayesinde, Karantina'da yeni bir kız rüşdiye mektebi kuruldu. Fakat Rumeli muhacirlerinin mektebe yerleştirilmesi, eğitim ve öğretime ara verilmesine sebep oldu. Son sınıf öğrencilerinin, Terakki İnas İbtidai Mektebi'nde derslere devam etmelerine karar verildi. İzmir İnas Rüşdiye Mektebi, 1913 yılının son birkaç ayı içinde tekrar eğitime başladı (Tutsak, 2002: 145).

İzmir İnas Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısının yıldan yıla artması, öğretmen kadrosunun genişletilmesi, öğrenci ve öğretmen nutuklarından kızların gerçekten eğitim görmek istediklerinin anlaşılması, maddi ve manevi şartlar ne kadar engel çıkarsa da, İzmir'in Müslüman kızlarının da eğitim ve çalışma hayatına katılmak istediklerini göstermektedir.

1.1.5.3. Karşıyaka Rüşdiye Mektepleri

Karşıyaka'nın günden güne gelişmesi ve kalabalıklaşması, mevcudu yüz öğrenciye ulaşmış olan Kız İbtidai Mektebi'nin dar gelmesine sebep olmaktaydı. Karşıyaka Mekteb-i İbtidaisi'nden yetişen erkek öğrenciler idadi mektebine gidebildiği halde, kız öğrencilerden hiçbiri rüşdiye eğitiminde bile başarı sağlayamamaktaydılar. Bu durum, her şeyden önce, Karşıyaka'da bir kız rüşdiyesine olan ihtiyacı hissettirmekteydi. Bu yüzden, vilayetten gelen istek üzerine, tahsis edilen 200 lira ile tek katlı bir rüşdiye inşasına başlandı (AVS, 1326: 148). Bu 200 liranın maarif yardım hissesinden ve 1321 senesi bütçesinin inşaat düzenlemelerine ek olarak ödenmesi için, 26 Şubat 1906'da gerekli padişah izni çıktı. Masrafin 165 liralık kısmı halk tarafından ödenecek, bina toplam 365 liraya mal olacaktı (BOA İ MF 12/1324 M-6, 1324: 1). Fakat Karşıyaka'nın gösterdiği gelişme ve ilerleme, sonradan bu mektebin de yetmeyeceği kanısını uyandırmıştı. İnşaat daha geniş bir ölçüde tutuldu ve iki buçuk katlı bir bina yapıldı. Birinci katında ibtidai kız ve ikinci katında rüşdiye kız öğrencilerinin eğitim görmelerine, üç buçuk arşın yüksekliğindeki bodrum katının da tamamen yemekhaneye ayrılmasına karar verildi.

1905 yılında Bahariye Caddesi'nde yapılmış olan kız ibtidai mektebinin boş kalacağı düşünüldüğünde, buranın da erkek rüşdiye öğrencilerine ayrılması fikri ortaya çıktı. Böylece hem erkeklerin, hem de kızların rüşdiye mektebine kavuşmaları tasarlandı. Bu yüzden 20 arşın uzunluğunda, 21 arşın genişliğinde ve 16 arşın yüksekliğinde planlanan inşaata başlandı ve bulunabilen gelirler ve hayırsever halkın yardımlarıyla, gerekli harcamalar yapılarak, okul, altı ay içinde bina edildi. 1906 yılında erkek ve kız, her iki rüşdiye okulunun resmi açılış töreni yapılarak, eğitime başlandı (AVS, 1326: 148-149).

Burada dikkati çeken nokta, Karşıyaka Kız Rüşdiyesi'nin tek katlı ve 365 liraya mal edileceğinin hesaplanması, fakat ihtiyaçtan dolayı, okulun iki katlı olarak inşa edilmiş olmasıdır. Masraf da maarif yardım hissesinden ve 1321 senesi bütçesinin inşaat düzenlemelerine ek olarak ödenekten, elde edilen gelirlerden ve halkın yardımlarıyla karşılandı.

Demek ki, halk da iyi bir şekilde bilgilendirildiğinde, eğitim ihtiyacını gidermek için gerekli yardımı yapabilmekteydi. İnşaata Uşakzade Muammer Bey 10, oğlu Sadık Bey 40 Osmanlı Lirası yardımda bulundu. Hatta gayrimüslim vatandaşlar bile, bu inşaatın yapımına parasal destek verdiler (Tutsak, 2002: 146).

1908 yılında Karşıyaka Erkek Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 20 idi. Okulun öğretmeni Mehmet Akif Efendi, bevvabı Ali Ağa'ydı. Kız rüşdiyesinin ise öğrenci sayısı 13, birinci öğretmen vekili Emine Hanım, bevvabı Mustafa Ağa, bevvabesi de Zeynep Hanım'dı (AVS, 1326: 147). Demek ki, Karşıyaka'da 1908 yılında rüşdiye öğrenci sayısı, erkek ve kız, toplam 33 kişiydi.

1.1.6. İzmir Rüşdiyelerinde Eğitim

Halid Ziya Uşaklıgil, Fatih Askeri Rüşdiyesi'ni bırakıp, İzmir Rüşdiyesi'ne geldiğinde, bu okulda her şeyden çok Arapça'ya önem verildiği ve kendisinin belki Arapça'da zayıf durumda olabileceği; fakat Fransızca'yı da düşünmesi gerektiği konusunda tavsiye almıştı (Uşaklıgil, 1950: 41-42). Bu tavsiye doğrudur. Çünkü İzmir Rüşdiyesi'nde en fazla Arapça'ya önem verildiğine, Namazgah'taki Kurşunlu Medresesi'nden birincilikle mezun olmuş olan Şeyh Muhiddin Efendizade İzmirli Faziletli Hafız Ali Haydar Efendi örnektir. Arapça'sı iyi olan Haydar Efendi, rüşdiyeden de birincilikle mezun olmuştu. Burada, Fransızca'nın da kurallarını

öğrenmişti. Kendisi Zükur Terakki Mektebi'nde yıllarca öğretmenlik yapmış, 1894 yılında Faik Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmişti (Ahenk Aded 83, 1895: 1). Demek ki, Arapçası iyi olan bir öğrenci, rüşdiyeyi rahatlıkla bitirip, öğretmenlik yapıp, medreseyi bitirdiğinde de müderris olabilmekteydi. Fransızca'nın temel kurallarını öğrenmesi, bu dil açısından yeterli sayılmaktaydı.

Dahası genel olarak, rüşdiyeyi bitirerek ön bilgiyi alan gençler, 18-20 yaşlarında medreseye girebilmekte ve 30; hatta daha ileri bir yaşa kadar da burada eğitim görebilmekteydiler (Scherzer, 2001: 36). Mahkemelerin üyeleri de rüşdiyeyi ve medreseyi bitirmiş bu gençlerden seçilmekteydi (Scherzer'den aktaran Beyru, 2000: 301).

1870'li yılların başındaki İzmir'i anlatan Karl Von Scherzer, rüşdiyelerde yararlı bilgilerin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsça öğretildiğini, Avrupa dillerinin ise öğretilmediğini belirtmekteydi. Bu okullarda öğrenciler, yazı biçimlerini öğrenmek için, yarış içindeydiler. Önce el yazısı "sülüs", sonra ticaret yazısı "rika" öğrenilmekteydi. Anadolu'daki rüşdiyelerde köklü yapısal değişiklikler yapılmak istenmişti. Fakat ders kitapları iyi ve nitelikli olmadığından, sistemi daha verimli hale getirmek zor görünmekteydi. Geçen yıllarda Bilim Komisyonu'nun ders kitaplarını daha kaliteli bir halde yazma girişimi, tasarruf önlemleri sebebiyle sonuçsuz kalmıştı (Scherzer, 2001: 36).

Bilindiği gibi, Aydın Vilayeti Valiliği de yapan Midhat Paşa (Çadircı, 1989: 32), bu görevini 5 Ağustos 1880 ile 19 Mayıs 1881 yılları arasında yerine getirmişti (Huyugüzel, 2004: 150). Bu sırada İzmir Rüşdiye Mektebi öğrencisi olan Halid Ziya, bir gün Midhat Paşa'nın mektebe geldiğini ve buradaki derslerin ne kadar hastalıklı bir zemin üzerine kurulduğuna derhal dikkat ederek, müfredata hiç olmazsa bir Fransızca dersi eklemek ve duruma kısmen çare bulmak istediğini aktarır. Uşaklıgil'e göre, mektebin son iki senesinde, haftada ikişer saat konmak istenen Fransızca dersi ile öğrenciler belki iki sene sonra ancak "avoir ve être*" fiillerini ezberlemiş olacaklar ve böylece de Fransızca öğrenilmiş olacaktı (Uşaklıgil, 1936: 124-125).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 23. maddesine göre ise 4 senelik bir eğitim-öğretim süresini kapsayan rüşdiyelerde okutulacak dersler şöyle gösterilmekteydi (BOA YEE 112/6, 1286: 9-10):

* Sahip olmak, olmak.

Mebadi-i Ulum-ı Diniye, Lisan-ı Osmani Kavaidi, İmla ve İnşa, tertib-i cedit üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiyye, İlm-i Hesab, Defter Tutmak Usulü, Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmani, Tersim-i Hutut, Mebadi-i Hendese, Coğrafya, Jimnastik, Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil. Ticaret mevkii olan yerlerde öğrencilerden faziletli ve istekli olanlara 4. sene içinde Fransızca dersi de verilebilir.

Aslında nizamnameye göre, ticaret merkezi olan İzmir'in, Rüşdiye Mektebi'nde, en azından, Halid Ziya gibi istekli öğrenciler varken, Fransızca dersinin olması gerekmektedir. Ancak bu ders, müfredatta ancak 1881 yılında Said Efendi'nin nezareti altında yerini aldı (AVS, 1298: 88).

İzmir Rüşdiye Mektebi'nde, ilk başlarda 1., 2., 3., 4. muallimleri ve yazı dersi hocalarını takip edebilmekteyken, İdadi Mektebi'nin bir şubesi olmasıyla, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde belirtildiği üzere branş bazında dersleri ve hocalarını görmekteyiz. Bu dersler, Ulum-ı Diniye, Kavaid-i Osmani, Arapça, Farsça, Tarih, Hesab ve Hendese, Coğrafya, Fransızca, Resim, Hüsn-i Hat, Türkçe, Malumat-ı Fenniye idi (AVS, 1298: 88; 1312: 146; 1313: 121; 1316: 95; 1317: 95-96; 1320: 84; 1326: 136).

Demek ki, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde olup da, 1881'den itibaren, İzmir Rüşdiye Mektebi'nde olmayan dersler; İmla ve İnşa, Tersim-i Hutut, Jimnastik ve Defter Tutmak Usulü'ydü. Nizamnamede olmayıp da mektepte okutulan dersler ise; Resim, Hüsn-i Hat ve Malumat-ı Fenniye'ydi.

Buraya kadar elde ettiklerimizden çıkan sonuç, İzmir Rüşdiye Mektebi'nin ders programının resmiyette gayet uygun olduğu, fakat derslerin yeterli düzeyde ya da bazılarının hiç verilmediğiydi.

Halid Ziya Uşaklıgil (Uşaklıgil'den aktaran Bora, 1995: 159), İzmir'deki Alliance Israelite okulunu, bu okuldan öğretmen olacakların seçilişini ve İzmir Rüşdiye Mektebi'nin bu okul karşısındaki durumunu komşusunun oğlu Affan'ın ağzından şöyle aktarmaktadır:

Alliance Israelite nedir bilir misin? Yahudilerin büyük bir ittihat ve muavenet teşkilatı. Birçok yerlerde olduğu gibi İzmir'de de bir cesim mektepleri var. Henüz gitmedin, rüşdiyeye girdiğin zaman görürsün. Bizim küçük, miskin, alçacık rüşdiyemizin karşısında bir kışla kadar büyük, kargir bina... Burada yüzlerce Yahudi çocuğu talim ve terbiye edilir. Sonra bunların en zekilerinden birkaçı Paris'e, orada bu teşkilatın merkezine gönderilir. Senelerce tahsillerine çalışarak taşra mekteplerine hoca yetiştirilir. İşte bana Fransızca dersi veren Çikurel, bunlardan biridir. İzmir'den alınmış, fakir fakat çok zeki bir genç. Bir Fransızdan fark olunmaz, türlü türlü malumat sahibidir, henüz otuz yaşlarında iken kütüphaneler devirmiş, okumadık bir şey, vakıf olmadık bir ilim bırakmamıştır. Göreceksin ya... Yaman bir genç! ... Bana iki senede lisanı öğretti...

Yine Uşaklıgil (1987: 101-102), İzmir Rüşdiye Mektebi'nin, Müslümanların dışındaki Osmanlı unsurları arasındaki yerini de şöyle ifade etmektedir:

Ancak yarım yüzyıl önce İzmir'de Ermenilerin ve Rumların birçok kültür-egitim kuruluşlarından başka, lise derecesinde birer büyük, her şeyleri tamam okulları vardı ki, her türlü öğretim araç ve gereçleriyle donatılmış oldukları gibi, her biri kendi ulusları arasında değerlilikleri, güçlülükleri ile tanınmış öğretmenlere sahipti.

Hele Rumların bir Aya Fotini okulları vardı ki, Rumluk dünyasında sanki bir üniversite önemini taşıyormuşçasına övünmelerine yol açardı. Erkekler için olan liselerden başka, kız liseleri de vardı. Özellikle bunlardan Ermeni Kız Lisesi'ni tanıyorum ki, Tabakhane Çayı yakınında bulunuyordu. Ermeni Yoksulları Koruma Derneği'nin beş-altı yüz kişilik balolarına bile rahat rahat bir alan oluştururdu.

Protestanların, özellikle İzmir'de önemli bir sayı oluşturan Katoliklerin kuruluşları ise, bu bölgesel Müslüman dışı azınlıkların okullarına oranla çok daha büyük ve elbette öğretim açısından çok daha önemliydi.

(Fransız) Frérlerin bir saray kadar büyük ve eksiksiz, kusursuz okulundan daha yüksek bir kültür kurumu olmak üzere, Lazarist rahiplerinin Propaganda Okulu vardı. Bunlarla eşdeğerde sayılabilecek kız okulları da vardı ki; başlıcaları Sion ve Diyakones rahibelerinin yönetimindeydi.

Katolik ve Protestan öğelerinin, tıpkı Rumlar ve Ermenilerde olduğu gibi, özel okullarından söz etmeye gerek görmüyorum. Bunlardan hemen her mahallede birer ikişer tane vardı. Musevileri bu sayma sırasında en sona bırakıyorum. Çünkü onu en çok dikkat çeker bulmuştum.

Bu bir Alliance Israelite okulu idi ki, tuhaf bir rastlantı sonucu olarak tam Rüşdiye Mektebi'nin karşısındaydı. Ve böyle, biri yüksek büyük yüzüyle, öteki bodrum katı yarı bırakılmış, tek katlı, alçak gönüllü ve utanmış gibi görünen varlığıyla karşı karşıya dururken; birden paydos saatinde alay alay yüzlerce Musevi çocuğu dalgaları taşıdığı sırada, ötekenden toplamı çok çok yüze zor varan Türk çocuklarının seyrek yığınları yana yöreye yayılırdı. Bu görüntünün oluşturduğu karışıklık pek acı bir anlatımla durumu dile getirirdi.

Sonraları, artık genç bir adam olunca, bu okulda öğretmen olan sekiz-on kişiyi tanıdım. Bu arada Lazarist rahiplerinden birkaçı ile Alliance hocalarından üç-beşiyle birçok kez buluştum. Rahiplerin arasında kimyada, fizikte, astronomide, matematikte geniş yetenekli kimseler vardı. Bunlar, okullarının her şeyi tamam laboratuvarlarında ve bir dereceye kadar gerekleri karşılayabilecek gözlemevinde bir yandan öğrencilere bilim ve tekniğin bolluk, bereketini sunarlarken, bir yandan da kendileri, kendi dallarında gelişmelerini sağlıyorlardı.

Hele Alliance Israelite'in pek çok öğretmenleri, öğrenimlerini Paris üniversitelerinde tamamladıktan sonra buralara gönderilmiş kişilerdi. İşlerine aşık, zekalarının ve soydaşlarına yararlı olma tutkusunun kıvılcımları ile gözleri parlayan gençlerdi.

Tevfik Nevzad ise Alliance okulu özelinde İzmir'deki gayrimüslim anasının okul ve eğitimlerinin Müslüman unsurların okul ve eğitimlerinden neden üstün olduğu sorusunu, 1887 yılında Hizmet Gazetesi'nde kaleme aldığı bir yazı ile cevaplamaktadır.

Bu yazıda "Aleksander Sidi" adlı Yahudi zengininin ölümü üzerine yapılan büyük tören ve tutulan yastan bahseden Nevzad, bu kişinin yalnız İzmir Musevilerinin değil, bütün Musevi milletinin unutamayacağı derecede cemaatine hizmet ve bir zamanlar koca bir mektebi kendi geliriyle idare ettiğini, sonra da açılan Allianca Israelite Mektebi'nin hizmetine kendisini ve mal varlığını vakfettiğini

belirtmekteydi. Nevzad, bir milletin mutlu geleceği demek olan mektep çocuklarına hizmet eden bir hamiyet sahibinin ölümü üzerine, Musevilerin hüzünlenmelerinden başka, ağlasalar bile, haklı olacaklarını ifade etmektedir (Hizmet Gazetesi No 115'ten aktaran Somar, 2001: 28-29).

Musevileri, bu derece teessür göstermelerinde haklı bulan ve kendisi de hüzünlenen Nevzad, hüzünlenme nedenini şöyle ifade etmektedir (Hizmet Gazetesi No 115'ten aktaran Somar, 2001: 29-30):

Teessüf ediyorum ki, içimizde kaybı memleketimiz İslamlarını böyle bir yeis içinde bırakacak bir zat tasavvur edemiyorum. Vatan yavrularının maarifçe ilerlemesi uğrunda lazım olduğu kadar külfeti göze alacak bir zatın bulunmadığını, benimle beraber birçok kişiler de itiraf ederler zannındayım. Hiçbir kimsenin bu babda benimle hemfikir olmayacağını farzetsem bile, ben bu fikirde sabitim. Vicdanım: “doğru söylüyorsunuz!” diyor. Göz göre göre nasıl yalanı irtikap edeyim!

Zenginlerimizin hepsine ayrı ayrı hususi hürmetim vardır. Kendilerinin zarafeti, tatlılığı, yalnız benim değil, bütün memleket ahalisinin teslim ettiği bir şeydir. Fakat zarafetten, asaletten bahsetmiyorum. Rütbe ve haysiyet ise büsbütün başkadır.

Ben, memleket çocuklarımızın, zenginlerin himayesini kazanamadıklarını ve mekteplerimizin yardımdan uzak kalarak, kendi hallerinde bırakıldıklarını söylemek isterim.

... Başka milletlerin mekteplerini teftişten geçiriniz. Mutlaka en ileri gelenlerden ve nüfuzlulardan mürekkep bir cemiyetin idaresi altında olduğunu görürsünüz ki, bunlar mektebin ilerlemesi için geceyi gündüze katmış, çalışıyorlar; gayreti görülen muallimleri, çalışması sezilen talebeyi birer surette mükafatlandırarak, büyüklüklerini isbat ediyorlar.

... Şurada İdadi... Rüşdi mekteplerinde birçok fakir çocuklar var. İçlerinde istikbali hakikaten ümitler uyandıran birçok istidadlılar da görülüyor. Fakat ne yazık ki, bunlar da fakirliğin müthiş darbelerine dayanamayarak tahsillerini terk eden diğer arkadaşları gibi, sefaleti göz önüne almaya mecbur olacaklar.

Bunlardan hakikaten muhtaç olanların ve hususiyle istidad gösteren zekalıların iâşe ve giyinmesi için neden bir himmet gösterilmiyor? Bu gibi fakir çocuklar namına zenginlerimizin idaresinde bir (iane cemiyeti) teşekkül etse, kimin tarafından yardım görmez? ...

... Maarifimiz terakki ediyor, şöyle oluyoruz, böyle parlıyoruz, diyoruz. Kendi kendimizi aldatmayalım. Böyle kayıtsızlıkla terakki denilen saadetin yüzü bize dönmez... Biliyorum ki, şöyle bir cürette bulunmak, büyük efendilerimiz nezdinde, hakk-ı aciznemde olan hüsi teveccühü yok edecek... Ve ihtimal ki bir takım dedikodulara da kapı açacaktır. Fakat ben bu kağıdı hiçbir şahsi garaza dayanarak yazmadığım için, bu gibi hallerden asla müteessir olmam. Hususiyle maruzatım maarifin terakkisi için bir yardım birliği vücuda getirirse herkesin nazarında düşsem bile, yine teşekkür ederim.

Anlaşıldığı üzere Tefvik Nevzad, gayrimüslim unsurların zenginlerinin ve yardım teşkilatlarının okulları için her şeyi yaptıklarını, fakat Müslümanların zenginlerinin bir yardım birliği oluşturamayıp, okullara da yardım etmediklerini, bu yüzden Müslüman okullarının, İzmir'de, kendi hallerine bırakılmış olduklarını ifade etmekteydi. Özellikle Alliance Okulu karşısındaki İzmir Rüşdiye Mektebi düşünüldüğünde, Nevzad'ın neden bu kanaate vardığı daha kolay anlaşılacaktır.

Nevzad'ın ifadelerini bir örnekle şöyle değerlendirebiliriz:

1880 yılı itibariyle İzmir rüşdiye mektepleri için 94.562 kuruş harcanmıştı. Aydın Vilayeti rüşdiye mektepleri için ayrılan para ise 233.362 kuruştı. Görüldüğü üzere, İzmir rüşdiye mektepleri için ayrılan para genel toplamın yaklaşık %40'ıydı (AVS, 1298: 176).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 19. maddesi, rüşdiye mekteplerinin bütün masraflarının "Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan" ödenmesini emretmekteydi. Bu nizamnamenin 21. maddesi ise her rüşdiye mektebinin öğrenci durumuna göre, birer veya ikişer muallim-i evvel ve sani, bir mubassır ile bir bevvabının olması gerektiğini belirtmekteydi. Aynı nizamnamenin 22. maddesinde, rüşdiye muallim-i evvellerinin 800, muallim-i sanilerinin 500, mubassırların 250, bevvabların 150 kuruş maaş alacaklarını, ufak tefek masraflar için de yıllık 4000 kuruş ayrılacağını ve bu hesaba göre bir rüşdiye mektebinin yıllık masrafının en son 40.000 kuruş olacağını yazmaktaydı (BOA YEE 112/6, 1286: 8-9).

1880 yılına kadar İzmir, Çeşme, Bergama, Kuşadası, Tire, Ödemiş, Urla, Menemen ve Foçateyn'de rüşdiye mektepleri açılmış olduğundan (AVS, 1307: 264-265) ve nizamnameye göre bir rüşdiye mektebinin masrafının yıllık 40.000 kuruşa ulaşabileceği belirtildiğinden, bu dokuz mektep için yıllık 360.000 kuruş para gerektiği ortaya çıkmaktaydı. Oysa yukarıda belirttiğimiz üzere, İzmir rüşdiyeleri için 1880 yılında ayrılan para 94.562 kuruştı. Yani mekteplerin ihtiyaçlarının yaklaşık 1/4'üydü. Bu halde Nevzad'ın, Müslüman zenginlerinin okullara yardım etmeleri gereğini savunması ve bir yardım birliği oluşturulmasını önermesi, haklı nedenlere dayanmaktadır.

İzmir'deki değişik milletler, kendi okullarından her yıl, lise öğreniminin değişik alanlarındaki basamaklarını geçtikten sonra, İzmir'in çalışma hayatına yüzlerce genç sokmaktaydılar. Bunlar bankalarda, ticaret yerlerinde, aile işletmelerinde, yaşam savaşı için tecrübe edinirlerken, öte yandan, böyle deneme dönemlerini geçirenler, bu kentin ticaret ortamını, içine başka bir yönden girebilme imkanı bırakmayan çelik bir ağla, örmekteydiler.

Genellikle bu gençler, sadece İzmir ile yetinmeyerek, Kasaba ve Aydın demiryolları sayesinde, yeteneklerini sergileyebilecekleri rekabetten korunmuş alanlara açılırlardı. Bu gençler, iş yapmak, para kazanmak, hep daha ileri gitmek için öğrenim görmüşler, pratik yaşam için ne gerekliyse onu öğrenmişlerdi. Birkaç dilde

konuşup yazabilen; ekonomi, ticaret ve matematiği bilen ve iş dünyasına rahatlıkla girebilen bu gençler, yalnız Türkçe bilmezlerdi. Bilseler de bilmiyor görünmeleri, onlar için “hava atmanın” bir çeşidiydi. Zaten Türkçe bilmelerine gerek yoktu. Çünkü iş dünyasında karşılarında Türk bulamayacaklardı! ...

Türkler palamut, incir, üzüm işlenen yerlerde, bu gençlerin yönetiminde, yine onlara para kazandırmak için çalışacaklardı. Hayatlarından memnun bir şekilde Yahudi kızlarıyla beraber sabahtan akşama kadar pis hanların bahçelerinde, gençliklerini beş-on kuruşa satarlarken, memnuniyetlerini ifade eden neşeli türküler de söyleyeceklerdi.

İzmir’de gayrimüslim ve yabancıların böyle gençler yetiştirebilen okulları varken, Türklerin erkek öğrenciler için, her sınıfında bir hoca bulunan, Türkçe için gezici bir öğretmene sahip olup, mevcudu en çok 100’e çıkan ve son senesinde en fazla 10 öğrenciye diploma veren bir Rüşdiye’si vardı (Uşaklıgil, 1987: 102-103).

Bu rüşdiyeye 1878’de giren Halid Ziya Uşaklıgil (Tokmak, 1983: 103), burada işlenen dersleri ve derslerin işleniş şekillerini şöyle anlatmaktadır (Uşaklıgil, 1987: 103-105):

Bakınız burada ne vardı ve ne okunurdu?

Şeyh Sadi’nin “Gülistan” adlı Farsça kitabından üç bölümle bir küçük Farsça dilbilgisi. Türkçe biraz dilbilgisi ile imla (yazım) ve okuma kitabı yerine de kullanılan, ancak 200 sayfalık bir Osmanlı tarihi. Aritmetikten bayağı kesir ve ondalık kesirle oranlama, coğrafyadan harita üstünde parmakla gösterilerek kentler, dağlar, denizler, ırmaklar ve son olarak okulun en önemli dersi Arapça... Emsile, Bina ve Avamil’le başlayarak, İzhar’dan geçerek “Rebail-i Erbaa = Dört Risale” diye tanıdığımız mantık taslağında son bulan, dört yıl günde ikişer satırla izlenen bir yol.

En sonunda bu kültür ve eğitim yüküyle okuldan çıkan genç ne İran asıllı çaycıya dört sözcüklük Farsça bir cümle söyleyebilir, ne Arapça bir Mısır gazetesinin on satırlık bir parçasını anlayabilirdi. Coğrafya’dan Paris’le Berlin’i az çok açıklıkla yerlerine koyabilse bile New York’la Chicago’yu hayalinde bütünüyle bulamaz; hele Türkiye’nin yönetim bölümlerini kesinlikle bilemezdi.

Aritmetiğe gelince, en büyük marifeti şu idi: Dört işçi sekiz arşın boyunda, iki arşın eninde, bir buçuk arşın derinliğindeki bir duvarı altı günde bitirirlerse, iki işçi filan filan (sayıları değiştiriniz) kaç günde bitirir? İşte size en zor ve korkunç bir problem...

Türk gençleri iş dünyasına girerse, öteki okullardan yetişen çeşitli ulus ve soyların gençlerine bu bilgilerle karşı çıkacaklardı. Türkçe’den de son vilayet özel kalemine ya da saymanlık odasına memur adayları olarak kabul olunabileceklerdi.

Okulda yazı işleriyle ilgili bir ödev verildiğini bilmiyorum. Hele dört işlemden başlayarak aritmetiğin her kuralında yüzlerce problemle çocukları hayatın her türden gereksinim ve uğraşları ile alıştıran ve toplamadan çıkarmaya, çıkarmadan çarpmaya ve bölmeye atarken bu dört basit şeyle problem çözme imkanını bulduran eğitim metodu bu okulun hiç mi hiç bilmediği bir şeydi.

Elimizde tebeşir, karatahtanın başına geçerdik ve o sırada hocanın kafasından uydurduğu, günlük yaşayışımızda hiçbir uygulama alanı bulamayacak bir problemi çözmek için uzun zamanlar geçirirdik.

En çok özenilen ders Arapça idi. Günde toplamı ancak iki saat süren iki dersin biri çoğunlukla Arapçaydı. Ders verileceği öğretmen tarafından hatırlatılınca, çocuklar yerlerinden, yani iki keçeli konmuş uzun sedirlerden kalkarlar, her derste oturdukları sıraya göre sınıfın ortasında, halının üstünde yerlerini alırlardı.

Öğretmen birincisinden başlardı. Ders Arapça ise ki haftada en azından dört beş kez bu idi, “İbare!” diye emir verirdi. Bu en son beş satırı aşmayan bir bölümdü. Eğer (Arapçanın söyleyiş kurallarına, sesine uygun söyleyebilmek anlamına gelen) İrab kurallarını gözeterek okuyabildiyseniz, öğretmen “Mana! ...” derdi. Bu birkaç satıra kırk anlam verirdiniz. Öğretmen yeniden emir verirdi; bu, (kavram anlamına gelen) “Mefhum”du. Topluca olarak çıkarılabilen kavramı söylerdiniz.

Bunların hepsini öğretmen sizlere daha önce nasıl söylemişse harfi harfine yineleyeceksiniz. Eğer bu önemli işten yanlış yapmadan çıkabiliyorsanız, bu derste sınıfın birinciliğini kazanmış bulunmak onurunu kaybetmezsiniz. Yoksa hemen, sizden daha büyük ustalık gösteren ikinci öğrenci oraya geçer ve siz belki daha aşağılara kadar inmek üzere yuvarlanmaya başlarsınız.

Sabahleyin sınıfta toplanıldıktan sonra çocuklar halka halka olmuşlar, her halkanın başına en güçlü ve yetenekli sayılan çocuk geçmiş ve çevresini kuşatan arkadaşlarına birer birer, biraz sonra öğretmenin karşısında söylenecek olan dersin çalıştırmaçılığını yapmıştır.

Böylelikle şu yarım günde o dört beş satırı öğrenmemek imkanı yoktu. Bununla birlikte gene de öğrenemeyenler, hatta sınıfta bırakılanlar, çoğunluğu oluşturmaları bile, herhalde pek de seyrek değillerdi.

Günün son yarısı da böylelikle geçirdi ve değil mi ki evde hazırlanmak üzere verilmiş bir ödev yoktu; yabancı okulların çocukları her gün defterler dolusu ödev hazırlarlarken, biz o gün Şeyh Sadi'den yarım öykü ile beş on dize İzhar'dan beş satır öğrenmiş olmakla bilgi-düşünce açlığımızı doyurarak evlerimize dönerdik.

İşte bunun için Refik lala beni (dedemin odasındaki) okuyuculuk görevine çağırarak için her geldiğinde:

“- Derslerini hazırladı isen seni bekliyorlar...”

dedikçe, ben içimden gülerim:

“- Allah sana akıl fikir versin lala! ...”

derdim.

Tabi ki Rüşdiye'deki eğitim bu halde iken, öğrencileri daha iyi duruma getirmeye ve kendini geliştirmeye çalışan öğretmenler de yok değildi. Örneğin; Halid Ziya, bu okulda Kamil Efendi Hoca'yı unutamamıştı (Uşaklıgil, 1936: 122). Kamil Efendi 1880 ve 1881 yıllarında mektebin muallim-i sanisiydi (AVS, 1297: 62; 1298: 88). Kamil Efendi, açık fikirli, bilgili, güzel konuşan, Farsça ve Türkçe'ye hakim biriydi ve Halid Ziya bu hocasından çok faydalanmıştı. Kamil Efendi, birkaç şiir meraklısı ile ara sıra şakalaşma tarzında şiir söyleşileri de düzenlemekteydi (Uşaklıgil, 1936: 122). Böylece kendisi, öğrencilerin şiire ve edebiyata olan ilgisini de arttırmayı amaçlamaktaydı.

Yine Halid Ziya'dan çok önce, 1866'da, mektebin eski öğretmenlerinden Hamdi Efendi'nin bir Coğrafya risalesi tercüme ettiğini görmekteyiz. Hamdi Efendi, bu eser için, Maarif Nezareti'nden ruhsat istemiştir. Konu, Meclis-i Vala'da görüşülmüş; yapılan inceleme sonunda tercümenin topluma faydalı ve basımı uygun olan eserlerden olduğu kanısına varılmış, basım masrafı Hamdi Efendi'ye ait olmak üzere, Maarif Nezareti'nin ruhsat vermesi için Sadrazam tarafından, durum, saraya

iletilmiş ve bir gün sonra 21 Mart 1866'da da eserin basımı için, padişah izni çıkmıştır (BOA İ MVL 553/24809, 1283: 1).

Halid Ziya, İzmir Rüşdiye Mektebi'ne devam ederken, akraba gençlerinin de etkisiyle, bu okuldan daha kaliteli ve teşkilatlı bir okulda okumak ister. Neticede "Auguste de Saba" adlı bir avukattan ve katibi Antuan'dan Fransızca ve Matematik dersleri almaya başlar (Huyugüzel, 2004: 150). Her sabah, koltuğunun altına kağıtlarını ve kitaplarını koyduğu cüzdanını alır ve Frenk Mahallesi'nin Alioti ferhanesinde Auguste de Saba'nın idarehanesine koşar. Auguste de Saba, Türkçe, Farsça, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rumca bilmektedir (Uşaklıgil, 1936: 126-127). Az kural, çok alıştırmaya ve imla sonucu (Uşaklıgil, 1936: 127), Halid Ziya, hocasıyla beraber Panson du Terrail'ın, Les Nuits de la Maison Dorée adlı romanını çevirmeyi dener. Bu çeviri, dedesi Hacı Ali Efendi'yi, torunun bir yabancı okula gidebilecek kapasiteye ulaştığı konusunda ikna eder ve Halid Ziya, Katolik rahiplerin Ermeni çocukları için kurmuş oldukları, merkezi Viyana ve Venedik'te bulunan, Mechitariste Mektebi'nin İzmir şubesine kaydolur (Huyugüzel, 2004: 150).

Halid Ziya, mektebin ne demek olduğunu buraya başlayınca anlar ve şöyle ifade eder (Uşaklıgil, 1936: 132):

Bir kazan ki, mütemadiyen altında alevlendirilen ateşle durmadan, bir dakika soğumadan kaynamaktadır. Saatin yelkovanına takılmış bir zincir, çocukları müzakerehaneden muhtelif dersanelere, yemek odasından teneffüs bahçesine, buradan yine dersanelere, müzakerehaneye, durmaz dinlenmez bir deveran ile sürükleyip götürüyordu.

Rüşdiye Mektebi'nde nasıl geçirileceği bilinemeyip, gözler tavana dikilip, esnemek için gerilen çenelerle, tatil saatinin gelip çatmasına kadar can sıkıcı bir şekilde harcanan zamana karşı, Mechitariste Mektebi'nde, zamanın nasıl geçtiğine şaşakalınıp, yapılacak faaliyetlerin çokluğuna akıl yetmeyecek korkusuyla, daima heyecan içinde ve seri bir şekilde devam edilen çalışma günü vardır. Halid Ziya, ilk haftalarda okula uyum sağlayamaz. Küçük çocukların kendisinden daha ileride olduklarını görür. Mektep Müdürü Père Nikolas, durumu fark eder ve Halid Ziya'yı yarım dönem için yatılı olarak alıkoyar. Muallimlerden birini ona yardımcı olmak için görevlendirir. Ancak böylece Halid Ziya, mensubu olduğu sınıfın Cebir, Hendese, Tarih-i Umumi, Rüşdiye'nin harita üzerinde şehir, nehir ve deniz saymaktan ibaret olan Coğrafya'sından tamamen başka bir Coğrafya, Fizik, Kimya, Tarih-i Tabii... derslerine adapte olabilir. Müdürün tavsiyesi ile ikinci bir dile;

İtalyanca'ya da başlar (Uşaklıgil, 1936: 133-134). Böylece Halid Ziya, bu okulda Fransızca'nın yanında İtalyanca'yı da öğrenir (Huyugüzel, 2004: 151).

Bu okuldaki çocuklar, çeşitli milletlerden; genellikle de Ermenilerden oluşan Katoliklerdir. Okulda Katoliklerden başka bir Alman Musevisi, bir de Halid Ziya vardır. Bu okula Halid Ziya'dan önce iki Türk memur çocuğu da devam etmiştir. Katolik rahiplerin Ermeni çocukları için kurmuş oldukları bu okulda, ilim ve fen uzmanı rahipler vardır (Uşaklıgil, 1936: 135). Bunlardan biri, Halid Ziya'nın bir gün, Antranik Bey'in Türkçe Fizik Bilgisi'ni okuduğunu görünce: "Ermenice harfleri bilerseniz, bu yolda kitaplardan bizde Türkçe telif edilmiş pek çok eserler bulurdunuz! ... (Uşaklıgil, 1936: 136)" der.

Daha sonra, elinde Türkçe; fakat Ermeni harfleriyle yazılmış bir Coğrafya kitabıyla geri döner. Burada, Mechitariste rahiplerinden pek çoğu Ermenice'yi bırakmış olan Ermeni Katolikleri için Türkçe; fakat Ermeni harfleriyle yazılmış kitaplardan oluşan bir kütüphanenin oluşturulmasına büyük katkı sağlamışlardır (Uşaklıgil, 1936: 136).

Halid Ziya, ilk yazılarını bu okulda okurken yayımlamıştır. Hazine-i Evrak'taki ilk yazısı da, 3 Mart 1883'te, "Mechitariste şakirdanından Uşakizade Mehmed Halid" imzasıyla yayımlanan "Deniz Danası" başlıklı yazısıdır (Huyugüzel, 2004: 151).

Halid Ziya'nın Mechitariste ve Rüşdiye Mektebi'ndeki hatıraları, İzmir'deki gayrimüslim ve yabancıların neden ve nasıl iş ve ticaret dünyasına rahatlıkla iyi yetişmiş gençler sokabildiklerinin en bariz kanıtlarıdır. Rüşdiye'de çocuklar zamanın bitip, tatil saatinin gelmesini beklerlerken, Mechitariste Mektebi'nde iyi yetişmiş hocalardan, zamanın kaliteli bir şekilde kullanılması ile alınan dersler, kalifiye öğrencilerin yetişmesine sebep olmaktadır. İzmir'in Rum, Katolik, Protestan, Ermeni cemaatlerinin ve Frér, Lazarist, Diyakones, Sion, Mechitariste tarikatlarının eğitim alanındaki çalışmaları, doğal olarak, Türklerin çoğunun bu şehirde, bu grupların yetişmiş gençlerinin; palamut, incir, üzüm işletmelerinde beden işçisi olarak çalışmaları sonucunu doğurmaktadır. Unutulmamalıdır ki; Halid Ziya, ilk yazılarını Mechitariste Mektebi'ndeyken yayımlamış, İtalyanca ve Fransızca'ya burada hakim olmuştur. Zaten İzmir'de yabancı ve gayrimüslim okulları gerek bina, gerekse eğitim

kadrosu ve kaynak yönünden -Tevfik Nevzad'ın ifadeleri de dikkate alındığında- Müslümanların devam ettikleri okullardan çok daha iyi düzeyde idiler.

İzmir Rüşdiye Mektebi'nde şartlar ve eğitim çok iyi değilken, Aydın Vilayeti'nde ve özellikle İzmir'in diğer rüşdiyelerinde de durum pek iç açıcı değildi. 18 Şubat 1890'da, Hizmet Gazetesi'nde imzasız olarak çıkan bir makalede, rüşdiye mekteplerinin acınacak bir halde olduğu yazmaktadır. Makaleye göre, öğretmenlerin seçimindeki kusurlar, okutulan derslerin durum ve yere uygunluğunun düşünülmemesi, teftişteki müsamahalar, kayıtsızlıklar, bu mekteplerin faydalanılacak bir yer olma özelliklerinin tamamen kaybolmasına ve aksine zarar getiren kurumlar haline gelmelerine neden olmaktadır. Örneğin Bergama, Ödemiş ve Kuşadası'ndaki İslam rüşdiyelerinde gereken fen yerine, hiç faydası olmayan bilgiler öğretilmekteydi. Öğrencilere buldukları kazanın, livanın, vilayetin durumu öğretilmeden, zihinleri birçok fuzuli bilgi ile doldurulmaktaydı. Bu yüzden çocuklar, vatanını, babasının sanatı beğenmeyecek bir hale gelerek; duygusuz, onursuz insanlara dönüşmekteydiler. Vilayette 30 senedir, 30'a yakın rüşdiye mektebinden devlete ve vatana faydalı kaç kişi yetişmişti? Yüzde ve hatta binde kaç kişi doğru bir şekilde okuma ve yazmayı öğrenmişti? (Hizmet Gazetesi No 325'ten aktaran Arıkan, 2001: 61).

Hal böyleyken, öğretmenlik kadrolarına tavsiye üzerine atamalar yapılmasına, "neşr-i maarif" ile sorumlu vazifelere işin ehli kişilerin tayin edilmemesine devam edilmekteydi. Anadilleri Türkçe olan Ermeniler ve Rumlar, dillerini değiştirebilecek seviyeye varmışken, Türkler hala kendi dillerini öğrenememekteydiler. Hıristiyanlar, erkek mekteplerini tamamlayıp, mükemmel kız okulları açmışlarken, koca İzmir'de 1890 yılı itibarıyla, hala bir kız rüşdiyesi yoktu. Bazı kişilerin yardımıyla Terakki İnas Mektebi açılmış olmakla beraber, bu mektep de kısa zamanda kapanmaya yüz tutmuştu (Hizmet Gazetesi No 325'ten aktaran Arıkan, 2001: 61-62).

İzmir'de rüşdiye mezunu öğrenciler, doğal olarak, askeri idadiye gidememekteydiler. Çünkü ya 4 yıllık askeri rüşdiyeden mezun olmaları ya da heyet huzurunda askeri rüşdiye derslerinden yapılan imtihanı geçmeleri gerekmektedir. İkinci şık, rüşdiyelerin durumu düşünüldüğünde imkansızmış gibi görünmekle beraber, birinci şıkkın olanaksızlığını da İzmir'de bir askeri rüşdiyenin olmaması

ispatlamaktaydı. İşte bu halde, 1891 yılında, İzmir’de bir askeri rüşdiyenin açılması istenmekteydi (Hizmet Gazetesi No 498’den aktaran Arıkan, 2001: 78-79).

Oysa 1880’li yıllarda Hamidiye Sanayi Mektebi binasının askeri idadi olarak kullanılması düşünülmüş; fakat bunun için, önce askeri rüşdiyenin açılmasının gerekliliği akıllara gelmişti. Bu yüzden bina, askeri idadi okulu olarak açılmamış ancak bir askeri rüşdiye mektebi de kurulmamıştı (BOA DH MKT 33/40, 1310: 1-3). 1891 yılı itibarıyla de durumda bir değişiklik yoktu.

1892 yılında ise İzmir İdadisi’nin daha önceden 5 yıl olarak belirlenmiş olan eğitim süresinin 7 yıla çıkarıldığını görmekteyiz (Tutsak, 2002: 154). Bunun ilk 3 yılı rüşdiye eğitimiydi. Fakat bağımsız rüşdiyeler 4 sınıflıydı. 1902 yılında bir değişiklik daha yapılırsa da, 1906 yılında 7 yıllık eski programa dönüldü (Unat, 1964: 44-46; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321: 141).

1910-1911 yıllarında Kestelli Yokuşu’na paralel olarak İkiçeşmelik’e çıkan yokuş üzerinde bulunan 8 yıllık Burhanü’l-Maarif ve Menba-i Füyuzat Mektebi’ne devam eden A. Şahabettin Ege, orta okullarda Arapça’nın bütün kaide ve gramer inceliklerinin öğretildiğini belirtmektedir. Arapça kitaplar titizlikle ve sırayla ezberletilmektedir. Farsça’da böyle bir gramer olmamasına rağmen, şiirler ve hikayeler ezberletilmektedir. Arapça ve Farsça en önemli iki ders olduğundan, mektep müdürü tarafından öğretilmektedir. Osmanlı tarihindeki bütün padişahlar, sırayla ezberletilmektedir. Padişahların babalarının kim olduğu, yaptıkları savaşlar ve kazanılan zaferler öğretilmekte; gerileme ve duraklama dönemleriyle Fransızca gibi yabancı diller öğretilmemektedir (Ege, 2002: 5).

İbtidailerde olduğu gibi dayak, Ege’nin devam ettiği bu özel okulda da uygulanmaktaydı. Örneğin; okulun müdürü olan Arnavut Ethem Efendi, sarıklı, eli sopalı ve sert bir adamdı. Musa Hoca ise en az 100 kiloluk cüssesiyle, büyük sarığı ve siyah cübbesiyle, mektepte bir heyhula gibi dolaşmaktaydı. Hoca, cezalandırmak istediği öğrencinin, önce kolunu büküp, önünde eğiltmekte, sonra da beline yumruğu indirmektedir. Daha insafı olan eğitimciler, cezalandırmak istediklerinde öğrencinin avuçlarını açtırıp, diledikleri kadar değnek vurmaktaydılar. Bu duruma hiçbir veli karşı çıkmamaktaydı. Çünkü çocuk, okula, “eti senin kemiği benim” sloganıyla teslim edilmektedir. Ayrıca öğrenciler, okulda toplu halde namaz kılmaya zorlanmaktaydı. Öğle namazı, mektep salonuna yazılan hasırlar üzerinde

kılınıyordu. Bazı çocuklar namaz kılmamak için kaçarak saklanmakta, birçoğu da abdest almadan namaza durmaktaydılar (Ege, 2002: 6).

Okulda kurşun kalem ve mürekkeple yazı yazmak için saz kalemi kullanılmakta, öğrenciler fes giymekte idiler. 1912 yılında rüşdiye 3. sınıfa geçen Ege, bu dönemde Türk olduğunu öğrenmeye başlar. Sınıftaki hemen bütün öğrenciler isimlerine birer Türk ismi eklemeye başlarlar; Turgut, Kılıçarslan, vb. Okullarda ilk gençlik hareketi, Balkanlar'a yardım ettiği için Fransa'ya karşı tepki gösterip, Fransızca ders kitaplarının okul bahçelerinde yakılmasıyla başlar. Bu dersin yerine, İngilizce konular ve Ege de İngilizce öğrenmeye başlar. Balkan Savaşları sırasında, Osmanlı coğrafyası büyük ölçüde değişir. Rüşdiye'deki Osmanlı coğrafyası bilgi ve haritaları şu toprakları kapsamaktadır: “Bulgaristan Eyaleti ve Rumeli Şarki Filibe Vilayeti”, “Bosna-Hersek Eyaleti”, “Girit Vilayeti, Mısır Eyaleti, Cezayir Beyliği, Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Sancağı” (Ege, 2002: 7-10).

Bunlardan; Bulgaristan Eyaleti ve Rumeli Şarki Vilayeti, Mısır Eyaleti ve Cezayir Beyliği Osmanlı'dan sessizce kopmuş, Girit Vilayeti için gösteriler yapılır; “Girit'i vermeyiz!” diye nutuklar çekilmiş, Bosna-Hersek Eyaleti için Avusturya malları boykot edilerek fesler yırtılmış, Trablusgarp Vilayeti ile Bingazi Sancağı içinse, içlerinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir kısım gönüllü subaylar halk ile birleşerek, İtalyanlar ile çarpışmıştır. Sonuç itibariyle; Balkan Savaşları'nın başladığı tarihe kadar bu topraklar, Osmanlı'nın elinden çoktan çıkmıştır. Buna rağmen, Coğrafya dersinde bu topraklar, Osmanlı'nınmış gibi gösterilmektedir.

Coğrafya dersinde, Rumeli vilayetleri hakkında geniş bilgiler verilmekte; vilayet, sancak ve kaza isimleri ezberletilmekte; Anadolu vilayetlerinin ise sadece sancaklarıyla beraber isimleri ezberletilmekteydi.

1912'de, rüşdiye programlarına yeni dersler eklendi. Bunlardan biri; “Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye” dersi idi. Bu dersin kitabı ve bilgisi olmadığından, birkaç öğretmen değişti. Bir avukat olan ilk öğretmen, “Hak doğru demektir.” diye öğretip, “Hak davul demektir.” diye cevap alınca, bir daha görünmedi.

Programlara müzik dersi de kondu. Bu dersi, Hisar Cami imamı olan, 600'ün üzerinde bestesi ve yetiştirdiği müzik adamları ile Türk sanat müziğinde mümtaz bir yere sahip olan, Rakım Elkutlu Hoca verecekti. Hoca; sarığı, cübbesi ve

sakalıyla sınıfa gelir. Bütün sınıfları salona toplayarak, ders vermeye başlar. İlk ders “Dümtek” metodunu iki el ile sıralar üzerine vurarak ve sözle tekrarlayarak öğretmeye çalışır. Fakat öğrenciler, sıra kapaklarına vurup, çılgınca çığlık atmaya başlarlar. Birkaç ders sonra, hoca bir daha gözükmez. Bu ders de terk edilir.

Yeni eklenen derslerden biri de resim* di; bu derste kara kalem usulü resim yapma öğretilmekteydi. Programlara spor dersi de kondu. Spor dersinde, lobutlarla İsveç usulü jimnastik yapılmaya başlandı. Ayrıca, Hüsnü Bey öncülüğünde, okulda futbol hareketleri de başladı. Mektebin dar avlusunda ya da mektep gezilerinde, bugün tamamen bina ile dolmuş Yeşilyurt semtinin üzerinde bulunduğu tepe olan Karafatma Dağı önünde, futbol oynanmaya başlandı. Mustafa Necati Bey, Edebiyat dersine gelip; güzel söz söyleme ve güzel yazı yazma konusunda öğrencileri uyarmaya çalışırdı. Mektep yönetimi de, haftanın belirli günlerinde öğrencileri bahçeye toplar, balkona çıkardığı hevesle, öğrencilerine söz söylemeyi, şiir okumayı öğretmeye çalışırdı (Ege, 2002: 10-12).

Merkezde durum böyleyken, 1913 yılında Çeşme'deki İslam Rüşdiyesi, öğretmeni gelmediği için, okul açılalı 18 gün olmasına rağmen, öğretime başlayamamıştır (BOA DH İD 81-1/34, 1329: 1-5).

1.1.7. Özel Okullar

1.1.7.1. Terakki Erkek Mektebi

Bu mektep, 1886 yılında açıldı (Hizmet Sayı 174, 1888: 1-2). Bu tarihte, okulda 46 öğrenci vardı (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4284). Mektep Namazgah'ta bulunduğundan, çocuklarını bu okula yollamak isteyenler güçlük çekmekteydi. Bu yüzden, 1888 yılında okulun, Gureba Hastanesi civarında Miralay İzzetlü Ethem Bey'in Konağı'na nakledilmesi kararlaştırıldı. Bu konağa şehrin her yerinden rahatlıkla ulaşılabilmekteydi. Ayrıca derslerde ve ücretlerde de bazı düzeltmeler yapılacaktı (Hizmet Sayı 171, 1888: 1). Okul, Aydın Vilayeti Defterdarı Kadri Bey'in himayesindeydi (Hizmet Sayı 172, 1888: 1). Okulun ödül dağıtma töreni, önceden planlandığı üzere, 22 Temmuz Pazar günü, Ethem Bey'in Konağı'nda yapıldı (Hizmet Sayı 172, 1888: 1; Hizmet Sayı 174, 1888: 1). Islahhane Bandosu'nun marşlarıyla başlayan, öğrencilerin sınava tabi tutulduğu ve valinin

* Bu ders, 1894'te rüşdiye programında gözükmekteydi. Bkz. AVS 1312, s. 146.

konusmasıyla biten törende, 1'den 5. sınıfa kadar olan başarılı öğrencilere ödül olarak saat, büyük pergel, pergel, yazı takımı, lügat ve kitap verildi (Hizmet Sayı 174, 1888: 1-2). Ağustos 1888'de, kayıt için Ethem Bey'in Konağı'ndaki okula başvurulabileceği ve bu sene 6.sınıfın da açılacağı, Hizmet Gazetesi'nde (Sayı 177, 1888: 1), yer bulmaktadır. Okul, yeni eğitim yılı için, 25 Ağustos 1888'de açıldı (Hizmet Sayı 181, 1888: 1). Mektebin 7. sınıfının açılmasına karar verildiği, gazete ilanıyla, 8 Eylül 1888'de halka duyuruldu (Hizmet Sayı 185, 1888: 1).

Okulun 3. ders yılının ödül dağıtma töreninin, 22 Temmuz 1889 Pazartesi günü yapılması kararlaştırıldı (Hizmet Sayı 274, 1889: 1). Tören, valinin de katılımıyla, belirtilen tarihte yapıldı. Tören esnasında okulun kız bölümü mezunlarından ve başarıyla imtihan vermiş iki kızdan biri olan Zeliha Hanım, bir nutuk okudu. Uşakizade Sadık Bey'in oğlu Muammer Efendi de, Fransızca bir nutuk okudu (Hizmet Sayı 275, 1889: 1-2).

Vali Paşa, okulun ders programının ıslah edilmesi, mektepten çıkacakların yüksek okullara kabul edilebilmesi ve kızlara daha güzel hüneler öğretilmesi için çalışılmasını istediğinden, bir komisyon oluşturuldu (Hizmet Sayı 276, 1889: 1). Mektep, 1889 yılında ibtidai, rüşdi, idadi ve kız kısımlarına sahipti (Hizmet Sayı 279, 1889: 1). 17 Ağustos 1889'da valinin talimatıyla oluşturulan komisyonun, ders programını hazırladığını görmekteyiz. Bu program 10 senelik olup, kızlar için 5 yıllık dersleri içermekteydi (Hizmet Sayı 280, 1889: 2-3).

1.1.7.2. Çıracık Mektepleri

1895 yılında, Bayındır'da, muallimi Mehmet Efendi ve 58 öğrencisi olan; Menemen'de ise muallimi Kamil Efendi ve 25 öğrencisi olan birer çıracık mektebi vardı (AVS, 1313: 213, 269). İzmir merkezdeki Çıracık Mektebi ise, vakitsiz bir şekilde sanata başlayarak, eğitimden mahrum kalmış olan bütün esnaf çocuklarıyla usta ve kalfaları arasında eğitimin yaygınlaştırılması için Kapudan Ali Paşa Medresesi Müderrisi İzmirli Tilkizade Ahmet Sait Efendi tarafından, 1899 yılının Nisan ayında açıldı. Mektep, 3 sınıflıydı. Eğitim, geceli ve gündüzlü olmak üzere, günde 1'er saattti. 1905 yılına kadar 129 öğrencinin mezun olduğu Çıracık Mektebi'nde, bu tarihte, 4 öğretmen görev yapmaktaydı (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 174; Serçe, 2000: 134). Bu okula bir hayli genç ve yaşlı devam etti fakat

mektebin ömrü fazla uzun olmadı ve mektep, kısa süre sonra kapandı (Uysal, 1990: 101).

1.1.7.3. Şemsü'l-Maarif Mektebi

Bu mektep, 1895 yılında, İzmir Belediye Dairesi Azası Hacı Hafız Süleyman Efendi tarafından, İkiçeşmelik Cami'nin yanında kuruldu. Bu kurum, 4 odalı bir ibtidai okuldu. 1924'te Münir Aktepe de bu okulda ilk tahsiline başladı (Uysal, 1990: 101).

1.1.7.4. Leyli ve Nehari Menba-i Füyuzat Mektebi

Bu mektep, 16 Eylül 1897'de, İşkodralı Mahmud Nedim Efendi tarafından kuruldu (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 169). Mektebe olan ilgi artınca, 1899 yılında, mektebin yatılı kısmı da açıldı (Tutsak, 2002: 211). 1902 yılında, tahsil süresi 8 yıl olan okulun rüşdiye bölümünün mezunlarının idadilere kabul edilmesine* onay verildi. 1904 yılında, okulun rüşdiye bölümünden 36 öğrenci mezun oldu (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 169-170). 1908'de okulun rüşdiye kısmında 37, ibtidai kısmında 73 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1326: 144).

II. Meşrutiyet'in ilanından önce Bezmi Nusret, bu okulda Kitabet ve Usul-ı Defteri derslerini okuttu. Mektebin Müdürü Mahmud Nedim'in İzmir Gazetesi'nde 5 Ağustos 1907'de "Terbiye ve Maarif" başlıklı yazısı yayımlandı (Kaygusuz, 2002: 21-22). 1913 yılında bu mektebe kayıt olan Naci Gündem, inkılap zevkine varamamış velilerin itirazı yüzünden, okuldaki Müzik dersinin kaldırıldığını belirtmektedir. İleri görüşlü birkaç öğretmenin olduğu bu okulda aileler, abdest işini kolaylaştırmak için çocuklarına mest giydirmekte, ezanı da bir öğrenci okumaktaydı. Namazdan sonra derse giriş zili çaldığından, öğrencilerin dinlenme süreleri de iyice kısalmaktaydı (Gündem, 2002: 16-17).

20 Ekim 1913'te Ahenk Gazetesi'nde yayımlanan bir ilanda, mektebin eğitiminin iyi olduğu; Arapça, Türkçe ve Fransızca'nın burada iyi bir şekilde

* Tutsak (2002: 211), mektebin rüşdiye kısmını bitirenlerin aynı okulda idadi kısmına devam edebileceklerini yazmıştır. Oysa burada çeviri hatası vardır. Okulun rüşdiye bölümünün mezunları, genel olarak, idadilere devam edebileceklerdir. Bkz. Cevad Sami ve Hüsnü (1323). Nevsal-i İktisad, İzmir, sayfa 169-170. Zaten yukarıda da yazdığımız gibi, okul, 8 yıllıktı. Yani okulun idadi kısmı yoktu.

öğretildiği yazmaktadır (Uysal, 1990: 72-73). Tabii ki; bu ilanın okul yönetimi tarafından verildiğini düşünmek, yanlış olmayacaktır.

1.1.7.5. Darü'l-İrfan Mektebi

Mektep, Muallim Mektebi mezunu, 1905 yılı itibariyle İzmir İdadisi'nin 2. müdürlüğünü yapmakta olan, Müderris Yusuf Rıza Efendi tarafından, 1898 yılında kuruldu. Okulda Arapça, Türkçe, Fransızca, Farsça ve İngilizce öğretilmekteydi. Yusuf Rıza Efendi, birçok gencin yetişmesine sebep olan bu mektebe, Selim Sırrı (Tarcan) Bey gibi kıymetli öğretmenleri topladı. Cüppe ve sarıkla gezen Yusuf Rıza Efendi'nin hitabeti ve tarihi anlatışı çok iyiydi. 1906 yılında okul, yatılı hale getirildi. Bu bölümde gece, çocukların üstünü örtün ve onların ihtiyaçlarını karşılasın diye, yaşlı bir hademe nöbete bırakılmaktaydı. Bu çocuklar için validelik, ninelik görevini yerine getirebilecek kadınlar tayin edilmekteydi. İzmir'de velisi ve yakını olmayan öğrencinin velisi, okul müdürü olmaktadır. Bu okul, 1934 yılında dahi faaliyet halindeydi (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 170-171; Moralı, 2002: 5; Huyugüzel, 2001: 64; Kaygusuz, 2002: 5; Uysal, 1990: 74-77; Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti, 1934: 111).

1.1.7.6. Burhanü'l-Maarif Mektebi

Okul, medrese mezunu Sadık Efendi tarafından, 1901 yılında açıldı. Bir ihtiyat, üç ibtidai sınıfı olan okulun müdürü, Faik Paşa Medresesi müderrisi icazetlilerinden beratlı Edhem Efendi'ydi. Bu okulda, usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 171-172). 1908 yılında okulun rüşdiye bölümü de vardı. Bu tarihte, ibtidai kısmının Fransızca dersine, Viktor Efendi girmektedir (AVS, 1326: 144-145).

1.1.7.7. Lisan ve Ticaret Mektebi

Bu okul, İzmir Gazetesi imtiyaz sahibi, başyazarı ve İdadi Mektebi Edebiyat Öğretmeni Bıçakçızade Hakkı Bey tarafından, 1903 yılında açıldı. Lisan ve Ticaret Mektebi, devletin ilerlemesine bir katkının sağlanması yanında, Osmanlı çocuklarının, diğer bilim dallarında olduğu gibi, dil alanında da diğer milletlerin çocuklarına üstünlük sağlamaları ve özellikle de ticaret ve ziraatın ilerlemesi

konusunda diğerk memleketlerde sürekli vücuda getirilen her türlü yararlı teşebbüslerden faydalanmaları amacıyla kuruldu. Bu okulda 10-12 yaşlarındaki çocuklar, Türkçe'den başka; Arapça, Fransızca, İngilizce, Rumca ve Almanca okuyup yazabilmekte ve bir cümleyi bu dillere çevirebilmekteydi. Üç senelik okulun küçük çocuklar için hazırlık sınıfı da vardı. Burada dil eğitiminin yanında, ticaret için gerekli olan dersler de okutulmaktaydı (Cevad Sami ve Hüsni, 1323: 172-174).

1.1.7.8. Darü't-Tedris Mektebi

Saçmacızade Medresesi Müderrisi Hafız Osman Ferid Efendi, Namazgah'ta özel bir okul açtı. Okul, 1907 yılı Mayıs ayında ibtidai sınıfları ile eğitime başladı. Okul, talebe yetmediğinden, Namazgah'ta Osmanzade Yokuşu'ndaki 32 numaralı eve taşındı. Yoğun ilgi üzerine, Hacı Osman ve Hacı Hafız Mehmet Efendiler, okula bir oda daha eklenmesi için, gerekli masrafi üstlendiler (Tutsak, 2002: 226-227).

1.1.7.9. Darü'l-Edeb Mektebi

Darüledeb Mektebi, İzmir Darülmualimin Mektebi Muallimi Yusuf Ziyaeddin Efendi tarafından, kendi konağında, 1901 yılında kuruldu. Bu okul, 1'i ihtiyat, 3'ü ibtidai olmak üzere; 4 sınıflıydı. Okulda öğrencilerin dini farzlarını yerine getirmelerine ve mezhep önde gelenlerine manevi bağlılık kazanmalarına son derece dikkat edilmekteydi (Cevad Sami ve Hüsni, 1323: 171; Ege, 2002: 3). II. Meşrutiyet'ten önce bu okula yazdırılan A. Şahabettin Ege (2002: 3), okulun fiziki durumunun iyi olduğunu, sınıfları sarıklı hocaların yönettiğini, hak etmeyenin dayak yemediğini ve iki senede okumayı öğrenmenin büyük bir başarı olduğunu belirtmektedir. 1908 yılında okulda, 106 öğrenci vardı (AVS, 1326: 143). Okulun binasında "Gencine-i Edeb" adlı fenni risale de basılmaktaydı (Huyugüzel, 1996: 64). 1909 yılından itibaren, okula rüşdiye bölümü de eklendi (Ege, 2002: 3). 1912 yılından itibaren okula valide sınıfı da eklendi ve okulun her sınıfına Fransızca dersi konuldu (Uysal, 1990: 81-82).

1.1.7.10. Hadika-i Maarif Mektebi

Bu okul, 1906 yılında, İbrahim Refik Efendi tarafından, ibtidai ve rüşdi derecesinde, erkeklere mahsus, özel ve uygulamalı bir ticaret mektebi olarak kuruldu

(Cevad Sami ve Hüsni, 1323: 172-174). Burada, öğrencilere ihtiyat sınıfından itibaren, Fransızca öğretilmekteydi. Derslere, alanlarında uzman öğretmenler girmektedir. Ticaret sınıfına, rüşdiye diplomasını almış öğrenciler kabul edilmekteydi. Burada Kitabet-i Ticariye, Usul-ı Defteri ve Hesab-ı Ticari dersleri Karduzu tarafından, Fransızca okutulmaktaydı. Fransızca dersine Mösyö Heruke, İngilizce dersine de Mösyö Lamirat girmektedir. Ticaret sınıfını tamamlayarak diplomasını alanlara mektep idaresi bankalar ve büyük ticarethanelerde iş bulmayı taahhüt etmekteydi (Uysal, 1990: 94-95).

1908 yılında, okulun Fransızca öğretmenliğini Bağdasaryan, Jepsi ve Kohen Efendiler, İngilizce öğretmenliğini Mösyö Ancelo, Usul-ı Defteri, Hesab-ı Ticari ve Kitabet-i Ticariye öğretmenliklerini de Mösyö Karduzu yapmaktaydı. Bu tarihte, okulun 174 öğrencisi vardı (AVS, 1326: 142). Meşrutiyet'in ilanı ile beraber, okulun lise kısmı da açıldı. Nail Moralı, bu kısımda okudu. Müdür Hüseyin Lütfi Bey'in yatılı bir erkek öğrenciye aşkını ilan ettiğinin duyulması, öğrenciler arasında isyana sebep oldu (Moralı, 2002: 32). Bu olaydan sonra, 100 Fransız ve İngiliz öğrenci okuldan ayrıldı (Tutsak, 2002: 221). 1908 yılının son aylarında, okulda gece dersleri de verilmeye başlandı. Burada Fransızca dersini Mösyö Rudolf vermekteydi (Uysal, 1990: 97, 102). Bu okul, Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra, "İttihad ve Terakki Mektebi" adını aldı (Dursun, 1994: 72-73).

1.1.7.11. Leyli ve Nehari Merkez İttihad ve Terakki Mektebi

Hadika-i Maarif Mektebi, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, "İttihad ve Terakki Mektebi" olarak adını değiştirdi (Dursun, 1994: 72, 73). Bu okulun ilk, orta ve lise kısımları vardı (Uysal, 1990: 103). Okulun ana sınıfına da sahip olduğunu, Naci Gündem'in (1955: 14) anılarından anlamaktayız.

Okulun son sistem jimnastikhanesinde yapılan İsveç usulü talimlere, Darülmuaalimin'den gelen sarıklı öğrenciler de katılmaktaydı. Okulun elektrikle aydınlatılmış bahçesi ve sineması da vardı. Okulda her sabah bir saat müzik çalışması yapılmakta ve buna bütün öğrenciler katılmaktaydı. Özellikle Müzik, Edebiyat, Jimnastik, Resim ve El İşleri dersleri hakkında verilmekte, çocuklara vatanseverlik aşılanmaktaydı. Okulun idareci ve öğretmenleri, genelde, inkılabı önderlik etmiş olanlardı (Gündem, 1955: 14-19, 35-36). 1913-1914 eğitim öğretim

yılında, okuldaki öğretmenlerden 6'sı yüksekokul, 2'si tali* okul, 2'si Darülmualimin, 6'sı özel eğitim, 1'i Avusturya ve 1'i de Fransız okulu mezunuydu. Bir öğretmen, “diğer” okullardan mezun olmuştu (Alkan, 2000: 259, 262). Burada Fransızca'dan başka, Almanca da öğretilmekteydi (Uysal, 1990: 103). İzmir'in işgalinden sonra İttihad ve Terakki Mektebi'nin yerine, “Hilal Sultanisi” kuruldu (Gündem, 1955: 63).

1.1.7.12. Hadika-i Vatan Mektebi

Başık Hacı Mustafa Efendi tarafından, Namazgah'ta, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra açıldı. Mektebin Müdürü İsmail Hakkı Efendi olup, mektebe her gün öğrenci kabul edilmekteydi (Uysal, 1990: 83).

1.1.7.13. Leyli ve Nehari Şark Mektebi

Burhanü'l-Maarif ve Menba-i Füyuzat mektepleri, Arnavud İbrahim Efendi'nin sahip ve müdürlüğünde birleştirildi. Bu okul, 1913 yılında Fuat Bey'in idaresine geçerek, Beyler Sokağı'na taşındı. Adı da “Şark Mektebi” oldu. Bu okulda, İttihad ve Terakki'nin politikaları doğrultusunda, Türkçülüğün benimsenmesi yönünde eğitim verildi. Okulun kuruluşunda Esat, Vasıf Çınar ve Mustafa Necati; Ali Fuat Bey'e yardımcı oldular (Ege, 2002: 5, 12).

1913-1914 eğitim öğretim yılında okulda 3 idareci, 19 öğretmen ve 310 öğrenci vardı (Alkan, 2000: 253).

Gündüzlü ve yatılı olan Şark Mektebi'nin 4 idadi, 3 rüşdi, 3 ibtidai ve 2 valide sınıfı vardı. 1915'te, mektebin, Frenk Mahallesi'ndeki Frerler Mektebi'ne nakledilmesine karar verildi (Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 1-2). Karar, aynı yıl uygulandı ve yedi senelik idadi mekteplerine denk olan Şark Mektebi Frerler Mektebi binasına taşındı (Tutsak, 2002: 227).

Mektep, 20. asırda mutlu ve kimseye muhtaç olmadan yaşayabilecek hayat adamları yetiştirme gayesindeydi (Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 2). Öğrencilere verilen eğitimi ise şu satırlar çok iyi yansıtmaktadır (Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 1-2):

* İbtidaiden sonra ve yüksekokuldan önce olan mekteptir (Devellioğlu, 1986: 1231).

Çocuklarımıza geçmişin şerefli hikayelerini iftihar ile söylerken, şu andaki siyah ve lekeli sayfaları da olduğu gibi göstereceğiz. Böylece, gençliğe önümüzde açılan ufkun nurlu olabilmesi için son derece sağlam bir kararlılık ve niyet, sarsılmaz bir iman ve ümit gerektiğini anlatacağız.

Okulun öğrencilerinden alınacak ücretler şöyleydi (Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 11):

Tablo 1
Leyli ve Nehari Şark Mektebi'nin Ücret Tarifesi

Gündüzlü	Toplam Lira	3. Taksit Lira	2. Taksit Lira	1. Taksit Lira	Yatılı
Bütün idadi sınıfları için aylık 50 kuruştur	24	8	8	8	İdadi 1-2-3-4
Rüşdi sınıflar için aylık 30 kuruştur	22	7	7	8	Rüşdi 1-2-3
İbtidai sınıflar için aylık 20 kuruştur	20	6	6	8	İbtidai 1-2-3
Ana sınıfları için 20 kuruştur	18	5	6	7	Valide 1-2
Yarım yatılı ücreti	8	2	3	3	İdadi 1-2-3-4
	7	2	2	3	Rüşdi 1-2-3
	6	2	2	2	İbtidai 1-2-3

Bu mektebin imtihanlarına katılanların genelde asker olması (Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 3-8), okulun orduya beslediği sempatiyi ortaya koymaktadır.

1.1.7.14. Terakki Kız Mektebi

22 Temmuz 1888 tarihinde, Terakki Erkek Mektebi'nin ödül töreninin yapılacağı Ethem Bey'in konağında, kızlar için de bir daire hazırlandı ve yeni eğitim-öğretim yılının başında, mektebin kız kısmının açılması kararı alındı (Hizmet Sayı 172, 1888: 1). Terakki Kız Mektebi, 3 Eylül 1888'de açıldı (Hizmet Sayı 184, 1888:

2). 22 Temmuz 1889 Pazartesi günü yapılan Terakki Mektebi'nin ödül dağıtma töreninde, okulun bir odası, kız öğrencilerin 9 aylık hünelerleri olan ve gerçekten 4-5 senelik bir eğitimle yapılabilecek olan el işlerine ayrıldı (Hizmet Sayı 275, 1889: 1).

Kız ve erkek kısımları bir mektebe fazla geldiğinden, okulun kız kısmı için Areste Kethüdasızade Salih Efendi'nin Beyler Sokağı'ndaki evi, yıllık 100 mecdiyeye kiralandı. Kira bedelini Tireli Şeyhzade Faziletli Mehmed Said Efendi üstlendi. Bununla beraber, vali paşa, mektepte kızlara daha iyi hüneler öğretilmesini istedi (Hizmet Sayı 276, 1889: 1). 17 Ağustos 1889'da ilan edilen ve kızlar için 5 senelik bir eğitimi içeren programda, Dikiş-Nakış gibi mesleğe yönelik dersler ile Ev Ekonomisi ve Kadınların Görevleri gibi eş olmaya yönelik dersler de mevcuttu. Piyano dersi ise seçmeliydi (Hizmet Sayı 280, 1889: 2-3).

25 Temmuz 1892'de mektebin genel imtihanları sırasında, öğrencilerin özellikle Ulum-ı Diniye ve Nakış-ı Sanayi'de gösterdikleri başarı, hayretle karşılandı (Hizmet Sayı 571, 1892: 1). 1893 yılında, mektebin 3. mekanı, Hamam Yokuşu'nun alt tarafında maarif akaratından olup, vaktiyle mektep haline getirilen, birbirine bitişik iki hane oldu (Hizmet Sayı 640, 1893: 2).

1.1.7.15. Bedreka-i İrfan İnas Mektebi

Kız çocuklarının maddi ve manevi terbiyeye, güzel ahlaka, iyi hale sahip olmaları ve ev idaresi ilmini kazanmaları için, Darülrifan Mektebi'ni kurmuş olan Yusuf Rıza Efendi tarafından, 1901 yılında kuruldu (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 174). Bu okul, Yusuf Rıza Efendi'nin eşinin idaresinde, kız mektebi olarak kuruldu (Moralı, 2002: 5). Okul, Darülrifan'ın kurulduğu ilk binada açıldı. Kız öğrenciler için Avrupa'dan mükemmel aletler ve eşyalardan başka, dikiş-nakış makineleri, tabaklar ve pratik eğitim için gerekli malzemeler getirildi (Uysal, 1990: 78-79). Mektep, hazırlık, ibtidai ve rüşdi olmak üzere 3 kısma ve 10 sınıfa ayrılmaktaydı. Hazırlık sınıfına "çocuklar bahçesi" denmekteydi (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 174-175). Mektebin Müdiresi, İstanbul Kız Öğretmen Okulu mezunuydu (Uysal, 1990: 79).

Okulda piyano ve musiki eğitimi verilmekte, ayrıca terbiye kuralları da öğretilmekteydi. Okulun fiziki şartları gayet iyiydi. Okul, Arapfirını'ndan Medine Yokuşu'na çıkılan havadar bir yerdeydi. Okulun yatılı bölümü ise Namazgah civarında, Tekneli Mescit'in karşısındaki binadaydı (Uysal, 1990: 79-80). Bu okulda

öğrenci dövmek kesinlikle yasaktı. Öğrencilere; büyüklere saygılı olma ve küçüklere sevgiyle yaklaşma, örnekler ve hikayelerle öğretilmekteydi. Ayrıca okul, anne yetiştirme ve kadının görevinin çocuk yetiştirme olduğu felsefesiyle eğitim vermekteydi (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 175-176).

1908 yılında Okul Müdiresi Zehra Hanım'ın okuttuğu derslerden biri de "Müslüman Kadınların Görevleri" idi. Okulda Usul-ı Terbiye-i Etfal dersi de okutulmaktaydı. Bu tarihte Nakış, El İşleri ve Tanzim-i Eşya derslerini Madmazel Lizet; Dikiş dersini Madmazel Penayota; Kola dersini de Madmazel Estilla vermekteydi (AVS, 1326: 145).

1.1.7.16. Ravza-i İrfan İnas Mektebi

1905 yılında Arapfırını Caddesi'nde, İstanbul Darülmuaallimat Mektebi mezunu Fatma Zişan Hanım tarafından ibtidai ve rüşdi derecesinde özel bir kız okulu açıldı (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 177). Bu, Ravza-i İrfan İnas Mektebi'ydi (Tutsak, 2002: 229). 1908 yılında Zişan Hanım, 11 derse girmektedir. Kendisinden başka okulda İfakat, Saniye ve Saadet Hanımlar ile Nakış Muallimesi Madam Amayla ve Dikiş Muallimesi Madmazel Espasya da görev yapmaktaydı (AVS, 1326: 146).

1.1.8. Yüksek Okullar

1.1.8.1. Bağcılık, Aşı, Ameliyat Mektebi

1884 senesinde, menafî sandıkları gelirlerinden 16.000 lira harcanarak, İzmir'de, mükemmel bir şekilde Ziraat Mektebi inşa edilmişti. Fakat bu mektep açılmamış; sonradan da Mekteb-i Sanayi'ye dönüştürülmüştü. İzmir'e Sanayi Mektebi gerekli olmakla beraber, Aydın Vilayeti'nin ticari önceliğinin toprak mahsullerine yönelik olduğu da aşikardı. Ziraat Mektebi ise, yeni yöntem ile çiftçiliği yayıp, genelleştirme amacıyla kurulmuştu.

Ziraat Mektebi olarak inşa edilen okulun neden Sanayi Mektebi'ne dönüştürüldüğünü 4 Mayıs 1893'te, Sadrazam ve Yaver-i Ekrem Cevad Paşa, Dahiliye Nazırı'na resmi bir yazıyla sormuştu (BOA DH MKT 33/40: 1-3).

Dahiliye Nazırı ise cevaben, bu mektebin zaten Ziraat Mektebi olmak üzere tasarlandığını belirterek, konuyu şöyle açıklamıştı (BOA DH MKT 33/40: 1-3):

Gayrimüslim Osmanlı tebaası çocuklarının eğitim görmek üzere yabancı memleketlere gitmelerini engellemek için İzmir, Selanik ve Beyrut gibi büyük şehirlerde birer Sultani Mektebi inşası gerekmektedir. Bunun mahallince ödenek ve yer bulunarak arz edilmesi hakkında bundan 12 sene önce, Sadaret'ten bazı vilayetlere yazılı emir gönderilmişti. İşte İzmir de menafî sandıkları gelirinin 2/3'ünü karşılık göstererek, izin istemiş ve Karataş mevkiinde bir Mekteb-i Sultani inşasına ruhsat almış ve toplam 18.000 lira harcayarak, bir mektep yaptırmıştı.

Fakat bu mektep için senede 5-6 bin lira miktarı masrafa karşılık bulunamadığından, mektep açılmamıştı. Sonradan bu okulun Askeri İdadi Mektebi olmasına karar verilmişti. Hükümet ve Harbiye Nezareti arasında bu konuda çeşitli yazışmalar yapılmış, neticede; İzmir'de Askeri Rüşdiye Mektebi yapılmadıkça, Askeri İdadi Mektebi'nin kurulmasının bir anlam ifade etmeyeceğine karar verilmişti.

Bu okulun Ziraat Mektebi olarak kullanılması düşünülmüşse de, ziraat mekteplerinin bulunacağı yerlerde ve civarında yeterli arazi bulunması ve bu arazide mektep talebesine pratik yaptırılması gerektiğinden, bu mektep de bir takım binalar arasında ve sahilde bulunduğu ve çevresinde tarım yapılacak arazi olmadığından, Ziraat Mektebi olarak kullanılamayacağına kanaat getirilmişti. Neticede; bu okul, Hamidiye Sanayi Mektebi'nin yeni binası haline geldi.

Bunun üzerine, Aydın Vilayeti tarafından, İzmir'de uygun bir yerde arazi satın alınarak bir Ziraat Mektebi inşası düşünüldü. Fakat bunun için, 5-6 bin lira masraf edileceği anlaşıldığından, vilayetle Nafia Nezareti arasında birçok kez yazışma yapıldı. En son, Ziraat Bankaları'nın mal sandıklarına geçmiş olan paralardan belirtilen miktarın alınmasıyla, arazinin satın alınarak, mektebin kurulmasına karar verildi. Bu defa da Maliye Nezareti izin vermedi. Mal sandıklarından para alınamadı. Gerekli arazi de satın alınamadı ve mektep, inşa edilemedi (BOA DH MKT 33/40: 1-3).

Demek ki bina, Dahiliye Nazırı'nın önceden ifade ettiği gibi ilk önce Ziraat Mektebi olarak değil, Sultani olarak inşa edilmiş, sonradan Ziraat Mektebi olması düşünülmüş fakat vazgeçilmişti.

1902 yılına gelindiğinde ise, padişah izni ile Seydiköy Numune Çiftliği'nde, "Bağcılık, Aşı, Ameliyat Mektebi", vilayetin en önemli servet kaynaklarından biri

olan bağların ıslah edilip işlenmesini, yerel halka bilimsel yöntemler dairesinde göstermek ve pratik yaptırarak bilfiil öğretmek amacıyla kuruldu (AVS, 1326: 157).

Bu okulda, Amerikan asma çubuklarının çeşitli şekillerinin uyum sağlayabildiği arazinin belirlenmesi ve fidan dikilmesi suretiyle, yarım ve yerli cinslerle aşılınması ve bağlara musallat olmuş olan çeşitli hastalıkların yok edilmeleri; özetle, bağcılığa ait yerli ve gerekli pratik ve teorik bilginin öğretilmesi hedeflenmekteydi.

Müdürü ve muallimi Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezun Hüseyin Avni Efendi olan mektebe, yılda 12 öğrenci kabul edilmekteydi. Bu öğrencilerin geçimi ve ders gereçleri için her birine aylık 200'er kuruş maaş verilmekteydi. Öğretim Mart başından Mayıs sonuna kadar sürmekte, Haziran'da ise Vilayet Ziraat Müfettişi'nin nezaretinde oluşturulan imtihan heyeti tarafından usulünce öğrencilerin imtihanları yapılmakta ve yeterli görülenlere Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti onaylı diplomaları verilmekteydi (AVS, 1326: 137).

Mektebe kabul edilecek öğrencilerin, bağları flokseralı olan yerler ahalisinden ve bağcılıkla uğraşan sınıftan olmaları şarttı. Mektebe talip olan fazla olduğunda, dinleyici sıfatıyla da öğrenci kabul edilmekteydi. Bu dinleyiciler, yalnız mektep idaresinin asıl talebelerine verdiği maaşı alamazlar, fakat yine mektebin talebesi olarak kabul edilirdiler. Eğitim süresi 3 yıl olan mektebin kuruluş tarihi olan 1902 yılından 1907 yılı sonuna kadar, toplam 68 öğrenci mezun oldu. Bunlardan 64'ü maaş alırken, 4'ü dinleyici sıfatıyla mektebe devam etmişti (AVS, 1326: 137).

Okulun 16 Haziran 1909 tarihinde yapılan öğrenci kabulü imtihanından önce, 26 Şubat 1909'da, gazeteye şu ilan verildi (Gökçe, Mert, Telci, 2003: 113):

Seydiköy Numune Çiftliği'nde kain Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi, Mart ibtidasında küşad ile sekizinci devre-i tedrisata mübaşeret edecektir. Bu sene kabul olunacak 12 nefer talebe nefsi-i Saruhan ve Aydın Sancağı merkezleriyle Bayındır, Ödemiş, Kırkağaç, Soma, Bergama, Foça, Karaburun, Urla, Çeşme kazalarından tefrik ve intihab olunacaktır.

Fakat bu sene okula girmek için yapılan başvurular, yetersiz olmuştu. Aydın Sancağı'ndan okula girmek için hiçbir öğrenci başvurmadı. Dönemin basını, bu rağbetsizliğin sebeplerini ortaya koymaya çalıştı. Buna göre; öğrenciler, ders görmenin yanında, üretim çiftliklerinde de çalıştırılmaktaydılar. Hem ziraat usullerini öğrenmekte, hem de mektebin arazilerini işlemekteydiler. Karşılık olarak da 200 kuruş alıyorlardı. Fakat çalışmaların karşılığı 500 kuruş civarında idi. Ziraat

Müfettişliği, rağbetsizliğin sebebinin bu olduğunu düşündü ve bu durumda okulun talebeden yararlandığına kanaat getirdi. Böylece, okulun programında değişiklikler yapıldı. Tarlalardaki eğitimin 10 saat süresi yarıya indirildi. Teorik olarak 1 saat olan ders süresi, 5 saate çıkarıldı. Ayrıca, ziraat müfettişinin haftada en az bir kere okula gelip, öğrencilere konferanslar vermesine ve İzmir’de tarım aletlerini satan Mösyö Klark’ın yeni ziraat aletlerini okula getirerek, bunların kullanımını öğrenciye öğretmesine karar verildi (Gökçe, Mert, Telci, 2003: 113-114).

Dönemin basınının, 200 kuruşu, öğrencilerin çalışmalarının karşılığı olarak göstermesine rağmen, devletin görüşünü yansıtan AVS (1326: 157), bu paranın, öğrencilere, geçimlerini sağlamaları ve ders gereçlerini tedarik etmeleri için verildiğini yazmaktadır.

Bağcılık, Aşı, Ameliyat Mektebi’ne bağlı olmak ve öğrenciye gösterilen derslerin pratik yeri olmak üzere, 50* dönüm genişliğinde Amerikan asma fidanlığıyla 100 dönüm genişliğinde bir numune bağı da mevcuttu. Bunlardan, fidanlığın yetiştirdiği çubuklar, bağcılara ücretsiz olarak dağıtılmakta ve numune bağının üzümlerinden de mektebe gelir kaydedilmekteydi (AVS, 1326: 158).

Anlaşıldığı üzere okul, bilimsel tarımın çiftçiler arasında yayılması için, bağcılara, ücretsiz çubuklar dağıtmaktaydı. Vilayetin arazisi, her cins mahsulü yetiştirmeye müsait olduğu gibi, özel bir iklimde yetişebilen ve ipekçiliğin var oluş nedeni olan dut ziraatına da fevkalade elverişliydi. Diğer taraftan da havası, ipek böceği yetiştirmek için gerekli şartlara haizdi. Bu yüzden, burada, böceklerin iyi ve kaliteli bir şekilde büyütülüp çoğaltılması uygundu. Bu şartlarda birbirine bağlı olan şu iki kıymetli ziraat ve zanaatta -dutçuluk ve böcekçilik- gelişmenin hızlandırılması ve faydalarının yayılması için, 1322 senesinden itibaren, Bağcılık, Aşı Ameliyat Mektebi programına bir de böcekçilik dersi eklendi. Böylece, yerel tarım ve sanayiye fayda sağlanmış oldu.

Bu bölümde dahi, bağcılık gibi, öğrenciye pratik ve teorik olarak dutçuluk ve böcekçilik öğretilmekteydi. Böcekçiliğin uygulanmasını öğrenciye bilfiil göstermek üzere, her sene bir miktar ipek böceği beslenmekteydi ki, bundan gerek geçen sene ve gerekse bu sene, mükemmel ve hastalığı olmayan kozalar elde edilmişti. Bu kozalar beyaz, güzel, parlak ve kıymetli olmaları ve hastalıklı

* Tutsak (2002: 199), yanlışlıkla 500 dönüm yazmıştır. Gökçe, Mert, Telci, (2003: 112), de Tutsak’ın tezine atıf yaparak aynı hatayı tekrarlamışlardır. Bkz. AVS Hicri 1326 sayfa 158.

olmamaları sebebiyle, kilosu gümüş akçe 35 kuruşa kadar satılmaktaydı ki, mektebe bu yüzden, ayrıca gelir temin edilmekteydi (AVS, 1326: 158).

Bundan başka, ipek böceğinin esas gıdası olan dut ağaçlarının çoğaltılma yolu, öğrenciye bilfiil gösterilmekle beraber, elde edilen fidanları ücretsiz olarak halka dağıtmak ve bu yolla da, böcekçiliğin ilerlemesini bir an önce denetim altına almak için, mektebin eklentilerinden olan araziye 2 kıyye (okka, 400 dirhem) dut tohumu ekilmişti. Bu tohumlardan bu sene, 1908 yılında, elde edilmiş 5.000 adet dut fidanı halka dağıtıldı. Bununla beraber, dutçuluk ve ipekçiliğin mümkün olduğu hızla ilerlemesini sağlamak üzere, 400.000 adet dut fidanı yetiştirilebilecek tarzda, Seydiköy Numune Çiftliği'nde bir de dut fidanlığının kurulması, Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti tarafından karara bağlandı (AVS, 1326: 158-159).

1.1.8.2. Seydiköy Bağcılık, Bağçevanlık, Böcekçilik, Mayiat-ı Mütahammire Mektebi

Seydiköy'de bağcılık, bahçıvanlık, ipekçilik gibi bölümleri olan bir ziraat mektebinin açılmasına, 1910 yazında karar verildi ve bunun için gerekli olan 1.800 lira, ait olunan nezaretten gönderilerek, okulun bir an önce faaliyete geçmesi için bir komisyon oluşturuldu (Telci, Mert, Gökçe, 2003: 112).

Seydiköy Bağcılık, Bağçevanlık, Böcekçilik ve Mayiat-ı Mütahammire Ameliyat Mektebi, Ekim 1912'de açıldı (Hüseyin Rıfat, 1997: 88).

Okul, Seydiköy nahiyesinin doğusunda, denizden 132 m. yükseklikte, temiz havalı bir yerdeydi. Okula gitmek için Punta İstasyonu'ndan trene binildiğinde, 14. km.'de bulunan Gaziemir İstasyonu'nda inilmeli ve 15 km. uzunluğundaki demiryolu takip edilmeliydi. Punta'dan Gaziemir İstasyonu'na yarım saatte ve Gaziemir'den mektebe kadar 15 dakikada gidilmekteydi. Her gün İzmir'den Aydın'a gidenden başka ayrıca İzmir'den Gaziemir'e -İzmir'den Gaziemir İstasyonu'na 1. sınıf tren bilet 4; 2. sınıf tren bilet 2,5 kuruştur- Gaziemir'den İzmir'e günde birkaç tren hareket etmekteydi (Hüseyin Rıfat, 1997: 88-89).

Anlaşıldığı üzere İzmir, 1884 yılında Ziraat Mektebi halinde kullanılabilir bir binaya sahip olmuş; fakat binanın mevkisi ve diğer koşullar uygun olmadığından, İzmir'de ancak 1902 yılında, ziraata dair "Bağcılık, Aşı, Ameliyat Mektebi" açılabilmiş, bu mektebe birkaç sene sonra Böcekçilik Bölümü

eklenmiş, 1912 yılında ise Seydiköy Bağcılık, Bağçevanlık, Böcekçilik Mayiat-ı Mütahhimmire Mektebi resmen kurulmuştur. Yani; istenilen Ziraat Mektebi İzmir’de, yaklaşık 30 yıl sonra açılabilmiştir.

Bu mektebin 1475 eski dönümden ibaret olan arazisi, flokseradan harap olan bağların yenilenmesi amacıyla, 1312’de, Osmanlı Hükümeti adına satın alınmış ve kurulmuş olan Amerikan asma fidanlığına ait olup; bugün, mektebin eklentisi halindeydi. Toprağın fazla killi olması sebebiyle arazi, tarıma fazla elverişli değildi. Tarım yapılabilecek olan 100 dönüm arazinin taksimatı ise şöyle idi (Hüseyin Rıfat, 1997: 89; 1330: 98):

Bağ.....	14 Dönüm
Amerikan Asma Fidanlığı.....	15,5 Dönüm
Sebze Bağçesi.....	2,5 Dönüm
Meyve Ağaçları Fidanlığı.....	10 Dönüm
Zeytin Bağçesi ve Ormanlık.....	15,5 Dönüm
Boş.....	42,5 Dönüm

Seydiköy Bağcılık, Bağçevanlık Mektebi’nin kuruluş amacı ilk olarak bağcılık, ikinci olarak bağçıvanlık, üçüncü olarak böcekçilik, dördüncü olarak da Mayiat-ı Mütahhimmire üretimi sınıflarına hakkıyla vakıf, uzman sanayi erbabı yetiştirmektir. Bu sanatları öğrendikten sonra, diploma alarak mezun olacak olanlar, gerek kendi özel arazilerinde; gerekse diğer zirai kurumlarda, kendi adlarına sanatlarını icra edebileceklerdi. Bunların devlet memuriyetinde istihdam edilmeleri şart değildi. Ancak Yüksek Ziraat Mektepleri’yle Ziraat Ameliyat Mektepleri’nde hükümete ait numune; tarla, bağ ve bahçelerde ve ipek böcekçiliği öğretilen yerlerde yeniden tayin edilerek, bağcı ve bağçıvan ustaları, ameliyat muallim yardımcısı, ameliyat muallimi, ipek böcekçiliği öğretimi gibi memuriyetlere bu mektepten çıkanlar, öncelikli olarak tercih edileceklerdi (Hüseyin Rıfat, 1997: 90).

Bu okulda eğitim, pratik ve teorik olarak, 2 sene sürmekteydi. Her sınıfta 20 talebe olduğundan, mektebin genel mevcudu 40 talebeydi (Hüseyin Rıfat, 1997: 90). Programa göre dersler, pratik olarak, eğitim yılında öğretilirdi. Her dersin pratik ve teoriği ayrıca gösterilerek, öğrencinin pratikte alışkanlık kazanması için her türlü tarımsal işlem, talebeye bizzat yaptırılırdı. Öğrencinin bağcılık, bağçevanlık, böcekçilik ve çeşitli tarımsal sanayide uzmanlaşması için öğrenci, yarım gün teorik dersler ile yarım gün de mevsime göre düzenlenen program gereğince gösterilerek ve görevlendirilerek, hizmet ve pratikle meşgul edilirdi. Her bir sanat şubesinde,

öğrencilerin bilgilerinin artırılması için mektepte gösterilen ders ve verilen konferanstan; gösterilen zirai tatbikat ve pratikten başka, senede birkaç defa hususi bağ ve bahçelere, zirai müesseselere ve fabrikalara, öğrenciler, staj için gönderilirlerdi. Öğretimin kolaylaştırılması ve daha fazla etkin bir hale gelmesi için, mektebin müzhanesinde bulunan çeşitli tohumlar, bitkiler, hayvanlar, madenler, ahşap haşerat ve zararlı hayvanları gösteren levha ve cisim numuneleri, bağcılık, bağçevanlık, böcekçiliğe ve zirai sanayiye ait alet ve edevat ve kütüphanede mevcut kitap ve zirai dergiler, öğrencinin istifadesine sunulmaktaydı (Hüseyin Rıfat, 1330: 99).

Mektep, ücretsiz ve yatılıydı. Mektebe kabul edilecek talebenin adedi belirli olup, her sene yeniden kaç öğrenci alınacağı, mektep müdüriyetince belirlendikten sonra, durum, gazetelerde ilan edilirdi. Mektebe kabul edilecek öğrencilerde şu özellikler aranırdı (Hüseyin Rıfat, 1330: 99-100; 1997: 91):

- 1) Osmanlı tebaası çiftçilerinden olacak,
- 2) İyi ahlak sahibi olacak,
- 3) 15 ila 18 yaş arasında olacak,
- 4) Vücudu sağlam ve hastalıktan yoksun olacak.

Bu şartları taşıyan ve okula girmek isteyen öğrenci, dilekçesine aşağıdaki evrakları ekleyerek; en son, Ağustos'un 15'ine kadar, mektep müdüriyetine müracaat etmeliydi (Hüseyin Rıfat, 1330: 99-100; 1997: 91):

- 1) Nüfus kaydı,
- 2) Belediyeden ya da Meclis-i İdare'den onaylı iyi hal kağıdı,
- 3) Herhangi bir hastalığı olmadığına dair belediye doktorundan alınmış sağlık raporu,
- 4) Öğrenim gördüğü okulun diploması.

Ne sebeple olursa olsun, Ağustos'un 15'inden sonraki başvurular, kabul edilmemekteydi. Mektebe girmek isteyenlerin sayısı, kabul edilecek miktardan fazla olursa, talipler arasında müsabaka imtihanı yapılacak ve yeterliliklerini ispat edenler kabul edileceklerdi. Müsabaka imtihanı Türkçe, Kıraat, İmla, Hüsn-i Hat, Hesap, Amal-i Erbaa, Coğrafya-i Osmani, Tarih-i Osmani derslerinden yapılacaktı (Hüseyin Rıfat, 1997: 91).

Anlaşıldığı üzere, mektebe seçilecek öğrencilerin Türkçesi'nin iyi olması, 4 işlemi, hesabı, Osmanlı tarih ve coğrafyasını bilmeleri önemsenmekteydi. Bu imtihandan eşit derecede not alanlardan da, Türkçesi daha kuvvetli olanların mektebe

kabul edilmeleri (Hüseyin Rıfat, 1997: 91) ise, bu dersler içerisinde seçimi en fazla etkileyenin, Türkçe olduğunu ortaya koymaktadır.

Müsabaka imtihanının yapılacağı tarih, ayrıca gazetelerde ilan edildiğinden, imtihana girecek olanların, sınav tarihinde, İzmir’de Ziraat Müdüriyet Odası’nda bulunmaları gerekmektedir (Hüseyin Rıfat, 1997: 91). Mektebe kabul edilen öğrenciler, mektebe girerken şu eşyaları getirmek zorundaydılar (Hüseyin Rıfat, 1997: 91): 6 iç gömleği, 6 iç donu, 6 çift çorap, 6 mendil, 3 yüz havlusu, lüzumu miktar dış gömleği ve fanila, tuvalet takımı (tarak, fırça vs.).

Okulda öğretilen dersler ise şunlardı (Hüseyin Rıfat, 1997: 92): Türkçe, Fransızca, Akaid-i Diniye, Hesab, Hendese, Coğrafya-i Osmani ve Umumi, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye, Malumat-ı Fenniye (Hikmet ve Kimya) Nebatat, Ziraat-ı Umumiye, Bağcılık, Sebze Bahçıvanlığı, Çiçek Bahçıvanlığı, Böcekçilik Mayiat-ı Mütahammire İmali.

1915 yılına gelindiğinde ise, valinin isteği üzerine, Seydiköy Ziraat Mektebi’nin Balıkesir Ziraat Mektebi’ne taşınmasına karar verildi. Yerine, Sanayi-i Ziraat Mektebi kuruldu. Rağbet görmeyen bu mektep, 1920 Eylül’ünde kapalı durumdaydı (Tutsak, 2002: 200). Ancak Seydiköy Ziraat Mektebi’nin alınan karar gereğince, Balıkesir Ziraat Mektebi’ne değil de, yine Aydın Valisi Rahmi Bey’in girişimleriyle, Haziran 1915’te, idare ve okul binalarına, lojmanlarına ve 300 dönüm arazisine hükümet tarafından el konan, Akhisar’daki Yahudi “Or Yehuda Çiftlik Okulu” ’na nakledildiği görülmekteydi (Bora, 1993: 389-398). Or Yehuda, 30 Kasım 1918’de tekrar açıldığından (Bora, 1993: 397-398), Seydiköy Ziraat Mektebi’nin artık burada faal olmadığını, tamamen kapandığını ya da başka bir yere taşındığını düşünmek, doğru bir yaklaşım olacaktır.

1.1.8.3. İzmir Şimendüfer Mektebi

I. Dünya Savaşı’nda, Aydın ve Kasaba demir yollarının memurları, istasyon şefleri, ambarcıları, kalifiye işçileri tamamen Rum’du. Ateşçi yamakları, bekçiler ve hamallar ise Türk’tü. Aydın Demiryolu İdaresi’nde emlak müdürü, Kasaba Demiryolu’nda da Tercüman Giritli Mihri Bey’den başka beden işçiliği dışındaki bir görevde Türk yoktu. Yine de, savaş sırasında Aydın Demiryolu Sivil ve Askeri

Resmi İşler Dairesi'ne, Zeki Mithat ve İsmail Nişli girebilmişti (Moralı, 2002: 80-81).

İttihat ve Terakki'nin İzmir Katibi Mesulü Mahmut Celaleddin (Bayar) Bey, Türk çocuklarına şimendüfer öğretim kursları açılması için çalışmış; Vali Rahmi Bey de, kendisine destek olmuştu (Moralı, 2002: 81).

I. Dünya Savaşı yıllarında şimendüferlere el koymuş olan Nafia Nezareti'nin, bunları işletecek Türk teknik kadrosu bulamaması, Celaleddin Bey'in hareketinin haklılığını göstermektedir. Celaleddin Bey'e İzmir'de bir şimendüfer mektebi kurulabileceği fikrini veren kişi, Şimendüfer Bölük Kumandanı İskender Efendi idi. Cevherizade Hamdi Efendi'nin de desteklediği bu fikir, 28 Haziran 1915'te, mektebin açılması için kesin karar verilmesi ile hayat buldu.

Mektep, Basmane'de, Çayırılı Bahçe'de bulunan Amerikan Mektebi binasında açıldı. Mektebin başına, İskender Bey getirildi. Şehirdeki zenginlerin ve eşrafın yardımıyla okul, tek dershaneli ve yatılı olarak kuruldu. Resmi bir kimliği olmayan okul için, Celaleddin Bey, İskender Bey'i İstanbul'a gönderdi. İskender Bey, yaptığı görüşmeler sonunda Harbiye Nezareti'nden, okul için 10.000 lira aldı. Harbiye Nazırı Enver Bey de, okulu ziyaret etti. Mektebin masraflarını, Milli Müdafaa Cemiyeti üzerine aldı; sonradan Evkaf İdaresi de para yardımında bulundu.

Okul, 1915 ve 1916 yıllarında, 4 devre halinde eğitim verdi. İlk devrede mezun olan 270 öğrenci, Aydın-Eğridir ve şubeleri demiryolu hattına gönderilmişler, ikinci devre mezunları da İzmir-Afyonkarahisar-Manisa-Bandırma hatlarına gitmişlerdi. Şimendüfercilikte aktif rol alan Türk gençleri, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması üzerine, işten atıldılar (Tutsak, 2002: 202-203). Ancak bu mektepten yetişen gençler, İstiklal Harbi'nde ve Kurtuluş'tan sonra, bütün demiryolu işletmelerini ele alıp, yürüttüler (Moralı, 2002: 81).

1.1.8.4. Jandarma Mektebi

Gideri merkez taburu sandığından ödenecek olan İzmir Jandarma Mektebi, padişah iradesi ile 2 Temmuz 1323'te açıldı (AVS, 1326: 155). Mektebin idare ve eğitim heyeti şöyleydi (AVS, 1326: 155):

Nazır: Miralay (Albay), altın ve gümüş imtiyaz madalyaları sahibi ve fahri padişah yaverlerinden ve Vilayet Jandarma Alayı'nın düzenlenmesiyle görevli Thomas Bey.*

Muallim: Vilayet Polis Müdürü 1. derece, 2. kademedeki Yunan madalyası sahibi Mazhar Bey.

Muallim: Binbaşı ve gümüş liyakat ve Yunan madalyaları sahibi, Süreyya Vapuru'nda memur Tabib Haydar Bey.

Muallim ve Müdür: Kolağası, gümüş liyakat ve Yunan madalyaları sahibi Hamdi Efendi.

Muallim: Gümüş liyakat ve Yunan madalyaları sahibi Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Seyfeddin Efendi.

Muallim: Gümüş liyakat madalyası sahibi Mülazım-ı Sani (Teğmen) Rıza Efendi.

Muallim: Gümüş liyakat madalyası sahibi Mülazım-ı Sani (Teğmen) Ömer Efendi.

Muallim: Gümüş liyakat madalyası sahibi Mülazım-ı Sani (Teğmen) Rahmi Efendi.

Burada eğitim ve öğretim görecektir subay ve kişilerin yol, yemek ve diğer masrafları için, ödenmesi gereken yıllık 46.000 kuruşun, Aydın Vilayeti Jandarma Alayı'nın tasdik edilmiş olan tahsisatından devrettirilmek suretiyle, merkez taburu sandığından ödenmesi konusunda seraskerlikten Sadrazam'a sunulmuş pusula, Sadrazam Ferid Paşa tarafından da saraya arz edildi ve konuya ilişkin padişah iradesi, 15 Haziran 1907'de çıktı (BOA İ AS 66/1325 Ca-02, 1325: 1).

Mektep, biri zabıta, diğeri karakol ve posta kumandanları sınıfı olmak üzere; 4'er aylık 2 sınıftan ibaretti. Açıldığında, zabıta sınıfına çavuşluktan Mülazım-ı Saniliğe (Teğmen) terfi etmiş olan ve hepsi de okur-yazar olan dokuz efendi dahil oldu. Mektebin bu sınıfında; "Talim ve Terbiye-i Askeriye, Usul-ı Muaşeret ve Ahlak, Tarih, Coğrafya-i Osmani, Talim-i Endaht-ı Nazariyat ve Ameliyatı, Jandarma Nizamnamesi, Jandarma Muharreratı, Jandarma Vezaif-i Ameliye ve

* Okulun açılışı sırasında bir konuşma yapan Jandarma Kumandanı Kaymakam Sadettin Bey'in verdiği bilgilerden, okulun nazırı Thomas Bey'in İtalyan olduğunu öğreniyoruz (Huyugüzel, 2004: 210).

Hususi, Muamelat-ı Adliye'den Hukuk ve Ceza Kanunnameleri dersleri pratik ve özet bir şekilde öğretilmekteydi (AVS, 1326: 155).

Karakol ve posta kumandanları sınıfına da, askerliğini yapmış ve az çok okur-yazarlığı olan çavuş ve onbaşılar devam etmekte ve bu sınıfta Akaid-i Diniye, Talim-i Endaht-ı Nazariyat ve Ameliyatı, Furosiyyet (at yetiştirme, ata binme ve terbiye etme), Dahiliye-i Seferiye ile Ceza Kanunname-i Hümayunları, Usul-ı Muaşeret, Ahlak, Tarih, Coğrafya-i Osmani, Hıfzüs-sıhha, Jandarma Nizamnamesi Raporları, Terbiye-i Askeriye, Hesab dersleri öğretilmekteydi (AVS, 1326: 156).

Mektebin ilk eğitim-öğretim yılında zabitanın 7* ve diğer sınıftan 41 kişi diplomalarını almış ve yemin törenleri de icra edilmişti. (AVS, 1326: 156)

Diplomalarını alan 7 zabıt şunlardı (AVS, 1326: 156):

- Piyade Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Haşim Efendi,
- Piyade Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Ali Rıza Efendi,
- Piyade Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Ahmed Efendi,
- Piyade Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Edhem Efendi,
- Piyade Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Ali Efendi,
- Piyade Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Mehmed Arif Efendi,
- Süvari Mülazım-ı Sanisi (Teğmen) Cemal Efendi.

Zabitan ve diğer sınıf üyelerinin göstermiş oldukları liyakat ve iktidar, mektepte kısa zamanda şahit olunan ilerleme ve düzen, idare ve öğretim heyetinin çalışmaları sonucu olduğundan, Vali Faik Bey tarafından padişaha bir arz dilekçesi gönderilmiş, mektep idare ve öğretim heyetinin nişan ile taltif edilmeleri istenmişti. Heyet, nişan ile taltif edilmiş ve zabitan efendiler, kaza zabita memurluklarında, çavuş ile onbaşılar da nahiye memurluklarıyla karakol kumandanlıklarında istihdam edilmek üzere görev yerlerine sevk edilmişler ve sevk edilenlerin yerlerine yeni öğrenciler çağrılmışlardı.

Eğitimlerini bitirenler, işbaşına geldiklerinde, maiyetlerindeki bireyleri, gördükleri eğitim ve terbiye dairesinde yetiştirmeye ve iyi bir şekilde istihdam etmeye çalışarak, kendilerinden talep edileni vereceklerdi. Öyle ki; bu düzen ve olgunlaşma, Jandarma Alayı'nda da görülmeye başladı. Birkaç sene içerisinde de bu yüce amaca ulaşılacağı beklenmekteydi (AVS, 1326: 156).

* Bu okul hakkında bilgi veren Tutsak (2002: 200-201), 4 zabitin diploma aldığını belirtir. Oysa, diploma alan, 7 zabittir.

Gayrimüslim talebelerin de devam ettiği İzmir Jandarma Mektebi, 19 Mart 1914'te Manisa'ya nakledilmiş; 1925 yılında da Hilal'de yeniden açılmış, 1930 Ekim'inde de Edirne Vilayeti'ne taşınmıştır (Tutsak, 2002: 201).

1.1.8.5. İzmir Erkek Muallim Mektebi

1874'te, Aydın Vilayeti Valisi Hamdi Paşa* tarafından kuruldu. Hamdi Paşa, İzmir'de mevcut mektepleri gezmiş; binaları, öğretim yöntemlerini gayet basit bulduğundan ve mekteplerde fen namına bir faaliyet bulunmadığından çok üzülmüş, öğrencileri mektepte yalnız el tahtaları üzerinde Elifba, Sure, Arapça Sarf ve Nahiv okurken görmüş, binalarla beraber, öğretmenleri de yetersiz bulmuştur.

Paşa, bunun üzerine, Kuşadası'ndan getirttiği, "Sıtkı Efendi" isminde bir hocayı, 6 ay boyunca, mevcut öğretmenlere eğitim vermekle görevlendirdi. Vali Hamdi Paşa, bu öğretim için az çok fenleri içeren bir program yaptı. Bu teşebbüsün istediği sonucu vermediğini görünce, bu sefer, öğretmen yetiştirmek için bir okul açmaya karar verdi.

Paşa, "Darümuallimin" adı altında, İzmir'de, Pazaryeri'ndeki Üsküdari medresesini mektebe çevirdi; öğretim için Manisa'dan "Sadık Efendi" isminde bir hocayı getirtti. Bütçede ödenek bulunmadığından, bu öğretmenin maaşı da Evkaf Medresesi'nden verilmeye başlandı (İEMMMM, 1932: 6).

Okulun tahsil süresi 2 sene olup, öğrencileri de tamamıyla sarıklı idi. Mektep binası da pek yeterli değildi. Sadık Efendi, burada, 10 sene muallimlik yaptı. Ondan sonra, yerine İzmir Müfettişi Sait Efendi tayin edildi ve yaklaşık olarak 5-6 sene süreyle, mektebin tek öğretmeni olarak çalıştıktan sonra, Rüşdiye Eski Başmuallimi Kıbrıslı Kamil Efendi, bu göreve atandı (İEMMMM, 1932: 6-7). Vazifesinin ilk dönemlerinden itibaren, Kamil Efendi'nin maaşı, maarif bütçesinden karşılandı. Kendisi, 1897'de ölene kadar, bu görevi yürüttü (İEMMMM, 1932: 6-7).

Aslında, devlet daireleri için, bu gibi tahsisat olarak ayrılan paraların yerel menafi sandıkları hasılatından ödenmesi, menafi sandıkları eski nizamnamesinde

* İEMMMM'sında (1932: 6), Paşa, İzmir Valisi olarak verilmiştir. Oysa İzmir, sancaktır. Dolayısı ile Hamdi Paşa, Aydın Vilayeti valisidir.

yazmaktadır. Fakat sonradan, eğitim için başka yardım hissesi oluşturulduğundan, Darümuallimin ödeneğinin, bundan sonra, menafî sandığı hasılatından ödenmesine gerek kalmadı. Bu yüzden, İzmir Darümuallimini'nin menafî sandığının 2/3'lük faizinden ödenmekte olan yıllık 14.400 kuruş tahsisatın 1888 yılı Mart başından itibaren maarif bütçesine ilave edilerek, maarif tahsisatından ödenmesine, Meclis-i Mahsus-ı Vala'da karar verildi. Bu karar, padişah onayından da geçti (BOA İDH 1088/85351, 1305: 1).

Böylece, 1888 yılı Mart başından itibaren hem Kamil Efendi'nin maaşı, hem de mektebin giderleri, maarif bütçesinden karşılanmaya başlandı.

20 Aralık 1890'da ise Darümuallimin için öğretmen tahsisatı olarak harcanmasına önceden izin verilen 1200 kuruşun Maarif Nazırı Münif Paşa'nın gönderdiği yazı gereğince, 700 kuruşunun öğretmene; 420 kuruşunun, 60'ar kuruştan toplam 7 öğrenciye aylık olarak verilmesine; ayrıca 60 kuruşun okul hizmetlilerine ve 20 kuruşun da okulun ufak tefek masrafları için ayrılmasına, bunun için gereken muamelelerin yapılmasına dair Sadrazam Kamil Paşa'nın arzına padişah onay verdi (BOA İDH 1210/94771, 1308: 1).

Bu durumda, 1890 yılında mektebin 60'ar kuruş maaşlı 7 öğrencisinin olduğunu ve 1897'de ölene kadar mektebin muallimliğini yürüten Kamil Efendi'nin maaşının 700 kuruş olduğunu öğrenmiş olmaktayız.

1894 yılında 11 öğrencisi olan okulda, Kamil Efendi ile beraber, Muallim Muavini Mustafa ve Hüsn-i Hat Muallimi Hacı Şakir Efendiler de bulunmaktaydı (AVS, 1312: 146).

1895'te, okulun 22 öğrencisi vardı. Kamil ve Şakir Efendiler, yine öğretmenlik görevlerini yürütmektedirler (AVS, 1313: 122).

1898 yılında okul, 20 öğrenciye sahipti. Fakat Kamil Efendi vefat ettiği için, yerine oğlu Yusuf Ziya Efendi, mektebin öğretmenliğini yürütmekteydi. Hüsn-i Hat Muallimi yine Hacı Şakir Efendi olup, bevvablık görevini Abdülkerim Efendi yürütmekteydi (AVS, 1316: 96; İEMMMM, 1932: 7).

1899 ve 1902 yıllarında mektepte, 21'er öğrenci vardı ve muallim kadrosu aynı idi (AVS, 1317: 96; 1320: 84).

1908'de 47 öğrencisi bulunan İzmir Darülmuallimini Muallimi Yusuf Ziya Efendi, Ulum-ı Riyaziye Muallimi Halid Bey ve Hüsn-i Hat Muallimi de Fahri Bey'di (AVS, 1326: 136).

Görüldüğü gibi; bu tarihte Ulum-ı Riyaziye Muallimi de mektebe alınmış olup, öğrenci sayısında önemli denecek sayıda artış gözlenmektedir.

İbtidai okullarına öğretmen yetiştirmek için açılmış olan Darülmuallimin'den mezun olanlar, merkez ve taşra ibtidilerinde öğretmenlikle görevlendirilmekteydiler (AVS, 1326: 140). Fakat her sene, 15-20 kadar talebenin diploma aldığı bu okulun mezunları önce İzmir ibtidailerinde, sonra köy ve kasaba ibtidailerine "muallim" sıfatıyla tayin olmaktadır (Cevad Sami, Hüsnü, 1323: 166).

1909'da mektebin eğitimi 3 seneye çıkarıldı; öğretim heyeti de değişti. Üsküdari Medresesi yeterli gelmediğinden mektep, Beyler Sokağı'nda Salepçizadeoğulları'nın evine taşındı. Geceleri öğrenciler, çeşitli medreselere dağıtılmaktaydılar. Artık 1910'da hükümet, öğrencilere ayda 1'er lira vermekteydi. Yine bu yıl mektep, Keçeciler içinde, Ragıp Paşa'nın ahşap konağına taşındı. 1911'de mektep, yatılı hale getirildi; öğrenci sayısı 150'ye çıkınca da bina yeterli gelmediğinden, yatakhane olarak kullanılmak üzere, Namazgah altında bir daire tutuldu. Gece mütalaayı ve dersini bitiren öğrenci, buraya, yatmaya gelirdi. Ragıp Paşa'nın evinin sıhhatli bir bina olmadığı anlaşıldığından, mektep, 1912'de, Bayraklı'da Yahya Paşa'nın evine taşındı (İEMMMM, 1932: 7). Bu sene, okuldan 42 öğrenci, öğretmen olarak mezun oldu (Alkan, 2000: 217).

1913 yılında Darülmuallimin, 4 yıla çıkarıldı. Önceden sadece ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştirilirken, artık rüşdiyelere de öğretmen gönderilmekteydi. Programa Cebir, Usul-i Defteri, Kozmografya gibi yeni dersler eklendi (İEMMMM, 1932: 7). 1913-1914 eğitim-öğretim yılında, mektepte 113 Müslüman öğrenci eğitim görmekteydi (Alkan, 2000: 217).

1914'te Kız Öğretmen Okulu, Bayraklı'da Yahya Paşa Konağı'na, Darülmuallimin Mektebi de 1932'de Kız Öğretmen Okulu olarak işlev veren Karşıyaka'daki binaya taşındı. 1913 yılına kadar Rahmi, Nazmi Ziya, İlyas Bahri ve İbrahim Sefa Bey'ler, mektebin müdürlüğünü yürüttüler. 1913'ten sonra Ethem Nejat

Bey, müdür oldu. Kastamonu Maarif Emini Osman Bey'in müdürlüğünden sonra, 1915'te mektep, 2. Kordon'da, güzel bir yerde bulunan Dames de Sion'a nakledildi.

İlk kurulduğunda öğrencileri sarıklı olan, binası medreseden bozma bir yapı arz eden ve fiziki olarak yeterli olmayan ve sonradan, öğrencileri yatmak için geceleri medreselere dağıtılan Darülmualimin'den yetişen öğrencilerin, öğretmen olarak nitelikli bir eğitim veremeyecekleri ve veremedikleri de ibtidailerin durumuna ve burada verilen eğitime bakıldığında anlaşılmaktadır. Ancak özellikle 1913'ten itibaren Darülmualimin'de bir dönüşümün yaşanmaya başladığını söyleyebiliriz. Çünkü mektep, hem 4 sene olmuş ve yeni dersler eklenmiş, hem de rüşdiyelere de öğretmen yetiştirmeye başlamıştı.

Bu fikri destekler tarzda, Bezmi Nusret Kaygusuz da 1918 yılını anlatırken; Darülmualimin'den çok zeki ve kabiliyetli gençlerin yetiştiğini, bunlardan mektep müdürü, maarif müfettişi ve maarif müdürü olanların çok olduğunu belirtmektedir (Kaygusuz, 2002: 135).

Bezmi Nusret Kaygusuz, 1916'da, Selahaddin Bey'den boşalan Darülmualimin Tarih ve Coğrafya öğretmenliğine, vekaleten atandı. Kendisi, öğretmen adaylarına tarih dersinde Lidya Krallığı'nı, Kral Krezüs'ün Filozof Solon ile olan görüşmesini, ömrün sonuna kadar bahtiyarlığın belli olmadığı hakkında Solon'dan aldığı cevabı, İran Şahı Keyhüsrev'e esir düştüğü zaman Solon'u hatırlayıp, ismini tekrarladığını, Lidya'nın tarihi durumunu ve bugünkü Sard harabelerini anlatabilmekteydi.

Bezmi Nusret'in mektebe bu şekilde hazırlıklı gelmesi, kendisinin, 1917'de Tarih ve Coğrafya öğretmenliğine asaleten atanmasına sebep oldu. Kendisi bu görevle beraber, Alman Mektebi öğretmenliğini de yürütmekteydi. İki mektep de, Belavista Caddesi üzerinde idi. Darülmualimin Mektebi, bu cadde üzerinde savaş sırasında işgal edilen Dames de Sion Mektebi binasındaydı. Bezmi Nusret, bu iki mektepten aldığı 12 altın liranın geçimlerine yettiğini, hatta arttığını belirtmekteydi. Çünkü bu dönemde günde 20 kuruşla, bir aile, mükemmelen geçinebilmekteydi (Kaygusuz, 2002: 130-131). Demek ki, Bezmi Nusret, Alman Mektebi'nde de çalıştığından, aldığı para artmakla beraber, genel olarak bakıldığında; Darülmualimin öğretmenlerinin maaşları, savaş yıllarında dahi geçimlerini sağlamaya yetmekteydi.

Mektepte Felsefe, Pedagoji, Hesap, Türkçe, Hikmet, Kimya, Ziraat, Edebiyat, Hukuk, Resim, Tarih ve Coğrafya dersleri verilmekteydi. Okulun müdürü Osman Nuri'ydi. Muavin Akif Efendi ise, sarıklı bir zattı (Kaygusuz, 2002: 131).

Bu derece önemli dersler veren, öğretmen yetiştiren ve 1913'ten sonra iyiye doğru gitmekte olan bir kurumun idarecilerinden birinin sarıklı olması ise enteresandır.

Meklep yatılı olduğu için, öğretmenlerin haftada 2 gece yatma zorunluluğu vardı. Burada öğrenciler, öğretmenlere bağlı ve hürmetliydi. Bezmi Nusret, mektebin, 1917'de 3 sınıf olduğunu belirtmektedir (Kaygusuz, 2002: 131-132). Bu durumda, 1913 yılında 4 seneye çıkarılmış olan mektebin eğitim süresinin, hemen birkaç yıl içinde -1917'de- tekrar 3 yıla indirildiği görülmektedir.

Mektepte, 300'e yakın öğrenci vardı. 3. sınıftaki öğrenciler arasında 40-50 yaşlarında olanlar da vardı. Bunlar, önceden öğretmen iken, eksik tahsillerini tamamlamak için Darümuallimin'e getirilmiş olan öğrencilerdi.

Bezmi Nusret, 1. sınıfa Osmanlı Tarih ve Tabii Coğrafya; 2. sınıfa Umumi Tarih ve Umumi Coğrafya; 3. sınıfa da Asr-ı Hazır Tarihi ve İktisadi Coğrafya derslerini vermekteydi. Kendisi, Coğrafya'da eksiği olduğundan ve gaz bulunmadığından kör bir yağ kandilinin ışığı altında gece yarısına kadar kitap okuyup, ertesi günün derslerini hazırlayıp, kürsüden öğrencilere hitap etmekteydi. Öğrencilerin allame zannettiği bu hoca bilgilerini; uykularını feda ederek, ne kadar zahmetle toplamaktaydı.

Yine 1917'de mektebin müdürü değişti; Azerbaycanlı, İsviçre'de pedagoji tahsil etmiş olan şerif Bey, bu göreve atandı. Bu kişi, herkesi darılttı; hatta Tahir Hayreddin gibi zeki ve çalışkan üç-dört öğrencinin başka mekteplere gitmelerine sebep oldu (Kaygusuz, 2002: 132).

Bezmi Nusret, 900 kuruş maaşla, mektebin Edebiyat ve Hukuk öğretmeni oldu. Kendisi, Hukuk Fakültesi mezunu olduğundan, derslerine sadece öğrenciler değil, öğretmenler de girmiş; bu durumda bazı dersleri konferans salonunda vermek zorunda kalmıştı. Boş kalan Tarih ve Coğrafya öğretmenliğine de önceden sarayda müezzinlik yapmış olan Eyüp Sabri atandı. Bu kişi, Tarih alanında yeterli olmadığından, ilk derste öğrenciler, kürsü kapaklarını indirip kaldırmaya başladı ve Eyüp Sabri, İstanbul'a döndü. Yerine, Selanikli Nusret Bey atandı. Bu dönemde ve

bu okulda öğretmenlerde şahsiyet, ilim, zeka, anlayış, kavrama gibi özelliklerin bulunması gerekmektedir. Aksi durumda, öğrenciler, kürsü kapaklarını indirip, kaldırarak, durumu protesto etmekteydiler. Fakat yukarıdaki vasıflara sahip bir öğretmenden teneffüste bile istifade etmek istemekteydiler (Kaygusuz, 2002: 133). O zaman İzmir Darümuallimini'nin, özellikle son dönemde, kaliteli bir eğitim verdiğini söyleyebiliriz.

Mektebin, Haziran 1918 yılında yapılan imtihanları çok iyi geçti. 1919 yılında Bezmi Nusret, 1500 kuruş maaşla, maarif başmüfettişliğine atanmış, Darümuallimin ve Alman Mektebi öğretmenliğinden ayrılmış, yine aynı yıl doğrudürüst çalışmadan bu makam, siyasi olarak lağv edilmiş ve Bezmi Nusret, işsiz kalmıştı. Fakat burada önemli olan nokta, Bezmi Nusret'in işten çıkarıldığında, öğretmenliği zamanında biriktirmiş olduğu 100 kadar altına güvenmiş olmasıdır (Kaygusuz, 2002: 140-144).

Demek ki, önemli okullarda öğretmenlik yapan kalifiye bir öğretmen, savaş yıllarında dahi, az da olsa, geçiminden başka birikim yapabilmekteydi.

1.1.8.6. İzmir Kız Muallim Mektebi

1909 yılında, İzmir'de, hanım muallim yetiştirmek için, Vilayet Maarif Meclisi tarafından, bir Darümuallimat mektebi açılması kararı kabul edildi. Fakat mektep, hemen açılmadı. 1913 yılında, Karşıyaka'da, Darümuallimat Mektebi'nin inşaatıyla ilgilenmek üzere, bir komisyon kuruldu. 1914 yılında mektep binası inşaatına hız verildi (Tutsak, 2002: 197).

Bu arada, 1914'te Kız Muallime Mektebi, Bayraklı'da, Yahya Paşa'nın Konağı'nda hizmet vermeye başladı (İEMMMM, 1932: 7).

1915'te mektebin inşaat halindeki binasının etrafındaki gayrimüslim arsa ve bağları istimlak edildi. Küçük Yamalar Dağı'nın eteklerine yakın bir bostan tarlası içinde kurulan Darümuallimat Mektebi'nin etrafında fakir Türklerin tek-tük evleri bulunmaktaydı. Mektep, buradaki eğitimine, 1915'te, 45 talebeyle başladı. İlk müdürü Salih Bey olan mektebin 5 öğretmeni vardı. 1916-1917 ders yılında Darümuallimat'a 85 öğrenci alınmasına karar verilmiş; fakat mektep binasının dar olması, binaya yeni bölümlerin ilave edilmesi kararının çıkmasına sebep olmuştu.

1916 Ekim’inde, mektepte, Resim ve Beden öğretmenleri gayrimüslim olmak üzere, müdire ve muavinler dışında toplam 11 öğretmen görev yapmaktaydı (Tutsak, 2002: 197-198)

Bu tarihteki mektebin memur kadrosu ise şöyleydi (Tutsak, 2002: 197-198):

Tablo 2
İzmir Kız Muallim Mektebi’nin Memur Kadrosu

MEMURİYETLER	MUALLİM VE MEMURLAR	ÜCRETLER (Kuruş)
Müdire	Sabiha Hanım	1.400
Muavine	Ayşe İsmet Hanım	750
Fenn-i Terbiye ve İlm-i Ahval-i Ruh Muallimi	Enver Bey	800
Ahlak, Malumat-ı Diniye, Kitabet ve Edebiyat Muallimi	Talat Bey	700
Tarih ve Coğrafya Muallimi	Necati Bey	700
Hesap, Cebir ve Usul Defteri Muallimi	Kazım Bey	800
Kur’an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye Muallimi	Sadi Bey	800
Lisan-ı Ecnebiye Muallimi	Sırrı Efendi	300
Hatt Muallimi	Adil Efendi	200
Terbiye-i Bedeniye Muallimesi	Mankilyan(?) Hanım	300
Resim ve Programı Muallimesi	Polen Pavlonc(?)	200
Musiki Muallimi	Tevfik Bey	300
Dikiş ve Nakış Muallimi	Müdire Sabiha Hanım	300
Hendese Muallim Vekili	Akif Bey	600
Malumat-ı Tabiiye Muallimi	Mahir Bey	600
2 Tabahat-ı Sabahat	-	300
1 İktisab ve İdare-i Beytiye	-	300
Sanayi-i Ziraiye ve Bahçıvan Muallim Vekili	Nadir Bey	400
Çamaşır Yıkama ve Ütü Muallimi	-	300

1918 yılında mektebe gelen Bezmi Nusret, imtihan komisyon üyeleri ile beraber, Edebiyat Öğretmeni ve Darülmualimat İkinci Müdiresi Makbule Hanım’ın imtihanlarını yapmış ve Mektep Müdiresi Sabiha Hanım’ın konukseverliğinden de memnun kalmıştı (Kaygusuz, 2002: 133-134).

Daha sonra mektebin müdireliğini Makbule Hanım üstlendi ve 23 Ekim 1919’da da onun yerine, Zehra Arif Hanım göreve getirildi. Mektep, 1921-1922 ders

yılı başında kapatıldı (Tutsak, 2002: 198). Bugün Darülmuallimat Mektebi, Karşıyaka Anadolu Ticaret Lisesi olarak hizmet vermektedir.

1.1.8.7. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi

Midhat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında, kendisine bağlı şehirlerde açtığı "ıslahhane" adlı sanat okullarının olumlu sonuçlar vermesi, bu konuda yeni teşebbüslere neden oldu. Islahhanelerde, ayırım yapılmaksızın, yoksul ve kimsesiz çocuklara genel dersler ve meslekler öğretilmekteydi. Yatılı olan bu okulların sağladığı başarı göz önüne alınarak, ülke genelinde sanayi okulları açılması planlandı (Martal, 1999: 37).

Sanayi eğitimini de yaygınlaştırmayı isteyen devlet, 21 Haziran 1867'de, tüm vilayetlerde, ıslahhanelerin açılması kararını aldı. Midhat Paşa'nın ıslahhaneler için hazırladığı nizamname, bu konuda yol gösterici kabul edildi ve 25 Temmuz 1867'de vilayetlere gönderildi. Ardından, birçok büyük vilayette ıslahhaneler açılmaya başlandı. İzmir Islahhanesi de bu gelişmelerin neticesinde, "Islahhanelere Dair Nizamname" 'ye göre açılan ilk ıslahhanelerdendi (Koyuncu, 1993: 19).

Okul, 1868-1869 eğitim-öğretim yılı başlarında açıldı. Islahhane, şimdiki Midhat Paşa Endüstri Meslek Lisesi'nin bitişiğindeki askeri hastanenin bulunduğu alan üzerinde, uzun pavyonlar halinde bulunan, Sahil Sıhhiye Karantina Tahaffuzhanesi'nin işgal ettiği binalarda kuruldu ve Tahaffuzhane, Urla İskeleye'ne nakledildi. Okul, vilayetten atanan öğretmen ve sanayi ustaları ile eğitime başladı. 25 Kasım 1869 tarihli Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen mazbatada, İzmir Islahhanesi öğrencilerinin birinci yıl sonu sınavlarının yapıldığı ve öğrencilerin hayli gelişme kaydettiği yazmaktadır. Ayrıca Nezaret'e gönderilen öğrencilerin ürettikleri Asakir-i Zabtiye'ye ait setre, pantolon, kundura, çizme ve seccade örnekleri de gönderildi. Kimsesiz ve fakir çocukların barındırılıp, zanaat öğretilerek hayata kazandırılması amacının güdüldüğü ıslahhanede, 1. yılın sonunda, 200'e yakın öğrenci vardı.

İzmir Islahhanesi, mali yönden vilayet denetimindeki bir vakıf kurumuydu. Okulun açılışı, vilayet bütçesinden ve bazı yardımseverlerden sağlanan toplam 200.000 kuruş ile yapıldı. Fakat okulun sürekli gelir getirecek gayrimenkullere ihtiyacı vardı. Bu durum, 3 Şubat 1869 tarihli Vilayet İdare Meclisi'nin yazısı

üzerine, Tire'deki Kadife-i Kebir Çiftliği ile, İzmir'deki satış mağazasının, padişah tarafından, okula akar olarak verilmesiyle sonuçlandı (Koyuncu, 1993: 19-20).

Ayrıca 1880 yılı itibariyle, İzmir'de neşrolan Aydın Gazetesi'nin geliri, Mekteb-i Sanayi'ye aitti (AVS, 1297: 80).

İlk etapta Mekteb-i Sanayi, dar bir kadroya sahipti; öyle ki, okulda 1880 yılında müdür ve vekilharçtan başka; muallim, marangoz ustası ve Fransızca muallimi bulunurken, bir yıl sonra bu kadroya umur-ı hesabiye katibi, kunduracı ve terzi ustasının eklendiğini, fakat kadroda Fransızca mualliminin bulunmadığını görmekteyiz (AVS, 1297: 62; 1298: 88).

1888 yılında Sanayi Mektebi'nin genel idaresi, memleket ileri gelenlerinden birkaç zat ile Vilayet Defterdarı Kadri Beyefendi'nin elindeydi. Mektebin yönetiminde ise, bir müdür ile Malumat-ı Hesabiye Katibi; iç işlerden sorumlu olmak üzere bir Dahiliye memuru, İslam ve Hıristiyan 2 ders muallimi vardı. Bu tarihte, mektepte yerli ve yabancı 143 yetim bulunmaktaydı. Bu yetimlerin her biri, bir zanaatla meşguldü.

Islahhanenin, bir zamandan beri perişan bir halde ve kapanacak derecede iken yeniden düzenlenmesi, Defterdar Kadri Bey'in fedakarane çalışmaları sayesinde oldu. Fakat talep edilen seviyeye hala gelemedi. 1888 yılında Islahhane'de marangozluk, demircilik, terzilik, kunduracılık, kundura makineciliği, mürettiblik, mücellidlik, dokumacılık, çorapçılık, çulhalık, musikacılık öğretilmekteyken, bazı önemli sanayi dallarının açılması da kararlaştırılmıştı.

Islahhanede her sanat için çeşitli odalar olduğu gibi, müşterilere kolaylık olması için, Kemeraltı Caddesi'nde terzihane ve kundurahane ile dokumahane ve çorabhanenin hususi dükkanları vardı. Bu dükkanlarda her çeşit elbise, ayakkabı, dokumaya mahsus eşya ve çorabın en nefisleri, diğer dükkanlara nispetle daha ucuz olarak satılmaktaydı.

Demir işleriyle marangozluğa ait eşyanın depoları, ıslahhanenin içindeydi. Islahhanede üretilen eşyanın tamamı, öğrencilerin mahsulüydü.

Öğrencilerin yiyecek ve giyecek gibi zorunlu ihtiyaçları, mektebin geliri yeterli olmadığı için hayır sahiplerinin bağışlarıyla karşılanmaya çalışılırken, padişahın inayetiyle ihsan buyurulmuş olan büyük bir arsanın değerinden elde edilecek olan meblağ, mektebin gelecekteki durumunu sağlamlaştıracaktı.

Öğrencilerin iç idareleri, günlük işleri yatılı askeri okul öğrencileri gibi nizamname ve hususi kanunlara uygun olarak, muntazam bir şekilde cereyan etmekteydi. Eğitim süresi 5 yıl olan bu okuldan, süre bitiminde, imtihan ile derecesine göre, öğrencilere diploma verilmekteydi. Böylece sanat tahsil ederek okuldan mezun olan öğrencilerin sanatlarını dışarıda icra edebilme durumları var iken, isterlerse uygun bir ücret ile yine mektepte çalışmalarını da olanak dahilindeydi.

Islahhanenin perişan durumundan kurtulmasında ve geleceğinin temininde Defterdar Kadri Bey'in büyük emeği vardı (AVS, 1304: 82-84).

Mekteb-i Sanayi öğrencileri, rüşdiye, idadi, Rum ve Ermeni öğrencileriyle beraber, 1888 yılında, padişahın tahta çıkış yıldönümü kutlamasında yerlerini aldılar (Hizmet Sayı 184, 1888: 1-2).

1890 yılında, ıslahhanede 130 civarında öğrenci vardı. Bu sene, sanayi dallarına dökmeçilik de eklendi ve dökme yapmak için demirhaneye 18 beygir gücünde bir makine konuldu (AVS, 1306: 51).

28 Nisan 1891 Salı günü çıkan Hizmet Gazetesi, Mekteb-i Sanayi'nin, geçen Perşembe günü yeni mektebe naklolunduğunu ve bazı öğretmenlerin orada iftar ederek, padişaha dualar ettiğini yazmaktadır (Hizmet Sayı 447, 1891: 1). Demek ki okul, yeni binasına 23 Nisan 1891'de taşındı.

Okulun Karataş'ta Mekteb-i Sultani olmak üzere inşa edilen yeni binasına taşınışı, Dahiliye Nazırı tarafından, Sadrazam'a şöyle anlatılmaktadır (BOA DH MKT 33/40, 1310: 1-2):

Ahşab Mekteb-i Sanayi'nin zaten harab olması nedeniyle, buradaki çocukların boş binaya nakli, eski Mekteb-i Sanayi'nin ise Afrika'dan gelecek zenci esirler için misafirhane haline getirilmesi ve mektebe de padişahın adının verilmesi konusunda, Aydın Vilayeti'nden gelen isteğe olumlu yanıt verilmiş ve padişah izniyle bu mektep bugün, "Mekteb-i Sanayi-i Hamdiye" adıyla anılmakta -1893 itibariyle- ve 150 kadar öğrenci de burada eğitim görmekte ve zanaatla meşgul olmaktadır.

1891 yılında mektebin Nazır-ı Umumi'si Vilayet Valisi Halil Rıfat Paşa'ydı. Öğrencilerin de istihdam edildiği bu dönemde, vilayet matbaasında bulunan mürettib ustası Mehmed Efendi ile mücellid ustası Mehmed Efendi, mekteb adına da çalışmaktaydı (AVS, 1307: 271). 1891'de maaşla mektep adına görev yapan bayan kalıçe öğretmenleri şunlardı (AVS, 1307: 271): Gördes Kari Kalıçe Muallimesi Zahide Hanım, Kula Kari Kalıçe Muallimesi Emine Hanım, Kula Kari Kalıçe Muallimesi Ümmühan Hanım.

Mektepte bulunan 136 öğrencinin var olan sanayiye taksimi de şöyleydi (AVS, 1307: 271):

<u>“Kunduracı</u>	<u>Kundura Makinecisi</u>	<u>Marangoz</u>	<u>Demirci</u>	<u>Dokumacı</u>	
17	8	20	15	15	
<u>Terzi</u>	<u>Çorapçı</u>	<u>Çulha</u>	<u>Mürettib</u>	<u>Mücellid</u>	<u>Kaliçeci”</u>
20	15	7	5	4	10

Öğrenciler, bu sene Vilayet Valisi Halil Rıfat Paşa'nın girişimiyle, 18.000 lira harcanarak yapılan fakat harabe olmaya yüz tutmuş olan, Mekteb-i Sultani binasında eğitim görmekteydiler. Bu binanın harab olan yerleri tamir edilerek, bina, talep edilen seviyeye getirilmişti.

Mektebin belirli olan gelirleri, İzmir dahilinde bir han ile 20 parça mağaza ve dükkan ile Tire kazasındaki Kadife-i Kebir Çiftliği'nin yarım hissesiyle, Balçova'daki ılıca ve birkaç parça bağ ve tarla kirasından yıllık tahsil edilen yaklaşık 1300 liradan ibaretti. Halbuki maaşlar, yiyecek ve giyecek vb. masraf yıllık 2000 lirayı bulmaktaydı. Mektebin durumu gittikçe kötüleşmekteydi.

Vali Halil Rıfat Paşa'nın gerek önceki, gerekse bu defaki valiliklerindeki çalışmaları ve hayır erbabından toplanan yardım ile açık kalan 70.000 kuruşun bir kısmı kapatılmakta, bir kısmı da seneden seneye devredilmekteydi. Mektebin devamı için yeni gelirlere ihtiyaç duyulmaktaydı (AVS, 1307: 272-273).

İşte, Vali Halil Rıfat Paşa'nın izniyle, 1889 yılında düzenlenen piyangodan mektep hissesine kalan 2.500 liranın bir kısmıyla, İzmir'e 1 saat uzaklıkta bulunan, eski zamanlardan beri “Agamemnon Kaplıcaları” adıyla ünlü ve harab olup uzun zamandan beri halkın istifade edemediği maden suları mevkiinde, Mekteb-i Sanayi'ye gelir olmak üzere, 4'er odalı 7 apartmandan; yani 7 daireden müteşekkil bir otel ile ayrıca munasip miktar oda ve içinde muntazam banyoları olan 4 köşk ve birbirinden ayrı olmak üzere 24 odadan oluşan, fukaraya mahsus diğer bir otel ve bu otelde ikamet edenler için de birçok banyolar ile adı geçen apartmanda oturanlara 7 daireden oluşan birçok hamamdan başka bir gazino ve lokanta ve birkaç dükkan inşa ettirilmekteydi (AVS, 1307: 273; 1308: 272-276).

Mevkiinin letafeti ve havanın güzelliğinden başka bu ılıcalardaki maden sularının Çeşme maden sularından daha faydalı olduğu bilindiğinden, bu ılıcalar az zamanda rağbet kazanacaktı. Böylece, inşaatlardan beklenen fayda sağlanacaktı.

1891 yılı itibariyle bu inşaatlardan yıllık 400 lira civarında bir gelir elde edilmekteydi. 1-2 sene içinde bu gelirin ikiye katlanacağı aşıkardı. Bu para, mektebin gelirine eklendiğinde, mektebin açığı azalacaktı. Halil Rifat Paşa'nın, öncekinden daha büyük bir piyango oluşturulması için başlattığı teşebbüsten beklenen fayda sağlanırsa, o zaman, mektebin geliri, giderinden fazla olacak ve mektepte daha fazla yetime hizmet verilebilecekti (AVS, 1307: 273-274).

İşte, düzenlenmesi düşünülen bu piyanonun Şura-i Devlet'çe kabul edildiği ve evrakların Meclis-i Has-ı Vükela'ya takdim edildiği, 12 Nisan 1891'de, İzmir basınında yer buldu (Hizmet Sayı 442, 1891: 1).

Mektepteki çorap, çulha ve kaliçe kısımları doğrudan doğruya mektep adına işlettirilmekteydi. Kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökmeçilik, terzilik sanatları ise bazı şartlarla sözleşmeli olarak kar ve zararı vb. kendilerine ait olmak üzere, esnaftan birer ustaya havale edilmişti. Bu yüzden bu sanatlar, mektebe yük olmamaktaydı. Mürettiblik ve mücellidlik tahsil eden öğrenciler, vilayet matbaasında staj görmekteydi. Demircilik kısmında mektepte çalışanlardan başka, Şirket-i Hamidiye Fabrikası'nda çalışan 9 öğrenci vardı.

Mektebin çeşitli sanayi dallarında çalışanlardan kendi başına üretim yapabilecek durumda bulunanların bazılarını ustalar tarafından günlük veya aylık ücret verilmekte ve bu ücretler mektep sandığında biriktirilerek, öğrencinin ayrıcalığı zaman kendisine takdim edilmekteydi.

Kaliçecilik yeni kurulmuştu ve biri Kula, biri Gördes işine mahsus olmak üzere, iki tezgah bu işte kullanılmaktaydı. Fakat tezgah sayısının artırılması planlanmaktaydı. Marangoz, demirci, dökmeçi mağazalarında her çeşit ürün imal edilmekteydi. Çoraphanenin ürünleri, Avrupa ürünlerine muadil olarak yapılmaktaydı. Çulha tezgahlarında bazı çeşit iplik ve yün kumaş, havlu, peştamal ve alaca vb. ürünler aynen kopya edilerek üretilmekteydi. Terzihanede mülkiye ve askeriye için her türlü elbise üretilmekteydi.

Mektepte Türkçe okumak ve yazmak mecburiydi. Yakında mektepte fakir ve kimsesiz kız çocukları için bir kız şubesinin açılması ve Gördes ve Kula'dan getirtilen kadın ustalar vasıtasıyla, halıcılık sanatlarının öğretilmesi planlanmaktaydı (AVS, 1307: 274-276).

1869 yılında olduğu gibi, 17 Ağustos 1892 tarihinde de Aydın Vilayeti'nden İstanbul'a; fakat bu kez saraya bir arz yazısı yollandı. Aydın Vilayeti Valisi Abdurrahman Paşa, bu yazıda, Mekteb-i Sanayi Eytamhanesi'nde 140 yetimin tahsil gördüğünü belirtmekteydi. Yeni bir yöntem ile 10'ar, 12'şer yaşlarındaki yetimlerin el emeği ile üretilen döşemelik kumaş, padişaha arz edilmek üzere, 180 arşın olarak imal edilmişti. Bu kumaşın bazı seçilmiş bölümleri, padişaha takdim için izinli olarak İstanbul'a giden Mekteb-i Sanayi Fahri Nazırı ve Aydın Vilayeti Defter-i Hakani Müdürü Saadetlü Süleyman Bey'e emanet edilmişti. Kumaşların padişaha arzında Süleyman Bey'e yardımcı olunması için, ayrıca Abdurrahman Paşa, özellikle saraya ricada bulunmaktaydı (BOA YPRK UM 25/10, 1310: 1).

1893'te Hamidiye Sanayi Mektebi'nin fahri doktoru, İzmir Hamidiye Askeri Hastanesi İkinci Tabibi Binbaşı Mustafa Efendi idi. Mustafa Efendi'nin hizmetlerinin karşılığında, ödül olarak, rütbe terfisiyle onurlandırılması için, mektep komisyonu tarafından, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen kararname, Padişah II. Abdülhamid tarafından Binbaşı'nın 1 derece terfi ettirilmesi şeklinde, 11 Nisan 1893'te onaylandı (BOA DH MKT 7/43, 1310: 1-3). Aynı yıl, Binbaşı "kaim-makam", askeri olarak yarbay rütbesi ile görevine devam etmeye başladı (AVS, 1311: 128).

1893'te mektep, kendi yetiştirdiği elemanlarını fazlasıyla istihdam etmekteydi. Öyle ki; Musika Muallimi Feridun Bey, Çorap Ustası Mustafa Neşet Efendi, Kazmir Kalfası Mustafa Rasih Efendi, Demir Dökmeci Kalfası Muharrem Naci Efendi hem mektepten yetişme ve hem de sanayi madalyası sahibi idiler. Bu sene, okulda 130 öğrenci vardı; ayrıca daha önce bulunmayan tenekecilik dalında, bu sene 8 öğrencinin eğitim aldığını da görmekteyiz (AVS, 1311: 128-131).

Mektebin açığı seneden seneye devredilip, 5-6 yüz liraya varmış iken, 1893 yılı Mart'ında vilayete bağlı belediyelerin gelirlerinin %2'sinden yıllık tahsil edilen 800 kûsur liranın padişah iradesiyle okula bırakılması emredilince, okulun geliri yıllık 2000 lirayı geçti. Bu sene de kalan borcun yarısından fazlası ödendi. Yine bu sene, Hükümet Konağı Caddesi'nde mektebin tüm ürünlerinin toplandığı büyük bir dükkan kurulması düşünülmekteydi. Mektepte yün ve pamuktan en iyi çoraplar, hamam takımları, saf yünden elbiselik kumaşlar, perdelik ve döşemelik de imal

edilmekteydi. Mektebe her sene Mart ve Ağustos aylarında mezun oranında öğrenci alınmaktaydı (AVS, 1311: 131-134).

1894 yılında, mektebin Rumca muallimi, kunduracı kalfalarından biri, kundura makinecisi, çorap ustası, kazmir ustası ve kalfası, çulha ustası ve kalfası, mürettib ustalarından biri; hep mektebin yetiştirdiği öğrencilerdendi (AVS, 1312: 148-149).

Mektebin yetiştirdiği öğrenciler, kendileri de dükkan açabilmekteydiler. Örneğin, Kemeraltı'nda Ekmekçibaşı Hanı bitişiğinde Beyler Sokağı'nda Mekteb-i Sanayi mezunlarından Mücellid Hasan Efendi, sanatını icra etmekteydi (Ahenk Aded 83, 1895: 4; Aded 84, 1895: 4).

1894 yılında mektepte imal edilen bazı ürünler şunlardı (AVS, 1312: 151-152):

- İpek hamam takımları,
- Saf yünden çeşitli elbiselik,
- "Elifi" adlı giysi,
- Yakası ve kolları düz olan giyecek; "leta",
- Gardrob, konsül, kanepeler,
- Seccade, panduf,
- Sarı, beyaz ve siyah binalara ait kapı çekmecesini ve sürme ve çak çak ve kilid topuzları ve çiçeği ve şamdanlar,
- Teneke ürünleri,
- Moda potin iskarpin.

Ayrıca bu sene, 1893 yılında düşünülen, Hükümet Caddesi'nde tüm ürünlerin toplandığı bir dükkan projesinin hayata geçirildiği ve dükkanın da açıldığı görülmektedir. Mektebin bütçesi ise bu sene denkti. Ayrıca mektebe kimsesiz, hastalığı olmayan, yaşı da 12'den aşağı ve 13'ten yukarı bulunmayan çocuklar kabul edilecekti (AVS, 1312: 153).

21 Şubat 1895'te Mamuretü'l-Hamid Mahallesi'ndeki caminin açılışına Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa, memleket ileri gelenleri ve İzmir'deki bazı okulların öğrencileriyle beraber, Mekteb-i Sanayi öğrencileri de katıldı. Burada, Mekteb-i Sanayi'den daha çocuk yaşta bir öğrencinin, ezberlediği nutku düzgün bir şekilde okuması, valiyi memnun etti. Vali, bu mektep sayesinde, sokaklarda kalabilecek olan çocukların böyle iyi bir hale geldiğini, bu küçük öğrencinin,

vaktiyle büyük adamların yapamayacağı şekilde nutku ezbere okuduğunu, bunun da padişah ve okul sayesinde olduğunu belirtti (Ahenk Aded 1, 1895: 2).*

1895 Mart'ında, Mekteb-i Sanayi için bir şube kuruldu. Bu şube iki yıllık ve ibtidai derecesindeydi. Böylece, okulun eğitim süresi, 7 yıla çıktı. Okulun ders programı da hem dini, hem uygulamalı, hem de çağın gereklerine uygun dersler konularak ve biraz da ağırlaştırılarak değiştirildi. Ayrıca bir önceki sene, programda görülmeyen Fransızca dersi de 4. ve 5. sınıfların müfredatına eklendi. Artık mektebe alınacak öğrenciler, önce iki yıllık şubede ibtidai derslerini görecekle, sonra sanayi kısmına; beş yıllık bölüme geçeceklerdi (AVS, 1312: 150; 1313: 127-133).

12 Temmuz 1895 tarihli Ahenk Gazetesi'ndeki bir yazı, Mekteb-i Sanayi'nin deniz hamamları sayesinde de gelir elde etmekte olduğunu ispatlamaktadır. Bu yazıda Mekteb-i Sanayi deniz hamamlarının, latif, açık ve bir burun üzerinde olduğu, diğer hamamlarda görülen süprütülere burada rastlanmadığı, hamam takımlarının temiz ve güzel olduğu yazmaktadır. Fiyat, en iyi takımlarla 1 aylık aboneye 35 kuruş gümüş mecdi ve 2. derece 30, takımsız olarak 12,5 kuruştı. Bundan sonra Hamidiye vapurları dahi hamamların bulunduğu yerdeki iskeleye yanaşacaktı (Ahenk Aded 38, 1895: 2).

Hamidiye Sanayi Mektebi'ne gelir getirmesi için Ağustos 1895'te Karataş'ta bulunan, "Tiyatr Barita" 'da mükemmel bir tiyatro sahneye konuldu. Tiyatroyu izlemek için 1100'den fazla seyirci geldi. Tiyatronun yeri deniz kenarında, latif bir yerde seçilmişti. Tiyatro biletleri 5'er kuruştı. Elde edilecek paranın kimsesiz çocukların okulu olan Sanayi Mektebi için kullanılacağını bilinmesinden dolayı, kısa zamanda tiyatrodan haberdar olan hemen herkes, oyuna geldi. Vali Paşa da oyuna teşrif etti. Burada Mekteb-i Sanayi ve Ecnebi Musikası çalmaktaydı (Ahenk Aded 49, 1895: 1).

1103 adet biletten mecdiye 20 kuruş hesabıyla 5515 kuruş hasılat toplandı. Bu paranın 1868 kuruşu oyunculara, musikacılara, süslere vs.ye sarf edildi. Mekteb-i Sanayi'e 3647 kuruş kaldı. Para, mektebin yeni kurulan şubesindeki öğrencilerin ihtiyaçları için kullanılacaktı (Ahenk Aded 49, 1895: 1).

* Gazete haberinde (Ahenk Aded 1, 1895: 2), bu öğrencinin sonradan 11 yaşındaki Hamdi olduğunun öğrenildiği belirtilmektedir. Bu, AVS'nde (1312: 153), verilen okula kabul şartlarına daima uyulmadığını göstermektedir.

Mektebe az da olsa sağlık hizmeti yoluyla gelir kazandırıldığı ya da gider yazılmadığı 21 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1895'te ilan edilmekteydi. şöyle ki; mektepte hasta olanlara Hamidiye Askeri Hastanesi Sertabibi Miralay İzzetlü Ali Bey Efendi, fahri olarak bakmaktaydı. Fakat hastaların muayene memurluğu ile eczacılık hizmetine, maaşla, hariçten biri tutulmaktaydı. İşte; Hamidiye Askeri Hastanesi Cerrahbaşı Kol Ağası Refetlü Ramiz Efendi, maaşlı kişinin görevini fahri olarak yapmayı üstlendiğinden, mektep de maaş ödemekten kurtuldu (Ahenk Aded 67, 1895: 2).

29 Eylül 1895 Pazar günü, Sanayi Mektebi'nin ödöl dağıtma töreninin yapılacağı basın yoluyla halka duyuruldu (Ahenk, Aded 60, 1895: 1). Bu tarihte ödöl dağıtma töreni ile beraber 24 kimsesiz çocuğun da sünnetleri yapıldı. Müdür Tahir Raci Efendi'nin ifadelerinden, mektebin genel imtihanlarının ilk defa aleni olarak yapıldığı ve yine ödöl dağıtma töreninin de ilk defa icra edildiği anlaşılmaktaydı. Törene, Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa da katılmıştı (Ahenk Aded 61, 1895: 1).

1896 yılında okulun idare, program ve sanayi bölümlerinde tadilat ve ıslahat yapılmaktaydı (AVS, 1314: 100). 1 Mayıs 1896'da, basında, okulun üçü ibtidai ve dördü rüşdi olmak üzere 7 senelik bir eğitimi içerdiiğinin yer alması (şule-i Edeb No 5, 1312: 78), okulun eğitiminde bu yönden bir değişiklik yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu dönemde, okulda 4 öğretmen, her sınıfta 1 usta ve yeteri kadar da muavin vardı. Okulun yıllık masrafı ise 2500 liraydı (şule-i Edeb No 5, 1312: 78-79). 1898 yılında okulun idare, program ve sanayi bölümlerinde tadilat ve ıslahat hala sürmekteydi (AVS, 1316: 100).

5 Kasım 1898'de okulun 5 aylık geliri 177.900, 5 aylık gideri de 121.295 kuruştu. Yani gelir fazlası 56.605 kuruştu. Anlaşıldığı üzere, belediyelerin yıllık gelirlerinin %2'lik kısmını okula bırakmaları, mektebin zamanla kâra geçmesini sağlamıştı (Martal, 1999: 41-42; Ahenk Aded 675, 1898: 1).

1899 yılında okulun idari, muallim ve usta kadrosunun tamamına yakınının değiştiğini görmekteyiz. Ders programı da düzenlenmekteydi. 6.sınıf programı henüz yapılmamıştı. 7. sınıfta ise öğrenciler sadece sanayi ile meşgul olacaklardı. Öğrenciler, ibtidai sınıfın ilk senesinde sadece ders ile sorumluydular. Diğer 5 sene hem ders, hem sanat, son senede de sanayiden sorumluydular (AVS, 1317: 99-103). Bu sene itibariyle, okulun belirli geliri 3200 liraydı. Okulun ayrıca vilayet matbaası

ve Şirket-i Hamidiye gelirlerinden de hissesi vardı. Fakat bunların miktarı belli değildi.

Mektepteki öğrencilerin yiyecek ve giyecekleri 1898 yılı Ağustos ayından itibaren belirlenen miktar üzerine, öğrencilere göre; sabahları çorba, öğlen ve akşam ikişer türlü yemek, Cuma ve Pazartesi gecelerinde ek olarak tatlı veyahut meyve; dışarıda giymek üzere çuhadan yapılmış bir ve içeride giymek üzere 2 kat elbiseyle yıllık 4 don ve gömlek, 6 mendil ve çorap, 3 çift kundura, bir çift kalpak ve iki senede bir de kaputtan ibaretti. 1899 yılı itibariyle mektebe kimsesiz, hastalığı olmayan ve 13 yaşından küçük öğrenciler kabul edilmekteydi (AVS, 1317: 99-103).

Mekteb-i Sanayi öğrencileri gezi yeri olarak Şirinyer’i yeğlemekteydiler. 1902 yılında Şirinyer’e giderek çeşitli yarışlar ve eğlenceler düzenlediler (Beyru, 2000: 315).

1902 yılında, okulun artık 6. sınıf ders programının oturmuş olduğu görülmektedir. Bu sene, mektepteki “litoğrafçılık” dalında ise 276 öğrenciden sadece 1 tanesi eğitim görmekteydi (AVS, 1320: 89-90).

1904 yılında Mekteb-i Sanayi adına, Vilayet İdare Meclisi kararıyla, Forci Kumpanyası vapurlarından Odessa, Ebraila ve Aleksandra vapurları 24.000 liraya satın alındı. Paranın 7000 lirası nakit, 3000 lirası da çek ile ödendi. Bu durum Ahmed Esad Bey tarafından, padişahın özel yaverlerinden Topçu Mirlivası Mehmed Şakir Paşa’ya bildirildi. Bu vapurların fiyatlarının 1/8’inin Mekteb-i Sanayi tarafından ödenmesi, padişah tarafından emredilmişti. Ayrıca Özel İdare’nin bunları teslim alması için, Bahriye Nezareti tarafından, İzmir liman reisine telgrafla emir verilmişti. Halbuki vapurların kazanları kullanıma uygun olmadığı halde, vapurlar ancak 16-17 bin lira edeceklerdi. Bunu bildiren, liman reisiydi. Gerçekten durum böyle ise, 7000 lirayı aşan bir meblağ arada kaybolmakta ve mektep zarara uğramaktaydı. Bunları 26 Eylül 1904’te Topçu Mirlivası Mehmed Şakir Paşa, II. Abdülhamid’e bildirmiştir (BOA Y PRK ASK 221/94, 1322: 1).

II. Abdülhamid’in, vapur paralarının 1/8’ini mektebin karşılamasını emrettiği gibi, diğer bazı okullara tanıdığı imtiyazı, İzmir Mekteb-i Sanayi’ne tanıdığını da görmekteyiz. Çünkü İzmir Mekteb-i Sanayi adına Anvers’den İzmir gümrüğüne gelen 11.108 kilogram demir sacın usulüne ve diğer örneklerine uygun

olarak, vergisiz bir şekilde gümrükten geçirilmesi için, 31 Ocak 1905'te II. Abdülhamid'in izni çıkmıştı (BOA İ RSM 21/1322 ZA-8, 1322: 1).

1908 yılında okulun, daha önce bulunmayan, demir tornacılığı bölümünde 3, levhacılık bölümünde 3, tesviyecilik bölümünde 11 ve ahşap tornacılığı bölümünde de 7 öğrenci eğitim görmekteydi. Mezun öğrencilere, yapacakları işin sermayesine katkı sağlamak amacıyla, nakdi mükafat da verilmekteydi. Okuldaki dersler Türkçe'nin mükemmel bir şekilde okunup yazılması, dini ve ilmi bilgilerin başlangıç kısımlarının öğretilmesi şeklinde düzenlenmişti. Okuldaki çoğu sanat ustası, yine bu okulun yetiştirdiği talebelereydi.

Okulun Komisyon Azası'ndan Ali Nazmi Bey'in gayretleri ve komisyonun da uygun görmesiyle, mektepte 1906 yılında başlanıp yarım bırakılmış olan, Darülsanayi, cepheden 2 katlı ve arka taraftan 1 katlı olmak üzere bitirildi. Binanın alt katının ön tarafında kısmen kundurahane, diğer kısmında da tamamen mektep ürünlerine dair bir sergi oluşturuldu. Arka taraf marangozlara, oymacılara ve tornacılara; üst kat ise marangoz ve terzilere tahsis edildi.

1908 yılında, daha önce olmadığı şekilde, okulun bazı gelirlerini daha net tespit edebilmekteyiz. Bunlar: İzmir'deki Acem Hanı, Akkaş Hanı, Küçük Han, Seferihisar'daki Galinos Çiftliği'nden sağlanan gelirler, vilayet matbaasının fazla gelirleri, Hamidiye vapurlarının imtiyaz dahilinde olan iskelelerinden elde edilen hasılatın yıllık 6/100'lük faizleri ödendikten sonra kalanının 15/100'ü idi.(AVS, 1326: 151-154).

1913 yılında mekteb-i sanayilere ve tabii ki İzmir Mekteb-i Sanayi'ne, Ağustos başında ve müsabaka ile öğrenci kabul edilmekteydi. Fakat rüşdiye mezunu ve İstanköylü Mehmed Neşet Efendi'nin, Selanik'in Yunan işgaline uğraması, ailesinin 10 nüfus olması ve kendisinin de İzmir Mekteb-i Sanayi'nde okumak istemesini beyan etmesi üzerine, yetim olmamasına rağmen, bu mektepte okuması için Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne bir yazı yazıldı (BOA DH İD 26-2/30, 1329: 1-2).

Okul, 1927 ve 1928 yıllarında sonradan, adı "Uluslararası İzmir Fuarı" 'na dönüşecek olan "Beynelmilel Birinci ve İkinci Dokuz Eylül Sergileri" 'ne ev sahipliği yaptı. 1997 yılında yanan okul, yeniden inşa edildi (Aksoy, 2000: 89).

Eski İzmir Mekteb-i Sanayi, bugün, Mithatpaşa Anadolu Teknik, Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi olarak eğitim vermektedir.

1.1.8.7.1. Mekteb-i Sanayi Musikası

Mekteb-i Sanayi Musikası, çeşitli önemli günlerde çalmaktaydı. Örneğin; Terakki Erkek Mektebi'nin 1888 yılı Temmuz ayındaki ödül dağıtma törenine gelenler, mektep bandosunun çaldığı marşlarla karşılanmaktaydılar (Hizmet Sayı 174, 1888: 1).

21 Şubat 1895'te Mamuretü'l-Hamid Mahallesi'ndeki caminin açılış töreninde, Mekteb-i Sanayi Musikası Hamidiye Marşı'nı çaldı (Ahenk Aded 1, 1895: 2). Ağustos 1895'te Mekteb-i Sanayi yararına Karataş'ta düzenlenen tiyatrodaki Ecnebi Musikası ile beraber Mekteb-i Sanayi Musikası da çalmaktaydı (Ahenk Aded 49, 1895: 1). 29 Eylül Pazar günü yapılan Mekteb-i Sanayi'nin ödül dağıtma ve sünnet töreninde, Sanayi Mızıkası Selam Marşı ile beraber, bazı parçaları da çaldı (Ahenk Aded 61, 1895: 1).

Yine 1900 yılında düzenlenen Mekteb-i İdadi'nin Buca gezisinde, Karantina İskeleyi'nden vapurla alınan mektep bandosu, vapurda, Hamidiye Marşı'nı çalmaktaydı. Ayrıca trenle Buca'ya inildiği sırada da en önde musika takımı yürümekteydi (Beyru, 2000: 314).

Geliştirilmesine önem verilen musika takımı, 1888 yılında alaturka ve alafranga 80 kadar parça bilmekteydi (AVS, 1304: 83). 1890'da takımın 100 notadan fazla bilenleri 30 kişiydi. 16 öğrenci ise yeni yetiştirilmekteydi. Müzik öğretmenleri Avrupa'dan gelmişti (AVS, 1306: 51).

1891 yılının Ocak ayında İstanbul'da bulunan Mekteb-i Sanayi Musikası yetimleri, orada büyük bir başarı kazandılar ve hepsi padişah tarafından sanayi madalyaları ile ödüllendirildiler. Ayrıca öğrencilerin fahri başkanları Süleyman Bey'e 2. rütbeden Osmani, Mektep Müdürü Hasan Fehmi Efendi ile musikişinaslardan Santo Bey'e de 4. rütbeden Mecidi Nişanı verildi (Hizmet Sayı 417, 1891: 1).

1891 yılında musika heyetinde 27 sazende ve 17 hanende vardı. Bu heyet, 1893 yılında 36, 1894 yılında 35, 1902 yılında da 42 öğrenciden oluşmaktaydı (AVS, 1307: 271; 1311: 131; 1312: 149; 1320: 90).

1.1.8.7.2. Mekteb-i Sanayi Piyangoları ve Yolsuzluk

Mekteb-i Sanayi için 1889 yılında, Vali Halil Rıfat Paşa'nın izniyle bir piyango düzenlendiğini ve piyango gelirinin bir kısmıyla okul için Balçova'da birtakım gayrimenkul inşaatlarının başlatıldığını; yine 1891 yılında okul için tekrar bir piyango düzenleme girişiminde bulunulduğunu daha önce belirtmiştik (AVS, 1307: 273; 1308: 272-276; Hizmet Sayı 442, 1891: 1).

Okul için fayda sağlayan bu piyangoların gelirlerinin, bazı kişilerin iştahlarını kabarttığını ve okul piyango ve gelirlerinin kimi spekülasyon ve yolsuzluklara maruz kaldığını görmekteyiz.

Bu yolsuzluk ithamlarından ilki, 5 Kasım 1900'de Yıldız Sarayı'na bildirildi. Saraya yollanan jurnalde, İzmir Hamidiye Mekteb-i Sanayi'si faydasına iki defada düzenlenen piyango geliri olan bilet hasılatının 10.000 lira kadarının "yendiği" ve yetimlerin haklarının birtakım hak tanımazlar tarafından gasp edildiği belirtilmekteydi. Bu "yeme" işi Mekteb-i Sanayi Fahri Nazırı Ahmed Esad ve valinin oğlu Said Bey tarafından icra edilmişti. Tüm bunlar, halk arasında ağızdan ağıza dolaşarak yayılmaktaydı. Bu durumda, yetimlerin hakkını korumak için mülki ve askeri erkanının reisliğinde bir komisyonun İzmir'de oluşturulması ve buradan namuslu ve doğru bir iki kişinin İstanbul'a yollanması, adaletin yerine getirilmesi için padişahın istihdam edilmekti (BOA Y PRK AZJ 41/16, 1316: 1).

Bu olaydan kısa bir süre sonra, 18 Nisan 1902'de, Aydın Vilayeti, Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesi'ne, ıslah edilmesi mümkün olmayan Ahmed Esad Efendi'nin, Mekteb-i Sanayi'nin mührünü kötü niyetiyle kullanarak, mektebin bankada bulunan parasından, senetle almış olduğu miktardan 1600 lirasını, kendi itirafına göre, kumarda kaybetmiş olduğunu ilettili. Bu yüzden sorguya başlanmış olduğundan, Esad Efendi cezadan kurtulmak için, türlü hile ve şeytanlıklara başvuruyordu. Esad Efendi ailesini İstanbul'a gönderdi. Kendisi ise İzmir'de az bir eşya ile kendi başına kaldı. Ondan sonra da ailesiyle yine geri gelmek üzere, kendisinin İstanbul'a gelmesine izin verilmesini, padişahın istedi. Buna izin verilmemekle beraber, Esad Efendi'nin İzmir'den Yunanistan'a veya Mısır'a firar edip, dönmesini bazı şartlara bağlaması, yani rütbesinin ve maaşının yükseltilmesini isteyip, çaldığı paralar dolayısı ile takipsizlik istemesi ve uygun bir memuriyetle

İstanbul'da kalmasını talep etmesi gibi tekliflerde bulunması muhtemeldi. Bu yüzden Esad Efendi'nin şimdiden, İstanbul'a veya diğer bir vilayete gönderilmediği halde, sahilten uzakta bulundurulması gerekmekteydi (BOA YEE KP 18/1755, 1318: 1-3).

Ahmed Esad Efendi'nin, bundan sonra, Mekteb-i Sanayi Fahri Nazırlığı'na son verildiğini, fakat yine İzmir'de ikamet ettiğini görmekteyiz. Çünkü Aydın Vilayeti'nden Sadaret'e çekilen 18 Mart 1903 tarihli telgrafta, İzmir'de ikamete mecbur edilmiş olan edepsiz Ahmed Esad Efendi'nin önceden ıslah edilmesi için, Mekteb-i Sanayi Fahri Nazırlığı'nda bulundurulduğu sırada, mektebin piyango hasılatından çalmış olduğu 2000* kûsur liranın sorgusundan kaçınmak için, dün akşam Sadaret'e ve çeşitli makamlara, gerçeğe aykırı edepsiz telgraflar çektiğinin, telgrafların örneklerinden anlaşıldığı belirtilmektedir. Yalnız fesat için yaratılmış olan bu hayırsız şahsın artık diğer bir vilayete gönderilmesi, Aydın Vilayeti Valiliği tarafından arz edilmekte veya eskiden olduğu gibi, vilayet içinde diğer bir sancağa sürgün edilmesinin zarureti ifade edilmekte ve durumun padişaha iletilmesi istenmekteydi (BOA YEE KP 18/1755, 1319: 1).

Oysa Ahmed Esad Efendi, 1899 yılında mektebin Fahri Nazırlığı'na, "Padişahın Hizmetkârı" ve "Mütemayiz"; yani askerlikte albay rütbesinin karşılığı sıfatlarıyla atanmıştı. Ayrıca kendisinin Plevne Madalyası da vardı (AVS, 1317: 99).

Tüm bunlardan, Ahmed Esad Efendi'nin, padişahın yakını olduğunu, uslandırılması için Mekteb-i Sanayi Fahri Nazırlığı'na atandığını, 1900 yılında mektebin piyango hasılatından alınan 10.000 liralık kısmın 2000 kûsur lirasını; 1902 yılında da mektebin 1600 lirasını gasp ettiğini söyleyebiliriz. İlginçtir ki, padişahın yetimler olduğu için koruduğu ve sürekli gelir bahşettiği Mekteb-i Sanayi'nin paraları, yine padişahın yakınlığına güvenen Ahmed Esad Efendi tarafından çalınmaktadır.

Tüm bunlara rağmen, Mekteb-i Sanayi için piyango düzenlenmesine devam edildi. Kolektörü Bessim Devidas olan, Hamidiye Sanayi Mektebi'nin diğer bir piyangosunun biletinin üzerine bilgiler; Osmanlıca, Fransızca ve Rumca yazılmıştı. Bu piyango'nun 3. çekilişi 15 Haziran 1904 tarihinde yapılacaktı. Piyango'nun 1/8'lik biletinin fiyatı 1,5 mecrediye idi (BOA Y PRK MF 5/7, 1320: 1).

* Demek ki, Ahmed Esad Efendi, piyango hasılatından 2000 kûsur lirayı almıştı.

Sanayi Mektebi'nin bu piyango hasılatı hakkında, 1904 yılında ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları Aydın Vilayeti tarafından yalanlansa da, II. Abdülhamid, hükümet tarafından gerekli araştırmanın yapılmasını istemekteydi. İşte hem mektebin piyango tertibatı, elde edilen paraların harcanması ve idaresi hakkında gerekli tahkikatı yapmak, hem de bir hayli artmış olduğu resmi kayıtlar ile malum olan, okul mallarının gelirlerinin hızlı bir şekilde tahsilatı hakkında gerekli tedbirleri almak üzere, Meclis-i Maliye Azası'ndan Edhem Efendi'nin 6000 kuruş harcırah ile İzmir'e yollanması hakkında padişah iradesi çıktı. Durum, 1 Kasım 1904'te Aydın Vilayeti'ne de bildirildi (BOA DH İD 111-2/2, 1322: 1-2).

6 Ocak 1906 tarihinde Babıali'den Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta, İzmir'de Mekteb-i Sanayi ve Yahudiler Mektebi adına piyango düzenlemiş olanların, kendilerine düşen hissenin bir kısmını Ermeni fesat komitelerine ve Alyans İsrailid Cemiyeti'ne verdiklerinin haber alındığı, Osmanlı ülkesinde toplanan paranın hiçbir zaman fesat amaçlılara verilemeyeceği ve bunun caiz olmayacağı belirtilmekteydi. Böyle bir mali durumdan doğan şikayetlerin artması üzerine, adı geçen piyango Hicaz demiryolu menfaatine çevrilmesi hakkında padişah iradesi çıktı. Aydın Vilayeti'nden piyango satış ve çekiliş düzenlenmesi hususlarını incelemesi, İrade-i Maliye Nizamı'na uygun olarak davranması ve padişah iradesini de muhafaza etmesi istenmekteydi (BOA YEE KP 27/2607, 1321: 1-5).

2 Şubat 1906'da Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta, İzmir'de Mekteb-i Sanayi ile Musevi Mektebi adına düzenlenen piyangoların, Hamidiye Hicaz demiryolu yararına döndürülmesinin padişah emri olduğu hatırlatılmakta, bu emirden sonra çekilmiş olan piyangoların hasılatının, Hamidiye Hicaz demiryoluna ait hissesinin Maliye İdaresi'ne verilmesi ve göçmenlere yardıma karşılık tutulmak üzere, Ziraat Bankası'nca piyango düzenlenmesi hakkında verilen izin, başka piyangolara yer vermeme gereğini ortaya çıkardığından, bundan sonra piyango çekişlinden vazgeçilmesinin, hükümet tarafından Sadaret'e, Sadaret'ten de Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tebliğ edildiği belirtilmekteydi. Bursa ve Selanik'te başlanmış piyangolar da bu yüzden men edilmişti (BOA YEE KP 27/2643, 1321: 1-2).

Böylece diğer faydalarının yanında, gelirleriyle mektebin bitişiğinde yatılı bir kısım ve yemekhaneden oluşan büyük bir bina yapılan, mektebin sanayi

şubelerinin eksiklikleri tamamlanan, Gureba-i Müslimin Hastanesi'nin yeniden yapılanması sağlanan (Dursun, 1994: 24-25); ayrıca da yolsuzlukları ve yolsuzluk iddiaları bol olan Hamidiye Sanayi Mektebi'nin piyangoları 1906 yılı itibariyle kesilmiş olmaktadır.

1.1.8.8. İzmir Mekteb-i İdadisi

İzmir'de Osmanlı çocukları için rüşdiyelerin üzerinde bir Darü't-tahsil'in gerekli olduğu bilinmekteydi. Ayrıca bu sultaninin yapılmasıyla, Osmanlı çocukları, ecnebi mekteplerine muhtaç olmaktan da kurtulacaklardı. Yatılı olarak inşa edilecek olan bu mektebin yapımına başlanması için II. Abdülhamid, 21 Nisan 1882'de gerekli izni verdi (BOA İ DH 850/68243, 1299: 1). Bu mektep, 18.000 lira harcanarak inşa edilmesine rağmen, yıllık 5-6 bin lira bulunamadığından açılmadı ve sonunda padişahın izniyle, adı "Hamidiye Sanayi Mektebi" olmak üzere, Mekteb-i Sanayi'ye devredildi (BOA DH MKT 33/40, 1310: 1-3).

İzmir Mekteb-i İdadisi içinse, Hükümet Konağı civarında bulunan Raşid Paşa arsası üzerine bir bina yapılmasına karar verildi. 1885 yılında yapımına başlanan bina, 1,5 yılda tamamlandı. İdadi Mektebi'nin yapımında Vilayet Valisi Halil Rifat Paşa'nın emeği büyüktü (Tutsak, 2002: 148). Sait Paşa da anılarında İdadi Mektebi binasının yapım kararının, kendisi tarafından verildiğini yazmaktadır (Nezihi, 2001: 10). Mektep binasının inşaat masrafı 1.800.000 kuruşa çıktı (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321: 391).

Okul 1886 yılının Temmuz ayında açıldı (AVS, 1304: 97-98). Mektep binası Hükümet Konağı'na bitişik ve denize nazırdı. Binanın ön tarafında teneffüshanenin bir kısmıyla mektep bahçesi vardı. Üç katlı olan binanın birinci katında yemekhane, kiler, depo ve mescit; ikinci katında dersanelerle okul idaresi ve öğretmenlerin odaları; üçüncü ve en son katta da yatakhaneler* vardı. Mektebin arka tarafında, teneffüshanenin diğer kısmıyla mutfak vardı. Bunlardan başka mektebin içinde; çeşitli madenlerin, güzel eserlerin ve fen aletlerinin bulunduğu bir laboratuvar, öğrencilerin gerektiğinde ve haftada bir mecburen yıkanmaları için mükemmel bir hamam ve yatılı öğrencilerin çamaşırhanesi vardı. Mektepte

* İleride okulun nasıl yatılı hale geldiği belirtilecektir. Yatakhanelerin kurulduğu tarih 1889 yılıdır.

hastalanan öğrencilere mahsus bir hastane ve bir de doktor bulunmaktaydı. Mektebin rüşdiye derecesinde bir de şubesi bulunmaktaydı (AVS, 1326: 139).

İdadi'nin yeri tesadüfen seçilmemişti. Çünkü İdadi tam olarak Hükümet Konağı'nın yanına, ön cephesi meydana bakacak şekilde yapılmıştı. Bu, Osmanlı yöneticilerinin, meydanın kamusal işlevinin farkında olduklarının açık bir kanıtıdır (Yılmaz, 2003: 15-16).

İzmir Mekteb-i İdadisi, 5 yıllık ve gündüzlü olarak açıldı. Fakat ilk eğitim-öğretim yılında okulun 1., 2., 3. sınıfı ve 1.sınıfın da iki şubesi vardı (Tinal, 1999: 350-351; AVS, 1304: 97-98).

1 Şubat 1887'de Vilayet Valisi Nazif Paşa, İdadi'nin sınıflarını gezip, bazı öğrencileri imtihan etti. Vali Paşa mektepten ve öğrencilerden memnun kaldı. Bu suretle Hizmet Gazetesi, mektebin müdürü Abdurrahman Efendi'ye teşekkür etmiştir (Hizmet Sayı 24, 1887:1).

1887 yılının Şubat ayında, okulda Rumca ve İngilizce derslerinin verilmesi tartışması, gazete haberlerine de yansdı (Hizmet Sayı 27, 1887: 2; Sayı 31, 1887: 1-2). Fakat okulda ancak Rumca dersinin, o da 1891 yılında, okutulmasına izin verildi (Hizmet Sayı 433, 1891: 1).

1887 yılında mektebe yeni öğrenci kayıtları yapılmış, okuyan öğrencilere sınıf atlatılmış ve mektebin 4. sınıfı da oluşturulmuştu. 1.sınıf yine iki şubeydi (AVS, 1304: 97-98). Fransızca öğretmeni Halid Ziya Uşaklıgil olan İdadi Mektebi'nin programı usul-ı cedid üzere düzenlenmişti (AVS, 1304: 95-98).

Temmuz 1891'de merkeze bağlı idadi ve rüşdiyelerin idareci ve öğretmenlerinin maaşlarının, İzmir Maarif İdaresi'nden verileceği duyuruldu (Hizmet Sayı 467, 1891: 2).

13 Haziran 1892 tarihinde idadi ve rüşdiyeleri ilgilendiren bir program kabul edildi. İlk üç senesi rüşdiye sınıflarını da kapsayan bu programın 5. sınıfa kadar olanı, gündüzlü sancak idadilerine mahsustu. Son iki sınıfın ilavesiyle de 7 yıllık yatılı vilayet idadileri oluşturuldu (Unat, 1964: 45). Tabii ki İzmir İdadisi de 7 yıla çıkarıldı (Tutsak, 2002: 154). 1892 yılının Haziran sonunda, İdadi'nin imtihanları yapılmaktaydı (Hizmet Sayı 564, 1892: 1). 27 Temmuz 1892 tarihi itibarıyla imtihanlar sona ermiş olduğundan, mektepteki taşralı öğrenciler, memleketlerine gitmişlerdi (Hizmet Sayı 571, 1892: 1).

1893 yılı yaz tatilinde, mektep müdürü Naili Bey, izin alarak Mısır vapuruyla İstanbul'a gitti (Hizmet Sayı 669, 1893: 2).

1894 yılında İdadi, Ağustos'un 15'inde açıldı ve Eylül başında derslere başlanmasına karar verildi (Hizmet Sayı 778, 1894: 2).

1894 yılında İdadi'den diploma alan 11 efendi, 22 Eylül 1894 tarihinde kamuoyuna duyuruldu (Hizmet Sayı 781, 1894: 1). Aynı yıl, mektebin Mübayaa Komisyonu oluşturuldu (AVS, 1312: 145).

Temmuz 1895'te yapılan İdadi'nin Edebiyat, Ahlak ve Hukuk imtihanlarına, Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa da katıldı. Paşa, burada bazı öğrencileri özel olarak tebrik ve taltif etti (Ahenk Aded 40, 1895: 1).

Mektebe kayıt sırasında öğrencilerden aşı ve nüfus kağıtları ve sahip oldukları diplomaları istenmekteydi (Ahenk Aded 46, 1895: 1).

1895 yılının Ağustos ayında gazeteye, İzmir Belediye Dairesi'nden verilen ilan, mektep için et satışının yapıldığını ispatlamaktaydı. Satış, müzayede şeklinde yapılacaktı (Ahenk Aded 52, 1895: 4).

1897 yılında İdadi'nin tamire muhtaç olan yerlerinin keşfi yapıldı. Tamiratın 8333 kuruş harcanarak yapılabileceği anlaşıldı. Bu paranın 1898 senesi "İnşaat Düzenlemeleri Kalemi" 'nden ödenmesi için II. Abdülhamid, 25 Şubat 1897'de gerekli izni verdi (BOA İ MF 4/1314 N-2, 1314: 1).

1902 yılında vilayet merkezlerindeki yatılı idadilerin, temel dersler ile birlikte okutulmak ve öğrenim süresi ziraat için 6'ya indirilmek, diğerleri için 8'e çıkarılmak suretiyle, bir kısmına ziraat, bir kısmına ticaret ve sanayi şubeleri, bir kısmına da her iki şubenin birden eklenmesiyle, çok amaçlı eğitim kurumları haline getirildikleri görülmekteydi. İzmir İdadisi'nde ise ticaret ve sanayi şubelerinin açılması kararlaştırıldı (Unat, 1964: 46). Fakat 5 Temmuz 1902 tarihli padişah iradesinde, İzmir İdadisi'nde açılan ziraat, ticaret ve zanaat şubeleri için, mektep bahçesinde yapılan keşif neticesinde, 7600 kuruş sarf edilerek 2 dersane inşa edilmesi ve masrafı olan paranın 1902 yılı "Özel Düzenlenmesi" 'nden ödenmesi gereği belirtilmekteydi (BOA İ MF 8/1320 Ra-7, 1320: 1). Demek ki mektepte, ziraat şubesinin kurulması düşüncesi de vardı. Ama İzmir İdadisi'nde sadece ticaret ve zanaat şubeleri açıldı ve okul, 1902-1903 eğitim-öğretim yılında da 8 yıla çıkarıldı (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 18-35). Ayrıca,

yukarıda verdiğimiz belgeye göre, önce şubeler açıldı; sonra tahsisat ayrıldı ve inşaat izni çıktı.

Bu durumdan umulan sonuç alınmadığından, ülke genelinde olduğu gibi, tabii ki İzmir’de de, idadi eğitimi, 1906 yılında eski 7 yıllık eğitim süresine döndürüldü (Unat, 1946: 46).

1910-1911 ders yılında İzmir İdadisi, İzmir Sultanisi’ne çevrildi (Tutsak, 2002: 161). Böylece Karataş’ta sultani olarak açılması düşünülen bu kurum (BOA DH MKT 33/40, 1310: 1-2), çeyrek asırdan fazla bir süre sonra Konak’ta, Hükümet Konağı’nın yanında (AVS, 1326: 139), Sultani olarak hizmet vermeye başladı.

1913 yılında Üsküp Sanayi Mektebi’nden Aydın Vilayeti’ne göç eden ve geçici olarak İzmir Sultanisi’nde barındırılmakta olan, elbise, yatak vs. den mahrum bulunan 25 öğrencinin Mekteb-i Sultani’ye ücretsiz olarak kabulleri mümkün olmadığından ve İzmir Sultanisi’ndeki fazla yataklar Maarif Nezareti’nin emri gereğince Balıkesir Sultanisi’ne götürüldüğünden, bu öğrencilerin bu hal ile İzmir’de bulundurulmalarındansa, İstanbul veya diğer vilayetlerdeki sanayi mekteplerine dağıtılarak yerleştirilmelerinin daha uygun olacağı, Aydın Vilayeti Maarif Müdüriyeti’nden Valilik’e, oradan da Dahiliye Nezareti’ne bildirildi (BOA DH İD 26-2/20, 1331: 1-2).

Bu durum, İzmir Sultanisi’nin yatak sayısının azaltıldığını ve ücretsiz öğrenci kabul edemeyecek durumda olduğunu göstermektedir.

Okul, Cumhuriyet’in ilanından sonra, yangından kurtulabilen nadir binalardan biri olan, “Rum Gündüzlü Kız Okulu”nun yerine taşındı ve 1942 yılından itibaren, “Atatürk Lisesi” olarak anıldı (Atilla, 2001: 21). İzmir İdadisi’nin devamı olan bu okul da, bugün, Türkiye’nin önemli değerlerini yetiştirmeye devam etmektedir (Çaba ve Özdayı, 2002: 89).

1.1.8.8.1. İdadi Mektebi’nin Yatılı Hale Getirilmesi

İzmir ve çevresinde yaşayıp, İdadi için vergi verdiği halde çocukları okuldan yararlanamayan veliler vardı. Bu yüzden okulun yatılı hale gelmesi için Menemen, Bergama, Çeşme, Urla, Tire ve Ödemiş halkı, isteklerini ifade eden 17 Aralık 1887 tarihli bir dilekçeyi İstanbul’a gönderdiler (Tinal, 1999: 351). Neticede, okulun bir bölümünün yatılıya dönüştürülmesine dair padişah izni 26 Temmuz

1888'de çıktı (BOA İ MMS 99/4199, 1305: 1). Mektebin yatılıya dönüştürülmesi için padişah izninin çıktığı ve kısa bir zamanda bu işin gerçekleştirilmesi için Maarif Nezareti'nden İzmir'e yazılı bir emrin geldiği, 8 Eylül 1888 tarihinde, İzmir basınında yer buldu (Hizmet Sayı 185, 1888: 2).

Mektebin yatılıya dönüştürülmesi sebebiyle, masrafı olan 61.170 kuruşun bir defaya mahsus olarak ödenmesi için 2 Aralık 1888'de, II. Abdülhamid, gerekli izni verdi (BOA İ MMS 102/4306, 1306: 1). Okulun 150 yataklı olarak yatılıya çevrilmesi düşünüldü. Fakat ilk bölüm olarak 1889 yılında, okul, 75 yataklı olarak hizmet vermeye başladı. 1890 yılı Aralık ayı itibariyle, Osmanlı unsurları okula büyük bir ilgi göstermekteydiler. 75 yatağın dolmasına rağmen, birçok öğrenci yatılı olarak kalmayı istediğini belirtince, Maarif Nezareti'nden yatak sayısının 150'ye çıkarılması için gerekli eşyanın temini istendi (Hizmet Sayı 405, 1890: 1). Okulun yatılıya çevrilmesi 2. senesini doldurmasına rağmen, bu zaman zarfında gelen yatılı öğrenci, 75 yatak kapasitesini aşmaktaydı ve 22 Ağustos 1891 tarihi itibariyle, etraftan gelen birçok öğrenci, yatılı kısım için genişletilen yerleri bile doldurmaktaydı (Hizmet Sayı 477, 1891: 1).

Böylece 1891 yılı itibariyle yatılı bölümün kısmen de olsa genişletildiğini görmekteyiz. Zaten 1891 tarihli AVS'nde (1307: 261), okulda 81 yatılı öğrencinin olduğu belirtmekteydi.

31 Ağustos 1892 tarihli Hizmet Gazetesi'nde (Sayı 580, 1892: 2), İdadi'nin, Ağustos'un 15. günü açılmış olduğundan, geçen seneden mektepte kaydı bulunan öğrencilerin en son Eylül başına kadar müracaat etmeleri, aksi halde yerlerine başkalarının alınacağı ilan edilmiştir.

Yine 28 Aralık 1893'te, İdadi'nin yatılı öğrencilerinden ücretli olanların, içinde bulunulan Rumi ayın 15. günü, ikinci taksitlerini maarif veznesine ödemeleri ve şayet taksitlerini ödemeyenler olursa, taksitlerini ödeyinceye kadar mektebe kabul edilmeyecekleri belirtilmiştir (Hizmet Sayı 712, 1893: 1).

Görüldüğü üzere, okulun yatılı kısmında kalmaya devam etmek hiç de kolay değildi. Yatılı kısma alınan öğrenci sayısı da sınırlıydı. Örneğin 1895 yılında İdadi'nin yatılı kısmına ücretli 25 öğrencinin kabul edileceği ve buraya kayıt olmak isteyenlerin nüfus ve aşı kağıtları ve mezun oldukları okulların diplomalarıyla,

Ağustos başından itibaren her gün, maarif idaresine müracaat etmeleri ilan edilmiştir (Ahenk Aded 46, 1895: 1).

Yatılı kısmın katı kurallarına bir başka örneği de 23 Ağustos 1895 tarihli Ahenk Gazetesi (Aded 50, 1895: 4) aracılığıyla tespit edebilmekteyiz. Gazetede ilanda İdadi Mektebi'nin Ağustos-ı Rumi'nin 23. Çarşamba günü açılacağı, ücretli ve ücretsiz yatılı öğrencilerden olup da memleketlerinde bulunanların belirtilen günde mektepte olmaları ve şayet geçerli mazeretleri olmadan mektebe gelmeyenler olursa, yerlerine başka öğrencilerin alınacağı ifade edilmekteydi.

Şubat 1896'da yatılı öğrencilere, 3. taksitlerini Şubat başında, maarif sandığına teslim etmeleri bildirilmekteydi (Ahenk Aded 97, 1896: 4). Yatılı bölümdeki ücretli ve ücretsiz öğrenciler, giyim yiyecek ve yatacak konusunda eşit şartlara sahiptiler. Yatılı bölümün öğrencilerinin büyük bir kısmı vilayete bağlı yerlerden, hatta eğitimin mükemmelliğinden dolayı, diğer vilayetlerin çocuklarından oluşmaktaydı. 1908 yılı itibariyle mektebin 245 yatılı öğrencisi olmasına rağmen, özellikle yatılı bölümünün genişletilmesi hala umulmakta ve beklenmekteydi (AVS, 1326: 138-140).

1.1.8.8.2. İdadi Mektebi Müdürünün Taltifi

1890 yılında Hizmet Gazetesi'nde, İzmir Mekteb-i İdadisi'nin talep edilen bir okul olmasında, önce Maarif ve Mektep Müdürü Tahir ve Abdurrahman Bey'lerin ve öğretmenlerin çalışmalarından bahsedilmektedir (Hizmet Sayı 405, 1890: 1). Sonra okulun 1891 yılındaki mükemmel durumuna ulaşmasında, Vali Halil Rıfat Paşa ile beraber, Okul Müdürü Abdurrahman Efendi'nin gayretleri söz konusu edilmekteydi. Okul 5 sene öncesine göre, asırlardan beri mevcut olan okullar kadar iyiydi (Hizmet Sayı 477, 1891: 1).

Abdurrahman Efendi'nin adının gazetelerde övgüyle anılmasından önce, Osmanlı yönetimince de ödüllendirildiğini görmekteyiz. İlk ödül, Abdurrahman Efendi'nin müderris sıfatına haiz olması sebebiyle, kendisine 8 Şubat 1888'de, "rütbe-i salise" verilmesiydi (BOA İ DH 1066/83613, 1305: 1).

İkinci ödül, mektebin yatılıya dönüştürülmesinden dolayı, bu masrafın ödenmesi için, padişah iradesinin çıktığı gün verildi. 2 Aralık 1888'de İzmir Mekteb-

i İdadi Müdürü'nün maaşı 1000 kuruştan 1500 kuruşa çıkarıldı (BOA 102/4306, 1306: 1).

1.1.8.8.3. İdadi Mektebi'nde Öğrenci, Öğretmen, Suç ve Ceza

8 Temmuz 1891'de İdadi Mektebi'nin 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri imtihan oldular (Hizmet Sayı 465, 1891: 1). Fakat bu mektepten mezun olmak o kadar da kolay değildi. Çünkü bu okuldan 1888 yılında 4, 1889 yılında da 3 öğrenci mezun oldu. 1891 yılında ise 86 öğrenci sınıfta kaldı ve 81 öğrenci sınıfı geçti. (AVS, 1307: 261). Fakat İdadi mezunları, İstanbul'un yüksek okullarında okuyabilmekteydiler. Bunlardan biri olan Mustafa Necati, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. İzmir'de öğretmenlik, idarecilik ve dava vekilliği yaptı (Arıkan, 1992: 57).

Yine İdadi öğrencilerinden Acemyan Hacı Ağya Efendi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de eczacı sınıfına kayıt olmuş, ayrıca istihdam da edilmişti. Acemyan Efendi, tekrar İzmir'den İstanbul'a geldiğinde, durumuna uygun bir göreve atanması konusunda, hükümet kanadından Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'ne 12 Şubat 1894'te bir pusula yazıldı (BOA DH MKT 205/26, 1311: 1-2).

Anlaşıldığı üzere, İzmir İdadisi'nde eğitim almış bir öğrenci, Osmanlı yönetimince değerli ve memuriyete de uygun görülmekteydi.

İdadi mezunları, şubesinde de olsa, yine kendi mekteplerinde istihdam edilebilmekteydiler. Şöyle ki, 1894 yılında İdadi'den mezun 4 kişi ve okulun şubesinde yerine getirdikleri görevleri şunlardı (AVS, 1312: 146):

Hesap ve Hendese Muallimi Mustafa Necati Efendi, Fransızca Muallimi Süleyman Hatem Efendi, Resim Muallimi Ali Rıza Efendi, Hüsn-i Hat Muallimi Mustafa Azmi Efendi.

İdadi mezunlarından Ali Nazmi Efendi, Mayıs 1894'te Aydın Vilayeti'ne bir dilekçe yazdı. Nazmi Efendi bu dilekçede, İzmir entelektüellerinin buluşma yeri olmak, Osmanlıca ve alt dalları, Tarih, Ahlak ve Edebiyat ile ilgili tüm bilimlerden bahsederek haftada bir kere yayımlanmak üzere, "Gülşen-i Edeb" adıyla süreli bir derginin imtiyazının kendisine bedelsiz olarak verilmesi konusunda, Aydın Vilayeti'nin aracı olmasını istemekteydi (BOA DH MKT 273/36, 1312: 1). Aydın Vilayeti Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın, Ali Nazmi'nin şu ana kadar kötü bir halinin görülmediğinden bahisle, durumu Dahiliye Nezareti'ne iletmesi, Matbuat-ı Dahiliye

müdürünün 11 Ağustos 1894'te bu kişi hakkında detaylı araştırma yapılması ve kişiye kuvvetli bir şekilde kefil olunması şeklinde görüş bildirmesine sebep oldu (BOA DH MKT 273/36, 1312: 2-5). Yaptığımız araştırmada “Gülşen-i Edeb” adıyla bir derginin, 1928'e kadar İzmir'de yayımlanmadığını gördük (Huyugüzel, 1996: 47-72). Bu, Ali Nazmi Efendi'ye izin verilmediğini göstermektedir. Fakat burada önemli olan, İzmir İdadisi mezunu bir gencin bu kadar farklı alanda yayım yapabilecek bir dergi için izin istemesidir.

Yine İdadi'den mezun Celal Efendi, Edebiyat-ı Osmani ve şiire hakim olmakla beraber, Arapça ve Farsça da bilmekteydi (Ahenk Aded 71, 1895: 1).

Tabii ki mektep, yetiştirdiği öğrencilerin kalitesinden başka, öğretmenlerin kalitesiyle de adını duyurmaktaydı. Örneğin; mektebin Fransızca Öğretmeni Uşakizade Halid Ziya Bey, idadi ve rüşdiye öğrencilerinin anlayabileceği tarzda Fransızca bir eser yazdı (Hizmet Sayı 504, 1891: 3). 1895 yılında okulun muallimlerinden Memduh Bey, Kayseri İdadisi Müdüriyeti'ne tayin edildi (Ahenk Aded 45, 1895: 1). Zaten mektebin idarecileri de Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane gibi önde gelen okulların mezunlarıydı (Hizmet Sayı 573, 1892: 1). Halid Ziya da Fransızca ve İtalyanca'yı Mechitariste Mektebi'nde öğrenmişti (Huyugüzel, 2004: 151).

Bunlarla beraber, okulun uygun davranışlarda bulunmayan idareci, öğretmen ve öğrencileri de vardı. Halid Ziya, İnşa ve Kitabet dersine giren arkadaşını “edinilmiş fikirlerin, yerleşmiş kanaatlerin bir müridi” olarak görmekteydi (Uşaklıgil, 1936: 84). 1902 yılında ise, İdadi'de öğrenci olan Sadık'ın ve İkinci Müdür Şevket'in, devletin eğitim politikasıyla uyuşmayan davranışları tespit edildi (BOA YEE KP 15/1443, 1318: 1-2; YEE KP 15/1478, 1318: 1). Sadık, 1903 yılında mektepten atılmadan mezun oldu (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 1-29). İkinci Müdür Şevket Efendi ise 1903 yılında Milas Kazası Kaymakamlığı'na tayin edildi (Tutsak, 2002: 159).

1.1.8.8.4. İdadi Mektebi'nde Ödüllendirme

Öğrencilerden sınıfta birinci gelenlere mükafat olarak kitap, yazı takımı, saat gibi değerli gereçler verilirdi. İkinciden beşinciye kadar olanlara da “zıkr-i cemil” denilen takdirnameler verilirdi (Dursun, 1994: 7). İzmir İdadi Mektebi'nde de

öğrencilere çalışmaları ve uygun davranışları karşılığında “zıkr-i cemil”, “fevkalade mükafat” ve “aferine bedel mükafat” verilmekteydi (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 1-56).

Mektebin ödül dağıtma törenleri, İzmir basınında yer bulmaktaydı (Ahenk Aded 54, 1895: 1). Bu törenlerden biri, 8 Eylül 1895 tarihinde yapıldı. Bu törene Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa, vilayet erkanı, memleket eşrafı, ümera-i askeriye, konsoloslar ve birçok ecnebi ileri geleni katıldı. Önceden hazırlanmış olan kitaplar, saatler vs. hak sahiplerine dağıtıldı. “Hüsn-i Ahlak”tan mükafat alacaklara Vali Paşa, kendi kesesinden aldığı 10 adet saati bizzat verdi. Vali Paşa, burada yaptığı konuşmada her öğrencinin, İdadi’de eşit bir şekilde muamele gördüğünü belirtti (Ahenk Aded 55, 1895: 1-2).

1.1.9. Müslüman Milletinin Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler

İzmir’de Müslüman milletinin eğitiminde devletin politikasına uygun olmayan hareketler şunlardı:

Mektep hocası Ispartalı Mehmed Efendi, yanındakilerle beraber, İzmir’de, Vali Konağı’na saldırdı. Mehmed Efendi’yi, İzmir’in Fransız konsolosu korumaya çalışmaktaydı. Konsolos, Mehmed Efendi’nin ceza almaması için elinden geleni yaptı. Fakat 1855 yılında Mehmed Efendi önce tutuklandı, sonra da memleketi Isparta’ya sürüldü (BOA A}MKT UM 190/67, 1271: 1).

Sadaret Mektubi Mühimme Kaleminden, 18 Ağustos 1858 tarihinde, İzmir Meclis-i Kebir-i Azası’ndan Ragıb Efendi’ye gönderilen yazıda, kendisinin, oğlu için “hacelik” rütbesini istediği, fakat eldeki nizamın tamamlanma ve ilanına değin rütbe isteğinin yapılmasının yasak olduğu ve Ragıb Efendi’nin isteğinin geri çevrildiği belirtildi (BOA A}MKT MHM 137/94, 1275: 1).

Yine, İzmir Maarif Müdürü hakkında şikayet olduğu öğrenildiğinden, eğer durum gerçekten böyleyse, müdürün şu an boş olan Manastır Maarif Müdürlüğü’ne tayini, İzmir Maarif Müdürlüğü’ne de eski Encümen-i Teftiş ve Muayene Azası’ndan kitaplara bakmakla görevli Tevfik Bey merhumun yeğeni Hikmet Bey’in tayin edilmesi konusunda padişah iradesi 10 Mart 1891’de çıktı (BOA İ DH 1218/95386, 1308: 1).

Burada enteresan olan nokta, bir Şikayet dolayısıyla, eğer Şikayetin aslı varsa, Maarif M¼d¼r¼'n¼n yerinin deęiŐtirilebilmesi, Vali Konağı'nı basanlara ¼n ayak olan mektep hocasının da aynı Şekilde, yer değiştirme cezasına  arttırılmasıydı.

1900 yılında Mekteb-i Sanayi Fahri Nazırı Ahmed Esad ve valinin oğlu Said Bey'in, Mekteb-i Sanayi piyangosunun bilet hasılatının bir b¼l¼m¼n¼ gasp ettikleri, bir jurnalle Yıldız Sarayı'na bildirildi (BOA YPRK AZJ 41/16, 1316: 1).

18 Nisan 1902'de, Aydın Vilayeti, Yıldız Sarayı'na, Ahmed Esad Efendi'nin, Hamidiye Sanayi Mektebi'nin m¼hr¼n¼ kullanarak bankadan, mektebin parasının bir b¼l¼m¼n¼ aldığını ve Ahmed Esad Efendi'nin, bu paranın 1600 lirasını kumarda kaybettiğini ilettili (BOA YEE KP 18/1755, 1318: 1-3).

1902 yılında Yıldız Sarayı'na g¼nderilen iki jurnalde, İzmir Mekteb-i İdadisi'nde ¼ęrenci olan Sadık'ın zararlı gazeteleri ¼zerinde bulundurduğu, İkinci M¼d¼r Şevket'in Fransızca zararlı evrakları Ali Zeki isimli ¼ęrenciye okutturduğu, mektep ¼ęrencilerine zararlı evrakların temininde Kuyucu Mustafa'nın yardımcı olduğu, Kemal Bey ve diğerlerinin de zararlı evrak ve kitapları kopya edip, çoğalttıkları haber verilmişti (BOA YEE KP 15/1443, 1318: 1-2; YEE KP 15/1478, 1318: 1).

1904 yılında Mekteb-i Sanayi piyangosu ile ilgili yolsuzluk iddialarını araŐtırmak ¼zere Padişah, Meclis-i Maliye Azası Edhem Efendi'yi İzmir'e yolladı (BOA DH İD 111-2/2, 1322: 1-2).

1906 yılında Mekteb-i Sanayi ve Yahudiler Mektebi adına d¼zenlenen piyangoda yolsuzlukların olduğunun haber alındığı ve bu piyangoların gelirlerinin Hicaz demiryolu yararına d¼nd¼r¼lmesinin, padişahın emri olduğu, h¼k¼met tarafından Aydın Vilayeti'ne iletildi (BOA YEE KP 27/2607, 1321: 1-5).

T¼m bunlar, İzmir'de, anasının eğitiminde, en az gayrim¼slimler kadar M¼slimlerin de devletin kanunlarına uygun hareket etmeyebildiklerini g¼stermektedir.

2. İZMİR'DE GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİ

2.1. İzmir Rumları

Patrik liderliğinde örgütlenen Rum cemaatinde, her bölgenin piskoposu, patriğe danışman olarak yardım etmekteydi. Ayrıca, piskoposun başkanlık ettiği ve kiliseyle ilgili sorunların görüşüldüğü vasiyet, boşanma ve maiyet ile ilgili konularla ilgilenen bölgesel mahkemeler de bulunmaktaydı. İşte bu mahkemeler, İzmir'de, 1454 yılında kurulmuştu

1821'deki Yunan ayaklanması ile tepkiyi üzerlerine çeken Rumlar, kısa süre sonra tekrar eski statü ve imtiyazlarına kavuştular (Candemir, 2000: 134).

İzmir, Rum nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu kentlerden biriydi. Öyle ki; 1817'lerde tamamen Türklerin elinde olan Kemer Deresi etrafındaki arazi, yarım asır sonra tamamen, Rumların eline geçti. Bu kentte Rum ve Türk kültürlerinin etkileşimine en iyi örnek, İzmir-Manisa demiryolu üzerindeki 4.500 nüfuslu Horozköy Kasabası'nda, anadili Türkçe olan Rumların yaşamasıydı. İzmir'de kendilerini özgür ve mutlu hisseden Rumlar, Türklere göre, üstün bir refah düzeyine sahiptiler. Tüccarların, sanayicilerin, küçük esnafın, avukatların, doktorların, eczacıların ve diğer serbest meslek gruplarının önemli bir çoğunluğu Rum'du. Tarım sektöründe de Rumlar, Türklere nazaran, ekonomik olarak daha iyi durumdaydılar. Ancak Rumlar, din konusunda çok tutucuydular. Öyle ki; 1809'da Ortodoks bir Rum kızı ile Katolik bir Ermeni genci evlenmeye kalktığında ve Rum kızı Katolik olmayı kabul ettiğinde, İzmir'de, bu iki millet arasında kargaşa çıktı; Rumlar, papazlarının önderliğinde, zor kullanma yolunu seçtiler.

Rumlar, Paskalya sırasında da taşkınlıklar yapıp, olaylar çıkarmaktaydılar. Sarhoş olup, bıçaklarla sağa sola saldırmaları ve bazen bu yüzden yaralanmaların olması, Rumların Paskalya törenlerinde artık normal karşılanmaktaydı.

Rumların, diğer dinlere bakış açılarının olumlu olmaması, yukarıda belirtildiği gibi, çeşitli olayların çıkmasına neden olmaktaydı. Örneğin Rumların, "Musevilerin, ekme yapımında Hıristiyan kanı kullandıkları" şeklindeki "kan iftirası" denilen asılsız suçlamaları, şehirde kargaşaya; bazen de can kaybına sebep olmaktaydı. Bundan başka, Ermenilerle beraber Rumlar, İzmir'de batılı gibi

yaşamaya çalışmakta fakat bu, görüntüden ibaret kalmaktaydı. Rumlar ve Ermeniler, Avrupalı ve levantenlerle evlenerek, kapitülasyonların Avrupalılara sağladığı avantajlardan da faydalanmak istemekteydiler. Bazen de Avrupalılar, İzmir'deki durumlarını sağlamlaştırmak için, Rum ve Ermeni kızlarıyla evlenmekteydiler. Bu durum, bazı karışıklıklara yol açmaktaydı. Örneğin, Venedik'ten İzmir'e gelen Marino Baltazzi'nin ailesinde çok miktarda Rum ismi vardı. Bu yüzden aile, bazen Rum, bazen de levanten olarak nitelendirildi (Şenocak, 2003: 180-186).

19. yüzyılın ikinci yarısında, bölgenin tek büyük merkezi ve çok uluslu serbest bir şehir görünümünde olan İzmir'in, 1886-1887 Aydın Vilayeti Yıllığı'na göre nüfusu 479.543 idi (Martal, 1999: 50-51). Bunun 60.878'i kadın ve 68.944'ü erkek olmak üzere, 129.822'si Rum'du. Bu tarihte, İzmir Sancağı'nda, 126.386'sı kadın ve 140.412'si erkek olmak üzere, 266.802 Müslüman yaşamaktaydı (AVS, 1304: 377).

İzmir'in 1873 yılını anlatan Karl Von Scherzer, 400 yıldır Osmanlı egemenliğinde olan İzmir'in, bu süre içerisinde, en fazla bu günlerde bir Rum şehri olduğunu belirtmekteydi. Rumlar, şehrin meslek ve sosyal yaşamına egemendi. Rumların, İzmir'in hayatındaki büyük etkisi her gün daha da artmaktaydı (Scherzer, 2001: 37).

İzmir'deki gayrimüslimler içerisinde en fazla nüfusa sahip olan Rumlar, ayrıcalıkları dolayısıyla, kentte ağırlığı olan ve Rumca'nın burada egemen dil olmasına sebep olan bir hayat sürdürdüler. Türkçe, burada ikinci anlaşma dili olarak kullanıldı.* Rumların kent yaşamındaki etkilerini, yine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İzmir konsolosu olan Scherzer, kentte 10 kadar kitapçı olduğunu, bunlardan 5'inin Rumca, 2'sinin Ermenice, 2'sinin Fransızca, 1'inin de Almanca kitaplar bulundurduğunu söyleyerek göstermekteydi (Özmkas, 2003: 32).

2.1.1. İzmir'de Yaşamış Rum Aydın, İş Adamı ve Eğitimciler

İzmir'de yaşamış, çalışmalarıyla adını duyurmuş Rum aydın iş adamı ve eğitimcilerden öne çıkanlar şunlardır:

* Tabii ki genel olarak, toplumsal ve ekonomik hayatta Rumca, devlet kurumlarında Türkçe kullanılmaktaydı.

Çakıroğlu Mihalaki: II. Abdülhamid döneminde İzmir’de yaşamış, Rum yazar ve doktorlardan biriydi (Huyugüzel, 2000: 125).

Çürükçüoğlu Nikolaki: İzmir Rumlarının tanınmış avukat ve gazetecilerindendi. Le Reform’u 1902’den 1922 Eylül’üne kadar yayımlamış olan Nikolaki, gazetesinde İzmir ve Ege’yi bir Yunan toprağı yapma yolundaki çaba ve yazılarını sürdürdü (Huyugüzel, 2000: 126-128).

Efharis Sekiaris (1866-1891): İzmirli edebiyatçı, gazeteci, Rum kadın yazardı. Küçük yaşlardan beri ilim ve maarif tahsil etmeye çalışan Sekiaris, 25 yaşında öldü (Huyugüzel, 2000: 131).

Evangelinos Misailidis (1820-1890): Karaman Rumlarından bir Osmanlı aydınıydı. Türkçe konuşup, eserler veren ve bir Ortodoks-Rum olan Misailidis, İzmir’deki 10 yıllık ikameti sırasında, Yunan harfleriyle Türkçe gazete ve dergiler çıkardı. Misailidis, 1838’de İzmir Evangeliki Mektebi’ne girdi. Ahmet Mithat, onu, “Osmanlı gazeteciliğinin büyük ustası” olarak nitelemiştir (Huyugüzel, 2000: 141-144).

Grigorios Karydis: İzmir’in en eski Yunanlı gazetecilerinden biriydi. 1856’da İzmir’e gelmiş, 1868’den itibaren de gazetecilik yapmaya başlamıştı. Hıristiyanlık konusunda uzmanlık derecesinde bilgiye sahip olması, tahsilini dini bir eğitim kurumunda yaptığını göstermektedir (Huyugüzel, 2000: 163-166).

İlyâ Janidis: İzmir’de yaşayan bir Rum öğretmen olan Janidis, 1898 yılında İzmir Mekteb-i İdadisi’nde muallim-i sani idi. Bir yıl sonra, aynı okulda, muallim-i evvel oldu; ayrıca da Fransızca ve Rumca öğretmenliği görevlerini yürüttü. Bu görevlerini 1902 yılında da yerine getirdi (AVS, 1316: 93; 1317: 93-94; 1320: 82-83).

İlyâ Efendi’nin, 1908 yılındaki ders yükü daha ağırdı. Çünkü bu tarihte İdadi’nin muallim-i evveli olan İlyâ Efendi, Kozmoğrafya, Hesap, Cebir, Müsellesat, Makine ve Fransızca öğretmenliklerini yapmaktaydı (AVS, 1326: 135).

Lazari İstemadiyadi: II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, İzmir’de, Rumca gazeteler çıkarmış bir Rum gazeteciydi. İstemadiyadi, II. Meşrutiyet’ten sonra Proodos Gazetesi’nin sahibiydi. 1909 Şubatı’nda “Yeni Vatan”

adlı Türkçe ve Fransızca bir gazete de çıkardı. Fakat 1908 yılı ve sonrasında, İstemadiyadi'nin Yunanlılar lehine ve Türk-Rum ilişkilerini bozucu yayınlar yapması sebebiyle, Türk basını tarafından eleştirildiği ve gazetelerinin de zaman zaman kapatıldığı görülmektedir. Bunun bir örneği; İstemadiyadi'nin, durumun gerginleşmesiyle, bir ara İzmir'den kaçması üzerine, uygun olmayan yayınlar da yaptığından, Proodos Gazetesi'nin kapatılması gereğinin, Dahiliye Nezareti'nden Maarif Müdüriyeti'ne bildirilmesiyle ortaya çıkmaktadır (Huyugüzel, 2000: 303-304).

Burada, gazetenin kapatılması konusunun zaptiye değil de, Maarif Müdüriyeti'ne bildirilmesi, yapılan yayınlarda, eğitimi zedeleyici konuların da işlenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Minas Hamoudopoulos (1843-1908): İzmir doğumlu olan Hamoudopoulos, ilk Meclis-i Mebusan'a, İzmir'i temsilen giren Rum milletvekillerinden ve İzmir'in ilk Rum gazetecilerindendi (Huyugüzel, 2000: 425-426).

Panayot Mümtaz: II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, İzmir'in Türk basın-yayın organlarında da çalışmış, Rum gazeteci ve yazardı. Kendisinin, İzmir'in Rum cemaati içinde ve Rum okullarından yetiştiği, bazı Rum ve Türk okullarında öğretmenlik yaptığı muhtemeldir. Kendisi, birçok sene öğretmenlik yaptığını belirtmektedir. Rumca öğretmeni olarak, İzmir İdadisi'nde çalıştığı da bilinmektedir (Huyugüzel, 2000: 497).

Cemistokli Ehtena: İzmir'deki diplomalı dava vekillerinden olan Ehtena, 1896 yılında, Rumca'dan Türkçe'ye, iki ciltlik bir Kamus-ı Rumi yayımladı (Huyugüzel, 2000: 569).

Georgios Baltazis: 1866'da İzmir'de doğdu. Burada, ruhban okulunu bitirdi; Atina Üniversitesi'nde okudu. Yunanistan'da milletvekilliği, bakanlık ve iki kere de dışişleri bakanlığı yaptı.

Aristotle Onasis: 1906 yılında, İzmir'de doğdu; dünyanın en zengin armatörlerinden biri oldu.

Sir Alexander Arnold Constantine Issigonis: 18 Kasım 1906'da İzmir'de doğdu; İngiliz otomotiv sanayinin gelmiş geçmiş en büyük tasarımcısı oldu. Babası Dimo, İzmir'in en büyük madeni eşya ve döküm fabrikasına sahipti. 60-70 işçinin çalıştığı bu fabrikada buharlı makine, buhar kazanı, hidrolik zeytin cenderesi, buharlı pompa ve el pompası, bahçe ve yangın tuluması, sabun fabrikaları için kazan, arabalar ve ziraat aletleri için her çeşit ve boyutta metal dökümü yapılmaktaydı.

Alexander Dinghas: 9 Şubat 1908'de İzmir'de doğdu. Babası ilkokul öğretmeni olan Dinghas, ünlü bir matematikçi oldu.

Giorgios Stylianou Seferiades: 1900'de İzmir'de doğdu. Nobel Edebiyat Ödülü sahibi, ünlü bir şairdi.

Bunlardan başka, Yunan aydınlar uyanışının önde gelen isimlerinden biri olan Adamantios Korais (Koraes), Yazar Kozmos Politis, Mandolin Sanatçısı Panayiotis Toundas, Şarkıcı Rita Ambatsi; İzmir'de doğduğu veya yaşadığı bilinen diğer ünlü Rumlardı (Şenocak, 2003: 186-188).

Rum Hayır Kurumları ve Eğitim

1880 yılında İzmir'deki Fransız ruhbanların yönetimindeki St. Joseph ve Almanya'ya tabi Diyakonnes ruhbanının idaresinde bulunan iki büyük yetimhaneden sonra, üçüncü sırayı "Orfanotorino" adı verilen Rum mektebi yetimhanesi almaktaydı. Bu üç yetimhane de kimsesiz kalan erkek ve kız çocuklarını kabul ederek onların giyim, yeme ve eğitim-öğretim ihtiyaçlarını gidermekteydi (AVS, 1297: 88).

20. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde "Ulusal Yetimhane", çocuklara dördüncü sınıfa kadar eğitim vermekte, daha sonra da çocukları diğer okullara göndermekteydi. Burada çocukların ayakkabıcıların, marangozların vb. yanında çalışmaları ve meslek edinmeleri sağlanmaktaydı. Kız çocukları da yetimhane bünyesindeki eğitimler sayesinde dikiş-nakiş vb. öğrenmekteydiler. Zeki olduğu tespit edilen erkek çocuklara, Yunan Hükümeti tarafından, eğitimlerini yükseltmeleri konusunda imkanlar tanınırken; yetimhane de, yetimhaneyi terk etme yaşına gelmiş çocuklara iş bulabilmek için çaba harcamaktaydı.

“Rum Yetimhanesi”, altıncı sınıfa kadar eğitim vermekte ve içerisinde Müzik, İngilizce, gece dersleri ve Ticaret derslerinin de bulunduğu bir program uygulanmaktaydı. Bunlardan başka, kızlar için, terzilik; erkekler için ise marangozluk dersleri de vardı. Okul derslerinde başarılı olan çocuklar, eğitimlerine devam etmeleri için, başka okullara gönderilebilmekteydiler. Buradaki öğretmenlerin tümü, gerekli eğitimleri almışlardı.

Bir başka Rum hayır kurumu olan “Bayraklı Yetimhanesi”nin bünyesinde anaokulu ve ilkokul sınıfları bulunmakla beraber; çocuklara meslek eğitiminin verildiği sınıfların açılması da hedeflenmekteydi (Candemir, 2000: 104-107).

2.1.3. İzmir Rumlarının Eğitimi

İzmir’deki Rum cemaatinin, 1702 yılına kadar düzgün örgütlenmiş okulları yoktu. O güne kadar, papazlar ve keşişler okuma-yazma öğretiler. 1624 yılında Cizvitler, İzmir’de bir misyonerlik teşkilatı kurup, Rum-Ortodoks çocukları için bir okul yapma önerisinde bulununca, Patrik, cemaatine karşı olan sorumluluklarını hatırladı ve İzmir’deki Rum çocukları için bir okul kurması amacıyla, Adamantios Rysios’u, İzmir’e gönderdi. Kurulan okul, zor yaşam koşulları sebebiyle, maddi sıkıntılar yüzünden, neredeyse kapanacaktı. Fakat Teretheos Diodrinos ve üç kişi, hayatlarını, okulun desteklenmesi amacıyla adayacaklarına söz verdiler. Bu sayede, diğer üç kişinin de yardımıyla, Diodrinos’un başkanlığında, 22 Haziran 1733’te Evangeliki Okulu kuruldu.

19. yüzyılın başlarında, İzmir Rumları için yeni bir “edebi okul” kuruldu (Candemir, 2000: 135).

1844’te İzmir Metropolitliği, Skhoenadika Caddesi’nde bir hazırlık okulu açtı ve Boyacı Caddesi’nde bir diğer okul, faaliyete geçti.

1873’te* Aya Katerina Kilisesi mütevelli heyetinden biri, kilise binasıyla bağlantılı olarak, kendi adıyla anılan “Küpecioğlu Okulu”nu yaptırdı. Bundan sonra İzmir’de, kız ve erkek okullarında, sürekli bir artış görüldü ve her semtte, kilise civarında yeni okullar açıldı. Rum-Ortodoks Kilisesi, temel eğitimle beraber,

* Candemir (2000: 136), bu tarihi, 1873 olarak verir. Ancak 1307 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi, sayfa 277’de bu tarih, 1872 olarak geçer. Ayrıca Teretheos Diodrinos, Anestides (139)’de “Ierotheos Dendrinos” olarak geçer.

çocuklara dini eğitim de vermek için, kilise yanında okulların açılmasını sağladı. Ayrıca, İzmir’de bulunan tüm Rum okulları, Evangeliki Okulu’nun özelliklerini kendilerine ölçü olarak almaktaydılar (Candemir, 2000: 136).

1870’lerin başında, Evangeliki Okulu’nun himayesinde, çeşitli Rum okulları bulunmaktaydı. Bunlardan başka, şehrin Aya Fotini bölgesinde bir kız okulu ve bu okulun da 4 yıllık bir ilkokulu ile 2 yıllık eğitim veren bir lisesi vardı. Şehrin yukarı yakasındaki Rumlar, bir başka kız okulu açmışlardı. Şehirde, Nikolas Aronis tarafından bir ticaret okulu da kurulmuştu (Şenocak, 2003: 114). Bu okulun açılış tarihi 1857 idi (AVS, 1307: 277).

1886 yılında, kentte 4044’ü erkek ve 4536’sı kız olmak üzere, 8580 öğrenci vardı. Kentte bulunan 7 kilise, 1’er erkek ilkokuluna sahipti. 600’ü aşkın genç kız, Aya Fotini Okulu’na devam etmekteydi. Bu kızların çoğu, okula ücret ödememekteydi. 1881 yılında kurulmuş olan Homerion, daha çok, zengin ailelerin kızlarını okutmaktaydı.

İzmir’deki özel Rum okullarının başlıcaları, erkekler için 150 öğrenci ve 18 öğretmenle Aroni Lisesi, 60 öğrenci ve 10 öğretmenle Rénieri Lisesi, 65 öğrenci ve 11 öğretmenle Hérmes Lisesi, 150 öğrenci ve 14 öğretmenle Karakapı Lisesi idi. Kızlar için de Anastasiadis, Chrysanthe Papadaki, Baldaki, Pascali, Kokinaki yatılı okulları mevcuttu.

1900 yılı İzmir Ticaret Rehberi’ne göre, Küpecioğlu, Fasula, Aya Yani, Aya Teologus, Aya Dimitri, Aya Nikola, Aya Trifona, Aya Konstantin vb. isimlerle anılan Rum okullarının hepsi de, çoğunlukla kiliselerine bağlı, resmi Ortodoks okullarıydı. Bu durumda, 12 erkek okulu vardı. Yine aynı statüde olan 11 de kız okulu bulunmaktaydı. Özel kız ve erkek okullarının sayısı da toplam 12 idi. Ayrıca Bornova, Buca, Narlıköy, Hacılar, Pınarbaşı, Kokluca, Seydiköy, Göztepe ve Karşıyaka’da da Rum okulları bulunmaktaydı (Beyru, 2000: 307, 412).

Diğer taraftan, Aya Fotini Kilisesi ile Evangeliki Okulu’nun oluşturduğu kompleks içinde, 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, iyi bir düzen içinde çalışmakta olan bir Rum kız okuluyla iki ilkokul bulunmaktaydı. Yine, “AyaYani -St. Jean- St John” Kilisesi’ne bitişik olan bir ilkokulda, yaşları 5 ila 12 arasında değişen, yaklaşık 150 erkek öğrenci eğitim görmekteydi. Bu okulda öğretim parasızdı ve giderler, Aya Fotini Kilisesi vakıflarından karşılanmaktaydı. Aynı

kilisenin alanı içerisinde, genellikle 14 yaş altı kız öğrencilerin bulunduğu kız okulunda, 72 ila 100 öğrenci bulunmaktaydı. Bir diğer erkek okulu da Rum Hastanesi içindeydi. Bütün bu okullar, her sınıftan Rum'a açıktı. Fakat zengin Rumların önemli bir bölümü, kızlarını Alman rahibelerin kurdukları ve İzmir'deki çeşitli kalburüstü ailelerin çocuklarını gönderdikleri bir okula göndermeyi tercih etmekteydiler.

İzmir'de çıkan Rum gazetelerinde; Londra, Marsilya ya da Manchester'da oturan bir Rum tüccarın ya da bayanın, “şu kadar bin poundluk bir serveti, şu ya da bu okula bağışladığı”nı bildiren yazılara sık sık rastlanabilmekteydi. Bu dönemin Rum'u, Türklerin büyüklük çağlarında eğitim kurumlarına verdiği desteği ve bu okullara karşı olan cömert yaklaşımlarını aynen uygulamakta ve hatta onları geçmeye çalışmaktaydı.

İzmir Rumları, halk eğitimine de önem vermekteydiler. İzmir'e Atina ya da Syra'dan fazla sayıda getirilen Rumca kitaplardan başka, doğrudan İzmir'de basılanlar da dikkate alındığında, İzmirli Rumların entelektüel hayatlarının canlı olduğu söylenebilir. İzmir'de yayımlananlar arasında; orijinal şiirler, oyunlar ile Fransız ve diğer ülke hikayecilerinin tercümelemleri, çoğunluğu oluşturmaktaydı. Kentte yayımlanan kitapların büyük bir kısmı Rumca idi.

İzmir'deki Rum okullarının gayet çağdaş görünümlü olduğunu yazan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İzmir konsolosu De Scherzer, Rum öğretmenlerin de iyi yetişmiş kişiler olduğunu ve Yunanistan'ın kendi okullarında kullanılan kitap ve diğer eğitimsel gereçlerin, ayrıca da öğretim sisteminin, İzmir'deki Rum okullarında aynen uygulandığını belirtmektedir (Scherzer'den aktaran Beyru, 2000: 305-306, 412).

2.1.4. İzmir'deki Rum Okulları

Mr. Barker'in 26.07.1830 tarihli mektubuna göre, bu tarihte, İzmir merkezde bulunan Rum eğitim kurumları şunlardı (Danacıoğlu, 1993: 273-274):

İzmir'de kutsal kitapların okul kitabı olduğu okullar;	
Brewer'in 2 okulu (misyoner okulu)	141 kız
Nicolas Saffini'nin okulu	57 karma
Youanis Nicoliadis'in okulu	48 karma
Panayiotis Mamakis'in.....	60 karma
Alexandros Lazaridis'in.....	180 erkek

<u>Georgias Casasis'in</u>	170 erkek
Toplam.....	656

Kutsal kitabın haftada 3 kez okunduğu Hellenik okullar; Toplam öğrenci	250 erkek
ayrıca, Bornova	100 karma
<u>Buca</u>	28 erkek
Genel Toplam	1034

Burada, Brewer'in 2 misyoner okulunun Rum okulları arasında geçmesinin sebebi; Jowett, Lindsay, Barker, Leeves gibi misyonerlerin, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin azizlere ve meleklerle verdiği önemi, gerçek Hıristiyanlığı bilmeyiş, Hıristiyanlıktan bir tür sapış olarak değerlendirmeleri ve kendilerine bunu değiştirme misyonunu yüklemelerinden kaynaklanmaktaydı.

Bundan başka, 1830'lu yıllarda İzmir'de, Rumlar arasında bir eğitim hamlesinin de başlamış olduğu görülmekteydi. Bu hamleye, Yunanistan'dan gelenler de katılmaktaydı. Öyle ki; Mr. Barker'in 25.06.1830 tarihli mektubunda Urla'da Signor Lambrinos'un ve Rum cemaatinin açmak üzere olduğu okullardan başka; Yunanistan'dan gelen iki gencin daha önce Urla'da bir okul açmış oldukları yazmaktadır (Danacıoğlu, 1993: 272-274).

Burada dikkat çeken nokta; misyoner Barker tarafından, 1830'lu yılların İzmir'inde Rum okullarının, kutsal kitapların ders kitabı olarak okutulduğu okullar ve kutsal kitapların haftada üç kez okunduğu okullar olarak kategorize edilmesi idi. Tabii ki bu durum, misyonerlerin, İzmir gayrimüslimlerine bakış açılarını gayet net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Modernleşme sürecinde İzmir'de bulunan Rum okulları ise şunlardı:

2.1.4.1. Aya Dimitri

1860 yılında kuruldu (Mihail, 1988: 30). Aya Dimitri Mahallesi'nde, Aya Dimitri Kilisesi'nin bahçesinde bulunan ibtidai derecesindeki bu erkek okulu; 1891, 1894, 1895, 1898 ve 1899 yıllarında 3 öğretmen ve 250 öğrenciye sahipti (AVS, 1307: 207; 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105).

Aya Dimitri İbtidai Rum Erkek Okulu'nun 1897 yılında harap bir durumda bulunması sebebiyle, Rum Patrikliği, okulun yenilenerek, inşa edilmesini istemekteydi. Okulun bulunduğu bölgede Rum cemaatinden 1700 hanede erkek ve kadın 6649 nüfus vardı. Mektep için kilise avlusundan bir miktar yerin de ilave

edilmesi düşünölmekteydi. Yarı taş olarak yapılacak okul binasının masrafı, vefat etmiş olan Dimitri Hacı Andon'un vasiyet akçesinden ödenecekti. Bu şartlar altında, binanın inşa edilmesinde bir sakınca olmadığı, bölgeden hükümete gönderilen resmi yazıdan anlaşölmaktaydı. Fakat ifade edildiği üzere, mektebin alanının belirtilenin dışında genişletilmemesi ve inşaat masrafının da kimseden para alınmadan; vasiyet akçesinden ödenmesi gerekmektedir. Haritalarının İzmir Belediye Mühendisi Menolaki Efendi tarafından düzenlenip resmedildiği Aya Dimitri Okulu'nun yeni binasının inşasına, 29 Kasım 1897'de, Padişah II. Abdülhamid izin verdi (BOA İ AZN 28/1315 B-05, 1315: 1-3).

2.1.4.2. Evangelistra

Okul, 1879 yılında kuruldu (Mihail, 1998: 30). Evangelistra Mahallesi'nde bulunan ibtidai derecesindeki bu Rum erkek okulunun, 1891 yılında 3 öğretmeni ve 180 öğrencisi bulunmaktaydı (AVS, 1307: 277). Cuinet, bu okulu, "Rumca eğitim veren ve kilisesi olan Rum-Ortodoks Okulu" olarak betimlemektedir (Cuinet, 1894: 453-455).

1894, 1895, 1898 ve 1899 yıllarında da, okulun 2 öğretmeni ve 180 öğrencisi vardı (AVS, 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105). Evangelistra Kilisesi'nin bahçesindeki Evangelistra Sıbyan Okulu, 1895'te dar ve harap bir konumdaydı. Bu yüzden, civarda bulunan ve kilise mütevellileri adına kayıtlı bir arsa üzerine, bu defa, erkek ve kızlar için olmak üzere 2 daire, 2 kat ve yarı taş olarak yeniden bir mektep yapılmasına ruhsat isteği, Rum Patrikliği tarafından dilekçe ile yönetime bildirildi. Buradaki Rum cemaati, 2538 evde erkek ve kadın 9006 kişiydi. Okulun inşa masrafının 31.750 kuruşu kilise sandığı, 18.250 kuruşu da servet sahibi halk tarafından ödenecekti. İnşaatla bir mahzur olmadığı, bölge yöneticileri tarafından merkeze bildirildi. Okulun harita ve planının inşa edilecek arsaya uygun olduğu, İzmir Belediye Mimarı Antonaki Efendi tarafından tasdik edildi. Sadrazam Kamil Paşa, bu izin isteğini 4 Kasım 1895'te saraya ilettil (BOA YA RES 77/16, 1313: 1-5).

Ancak saraya arz edilen bu isteğe, uzun süre cevap verilmedi. Bunun üzerine Rum Patrikliği, önceden belirttiği isteğini tekrarlayarak, yeniden bir dilekçe yazdı. Bu dilekçede, okulla ilgili tüm muamelelerin yapılmış olduğu, buradaki Rum

çocuklarının zamanlarının boşa harcanmaması için gerekli ruhsat izninin verilmesinin önemine dikkat çekilmekteydi. Sadrazam Rıfat Paşa, durumu, patriklik tekrar yazısıyla beraber, saraya ilettiler. Neticede, 25 Kasım 1896'da, okulun inşası için padişah izni çıktı (BOA İ AZN 22/1314 C-13, 1314: 1-2).

Anlaşıldığı üzere, Rum cemaati, sürüncemede bırakılan okul inşaatı için kesinlikle sonuç alma amacıyla hareket etmiş ve bir sene gecikmeli de olsa istediği ruhsatı almıştır. Bu durum, İzmir Rumlarının, eğitimin önemini ne derecede kavradıklarını göstermektedir.

Okulun adının 1898 ve 1899 AVS'lerinde geçmesi, bu okulun istenilen şekilde inşa edildiğini, eğitimine de devam ettiğini göstermektedir (AVS, 1316: 101; 1317: 105).

2.1.4.3. Mezarlık

1878 yılında kuruldu (Mihail, 1998: 30). Bornova demiryolu üzerinde bulunan Mezarlık İbtidai Erkek Rum Mektebi'nin 1891, 1894, 1895, 1898 ve 1899 yıllarında 1 öğretmen ve 60 öğrencisi vardı (AVS, 1307: 277; 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105). Cuinet de, okulun 1890'lardaki öğrenci ve öğretmen sayısının bu şekilde olduğunu doğrulamaktadır (Cuinet, 1894: 455).

Okul, 1906'da erkek ve kız çocuklarına mahsus olarak kullanılmaktaydı. Bu tarihte, Mezarlık Mahallesi'ndeki bu mektebin dar ve eskimiş olması sebebiyle, kilise bahçesi içinde papazlara ve kilise mütevellilerine ait eski odaların, yıkılarak, arsası üzerine yeniden 2 mektep inşa edilmesi için ruhsat isteğinin Rum Patrikliği tarafından, dilekçe ile belirtildiğine dair Adliye Nezareti'nin yazısı, Şura-i Devlet'e havale edildi. Şura-i Devlet'in Mülkiye Dairesi'nden düzenlenerek arz edilen mazbatada da adı geçen mekteplerin, İzmir'de Aya Yani Mahallesi'nde miri araziden olan arsa üzerine inşa edilecekleri ve masrafları olan 800 Osmanlı lirasının da, Rum Kabristanı Komisyonu Sandığı'nın mevcut parasından ödeneceği ifade edildi. Mahalle ise, tamamen Rum ve 2600 nüfustan ibaretti. Mekteplerin inşaatında bir mahzur da yoktu. Miri araziden olan arsaya vergi idaresince 4000 kuruş kıymet biçilmiş olduğundan, 3 kuruş olarak belirlenen öşür bedelinin, alınan karara göre, 10

katına; yani 30 kuruşa yükseltilerek arsa için mukataa-i zemin* tahsisinin icap edeceği, bölgeden gelen resmi yazılardan anlaşılmıştı. İnşaatın bitiminde ve mekteplerin açılışlarında Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine, İstanbul ve ona bağlı olan yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkındaki son kararların içeriğine uygun hareket edilmesi şartlarıyla, gerekli kayıt işlemlerinin yapılarak, ruhsatı içeren emrin çıkarılması konusunun Divan-ı Hümayun kalemine havale edilmesi, Adliye ve Mezahib, Dahiliye, Maarif ve Maliye Nezaretleri'ne bilgi verilmesi, Sadrazam Ferid Paşa tarafından belirtildi ve durum, saraya arz edildi. Konuya ilişkin padişah izni ise, 26 Eylül 1906'da çıktı (BOA İ AZN 68/1324 Ş-14, 1324: 1).

Burada ilginç olan, Mezarlık Mahallesi'nde kilise bahçesi içinde mektep yapımının Rum Patrikliği tarafından istenmesi, fakat Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nin Aya Yani Mahallesi'nde miri arazi üzerine mekteplerin yapılmasına karar vermesiydi. Ayrıca, arsanın vergisi de, düşünülenin 10 katı; yani 30 kuruş olarak belirlendi.

2.1.4.4. Aya Katrina

Aya Katrina Mahallesi'nde bulunan bu Rum İbtidai Kız Mektebi'nin 1891, 1894, 1895, 1898 ve 1899 yıllarında 2 öğrenci ve 125 öğretmeni bulunmaktaydı (AVS, 1307: 27; 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105).

1890'lı yıllarda, okul binasının, öğrenci mevcuduna yetmediği görülmekteydi. Bu yüzden, mektebin avlusuna bir oda yapılması için mektep vekilleri, girişimde bulundular. Ayrıca, 90 liralık inşaat masrafının, mektep hasılatının mütevellî nezdindeki parasından ödeneceği ve inşaatta bir mahzur olmadığı, yapılan yerel tahkikat sonucu anlaşıldı.

Padişah, onay verdiği takdirde, gerekli işlemlerin yapılacağına dair Şura-i Devlet Dahiliye Dairesi'nin mazbatası da, ekleriyle beraber, Sadrazam tarafından saraya arz edildi. Bir hafta sonra, 16 Temmuz 1893'te, odanın inşa edilmesi için padişah izni çıktı (BOA İ AZN 5/1311 M-09, 1311: 1).

* Miri arazi üzerine yapılan binaların yerlerinden, koru ve mera olarak kullanılan miri araziden alınan vergi.

2.1.4.5. Aya Yani Proderomos Kız Okulu

Okul, Aya Yani Prodemoros Mahallesi'nde olup, 1891 yılı itibariyle 2 öğretmen ve 340 öğrenciye sahipti. Okulun mevcut öğrencilerinin hepsi kızdı (AVS, 1307: 277). Okul, 1890'lar boyunca, öğrenci sayısını korudu (AVS, 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105).

1903 yılında, kilise bahçesindeki okulun harap bir hale geldiğini ve öğrencilere yetmediğini görmekteyiz. Bu yüzden, Rum Patrikliği, mektebin yeniden inşa edilmesi için yönetimden izin istemekteydi. Okulun genişlemesi için, kilisenin avlusunun bitişiğindeki Yankoli Postali'nin mülkü satın alınarak, mektep arsasına ilave edildi.

Elde edilen arsa üzerine 1 katlı taş bir okul, yeniden yapılacak ve avlusuna da öğretmenler için bir teneffüs odası inşa edilecekti. İnşaat masrafının yarısı Aya Yani Kilisesi, diğer yarısı da Evangeliki Mektebi Sandığı'ndan ödenecekti. Mektebin inşa edileceği yerin civarı Rum Mahallesi olduğundan, inşaatta yer ve zaman olarak bir mahzur yoktu.

Zaten yapılacak mektebin planını ve resmini, İzmir Belediye Mühendisi, 2 yıl önce çizmişti.

Belirtilen sınırları aşmamak, kimseden zorla para almamak ve kimseyi rahatsız etmemek şartlarıyla gerekli işlemlerin yapılması ve ruhsatı içeren padişah emrinin çıkarılması için, durum, hem Divan-ı Hümayun kalemine havale edilmesi, hem de Adliye ve Mezahip Nezareti ile Maarif Nezareti'ne konu hakkında bilgi verilmesinin gerekliliği ifade edilerek, Sadrazam Ferid Paşa tarafından saraya arz edildi ve 26 Mayıs 1903'te okul inşaatı için gerekli padişah izni çıktı (BOA İ AZN 50/1321 S-11, 1321: 1-3).

2.1.4.6. Aya Yani Proderomos Erkek Okulu

Bu okul, İphane Mahallesi'nde olup, 1891 yılında, 3 öğretmene ve 180 öğrenciye sahipti (AVS, 1307: 277). Okulun öğrencileri erkekti. Fakat AVS'lerde bir yanlışlık yapılarak bu okul, Aya Yani Proderomos Kız Okulu ile karıştırılmıştır. Bu yüzden, öğrenci sayısı, kız okulunun öğrenci sayısı olan 340; okul binası da İphane Mahallesi'nde olarak gösterilmiştir. Oysa 1891 yılı dışındaki AVS'lerde bu okulun adı geçmemektedir (AVS, 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105).

2.1.4.7. Papadaki

1873'te kuruldu. Mimaröğlu Sokağı'nda olup, 1891 yılı itibariyle 11 öğretmene ve 114 kız öğrenciye sahipti (AVS, 1307: 277). Papadaki Okulu, rüşdiye derecesinde bir Rum kız özel okuluydu (AVS, 1312: 158). Genç kızlar için açılmış özgür okullardan olan Papadaki Okulu'nun, 1890'lardaki yöneticisi, Anna Sakellarion idi. Bu okulda, Fröbel okullarının programı uygulanmaktaydı. Okulun ilk kısmında, Saint Fhotini Okulu'nun programı uygulanmaktaydı. Okula, 7 yaşına kadar olan erkek çocukları da kabul edilmekteydi (Cuinet, 1894: 457). Cuinet (1894: 457), okulda 120 öğrenci olduğunu bildirmektedir.

Aya Dimitri Mahallesi'nin Mimaröğlu* Caddesi'nde bulunan bu Rum mektebinin dar olması sebebiyle, 1909 yılında yıkılarak, eski arsası üzerine yeniden, bodrumdan başka 3 katlı taş bir mektep inşa edileceği ve inşaatın masrafı olan 8000 Osmanlı altınının, Osmanlı Bankası'ndaki akçe ile Aya Fotini Kilisesi Sandığı'nın nakit parasından ödeneceği ve inşaatda da bir mahzur olmadığı, Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Şura-i Devlet'e havale edilen yazı üzerine Maarif, Nafia ve Maliye Dairesi'nden düzenlenen bir mazbatadan anlaşılmaktaydı.

Arsanın vakıf olan yerlerine, alınan son karara uygun olarak, kıymetlerinin binde onu nisbetinde yer kirası biçilmek ve inşaatın bitimiyle, mektebin açılışında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hükümlerine uygun hareket edilmek üzere, diğer prosedürlerin de yerine getirilmesi gerekliliğiyle saraya yapılan arza, padişah, 27 Eylül 1909'da olumlu yanıt verdi (BOA İ AZN 89/1327 N 13, 1327: 1-2). Böylece, Papadaki Okulu da, Rum öğrencilerin çokluğuna binaen, yeniden, geniş bir şekilde inşa edilme şansına sahip oldu.

2.1.4.8. Aya Yorgi

Bu okula, 1903 yılında Adliye ve Mezahib Nezareti'nden gelip, Şura-i Devlet'e havale edilen pusula üzerine, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nde düzenlenen ve ekleriyle beraber tanzim edilen mazbatada rastlanmaktadır. Bu mazbatada, İzmir'de, Aya Yorgi Kilisesi Mahallesi'nde Rum çocukları için 10 seneden beri mektep olarak kullanılmış olan evin, emlak vergisinden muaf tutularak, mektep adıyla kaydının düzeltilmesi için Rum Patrikliği tarafından izin istendiği ve

* Mimaröğlu, anlaşıldığı üzere arşiv belgesinde cadde, vilayet yıllığında sokak olarak geçmektedir.

bu evin Aya Yorgi Kilisesi vekilleri Yağcıoğlu Yorgi ve Ledyani ile Keresteci Yani ve Ledostrati üzerinde olup, Aya Yorgi Kilisesi'nin emlakları arasında 60.000 kuruş kıymetle deftere kaydedilmiş olduğu belirtilmekteydi. Bina 1 katlı ve geniş avluluydu. Aya Yorgi Kilisesi Mahallesi'nde ise, 595 hanede, 1951 nüfus, Rum-Ortodoks cemaatine mensuptu. Bu hanenin mektebe dönüştürülmesinde bir sakınca olmadığı da, bölgeden gelen resmi yazıdan anlaşılmıştı. Bu yüzden, var olan hanenin sınırları değiştirilmemek, Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine ve emlak vergisi düzenlemelerine uyulmak üzere, ruhsatı içeren emrin çıkarılması konusunun Divan-ı Hümayun kalemine havalesi ve Adliye ve Mezahib Nezareti ile Maliye ve Defter-i Hakani ve Maarif Nezaretleri'ne bilgi verilmesi gereği belirtilerek, Sadrazam Ferid Paşa tarafından saraya yapılan arza, 15 gün sonra olumlu yanıt verildi ve 16 Haziran 1903'te, evin resmi olarak, mektebe dönüştürülme izni çıktı (BOA İ AZN 50/1321 Ra-24, 1321: 1).

2.1.4.9. Aya Peraskevi

1907 yılında, "Aya Peraskevi" adlı Rum Kilisesi bahçesinde bulunan mektebin yeniden inşaatına ruhsat isteğinin Rum Patrikliği tarafından dile getirilmesi, böyle bir okulun varlığını ortaya koymaktadır. Bu okul, kilise avlusu içindeki bir hanede bulunmaktaydı. Bu yüzden yıkılacak ve avludan 10 arşınlık bir yer de arsaya ilave edilecek ve okul, 2 katlı ve taş olarak daha geniş bir şekilde inşa edilecekti. İnşaat masrafı olan 300 Osmanlı lirası, kilise sandığından ödenecekti. Burada Rum cemaatine mensup, 186 hanede erkek ve kadın 114 nüfus bulunmaktaydı. Mektebin inşaatında bir mahzur olmadığı da, bölgeden gelen resmi yazıdan anlaşılmaktaydı. Mektebin inşaatı bittiğinde ve açılışında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesiyle, İstanbul ve ona bağlı yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkındaki alınmış son kararlar, hükümlerine uyulmak üzere, gerekli kayıt işlemlerinin yapılmasıyla, ruhsatı içeren emrin çıkarılması konusunun, Divan-ı Hümayun Kalemi'ne havale edilmesi ve Adliye ve Mezahib Nezareti'ne de bilgi verilmesi gereği, Sadrazam Ferid Paşa tarafından belirtilmekle beraber; durum, saraya arz edilmiş ve üç gün sonra, 19 Şubat 1907'de, okulun tekrar yapılması için padişah izni çıkmıştı (BOA İ AZN 70/1325 M-04, 1325: 1).

2.1.4.10. Küpecioğlu Erkek Okulu

1872 yılında kurulmuş olan bu okulun, 1891 yılında, 7 öğretmeni ve 382 erkek öğrencisi vardı (AVS, 1307: 277). Okulda, Rumca eğitim verilmekteydi. Fakir çocukların devam ettiği ilkokul derecesindeki ve 3 bölüm halindeki bu eğitim kurumunu, Küpecioğlu yaptırdı (Cuinet, 1894: 455). Cuinet (1894: 455), okulda 3 öğretmen ve 180 öğrenci olduğu yazmaktadır (Cuinet, 1894: 455). Okul, Küpecioğlu Mahallesi'nde idi ve erkek çocuklara mahsustu (AVS, 1312: 158).

2.1.4.11. Aya Yani Navlogos

Yukarı Mahalle'de bulunan okulun, 1891 yılında, 3 öğretmeni ve 184 erkek öğrencisi vardı (AVS, 1312: 158).

2.1.4.12. Eshinadika

İpçiler Caddesi'ndeki Eshinadika Okulu, 1894'te, 3 öğretmenle eğitime devam eden, ibtidai derecesindeki bir erkek okulu statüsündeydi (AVS, 1312: 158).

2.1.4.13. Fukara-i Sıbyan

Aya Dimitri Mahallesi'nde bulunan ve ibtidai erkek okulu statüsünde olan Fukara-i Sıbyan, 1894 yılında, 3 öğretmenle 180 öğrenciye eğitim hizmeti sunmaktaydı (AVS, 1312: 158).

2.1.4.14. Aya Nikola Erkek Okulu

1891 yılı itibariyle, Çayırılı Bahçe'de bulunan ve 2 öğretmenle 120 öğrenciye sahip olan bu okul, ibtidai derecesinde bir Rum erkek okuluydu (AVS, 1307: 277; 1312: 158).

2.1.4.15. Mortakiye Erkek Okulu

Mortakiye Mahallesi'nde bulunan, 1890'lı yıllarda 1 öğretmen ve 100 öğrenciye sahip olan ve Rumca eğitim veren bu okul, ibtidai derecesindeki bir Rum erkek okuluydu (AVS, 1307: 277; 1312: 158; 1317: 105; Cuinet, 1894: 455).

2.1.4.16. Aya Kostanidi

Tepecik Mahallesi'nde bulunan ve 1890'larda 2 öğretmene ve 170 öğrenciye sahip olan bu okul, ibtidai derecesindeki bir Rum erkek okuluydu (AVS, 1307: 277; 1312: 158; 1317: 105; Cuinet, 1894: 455).

2.1.4.17. Aya Fotini

İzmir'deki ilk Rum kız okuluydu. 1830'da paylaşım öğretim okulu olarak kuruldu ve Rum Hastanesi'nde bir odaya yerleşti. Okul, 1837'de Aya Fotini civarında bir eve yerleşti. Bu yüzden, Aya Fotini Parthenagogeio (kız okulu); daha sonra da "Merkez Kız Okulu" adıyla anıldı. 1847'de tamamen bir ortaokul haline getirildi ve İzmir'deki diğer kız okullarının denetleyicisi oldu (Anestides, 145). Okul, Aya Fotini Mahallesi'nde iken, sonradan Mimaroglu Sokağı'na nakil olundu. 1891'de, okulun 26 öğretmeni ve 1400 kız öğrencisi vardı (AVS, 1307: 277). Yunan Edebiyatı ve Fransızca öğretilen ve İzmir'deki Rum-Ortodoks cemaatinin genç kızlarının devam ettiği Büyük Merkez Aya Fotini Okulu, İzmir'deki en önemli Rum kız okuluydu (Cuinet, 1894: 456). Cuinet (1894: 456), bu okulun öğretmen sayısını 22, öğrenci sayısını ise 1400 olarak vermektedir. İdadi derecesindeki Aya Fotini Rum-Ortodoks Kız Okulu'nun sonraki yıllarda öğretmen sayısının, Cuinet'in de belirttiği gibi, 22 olarak kaldığını; fakat öğrenci sayısının 600'e düştüğünü görmekteyiz (AVS, 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105).

Küpecioğlu Leon (?), St. Espritte okulları ve Aya Fotini Yetimhanesi, bu okulun hayırseverler tarafından desteklenen şubeleriydi (Kırkpınar, 1988: 110, 111). Bu okula devam eden öğrencilerin çoğu ücret ödemiordu (Beyru, 2000: 307).

Bu okulun 3 öğretmen okulu, 3 ticaret, 2 ortaokul, 6 ilkokul ve 1 anaokulu sınıfı vardı. Okulun yönetim kurulu, 7 üyeliydi. Yemekhanesi de bulunan okulda 100'e yakın yoksul kıza ücretsiz yemek verilmekteydi. Bu okuldan, 1920 yılına kadar, 1026 kız öğrenci mezun edildi (Mihail, 1998: 30).

1922'de Merkez Kız Okulu'nun 9 sınıflı, 6 yıllık bir ilkokulu; 6 sınıflı, 3 yıllık bir ortaokulu; 4 sınıflı, 3 yıllık bir öğretmen akademisi; kızlar için bir belediye okulu; bir anaokulu öğretmeni akademisi vardı ve bir beceri ve ev ekonomisi bilimi okulu kurmak için planlar yapılmaktaydı (Anestides, 145).

2.1.4.18. Küpecioğlu Kız Okulu

İbtidai derecesindeki bu Rum kız okuluna, 1890'larda 140 öğrenci devam etmekte ve okulda 4 öğretmen, eğitim hizmeti vermekteydi (AVS, 1312: 158; 1317: 105).

2.1.4.19. Aya Nikola Kız Okulu

Aya Nikola Mahallesi'nde bulunan okul, 1891 yılı itibariyle, 2 öğretmene ve 120 öğrenciye sahipti ve kızlara mahsustu (AVS, 1307: 277).

2.1.4.20. Yukarı Mahalle

Okul, 1891'de, 2 öğretmen ve 350 kız öğrenciye sahipti (AVS, 1307: 277). Yukarı Mahalle Rum Kız Mektebi, ibtidai derecesinde bir okuldu (AVS, 1312: 158). 1890'lar boyunca, okulun öğrenci sayısı değişmedi (AVS, 1317: 105). Sonradan okul, karma eğitim vermeye başladı (Mihail, 1998: 30).

2.1.4.21. Mortakiye Kız Okulu

İbtidai derecesindeki bu kız okulunda 1894'te 100 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1312: 158).

Mortakiye'den başka, Epano Mahallesi'ndeki Sainte Catherine, Kérato, Khori'deki okul ve Tepecik ibtidai okulları da, Rum-Ortodoks toplumunun İzmir'deki kız ilkokulları olarak gözükmektedir. Bu kız okullarında nakış-dikiş, eliş dersleri verilmekte, müzik eğitimine ise, itina gösterilmekteydi. Bu okulların giderlerini kiliseler karşılamaktaydı (Cuinet, 1894: 457).

2.1.4.22. Özel Aroni Ticaret Okulu

Okul, Nikolaos Aronis tarafından kuruldu (Şenocak, 2003: 114). Açılış tarihi, 1857 olduğu için, bu okul, İzmir'deki ilk Rum özel okulu olarak kabul edilebilir (AVS, 1307: 277). Okulun açılış tarihini Mihail (1998: 31), 1854 olarak vermektedir.

Özel Aroni Ticaret Okulu'nun öğrencileri yatılı, yarı yatılı ve gündüzlüydü. İlköğretim kısmı, Evangeliki Okulu'yla aynı derecede eğitim vermekteydi. Burada öğretim, 3 sınıf ve kademe üzerinden yapılmaktaydı. Okulda 1. ve 2. kademe

öğrencileri eğitim görmekteydi. Gymnase; yani 2. kademe öğrencileri, Yunan ve İtalyan Edebiyatı, Türkçe, Fransızca ve İngilizce derslerini görmekteydiler (Cuinet, 1894: 456).

1891 yılında 18 öğretmenin hizmet verdiği okulda, 119'u gündüzlü, 26'sı da yatılı olmak üzere 145 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1307: 277). Cuinet (1894: 457) de, okulun öğretmen sayısını 18; fakat öğrenci sayısını 150 olarak bildirmektedir. Ufak Liman Mahallesi'ndeki idadi derecesindeki ve erkeklere mahsus olan bu okul, 1894 ve 1895'te 145; 1898 ve 1899'da da 140 öğrenciye eğitim hizmeti vermekteydi (AVS, 1312: 158; 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105). Bu okula, "Iycée Greco Français" de denmektedir. 1912'de, okulun 227 öğrencisi vardı (Pernot, 1912: 264).

Aroni Okulu, 1909 yılında Yunan-Fransız Ticaret Lisesi'ne dönüştü. 1911 yılında, kanun hükmünde bir kararname ile Yunanistan'daki devlet okullarına denkliği tanındı (Mihail, 1998: 31).

1913-1914 yıllarında okulda bulunan 220 öğrenciden 2'si din adamı, 31'i memur, 23'ü fenni meslek, 96'sı tüccar, 13'ü zanaatkar, 6'sı çiftçi ve 49'u diğer meslek sahiplerinin çocuğuydu. Yine bu tarihte, okulda, 22 öğretmen, 2 hizmetli, 1 de idareci olmak üzere; 25 kişi görev yapmaktaydı. Bu okuldaki eğitimcilerden 22'si gayrimüslim özel okullarından, 1'i de diğer okullardan mezun oldu (Alkan, 2000: 247, 253, 256, 259).

1920'de 6 profesör ve 15 öğretmeni olan okul, bir yıl önce 235 öğrenciye sahipti. 1920 yılı itibariyle okulun müdürü Hristos Aronis olup, yıllık ücreti 9-25 lira arasındaydı (Mihail, 1998: 31).

2.1.4.23. Özel Renieri Okulu

1860 yılında kurulan okulun iyi bir programa sahip olduğu görülmektedir (Cuinet, 1894: 456). 1891'de, okulun 10 öğretmeni ve 120 öğrencisi vardı (AVS, 1307: 277). Cuinet (1894: 456), bu Rum-Ortodoks okulunda 10 öğretmen ve 60 öğrenci olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi, 1894 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi tarafından da doğrulanmaktadır. Okul, Eskalaberini Mahallesi'nde, idadi derecesinde ve erkeklere mahsustu (AVS, 1312: 158).

2.1.4.24. Özel Hermes Ticaret Lisesi

Okulun yöneticisi olan Harocopos, aynı zamanda kurucusuydu da. Okulda 2 düzeyde eğitim verilmekteydi. Bunlardan biri “hazırlık bölümü”, diğeri “Ticaret Gymmnase”siydi. Okul, 6 sınıfa sahipti. Burada etüd yapılmakta, ticaret ve yabancı dil eğitimi verilmekteydi (Cuinet, 1894: 456). Cuinet (1894: 456), okulun 19 öğretmeni ve 30’u yatılı olmak üzere, 150 öğrencisi olduğunu bildirmektedir. Gül Mahallesi’ndeki ve idadi derecesindeki bu ticaret erkek okulunun 1894 yılındaki öğrenci ve öğretmen sayısı da aynen, Cuinet’in bildirdiği gibiydi (AVS, 1312: 158).

1895, 1898 ve 1899 yıllarında okul, 19 öğretmene ve 190 öğrenciye sahipti (AVS, 1313: 134; 1316: 101; 1317: 105).

2.1.4.25. Özel Herelambidi Okulu

1891’de okulun, 8 öğretmeni ve 40 erkek öğrencisi vardı (AVS, 1307: 277). Okul, Sakız yolundaydı ve rüşdiye derecesindeki bir erkek okuluydu (AVS, 1312: 158). Okulun öğretmen ve öğrenci sayısı 1899 yılında da, 1891 yılındaki ile aynıydı (AVS, 1317: 105).

2.1.4.26. Özel Malaros Anastassiades Okulu

1858’de kurulan okulun, 1891 yılında 11 öğretmeni ve 180 kız öğrencisi vardı (AVS, 1307: 277). Anastassiades Okulu, Şarno’da, rüşdiye derecesinde bir kız okuluydu (AVS, 1312: 158). Okulun adı, yabancı kaynaklarda “Institut Hellenique Anastassiades” olarak geçmektedir. Okul, 2 kademedeki; 4 sınıfa sahipti. Okulda Rumca, Fransızca, Müzik, Piyano ve Dans dersleri verilmekteydi. Öğrenciler genelde yatılı ve yarı yatılı olarak bulunuyorlardı (Cuinet, 1894: 457). Cuinet (1894: 457), okulda 11 öğretmen ve 150 öğrenci olduğunu bildirmektedir. 1899 yılında okulda 11 öğretmen ve 180 öğrenci bulunmaktaydı (AVS, 1317: 106).

2.1.4.27. Özel Daldaki Okulu

1885 yılında kuruldu (Mihail, 1998: 31). Cuinet (1894: 457), bu okulun adını, “Ecolé Draghatsis” olarak bildirmektedir. Yöneticisi Madam Daldakis olan okulun öğrenci sayısı 114’tü (Cuinet, 1894: 457). Okulda 11 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu okul, Fransız Hastanesi mevkiinde ve rüşdiye derecesindeki bir

Rum kız okuluydu (AVS, 1312: 159). 1899'da da okulda, 11 öğretmen görev yapmakta ve 114 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1317: 106). Sonradan okulda erkek öğrenciler de eğitim görmeye başladılar. Okulun yurdu da vardı (Mihail, 1998: 31).

2.1.4.28. Özel Balladion Okulu

Yurt olarak da geçen bu okul, 1886'da kuruldu (Mihail, 1998: 32). Yöneticisi Evdokia Pascali idi (Cuinet, 1894: 457). Okulda, 1891'de 4 öğretmen çalışmakta ve 90 gündüzlü kız öğrenci öğrenim görmekteydi (AVS, 1307: 278). Okul, Aya Katrina Mahallesi'ndeydi ve bir Rum kız okuluydu (AVS, 1312: 159). Cuinet (1894: 457), bu okulu bir ilkokul olarak, AVS (1312: 159) de rüşdiye derecesindeki bir okul olarak tanımlamaktaydı. Okulun, 20. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle anaokulu ve 7 sınıflı bir ilkokulu vardı. Burada Yunanca, Fransızca ve İngilizce öğretilmekteydi (Mihail, 1998: 32).

2.1.4.29. Abonyak Mektebi ve Zoğrafos Karındaşlar Mektebi

1891 yılında bu iki okul da, Terasa Sokağı'ndaydı. 1891'de bu okulların öğretmen sayısı toplam 5, öğrenci sayısı da toplam 116 idi; öğrencilerin hepsi erkekti (AVS, 1307: 278).

2.1.4.30. Özel Zographos Kız Okulu

Burada Türkçe de öğretilmekteydi (Cuinet, 1894: 457). AVS'de, 1894'te bu okulun adı, "Zoğrano Özel Okulu" olarak geçmektedir. Okul, rüşdiye derecesindeki bir Rum kız okuluydu. 116 öğrencisi vardı. 1894 yılı itibariyle, Lağodaki Sokağı'ndaydı (AVS, 1312: 159). Cuinet (1894: 457), bu okulu bir ilkokul olarak derecelendirmektedir. 1884 yılında kurulmuş olan bu okul, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ilkokul derecesinde olup, kız ve erkeklere eğitim vermekteydi (Mihail, 1998: 31-32).

2.1.4.31. Kardoli Karındaşlar Mektebi

1891 yılında okulun 2 öğretmeni; 57'si erkek, 18'i de kız olmak üzere; toplam 75 öğrencisi vardı (AVS, 1307: 278).

Bunlardan başka, yöneticisinin Efthalikampopoulo olduğu İonya Rum İbtidai Okulu, 30'ar öğrencili Horalambo ve Malliors İbtidai Okulları, 3 öğretmen ve 250 öğrencili, kilisesi olan Saint Dimitri, 4 sınıflı, 2 öğretmen ve 120 öğrencili ve kilisesi olan Saint Nicolas Okulları; İzmir'deki Rum-Ortodoks cemaatinin diğer okullarıydı (Cuinet, 1894: 455-457).

2.1.4.32. Omirio Kız Okulu

Okul, 1881'de 2 anaokulu, 5 ortaokul sınıfı ve tam 5 yıllık klasik ortaokulu ile bir kız okulu olarak kuruldu (Anestides, 145).

Buraya, daha çok, varlıklı ailelerin kızları rağbet etmekteydi. Okul, 1886 yılında bir bayan müdür, bir bayan müdür muavini ve 5'i Rum, 3'ü Fransız; 8 bayan öğretmenden oluşan bir kadro ile hizmet vermekteydi (Beyru, 2000: 307, 412).

Okulun kuruluş amacı; zengin ailelerin kız çocuklarına seçkin bir Hellen kültürü vermektir. Sonradan Omirio Kız Okulu, 2 yıl boyunca çocuklara ilk bilgileri veren bir yetimhane, 5 sınıflı bir ilkokul, 4 sınıflı bir Gymnasium ve bir yıl devam eden bir öğretmen okulu olarak gözükmektedir. Fransızca yetimhane sınıfından itibaren, İngilizce de Gymnasium'un ilk sınıfından itibaren zorunluydu. Okulda Resim, Müzik, Şan, Piyano, El İşleri, Ev İdaresi, Beden Eğitimi, Dans gibi dersler de görülmekteydi.

Buradan alınan diplomaların Atina'daki Arsakion Okulu'ndan verilen diplomalara eşit olduğu, Yunanistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilmekteydi.

1890'larda, okulun personeline 1 bayan İngilizce öğretmenin de katılmasıyla, okuldaki öğretmen sayısı 9'a çıktı. Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, öğrencilerin kabul edildiği Omirio'da, bu tarihlerde, 185 öğrenci eğitim görmekteydi (Kırkpınar, 1988: 111-112).

Omirio'nun öğretmen okulu bölümüne, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen genç bayan öğrenciler devam etti ve bu öğrenciler, daha sonra, doğdukları yere geri dönmek ve orada öğretmenlik yapmak üzere yetiştirildiler (Anestides, 145). 1894 tarihli Aydın Vilayeti Yıllığı'nda, okulun derecesi idadi olarak belirtilmekte ve Teresa civarında olduğu yazmaktadır (AVS, 1312: 158).

Bu okul, daha sonra, öğretmen okulu sonrası kız yüksek okulu olarak kayıtlarda geçmektedir. Yurdu da bulunan okul, 10 kişiden oluşan bir yönetim kurulunca idare edilmekteydi (Mihail, 1998: 31).

2.1.4.33. Aya Trifonos

1896 yılında kurulan bu okul, karma statüdeydi. 1920 yılında, okulun 4 sınıfı, 712 öğrencisi ve 8 öğretmeni vardı (Mihail, 1998: 30).

2.1.4.34. Özel Yiannikis K. Deneme Lisesi

Daha önce, Yunan Alman Lisesi olan bu kurum, 1906 yılında kuruldu. Okulun bir yurdu da vardı. Burada Fen, Ticaret ve akşam yüksek dersleri verilmekteydi (Mihail, 1998: 31).

2.1.4.35. Özel Nikomahis Kalligeris Okulu

Yeni Mahalle Sokağı'nda, 1900 yılında kurulan okulun, bir de yurdu vardı. 1920 yılında okulun müdürü Nikomahis Kalligeris'ti ve okulun 11 öğretmeni vardı (Mihail, 1998: 31).

2.1.4.36. Özel Nestoridis Eğitim Kurumları

Aya Katrina Mahallesi, Kavaklı Sokağı, No: 21'de; 1905 yılında kuruldu. İlkokul kısmında 8 karma sınıf vardı. Erkek öğrenciler, 5. sınıfa kadar kabul edilirdi. Anaokulu kısmının tamamı 3 sınıftı (Mihail, 1998: 31).

2.1.4.37. Halk Merkezi

Kuruluş tarihi kesin belli olmayan bu merkez, 20. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde faaliyet halinde idi. Kurucusu Stilianos Kollaros'tu. Merkezin üç amacı vardı:

1. Şehrin değişik mahallelerinde gece okullarının kurulması ve bakımı; ayrıca da yoksullara bedava kitap dağıtılması,
2. Konferanslar ve derslerle halkın eğitim ve öğretimi,
3. Değişik işçi örgütlenmelerini bir çatı altında toplamak.

Bu merkez, genel kurul tarafından seçilen 9 üyeli bir yönetim kurulunca idare edilmekteydi. Yönetim kurulunun hizmet süresi, 2 yıldır (Mihail, 1998: 31). Anlaşıldığı üzere, merkezin ilk iki amacı, doğrudan İzmir Rumlarının eğitimini artırmaya yöneliktir.

Bunlardan başka; Sarno (Şarno) Sokağı'nda 1913 yılında kurulan 8 sınıflı, özel yurdu da olan Th. Koçios'un Milli Lisesi ve 1910 yılında Aya Katrini Sokağı'nda kurulan ilkokul derecesindeki özel Anastasiadis Okulu da İzmir'de sayabileceğimiz diğer Rum okullarıdır (Mihail, 1998: 30-32).

2.1.5. İzmir'deki Rum Okullaşması

İzmir'de okullaşma oranı en fazla olan gayrimüslim Osmanlı tebaası, Rumlardı. Rumların, Anadolu'nun Akdeniz'e açılan kapısı olan bu liman şehrindeki okul yapım, genişletme, okul için ruhsat alma ve okulu yeniden inşa etme faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında şöyle örneklendirilebilir:

1887 yılında İzmir'e bağlı Birunabad Nahiyesi sınırları içindeki Buca* Köyü'nde ikamet eden Rum milletinin erkek ve kız çocuklarına mahsus olan mekteplerin harap olması sebebiyle hamiyet sahipleri tarafından yardım olarak 80.000 kuruşun ödeneceği ve iki mektebin tek bir bina içinde olacak şekilde inşa edileceği, İzmir metropolitliği tarafından belirtilmekte ve bu binanın yapımı için izin istenmekteydi.

Bu izin isteğine Aydın Vilayeti makamından cevap olarak kaleme alınan yazı, ekleriyle beraber, Divan-ı Hümayun kalemine havale edildi ve konu burada görüşüldü. Görüşmede, Buca Köyü'nde 600 hanede 3000 Hristiyan nüfusun bulunduğu ve adı geçen mekteplerin kargir olarak inşa edilip, masrafların belirtildiği üzere, yardım yoluyla ödenmesi ve bu mekteplere ilave edilecek arsanın devlet arazisinden olmadığı gibi, bu konuyla diğer milletlerin bir alakalarının bulunmadığı; ayrıca inşaatın başlamasında bir sakıncanın da olmadığı üzerinde anlaşma sağlandı.

İlave edilecek arsanın vergisi hakkında, durumu kanun gereğince, izin verildikten sonra, Maliye Nezareti'ne tebliğ etmek gerekiyorsa da, bu konuda her şeyden önce Adliye Nezareti ile iletişim kurulması daha lüzumlu olduğundan, yapılan yazışma sonucu alınan cevapta, Adliye Nezareti'nin, inşaatta bir problem

* Bugün Birunabad, İzmir'in Bornova; Buca Köyü de Buca ilçesidir.

olmadığını ifade etmesi, kafalarda soru işareti kalmamasını sağladı (BOA DH MKT 1451/75, 1305: 1).

1889 yılında, Fasulya Mahallesi'nde Rum cemaati çocukları için yeni bir mektep yapılması isteği, Rum Patrikliği tarafından dile getirildi. İnşaatta bir mahzurun olmadığı anlaşılmış olduğundan, mektebin üzerine yapıldığı 3 büyük arsanın vergisi hakkında gerekli işlemlerin yapılması şartıyla saraya iletilen bu dileğe, 25 Haziran 1889'da II. Abdülhamid, olumlu yanıt verdi (BOA İ DH 1141/89007, 1306: 1).

Sadrizam Kamil Paşa tarafından, 21 Temmuz 1890'da saraya arz edilen tezkerede, Urla kasabasının Rum mahallelerinden olan Yalı Mahallesi'nde bulunan Aya Yorgi Kilisesi bitişiğindeki arsa üzerine inşasına teşebbüs edilen Rum mektebi hakkında yapılan araştırma ve yerel muamelelere dair Aydın Vilayeti'nden gelen mazbata ve diğer evrakların gönderildiğini içeren Adliye ve Mezahip Nezareti'nin yazısı ile Divan-ı Hümayun kaleminden alınan "mukteza varakası"nın takdim edildiği belirtilmektedir.

Evraklar incelendiğinde, Aya Yorgi Kilisesi'nin parçası olan arsaya yeni bir ahşap mektep inşasında ve inşaat masrafının tüccarlar ve zenginler tarafından ödemesinde bir mahzur olmadığı anlaşılmaktadır. Mukteza varakasinda belirtildiği gibi, mektebin inşası hakkında gerekli kayıt ve işlerin yapılması, ruhsatın çıkarılması ve Maarif Nezareti'nin bilgilendirilmesi için padişah izni, konunun saraya iletildiği aynı gün, 21 Temmuz 1890'da çıktı (BOA İ DH 1188/93010, 1307: 1).

Bornova Nahiyesi'nin Karşıyaka* Köyü'ndeki Rum cemaati çocukları için miri araziden bir yer üzerine bir mektep ile "Anabilis" adında bir de kilise inşasına ruhsat isteği, Rum Patrikliği tarafından belirtilmiş olup, mektep ve kilisenin inşasında bir mahzur olmadığı da beyan edilmişti. Fakat II. Abdülhamit, gerekli evrakları inceledikten sonra, bu mektep ve kilisenin inşa edileceği yerin askeri istihkamlara yakın ya da olumsuz düşünce uyandıracak durumunun olup olmadığının ve devlet arazisi üzerinde bir yere kilise ve mektep inşasına dair uygun örnek bulunup bulunmadığının incelenmesi için bir emirname yazdırttı.

Bunun üzerine Seraskerlik ve Defter-i Hakani Nezareti ile yazışma yapılmış, adı geçen mektep ve kilisenin inşa edileceği yerin herhangi olumsuz bir

* Bugün Karşıyaka, İzmir'in bir ilçesidir.

düşünceyi uyandıracak şekilde olmadığı, askeriyece de, herhangi bir zararı görülmediği, ayrıca da oşür bedeli takdir edilerek miri arazi üzerine mektep ve kilise inşasına dair uygun örnek bulunduğu ifade edilmiştir.

Gerekli işlemlerin yapılmasıyla, ruhsatı içeren emrin çıkarılması, Maarif ve Defter-i Hakani Nezaretleri'ne bilgi verilmesi için Sadrazam Kamil Paşa tarafından saraya sunulan arza, II. Abdülhamit, Başkatibi Süreyya aracılığıyla, 28 Ekim 1890'da olumlu yanıt verdi. Kilise ve mektep için 600 Osmanlı lirası da halktan toplanmış, böylece inşaatlara başlanmasında bir engel kalmamıştı.(BOA İ DH 1201/93956, 1308: 1-2).

İzmir'de 1883 yılından beri kurulmakta olan Yeni Mahalle'deki Rum cemaati için, mabed ve mektep olmaması nedeniyle, kargir bir kilise ile erkek ve kız çocukları için iki mektep inşasına izin isteği, Rum Patrikliği tarafından, 1893 yılında ifade edildi. Yeni Mahalle'de ikamet eden 500 hanede 2450 nüfus bulunduğu, kilisenin tam ve mekteplerin yarım kargir olarak parsellenmiş iki arsa üzerine inşa ve masrafların da yardım yoluyla tedarik edileceği; bu durumda da bir mahzur olmadığı, bölgeden gelen resmi yazıdan anlaşıldı. Gerekli işlemlerin yapılması ve inşaat izinlerinin çıkması için Sadrazamın saraya ilettiği bu arza 6 Mart 1893'te padişah izni verildi (BOA İ AZN 3/1310 Ş-06, 1310: 1). Böylece, Yeni Mahalle'deki Rum cemaati, mabet ve mekteplerine kavuşma şansı yakaladı.

Bergama Kazası'nın Dikili Kasabası'nda bulunan Rum kız mektebinin harap olması sebebiyle yeniden inşasına ruhsat isteği Rum Patrikliği tarafından dile getirildi. Mektep, eski temelleri üzerine inşa edilecek ve inşaat masrafı, kilise sandığından ödenecekti. Kasabada, 420 hanede, 1214 Rum nüfus vardı. Mektebin inşasında yer ve zaman olarak da bir mahzur yoktu. Mevcut mektep alanının sınırlarını aşmamak, inşaat masrafını belirtildiği gibi ödemek, kimseden zorla para almamak ve kimseyi rahatsız etmemek şartlarıyla gerekli işlemlerin yapılması için Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından saraya yapılan arza, 20 Eylül 1899 tarihinde padişah izni çıktı (BOA İ AZN 35/1317 Ca-04, 1317: 1-3).

Kemalpaşa* Köyü'nde yeni bir Rum mektebi yapımına ruhsat isteği, Rum Patrikliği tarafından dile getirildi. Köyde bulunan eski mektep, kilise içinde dar ve harap bir durumda bulunduğu, yeni yapılacak olan mektep, Şose Caddesi

* Kemalpaşa bugün, İzmir'in bir ilçesidir.

üzerinde, 1,5 dönümlük sebze bahçesi içerisinde inşa edilecekti. Bahçe miri araziden ve Rum milletinden Yorgola'nın üzerineydi. Yorgola, burayı ücretsiz olarak bağışladı. Arazinin değeri, 5750 kuruş olarak saptandı ve arsaya 30 para hesabıyla 4,5 kuruş öşür bedeli biçildi. Eski mektebin binası terk edilecekti. Yeni yapılacak mektep yarı taş olacak, masrafı kilise sandığından ve halkın yardımlarından karşılanacaktı. Bu köyde, Rum cemaatinden 372 evde, erkek ve bayan toplam 1628 nüfus vardı. Mektebin yapımında bir mahzur olmadığı da, bölgeden gelen resmi yazıdan anlaşılmaktaydı.

Belirtilen ölçüler aşılmamak, inşaat masrafı söylenildiği gibi ödenmek ve kimseden zorla para alınmamak ve kimseyi rahatsız etmemek, Maarif Nizamnamesi'nin özel mekteplerle ilgili olan 129. maddesi içeriğine tamamıyla riayet etmek şartlarıyla gerekli işlemlerin yapılması için, Sadrazam Rıfat Paşa tarafından saraya iletilen bu isteğe, padişah, 28 Şubat 1900'de izin verdi (BOA İ AZN 36/1317 L-15, 1317: 1).

1905 yılında, Rum Patriği'nin Göztepe'de, Kilise Sokağı'nda bulunan Rum mektebi bitişiğindeki miri araziden bir arsaya sıbyan öğretimine mahsus olmak üzere, bir odanın ilave olarak inşa edilmesi dileğini dilekçe ile yönetime bildirdiği görüldü. Odanın yapım masrafı olan 100 Osmanlı lirası, Kati Emanuel tarafından ödenecekti. Mektep yapılacak arsanın kıymeti 1000 kuruş olup, alınan karara uygun olarak 7,5 kuruş, arsanın vergi parası olarak tahsis edilecekti. Odanın inşasında bir mahzur yoktu. Odanın inşaatının bitiminde ve açılışında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi içeriğine ve İstanbul ve ona bağlı olan yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkında alınmış son kararların hükümlerine uyulmak, inşaatta belirtilen ölçülerin dışına çıkılmamak, masrafı belirtilen şekilde ödenmek, kimseden zorla para alınmamak, arsaya 7,5 kuruş vergi parası tahsis edilmek şartlarıyla, diğer işlemlerin yapılması ve gerekli izin verilmesi için Sadrazam Ferid Paşa'nın saraya sunduğu arza, 17 Eylül 1905'te padişah onay verdi (BOA İ AZN 62/1323 B-16, 1323: 1).

Rum okullaşmasının II. Meşrutiyet döneminde de sürdüğünü görmekteyiz. Şöyle ki, Karşıyaka mevkiinde Donanmacı Mahallesi'nde Kara Dokri bahçesinde miri araziden bir arsa üzerine Rum cemaati çocuklarına mahsus olarak inşası istenilen sıbyan mektebinin arsası için değerine nispeten, binde otuz para hesabıyla

takdiri gereken öşür bedelinin 10 katına çıkarılmasıyla vergi parası tahsis edilmek ve inşaatın bitip, açılışı yapıldığında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile İstanbul ve ona bağlı olan yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkındaki alınmış son kararların hükümlerine uyulmak şartlarıyla padişah izni verildi. Çıkarılan beratın yerine ulaştırılması görevi ise, Sadrazam tarafından 12 Aralık 1910'da Dahiliye Nezareti'ne verildi. Dahiliye Nezareti de durumu, Aydın Vilayeti'ne iletti; beratın, Rum Patrikhanesi Kapu Kethüdası'na teslim edildiğini ve gereken muamelenin yapılmasını ifade etti (BOA DH İD 301/14, 1328: 1-2).

1911 yılında da Bergama Kazası'na bağlı Çandarlı nahiyesindeki kilise bahçesi bitişiğinde bulunan ve Hıristiyan vakfından bir arsa üzerine inşasına başlanıp, resmi ruhsatın alınmamış olması sebebiyle, yapımı durdurulan mektebin inşaatının bitip, açılışının yapılacağı zaman, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesiyle İstanbul ve ona bağlı olan yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkındaki alınmış son kararlar ve hükümlerine uyulmak şartlarıyla, yeniden inşasına başlanabileceğine, Şura-yı Devlet kararıyla izin verildiği, Sadaret'ten kaleme alınan karar suretinden anlaşılmaktadır. Bundan 8 gün sonra, 4 Nisan 1911'de, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, inşaatın tamamlanmasında bir mahzur olmadığını anlaşıldığını ve iznin, Defter-i Hakani Nezareti'nin resmi yazısı üzerine Şura-yı Devlet kararıyla verildiğini, Padişah'ın da bunu onayladığını, bu konuda gereğinin yapılması için gereken yerlere bilgi verildiğini ifade etti. Daha sonra, Dahiliye Nezareti, durumu, Aydın Vilayeti'ne de iletti (BOA DH İD 301/31, 1329: 1-3).

2.1.6. Rum Okul Binaları

Okul olarak inşa edilen binalar aydınlık, suyu olan, sıhhi ve bir de oyun alanına sahipti. Gerektiği gibi inşa edilmeyen ya da evden dönüştürülen okullar, eğitim için elverişsizdi. Bunların temizliği, etüt odalarının olmayışı ve sıhhi durumda olmamaları, sıkıntı yaratmaktaydı (Candemir, 2000: 140).

Binaların fiziki durumları ise, şu şekilde tasarlanmaktaydı:

1887 yılında, Buca'da kız ve erkek Rum çocukları için, yenilenerek tekrar yapılması planlanan tek bir kargir binanın genişliği 35, uzunluğu 44 ve yüksekliği de 8 arşın, 12 parmak olacaktı (BOA MKT 1451/75, 1305: 1).

1889'da Fasulya Mahallesi'nde, Rum çocukları için 3 büyük arsa üzerine kargir bir mektebin inşa edilmesine karar verildi (BOA İ DH 1141/89007, 1306: 1).

Temmuz 1890'da Urla'da bulunan Aya Yorgi Kilisesi'nin parçası olan arsaya yeni bir ahşap mektep inşasına izin verildi (BOA İ DH 1188/93010, 1307: 1).

1890 Ekim'inde, Bornova Nahiyesi'nin Karşıyaka Köyü'ndeki Rum cemaati için miri araziden bir arsa üzerine bir mektep yapılmasına padişah izni çıktı (BOA İ DH 1201/93956, 1308: 1-2).

1893 yılı Mart'ında, Yeni Mahalle'de erkek ve kız Rum çocukları için uzunlukları 24'er, genişlikleri 16'şar ve yükseklikleri de 13'er zira^{*} olmak üzere, 2 okul yapımına ruhsat isteğine izin verildi (BOA İ AZN 3/1310 Ş-06, 1310: 1).

1893 yılı Temmuz'unda, Aya Katrina Mahallesi'ndeki Rum kız mektebi öğrencilerinin çokluğundan dolayı, mektebin avlusuna bir oda yapılmasına izin verildi (BOA İ AZN 5/1311 M-09, 1311: 1).

1895'te, Evangestra Kilisesi bahçesindeki sıbyan mektebinin dar ve harap olmasından dolayı kilise civarında bulunan arsa üzerine erkek ve kız çocukları için 2 daire ve 2 kattan ibaret, yarı taş ve uzunluğu 29, genişliği 22, yüksekliği de 13 arşın, 2 parmak olarak bir mektebin yapılması için izin istenmekteydi (BOA YA RES 77/16, 1313: 1-5).

1897'de Aya Dimitri Kilisesi bahçesindeki mektebin harap olması sebebiyle yenilenerek, fakat bu sefer mektep için kilise avlusundan bir miktar yer ilave edilerek; uzunluğu 66, genişliği 25 ve yüksekliği de 1,5 arşın olan bodrum katıyla, yüksekliği 8,5 zira' ve yarı taş olarak, bir mektep inşa edilmesi için yapılan başvuruya olumlu yanıt verildi (BOA İ AZN 28/1315 B-05, 1315: 1-3).

1899'da Dikili Kasabası'nda bulunan Rum kız mektebinin harap olması nedeniyle, yeniden, uzunluğunun 24, genişliğinin 16, yüksekliğinin 14 zira' ve ahşap olarak, eski temelleri üzerine inşa edilmesi için yapılan başvuruya olumlu yanıt verildi (BOA İ AZN 35/1317 Ca-04, 1317: 1-3).

1900 yılında Nif (Kemalpaşa) Köyü'nde bulunan mektebin kilise içinde dar ve harap olmasından dolayı, yeni bir Rum mektebinin yapılması gerekliliği ve bu mektebin 1,5 dönümlük sebze bahçesi içinde inşa edileceği, hükümete iletildi. Miri araziden olan bu bahçeyi, sahibi, okul için bağışlamıştı. Arsaya oşür bedeli biçildi;

* 75-90 cm arası

yapılacak mektebin yarı taş ve dıştan genişliğinin 29, uzunluğunun 38 ve yüksekliğinin de 9 zira' olacağı belirtildi. Bu okulun yapımı için padişah izni, 28 Şubat 1900'de çıktı (BOA İ AZN 36/1317 L-15, 1317: 1).

1903 yılı Mayıs'ında, Aya Yani Mahallesi'nde bulunan kilise bahçesindeki mektebin harap ve dar olması sebebiyle, yeniden ve kilisenin avlusu bitişiğindeki arsaya birleştirilerek, genişliği 13 m 60 cm; uzunluğu 6 m, yüksekliği 5 m; 1 katlı ve taş olarak ve avlusunda genişliği 3,5 ve uzunluğu 5 m büyüklüğünde bir öğretmenler odası bulunarak inşa edilmesi için ruhsat isteğine olumlu yanıt verildi (BOA İ AZN 50/1321 S-11, 1321: 1-3).

Yine, 1903 yılı Haziran'ında, Aya Yorgi Kilisesi Mahallesi'nde 10 yıldan beri mektep olarak kullanılan, 1 katlı ve geniş avlulu bir ev olduğu görülmektedir (BOA İ AZN 50/1321 Ra-24, 1321: 1).

1905 yılında Göztepe'de, Kilise Sokağı'nda bulunan Rum erkek mektebi bitişiğindeki miri araziden bir arsaya bir sıbyan öğretimi için uzunluğu 17, genişliği 10 ve yüksekliği de 7,5 zira' olarak bir oda ilave edilmesi için ruhsat isteğine padişah izni verildi (BOA İ AZN 62/1323 B-16, 1323: 1).

1906'da, Mezarlık Mahallesi'nde bulunan Rum erkek ve kız çocuklarına mahsus mektebin dar ve eskimiş olmasından dolayı kilise bahçesi içinde papazlara ve kilise mütevellilerine ait eski odaların yıkılarak, arsası üzerine yeniden her birinin uzunluğu 32, genişliği 18, yüksekliği 11'er arşın ve yarı taş olarak 2 mektep inşa edilmesine ruhsat isteğine padişah, olumlu yanıt verdi (BOA İ AZN 68/1324 Ş-14, 1324: 1).

1907'de Ayaperaskevi Kilisesi bahçesinde bulunan mektebin yeniden, yıkılarak ve avludan 10 arşınlık bir yerin arsaya ilave edilmesiyle, 2 katlı, 30 arşın uzunluğunda, 15 arşın genişliğinde, 7 arşın yüksekliğinde ve taş malzemedен inşa edilmesi için, Rum Patriği'nin istediği ruhsatı, Padişah II. Abdülhamid verdi (BOA İ AZN 70/1325 M-04, 1325: 1).

1909 yılında Aya Dimitri Mahallesi'nin Mimaroglu Caddesi'nde bulunan Rum mektebinin dar olması sebebiyle yıkılarak, eski arsası üzerine bodrumdan başka 3 kat olmak üzere; 101 zira' uzunluğunda, iki tarafı 25'er, ortadaki dairesi 35 zira' genişliğinde, 27 arşın, 21 parmak yüksekliğinde yeni bir taş mektep yapılması için izin isteğine, padişah, olumlu yanıt verdi (BOA İ AZN 89/1327 N 13, 1327: 1-2).

1910 yılında Karşıyaka, Donanmacı Mahallesi Kara Dokri Bahçesi'nde miri araziden bir arsa üzerine bir Rum sıbyan mektebi yapılmak istendiği görülmektedir. Gerekli şartların yerine getirilmesi koşuluyla bu izin verildi (BOA DH İD 301/14, 1328: 1-2).

1911'de Bergama Kazası'na bağlı Çandarlı Nahiyesi'ndeki kilise bahçesi bitişiğinde bulunan ve Hıristiyan vakfından bir arsa üzerine 15 m, 20 cm uzunluğunda; 6 m, 80 cm genişliğinde inşaatına başlanan mektep binasının yapımı, resmi ruhsatın alınmamış olması nedeniyle durduruldu; sonradan gerekli şartların yerine getirilmesiyle, inşaatına devam izni verildi (BOA DH İD 301/31, 1329: 1-3).

O halde, elde edilen belge ve bilgiler ışığında, İzmir Rum mektep binalarının özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Kız ve erkek Rum çocukları için, tek bir okul yapılabildiği gibi, ayrı ayrı okullar da yapılabilmekteydi.

b) Mektep binaları kargir, ahşap, yarı taş ya da taş olarak yapılmaktaydı.

c) Miri arazi arsası üzerine mektep inşa edilebilmekteydi.

d) Öğrencilerin çokluğu okul bahçesine oda eklenmesine sebep olmaktaydı.

e) Var olan mekteplerin dar ya da harap olmaları, yeni mekteplerin yapılmasına sebep olmaktaydı.

f) Sebze bahçesine mektep yapılabilmekteydi.

g) Mekteplerin büyüklükleri, bölgedeki Rum nüfusuyla orantılı gözükmekteydi.

h) Mektepler, genelde kilise avlusundaydı ve mektep arsasına yeni arsa eklenerek, binalar genişletilmekteydi.

i) Mektepler, sıfırdan inşa edilebildiği gibi, var olan mektep binası yıkılarak veya yenilenerek de okullar yapılmaktaydı.

j) Evler de okul olarak kullanılabilmekteydi.

k) Okul binaları, bodrum hariç, 1 ila 3 kat arasında değişmekteydi.

l) Hıristiyan vakıf arsası üzerine Rum mektebi yapılabilmekteydi.

m) Ruhsatsız başlanan binaların yapımı, şartlar yerine getirilene kadar, durdurulmaktaydı. Fakat bina hemen hemen bitmiş olduğundan, şartlar yerine getirildiğinde, neredeyse binanın açılış merasiminin yapılması durumuna gelmiş olunmaktaydı.

2.1.7. Rum Okullarının Yönetimi

İzmir'deki Rum toplumunun, özellikle Yunan bağımsızlık savaşından sonra, Osmanlı Devleti'ne karşı sürekli fakat biraz da gizli bir mücadele içinde olduğu bilinmekteydi. Bu mücadele, korsanlık ya da eşkıyalık gibi kanun dışı eylemlerle, hükümeti ve yöneticileri yıpratma yönünde yürütüldü. Fakat şehrin Rum toplumu ve toplum liderleri eğitimin, gayrimeşru eylemlerden daha etkili bir yol olduğunu kavradılar ve eğitim-öğretime verdikleri önemle bölgede üstünlüklerini kurmaya hazırlanmaları da pek uzun bir zaman almadı. Bu bilinçlenme, 19. yüzyılın ortalarına doğru İzmir'deki Rum okullarının artık hem nitelik, hem de nicelik yönünden hayli üstün bir seviyeye ulaşmasıyla, meyvelerini vermeye başladı. Bunu destekler tarzda George Rolleston, 19. yüzyılın ortalarına ait olan ve İzmir'i anlatan kitabında, İzmir'deki Rumların kendilerine ait okul, hastane vb. kuruluşların yönetilmesi ve desteklenmesi amacıyla, "Rum Toplumu" diye adlandırılan bir örgüt kurduklarını belirtir. Her Rum, kazancına göre belediye örgütü niteliğindeki bu kuruma belirli bir miktarda katkı yapmak zorundadır (Beyru, 2000: 300, 304).

Okulların yönetiminde merkezi bir komite ve mütevelli heyeti bulunmaktaydı (Candemir, 2000: 136). Bu heyet, "Ephorie" denilen kilise mütevelli heyetidir (Kırkpınar, 1988: 108). Bu organların başında da okullar, kiliseler, yetimhaneler gibi konularda karar verme erki olan bir piskopos bulunmaktaydı.

Bu komitenin altında, mahalle komiteleri vardı. Her mahalle, yerel okul ve kilise işleri için 7 kişi seçerdi. Bu 7 kişi, hizmetlerinin karşılığında ücret almamakta; üç yıllık dönemlerde vazife yapan merkezi komiteye, mütevelli heyetine ve piskoposa karşı sorumlu durumda bulunmaktaydı.

Bir komite, tekrar seçilebilmekteydi. Komitenin görevleri arasında okul ve kilisenin ihtiyaçlarının giderilmesi, öğretmenlerin atanması, maaşların ödenmesi ve kiliselerin ekonomik olarak yönetimi bulunmaktaydı (Candemir, 2000: 136).

2.1.8. Rum Okullarının Finansmanı

İzmir'deki Rum okulları, giderlerini şu şekilde karşılamaktaydı (Candemir, 2000: 141):

- a) Hayırseverlerin bağışladığı mülklerin gelirleri,
- b) Fazla paranın faizleri,

- c)Eğitim heyeti tarafından belirlenen harçlar,
- d)Yılda bir kere düzenlenen kabul töreninde toplanan para,
- e)Kilise ve hastanelerden yapılan katkılar,
- f)Para, mal vb. türündeki katkılar.

Bu gelirlere, bir de, ruhani liderlerin yardımlarını eklemek gerekir; çünkü 2 Ağustos 1895 tarihli Ahenk Gazetesi'nde, Papa hazretleri tarafından Rum Katoliği Patriği Grigor Yevas Efendi'ye, 100.000 Frank gönderildiğinin, "İtali Gazetesi"nde yazmakta olduğu belirtilmektedir. Yine İtali Gazetesi, bu paranın kilise ve ruhban mekteplerinin ihtiyacına tahsis edileceğini de yazmaktadır (Ahenk Aded 44, 1895: 1). Fakat İzmir'de Ortodoks Rum oranı fazla olduğundan, bu paranın ufak bir bölümünün İzmir Rumlarına harcanacağı söylenebilir.

Hazırlık sınıflarının gelirlerinin önemli bir bölümü b,c,d ve e başlıklarındaki kaynaklardan gelmekteydi. Gymnasiumlar ve Evangeliki Okulu, belirtilen 6 kaynaktan faydalanmaktaydı. Zaten Evangeliki Okulu ve Omirion Okulu'nun yeterli derecede mülkleri vardı.

Özel okullar, eğitim için aldıkları ücretlerle yaşamlarını sürdürmekteydi. Bu okullarda iyi yatılı bölüm oranı çok azdı.

Her mahalledeki heyetler, kendi okullarının giderlerini karşılamak için çaba göstermekteydi. Bu heyetler, mahalle sakinleri tarafından denetlendiklerinden, büyük oranda başarı sağlamaktaydı. Okulların faaliyetlerinin yürütülmesi, bakımlarının ve denetimlerinin yapılması için önemli miktarda para harcanmaktaydı (Candemir, 2001: 141). Ayrıca Rum okulları için sağlanan kaynakları şu şekilde örneklendirebiliriz:

1887 yılında Buca'da Rum milletinin erkek ve kız çocukları için yenilenmesi planlanan okula hamiyet sahipleri 80.000 kuruş ödemeyi taahhüt etmekteydiler (BOA DH MKT 1451/75, 1305:1).

25 Haziran 1889'da Fasulya Mahallesi'nde yapılması planlanan Rum mektebinin masrafının, yerel servet sahipleri tarafından karşılanacağı ifade edilmekteydi (BOA İ DH 1141/89007, 1306: 1).

Yine, 21 Temmuz 1890'da, Urla Kasabası'nda yapılacak Rum mektebi için gerekli olan 25.000 kuruşun, yerel servet sahipleri ve tüccarlar tarafından ödeneceği belirtilmekteydi (BOA İ DH 1188/93010, 1307: 1).

28 Ekim 1890 tarihinde, Karşıyaka'da yapılacak Rum Kilisesi ve mektebinin iane defterinde, 600 Osmanlı lirasının toplandığı görülmüştür (BOA İ DH 1201/93956, 1308: 1-2).

Kilise ve okul için yardım yapanlar ve yardım miktarları şöyleydi (BOA İ DH 1201/93956, 1308: 1-2):

<u>Osmanlı Lirası</u>	<u>Yardımcı Yapan</u>
50	Karşıyaka Teogolo Aya Yani Kilisesi
50	Papa İskelesi'ndeki kilise
50	Alaybey Kilisesi
50	Tomazo İskelesi'ndeki kilise
25	Yorgi Dotase
20	İstilgano Bey
20	Gizavvos Baurannis*
25	Mihail Pahbaki
25	Atanasi İpsidari
15	İspiro Danakero
20	İstamata Kayri
25	Haralombo Poliyalgo
20	Mihail Tarano
25	Tali Malkoçi
30	Sava Popoviç
20	Kostinikora Ponti
22	Aleksandır ve Karavekir
20	Teodor Kayidi
20	Nikola Petra
28	Kosti Erkiri ve oğlu
10	Bağçuvan esnafı
15	Etmekçi esnafı
585	
15	Kiryako İspanodi

Toplam: 600 Osmanlı Lirası

6 Mart 1893'te Yeni Mahalle'de yapılması düşünülen mabet ve mektep için de gerekli olan 160.000 kuruşun yardım yoluyla toplanacağı, Rum Patrikliği tarafından ifade edilmektedir (BOA İ AZN 3/1310 Ş-06, 1310: 1).

16 Temmuz 1893'te Aya Katrina Mahallesi'ndeki Rum kız mektebinin avlusuna bir oda daha yapılacağı ve bunun için gerekli 90 liranın, okulun hasılatının mütevellî nezdindeki akçesinden ödeneceği belirtilmektedir (BOA İ AZN 5/1311 M-09, 1311: 1).

4 Kasım 1895'te, Evangestra Kilisesi civarında Rum erkek ve kız çocukları için yapılması planlanan 2 katlı ve 2 dairesel okulun masrafı olan 50.000 kuruşun,

* Belgenin Osmanlıca kısmında bu isim atlanmış ve Nikola Petra'nın yaptığı yardım da 28 lira olarak verilmiştir. Doğrusu yukarıda verdiğimiz gibidir. Çünkü orijinal belge bu şekildedir.

31.750 kuruşunun kilise sandığından; 18.250 kuruşunun da servet sahibi ahalinin yardımlarıyla karşılanacağı ifade edilmektedir (BOA YA RES 77/16, 1313: 1-5).

29 Kasım 1897'de, Aya Dimitri Kilisesi bahçesindeki mektebin yenilenerek inşa edilmesi için, masrafı olan 60.000 kuruşun, vefat etmiş olan Dimitri Hacı Andon'un vasiyet akçesinden ödeneceği görülmektedir (BOA İ AZN 28/1315 B-05, 1315: 1-3).

20 Eylül 1899'da, Bergama Kazası'nın Dikili Kasabası'nda, eski temelleri üzerine yeniden yapılması düşünülen mektebin 25.000 kuruşluk inşaat masrafının, kilise sandığından karşılanmasına karar verildi (BOA İ AZN 35/1317 Ca-04, 1317: 1-3).

Yine 28 Şubat 1900'de, Kemalpaşa'da yapılacak mektebin arsasının Abacı Estrati'nin eşi Yorgola tarafından bağışlandığı, inşaat masrafı olan 103.010 kuruşun 54.000'inin kilise sandığından, geri kalanının da halktan toplanacağı anlaşılmaktadır (BOA İ AZN 36/1317 L-15, 1317: 1).

26 Mayıs 1903'te Aya Yani Mahallesi'nde bulunan kilisenin bahçesindeki mektebin yeni baştan genişletilerek inşa edilmesi ve öğretmenler için de bir teneffüs odası yapılması için gerekli meblağ olan 30.000 kuruşun yarısının Aya Yani Kilisesi'nden, diğer yarısının da Evangeliki Mektebi Sandığı'ndan ödeneceği ve bunda da bir mahzur olmadığı, hükümet yazışmalarında belirtilmektedir (BOA İ AZN 50/1321 S-11, 1321: 1-3).

Aya Yorgi Kilisesi Mahallesi'nde, kilisenin emlakı olarak 60.000 kuruş değerle deftere kaydedilmiş olan bir ev, 1893-1903 yılları arasında okul olarak kullanılmış ve ruhsatını ancak, 1903'te alabilmiştir. Anlaşıldığı üzere kilise, emlakını okul olarak kullanılması için hibe etmiştir (BOA İ AZN 50/1321 Ra-24, 1321: 1).

Göztepe'de kilise sokağında bulunan Rum erkek mektebi bitişiğindeki arsaya, sıbyan öğretimi için, bir oda ilave edilmesi ve bunun masrafı olan 100 Osmanlı lirasının Kati Emanuel tarafından ödeneceği, Rum Patrikliği tarafından hükümete iletilmiş; konuya ilişkin padişah izni de, 17 Eylül 1905'te çıkmıştır (BOA İ AZN 62/1323 B-16, 1323: 1).

Aya Yani Mahallesi'nde inşa edilecek iki Rum mektebinin inşaat masrafı olan 800 Osmanlı lirasının Rum Kabristanı Komisyonu Sandığı'nın mevcut

parasından ödenmesine 26 Eylül 1906'da izin verildi (BOA İ AZN 68/1324 Ş-14, 1324: 1).

Yine, Ayaperaskevi Rum Kilisesi bahçesindeki mektebin yenilenerek inşa edilmesi için gerekli olan 300 Osmanlı lirasının, kilise sandığından ödenmesine, 19 Şubat 1907'de izin verildi (BOA İ AZN 70/1325 M-04, 1325: 1).

Mimaroğlu Caddesi'nde bulunan Rum mektebinin yıkılarak tekrar yapılması için gerekli olan 8000 Osmanlı altınından 5500'ü, Osmanlı Bankası'nda bulunan akçeden, geri kalanı ise Aya Fotini Kilisesi Sandığı'ndan ödenecekti. Buna dair izin, 27 Eylül 1909'da verildi (BOA İ AZN 89/1327 N 13, 1327: 1-2).

Bu halde, başta belirtilen Rum okullarının finansmanı maddelerine, daha özel bir şekilde, yukarıda ifade edilenler ışığında şunlar da eklenebilir:

- g) Papalık tarafından yapılan yardım,
- h) Tüccar ve esnafın yaptığı yardımlar,
- ı) Kişilerin verdiği paralar,
- j) Kişilerin bıraktığı arsalar,
- k) Vasiyet akçesinden gelen paralar,
- l) Mektep gelirlerinden sağlanan katkılar,
- m) Evangeliki Okulu'nun katkıları,
- n) Rum kilise sandıklarının yardımları
- o) Rum toplumunun Osmanlı Bankası'ndaki parası.

Rum okulları için onlarca Osmanlı lirasının, belirttiğimiz üzere, bireysel veya kurumsal olarak, Rum toplumu tarafından karşılanmasına rağmen, İzmir Müslüman toplumunun, Teshiliye İbtidai Mektebi için yoğun uğraşlar sonunda ancak 2521 kuruş toplayabildiğini görmek, herhalde, kentteki Rumlar ile Müslümanlar arasındaki eğitim kalitesini ve toplumların eğitime verdikleri önemi en açık şekilde ortaya koymaktadır (Ahenk Aded 95, 1896: 2).

2.1.9. Rum Okullarında Dersler

İzmir'deki Rum eğitim sistemi, Alman eğitim sistemi gibiydi. Dersler yerine, sınıflar vardı. Öğrenciler, derslere katılmak zorundaydılar. Ders yapılan sınıflar değiştirilmezdi; sadece farklı dersler için, farklı öğretmenler gelirdi. Böylece, tüm öğrenciler, aynı dersleri almış olurlardı. Bir dersten 5'in altında not alan bir

öğrenci, sınıfı geçebilmek için yaz kursuna katılmak zorundaydı. En yüksek not 10, en düşük not ise 5 idi. Normal eğitim-öğretim Eylül'ün başından Haziran'ın sonuna kadar devam etmekteydi. Dersler, hafta içi her gün tam gün ve Cumartesi de öğlene kadardı. Dersler, sabah 08:00'de başlardı; öğle molası 2 saatti. Akşam 04:00-05:00 civarında dersler biterdi. Her öğrenci yılda 7-8 ders alırdı. Okullarda, 50 dakikalık dersler bulunmaktaydı. Üçüncü teneffüs, 15 dakika idi. Okullarda Evangeliki Okulu'nun eğitim heyeti tarafından kabul edilen eğitim metodları uygulanırdı.

Yunanca yapılan derslere, 5. sınıfta Fransızca da eklenirdi. Hazırlık okullarında Latince yerine, Eski Yunanca öğretilmekteydi. İncil, edebi metindi. İncil'in dili de bu amaca uygundu. Gymnasium'larda, başlangıç sınıfından itibaren Latince, Fransızca ve bazen de İngilizce öğretilmekteydi. Eski Yunanca ve Latince önemliydi; fakat Osmanlı Devleti'nde pek bilinmediği için, sosyoloji eğitimi verilmemekteydi. Aronis Okulu'nun Fransızca'sı ile Yiannakis Okulu'nun Fransızca ve İngilizce dersleri meşhurdu. Evangeliki Okulu Edebiyat, Latince, Eski Yunanca, Matematik ve diğer bilimlerde mükemmel eğitim vermekteydi. Gymnasiumlardaki eğitim seviyesi aşağı yukarı aynıydı. Bu okullardan mezun olanlar, Atina'daki üniversiteye kabul edilirdi. Genelde, Evangeliki Okulu'nun diploması tercih edilirdi. Evangeliki, Aronis ve Merkez Kız Okulu'nun ticaret eğitimi yeterli seviyedeydi. Rum okulu mezunu olup, Anadolu'da öğretmen olarak önemli yerlere gelenler pek çoktu. Dil öğrenimi amacıyla yabancı okullara giden Rumlar da mevcuttu (Candemir, 2000: 136-138).

Rum okullarının da dahil olduğu 20'den fazla özel gayrimüslim ve ecnebi kız okulunda verilen eğitim ise, İzmir'deki kızların, topluma daha çok karışmasını amaçlamaktaydı. Bu okullarda kızlara hijyen, temizlik, yemek, dikiş, nakış gibi konularda olduğu kadar, çocuk yetiştirme konusunda da bilgi verilmekteydi (Anestides, 145).

İzmir'deki Rum okullarının öğretmenleri iyi yetişmiş kişiler olup, bu okullarda, Yunanistan'ın kendi okullarında kullanılan kitap ve diğer eğitim malzemeleri kullanılmakta ve genelde, Yunanistan'ın öğretim sistemi aynen uygulanmaktaydı (Beyru, 2000: 306).

Rumca ve İngilizce'nin, İzmir'deki önemine binaen, İzmir Mekteb-i İdadisi'nde bu iki dilin ders olarak okutulması için, Maarif Nezareti, 1887 yılında

izin verdi (Hizmet Sayı 27, 1887: 1). Fakat bu derslerin programa alınıp alınmama tartışması, 4 yıl sürmüş ve 10 Mart 1891'de İzmir'de, Rumca'nın öğretilmesi gerekliliği, Şura-i Devlet kararıyla, kabul edilmişti. Mekteb-i İdadi'de Rumca öğretmesi amacıyla, 600 kuruş maaşla, Kostaki Efendi alındı (Hizmet Sayı 433, 1891: 1). Anlaşıldığı üzere, Rumca, şehirde, İngilizce'den daha değerli ve önemli idi.

Şehrin eğitim hayatında Rumca'nın ne denli önemli olduğunu, Rum okul müdürlerinin senelerce İzmir'de oturdukları halde, Türkçe ancak üç-beş kelime konuşabiliyor olmaları ve Osmanlı Maarif memurlarıyla Rumca konuşarak anlaşılıyor olmaları ispatlamaktadır (Kaygusuz, 2002: 127). O halde, İzmir şehrinin eğitim hayatında Türkçe bilmemek değil, Rumca bilmemek problem teşkil etmekteydi. Zaten İzmirli bir Osmanlı Rum'u olan Georgiades, Osmanlı ülkesinde Rum milletinin iktisadi ve kültürel üstünlüğünün başlıca sebeplerinin; eğitime verilen önem, ilk, orta ve yüksek okulların sayısı ve kalitesi ile Ortodoks-Papaz sınıfının yararlı rolü olduğunu belirtmektedir. Yine, Rougon, "Daha faal ve eğitilmiş olan Rumlar dürüst ve nazik; ancak rutinci olan ve rekabetten ürken Türkleri kolayca alt ediyor." demektedir (Nahum, 2000: 22-23).

2.1.10. Rum Okullarında Tatiller

Yaz tatili 3 ay olup; Noel, yeni yıl ve Paskalya için de tatil yapılmaktaydı. Rum takvimlerindeki tatil günleri ve ulusal günler de kutlanılmaktaydı (Candemir, 2000: 140).

2.1.11. Ortak Methiye

Padişahın tahta çıkış gününe denk gelen törende, İzmir Mekteb-i Rüşdiyesi ile Rum mektebi öğrencilerinin padişaha yazdıkları övgülü sıfatları içeren ve ezgili bir şekilde okudukları iki kıta manzume, Maarif Nezareti'nin tezkiresi ve İzmir valisinin yazısıyla beraber, Sadrazam tarafından, 15 Ağustos 1862'de saraya arz edildi.

Sadrazam, padişah uygun görür ise, Maarif Nezareti'nin İzmir valisine, padişahın memnun olduğuna dair cevapname yazdıracağını belirtmekteydi.

Abdülaziz'in cülus günü için yazılan bu iki kıta manzume dolayısı ile, İzmir valisine Maarif Nezareti'nden gerekli yazının kaleme alınmasını Padişah Abdülaziz, 16 Ağustos 1862'de onayladı (BOA İ DH 495/33581, 1279: 1).

2.1.12. Gelenekçilik, Sadakat ve Tutuculuk

Bergama Kazası'na* bağlı Hıristiyan Reaya Mahallesi'nde açılacak suyun yolunu tamir etmek ve Rum milletinin ilkokul öğrencilerinin ilim tahsil edecek mektep akçeleriyle, avarız vergisi paralarını ödemek gerekmekteydi. İşte, bu durumda, Rum milleti üyeleri, eğitim giderlerinin karşılanması için gerekli parayı okul hocalarına vermek ve su yollarını tamir ettirmek için, yılda 20-25 bin kuruşu, aralarında pay ederek ödemekteydiler. Fakat Rum milletinden 2-3 kişi, birtakım yalan-yanlış sözleri yayarak, eskiden beri yerleşmiş olan bu adet hükmüne aykırı hareket etmekteydiler. Bu kişiler, Rum milletinin öğrencilerinin istifade edecekleri ilim masraflarını ve su yolu tamir giderini verdirmemek düşüncesiyle, birtakım kimselerin fikrini çelmişlerdi. Sadaret'ten umulan, bu özel konu hakkında, eskiden olduğu gibi, adet üzere ödemenin yapılması için, sancak mutasarrıfı paşaya bir emirname yazılmasıydı.

Bergama Meclisi azası ve Rum milletinden Esbero'nun bu isteğine, 30 Aralık 1861'de, Sadaret'ten olumlu yanıt geldi; çünkü bu tarihte, Karesi Mutasarrıfı Arif Paşa'ya bir emirname yazılmış, durum aynen Esbero'nun iletmiş olduğu gibi aktarılmış ve sorunun meclis yoluyla çözülmesi istenmişti (BOA A}MKT DV 214/50, 1278: 1-2).

Demek ki; eğitimde de geleneğe direnmek zordur. Kadimden olduğu gibi, işlerin yürütülmesini yalnızca devlet değil, reayadan olan Rum milleti de istemektedir. Bu durum, gelenekçilik ilkesinin, Rum milleti arasında 1861 yılında nasıl tezahür ettiğinin en açık örneğidir. Ayrıca, Esbero'nun, durumu hükümete iletip, nifak çıkmasını engellemeye çalışması da, bu kişinin devlete olan sadakatini göstermiştir. Rumların gelenekçi yaklaşımlarının yanı sıra, tutucu oldukları da bilinmektedir.

* 1861'de Bergama Kazası, Karesi Sancağı'na bağlıdır (BOA A}MKT DV 214/50, 1279: 1-2). Sonradan İzmir Sancağı'na bağlanmış ve İzmir'in kazası olmuştur. Olay, bu yüzden, İzmir'i de ilgilendirmektedir.

Rumların tutucu davranışlarını örnekleyen bir olay, 1887 yılında yaşandı. Bu tarihte, İzmir’de Rum önde gelenlerinden “Madam Masovani” adında bir kadının Protestanlığı seçmesi, Rum milletinden bir takım kişilerin, Protestan papazına musallat olmalarına, Protestan kilisesi ve mektebiyle papazın evini taşlamalarına, birkaç camı da kırmalarına neden oldu. Rumların, misyonerler aleyhinde hareketlere giriştikleri de, ABD Sefareti tarafından devlete iletilmişti. Bunun üzerine, gerekli tedbirlerin alınması ile bu kişiler dağıtıldı ve özel bir komisyon vasıtasıyla da hızlı bir şekilde gerekli incelemeler yapıldı. Neticede, asayişte bir bozukluk olmadığı, Aydın Vilayeti Valisi Nazif tarafından, hem Dahiliye Nezareti’ne, hem de Sadaret’e bildirildi. Sadrazam Kamil Paşa da, durumu, kendisine bildirilen tarih olan, 28 Mart 1887’de saraya arz etti (BOA YA HUS 201/9, 1304: 1-3).

Görüldüğü üzere, Rumlar, kendi milletlerinden birinin mezhep değiştirmesine kesinlikle karşıydılar. Bu yüzden, Protestan kilisesini, mektebini ve Protestan papazının evini taşıyabilmekte, İzmir’deki Protestan misyonerleri aleyhine de faaliyete girişebilmekteydiler.

Bu durum, Rumlar arasındaki, mezhepsel anlamda bir değişikliğin, Protestan mektebinin taşlanmasına yol açabileceğini göstermektedir.

2.1.13. İzmir Rumlarının Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler

İzmir’de bütün Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olduğuna dair ferman -Islahat Fermanı- ilan edildiğinde, Rum milleti bundan çok memnun kalmıştı (BOA A}MKT UM 226/62, 1272: 1-3). Fakat imparatorluk genelinde gayrimüslimler arasında imtiyazlı olan Rumlar, bu fermanı tepkiyle karşıladılar (Küçük, 1985: 1018-1023). İzmir Rumlarının memnun olması, herhalde, İzmir’de Rum milletinin diğer gayrimüslimlere ve ecnebilere göre ezici bir çoğunluğa sahip olmalarıyla, şehrin ekonomik-kültürel ve sosyal anlamda bir Rum şehri görüntüsü çizmesiyle ve Rumların Müslümanlarla eşit olmasının, onlara getireceği fayda ile açıklanabilir.

9 Şubat 1884 tarihinde, padişah yaverlerinden erkan-ı harb kaymakamı (yarbay) tarafından saraya yapılan arzda, İzmir’de bulunan Hıristiyan milleti kütüphaneleri ve mekteplerindeki kitaplar arasında devletin hukukuna ve İslam adabına aykırı bir takım zararlı kitaplar bulunduğu, Maarif Nezareti tarafından

öğrenildiği belirtilmekteydi. Bunların araştırılarak ortaya çıkarılması için, nezaretten “Vaporidi” adlı memur, İzmir’e gönderilmiş ise de, kitapçıların çoğunun ecnebi olması ve adı geçen mekteplerin de birer ecnebi devletine mensup olmaları sebebiyle, Vaporidi’ye muayene konusunda zorluklar çıkarıldı ve hatta bazı kitapçılar, onu dükkanlarına dahi kabul etmeyip, ona hakaret ettiler. Bu layık olmayan muamele, memurun şahsına değil, padişahın kutsal egemenlik hukukuna karşı bir taarruzdu. Bu konuda, sıkı tedbir alınması gerekmekteydi.

Mektep ve kütüphanelerdekiilerin başlıca itirazları, Vaporidi’nin bilgisinin yeterli derecede olmadığı yönündeydi. Bunun gibi önemli bir konuda bir komisyon kurularak, zararlı olduğu kabul edilen kitapların komisyon marifetiyle kontrol edilmesi gerekirken, işin bu memura bırakılması, itiraz konusu olmuştu. Olayda Maarif Nezareti ihtiyatsız davranmıştı. Oysa bu konu gerçekten çok önemli olup, bu zararlı kitaplar, Aydın Vilayeti’ndeki bütün Hıristiyan okullarına da yayılmıştı. Bu sebeple, konunun ne kadar mühim olduğu ortadadır. Zorluklara rağmen, Vaporidi, 3000’den fazla zararlı kitabı ele geçirmiştir. Bu da, konunun önemini bir kat daha artırmaktadır (BOA Y PRK ASK 22/4, 1299: 1).

Belgede, İzmir’deki Hıristiyan milleti kütüphane ve mekteplerinde muzır kitaplar bulunduğu belirtildiğinden ve İzmir’de Hıristiyan milleti olarak, Rum ve Ermeniler kastedildiğinden ve bu iki millet içinde de Rumların ağırlıklı bir çoğunluğu bulunduğundan; burada, daha çok Rum milletinin kastedildiğini söyleyebiliriz. Zaten “ecnebi devlet himayesindeki mektep” ifadesi de, İngiltere himayesindeki Evangelik Mektebi’ni hatırlatmaktadır.

Burada önemli olan, Rumlar da dahil olmak üzere, İzmir gayrimüslim ve ecnebilerinin, padişahın memurunu -devleti- takmamaları ve zararlı yayınları eğitim alanlarında bulundurmaları ve yaymalarıdır.

1893 yılında ise, Evangelik Okulu’nda mektep müdürü ve okulun baş muallimiyle, Metropolit Vasilyas’ın da bulunduğu cemiyet-i mahsusa toplantısında, okul müdürü ve baş mualliminin yaptığı Yunanperver konuşma, Vasilyas Efendi tarafından da tasdik edilmişti (BOA Y PRK AZN 6/60, 1310: 1). Bu durum, Rum okullarının, siyasi ve ideolojik amaçlar için de kullanıldığını göstermektedir.

İzmir ile tarihi bir bağı olan Yunanistan, burada bulunan Hıristiyanlar arasındaki Rum çoğunluğa dayanarak, zaman zaman çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunabilmekte ya da müdahalelere aracılık edebilmekteydi.

Şöyle ki; 22 Kasım 1900 tarihinde, Londra'dan Yunanistan yoluyla dinamit ve ravelver* gibi bazı tehlikeli silahların sandıklara doldurulup, üstleri kitaplar ile örtülerek, güya İzmir Maarif Nezareti'ne kitap gönderilmiş gibi gösterilerek, gümrükten muayenesiz geçirildikleri ve mektep ambarına konarak, birkaç gün sonra, sandıkların, olduğu gibi Ermeni Cemiyeti'ne teslim edildiği anlaşılmıştır (BOA Y PRK AZJ 41/27, 1318: 1).

Yine, 1902 yılında padişaha gönderilen jurnale ek olarak, 2 adet Yunan gazetesi de zarf içine konmuştu. Bu gazeteler, 60 paraya İzmir-Kordon'da satılan zararlı evraklardandı. Atina'daki fesatçılar, şu an Yunan gazeteleri yoluyla, fesada çalışmaktaydılar. Sahillerdeki Müslüman Osmanlı halkı ile Arnavutların Rumca'ya vakıf olmaları, bozguncuları bu yola sevk etmişti. Bu zararlı gazeteler, serbestçe yurda sokulup, satılabilmekteydi (BOA YEE KP 15/1443, 1318: 1-2).

Geçenlerde de Yunanistan'ın bağımsızlık gününe denk gelen yortu sebebiyle İzmir civarındaki "Kirosori Köyü"ndeki kilisede toplanan Rumlar, milli bir şenlik yaparak, gayet muzır bir nutuk okudular. Bu konuda, eğitime değer veren Midhat Efendi, Ecnebi İşleri Müdüriyeti'ne bir yazı ile durumu bildirmiş fakat bundan henüz bir sonuç çıkmamıştı. Yine bu jurnalde, İzmir'deki fesat ve bozgunculuğun, okullara da sıçradığı belirtilmektedir (BOA YEE KP 15/1443, 1318: 1-2).

12 Mayıs 1905'te padişaha gönderilen jurnalde ise, yukarıda belirttiğimiz jurnali veren aynı kişi, daha önce bazı zararlı ecnebi evraklarının padişaha yollandığını belirtmektedir (BOA YEE KP 15/1478, 1318:1).

Anlaşıldığı üzere, Yunanistan tarafından sadece Rumlar değil, Müslümanlar ve Arnavutlar da devlete karşı kışkırtılmaktaydılar. Yunanistan'ın bağımsızlık gününe denk gelen yortudaki milli şenlikte ise, milli çizgiler de olduğunu tahmin edebileceğimiz muzır bir nutuk okunmuştu.

10 Haziran 1908'de Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne yollanan yazıya, 8 gün sonra, Aydın Valiliği tarafından cevap yazıldı. Bu cevapta, Maarif

* revolver

Nezareti'nin tebligatına göre, Rum mekteplerinden ecnebi muallimlerin çıkarılmaları konusunda metropolitin haberdar edilip, rızaya uygun hale getirilmesi ve kanun hükümlerinin uygulanmasının istendiği fakat metropolitin ne şekilde zorlanıp, rızaya uygun hale getirileceğinin anlaşılamadığı ifade edilmekteydi. Bundan maksat, ecnebi muallimler değişinceye kadar, duruma göre, Rum mekteplerinin zabıta yardımıyla kapatılması ise, bir yanlışlığa mahal vermemek için bunun da açıkça belirtilmesi istenmekteydi (BOA DH İD 60/10, 1326: 1-3).

Buradan da anlaşıldığı gibi, Aydın Vilayeti'ndeki Rum mekteplerinde ecnebi muallimlerin çalışması kanun ve devletçe uygun görülmemekte, kanunun uygulanması ve ecnebi muallimlerin Rum mekteplerinden çıkarılması işleminin uygun bir yolla yapılması istenmekteydi. Kanuna aykırı şekilde Rum mekteplerinde çalışan bu muallimlerin çıkarılması için, metropolitin uygun bir dille ikna edilmek istenmesinin nedeni ise, yabancı devletlerin tepkisini çekmemek olarak algılanabilir.

2.2. İzmir Ermenileri

İzmir'de Ermenilerin varlığına ilk kez, 1261 yılında, Mihail Paleolog ve Cenevizliler arasında yapılan bir ticaret antlaşmasında rastlanmaktadır. Antlaşmada Ermenilerin isimleri, Rum tüccarlar ile birlikte anılmakta idi (Şenocak, 2003: 193).

Bundan sonra, Ermenilerin, İzmir'e iki dalga halinde geldiklerinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, Rupen Monarşisi'nin 1375'te yıkılmasından sonra, otuz bin ailenin, yaşadığı toprakları terk ederek, Avrupa'ya doğru göç etmesiyle gerçekleşti. Göç edenlerin bir bölümü de, İzmir'e yerleşti. İkinci göç, Osmanlılar'ın ilerlemesini önlemek isteyen Şah Abbas'ın, 1604'te tüm Yeras Ovası'nı yakmasıyla gerçekleşti. Topraklarını terk eden yirmi beş bin ailenin küçük bir bölümü de, İzmir'e geldi.

Bu göçmenler İzmir'de, Türk Mahallesi'ne yakın bir bölgeye yerleştiler ve burada bir kilise ile bir de mezarlık kurdular. Bölgede bulunan mezar taşları, bunun ispatıdır.

Ermeniler, iki yüz yıl sonra, komşularıyla yaşadıkları problemlerden dolayı, yeni bir yerleşim yeri aramaya başladılar. Fakat istedikleri gibi bir yer bulamadılar. Ermenilere dost olan bir Türk, acıma hissini de etkisiyle, arazisini onlara satmak istedi. Ama bunun, başına dert açacağını düşünerek, satışa cesaret edemedi. Arazi

sahibi, arazisine bir haç gömmeleri yolunda, onlara tavsiyede bulundu. Tarla olarak kullanılan araziye süren işçiler, haçı buldular ve arazi sahibi de Allah'ın bu araziye, Hıristiyanlara münasip gördüğünü ifade ederek, arazisini, Ermenilere güvenle sattı. İşte bu arazi, sonradan, “Ermeni Mahallesi” olarak anılmaya başlandı* (Candemir, 2000: 121).

Ermenilerin ilk mahallesi olan “Apano Mahalla” , Türk mahallesine bitişik bir tepenin üzerindeydi. Yukarıda da belirtildiği üzere, bir kilisesi ve bir de mezarlığı vardı. Sonradan taşınılan ve “Les Haynots” -Ermeni Mahallesi- olarak adlandırılan Rum mahallesine ve şehir merkezine yakın olan arazi ise (Şenocak, 2003: 194), yukarıda hikayesi anlatılan haçlı arazi idi (Candemir, 2000: 121).

Ermeni mahallesinin yolları ve evleri, 1845'teki yangından önce oldukça düzgündü. Zaten daha önceden İzmir'e gelen Venezüellalı General Miranda, Ermenilerin yaşadığı yerin, Yahudilerin yaşadığı yerlere nazaran, çok daha temiz ve evlerin de düzenli olduğunu belirtmişti (Şenocak, 2003: 194).

Yangından sonra, yangın öncesi sokak izlerine ve mülkiyet sınırlara pek bağlı kalınmaksızın, dik açılı, yepyeni bir mahalle ortaya çıktı. İzmir'de, planlı bir şekilde inşa edilen belki de ilk yapı kompleksi, bu mahalleydi (Şenocak, 2003: 194).

Ermeniler, mahallelerinde 2 kilise, daha sonra da 1 hastane ile 3 cemaat okulu kurdular. 1890'a kadar burada sadece Ermeniler yaşadı. Zenginliğin artmasıyla, pek çok Ermeni aile, başka semtlere ve Kordon'a göç etti. Boşalan evlere de Yahudiler ve Rumlar yerleştiler (Candemir, 2000: 121). AVS'ye göre (1311: 418), İzmir'deki Ermeniler, Ortodoks Rumlardan ve Yahudilerden sonra en kalabalık gayrimüslim nüfusa sahiptiler. İzmir'de önemli bir koloni olan Gregoryen Ermeniler, Protestan ve Katolik Ermenilere göre daha kalabalıktılar. Gregoryen Ermeniler, Türklere Rumlardan ve Avrupalılardan daha fazla sempati duymaktaydılar. Katolik Ermeniler, Latin Kilisesi'ne gittiklerinden, kendilerini Avrupalı saymakta, bu yüzden de Gregoryen Ermeniler tarafından pek sevilmemekteydiler (Tutsak, 2002: 24). Protestan Ermeniler, şehirde dağınık bir şekilde ikamet etmekteydiler. Ermenilerin ekonomik alandaki başarıları, 19. yüzyılın ilk yarısında, kentteki nüfuslarının da

* Şenocak (2003: 194), yukarıda bahsedilen araziyle, Ermenilerin şehir merkezine yakın bir araziye yerleşmelerini sanki farklı ikametgahlar gibi almıştır. Aslında ikisi de aynı yerdir. Bkz CANDEMİR, Aykan (2000). Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi İzmir 1921, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, sayfa 121.

artmasına sebep oldu. İzmir'in ticaretinde Rumlar kadar, Ermenilerin de sözü geçmekteydi. Bankacılık ve avukatlık, Ermenilerin yöneldikleri diğer mesleklerdi. İyi Türkçe konuşan Ermeniler, şehre Hıristiyan avukat yetiştiren en büyük insan kaynağı idiler (Tutsak, 2002: 24).

İzmir'de servet kazanmış olan Doğu'nun bu kurnaz ve iddiasız ırkının yaşadığı mahallenin büyük ve iyi korunmuş birkaç evinde kayda değer bir refah göze çarpmaktaydı. Evler, kendine has döşenmişti. Kabul salonu, girişeydi. Öyle ki; dışarıdan girildiğinde, evin en büyük ve en serin bölümüne ulaşılmaktaydı. Burada divan ve koltuklarla, salıncak sandalye de yer almaktaydı. Bu dekor, Rum evlerinde de vardı (Lindau, 1985: 160).

Scherzer'in de belirttiği gibi, bir Amerikalı gezginin, bir zamanlar Ermeniler için söylediği, "Doğu halkları arasında en çok Ermenilerin Fenike karakteri taşıdıkları", 19. yüzyılın ikinci yarısı için de geçerli bir saptamadır. Ermeniler, çabuk uyum sağlayan, çalışkan ve girişimci insanlardı (Scherzer, 2001: 38).

Bu yüzden, modernleşme sürecinde İzmir ekonomik ve sosyal hayatında öncelikle, Rumlar ile beraber, Ermenilerin adı geçmektedir.

2.2.1. İzmir'de Yaşamış Ermeni Aydın ve Eğitimciler

İzmir'de yaşamış, meslek ve çalışmalarıyla öne çıkmış bazı Ermeniler şunlardı:

Agop Zakaryan: Büyük ihtimalle İzmir'de Ermeni toplumu arasından yetişmiş, fakat Türk okullarında okumuş biriydi. 1891 ya da 1893 tarihli "Çiftlik İdaresi" adlı kitabının kapağında Zakaryan, "Halkalı Ziraat ve Baytar Mektepleri Ameliyat Muallimi, Baytar Sınıfları Ziraat-ı Umumiye Muallimi ve Mekteb-i Numune Çiftliği Nazırı" olarak takdim edilmektedir.

Zakaryan, 1895'te, Vilayet Filoksera Komisyonu azası ve ziraat müfettişi idi. Müfettişlik görevini en azından 1908'e kadar sürdürdüğü bilinmektedir (Huyugüzel, 2000: 26-27).

Corci Bublî: İzmir'in, Türkçe gazeteler de çıkarmış, Ermeni gazeteci ve avukatlarındandı. Kendisi, Namık Kemal ile yakın dosttu. Hakkı Nalbantoğlu, dedesi Nalbantoğlu Lütfi'den aktararak, Bublî'nin Katolik bir Ermeni olduğunu, İzmir'de

orta tahsilinden sonra, Paris'e giderek Sorbon'u, Hukuk Fakültesi'ni bitirdiğini, Le Reforme Gazetesi'nde baş makaleler yazdığını belirtmektedir.

Bubli'nin yanında, 1907'de, Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra staj yapan İbrahim Ethem Postacıoğlu ise, onun düzenli bir tahsil görmediğini ifade etmektedir. Fakat Bubli, Fransızca'ya hakimdi ve çeşitli konularda malumata sahipti.

Bubli, 1881'den itibaren, Katolik Kilisesi davalarının yanı sıra, Türk mahkemelerinde de davalara girebilme hakkını elde etmişti.

Ali Ethem Bolayır, Bubli'nin Midilli'de bir Ermeni konsoloshanesinin bulunmamasına çok hayıflandığını belirtmektedir. Bu, Bubli'nin, Ermeni ihtilal hareketleri konusunda duyarlı olabilecek bir yargıya sahip olduğunu göstermektedir (Huyugüzel, 2000: 124-125).

Dikran Çuhacıyan: Bestelediği opera eserleriyle, özellikle “Leblebici Horhor Opereti” ile, II. Abdülhamid döneminde büyük ün kazanan Çuhacıyan, İstanbul'da yaşamış olmakla beraber, Çuhacıyan'ın ölümü, temsiller vermek üzere geldiği İzmir'de oldu ve buraya gömüldü (Huyugüzel, 2000: 130).

Hamazasp Hakiyan: İzmir'in eğitim hayatına II. Abdülhamid döneminde uzun süre hizmet etmiş, Mülkiye mezunu, Ermeni eğitimci ve yazardı. İstanbul'da okuyup, çeşitli memuriyetlerde bulunan Hakiyan, 14 Mayıs 1896'da, İzmir İdadisi “Malumat-ı Nafia, Riyaziye, Hendese, Kimya ve Hıfzıssıhha” öğretmenliklerine tayin edildi (Huyugüzel, 2000: 189). Hakiyan, 1898-1908 döneminde, İzmir Mekteb-i İdadisi'nde çeşitli öğretmenlik görevlerini yerine getirdi (AVS, 1316: 93-95; 1317: 94-96; 1320: 83-84; 1326: 135).

Öğretmenlik vazifesinden sonra, İstanbul Vilayeti Ermeni mektepleri Müfettişliği ve Maarif Nezareti Umumi Müfettişliği görevlerini de yürüttü (Huyugüzel, 2000: 189-190).

Mardiros Yazıcıyan: II. Abdülhamid devrinde, İzmir'de, hukuki yazılarıyla tanınmış Ermeni yazar ve dava vekillerindendi (Huyugüzel, 2000: 324).

Matyos Mamuryan (1830-1901): İzmir'in tanınmış Ermeni eğitimci ve gazetecilerindendi. Kurmuş olduğu Mamuryan Matbaası'nda, birçok Ermenice ve Türkçe kitap basarak, İzmir'in kültür hayatına önemli katkı sağladı. Mamuryan, tahsilini Paris'te tamamlamış olup, İngilizce ve Fransızca bilmekteydi. 70 yaşına kadar, ömrünü eğitim ve yayıncılıkla geçirdi.

Mamuryan, 1899'da öğretmenlik hayatının 50. yıldönümünü törenle kutlamış, yeni eğitim usulüne uygun olarak, pek çok ders kitabı yazmıştı. Kendisi, Batı edebiyatının en iyi eserlerini de Ermenice'ye tercüme etmişti. Osmanlı Devleti'ne samimiyetle bağlı bir Osmanlı vatandaşı idi (Huyugüzel, 2000: 324-326).

2.2.2. Ermeni Hayır Kurumları ve Eğitim

20. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde, İzmir'de "Ermeni Merkez Erkek Yetimhanesi", göç ile Anadolu'dan ve Halep'ten gelen Ermeni çocuklarına hizmet vermekteydi. Çocuklardan her gün 50 tanesi, düzenli olarak, anaokulunda eğitim görmekteydi. 5 çocuk, ücretsiz olarak, Boyacıyan Özel Okulu'na devam etmekteydi. Bu çocukların öğle yemekleri, kitapları vb. okul tarafından temin edilmekteydi. 8 çocuk, ücretin yarısını ödeyerek, "Uluslararası Kolej" 'de eğitim görmekteydi. Diğer çocuklar ise, erkek öğrencilerin kabul edildiği cemaat okuluna gitmekteydi. Bu çocuklar, her gün, bir izci lideri önderliğinde, 30 veya 50 kişilik gruplar halinde mükemmel bir nizam içerisinde okula gidip gelmekteydiler. Bazı çocuklar ticaret, demircilik, marangozluk, ayakkabıcılık vb. öğrenmekteydiler. Yetimhanede ihtiyaç duyulan aletler mevcuttu ve iki çocuk, yetimhanedeki tüm çocukların ayakkabılarını tamir etmekteydi. Dört çocuk, okuldan önce ve sonra, çorap örme makinesinde çalışmakta ve her gün 20-23 adet çorap örmekteydi. Bu çocuklar, saat 16:00 ile 22:00 arasında ve sabah erken saatlerde çalışmaktaydı.

Tüm cemaatin desteklediği, cemaatten her ailenin bir ya da daha fazla yetime destek verdiği ve uğruna her yıl yardım amaçlı bir balo düzenlenen "Ermeni Merkez Erkek Yetimhanesi"nde 100 erkek izci vardı ve yapılacak işler çok fazla sorumluluk gerektiriyordu. Yetenekli ve kendisini işine adanmış bir öğretmen, gece ve gündüz çocukların gözetimi ile ilgileniyordu.

Çocukların, düzenli jimnastik alıştırılmaları, her sabah yarım saat olarak, erkek izciler tarafından yaptırılmaktaydı. Bayrağın göndere çekilmesi, her sabah, 06:30'da selam ve marşla yapılmakta ve günbatımında, beden alıştırılmaları ile bayrak, gönderden indirilmekteydi.

Develiköy'de, ABD sivil YMCA tarafından kurulan yaz kampına 100 çocuk gönderilmiş ve çocuklar, 3 ay boyunca, burada yüzme, futbol, jimnastik, sebze yetiştiriciliği vb. faaliyetlerle meşgul olmuşlardı.

1893 yılında kurulan “Vorpahinam Kız Yetimhanesi”nin kuruluş hikayesi ise, enteresandır. O sene, Ermeni Okulu’nun son sınıfında okuyan genç kızlar, bir hayır işlemek isteyerek, bir yetimhane kurmaya karar verdiler. 12 kişi olan bu genç kızlar, bir oda kiralayarak, masrafları kendileri karşılamak üzere, giyim, gıda vb. maddelerin teminini üstlendiler. Ermeni cemaatinden Bay Balous’un ölümünden sonra, dul eşi, yetimhaneye bir bina bağışladı. Yataklar, sandalyeler vb. de başka kişiler tarafından bağışlandı. Böylece, yetimhanede kalanların sayısı, 30’a çıktı. Kurucu Ermeni kızların gönüllülük esasına göre ders vermeye başlamalarıyla, yetimhanede eğitim de başlamış oldu. Kızlara dikiş, çeyiz için güzel çamaşırlar dikmesi öğretilmekteydi. Yetimhane yararına, balo da düzenlenmekteydi. Sonradan, buradaki kızlar, Merkez Okulu’na gönderilmeye başlandı.

1919’da Alman Yetimhanesi ile Vorpahinam birleşti ve Yakın Doğu Yardım Komitesi, yetimhaneyi, içindeki 150 çocukla devraldı; adını da “Amerikan Yetimhanesi” olarak değiştirdi. 1920’de Yakın Doğu Yardım Komitesi ayrılınca, yetimhane tekrar, Ermenilerin yönetimine geçti.

1897 yılında Londra YMCA’nın kolu olarak kurulan “Ermeni Genç Erkekler Derneği” de, yoksul çocuklara ücretsiz akşam kursları açmaktaydı. Ayrıca, Pazar günleri İncil sınıfları açılmakta; akşamları da “sihirli kutu” ile fotoğraf gösterimi yapılmaktaydı. Dernek üyeleri gayet yetenekli idiler ki; 40 yaşındaki bir hamala, okuma öğretebilmişlerdi. Ayrıca üyeler, erkek çocuklarının okul masraflarını da karşılamaktaydılar. Politik amaçlar taşıdığı düşünülen dernek, I. Dünya Savaşı’nın başlangıcında, hükümet tarafından kapatıldı (Candemir, 2000: 108-111).

Ermeni çocuklarıyla ilgili 5 Ekim 1896 tarihli Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri’ne gönderilen pusulada, Urfa’da bulunan 22 Ermeni çocuğun, uygun okullara yerleştirilmeleri için; 6’sının İstanbul’a ve 16’sının da İzmir’e getirilmelerine ruhsat isteğinin bir İngiliz kadın tarafından belirtilmesi üzerine, İngiliz Sefareti tarafından harekete geçildiği ve bunun için, padişah izninin verildiği, Başkitabet tarafından ifade edilmektedir (BOA A}MKT MHM 652/12, 1314: 1).

Yine, 1896 tarihli bir başka belge de, bu sefer, Almanların, Ermeni çocuklarına olan ilgilerine iyi bir örnektir. Bu belgede Hariciye Nezareti’ne Almanya Elçiliği’nden gelen muhtıranın, Babialı Tercüme Odası’nca Osmanlıca’ya çevrildiği görülmektedir. Burada, İzmir’de bulunan Alman rahiplerinin Harput Ermenileri’nden

10 yetimi, İzmir'deki yetimhanelerine alma düşüncesinde oldukları ve yerel hükümetin rızası olmadıkça, bu yetimlerin İzmir'e gelmelerinin mümkün olmadığı, bunlara gereken seyahat izinlerinin verilmesi için Elazığ Valisi Paşa Hazretleri'ne gerekli uyarının yapılmasının talep edildiği belirtilmektedir (BOA HR SYS 2860/67, 1312: 1). Hariciye Nazırı, durumu aynı gün; yani 4 Kasım 1896 tarihinde, Sadaret'e arz etmiştir (BOA A}MKT MHM 658/38, 1312: 1-2).

Bu örnekler; ABD, Almanya ve İngiltere'nin Ermeni çocukları ile yakından ilgilendiklerini göstermektedir. Özellikle; Almanya'nın, Harput'tan 10 yetimi, İngiltere'nin de Urfa'dan 16 Ermeni çocuğunu İzmir'e getirtmek istemeleri, hem Ermeni çocukları için İzmir'in uygun bir eğitim ortamına sahip olduğunu, hem de bu iki devletin bu yardımseverliklerinden dolayı, Harput ve Urfa'da ve tüm Ermeni milleti içinde takdir göreceğini göstermektedir. Konunun insani boyutu, övgüye değer olmakla beraber, siyasi ve ekonomik arenada Almanya ve İngiltere'nin bir mücadele içinde olduğu, bu mücadelenin önemli bir bölümünün, Orta Doğu kökenli olduğu; bunun da alt bölümünün Doğu ve Güney Doğu Anadolu ile Osmanlı topraklarını kapsadığı ve bu iki devletin mücadelesinin I. Dünya Savaşı'na sebebiyet verdiği, İngiltere'nin etki alanı ve himayesinde, Osmanlı topraklarında bir "Ermeni-Protestan milleti" yaratıldığı ve padişahın da bu milleti tanıdığı unutulmamalıdır.

2.2.3. Ermeni Okullarının Yönetimi

İzmir'deki Ermeni Eğitim Komitesi'nin 7 üyesi vardı. Bu komite, İzmir ile Başpiskoposluk'un idare alanındaki tüm Ermeni okullarının yönetimini üstlenmişti (Candemir, 2000: 122). Ermeni Milleti Nizamnamesi ile manastırlar haricindeki okullar cismani meclisin yönetimine bırakıldığından (Tekeli ve İlkin, 1993: 107), İzmir'de de bu komitenin laik bir yönetime sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.4. İzmir Ermenilerinin Eğitimi

Ermeniler, mahallelerine yerleştikten sonra, Ermeni cemaatinin ilk yaptığı işlerden biri, okul inşa etmek oldu (Candemir, 2000: 122). 1799 yılında kurulan ve "Mesropyan Okulu" adı verilen bu okulda Ermenice, Rumca, İtalyanca ve Türkçe dilleri okutulmaktaydı. Daha sonra, İzmir'de erkek ve kız Ermeni okullarının ders

programlarına Fransızca da zorunlu bir ders olarak eklendi. Ayrıca, erkek okullarında Fransızca'ya ek olarak, İngilizce de okutuldu.

Ermenilerin eğitim konusunda İzmir'de ve diğer Osmanlı kentlerinde Rumlar kadar çaba gösterdikleri görülmektedir. Buna örnek olarak, 19. yüzyılın ilk yarısı içinde, İzmir'deki Ermeni mahallesini dolaşmış bir seyyahın, buradaki Ermeni okulunun gayet iyi bir binada eğitim verdiğini, okul öğretmenlerinin iyi yetişmiş, zeki ve bilgili kişiler olduğunu, okulun Venedik'te basılmış, Ermeni alfabesiyle yazılmış kitaplardan oluşan güzel bir kütüphanesinin olduğunu ve bu dönemde, okuldan 200 öğrencinin öğrenim gördüğünü kaydetmiş olmasını verebiliriz.

19. yüzyılın ortalarına doğru, şehirdeki Ermeni nüfusunun artması ve cemaatin varlık ve refah düzeylerinin gelişmesiyle, İzmir'de yeni yeni Ermeni okulları açıldı. Bu dönemde, artık İzmir'de birkaç Ermeni okulu ve bir de koleji vardı. Bu kolejde, modern diller ve liberal eğitime giren dallar, ücretsiz olarak okutulmaktaydı. Yine bu sıralarda kızlar için de bir okulun açıldığını görüyoruz.

19. yüzyılın ortalarından sonra Ermeniler, eğitime daha fazla önem verdiler (Beyru, 2000: 307-308; Alkan, 2000: 47).

Scherzer, 19. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir'deki Ermenileri anlatırken, bu cemaat içerisinde eğitimin gerekliliği ve öğrenme merakının hiç de eksik olmadığını; bunun önemli bir göstergesinin de varlıklı Ermeni ailelerin çocuklarını İngiliz ve Fransız kolejlerine göndermeleri olduğunu gösterdi. İzmir'de yüksek öğretime bu denli önem verilirken, vilayetin iç kesimlerinde; Manisa, Aydın, Turgutlu gibi yerlerdeki okullarda büyük eksiklikler mevcuttu. Buralarda, nitelikli öğretmenler de yoktu. Ulaşımın yoğunlaşması ile buralardaki okulların da gelişeceğine kuşku yoktu. Scherzer, son dönemde, İstanbul'da, Ermeniler arasında görülen düşünsel hareketliliğin, şüphesiz, Anadolu'daki Ermenileri de etkileyip, harekete geçireceğini ifade etmektedir. Zaten, eğitim ve öğretimin yararını anlamış ve bu alanda çalışmalar yapmış olan Ermenilerin, eğitimde milliyetçi unsurları hakim kılmaları, Ermenilerin yeni nesillerinde de heyecanla uygulama alanı bulmaktaydı (Scherzer, 2001: 38).

1880'lerin ortalarında, İzmir'deki Ermenilerin, kültürel açıdan önemli merhaleler kat ettikleri anlaşılmaktadır. 1886 tarihli bir gazete haberi, bunu desteklemektedir. Bu gazetede, daha 30 yıl kadar önce, Ermenilerin okulları çok ilkel durumda ve öğrenci sayıları da çok az iken, şimdilerde okullarını geliştirerek, diğer

milletlerin düzeyine getirdikleri; hatta son birkaç yıl içinde bir de okuma salonu kurdukları belirtilmektedir. Bu salonda, 1886 yılı Ocak ayı başlarında bir konferans veren M. Papazyan, bu kuruluşun amaçlarını açıklarken, YMCA ve benzeri Anglo-Sakson kuruluşlarını örnek vererek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ermenilere seslenerek, kültür düzeylerini yükseltmek için harcanan çabaların artırılması gerektiği yolunda tavsiyede bulundu ve gençlere "Café Chantant"larda vakit geçirmek yerine, bu salona gelmelerini önerdi. Aynı toplantıda bulunan ve İzmir'de başmühendislik görevini yürüten, daha önceleri İstanbul'da Ermeni Birleşik Cemiyetleri başkanlığını yapmış olan Arslan Efendi de burada söz aldı (Beyru, 2000: 308-309).

1900'lerde İzmir'i anlatan Paul Lindau, Ermenilerin eğitimlerinin yüzeysel olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden de İzmir'deki okulları kötü, bakımsız ve Rumlarınki gibi iyi donanmış değildi. Bir Ermeni, okuyup yazmayı öğrenir öğrenmez -hesap öğrenmesine, hesap yeteneği doğuştan olduğu için gerek yoktur- hemen bir bankerlik öğretimine verilir ve bu işte elden geldiğince çok para kazanmak için gerekli olan yeteneğini, şaşırtıcı bir çabuklukla ortaya koyardı. Ticaretin gizli sırlarını öğrenmek için zengin ve tanınmış Ermeniler, çocuklarını İngiltere'ye gönderirdi. Bu, çocuklarını Almanya'ya ya da Fransa'ya gönderen Rumlara nazaran tam ters bir hareketti. Alman üniversitelerinde veya Paris'te okumuş genç Rumların sayısı, Rum nüfusuna oranla, şaşılacak kadar yüksek iken; bir Ermeni, ancak ilmi bir kariyere el atarsa, bunu sonuna kadar götürmekteydi. Akademik eğitim görmüş Ermenilerin çoğu, İzmir'de avukatlık yapmaktaydı (Lindau, 1985: 178-179).

Lindau'nun verdiği bilgiler, Scherzer'in verdikleriyle ya da yukarıdaki diğer bilgiler ile çelişir gibi gözükse de, aslında böyle bir durum yoktur. Çünkü Ermeniler, İzmir'de, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kız ve erkek okullarını kurmuşlar; bina ve eğitim açısından nitelikli bir yapıya sahip olmuşlar, 19. yüzyılın ortalarında bu yapıyı koruyamamışlar, yüzyılın ikinci yarısında da eğitime önem vermişler fakat okuma salonlarına dahi 1886 yılında kavuşmuşlardı. Bu salonda konferans veren Papazyan, Ermeni gençlerinin "Café Chantant"lara gitmek yerine, okuma salonlarına gelmelerini tavsiye etmiş, Scherzer de Ermenilerin eğitime verdiği önemi, çocuklarını İngiliz ve Fransız kolejlerine göndermelerıyla örneklendirmişti. Bu açıdan bakıldığında, Ermenilerin, eğitim alanında gösterdikleri çaba, Rumlarınkine

nazaran, nitelikli sonuçlar vermemekte idi. Zaten nüfusa oranla, Rum gençlerinin büyük bir kısmı, Ermeni gençlerine nazaran, yurt dışında eğitim almaktaydı. Ermeniler ise, direkt olarak ticaretin içine girme amacıyla olduklarından, bankerlik ya da ticaret eğitimi almakta idiler. Bu sayede de, şehrin ticari hayatında söz sahibiydiler.

Ermeniler, 19. yüzyılın ikinci yarısında, eğitimlerini diğer milletlerin seviyesine getirme durumundayken, Scherzer de, 1873 yılı itibariyle, Ermeni cemaat okulunun eğitiminin çok iyi bir durumda olmadığını belirtmektedir (Scherzer, 2001: 38).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Ermeni lise veya kolejinin dahi Fen ve Matematik eğitiminde yeterince iyi olmadığını görmekteyiz. Bu durum, İzmir’de iş hayatında başarılı olabilmek için çok dilin bilinmesi ihtiyacından kaynaklanmaktaydı. Çocukların her iki alanda da eşit bir şekilde yetiştirilmelerine -Ermeniler açısından- imkan yoktu (Candemir, 2000: 125).

İzmir’de gayrimenkullerin % 24,86’sı, nüfusun % 33,05’ini oluşturan Müslümanların elindeydi. % 24,52’si, nüfusun % 29,35’ini temsil eden Rum ve Latinlerin elinde; % 25,92’si, nüfusun % 4,49’unu temsil eden Ermenilerin elinde; %18,33’ü, nüfusun % 19,79’unu temsil eden yabancı uyrukluların elinde ve % 5,87’si, nüfusun % 13,32’sini oluşturan Yahudilerin elindeydi (Nahum, 2000: 167-168).

Aynı şekilde, gayrimenkul ve arazi gelirlerinin dağılımı da şöyle idi (Nahum, 2000: 167-168):

Ermeniler	% 25,90
Müslümanlar	% 24,90
Rumlar	% 24,52
Yabancılar	% 21,34
Osmanlı Yahudileri	% 3,40

Bu durum, nüfuslarının azlığına rağmen, İzmir Ermenilerinin Müslüman ve Rumlardan daha fazla gayrimenkule sahip olduklarını, yine gayrimenkul ve arazi gelirlerinin Müslüman ve Rumlardan fazla olduğunu göstermektedir.

Bu halde, ekonomik şartları bu kadar iyi olan bir cemaatin eğitiminin, Rumlara nazaran epeyce geri bir durumda bulunması, Ermenilerin, eğitimlerine İzmir’de, Rumlar kadar önem vermediklerini göstermektedir.

2.2.5. Okulların Fiziki Durumu

Ermeni okul binalarının fiziki yapısını ayrıntılı olarak verecek olursak, örneğin; 23 Temmuz 1895 tarihinde Karşıyaka'da yapılmasına karar verilen Ermeni mektebinin uzunluğunun 15 zira' 12 parmak, genişliğinin 12 zira' 18 parmak, yüksekliğinin 12 zira' ve binanın da 2 katlı olarak inşa edilmesinin planlandığı görülmektedir (BOA İ AZN 15/1313 S-01, 1313: 1-2).

Yine, 12 Mayıs 1914 tarihinde, Menemen Kasabası'nda, Ermeni Mahallesi'nde mülk haline getirilmiş olan 460 m genişliğinde bir arsa üzerine 9 m 75 cm uzunluğunda, 6 m 75 cm genişliğinde ve 6,5 m yüksekliğinde; duvarları taş ve çatısı ahşap olarak inşa edilmiş olan mektebin kayıt altına alınması için, Ermeni Patrikliği'nin başvuruda bulunduğu görülmektedir (BOA İ MF 22/1332 C-2, 1332: 1-3). Ermeni mekteplerinin inşaat masrafları ise, kilise ve ahali tarafından karşılanmaktaydı (BOA İ AZN 15/1313 S-01, 1313: 1-2).

Ermeni okul binalarının çoğu, okul olarak inşa edilmişti. Okulların tümünde pahalı olan, fakat temel ihtiyaçlar olarak kabul edilen malzemelerin, haritaların, resimlerin ve öğretmenlerin istedikleri araçların; ders malzemelerinin, aygıtların ve kütüphanelerin sayısı, olması gerekenden azdı; özellikle cemaat okulları, kimya laboratuvarlarına ve yeni sıralara ihtiyaç duymaktaydı.

Sadece birkaç okulun oyun bahçesine sahip olabilecek oranda genişliği vardı. Tüm okullar, oyun malzemelerine ihtiyaç duymaktaydı. Okullarda, olması gerekenden fazla öğrenci eğitim görmekteydi. Merkezi ısıtma sistemi olmayan okulların, küçük çocukların olduğu sınıfları, aşırı soğuk günlerde mangalla ısıtılmaktaydı.

Okullarda Halkapınar suyu kullanılmakta ve öğrenciler, bu suyu elleriyle içmekteydiler. Hastalanan çocuk eve gönderilmekte ve salgın hastalıklar sırasında okullar, kapatılmaktaydı.

Binalar, ders saatleri dışında; toplantılar, hayır amaçlı balolar, konserler, kulüplerin toplantıları ve bazen de gece dersleri için kullanılırdı. Ermeni cemaati, her okulda bir cemaat toplantı salonu olması amacına büyük oranda ulaşmıştı (Candemir, 2000: 124-125).

2.2.6. Tatiller

Ermeni milli bayramları, Paskalya, Noel ve yeni yıl ile Temmuz, Ağustos ve Eylül'ün yarısında tatil yapılmaktaydı (Candemir, 2000: 125).

2.2.7. Dersler

Çocukların davranışları ve çalışmaları hakkında, yılda en az iki defa, ailelerine rapor gönderilmekteydi. 10'lu sistemin kullanıldığı Ermeni okullarında, geçme notu 6 idi. Teneffüsler, öğretmenler tarafından belirlenmekteydi. Toplu cezalandırma, tüm okullarda yasaktı. Maddi imkanları yeterli olmayan çocuklar dışındaki tüm çocuklar, kitap ve kırtasiye giderlerini karşılamak zorundaydılar. Okul ihtiyaçlarını temin edemeyecek durumda olan öğrencilere yardım eden ve tüm okullarla iletişim halinde olan bir kuruluş vardı. Bazı okullarda, imkanı olmayan çocuklara öğle yemeği verilmekteydi. Okulların bir bölümü, kırmızı ve siyah önlüklü uniformaların giyilmesini zorunlu tuttuğundan, bu durum, zengin ve fakir aile çocukları arasında eşitsizliğe yol açmaktaydı.

Anaokulu ve ilkokullarda, her sınıfta bir öğretmen vardı ve bu öğretmen, tüm dersleri vermekteydi.

İlk sınıftan itibaren, İncil okutulmaktaydı. Fransızca, dördüncü sınıftan itibaren okutulmaktaydı. Coğrafya ve Tarih, dördüncü sınıfa kadar ağırlıklı şekilde okutulmazdı.

Dersler, 09:00 ile 16:00 saatleri arasındaydı; öğlenleri 90 dakikalık teneffüs yapılmaktaydı. Daha küçük çocuklar, her saat başında 5 dakikalık teneffüs yapmaktaydılar. Okula, haftanın 6 günü gidilmekteydi.

Çocukların, okuldan sonra, oynayacak yeterli zamanları yoktu. Zaten oyun oynayamayacak kadar yorgun oluyorlardı. Ancak dar sokak araları, çocukların oyun alanlarıydı. Hazırlık okulunda, normal okul ders programının yanında; İncil, Fransızca ve İngilizce ek olarak okutulmaktaydı.

Lise veya kolej eğitiminin en önemli bölümünü, yabancı dil dersleri oluşturmakta; fakat Fen ve Matematik eğitime gereken önem verilmemekteydi. Bu durum, İzmir'in iş hayatında başarı sağlamak için, yabancı dillerin bilinmesi gerekliliğinden kaynaklanmakta idi. Ermeni çocuklarının her iki alanda da eşit

şekilde gelişmelerine olanak yoktu. Ticaretle ilgili konular, üst sınıflarda verilebilmekte, İncil de tüm okul süresince okutulmaktaydı.

Dersleri veren öğretmenlerden çok azı normal okul veya üniversite eğitimi almıştı. Öğretmenlerin çoğu cemaat okullarından, ortaokul veya ilkokuldan mezundu. Yüksek dereceli öğretmenlerin bulunması zordu; bu sebeple, iyi eğitilmiş bir kız, pedagoji eğitimi almadan, öğretmenlik için teklif almaktaydı. Cemaat okullarındaki öğretmenlerin bir cemiyeti vardı. Ara sıra dersler de verilmekteydi. Öğretim ve disiplin ile ilgili konularda, düzenli olarak, öğretmenler toplantısı yapılmaktaydı (Candemir, 2000: 124-125).

2.2.8. İzmir'deki Ermeni Okulları

Alkan (2000: 147), Mesropyan Erkek Okulu'nun İzmir'de, 1785 yılında kurulduğunu belirtmektedir. Beyru (2000: 307) ise İzmir'deki ilk Ermeni okulu olan Mesropyan Erkek Okulu'nun inşa tarihini 1799 olarak verir (Beyru, 2000: 307). Hripsime Kız Okulu ise, 1849 yılında kuruldu (Candemir, 2000: 122). 1887'de de Karantina'da Karabet Serçoyen Efendi'nin kirahanelerinden birinde, Hristo Efendi, bir kız okulu açtı. Yapılan araştırmalarda, bu okuldaki kız öğrencilerin, bir-iki ay içinde büyük bir gelişme gösterdikleri tespit edildi. Balyozzade İzzetlü Matyos Efendi'nin kızlarının bu okulda, yatılı olarak eğitim görmeleri, bu okulun düzenli olduğunun deliliydi. Karantina civarında ihtiyaç olan böyle düzenli bir kız okulunun kuruluşu, memnunlukla karşılandı (Hizmet Sayı 114, 1887: 1).

Cemaatin anaokulu veya ilkokul ihtiyacı da, Hripsime Kız Okulu'nun mezunlarının bir dernek kurup, para toplamaları ve bir anaokulu kurmalarıyla giderildi. Savaş sırasında bu anaokulu, İngiliz uçakları tarafından bombalandı. Hripsime Kız Okulu, para toplanıncaya kadar, iki odasını derneğe verdi ve ardından da okul inşa edildi (Candemir, 2000: 122).

1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde Ermeni mektepleri Mesropyan, Hripsime, Protestan İskoçya, Protestan Kız, Barkshire İngiltere Tüccar Mektebi, Almanya Kız Mektebi ve Amerikan Kız Mektebi olarak verilmiştir. Bu okullardan ilk üçü ve sonuncusu Ermeni Mahallesi'nde, Alman Kız Mektebi ise Gül Sokağı'nda idi (AVS, 1307: 278).

Ancak gerek Cuinet'te, gerekse 1908'e kadar olan Aydın Vilayeti Salnameleri'nde, Ermeni Gregoryenler'in mektepleri olarak Mesropyan ve Hripsime Mektepleri'nin adlarının geçmesi (Cuinet, 1894: 457; AVS, 1312: 159; 1313: 135; 1316: 102; 1317: 106), 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde geçen bu iki mektep dışındaki okulların -genel olarak adlarından da anlaşılacağı gibi- yabancı mektepleri olduğunu göstermektedir. Bu salnamede geçen Mesropyan ve Hripsime Mektepleri dışındaki okullarda Ermeni öğrencilerin yoğun olarak bulunmaları, böyle bir yanlışlığa sebep olmuş olabilir.

Kentteki Katolik Ermenilerin eğitimi ile ilgili olarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İzmir Konsolosu Scherzer (2001: 39), Mekitarist (Benedikten) Okulu'nda 1873 yılında 67 öğrencinin eğitim gördüğünü belirtmektedir. Ama unutulmamalıdır ki; Mekitarist Okulu, bir Ermeni okulu değil, genelde Katolik Ermenilerin devam ettiği bir yabancı okuldu.

Bundan başka, Katolik Ermenilerin devam ettiği ve kendilerine ait olan, 100 öğrencili, ilköğretim düzeyinde iki erkek okulu ve yine ilköğretim düzeyinde olan, 80 öğrencili bir de kız okulu vardı (Cuinet, 1894: 458).

Candemir (2000: 122), 1921 yılında, kentte, anaokulundan bir Amerikan okulunun lise son sınıfına denk gelen düzeyine kadar tüm sınıfları bünyesinde barındıran bir Katolik Ermeni okulunun bulunduğunu belirtmektedir.

1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde 5 Ermeni mektebinin ismi geçmektedir. Bu mektepler şunlardı (AVS, 1326: 165):

<u>Esami-i Mekatib</u>	<u>Mahallesi</u>	<u>Derecesi</u>
1. Mesropyan	Ermeni Mahallesi	İdadiye Zükur Ermeni
2. Saint-Hripsime	Ermeni Mahallesi	Rüşdi İnas Ermeni
3. Kirnaser	Çay Mahallesi	— Ermeni
4. Eşhad Esiraz	Karataş	— Ermeni
5. Vartanyan	Karataş	— Ermeni

İzmir'deki Gregoryen Ermenilerinin belli başlı okullarını ayrıntılı olarak ele almak ise, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.2.8.1. Mesropyan Erkek Okulu

Mesropyan Erkek Okulu Alkan' a göre (2000: 147) 1785 yılında, Beyru'ya göre (2000: 307) 1799 yılında kuruldu. Okul, 1790'da, ileri gelen mekteplerden biri

idi. Bu mektep, Kumkapı Merkez Mektebi ilk mezunlarından, Şair Hovhan Mirga Vananteçi'nin idaresinde, 1798'de, önemli başarı gösterdi (Ergin, 1977: 52).

1825 yılına kadar hizmet gören okula, bu tarihte bazı ilaveler yapıldı ve okul, geliştirildi. Mesropyan Okulu'nun kurulmasında, o dönemde İngiliz Konsolosluluğu'nda katip olarak çalışan, "Abroyan" adlı İzmirli bir Ermeni'nin arazi başışı, önemli bir rol oynadı ve o zamandan sonra, okulda, Ermenice'den başka; Türkçe, Rumca, İtalyanca dilleri de ders olarak okutuldu. Bundan sonra, İzmir'de, gerek erkek, gerekse kız Ermeni okullarının ders programlarına, Fransızca, zorunlu bir ders olarak eklendi; ayrıca, İngilizce de erkek okullarında okutuldu.

Mesropyan Okulu'nun 7 yıllık ders programına bakıldığında, birinci sınıfta Ermenice, Matematik, Coğrafya ve Din dersleri ile öğretime başlandığı; ikinci yılda Tarih; üçüncüde Fransızca ve Tabiat Bilgisi; dördüncüde Türkçe; beşincide Geometri; altıncıda İngilizce ve Ticaret; yedinci ve sonuncuda ise Biyoloji derslerinin eklenerek, ders programının tamamlandığı görülmektedir. Ayrıca Resim, Jimnastik ve Kaligrafi dersleri de program içine serpiştirilmiştir (Beyru, 2000: 307-308).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İzmir Konsolosu De Scherzer, kentteki Ermeni toplumunun belli başlı okulunda -Mesropyan Okulu- 1873 yılında, 350-400 öğrencinin eğitim gördüğünü bildirmektedir (Beyru, 2000: 308; Scherzer, 2001: 38).

Bu kurum, genel olarak, iyi bir okuldu; fakat son zamanlarda, beklenen düzeyde eğitim verememekteydi. Okula yeni gelen yönetimle beraber, eski ihtilaflar sona ererse, iyi bir eğitim için çözüm üretilmesi kolaylaşacaktı. Bu dönemde, okulda, Tarih, Coğrafya, Fizik, Matematik, Ermenice, Türkçe, Rumca, Fransızca ve İngilizce de öğretilmekteydi (Scherzer, 2001: 38). Ermeni önde gelenlerinin, İzmir'de, Ermenilere kendilerini yetiştirmeleri konusunda çağrı yapmaları, kentteki yerleşik zengin Ermenilerin çeşitli şekillerde bu çağrıya uymaya çalışmalarına sebep oldu. İşte, 1886 yılında, Ohannes Efendi, kötü durumda olan Ermeni Erkek Okulu'nu yıkıp, yeniden inşa etmeyi Ermeni Arşevki'ne önerdi ve bu işin masraflarını da üstleneceğini bildirdi (Beyru, 2000: 309).

Aynı yıl, Ispartalızade İzzetlü Ohannes Efendi, okulu mükemmel bir şekilde tamir ettirdi. Bu okulun yeniden açılışı için, bir de tören programı düzenledi ve bazı önemli kişiler de açılışa davet edildiler (Hizmet Sayı 9, 1886: 2).

Anlaşıldığı üzere, Ohannes Efendi, okulu yeniden yıkıp yapmak yerine, tadilata tabi tutmayı yeğlemiş; fakat okul, yeniden yapılmış gibi, mükemmel bir şekilde düzenlenmişti. Mihail'in (1998: 31), okulun 1886 yılında kurulduğunu yazması da, düzenlemenin iyi bir şekilde yapıldığını doğrulamaktadır. Çünkü okul bu tarihte kurulmamış; tadilata tabi tutulmuştur.

1891'de, Mesropyan Okulu'nda 20 öğretmen hizmet vermekteydi (AVS, 1307: 278).

1 Temmuz 1892 tarihinde, okulun yılsonu imtihanlarının sona erdiği ve imtihanlarda hazır bulunanların, Okul Müdürü Mirakiyan Efendi tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarından memnun oldukları, Hizmet Gazetesi'nden halka duyurulmuştur (Hizmet Sayı 565, 1892: 1).

Böylece, Scherzer'in yaklaşık 20 yıl önce yeni gelen yönetimin eski ihtilafları sona erdirmesi halinde iyi bir eğitim için çözüm üretilmesinin kolaylaşacağı yönündeki görüşünün, yavaş yavaş hayata geçirilmeye çalışıldığını görmekteyiz ki; Mirakiyan Efendi de, okulun ve okulun eğitiminin iyi olması için çalışmakta idi.

1890'larda Ermenice ve Türkçe'nin mecburi olduğu bu okulda 300 öğrenci vardı (Cuinet, 1894: 457). İdadi derecesinde eğitim veren, erkeklere mahsus olan ve Ermeni Mahallesi'nde bulunan Mesropyan Okulu'nda, 1890'lar boyunca öğretmen sayısı 20, öğrenci sayısı da 300 olarak kaldı (AVS, 1312: 159; 1313: 135; 1316: 102; 1317: 106).

Ancak 20. yüzyılın başında Mesropyan Erkek Okulu'nun öğrenci sayısı 309 oldu (Beyru, 2000: 309).

1913-1914 eğitim-öğretim yılı itibariyle Mesropyan İdadisi'nde okuyan 262 öğrenciden 3'ünün babası, din adamıydı. 31 öğrencinin babası memurdu. 2 öğrencinin babası fenni meslek mensubu olup, 222 öğrencinin babası da, diğer meslek mensuplarındandı ve 4'ünün babası da tüccardı. Yine aynı tarihte, bu okuldaki 20 öğretmenden, ancak 6 tanesi 30 yaş altı gruba dahildi. 14 öğretmen 30-60 yaş arasındaydı ve bu öğretmenlerden 1 tanesi yüksek okul mezunu idi. 10

öğretmen gayrimüslim özel okulu mezunu, 1 öğretmen yabancı özel okul mezunu, 8 öğretmen de, diğer okulların mezunuydu. Bu okulda görev yapan, yabancı okul mezunu öğretmen, bir Rus okulundan mezundu (Alkan, 2000: 253, 256, 259, 262).

4 Şubat 1896'da Ahenk Gazetesi'nde verilen haberde, Padişah II. Abdülhamid'in doğum gününün kutlandığı ve kutlamalara, Mesropyan Mektebi öğrencilerinin de katıldığı belirtilmektedir (Ahenk Aded 97, 1896: 1-2).

2.2.8.2. Hripsime Okulu

İzmir'de, Mesropyan Ermeni Erkek Okulu büyüyüp geliştikçe ve erkek çocukları hızlı bir şekilde eğitim aldıkça, bu ihtiyacı duyan Ermeni kızlarının özel ders almaktan başka çareleri yoktu. Bu yolla evlerde eğitim alan kızların sayısı artınca ve bu durum da dikkat çekmeye ve eleştiri almaya başlayınca, kızların eğitimi için, hastanede bir oda ayrıldı.

Birkaç yıl sonra, Hagop Sarkisyan, kızlar için bir okul yaptırdı. Fakat bu okul, 1845 yılındaki Ermeni Mahallesi'nin büyük bir bölümünün yok olmasına sebep olan yangında, tamamen yok oldu. Yangından sonraki dört yıl, kızların hiç okulu olmadı.

1849 yılında Bayan Hripsime Sustanyan, kızlar için, "Hripsimyan" adını taşıyan bir okul yaptırdı. Kurucusunun onuruna, onun adını taşıyan ve hızlı bir şekilde büyüyen bu kız okulu, 1884 yılında gerçek anlamda kuruldu (Candemir, 2000: 122).

1873 yılında Fransızca eğitim veren ve iyi bir okul profili çizen Hripsime Okulu'nda, 250-300 öğrenci vardı (Scherzer, 2001: 38). 1891'de okulda, 5 öğretmen eğitim vermekte ve 210 gündüzlü kız öğrenci eğitim almaktaydı (AVS, 1307: 278). Cuinet de (1894: 457), okuldaki öğrenci sayısını, 210 kız olarak vermektedir.

Rüşdiye derecesindeki bu Ermeni kız okulu, Ermeni Mahallesi'ndeydi (AVS, 1312: 159).

1890'lar boyunca okulun öğrenci sayısı, 210 olarak kaldı (AVS, 1313: 135; 1316: 102; 1317: 106).

7 Haziran 1894 tarihinde, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen resmi yazıda, İzmir'in Ermeni Mahallesi'nde bulunan kız mektebinde -Hripsime Okulu- eğitim-öğretim gören fakir çocukların ihtiyaçlarını karşılamak üzere,

öğrencilerin yapmış oldukları işlerin piyangoya koyulmasına ruhsat isteğinin İzmir Ermeni Piskoposluğu tarafından bildirildiği ifade edilmektedir. Millet'in ihtiyaçlarına ve hayırlı eserler kurmalarına mahsus olmak ve 50.000 kuruşu geçmemek üzere çekilecek piyangolar için, vilayetlere ruhsat verilmesinin caiz olduğuna dair, Dahiliye Nezareti'nden, 5 yıl önce bir yazı yazılmıştı. Daha sonra da, piyango çekilmesinin yasak olduğuna dair bir yazı yayımlanmıştı.

Bu yüzden, Aydın Vilayeti, bu piyango isteği karşısında nasıl davranması gerektiğini sormaktaydı. Dahiliye Nezareti'nin yazıları, Sadaret'in hükümlerine dayandığından, Dahiliye Nezareti de, nasıl davranılacağını Sadaret'e sormakta idi (BOA DH MKT 246/40, 1311: 1).

Burada, bürokratik bir çelişki yaşanmakla beraber; önemli olan, Hripsime Kız Okulu'ndaki fakir öğrencilerin yararına, yine öğrencilerin ürettikleri ürünlerin, piyangoya konulma isteğidir.

20. yüzyılın başında Ermenice ve Türkçe'nin dışında, Fransızca ve İngilizce de eğitim veren Hripsime Okulu'nda öğrenci sayısı 250 idi (Beyru, 2000: 309).

2.2.8.3. Kasap Hızır Mahallesi'ndeki Ermeni Kız Mektebi

Öncelikle belirtmek gerekir ki; Kasap Hızır Mahallesi, İzmir'deki 25 Müslüman mahallesinden birisiydi (Serçe, 2000: 171). Bu durumda, bir Ermeni kız okulunun Müslüman Mahallesi'nde faaliyet gösterdiği de ortaya çıkmaktadır. Bu okulun varlığını 21 Ocak 1899 tarihinde yapılan, Şura-i Devlet Maliye Dairesi toplantısı ispatlamaktadır. Bu toplantıda, şunlar görüşülmüştür:

1899 yılında, İzmir'de yeni inşa edildiği belirtilen Ermeni Kız Mektebi'nin, vergiden muaf tutulması hakkında, Ermeni Patrikliği'nden, önceden belirtilen izin isteği ve bu konuda yapılan yazışma üzerine, Şura-i Devlet Dahiliye Dairesi bir mazbata düzenledi. Bu mazbatada Ermeni cemaatine üzerinde anlaşmaya varılan konu ve bölgeden gelen yazı üzerine, adı geçen mektebin inşaatı tamamlanıncaya kadar yer vergisinin kaydedilmiş değeri üzerinden ve daha sonra da tahmin edilen yeni değer üzerinden alınmasının, bu konuda ruhsatı içeren emirde belirtildiği ifade edilmektedir. Mektebin inşa edildiği yerde bulunan iki hane, hayırlı eserlerden olmasına rağmen, kişi üzerine; yani Ermeni cemaati temsilcisi adına tapu edilmişti. Bu gibi emlaktan vergi alınması, usul gereği olduğundan, bundan vergi alınmasının

icab edeceğinin arz ve beyan edilmesi üzerine, gereğince, daha önceden gelen Sadaret tebliğine cevaben, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne takdim edilerek, Şura-i Devlet'e havale edilen tezkere, ekleriyle beraber, Şura-i Devlet Maliye Dairesi'nde okundu.

Anlaşıldığı üzere, yeni mektep, vergi ile mükellef bir yerde inşa edilmişti. Fakat eski mektebin yıkılmasıyla, mektebin satılan arsası üzerinde inşa edilen bir çok binadan alınan vergi, yeni mektebin inşa edildiği arsada, önceden bulunan konaklama yerinden alınan vergiden fazlaydı ve yeni mektebin arsası, Ermeni cemaati temsilcisi adına tapu edilmiş ise de, temsilcinin şahsına mahsus bir gelir sayılmamalıydı. Bu yüzden, adı geçen mektebin vergisi, affedilmeliydi. İşte bu affi isteyen de, Ermeni Patrikliği idi. Mektep, gelir getiren kurumlardan sayılmadığından, vergisinin affi, Patriklik tarafından istenmekteydi. Fakat bu konuda ruhsatı içeren emirde, adı geçen mektebin inşaatı tamamlanıncaya kadar, yer vergisinin kaydedilmiş değeri üzerinden ve tahmin edildikten sonra da yeni vergi üzerinden alınması belirtilmekteydi.

Ayrıca, Dahiliye Dairesi'nin belirtilen mazbatasında, anlaşıldığı üzere, mektebin inşa edildiği yerdeki hanelerin, Ermeni Piskoposu adına tapu edilmiş olması bile, bu gibi emlaktan vergi alımında usulü gereğinin uygulanmasına engel olamazdı. Bu yüzden, buranın vergiden muafiyeti söz konusu değildi (BOA A}MKT MHM 544/5, 1316: 1). Durum, 10 gün sonra; yani 31 Ocak 1899'da, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne de iletildi (BOA A}MKT MHM 544/5, 1316: 2).

Görüldüğü gibi, vergiyle mükellef bir alanda inşa edilen Ermeni Kız Okulu'nun vergiden muaf tutulması için, okulun bulunduğu yerdeki iki hane ve arsası, Ermeni Piskoposu adına tapu edilmiş; fakat bu durum da, okulun vergiden affını sağlayamamıştı. Ayrıca, ilk başta, Ermeni cemaati, okulun vergiye bağlanmasını şart olarak kabul etmişti ki; bu konudaki emir, ona göre çıkmıştı. Ermeni Patrikliği, okulun eski arsası üzerindeki binalardan alınan verginin yeni okul arsası üzerinde önceden bulunan konaklama yerinden alınan vergiden de fazla olduğunu belirtmekteydi. Bunun belirtilmesinin sebebi; hem yüksek vergi ödememek, hem de buradan sağlanan gelirlerin bir bölümüyle yeni okul binasının vergisini ödemek olabilir.

Bu okulun vergisi, 10 yıl boyunca ödenmedi; fakat Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Şura-i Devlet'e havale edilen tezkere üzerine Maliye Dairesi'nde düzenlenen kararnamede yazılı olduğu gibi, İzmir'de Kasab Hızır Mahallesi'nde bulunan Ermeni Kız Mektebi binasının emlak vergisiyle mükellef olduğu, konu hakkında çıkan fermanla da yazmaktadır (BOA İ ML 83/1326/Z-05, 1326: 1).

Yeni binanın vergiyle sorumlu tutulmasına rağmen; 10 yıl boyunca vergisinin ödenmemiş olması, Ermeni Piskoposluğu'nun, merkezi yönetimin kararlarını doğru bulmadığını göstermektedir. Ancak okulun birikmiş vergisinin ödetilmesi için, yerel Ermeni Hastahanesi'ne ait gelir getiren bir mülkün satış işlemleri yapılmak üzereydi. Cemaat akçesiyle masrafı ödenip, Ermeni Piskoposluğu adına kaydedilen mektep binasının, Piskoposluk'un yanlılığı sonucu, Vilayet İdare Meclisi kararnamesinde vergi ile sorumlu tutulmasından ötürü, emrin de o şekilde çıkmasından bahisle, mektep binasının diğer örneklerinde olduğu gibi, emlak vergisinden muaf tutulması, Ermeni Patrikliği tarafından dile getirilmişti.

Mektep binası bugün -1909'da- Ermeni cemaati çocuklarına mahsustu. Bu yüzden, vergiden muaf tutulması gerekmekte idi; fakat mektebin vergi ile sorumlu tutulması, Ermeni Cemaati Piskoposluğu'nun teklifi üzerine şart olarak kabul edilmiş ve emir dahi bu sebeple çıkmıştı. Cemaat, birikmiş verginin de 20.000 kuruşunu, emanet suretiyle vermişti. Bu sebeplerden dolayı, Sadrazam Kamil Paşa, şimdiye kadar birikmiş verginin ödetilmesiyle, bundan sonra, okulun vergiden muaf tutulması ve bu konudaki emrin düzeltilmesi için, gerekli işlemlerin yapılması babında saraya başvurdu ve Paşa'nın belirttiği gibi, düzeltmenin yapılması için, 19 Ocak 1909'da padişah iradesi çıktı (BOA İ ML 83/1326/Z-05, 1326: 1).

Böylece, başta okul için vergiyi şart olarak kabul eden cemaat, kendi yanlılığı sonucu, 10 yıllık bir vergi yüküyle karşılaşmış; fakat Kamil Paşa'nın yardımıyla, 1909'dan sonra okul, vergiden muaf tutulmuştu.

Neticede, yeni yapılan okulun vergi problemi, Osmanlı Devleti'nin arşiv kayıtlarında yer almış ve bu problem, bir okulun varlığını ortaya çıkarmıştır ki; bu okulun daha önce de eski binasında faaliyet gösterdiği, ilk belgedeki bilgilerden anlaşılmaktadır.

2.2.9. İmtihanlar

Ermeni okullarında, bir sınavdan, 10 üzerinden 6 alan geçebilmekte idi (Candemir, 2000: 124). İmtihanlar, bir komisyon önünde yapılmaktaydı (Hizmet Sayı 565, 1892: 1). İmtihanlarda genelde, şehrin ileri gelenleri ya da mülki veya idari amirler bulunurdu ve bu imtihanlar, yerel gazeteler aracılığıyla, şehir sakinlerine duyurulurdu. Örneğin; 22 Temmuz 1895 tarihli Ahenk Gazetesi'nde şu ilan vardı:

“Temmuz’un 7. Cuma günü şehrimiz, Ermeni zükur ve inas mekteplerinin son imtihanları icra olunmuştur. İmtihanlarda Vali Hasan Fehmi Paşa hazır bulunmuştur (Ahenk Aded 41, 1895: 1).”

2.2.10. Okulda İbadet

07.10.1914'te Ermeni Piskoposluğu'nun hükümetten ilginç bir isteğinin olduğu görülmektedir. Ermeni Piskoposluğu, İzmir'e bağlı Bayraklı Köyü'nde ikamet eden 60 hanelik Ermeni cemaatinin ayinlerini yapabilmeleri için orada kilise bulunmadığından bahisle, köyde kiralanarak ibtidai mektebi yapılan evin bir odasının geçici olarak mabet yapılmasına izin istemekteydi. Bu isteğin mahzurunun olmadığı, Aydın Vilayeti tarafından, İstanbul'a bildirildi ve bu belgeleri içeren Adliye ve Mezahib Nezareti'nin yazısı da, Divan-ı Hümayun'a havale edildi. Bu gibi ihtiyaca dayanan geçici mabet oluşturulmasına ruhsat verilmesi istenilen ev, mağaza vb. yerlerin eskiden olduğu gibi özelliklerinin kaybolmaması ve izin verilmedikçe, kilise haline getirilmemesi üzere, içlerinde geçici surette ayin yapılmasına izin verilmekte olmasına bakılarak, bu okulun okul olma özelliğinin kaybedilmemesi ve üzerine çan takılmaması koşullarıyla, bir odasında geçici olarak ayin yapılabilmesine izin verilmesi, Divan-ı Hümayun'da karara bağlandı. Konu hakkında Adliye ve Mezahib ve Dahiliye Nezaretleri de bilgilendirilecekti. Sadrazam namına müsteşar imzasıyla çıkan bu emir üzerine, Dahiliye Nezareti de, Aydın Vilayeti'ni bilgilendirdi (BOA DH İD 162-2/57, 1332: 1-2).

Böylece, bir Ermeni ibtidai okulunun bir odası, resmi izinle, geçici ibadethane olarak kullanıldı.

2.2.11. İzmir'deki Ermeni Okullaşması

1892 yılında, İzmir'de, Karataş'ta bulunan Ermeni cemaati çocukları için mektep inşa edilmek üzere, önceden hükümetin terk etmiş olduğu arsaya, kiliseye gelir getirmesi için inşa edilmiş olan hanenin mektebe dönüştürülmesine ruhsat isteği, Ermeni cemaati cismani vekilleri tarafından dilekçe ile ifade edildi.

Ermeni cemaatinden burada kadın ve erkek 238 nüfus bulunmakta ve hanenin mektebe dönüştürülmesinde de bir mahzur görülmemekteydi. Gerekli işlemlerin yapılması için, Şura-i Devlet Dahiliye Dairesi'nin mazbatası, Sadrazam Cevad Paşa tarafından, 23 Mayıs 1892'de, saraya arz edildi ve hanenin mektebe dönüştürülmesine dair padişah izni, iki gün sonra çıktı (BOA İ ŞD 118/7099, 1309: 1).

Burada ilginç olan, Ermeni Piskoposu'nun değil de; Ermeni cismani vekillerinin, dilekçe ile yönetime başvurmasıdır. Bu durum, İzmir Ermeni cemaati içindeki laikleşme çabalarını göstermektedir.

Yine, Karşıyaka'da, 1895 yılında, Ermeni Kilisesi bitişiğinde, kız ve erkek çocuklarına mahsus olmak üzere bir mektep inşasına ruhsat isteği, yerel (İzmir) Ermeni Piskoposu tarafından belirtilmişti. Buradaki Ermeni cemaati, 68 hanede, kız ve erkek, toplam 260 kişi idi. 2 katlı olarak yapılacak mektebin, masrafı olan 400 liranın 150 lirası kilise sandığından; geri kalanı ise, ahali arasında yardım olarak, toplanarak, ödenecekti.

Bu konuda mahzur olmadığı, bölgeden gelen resmi yazıdan anlaşılmış olduğundan, padişah izni verildiği takdirde, gerekli işlemlerin yapılacağına dair Şura-i Devlet Dahiliye Dairesi'nin mazbatası, Sadrazam Said Paşa tarafından, saraya arz edildi; 23 Temmuz 1895'te, konuya ilişkin padişah izni verildi (BOA İ AZN 15/1313 S-01, 1313: 1-2).

Ermeniler tarafından, İzmir'de, yeni mektepler yapılmaktayken, tabii ki yapılmış olan mekteplerin de kayıt altına alınma çabalarına şahit olunmaktadır. Şöyle ki; Aydın Vilayeti'nin çeşitli yerlerinde önceden inşa edilmiş olan ibadet yerleri ve mektepler ile çeşitli kurumları içeren defter, zarf içine konmuş ve bunların kayıt altına alınmaları için, Ermeni Patrikliği tarafından bir dilekçe yazılmıştı.

Bu kurumlar arasında, Menemen Kasabası'nda bulunan Ermeni Mektebi de vardı. Bu mektep hakkında gerekli araştırma ve görüşmeler yapıldı. Mektep,

Menemen Kasabası'nda, Ermeni Mahallesi'nde mülk haline getirilmiş olan, 460 m. arsa üzerine 2 katlı olarak inşa edildi. Mektebin kıymeti de, zemini ile birlikte, 10.000 kuruştı. Menemen Kasabası'nda, 32 hanede, 113 Ermeni nüfusu vardı. Bu Ermeni mektebinin kayıt altına alınmasında da bir mahzurun olmadığı görüldü. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine uyulmak ve mülke çevrilmiş olan arsaya usul olduğu üzere, yıllık vergi tahsis edilmek üzere, mektebin mevcudiyetinin tasdik edilmesi için gerekli izin, 12 Mayıs 1914 tarihinde verildi. (BOA İ MF 22/1332-C2, 1332: 1-3).

2.2.12. İzmir Ermenilerinin Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler

1884 yılında saraya yapılan arzda, İzmir'deki Hıristiyan milletinin, ki bunlar Rum ve Ermenilerdir, kütüphaneleri ve mekteplerindeki kitaplar arasında devletin hukukuna ve İslam adabına ters, bir takım zararlı kitapların bulunduğu belirtilmesi ve bu konuyu ortaya çıkarmakla görevlendirilen devlet memurunun bazı kitapçıların dükkanlarına dahi kabul edilmemesi ve zararlı kitapların, Aydın Vilayeti'ndeki bütün Hıristiyan okullarına yayılmış olması, Hıristiyan Ermenilerin bu şehirde eğitim alanında Osmanlı Devleti ile her zaman aynı platformda yer almadıklarını göstermektedir (BOA Y PRK ASK 22/4, 1299: 1).

Yine, 22 Kasım 1900 tarihinde, İstanbul hacılarından, II. Abdülhamid'e sadık bir zat tarafından, Yıldız Sarayı Başkıtabet Celilesi'ne Mısır'dan bir jurnal gönderildi. Jurnalı gönderen kişi, iki hafta önce Hicaz'a gitmek amacıyla, İzmir'deki bazı akrabalarını ziyaret etmek için bu şehre geldiğini ve misafir kaldığı evde İzmir halkından bazılarının, sıra dışı bir durumu kendisine anlattıklarını ve bunu padişaha bildirmek için onlara söz verdiğini belirtmişti.

Anlatıldığına göre 1896'da, Londra'dan, Yunanistan yoluyla dinamit ve revolver gibi bazı tehlikeli silahların sandıklara doldurularak ve üstleri kitaplar ile örtülerek, güya İzmir Maarif Nezareti'ne kitap gönderilmiş gibi gösterilerek, gümrükten muayenesiz geçirildikleri ve mektep* ambarına konarak, birkaç gün sonra, sandıkların olduğu gibi, Ermeni Cemiyeti'ne teslim edildiği, mektebin

* Bu, herhalde, Ermeni Mektebi'dir. Belgede mektebin adı geçmemektedir. Çünkü sandıklar, Ermeni cemiyetine teslim edilmektedir.

müstahdemleri tarafından belirtilmişti. Bu iş ise, daima “maarife kitaptır” diye bugün -1900- de devam etmektedir.

Çoğunluğa göre bu işten, İzmir Maarif muhasebecisi vasıtasıyla Maarif Müdürü Naili Bey sorumluydu ve devlete karşı affedilmez büyük bir günah işlemekteydi. Bu konunun araştırılması ve gereken önlemlerin alınması ise, devletin sorumluluğundaydı (BOA Y PRK AZJ 41/27, 1318: 1).

İzmir’deki Ermeni eğitimi içerisinde kanuna aykırı hareketlere bir başka örnek de, Elazığ Vilayeti Valisi Fehmi tarafından, 28 Mayıs 1905’te, Aydın Vilayeti’ne çekilen telgraf aracılığıyla ortaya çıktı. Bu telgrafta, Elazığ’daki Ermeni mektebinde muallim iken, İzmir mektebi muallimliğine istenilip, oraya gitmiş ve Aydın Vilayeti’ne bir arz ile bildirilmiş olan “Ropin Zartaryan” adlı şahsın, Ermeni fesadı için çalışan kişilerle işbirliği ve iletişim halinde bulunduğu dair elde edilen bazı deliller üzerine ikametgahının aranmasına gerek görülmüş olduğunun ve evinin aranarak elde edilecek evrak ve bunların içeriklerine dair bilgilerin verilmesi için gereken yerlere emir verilmesinin, polis müfettişliği ifadesiyle arz edildiği belirtilmekte idi (BOA YEE KP 25/2404, 1323: 1).

Burada ilginç olan, Ropin Zartaryan’ın İzmir Ermeni Mektebi öğretmenliğine istenmesi ve bu öğretmenin, Ermeni fesadı için çalışan kişilerle işbirliği içine girmiş olmasıydı.

6 Ocak 1906 tarihinde, Babiali’den Aydın Vilayeti’ne çekilen telgrafta İzmir Mekteb-i Sanayisi ile Yahudiler Mektebi adına piyango düzenlemiş olanların kendilerine düşen hisselerin bir kısmını Ermeni fesad komitelerine ve Alyans İsrailit Cemiyeti’ne verdiklerinin haber alındığı, Osmanlı ülkesinde toplanan paranın, hiçbir zaman fesad amaçlılara verilemeyeceği ve bunun caiz olmayacağı belirtilmişti. Böyle bir mali durumdan doğan şikayetlerin artması üzerine, adı geçen piyango, Hicaz Demiryolu menfaatine çevrilmesi hakkında, padişah iradesi yazıldı.

Asayiş ve konu ile alakalı olan bu sebeplere dayalı olarak, piyango satış ve çekiliş düzenlemesi hususlarının tetkikleriyle İrade-i Maliye Nizamı’na uygun olarak davranılması ve padişah iradesinin de muhafaza edilmesi istenmekteydi (BOA YEE KP 27/2607, 1321: 1-5).

Burada dikkat çeken; Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslüman yetim öğrencilerin okutulduğu Hamidiye Sanayi Mektebi (AVS, 1307: 271-273) için

düzenlenen piyangodan elde edilen gelirin bir bölümünün, piyangoyu düzenleyenlerce, Ermeni fesad komitelerine ve Alyans'a aktarılmış olmasıdır. Yönetimin de, "fesad komiteleri" derken, Ermeni ayrılıkçıları kastettikleri görülmektedir. Zaten, Alyans İsrailit'in Parisli yöneticileri, Siyonizm'e karşıydı (Nahum, 2000: 149). Ancak neticede, piyango gelirinin Hicaz Demiryolu menfaatine çevrilmesine karar verilmişti.

Anlaşıldığı üzere, İzmir Ermenilerinin eğitiminde, Islahat Fermanı sonrası ve özellikle 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında, devletin politikasına uygun olmayan durumlar zuhur edebilmekte idi.

2.3. İzmir Yahudileri

İzmir Yahudilerinin büyük bir bölümü, 1492'de, İspanya ve Portekiz'de uygulanan zulümlerden dolayı kaçıp, Türkiye'ye yerleşen Seferad Yahudileri'nin torunlarıydı. Diğer bir bölümü, İspanya göçünden önce, Orta Avrupa ve İtalya'dan gelip, Anadolu'ya yerleşen Yahudilerdi. Küçük bir bölümü ise, Anadolu'ya çok daha önce yerleşen Yahudilerin torunlarıydı.

Yapılan araştırmalar, Ege Bölgesi'nde Yahudi yerleşiminin M.Ö. IV. ve III. yüzyıllara kadar gittiğini göstermektedir. Büyük İskender'in, bazı Yahudileri, Filistin'den İzmir'e naklettiği de bilinmektedir.

İzmir'de bulunan ve M.S. II. ve III. yüzyıllarla tarihlenen bir kitabede, "Rufina" adlı bir Yahudi kadını için, "Sinagog'un Anası" tabirinin kullanılması, bu dönemde, şehirdeki Yahudilerin varlığının bir kanıtıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda dört temel Yahudi grubundan bahsedebiliriz: Bunlardan ilki; Rumca konuşan, Osmanlı Devleti'nin Bizans Dönemi'nden kalma en eski Yahudileri olan ve Romalılardan itibaren Anadolu'da yaşamaya başlamış olan Romanyotlardı.

İkinci grubu, 15. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'ne gelen Doğu Avrupa ve Almanya, yani Aşkenaz (Eşkenaz) Yahudileri; üçüncü grubu İspanya ve Portekiz'den gelen Seferadlar ve son grubu da Kuzey Afrika'nın fethi ile Osmanlı Devleti'ne tabi olan Emevi ve Abbasi İmparatorlukları'ndan Osmanlı'ya miras kalan Mustaribalardı.

Ancak, Ortaçağ'dan 1605 tarihine kadar, İzmir'de Yahudi varlığından -birkaç kişi dışında- söz edilememektedir. Çünkü bir yerde Yahudi cemaatinin oluşması için, orada 10 erkek Yahudi'nin bulunması gerekmektedir. İzmir'de de, 1605'ten itibaren örgütlenmiş bir Yahudi cemaatinden söz edilebilmektedir.

İzmir gibi önemli bir liman kentinde, Yahudilerin bu kadar geç bir tarihte cemaat örgütüne kavuşmuş olmalarının nedeni; şehirde sık sık deprem, veba ve kolera salgınları gibi doğal afetlerin görülmesine ve şehrin savaflara sahne olmasına dayandırılabilir.

Yine İspanya'dan göç eden Yahudiler de, şehzadeler şehri olduğu için, vergiden muaf tutulan Manisa'yı ve yine vergiden muaf tutulan Selanik'i tercih ettiler. Ancak 1600'den sonra, İngiltere, Türk pamuk ve ipliğine yüksek fiyat verip, bunları çektiğinde hammaddesiz kalan Yahudiler, Türk tekstil ustalarıyla beraber, İzmir'e göç edip yerleştiler ve burada ithalat, ihracat ve komisyonculuk yapmaya ve Avrupa şirketlerinin elemanları olarak çalışmaya başladılar.

Özellikle 1604-1620 yılları arasında Selanik'te meydana gelen yangın ve salgınlar, buradan, Yahudilerin ayrılmasına sebep oldu. Selanik'in yerine, Ege ve Akdeniz'de ön plana çıkan İzmir; Selanik, İstanbul ve çevre kasabalardan Yahudi göçüne sahne oldu (Şenocak, 2003: 197-202).

18. yüzyıla kadar, İzmir'de, ekonomik sektörler ve yönetim kadrolarında imtiyazlı bir konuma sahip olan ve rakiplerine karşı üstün durumda bulunan Yahudiler; bu tarihten itibaren, sektör ve kadrolardaki konumlarını Rumlara ve Ermenilere terk etmeye başladılar. Büyük bir sosyo-ekonomik bunalımla karşı karşıya kalan Yahudi cemaati, sahip olduğu mali ve toplumsal statüyü kaybederek, Rum ve Ermeni cemaatlerinin çok altında bir seviyeye düştü (Bora, 1994: 19).

Bu durum, temelde iki nedene bağlanabilir:

1. İzmir'de doğan ve bu şehirde yaşamış olan Sabetay Sevi'nin 1648'de, kendini Mesih ilan etmesi, fakat tüm insanlığı kurtaracağına dair iddiaları reddedip öldürülmek yerine Müslümanlığı seçmesine rağmen, insanların, onun Mesih olduğuna yüzyıllarca inanmaları.

Bu durum, Yahudi cemaatini derinden sarstı. Olaydan sonra, Yahudilerin günlük yaşamdaki etkileri yavaş yavaş azalmaya başladı (Şenocak, 2003: 208-209).

2. Yahudilerin, Skolastik eğitim kurumları nedeniyle entelektüel bir uyanış gerçekleştiremeyerek, yerlerini Rum ve Ermenilere kaptırmaları idi (Bora, 1993: 388).

19. yüzyılda Yahudiler, İzmir’de komşu oldukları Türkler ve bir dereceye kadar, Ermeniler ile iyi ilişkiler içindeydiler. Fakat kentteki yabancıların ve Rumların Yahudilere pek hoş davranmadıkları da bilinmekteydi (Beyru, 1992: 186).

Zaten, Yahudilerin bu yüzyılda kentteki durumlarını iki kelime, çok iyi özetlemekteydi: “yoksulluk” ve “sefalet”.

Bu dönemde, Yahudi nüfusunu 3500 aile oluşturmaktaydı. 2900 aile, hayatını sağlık koşulları uygun olmayan Yahudihanelerde sürdürmekteydi (Bora, 1994: 19). Yahudihanelerde her aile, sürüler gibi sıkıştırılmış halde, tek ve küçük bir odada oturmaktaydı. Yatak odası, oturma odası, banyo ve mutfak olarak kullanılan bu odada, 10-15 kişi birlikte yaşamak zorundaydılar. Burada, sefalet ve pislik, bir aradaydı (Bora, 1993: 388). İzmir Yahudi cemaatinin yoksul sınıfını oluşturan bu aileler; perakendecilik, gezici satıcılık, hamallık, tenekecilik gibi işlerle ya da dilenerek geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı (Bora, 1994: 19). Çoğu Yahudi, malları sırtında, günde 50 km yürümek zorundaydı (Bora, 1993: 388).

Geriye kalan 600 ailenin 500’ü, yardımlarla geçinen haham ailelerini; 100’ü de cemaatin zengin sınıfını oluşturmaktaydı (Bora, 1994: 19).

19. yüzyılda, İzmir’de, sıkıcı ve rahatsız edici bir şekilde aracı ya da simsar olarak hizmet vermeye çalışan Yahudilerin ise, bu can sıkıcı davranışları nedeniyle, sokak ortasında dövülmeleri, neredeyse bir adet halini almıştı. Avrupalılar, sırf Musevileri yanlarına yaklaştırmamak için, uzun bastonlar taşımakta; bir Musevi, dinsel bayram günlerinde Rum mahallesinden dayak yemeden geçememekteydi.

Musevi Mahallesi, İzmir’in diğer mahalleleriyle kıyaslanamayacak derecede, en sefil köşesiydi. İzmir’in yoksul Musevilerinin durumu, diğer toplumların yoksullarından daha kötüydü. Evleri daha kalabalık, sokakları daha kirli ve gıda rejimleri daha kötüydü. Buna rağmen, vergilendirme, Türklerle aynı düzeyde tutulmaktaydı.

Musevilerde evlilik, sinagoglarda yapılmazdı; çünkü dinsel bir merasim değildi (Beyru, 1992: 186-193).

İzmir’de Yahudiler, “kan iftirası”na da uğramaktaydılar. Bu iftira, ilk defa 1144’te, İngiltere’nin Norwich şehrinde; Yahudilerin, hamursuz günlerinde hamura Hıristiyan kanı karıştırdıkları suçlamasıyla ortaya çıkmış; daha sonra, Fransa’ya da yayılmıştı.

1872 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında, İzmir Yahudileri, yine bu iftiraya maruz kaldılar. 15 Nisan’da kaybolan bir Rum çocuğunun, denizde boğulduğu anlaşıldı. Birkaç Rum, cesedin kafatasını kırarak, beynini çıkardılar ve cesedi, otopsi için doktora götürdüler. Otopside, cesedin kanının alınmış olduğuna dair bir belirti bulunamadı. Ayrıca, kafatasın da, cesedin bulunmasından sonra kırılmış olduğu belirlendi. Fakat alt tabakadan Rumlar, doktora inanmayarak, taşkınlıklar yaptılar. Fanatik çeteler de, ellerinde bıçaklarla, Yahudi mahallelerine saldırdılar. Yahudiler, üç ay dehşet içinde yaşadılar.

Rumlar, Yahudi pazarında bir yangın çıkararak, 60 binanın yanmasına sebep oldular.

Yine, 23 Temmuz 1874’te, Karataş’ta, Maltalı bir kadın, çocuğunu evde bir sandığın içine kapatarak, Yahudilerin, çocuğunu kaçırmış olduklarını öne sürüp, sandalcı ve balıkçıları Yahudilere karşı kışkırttı. Çocuk evde bulununca, olay çözüldü (Şenocak, 2003: 199-203).

İzmir Yahudilerinin, Rumlar tarafından tartaklanmasından başka, kendi iç meseleleri de durumlarını zora sokmaktaydı.

1865’te İzmir Yahudi cemaat yönetimi arasındaki iktidar mücadelesi, tartışmalara yol açmıştı (Güleryüz, 1993: 218-219).

1892’de, Romanya ve Rusya’dan kaçan birkaç yüz Yahudi, İzmir’e yerleşerek, şehirdeki Aşkenazların sayısını artırdılar ve 1893’te Aşkenazlar, Seferadlarla aralarındaki İbranice diyalekt farklılığını öne sürerek, hahambaşılığından Aşkenaz sinagogu, bir şohet ve bir okul öğretmeni istediler. İstekleri reddedildi ve yaptırıma tabi tutuldular. Fakat Aşkenazlar, 1901’de, kendi sinagoglarını kurdular (Şenocak, 2003: 202-203).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Doğu Yahudilerinin maddi ve manevi kalkınmasını sağlamak için çalışan Alliance Israelite Universelle, İzmir Yahudilerine, sosyo-ekonomik bunalımdan kurtulmaları için, yeni imkanlar sağladı. Alliance’ın başarılı öğrencileri, “Yahudi Burjuva Sınıfı”nı oluşturdular. Ancak bu

sınıf çok küçük kaldı ve İzmir'in yoksul Yahudilerinin sorunlarına çözüm getirilemedi (Bora, 1994: 19-20).

1900'lerde, İzmir'i tasvir eden Lindau, Doğu'da olduğu gibi, Yahudilerin İzmir'de de durumlarının hiç de iyi olmadığını -yukarıdaki bilgileri doğrular nitelikte- belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

Rumlar, özellikle Ermeniler, onlara lokma düşürmüyorlar. Sadece pek azı son derece mütevazı küçük ticaret sınırlarını aşabiliyor. Her ne kadar 'Alliance Israelite' bir çok genç Musevi'yi kendilerine de becerikli zanaatkar yapmak üzere, ustalık eğitimine veriyse de; birazı da ziraatçılıkla uğraşıyorsa da, Yahudi mahallesinden geçerken kazanılan izlenimleri göz önüne alınır ve bunların ringa balıkları gibi üst üste oturdukları düşünülürse, kendi dindaşlarının samimi gayretleriyle o ana kadar elde edilmiş olanın çok yetersiz olduğu ortaya çıkar. (Lindau, 1985: 179-180).

2.3.1. İzmir'de Yaşamış Yahudi Aydın, Eğitimci ve İleri Gelenleri

Aron De Yosef (Joseph) Hazan (1848-1931): II. Abdülhamid devrinde, uzun süre gazetecilik yapmış ve Yahudi okullarında Türkçe dersleri vermiş bir İzmirli Musevi gazeteci ve yazardı. 1848'de İzmir'de doğan Hazan, Alliance Israelite Universelle'in İzmir'de açtığı okullarda öğretmenlik, Türkçe öğretmenliği yaptı (Huyugüzel, 2000: 74).

Hazan Efendi, vatana ve Osmanlılığa bağlıydı; kendisi, Türkçe'nin Yahudiler arasında milli dil olarak kabul edilmesi için çalışacak kadar vatanseverdi. Hazan Efendi'nin 1888 yılında Fransız bir gazete çıkarmak için izin istediği, fakat bu gazetenin çıkmadığı görülmektedir.

Aron Hazan, Musevi cemaatinin, iktisaden gelişmesi ve çocukların yetişmesiyle ilgili kayda değer hizmetlerde bulundu.

1890'da, 5. rütbeden bir mecdi nişanıyla taltif edilmiş, 1891 yılında Yahudilerin Osmanlı ülkesine gelişinin 400. yıldönümünün kutlanmasını gazetesinde teklif etmiş ve onun fikri olan kutlamalar, 1892'de yapılmıştı (Huyugüzel, 2000: 75-76).

Hazan Efendi, 1 Haziran 1895 tarihinde, hem Esperanza Gazetesi'nin imtiyaz sahibi, hem de İzmir Musevi Yetimhanesi'nin öğretmenlerinden biriydi.

Önceden beri var olan* bu mektebin Türkçe imtihanları başarı ile verilmişti. Bu okulun bugünkü ilerlemesini sağlayanlardan biri de Hazan Efendi idi (Ahenk Aded 29, 1895: 1).

Musevilerin ileri gelenlerinden Hazan Efendi'nin yöneticiliğini yaptığı Esperanza Gazetesi, 1896'da, 25. yılını doldurmaktaydı (Ahenk Aded 90, 1896: 2). 1896 tarihi itibarıyla, Hazan Efendi, bu gazetenin hem imtiyaz sahibi, hem de başyazarıydı (Şule-i Edeb No 3, 1312: 12).

İspanyolca -Yahudi İspanyolca'sı- yayımlanan bu gazetenin 25. yıl kutlaması, Alyans İsrailit Mektebi'nde yapılmıştı. Buradaki ziyafete, çeşitli milletlerin ileri gelenlerinden 100'ü aşkın kişiyle, İzmir'de yayımlanmakta olan bütün gazetelerin müdürleri ve Hahambaşı da katılmıştı. Kutlamada Hahambaşı, Alyans Mektebi ve Musevi Yetimhanesi müdürleriyle gazete müdürleri, birer nutuk okumuşlardı. Alyans Mektebi müdürü, yaptığı konuşmada, Hazan Efendi'nin Yahudilere yaptığı yardımdan ve gazetesini uzun süredir işletmesinden bahsetmişti (Ahenk Aded 93, 1896: 1).

Bu yemekten 10 gün sonra, 31 Kanun-ı Sani 1896'da, Ahenk Gazetesi, Esperanza Gazetesi Müdürü Hazan Efendi'ye ve Musevi Yetimhanesi Mektebi müdürüne teşekkür etmekteydi; çünkü Ahenk, Musevi çocuklarının Osmanlılarının gelişmesi için her nüshasından yeteri kadarını ücretsiz olarak, Musevi mekteplerine ve yetimhanesine vermekteydi. Esperanza Gazetesi'nde bu konuyu takdir eden bir fikranın yayımlanması ve Musevi Yetimhanesi müdürünün bu hizmet için Ahenk'e bir teşekkür yazısı yollaması, Ahenk'in de bu kişilere teşekkür etmesine sebep olmuştu (Ahenk Aded 96, 1896: 2).

Kendisi, 1897 Mayıs'ında İtalya Konsolosluğu tercümanlığına fahri olarak atanmış; muhtemelen 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'nda sınır dışı edilmiş ve 19 Mart 1931'de de İzmir'de ölmüştü (Huyugüzel, 2000: 76).

Avram Galanti (Abraham Galante) (14 Ocak 1873-7 Ağustos 1961): Osmanlı Yahudileri tarihi üzerine öncü araştırmalar yaptı. Eserleriyle uluslararası

* Huyugüzel (2000: 74), muhtemelen, 1 Haziran 1895 tarihli Ahenk Gazetesi'ni görmediğinden, Öksüz Mektebi'nin kurucusu olarak Hazan Efendi'yi göstermektedir. Oysa bu gazetede "Bu mekteb öteden beri mevcut ise de şimdiki terakkiyi vücuda getiren..."ifadesi bulunmaktadır. Zaten bu mektebin tarihi 1830'lara kadar gitmektedir (Mihail, 1998: 41). Bu yüzden Huyugüzel'in alıntı yaptığı 90 numaralı Ahenk Gazetesi'nde yazıyı yazan muharrir ya mektebin önceden beri var olduğunu bilmiyordur ya da mektebi geliştiren kişiyi kastediyordur.

çapta ün yapmış bir Türk Musevisi idi. Bodrum'da doğdu; İzmir'de kısa bir süre bulundu. Rodos ve Bodrum'dan sonra eğitim hayatına, İzmir'de, İdadi'ye kaydolarak devam eden Galanti, İdadi'yi 1894 yılında bitirdi. Aynı tarihte Rodos'a dönen Galanti, Alliance Israelite Universelle ve Rodos Musevi cemaatinin desteğiyle "Tiferet İsrail" adlı bir okul kurarak, bu okulda eğitimi Türkçe vermeyi başardı. Galanti, İzmir'deki Türk ve Musevi gazetelerine de yazılar göndermekteydi. 1902 yılında Rodos'tan ayrılıp, İzmir'e gelen Galanti, bu şehirde iki yıl kaldı. Hizmet, Ahenk, Esperanza, Novellista ve El Messeret gazetelerinde geçici olarak yazı işleri müdürlüğü yaptı. İttihat ve Terakki ile gizli ilişkileri olan Galanti'nin, Tekin Alp imzasıyla yazan Moiz Kohen gibi, Türkçülüğe önemli katkılarda bulunduğu kabul edilmektedir (Huyugüzel, 2000: 79-83).

Gad Franko (1881-12 Ağustos 1954): İzmir'in fikir ve kültür hayatına katkı sağlayan pedagojik ya da hukuki bir çok eser yazmış, İzmir ve İstanbul'da gazeteler çıkarmış veya mevcut gazete ve dergilerde sürekli yazmış, önemli bir yazardı.

Mehmet Şeref, 1900-1901 yıllarında Hizmet'te Tevfik Nevzad ve Türkçü Necip ile Türkçülüğe dair yazılar yazıp, gençleri bu yola teşvik edip; gençlerin de yazılarına yer verdiklerini belirtirken, şunları söylemektedir (Huyugüzel, 2000: 159-168):

"Bir gün, Milas'tan bir mektup geldi. Bir Musevi, güzelce bir Türkçe ile bir yazı göndermişti: Milaslı Gad Franko. Arkasından gene bir Musevi'nin bir yazısı geldi: Avram Galanti."

Gad Franko, II. Meşrutiyet'ten sonra, İzmir'de avukat olarak ün kazandı. İzmir'de yeni bazı mekteplerin açılmasına karar verecek olan Maarif Meclisi'nin üyeliğine, 1909 Ocak'ında seçildi. 1909 Kasım'ında, Mekteb-i Sanayi Komisyonu üyeliğine seçildi. Aynı yılın Aralık ayında İttihat ve Terakki'nin Tilkilik Kulübü'nde, "terbiye ve irade" üzerine, 1910 yılında da "Alyans İsrailit" adlı mektepte, Fransızca olarak konferans verdi.

Franko, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un, Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulması fikrini -Siyonizmi- beğenmemekte, Fransızların, Madagaskar'da Yahudiler için yerleşme fikrini savunmaktaydı.

Franko, daha 1911’de, Ahenk’te, “Siyonizm Budalalığı” başlıklı bir makale yazdı. İttihat ve Terakki üyesi olan Franko, “Muallimlere” adlı eserini de bu cemiyetin Tilkilik Kulübü idaresinde olan Darü’l-Edeb Mektebi menfaatine hediye etti (Huyugüzel, 2000: 160-162).

Moiz Fresko: 21 Mart 1888’de, Hizmet Gazetesi’ndeki bir haberde, Sarf-ı Türkçe tahsili için bir Yahudi mektebinin açılacağı duyulduğu belirtilmektedir (Hizmet Sayı 139, 1888: 1).

Bu mektebin 1888 yılının Mart ayı içinde açılmış olduğunu, yine 8 Eylül 1888 tarihli Hizmet Gazetesi’nden öğrenmekteyiz. Çünkü burada, 6-7 ay önce açıldığı belirtilen “Sertac-ı Mezhep” adlı mektebin, geçen Pazar günü, imtihanlarının yapıldığı ifade edilmekteydi. İşte, yalnızca Türkçe eğitim yapan bu okulun müdürü; Fresko Efendi idi (Hizmet Sayı 185, 1888: 2).

Fresko Efendi’nin başarılı eğitimcilik hayatı ve müdürü olduğu okulda Türkçe’ye verdiği önem, yönetim tarafından takdir görmüş olacak ki; 21 Aralık 1889’da, Fresko Efendi, 4. rütbeden mecidi nişanı ile taltif edildi (BOA İ DH, 1163/90936, 1307: 1).

30 Ağustos 1890’da, mektep müdürü Fresko Efendi’nin millettaşları arasında Türkçe’nin yayılması için harcadığı çabanın, Hizmet Gazetesi tarafından da takdirle karşılandığı görülmektedir (Hizmet Sayı 378, 1890: 1).

Ancak, 1891 tarihinde, Yahudi Novellista Gazetesi, Fresko Efendi’nin okulunu olumsuz anlamda eleştirmekte, okul hakkında yalan-yanlış haberler yapmaktaydı. Ne kadar ilginçtir ki; Müslümanlar tarafından takdirle karşılanan okulun müdürü Fresko Efendi, aynı yıl, İspanyol dili -Yahudi İspanyolca’sıdır- ile İzmir’de basılan Novellista ve Esperanza Gazeteleri’nin sansürlük memuriyetine atandı (Hizmet Sayı 498, 1891: 1). Bu durum, Osmanlı yönetiminin, okulu ve Fresko’yu desteklediğini göstermektedir.

Fresko Efendi, İzmir devresinde “Sertac-ı Mezhep”teki müdürlüğünden başka; Tarih, Coğrafya, Lisan-ı Osmani ve Lisan-ı Fransevi derslerini yürüttü ve bu arada, İbrani Alfabeti ile Türkçe olarak, “Üstad” adlı bir gazete de çıkardı. Kendisi, 1892-1893’te, İstanbul’da, Sertac-ı Mezhep gibi, Türkçe eğitim yapan Şule-i Maarif Okulu’nda çalışmaktaydı. Fresko Efendi, İstanbul’da, İstanbul Resmi Mektepleri

Fransızca Müfettişi olarak da görev yaptı (Huyugüzel, 2000: 428-429). Ayrıca, İstanbul'da, Darülmualimin'de Fransızca öğretmenliği de yaptı (Galanti, 1995: 155).

Pertev Levi: İzmir Musevileri arasında Türkçe gazeteler çıkarmaya çalışmış, Türkçe bir kitap yayımlamış bir avukattır (Huyugüzel, 2000: 499).

Santo Şikari (? –Şubat 1920): Gazeteci, şair ve Türk Sanat Müziği bestecisiydi (Huyugüzel, 2000: 534). Şikari ve Hamidiye Sanayi Mektebi'nin müzik heyetini oluşturan 44 öğrenci, 1890 yılı Aralık ayında padişahın davetlisi olarak, İstanbul'a gittiler. Burada, padişahın huzurunda şarkı söylediler. Padişah II. Abdülhamid tarafından, öğrencilere ve okulun memurlarına birer gümüş sanayi madalyası ile nişan verildi (AVS, 1307: 274).

Şikari, 1891 yılında Hamidiye Sanayi Mektebi'nin gümüş sanayi madalyalı, muvazzaf Hanende öğretmeni idi. Bu yüzden, Şikari'nin sıfatlarına, Hanende öğretmenliğini de eklemek gerekir. Bu tarihte, okulun müzik öğretmeni ise, Ahmed Efendi idi (AVS, 1307: 270).

Santo Efendi'nin, burada 5. rütbeden mecidi nişanı alması, İzmir'in Hizmet Gazetesi'nde de yer buldu (Huyugüzel, 2000: 534). 1891 yılında, Şikari Efendi'nin gümüş sanayi madalyalı Hanende öğretmeni olarak görev yapması, 1890 Aralık'ında, onun da Abdülhamid'in karşısına çıkarak, taltif edilenler arasında olduğunu doğrulamaktadır (AVS, 1307: 270).

Santo Şikari, Türkler arasında, "Hoca Santo" adıyla bilinmekteydi (Galanti, 1995: 142).

Santo Efendi'nin, Hamidiye Sanayi Mektebi'ndeki görevinin en azından 1888'de başladığı ve 1893'ten önce de sona erdiği bilinmektedir. Kendisinin bestelediği 150 kadar eser arasında II. Abdülhamid'in doğum ve tahta çıkış yıldönümleri dolayısıyla bestelediği methiyeler, özellikle düğah, nihavend, suzidilara, hicazkar, muhayyer makamlarındaki fasıllarla Musevi dini ayinine mahsus duraklar vardır. Besteleri ile ün kazanan Şikari'nin, Hamidiye Sanayi Mektebi müzik heyetiyle, padişahın huzuruna çıkışta, nişandan başka, bir kese altınla da ödüllendirildiği bilinmektedir.

Şikari, Mehmed Emin Yurdakul'un, "Anadolu'dan Bir Ses Yahud Cenge Giderken" şiirini de besteledi. Bu konuda, İzmir'in Ahenk Gazetesi'nde, hasılatı İzmir'in Hamidiye Sanayi Mektebi'ne kalmak üzere; "Ben bir Türk'üm; cinsim,

özüm uludur” manzumesinin milli bir şekilde, gerdaniye makamında ve aksak usulünde Santo Şikari tarafından bestelendiği belirtilmektedir. Eserin, 1897 Türk-Yunan Savaşı dolayısıyla bestelendiği düşünülebilir.

Bu suretle, Şikari'nin, Türk müziğine gönül vermiş, eserler bestelemiş, öğrenciler yetiştirmiş bir İzmir Musevi'si olduğu da ortaya çıkmaktadır (Huyugüzel, 2000: 534-535).

Aleksandır Sidi (Sidyen): “Aleksandır Sidi” adına ilk defa, İzmir Yahudileri arasında, 1867 yılında anlaşmazlık yaşandığında, İzmir Hahambaşısı Haim Palaçi'ye emeklilik maaşı vaad ederek, makamını bırakmasını öneren esnaf olarak rastlanmaktadır (Güleryüz, 1993: 218-219).

İzmir'in ileri gelenlerinden ve İzmir'de Yahudi eğitime büyük katkıları olan Aleksandır Sidyen hakkında gazetelerde bulunan bir haber, 14 Kanun-ı Evvel 1887 tarihinde, kendisinin, ağır bir şekilde hastalandığı yönündedir.

Bir vatansever olan Sidyen'in sağlığı için, Museviler, bir gün önce sabah, mektep çocuklarıyla beraber, mabede giderek, dua etmişlerdi (Hizmet Sayı 111, 1887: 1).

Aleksandır Sidyen'in adına, Tefik Nevzad'ın, Hizmet Gazetesi'nde kaleme aldığı bir yazıda, tekrar tesadüf edilmektedir. Nevzad burada, adı “Aleksandır Sidi” olarak geçen Aleksandır'ın ölümü üzerine yapılan tören ve tutulan yastan bahsetmektedir.

Aleksandır, bir zamanlar, koca bir mektebi kendi kaynaklarıyla idare etmiş ve sonradan açılan Alliance Israelite Mektebi'nin emrine de kendini ve tüm mal varlığını vakfetmiştir. Bu bilgileri aktaran Somar, Musevileri, hüzünlerinde haklı bulmakta ve Müslüman milleti içerisinde de böyle maarifperver zenginler çıkmadığı için, Müslüman zenginlerine sitem etmektedir (Hizmet Gazetesi No 115'ten aktaran Somar, 2001: 28-29).

Bu bilgiler, Sidyen'in, İzmir'de Yahudi eğitime katkı sağlamış bir şahıs olduğunu göstermektedir ki; hem okul çocukları mabede gidip Sidyen'in sağlığı için dua etmişler, hem de gazete, Sidyen'in eğitime yaptığı katkıları yazmıştır. Ayrıca; Tefik Nevzad'ın, Sidyen'in, kendini ve mal varlığını Alliance Okulu hizmetine adadığını belirtmesi ve ölümüne tüm cemaatin ağlaması, bu şahsın, İzmir Yahudileri

ve İzmir Yahudilerinin eğitiminde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Yahudi Hayır Kurumları ve Eğitim

1902 yılında, İzmirli Musevi hanımlar tarafından çok fakir çocuklara yardım etmek ve belirli miktarda da eğitim vermek amacıyla kurulan Talmud Tora Kadınlar Komitesi, öğretmenlerin maaşlarını karşılayabilmek için, çocuklardan küçük bir miktarda ücret talep etmekteydi. Burada verilen eğitim; ilahiler, üst sınıflara doğru biraz İbranice ve biraz da Fransızca okuma ve yazmadan oluşmaktaydı.

Bazı erkek çocuklarına 14 yaşında çıraklık yaptırılmaktaydı. Bazıları her düğüne giden Musevi Badosu'nda çalışmakta ve karşılığında para kazanmaktaydı. Bazı çocuklar ise, Alliance Okulu'na devam etmekteydiler.

Talmud Tora Kadınlar Komitesi Yetimhanesi, Yahudi Mahallesi'nde, Alliance Okulu yakınında, iyi görünümlü ve içi iyi aydınlatılmış bir binada idi. Büyük bir bahçesi olan yetimhane bünyesindeki okulun, yağmurlu havalarda çocukların oyun oynaması için kapalı bir alanı da vardı. Fakat çocukların yeme ve giyim ihtiyaçları, yeterince karşılanamamaktaydı (Candemir, 2000: 111-113).

1900 yılında, dilenciliği önlemek amacıyla kurulan Oyer Dahim ve daha sonraları kurulan Marbiş Arumim Yahudi derneklerinin eğitimle ilgili bir çalışmaları yoktu; ancak Talmud Tora Kadınlar Komitesi, eğitim çalışmalarıyla bu iki dernekten ayrılmaktaydı.

2.3.3. İzmir Yahudilerinin Eğitimi

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, İzmir'de, iki çeşit Yahudi eğitim kurumu bulunmaktaydı: Hevrot (hevralar) ve Yeşivot (din akademileri). Zamanla, Hevrot'un bir kısmı, "Talmud Tora" adı altında hizmet vermeye başladı. İlkokul düzeyinde eğitim veren Hevrot'ta; 6-13 yaş arası çocuklar, Tevrat'ın ilk 5 bölümünü, Pereşa'nın Judeo İspanyol dilindeki çevirilerini ve bazen 4 işlemleri öğrenmekteydiler.

Yeşivot ise, bir üst seviyede din eğitimi veren kurumdu ve daima sinagoglara bitişik binalarda hizmet verirdi. Her iki eğitim kurumunun da eğitimcileri, din adamları idi. Esas itibarıyla bu sistem, cami yakınında kurulan medreseler ile kilise yakınında kurulan Rum ve Ermeni okullarıyla örtüşmekteydi.

Medreselerde Müslüman din adamları, Hıristiyan okullarında Rum ve Ermeni papazları ders vermekteydiler. Böylece, Yahudi eğitim kurumları, hahamların yönetimi altında kurulup, gelişimlerini sürdürdü. Örneğin; daha 1670 yılında, İzmir’de, hahamlardan oluşan bir eğitim komitesi vardı ve bu komite, cemaatin eğitim etkinliklerinden sorumluydu.

19. yüzyılda, İzmir’de -Alliance gelene kadar- Yahudilerin eğitim düzeyi çok düşüktü. Talmud Tora’da Skolastik eğitim verilmekte, birkaç yıllık öğretimde sadece toplama-çıkarma ve dinsel metinlerin Judeo İspanyol diline çevirileri öğretilmekteydi (Bora, 1995: 153-154).

19. yüzyılın ortalarında, şehirde yaşayan toplumlarla ilgili araştırmalar yapan ve İzmir hakkında bir de kitap yazmış olan İngiliz George Rolleston, bu izlenimlerini Musevi okullarını da katarak açıkladığında, ortaya hiç de iyi bir tablo çıkmamaktadır. Çünkü İzmir’de Musevilerin eğitim olanak ve araçları epeyce yetersizdi. Bu şehirde bulunan birkaç okulları, bir hayli perişan ve kötü durumdaydı. Kentte okuma-yazma bilen Musevi kadınların oranı, Türk kadınların da altındaydı.

Gerek öğretim seviyesi, gerekse yaşam biçimi açısından; Yakın Doğu’da yaşayan Musevilerin yetersiz durumları ve bu konulardaki ihtiyaçlarının fazlalığı, Avrupa’daki zengin dindaşlarının dikkatini çektiğinden, 1856 yılında, Yakın Doğu’da, Musevi okullarının durumunu incelemek ve bu konuda rapor hazırlamakla görevli ve bu amaçla seyahat eden Musevi ajanları dolaşmaktaydı (Beyru, 2000: 309). Bu ajanların İzmir’de de dolaştığını düşünmek, yanlış olmayacaktır.

1873 yılı itibariyle, hahamların dini fanatikliği nedeniyle, okulların ihmal edilmişliği sürmekteydi. Bu tarihte, Yahudilerin cemaat okuluna gelen öğrenci sayısı 300-400 arasında idi. Okuldaki dersler de, kutsal kitapların tefsirinden oluşmaktaydı. Ancak, bazı özel okullarda, modern eğitimin yanı sıra, Fransızca da öğretilmekteydi. Bu okullarda bile öğretim yöntemi, sağlıklı olmayıp, insanın düşünce dünyasını kötü etkileyecek şekildeydi.

Alliance Israelite’in yeni okullar açma girişimi, İzmir’deki Yahudiler tarafından çok az desteklenmekteydi (Scherzer, 2001: 38-39).

20. yüzyılın başında, “Talmud Tora” adı verilen yetimhane okulunda İbranice ve Türkçe’nin yanında; Fransızca da okutulmaktaydı.

Bu dönemde, kentteki erkek okulunda 400, kız okulunda 300 öğrencinin olduğu; şehirdeki Musevi cemaatine ait okullarda ise 1500'ün üzerinde öğrencinin eğitim gördüğü; bu özel okulların bazılarında da İbranice, Türkçe ve Fransızca'nın dışında Rumca'nın da okutulduğu bilinmektedir (Beyru, 2000: 310).

Yine bu dönemde, az sayıda Yahudi çocuk, Türk ilk ve ortaokullarına devam etmekteydi. Buna karşın, bir miktar Yahudi öğrenci, Hıristiyan ilk ve ortaokuluna devam etmekteydi. Eğitimin parasız olduğu, giyim ve okul gereçlerinin sağlandığı İskoç Protestan okullarında, 500 Yahudi öğrenci eğitim görmekteydi. Hahambaşının aforozuna sebep olan din değiştirme riskine rağmen, bu okullara, en fakir ailelerin çocukları devam etmekteydi.

Fransız Katolik okullarında okuyan Yahudi öğrenciler de vardı: Erkekler için Saint Joseph Koleji ve kızlar için Notre Dame de Sion. 1912'deki bir istatistik, bu okullara devam eden 166 Yahudi öğrenci olduğunu belirtmektedir. Bunlar genelde, okuldaki bir gecikmeyi telafi için, bu okullara kaydedilmiş zengin ailelerin çocukları idi (Nahum, 2000: 126).

Neticede, 19. yüzyılın son çeyreğine ve Alliance'ın müdahalesine kadar Yahudiler, İzmir'de, hahamların yönetiminde, dini bir eğitim aldılar. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde Alliance'ın İzmir Yahudilerinin eğitimine müdahalesi, modern okullar kurması ve geleneksel okulların programını da modernleştirmeye çalışmasıyla, Yahudi eğitimi bir ilerleme içine girdi (Nahum, 2000: 101-149). Fakat bu ilerleme ve müdahale, belirli bir yol kat etmesine karşın, hem sınırlı kaldı, hem de Yahudi eğitimini istenen seviyeye getiremeyip, geniş bir alana yayamadı. Bu yüzden, yukarıda belirttiğimiz gibi, fakir Yahudiler, kendi okullarından başka masrafi olmayan ve ihtiyaçları karşılanan İskoç Protestan Okulu'na, zenginler de Fransız Katolik okullarına devam edebiliyorlardı.

2.3.4. İzmir'deki Yahudi Okulları

2.3.4.1. Nesim Kohen Okulu

Adına ilk defa, 1894 senesi Aydın Vilayeti Yıllığı'nda rastlanan Nesim Kohen Mektebi, Irgad Pazarı'nda idi ve bu tarihte, 1 öğretmeni vardı. Bu okul, ibtidai derecesinde bir erkek okuluydu (AVS, 1312: 159).

7 Temmuz 1895 Pazar günü, Nesim Kohen Efendi'nin idaresinde bulunan bu okulun öğrencileri, Lisan-ı Osmani'den imtihana girdiler. Okulda, maarif memurlarından Ali Efendi ve daha bazıları ile beraber, Hahambaşı Efendi ve diğer hahamlar ile pek çok Musevi ileri geleni de hazır bulundu.

Mektepte, Lisan-ı Osmani öğretimine 6 ay önce başlandığı halde, Musevi çocuklarının Türkçe okuma, imlayı kullanma ve güzel yazıda göstermiş oldukları marifet, sınav komisyonunu, öğretmenlere teşekkür mecbur bırakmıştı.

Sınavdan sonra öğrenciler, padişaha, İbrani, Osmanlı ve Musevi* lisanları ile dualar ettiler. Ayrıca, burada, nutuklar da söylendi (Ahenk Aded 38, 1895: 1). Burada, okulun öğretmenlerine teşekkür edilmesi, okulun, 1895'te, 1'den fazla öğretmeni olduğunu göstermektedir. Ancak, 1895 tarihli Aydın Vilayeti Yıllığı'nda, okulun yine 1 öğretmeni olduğu ve okulun durumu da 1894'teki ile aynı gözükmemektedir. O zaman, aynı yıl içinde, öğretmen sayısının yine 1'e indiğini düşünebiliriz. Zaten okulun bu tarihten 1899'a kadar olan dönemde, durumunda bir değişiklik gözükmemektedir (AVS, 1313: 135; 1316: 103; 1317: 107).

1908 yılında da okul yine ibtidai derecesinde, erkek öğrencilere eğitim veren, Irgad Pazarı'ndaki bir Musevi okulu statüsündeydi (AVS, 1326: 160).

2.3.4.2. Sertac-ı Mezhep (Kéter Tora)

İzmir'de, Musevi cemaati tarafından, "Sarf-ı Türkçe" tahsili için havranın gözetiminde, ibtidai ve rüşdi derecesinde 8 sınıftan oluşacak bir okulun açılması işine girişildiği, 21 Mart 1888 tarihli Hizmet Gazetesi aracılığıyla, kamuoyuna duyurulmuştu.

Gazete, ülkede bulunan çeşitli milletlerin, Türkçe'ye hiç rağbet göstermemelerinden dolayı, gerek vatanın, gerekse rağbet göstermeyenlerin ne kadar zararlı çıktıklarını daima yazmaktaydı. Bu yüzden Hizmet, konuya Maarif Dairesi tarafından gereken önemin gösterilmesini ummaktaydı (Hizmet Sayı 139, 1888: 1). Gazetenin bu beklentisinin boşa çıkmadığını ve Yahudi cemaatinin girişiminde başarıya ulaştığını, yine, 8 Eylül 1888 tarihli Hizmet Gazetesi'nden öğrenmekteyiz. Çünkü, burada, bundan 6-7 ay önce havranın yardımıyla, tahsili "Sarf-ı Türkçe"

* Musevi İspanyolcası ile olmalıdır.

olmak üzere açıldığı haber verilen “Sertac-ı Mezhep” adlı Musevi mektebinin, geçen Pazar günü imtihanlarının yapıldığı belirtilmekteydi.

Okulun müdürü, Fresko idi. En büyüğü 13 yaşında olan öğrenciler, yazar Tevfik Nevzad tarafından Türkçe’den; Faziletli Hoca Kamil Efendi tarafından Farsça’dan; Rifatlı Ali Galib Bey tarafından da Hesap’tan sınava tabi tutulmuşlar ve başarılı olmuşlardı (Hizmet Sayı 185, 1888: 2). Üstelik, bu okulun öğrencileri, 4 Eylül 1888 tarihli habere göre, Musevi cemaatinin, Padişah II. Abdülhamid ile ilgili yapılan törene katılan tek okulu idi (Hizmet Sayı 184, 1888: 1-2).

Türkçe’nin Museviler arasında öğrenilmesi için açıldığını gördüğümüz Sertac-ı Mezhep Mektebi’nin kısa zamanda başarıya ulaştığını, Hizmet Gazetesi’ndeki, sınavların başarıyla verilmesi haberinden başka, Osmanlı hükümet ve sarayının arşiv belgeleri de ortaya koymaktadır.

Şöyle ki; 20 Aralık 1889’da Sadrazam Kamil Paşa, saraya bir arz tezkeresi sunmuştu. Bu tezkerede, İzmir’de bulunan Musevi Mektebi Müdürü Moiz Fresko ile Muallim İsmail Efendi’nin görülen çalışmalarından bahisle; ödüllendirilmelerinin bölgeden gelen resmi yazıdan anlaşılmış olduğunun beyanıyla, bu kişilere 4. rütbeden birer mecidi nişanı verilmesi hakkında, Maarif Nezareti’nin yazısının takdim edildiği ifade edilmekteydi.

Bu arz işleme alındı ve 21 Aralık 1889’da Moiz Fresko ile Muallim İsmail Efendi’ye, 4. rütbeden mecidi nişanlarının verilmesi için, padişah onayı çıktı (BOA İ DH 1163/90936, 1307: 1).

Bu durum, Sertac-ı Mezhep ve çalışanların çalışmalarının Osmanlı yönetimi tarafından da takdir gördüğünü göstermektedir ki; okulun müdürü Fresko Efendi ile öğretmeni İsmail Efendi’ye, devletin nişanı layık görülmüştür.

Yine, Hizmet Gazetesi, 30 Ağustos 1890’da, İzmir Musevi Cemaati’nin Sertac-ı Mezhep Mektebi’nin hususi imtihanlarının yapıldığını duyurmaktaydı. Mektepte okutulan “Lisan-ı Osmani”den öğrencilerin gösterdiği başarı, takdirle karşılandı. Ayrıca, gazete tarafından, okulun müdürü Moiz Fresko Efendi’ye, millettaşları arasında “Lisan-ı Osmani’nin yayılması için gösterdiği gayretten dolayı” teşekkür edilmekteydi (Hizmet Sayı 378, 1890: 1).

Fresko Efendi, “Keter Tora” da denilen Sertac-ı Mezhep Mektebi’nde müdürlükten başka, Tarih, Coğrafya, Lisan-ı Osmani ve Lisan-ı Fransevi derslerini de verdi (Huyugüzel, 2000: 428-429).

4 Teşrin-i Sani 1891 tarihli gazete haberinde, Moiz Fresko Efendi tarafından kurulan Sertac-ı Mezhep Mektebi’nin büyük ilerleme gösterdiği belirtilmektedir (Hizmet Sayı 498, 1891: 1). Böylece, mektebin kurucusunun adı da kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, bu okulda öğretim Türkçe olduğu için, okul, bu yönde eğitim vermiş, Osmanlıca ve Osmanlıca için bilinmesi gerekli olan Arapça ve Farsça gramerin öğretimi yolunda, büyük ilerleme kaydetmişti. Bu gerçek, sınavlarla bütün Müslümanlar tarafından görüldü ve takdirle karşılandı. Fakat İzmir’de yayımlanan “Novellista” isimli Musevi gazetesinde, 1891 yılı itibariyle, bu okul hakkında yalan yanlış haberler yayımlanmaktaydı.

Bu mektebin durumu ve ilerlemesi ile ilgili konuşmaya hakkı olanlar, okulda öğretim dili Türkçe olduğuna göre, Türklerdi. Bunu, okulun imtihanında hazır bulunan “erbab-ı lisan” da takdir etmekteydi.

Musevi gazetesinin bu okul hakkında kötü yayımlar yapması, insafa sığmazdı. Türkçe’nin öğretilmesi için büyük bir isteği olan bu okul hakkında Novellista Gazetesi’nin yayımına izin verilmemesi, Hizmet Gazetesi tarafından umut edilmekteydi. (Hizmet Sayı 498, 1891: 1). Anlaşıldığı üzere, okulun Türkçe eğitim yapması, müdür ve öğretmenlerinin çalışmaları, hem yerel hükümet olan Aydın Valiliği, hem yerel basın, hem Maarif Nezareti, hem de Osmanlı hükümeti tarafından takdir görmekteydi.

Osmanlı yöneticileri, okulun müdürü Moiz Fresko Efendi’ye olan desteklerini, onu, yine 1891 yılında Musevi “Esperanza” ve “Novellista” isimli gazetelerin sansür memurluğuna atayarak gösterdiler (Hizmet Sayı 498, 1891: 1).

Türkçe eğitim-öğretim yaptığı için Halil Rıfat Paşa’nın da desteklediği ve teşvik ettiği bu okul, zamanla, gelir yetersizliği dolayısıyla, 1893 yılında kapandı* (Huyugüzel, 2000: 428).

* Huyugüzel (2004, 428), okulun 1888’de açıldıktan bir süre sonra kapanıp, tekrar açıldığını belirtmektedir. Fakat 1888 Mart ve 1891 Kasım ayları arasında, okul hakkında, yerel basında ve arşiv kayıtlarında bilgiler süreklilik arz ettiğinden, eğer okul kapanıp tekrar açıldıysa, bu tarih, okul hakkında bir kayda rastlayamadığımız, 1892 yılı olmalıdır.

1893 yılında 13 yaşındaki Rafael Pontromoli'ye okulun diplomasının verilmiş olması, okulun, bu yılın belli döneminde de açık olduğunu göstermektedir. Pontromali'ye verilen diplomadan, Sertac-ı Mezhep'te okutulan derslerin şunlar olduğu anlaşılmaktadır (Bora, 1995: 163):

- İbranice (Sarf ve Nahv, Talmud, İmla ve Kitabet)
- Lisan-ı Osmani (Sarf ve Nahv-ı Osmani, Belagat, İmla-i Kıraat, Kitabet)
- Arabi (Emsele, Bina, Maksud, Avamil, Telhisül Nahv, Fezyede)
- Farsî (Usul-ı Farsî, Nasihat-ı Hükema, Gülistan, Büstan)
- Ulum-ı Riyaziye (Hesab, Hendese, Cebir)
- Tarih, Coğrafya, Hüsn-i Hatt, Resim, Usul-ı Defteri
- Lisan-ı Fransevi (Sarf ve Nahv, İmla ve Kitabet)

Buradan, okulda okutulan İbranice dışındaki derslerin; Osmanlı Devleti'nin Müslüman rüşdiyelerinde okutulan derslerden pek de farklı olmadığı görülmektedir. Zaten okulun bulunduğu yerde en çok konuşulan dilin, programda yer alma hakkı vardı (BOA YEE 112/6, 1286: 9-10).

Ayrıca, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde "ticaret mevki olan yerlerde öğrencilerden istekli olanlara 4. sene içinde Fransızca dersi verilebilir" ibaresi vardı (BOA YEE 112/6, 1286: 9-10). Fakat bu ders, İzmir Rüşdiyesi'ne bile ancak 1881 yılında girdi (AVS, 1298: 88). Keter Tora Mektebi'nde -daha önce Moiz Fresko'nun verdiğini belirttiğimiz- bu dersin okutuluyor olması, takdirle karşılanmalıdır.

2.3.4.3. Talmud Tora (Musevi Yetimhanesi)

19. yüzyılın başlarında İzmir'e gelen Misyoner Josiah Brewer, Talmud Tora ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır (Bora, 1995: 154-155):

Bir başka gün, "Yahudi Koleji" adını aldığımı sandığım yeri ziyaret ettim. Avlusunun çevresi han veya kervansaray benzeriydi ve 9 sınıf vardı. Her birinin öğrenci sayısı azami 40 ile 50 arasındaydı. Öğrencilerin çoğu, aynı zamanda ders görüyordu. Aralarında şiddetli vücut hareketleri ve yüz mimiklerinden anlaşılacak bir rekabet vardı... Eğer ihmal veya hatalarından dolayı suçlu görülürlerse, yöneticinin falakası ile hemen dikkatleri çekiliyordu. Odada, yerde, çift çift sıralanmış 60 küçük oturma yeri vardı. Öğrenciler, alfabenin konduğu sıra önünde diz çöküp, oturmak zorundaydılar. 1 veya 2 dakikalık ders tekrarından sonra, bir süre, kitapsız, eğitime devam ediyorlardı. Gerek eğlence veya oyun için bir araya geldiklerinde, gerek ders sırasında ceza aracı, büyük bir korku uyandıran, falaka idi. Bütün odalarda, fazlaca kullanılıp atılmış kitap yığınları vardı...

Burada olduğu gibi, 19. yüzyılın başlarında, Talmud Tora'lardaki çocuklar, kendi dilleri olan İbranice'yi; Türkçe'yi ve modern dilleri öğrenmemekte, cahil yöneticiler tarafından atanan yeteneksiz hocaların elinde ezberci yetiştirilmekte; hatta

israf edilmekte, hocalar ise yeteneksizliklerini örtmek için, sık sık falakaya başvurmaktaydılar (Bora, 1995: 155).

Yere oturma, ezberleme, kendi dilini dahi öğrenememe, falakaya maruz kalma yönleriyle, İzmir'in Musevi Talmud Tora Okulu, yine bu şehrin Müslüman sıbyan mektepleriyle ne kadar da benzeşmektedir. Ancak sıbyan mekteplerinin ibtidailere dönüştürülüp, eğitimlerinin daha kaliteli hale gelmesi gibi, Talmud Tora da aynı şekilde, 19. yüzyılın sonlarına doğru bir dönüşüm geçirecektir.

Okulun kuruluş tarihi, yaklaşık olarak, 19. yüzyılın başlarına kadar inmektedir. O zamanlar, okul, ata dili ve dinini öğrenmek isteyen gençlerin toplantı yeri idi (Mihail, 1998: 41). Yahudi Mahallesi'nde bulunan bu okul (AVS, 1307: 279), Talmud Tora Sinagogu'nun karşısındaydı.

Talmud Tora Okulu, 1847-1848 yıllarında Abraham Henriques tarafından restore ettirildi. Daha sonra, içlerinde Hahambaşı Avram Palaçi'nin de bulunduğu, cemaat ileri gelenlerinden seçilen, 11 kişilik bir yönetim kurulu tarafından idare edilmeye başlandı. Okul, 1859'a kadar, bir müdür tarafından yönetildi (Şenocak, 2003: 124).

Okulun başka gelirleri; cemaat üyelerinin bağışları, okul taksitleri ve okulun gayrimenkullerinden alınan kiralar idi (Bora, 1995: 163). Ayrıca, Alliance da, Talmud Tora'yı parasal olarak kısmen desteklemekteydi ve kendi yöntemlerini, öğretmenlerini ve Fransızca eğitimini oraya sokmaya çalışmaktaydı. Başta, başarı sağlanmış gibi göründü; fakat geleneksel okulun yeni yöneticileri, dini karakterlerini korumaya niyetliydi. Alliance, durumu zamana bıraktı ve dikkatli bir taktik uyguladı. 1878'de, Talmud Tora, Alliance'ın istekleri doğrultusunda yeniden örgütlendi ve programları modernleştirildi (Nahum, 2000: 125).

Yine, 1891 yılında, okulun fahri müdürü Aron Matolon Efendi sayesinde, müfredata Lisan-ı Osmani dersi konuldu. Bu bilgi ve okulun öğrencilerinin Osmanlıca'dan sınav olacakları haberi, 8 Haziran 1893 tarihli Hizmet Gazetesi'nden halka duyuruldu (Hizmet Sayı 659, 1893: 1). Sınavın yapıldığı ve öğrencilerin sınavda başarılı oldukları, 15 Haziran 1893 tarihinde, İzmir basınında yer alan haberler arasındaydı (Hizmet Sayı 661, 1893: 2).

1891'de, okulda, 440 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1307: 279). Cuinet, 1894 yılında basılan eserinde, okulda fakir öğrenciler için, yılda bir kez

yardım yapıldığını ve okulun 440 öğrencisinin olduğunu belirtmektedir. Öğrencilere, yılda bir kez kıyafet verilmekteydi. Okulun 12 öğretmeni, ikiye bölünmüştü. Bunlardan 10'u İbranice, 2'si Türkçe dersleriyle görevli idiler (Cuinet, 1894: 462).

1894 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'ne göre, Havra Sokağı'nda bulunan bu okulun 10 öğretmeni vardı ve okul, ibtidai derecesinde olup, erkek öğrencilere hizmet vermekteydi (AVS, 1312: 160).

1 Haziran 1895 tarihli Ahenk Gazetesi, İzmir Musevi Yetimhanesi'nin Lisan-ı Türki imtihanının; 1 gün önce, saat 15:00 civarında, Havralar Sokağı'nda bulunan yetimhanede yapıldığını belirtmekteydi. İmtihan sırasında, Vilayet Valisi Devletlü Hasan Fehmi Paşa Hazretleri, Mektubi-i Vilayet Saadetlü Hayri Beyefendi ve Bidayet Mahkemesi Reis-i Evveli Faziletlü Mahmud Esad Efendi ile Mekteb-i İdadi Müdürü ile bazı muallimleri ve bazı kişiler hazır bulunmuşlardı. İmtihanda, öğrencilerin gösterdiği yeterlilik, tahsillerinin gayet ciddi olduğunu ortaya koymaktaydı.

Sarf'ta, Tahlil'de, Tarih-i Osmani'de*, İmla'da küçük öğrencilerin gösterdikleri kabiliyet ve kudret, orada bulunanları cidden memnun etti. İmtihandan sonra, Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa, eğitimin önemi üzerine bir nutuk çekip, okulun idare heyetini tebrik etti.

Mektebin durumundan ve talebenin düzeninden herkes memnun kaldı. Öteden beri var olan bu okulun şimdiki başarısının mimarları, Osmanlı Bankası'nın seçkin memurlarından Matolon Efendi ile mualliminden ve Esperanza Gazetesi imtiyaz sahibi ve yazarı Hazan Efendi idi. Bu iki kişinin ve kendilerine yardım eden bazı hamiyet sahiplerinin sayesinde az zamanda, okul, bu iyi haline kavuştu.

1 Haziran 1895 tarihi itibarıyla, okulda bulunan 600 çocuğun 520'si Türkçe okuyup, yazabilmekteydi (Ahenk Aded 29, 1895: 1).

Türkçe'nin bölümlerinden ve Osmanlı Tarihi'nden yapılan imtihanların hususi imtihanlar olduğunu, 23 Haziran 1895'te okulun genel imtihanlarının yapılmasından ve bu bilgiyi veren 28 Haziran 1895 tarihli Ahenk Gazetesi'nin haberinden anlamaktayız. Bu tarihte, 600 yetimin her biri, senelik tahsilinin semeresi olan eser-i marifet ve zanaatını arz etmiş ve görülen ilerlemeden, imtihan komisyonunda bulunanlar, memnun olmuşlardı.

* Demek ki sadece Türkçe'den değil, Osmanlı Tarihi'nden de sınav yapılmıştır.

Hususi imtihanlar zaten yapılmıştı. Bunda da öğrencilerin hepsi, genel itibariyle tahsillerinin derecesini gösterir birer eser ile liyakatlerini ispat ettiler. Hele, yetimlerin mürettiblik, marangozluk, demircilik gibi zanaatlarda vücuda getirdikleri ürünler, bu çocukların yalnızca okuma-yazma konusunda değil, Osmanlı ülkesinde geçen zanaatların genelinde yetenekli olduklarını göstermektedir.

600 yetimin her türlü ihtiyacını karşılamak, bunları kimseye muhtaç etmemekle beraber, bu çocuklara eğitim vermek, gerçekten tebrik edilecek bir durumdur. Bu yüzden, Ahenk Gazetesi, okulun idare heyetine teşekkür etti.

Bunun gibi, hayırlı eserlere kavmiyet ayırımına tabi tutulmaksızın yardım etmek, insanlık gereği olduğundan, halkın da bu okula yardım edeceği umulmakta idi. Mektep heyeti de hükümet tarafından, öteden beri yapılan yardımlara şükran duymakta ve bütün Osmanlı sınıflarının eşit ve hür olarak her türlü ilerlemeye mazhar olduklarını belirtmekteydi (Ahenk Aded 34, 1895: 1).

10 Kanun-ı Sani 1896 tarihli gazete haberinde, okuldaki yetimlerin çeşitli fen ve dilleri öğrenerek yetiştikleri ve bir ilerleme içerisinde oldukları, bunda da Hazan Efendi ile havranın büyük etkisinin olduğu belirtilmektedir (Ahenk Aded 90, 1896: 2).

Yine, İspanyolca Esperanza Gazetesi'nin kuruluşunun 25. yıldönümünü kutlamak için Alyans İsrailit Mektebi'nde verilen yemekte, Musevi Yetim Mektebi müdürünün de bir konuşma yapmış olduğunu, 21 Kanun-ı Sani 1896 tarihli Ahenk Gazetesi'nden öğrenmekteyiz (Ahenk Aded 93, 1896: 1).

Musevi çocuklarının Türkçe öğrenme istekleri doğrultusunda Ahenk Gazetesi, her nüshasından yeteri kadarını Musevi mekteplerine ve Musevi Yetimhanesi'ne ücretsiz olarak yollamaktaydı. Bu hizmetinden dolayı, Musevi Yetimhanesi İdare Heyeti Vekili ve okulun müdürü Refetlü Benva Niset Efendi, gazeteye bir teşekkür yazısı yazdı. 31 Kanun-ı Sani 1896'da da gazete, okulun müdürüne ve Museviler arasında Türkçe'nin yayılması için çalışan Hazan Efendi'ye, ikinci sayfasında teşekkür etti (Ahenk Aded 96, 1896: 2).

Neticede, gazete haberlerinden elde edilen bilgilerden, Musevi Yetim Mektebi'nde yüzlerce öğrencinin eğitim gördüğü ve mektebin Türkçe, Osmanlı Tarihi ve diğer bilim ve dillerden başka, öğrencilere zanaatları da öğretmekte olduğunu görmekteyiz.

Yine, Padişah II. Abdülhamid'in doğum günü nedeniyle düzenlenen kutlamaya Hamidiye Sanayi Mektebi, Mekteb-i İdadi, Mesropyan Mektebi ve Alyans İsrailit Mektebi talebeleri ile beraber, Musevi Yetimhanesi Mektebi öğrencilerinin de katıldığı ve öğrenciler tarafından burada nutuklar söylendiği, 4 Şubat 1896'da, İzmir'in yerel basınında yer buldu (Ahenk Aded 97, 1896: 1-2).

Okul, 1895, 1898 ve 1899'da 10 öğretmene sahipti (AVS, 1313: 136; 1316: 103; 1317: 107).

20. yüzyılın başında Talmud Tora adını taşıyan Yetimhane Mektebi, Musevilerin en önemli eğitim kurumuydu. Bu okul, kentteki Musevi birliği ile merkezi Londra'da bulunan Musevi-İngiliz Derneği tarafından desteklenmekteydi. Okulda, bu dönemde, 600'ün üstünde fakir öğrenciye öğretim imkanı sağlanmakta; İbranice, Türkçe ve Fransızca dersleri okutulmaktaydı (Beyru, 2000: 310).

1904'te Musevi Yetim Mektebi ile hastanesi adına düzenlenmesine karar verilen piyangoda 7 çekilişte 2.389.000 kuruşun verilmesi taahhüt edildi (BOA Y PRK DH 13/13, 1322: 1-3). Bu, okula yeni bir gelir kalemi kaydedilmesi anlamına gelmektedir.

Okul, 1906'da Baron Edward de Rothschild'in desteğiyle, yeni binasına taşındı* (Şenocak, 2003: 125). Rothschild, bu yeni binanın inşa edilmesi için, okula 140.000 Franklık bir yardım yaptı. Artık okul, Emine Sokağı'ndaydı.

Bu okuldan mezun olan öğrenciler, Yahudi Birliği'nin (Cemaat Okulu'nun) 6. sınıfına devam etmekteydiler.

1920 yılı itibariyle, okulun müdürü, İskenderiye Yahudi Okulu eski müdürü olan, Bay Hayim Kalmi idi. Personel, hükümet tarafından atanmakta olan 7 öğretmenden ibaretti. Okulda 600 kadar erkek öğrenci eğitim görmekte ve bu tarih itibariyle, öğrencilerin kitap ve diğer ihtiyaçları; hatta kılık-kıyafet ve ayakkabıları, erkeklerden oluşan okul kurulunca sağlanmaktaydı. Bu kurulun başkanı, Bay Ventura idi (Mihail, 1998: 41-42).

1921'de, okulun öğrenci sayısının 500'e düştüğü görülmektedir (Candemir, 2000: 126). 1921 yılında 12 sınıfı olan Talmud Tora'da 15 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu tarihten sonra okul, 400 öğrenciyi barındırmaya başladı (Bora, 1995: 163).

* Mihail (1998: 41), bu tarihin 1910 olduğunu belirtir.

İlk açıldığı yıllarda, tutucu ve dini eğitimin ağır bastığı ve dar görüşlü öğrencilerin yetiştirildiği Talmud Tora’da, daha sonraki dönemlerde modern eğitime geçildi. Bu okul, İzmir Musevi Cemaati’nin 1998 yılına kadar yaşamış tek okuluydu. 1998 yılında, 8 yıllık eğitim sistemine geçmeyi başaramadığı için, 100 öğrencisine rağmen kapandı (Şenocak, 2003: 125).

2.3.4.4. Terakki Mektebi

1887 yılında kurulmasına rağmen, ruhsatını 1894’te aldı (Bora, 1995: 160). 1894’te Havyar Hamamı Mahallesi’nde bulunan Terakki Mektebi’nin 4 öğretmeni vardı ve okul, ibtidai derecesinde olup, erkek ve kız öğrencilere eğitim hizmeti vermekteydi (AVS, 1312: 159).

1905 yılında namına ruhsat verilen sorumlu müdür Danyel Gaon Efendi’nin yönettiği okulda 90 erkek, 70 kız öğrenci öğrenim görmekteydi ve okul, bu tarihte diğer iki Alliance okuluyla beraber, İzmir’de, rüşdiye derecesinde eğitim veren üç Yahudi okulundan biriydi (Bora, 1995: 160).

Yukarıda verdiklerimizden başka, 1889 yılında, varlığını bir gazete haberiyle tespit ettiğimiz Kohen Mair Efendi yönetimindeki Musevi okulunun resmi imtihanlarının, 31 Haziran 1889’da yapıldığını görmekteyiz (Hizmet Sayı 269, 1889: 2). Eğer 1908’e kadar kapanmadıysa, bu okul, bu tarihte Irgad Pazarı’ndaki ibtidai derecesindeki erkek Kohen Mektebi olabilir (AVS, 1326: 165).

Yine, İzmir’de, 1891 yılı itibariyle, iki Musevi okulu daha bulunmaktaydı. Bu okullardan ilki 160 öğrencili Yahudi Mektebi; ikincisi de Yahudi Mahallesi’ndeki, 62 öğrencili Kız Mektebi idi (AVS, 1307: 279).

1894’te ise, İzmir’deki Yahudi okullarını 1312 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi, şu şekilde vermektedir (AVS, 1312: 159-160):

Tablo 3

1894 Yılında İzmir’de Bulunan Yahudi Okulları

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Mahallesi	Derecesi
Terakki*	4	Havyar Hamamı	İbtidai Erkek ve Kız

* Okul adları genel olarak, aynen kaynaktan yazıldığı gibi, Osmanlıca’dan Latin harflerine çevrilmiştir. 1894 ve 1908 tarihli AVS’lerde aynı okulların farklı isimlerle yazıldığını gördük. Örneğin; 1894 tarihli AVS’de Astrogo, 1908 tarihli AVS’de Ostrogo gibi. Bunları aynen böyle verdik. Fakat bazı istisnai durumlarda, ilk kaynaktan verilen bilgiye sadık kalındı. Örneğin; Gabriel Arye, Koril Arye olarak yazılmadı.

Hanuh Anerin	4	Havyar Hamamı	İbtidai Erkek
İtya Anahsa	2	Dikilitaş	İbtidai Erkek
Musa Falho	1	Dikilitaş	İbtidai Erkek
Behor Abulanya	1	Dikilitaş	İbtidai Erkek
Samuel Glomidi	1	Irgad Pazarı	İbtidai Erkek
Nesim Kohen	1	Irgad Pazarı	İbtidai Erkek
Benyamin Albağlı	1	Irgad Pazarı	İbtidai Erkek
Salamon Elharal	1	Hahambaşı Sokağı	İbtidai Erkek
Yako Hazan	1	Kebş Sokağı	İbtidai Erkek
Behor Kalomiti	1	Havra Sokağı	İbtidai Erkek
Yuda Berisi	1	Keçeciler içinde	İbtidai Erkek
Avram Medin	1	Keçeciler içinde	İbtidai Erkek
Behor Toy	1	Sadullah Efendi Sokağı	İbtidai Erkek ve Kız
Nesim Astrogo	1	Sadullah Efendi Sokağı	İbtidai Erkek
Haim Tevah	1	Irgad Pazarı	İbtidai Erkek
David Karmona	1	Bad-ı Hava * Bahçe	İbtidai Erkek
Nesim Toy	1	Bad-ı Hava Bahçe	İbtidai Erkek
Benyamin Kohen	1	Irgad Pazarı	İbtidai Erkek
David Glomidi	1	Kebş Sokağı	İbtidai Erkek
Samuel Algazi	1	Boyacılar içi	İbtidai Erkek
Karduzu	3	Karataş	İbtidai Erkek
Behor Levi	1	Karataş	İbtidai Erkek
Salomon Mezrahi	1	Karataş	İbtidai Erkek
İsak Farhi	1	Karataş	İbtidai Erkek
Yetimhane Mektebi	10	Havra Sokağı	İbtidai Erkek

Görüldüğü üzere, İzmir’de, 1894 yılı itibariyle, devletin istatistiklerine göre, 26 Musevi okulu bulunmakta; bunlardan yalnızca 2 tanesi erkek ve kız öğrencilere hizmet vermekte, diğerleri ise, sadece erkek öğrencilere eğitim vermekteydi.

Ancak Cuinet bize (1894: 462), 1894 tarihli eserinde iki Yahudi okulunun daha varlığını göstermektedir. Bunlardan ilki; “Ecole de Jeunes Filles Koen” adlı okuldu. Adından anlaşıldığı gibi, bu bir kız okulu idi. Okul, ibtidai derecesindeydi ve 62 öğrencisi vardı. İkincisi ise; 160 öğrencili, Türkçe ve İbranice eğitim veren “Ecole

* Bedava

Communale” idi. 1905’te, İzmir’de, rüşdiye derecesinde eğitim veren üç Yahudi okulu şunlar idi (Bora, 1995: 160):

Tablo 4
1905 Yılında İzmir’de Bulunan Yahudi Rüşdiyeleri

Kaza	Okulun Adı	Mensup Olunan Cemaat	Ruhsat Sahibi Müdür	Derecesi	Erkek	Kız	Kuruluş Tarihi	Ruhsat Tarihi
İzmir	Alyans İsrailit	Musevi	Gabriel Arye Efendi	Rüşdi	0	260	1294	22 Haziran 1310
İzmir	Alyans İsrailit	Musevi	Gabriel Arye Efendi	Rüşdi	291	0	1289	22 Haziran 1310
İzmir	Terakki	Musevi	Danyel Gaon Efendi	Rüşdi	90	70	1305	21 Kanun-ı Sani 1310

Fakat bu tarihte, İzmir Taşrasında Bergama ve Tire’de de; Alyans’ın, rüşdiye derecesinde birer erkek okulu olduğunu belirtmek gerekmektedir (Bora, 1995: 163).

1908 yılına gelindiğinde, İzmir’deki Yahudi okullarının sayısının bir hayli arttığı görülmektedir. Bu tarihte, kentteki Yahudi okulları şunlardı* (AVS, 1326: 165-166):

Tablo 5
1908 Yılında İzmir’de Bulunan Yahudi Okulları

Okulun Adı	Mahallesi	Derecesi
Gabriel Arye	Sadullah Efendi Sokağı	Rüşdi-Kız
Gabriel Arye	Sadullah Efendi Sokağı	Rüşdi-Erkek
İsak Aba	Dikilitaş’ta	İbtidai Erkek
Kohen	Irgad Pazarı’nda	İbtidai Erkek
Haham Behor	Müftü Camii bitişiğinde	İbtidai Erkek
Yako Hazan	Kebş Sokağı’nda	İbtidai Erkek
Haim Nevah	Asmalı Mescid’de	İbtidai Erkek
David Galembere	Kebş Sokağı’nda	İbtidai Erkek
Samuel Algazi	Bülbül Hoca Sokağı’nda	İbtidai Erkek
Vanbel Gaon	Dikilitaş’ta	Rüşdi Kız ve Erkek
Avram Mediti	Keçeciler içinde	İbtidai Erkek
Galmidi	Saçmacı Hamam karşısında	İbtidai Erkek

* Bu okullara araştırmalarında yer veren Bora (1995: 161) ve Tutsak (2002: 237), Haim Nevah Okulu’nu, “Haham Noah Okulu” olarak yazmışlardır. Bununla beraber Bora (1995: 161), Behor Veled Kohen Okulu’nu ibtidai erkek okulu olarak yazmıştır. Oysa bu okul, ibtidai erkek ve kız okuludur. Bu bilgiler için bkz AVS, 1326: 165-166.

Nesim Kohen	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Erkek
Nesim Davi	Ayavukla Mahallesi	İbtidai Erkek ve Kız
Salomon Elharar	Hahambaşı Sokağı'nda	İbtidai Erkek
Bensiyon Musa	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Erkek
Benyamin Albağlı	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Erkek
Nesim Ostrogo	Çakmak Fırın'da	İbtidai Erkek
Avram Balaci	Havra Sokağı'nda	İbtidai Erkek
Yuda	Keçeciler'de	İbtidai Erkek
Salomon Mezrahi	Karataş'ta	İbtidai Erkek
Behor Haim Levi	Karantina'da	İbtidai Erkek
Sultana Dohinas	Dellalbaş Sokağı'nda	İbtidai Kız
Saruna İsraille	Keçeciler içinde	İbtidai Kız
Yako Galomidi	Ali Efendi Sokağı'nda	İbtidai Kız
Rahaman Yarmison	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Kız
İsak Farhi	Karataş civarında	İbtidai Kız
Musa Hini	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Kız
Mösyö Farmon	Karataş	Rüşdi Kız ve Erkek
Aron Farhi	Bad-1 Hava Bahçe	İbtidai Kız
Mösyö Arye	Sadullah Efendi Sokağı'nda	Rüşdiye Kız
Rafael Kohen	Asmalı Mescid'de	İbtidai Erkek
Gabriel Arye	Sadullah Efendi Sokağı'nda	İbtidai Erkek
Nesim Danyel	Karataş'ta	İbtidai Erkek ve Kız
Samuel Buçok	Namazgah civarında	İbtidai Erkek
Behor Abulafya	Dikilitaş	İbtidai Erkek
Falum Benyamin	Arab Hasan Deresi	İbtidai Erkek
Aron Hazan	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Erkek
İsak Kohen Arye	Çakmak Fırın'da	İbtidai Erkek
Behor Kuzi	Dellalbaş Sokağı'nda	İbtidai Erkek ve Kız
Behor Veled Kohen	Dellalbaş Sokağı'nda	İbtidai Erkek ve Kız
Madmazel Sigora	Irgad Pazarı'nda	İbtidai Erkek ve Kız

Buradan da anlaşıldığı gibi, Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre, İzmir'de, 1908 yılında bulunan 5 rüşdiye derecesindeki Musevi okulundan 2'si karma, 2'si kız, 1'i de erkek okuluydu. Yine, ibtidai derecesindeki okullardan 25'i erkek, 7'si kız, 5'i de karma statüsündeydi. 1908 yılı itibariyle, İzmir'de, toplam 42 Yahudi okulu vardı.

O halde, 1894 yılına göre, İzmir'de Yahudi eğitim hayatına 1908 yılında 16 yeni okulun katıldığı -tabii 1894'tekilerin hepsinin de eğitim hayatını

sürdüremediğini- Aydın Vilayet Salnameleri'ne göre (1326: 165-166; 1312: 159-160) söyleyebiliriz.

Indicateur Français'e göre, bu okulların önemli bir bölümü 1900 yılında çalışmaktaydı ve hemen hepsinde Türkçe, İbranice, Fransızca* ve Rumca öğretilmekteydi. 1912 yılında ise, 7 tanesi idadi, 15'i ibtidai olmak üzere; İzmir'de 22 Yahudi okulu görülmekte ve bunlara devam eden 2092 öğrenci bulunmaktaydı (Bora, 1995: 162).

Yahudi okullaşması İzmir'de bu durumdayken, bu şehirde Yahudilerin mabet ve mektep yapımlarında bazı durumlarda hükümetle açık bir dille yazışmadıkları görülmektedir. Çünkü Teşvikiye Mahallesi'nde Yedla Bağları'nda, inşasına izin verilen Musevi mabedi için önceden 200 kuruş öşür bedeli takdir edilmiş ve ferman da bu yönde çıkarılmıştı. Fakat mabet arsasının kıymeti 2500 kuruş olduğundan, binde otuz para hesabıyla, 18 kuruş 30 para öşür bedeli takdir edilmesi gerekmekteydi. Bu durum, Aydın Vilayeti'nin resmi yazısıyla anlaşıldı. Bu yüzden, önceden vilayete gönderilen fermanın geri çekilmesine ve durumun Dahiliye Nezareti'ne havale edilmesine, Sadrazamın isteği üzerine, 29 Nisan 1905'te, Padişah II. Abdülhamid, gerekli izni verdi (BOA İ ML 67/1323/Ş-44, 1323: 1).

Yine İzmir'de, Musevi Cemaati'ne mahsus ve 115 dönüm olduğu resmi kayıtlarla sabit olan mezarlığın bir kısmının bahçe veya mektep haline dönüştürülmesi çalışmalarında da sorun çıktı. İzin isteği, Hahambaşılık tarafından kaleme alınmış ve Adliye ve Mezahib Nezareti aracılığıyla hükümete iletilmiş, fakat izin istek yazısı iade edilmek üzere, geri gönderilmişti. Çünkü Dahiliye Nezareti, bu konuda izahlı olarak bilgi verilmesini ve yapılan işlerin ayrıntılandırılmasını, 30 Haziran 1914'te Aydın Vilayeti'ne bildirdi (BOA DH İD 162-2/46, 1332: 1-2).

Anlaşıldığı üzere, ya mabet için yanlış öşür bedeli biçilmesi ya da bahçe veya okul yapım çalışmalarının ayrıntılı olarak anlatılmaması, Osmanlı Hükümeti ile İzmir Yahudi Cemaati arasındaki yazışmaların ve bürokratik işlemlerin uzamasına sebep olmuştur.

İzmir'deki Yahudi okullarını değerlendirirken, Alliance okullarını ve Alliance'm İzmir'deki çalışmalarını ayrı bir başlık altında incelemek, İzmir'deki Yahudilerin eğitimsel faaliyetlerinin ortaya çıkmasında daha yararlı olacaktır.

* Alliance'ın politikaları gereği Fransızca'nın diğer dillere nazaran daha ağırlıklı öğretildiği (Nahum, 2000: 110-126) bilinmektedir.

2.3.5. Alliance Israelite ve İzmir'deki Okulları

1860 yılında Paris'te kurulan Alliance Israelite Universelle, zor koşullar altında mücadele eden Yahudi cemaatinin sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlamak ve Yahudiler arasında, ülkelere göre değişen bölgesel farklılıkları kaldırmak istemekteydi (Bora, 1993: 388). Alliance'a göre, "Karanlıktaki Doğu Yahudileri, içinde bulunduğu sefalet ve cehaletten dil, teknik, fenni-ilmi çalışma ile kurtulabilirdi (Bora, 1993: 388)."

Alliance, uzakta bulunan, dünyadan soyutlanmış Yahudilerin, özellikle de İzmir Yahudilerinin, kurtarılması ve uygarlığa kavuşturulması için uğraşmaktaydı. Çünkü İzmir Yahudilerinin 19. yüzyılda bu kentteki durumları hiç de iyi değildi. İzmir'deki bir Alliance okulu müdürünün, 1884 tarihli raporuna göre, İzmir ve kazalarında, 29 yaşında büyükbaba olan Yahudiler vardı. Gençler, geleceklerini güvence altına alacak eğitimden yoksun bir şekilde evlenmekteydiler. Erken evlilik, nüfus artışı ve eğitimsizlik; kentte, Yahudilerin durumunu kötüleştiren etmenlerdi (Bora, 1995: 98-99).

Alliance'ın, İzmir'deki Yahudi cemaatinin durumunu düzeltmek için bu kentte açtığı okullar şunlardı:

2.3.5.1. Alliance Israelite Universelle Erkek Mektebi

1860'lı yıllar, İzmir Yahudi cemaati için, kargaşa devriydi. İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, İzmir'de de cemaat içi çatışmalar, yalnızca gelenekçiler ile reformcular arasındaki sürtüşmeden değil, aynı zamanda iç vergilendirme, laik ileri gelenler ile hahamhane arasındaki iktidar mücadelesinden de kaynaklanmaktaydı. Alliance, daha 1864 yılında, İzmir Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle görüşmeler yaptı. Alliance Mahalli Komitesi'nin başı olan Nissim Kripsin, 1864'te, Jacques Isaac Altaras'a önceden kurulmuş bir okul gösterdi ve komitenin, okul müdürünün emrine senede 3000 Fransız Frangı vereceğine dair bir taahhütte bulundu. Bu dönemde, İzmir'de, Alliance'ın 172 üyesi vardı. Fakat kolera salgını yüzünden, okul, 1864 yılının sonunda kapanmak zorunda kaldı. 1865'teki cemaat içi çatışma da okulun yeniden açılmasına engel oldu.

Alliance Erkek Okulu, nihayet, 25 Ağustos 1873 tarihinde, törenle açıldı (Şenocak, 2003: 123). Bu okul, Sadullah Efendi Mahallesi'nde idi (AVS, 1307: 279).

Görüldüğü üzere, Alliance Okulu'nun İzmir'de kurulması, hiç de kolay olmadı. Alliance, önce ileri gelen kişilerden oluşan ve çalışmalarını tanıtmak ve yürütmekle görevli bir yerel komite kurdu. Sonra, komitenin teşvikiyle, cemaatin ileri gelenleri bir okul talep ettiler ve finansmanın büyük kısmı, Alliance tarafından sağlandı. Ancak okulun kurulmaması için -yukarıda belirtilen koleradan daha etkili olan- hahamlar direndiler. Çünkü hahamlar modern eğitimin, çocukları geleneksel değerlerden uzaklaştıracağını düşünmekteydiler. Onlara göre, çocuklara öğretilecek Fransızca dili, bir fahişe gibiydi. Erkekleri cezbetmek için bezenir ve resimli kitaplarıyla çocukları çekerdi. Hahambaşı araya girdi ve Yahudi cemaatini Fransız dilinin öğretiminin yararları konusunda ikna etmek için, Davud'dan bir mezmur okudu.

Okulun başarısı hemen gelmedi. Cemaat kararsızdı. Parasal yardım, güçlükle ve gecikmeyle sağlanmaktaydı. Okul müdürü ve yerel komite arasında, iktidar mücadelesi çıktı (Nahum, 2000: 123).

İzmir'e gelen, Atina'daki Fransız Okulu mensubu, Collège de France'ta profesör olan Deschamps da, Alliance'ın İzmir'de karşılaştığı zorluğu görmekteydi ve Alliance için hayranlık duymakta; fakat İzmir Yahudi cemaatini küçümsemekteydi. O'na göre, Alliance, İzmir Yahudi cemaatini kötü durumlarından kurtarmak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, onları "yontmakta" ve "uygarlaştırmakta" çok zorlanacaktı (Nahum, 2000: 107-108).

Cuinet (1894: 462), Alliance'ın İzmir'deki Erkek Okulu'nun 8 sınıflı olduğunu, burada okuyan 500 öğrenciden 300'ünün ücretsiz eğitim aldığını ve bu okulda Türkçe, Fransızca, Yunanca ve İbranice'nin mecburi dersler olduğunu belirtmektedir. Cuinet'in çizdiği bu resim, 20. yüzyılın sonlarına doğru, okulun iyi bir durumda olduğunu göstermektedir.

İzmir Alliance Okulu'nun müdürü umutlu idi. Türkiye'nin dindaşları için vaad edilmiş bir toprak olabileceğini belirtmekteydi. Cemaat yöneticileri de, Yahudilerin, yönetimde önemli bir yer edinebileceğini düşünmekteydi. Rumlar, Yunanistan kurulunca, etkilerini kaybettiler. Ermeniler de, Abdülhamid yönetimi gözünde şüpheli duruma geldiler; o halde Yahudiler, imparatorlukta sahip oldukları

eski statüyü kazanabilirlerdi (Nahum, 2000: 74). Tabii ki bu durum, Alliance'ın, Yahudi cemaatini yükseltmesiyle sağlanabilecekti.

Alliance Okulu, İzmir'de yerel hükümet ve Yahudi cemaati tarafından yavaş yavaş istediği değeri görmeye başladı. Şöyle ki; 28 Temmuz 1889'da, Alyans İsrailit Mektebi'nin genel sınavları sırasında, Aydın Vilayeti Valisi Halil Rifat Paşa ve şehrin diğer ileri gelenleri de bulundu (Hizmet Sayı 277, 1889: 1).

Yine Yahudi Esperanza Gazetesi'nin kuruluşunun 25. yıl kutlaması, Alliance Israelite Mektebi'nde yapıldı. Burada verilen yemekte, Okul Müdürü Mösyö Arye de şehrin ileri gelenleri, gazete müdürleri ve Hahambaşı'nın önünde bir konuşma yaptı. Ahenk Gazetesi'nin 21 Kanun-ı Sani 1896 tarihli nüshasında yer alan bu haberde, mektep mızıkasının marşlar çaldığının belirtilmesi, Alliance Israelite Erkek Mektebi'nin bu tarihte bir bandosunun olduğunu göstermektedir (Ahenk Aded 93, 1896: 1).

Mösyö Gabriel Arye'nin, mektep müdürlüğünü daha uzun yıllar devam ettirdiğini, 1905 yılında Alliance Israelite Erkek Mektebi'nin müdürlüğünü yürütmekte oluşundan anlamaktayız. Bu tarihte, rüşdiye derecesindeki Alliance Erkek Okulu'nda 291 öğrenci eğitim görmekteydi. Ayrıca Mösyö Arye, bu tarihte, Alliance Kız Okulu'nun da namına ruhsat verilen sorumlu müdürü idi (Bora, 1995: 160).

1908'de okul, Aydın Vilayet Salnamesi'nde, adına ruhsat verilen, "Gabriel Arye Okulu" olarak anılmakta ve Sadullah Efendi Sokağı'nda bulunmakta idi (AVS, 1326: 165).

Okul, Padişah II. Abdülhamid'in doğum günü törenlerine de katılmaktaydı. Bu durum, 4 Şubat 1896'da İzmir'in yerel basınında yer buldu (Ahenk Aded 97, 1896: 1-2).

Alliance'ın ideolojisi, öğretmenler tarafından, öğrencilerin kafasına iyice yerleştirilmekteydi. Bu konuya dair, İzmirli bir öğrencinin, Alliance için yazdığı güfte şöyle idi (Nahum, 2000: 107):

Alyans, zayıfın kutsanmış anası
İsrail'in asil halkını
Cehaletten kurtarıyorsun.
Işık ve umut kaynağı,
Küçükleri eğitiyorsun.
Emin nöbetçi dikkatinle

Bizi zulümden koruyorsun
Fransa'nın asil kızı
Koruyucu saygın anne
Sana genç ve temiz ruhumuzdan
En içten şükran.
Selam sana, sevgili anne
Zafer sana, kutsanmış Alyans.

Buradan anlaşıldığı gibi; Alliance, okulda, Yahudilerin anası, koruyucusu ve kurtarıcısı olarak öğrencilere öğretilmekteydi. Zaten İzmir Alliance Okulu'nun pek çok öğretmeni, eğitimlerini Paris üniversitelerinde tamamlamış; işlerine aşık, zeki ve soydaşlarına faydalı olma tutkusuyla yanan gençlerdi (Uşaklıgil, 1987: 101-102).

Alliance, ideolojisini devrimci, Napoleoncu ve Cumhuriyetçi Fransa modeline göre uygulamak için merkezîyetçi bir siyaset uygulamakta olduğundan, tüm okullar Paris'e bağlı idi. Tüm müdürler, İzmir'deki de dahil, merkez komiteye her durum için yazmak durumundaydılar. Kalem, kağıt Paris'e ısmarlanır; izin Paris'ten istenirdi; öğretmenler, evlenmeden önce Paris'e danışmak zorundaydılar.

Öğretmenlerle Paris arasındaki ilişki, tam bir askeri hiyerarşi yapısındaydı. Okul müdürleriyle Paris arasında yazışmalar, çok sık yapılırdı. Aralık 1893'te İzmir Okulu'nun müdürü, her biri birçok sayfalık, 13 mektup gönderdi. Bu mektuplar, Alliance yönetimini her durumdan haberdar etmekteydi. Bu mektuplarla cemaatin sosyal durumu tarif edilmekte; mektuplara, öğrenci ebeveynlerinin mesleklerinin listesi yazılmakta ve parasal durumları belirtilmekteydi. Cemaatin sorunları ortaya konmakta; anlaşmazlıklar ayrıntısıyla anlatılmakta; balo, şenlik, dedikodu vb. olaylar yazılmaktaydı. Pedagojik faaliyetler, titiz bir şekilde rapor edilmekteydi. Bazen öğrencilerin imla hataları bile belirtilirdi. Kantindeki yiyecekler listelenir, öğrencilerin özel yaşamları da yazılırdı.

Diğer Alliance okullarının öğretmenlerinin olduğu gibi, İzmir Okulu'nun öğretmenleri de, Doğu'dan, Fransızca olarak yapılan sınava seçilip; Paris'te 4 yıl okuduktan sonra, yine Doğu'ya atanarak gelen öğretmenlerdi.

İzmir Alliance Okulu'nda Türkçe'nin öğretilmesi durumu, önemli bir problemdi. Türkçe, ülkenin dili idi; idari görevlerde şarttı. Zaten vali de, Alliance Okulu öğrencilerine, ana dillerinden sonra, Fransızca ya da İngilizce değil; Türkçe'nin öğrenilmesi gerekliliğini söylemişti. İngilizce ve Fransızca'yı öğrenmek iyi idi ama vakit varsa ve ikinci sırada. 1909 yılında İzmir Okulu'nda haftada 5 saat Türkçe öğretilmekteydi. Paris, İzmir Alliance Okulu'nun müdürüne, "Türkçe iyi

öğretilmelidir” diye yazdı. Okulun müdürü de Yahudi çocuklarının mümkün olan en iyi şekilde Türkçe’yi konuşma ve yazmalarının esas olduğunu ilan etti. Ödenek sıkıntısı çekildi; Türk Hükümeti’nin ödeneği yetersizdi. Alliance da, ideolojisi gereği, buna parasal destek vermek istemedi.

Zorluklar, Türk kültürü, Türkiye Tarih ve Coğrafyası’nda da ortaya çıktı. İzmir’in müdürü, tarih öğretimine bölgenin tarihi ile başlamak isteyince, Parisli yöneticilerin itirazıyla karşılaştı. Onlara göre, dünya coğrafyası, bir kasabanın idari coğrafyasından bin defa daha ilginçti.

Burada Alliance’ın ideolojisi, evrensel karakteri, Avrupa merkezîyetçiliği ve öğretmenlerinin, çalıştığı ülkenin kültürüne saygı duymayıyla net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Alliance, öğretim dili olarak, Fransızca’yı seçti; çünkü Fransızca hem kültür, hem de bir ölçüde ticari ilişkilerin diliydi. İzmirli genç bir Yahudi, Compagnie des Quais de Smyrne veya Crédit Lyonnais’de çalışmak isterse, Fransızca’yı harfiyen bilmek zorunda idi. Bu, zaten Hahambaşı’nın İzmir’de bir Alliance okulunun açılmasını desteklemek için gösterdiği sebebi. Yoksulların sıkıntısı ve zavallıların inlemelerini gidermek için, onlara ticari kuruluşlarda ve bankalarda çalışma imkanı vermek gerekirdi. Bu imkan da, Fransızca öğrenmek ile olurdu.

Tabii ki Fransızca’nın seçiminde, Alliance’ın öğretmenlerinin Paris’te bir Fransızca sınav sonucu seçilip, 4 yıl Fransızca eğitim görmelerinin ve Alliance’ın yöneticilerinin Fransız İhtilali’nin ilkeleriyle dolu olmasının da etkisi vardı.

Alliance’ın öğretmenleri Batı’nın ve Batı kültürünün; Fransa’nın ve Fransız kültürünün misyonerleriydi.

Alliance, Fransız etkisini yaymak için, Fransız Hükümeti’nden yardım talep edince, 1879 yılında, Fransız Dışişleri Bakanı, İstanbul’daki Fransız Büyükelçisi’ne, Alliance Okulları’na destek vermesi için talimat verdi. Alliance’ın, Fransızca’yı yaygınlaştırma ve Fransızperver siyaseti, eğitimcileri aracılığıyla, İzmir’de de uygulandı. İzmir’de Alliance Erkek Okulu’yla beraber, diğer Alliance okullarında da programların neredeyse tamamı Fransızca idi. Okul kitapları, Fransa’daki ilkokullarda kullanılanlardı ve Cumhuriyet’in ilanına kadar Tabiat Bilgisi ve

Matematik, Fransızca olarak öğretildi. Fransa Tarihi ve Coğrafyası okutuldu (Nahum, 2000: 110-126).

1903'te Merkez Komite tarafından yayımlanan "öğretmenler için genel talimatlarda" çeşitli erkek okulları için tespit edilen haftalık ders saatleri şöyleydi (Nahum, 2000: 120):

	<u>En Az</u>	<u>En Çok</u>
Fransızca Okuma, Fransız Dili.....	10	14
İbranice.....	5	10
Temel Dersler (Aritmetik, Tarih, Coğrafya, Fen, Hayat Bilgisi, Din Tarihi, Din Dersi)	14	20
Müzik, Resim, Jimnastik	4	5
Lisan	5	10

Temel dersler Fransızca verilmekte, Müzik Dersi'nde Fransız şarkıları öğretilmekteydi. İzmir'deki Alliance Okulu mezunları, eğitimlerinin neredeyse tamamının Fransızca olduğunu belirtirler.

Bu okulda eğitim, sadece fazlasıyla Fransızca dil dersini içermemekteydi. Temel derslerin, Fransa Tarihi ve Coğrafyası'nın da Fransızca okutulduğu yetmezmiş gibi; öğretmenler, öğrencilerine de Fransızca hitap etmekteydiler. İzmir Okulu'nun mezunları, öğrendikleri La Fonten Masalları'nı, André Chénier, Victor Hugo, Alfred de Musset, Alfred de Vigny'nin şiirlerini yıllar sonra bile hatırlamaktaydılar. Okul müsamerelerinde çocuklar, Fransızca monologlar okumakta, Plaideur'lerden sahneler oynamakta, Fransızca şarkılar söylemekteydiler. İzmir'deki ve kıyıda içerideki illerin okullarının kütüphaneleri tarafından satın alınan kitapların hepsi de Fransızca idi (Nahum, 2000: 120-121).

Bu kitapların listesi şöyleydi (Nahum, 2000: 121):

Fransızca: Edmond About, Michelet, Fransızca'ya çevrilmiş Binbir Gece Masalları, Bernardin de Saint Pierre, Fenelon, Alphonse Daudet, Anatole France, Pierre Loti; bazen Osmanlı konularında, Fransızca tabii, birkaç kitap bulunur: Edmont About'un "Türkler"i, Lamartin'in "Doğu'ya Yolculuk"u, Chateaubriand'ın "Paris'ten Kudüs'e Güzergah"ı.

Alliance Okulu müdürünün kurduğu "İzmir Yahudi Gençliği Okuma Salonu" nun kitap listesi de şöyleydi (Nahum, 2000: 121):

"Augustin Thierry'nin 9 cildi, Webber'in 7 ciltlik 'Evrensel Tarih'i, Lavallé 'nin 4 ciltlik 'Fransızlar Tarihi'; hepsi Fransızca, toplam 67 cilt."

İzmir Alliance Okulu mezunlarına, çocukken okudukları kitaplar sorulduğunda şu cevaplar alınmaktaydı: Jules Verne, La Camtesse de Ségur, Alexandre Dumas, Bibliothèque Rose'un (Pembe Kütüphane dizisi) kitapları.

Okunan kitaplar arasında hiçbir Türkçe kitap sayılmamaktadır. Mezunlardan bir çoğu, öğrencilikleri sırasında Fransız çocuk yayımlarına abone idi: Filette, Lisette, La Semaine de Suzette.

Öğretmenler, Fransızca'yı, öğrenciler arasında gündelik dil haline getirmeye çalışmaktaydılar. 1894'te, İzmir Alliance Okulu müdürünün, İspanyolca'yı okuldan silme çalışmalarına rağmen, öğrencilerin kendi aralarında hala bu dili konuşmaları, karşı koyan öğrencilerin cezalandırılması kararının alınmasına sebep oldu.

Öğretmenler, birkaç günde, sınıfın İspanyolca konuşma alışkanlığını kaybetmeyi başardılar. Dolayısıyla müdür, Judeo-Espanyol jargonu yerine, okulun gündelik konuşma dili olarak, Fransızca'yı yerleştirmeyi ummaktaydı.

Alliance Okulu mezunları İspanya'dan getirilen eski romanslara ilaveten; *Il pleut, il pleut bergère*, *Il était un petit navire*, *Frère Jacques* şarkılarını öğrendiklerini söylemekteydiler. Genelde ebeveynleriyle Judeo-Espanyol, kardeş ve sınıf arkadaşlarıyla Fransızca ve Judeo-Espanyol konuşmaktaydılar.

Fransa da İzmir Alliance Okulları'nı korumaktaydı. İzmir'in Fransa Başkonsolosu, sahilden içerideki şehirlerin konsolosluk temsilcileri okulları ziyaret etmekte; okul şenliklerine başkanlık etmekte, sınavlarda hazır bulunmakta, müdürü ve öğrenci heyetlerini ağırlamaktaydı. Fransız Deniz Filosu İzmir'e geldiğinde, Amiral, Alliance Okulu'na gitmeyi ihmal etmezdi. Başkonsolos, okul işlerine bazen doğrudan da karışırdı (Nahum, 2000: 110-126).

Anlaşıldığı üzere, Alliance Okulu'nun ilk dönemlerinde, Cuinet'in ifade ettiği üzere (1894: 462); Türkçe, Fransızca, Yunanca ve İbranice okutulurken, zamanla, diğer diller, Fransızca'nın iyice gerisine düştü.

Ancak, Alliance okullarının eğitimi iyiydi; şöyle ki, İzmir'deki Fransız konsolosu; "Okullarınız şimdiye kadar görmüş olduklarımın en iyileri (Nahum, 2000: 127)" demektedir. Alliance okullarına Müslüman ve Hıristiyan öğrenciler de kayıt yaptırmaktaydı.

Kuruluşunun 25. yılında Alliance'ın pedagojik yöntemlerini ve sonuçlarını öven valinin, Rum cemaatinin önde gelenlerinin ve Hahambaşı'nın konuşmaları; İzmir'in Türk ve Fransız basınında yer buldu. Yahudi basını, Alliance'ı göklere çıkardı.

Alliance müdürleri merasimlerde vali, Rum ve Ermeni başpiskoposları ve Hahambaşı'nın yanında yer alırlardı. Herzl, İzmir'den bir Yahudi heyetini Siyonist kongreye göndermek istediğinde, Alliance müdürüne başvururdu. Buna rağmen, Alliance'ın Parisli yöneticileri ve İzmir müdürü, Siyonizm'e karşıydılar. Fakat İzmir Alliance Okulu mezunlarının gazetesi, Siyonizm'den bahsetmeye başladı. Yönetimin muhalefetine rağmen, Siyonizm, Alliance Okulu mezunları arasında yayılır gibiydi (Nahum, 2000: 127,129,149).

1908 yılında, Alliance Erkek Okulu'nda 312 öğrenci vardı (Şenocak, 2003: 124). 1912'de, Alliance Israelite Erkek Okulu'nda 337 erkek öğrenci eğitim görmekte, hepsi çok iyi Fransızca konuşabilmekte, öğrencilere, özel okullara ve Fransızca eğitim veren kurumlara gitmelerinde yardımcı olunmaktaydı (Pernot, 1912: 259).

2.3.5.2. Alliance Israelite Universelle Kız Mektebi

Cuinet (1894: 462), İzmir'deki Alliance Okulu'nun 2 bölüm olduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri erkek okulu, diğeri de kız okuluydu. Kız Okulu, 1878'de kuruldu. Erkek Okulu'nda olduğu gibi, Kız Okulu'nda da Türkçe, Fransızca, Yunanca ve İbranice dersleri mecburiydi. Kız Okulu'nda öğrenim gören 250 öğrencinin, Cuinet'e (1894: 462) göre, 180'i ücretsiz öğrenim görmekteydi. 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde Alliance Kız Mektebi'nde 250 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmektedir* (AVS, 1307: 279).

Alliance Kız Okulu'nda, 1895 yılında 320; 1900'de 400; 1908'de ise 351 öğrenci bulunmaktaydı (Şenocak, 2003: 123-124). Okulun, 1905'teki öğrenci sayısı ise, 260'tı. Rüşdiye derecesindeki Alliance Kız Okulu'nun namına ruhsat verilen sorumlu müdürü -Erkek Okulu'nun da müdürü olan- Gabriel Arye Efendi idi (Bora, 1995: 160). 1908'de okul, namına ruhsat verilen "Gabriel Arye" adıyla anılmakta ve Sadullah Efendi Sokağı'nda bulunmaktaydı (AVS, 1326: 165).

* Bazı kaynaklarda, "İzmir Alliance Okulu" ya da "İzmir Alliance Okul Müdürü" gibi tabirler geçmektedir. Ayrıca İzmir'deki Alliance Okulu, kız ve erkek; iki bölüm olarak da verilebilmektedir. Buradan, Alliance Kız ve Erkek Okulları'nın tek bir müdür tarafından ya da Kız Okulu'nun Erkek Okulu'nun bir bölümüymüş gibi idare edildiği sonucunu çıkarmak herhalde yanlış olmayacaktır. Bkz. Cuinet (1894: 462), Nahum (2000: 110-149), Bora (1995: 160), Ahenk (Aded 97, 1896: 1-2; Aded 93, 1896: 2), Hizmet (Sayı 277, 1889: 1).

1912’de İzmir Alliance Kız Okulu’nda 370 öğrenci vardı. Bu öğrencilerin hepsi, Fransız gibi konuşabilmekte ve Bağdat’taki okullar seviyesinde eğitim almaktaydılar. Öğrencilere derslerinde yardımcı olunmakta, öğrencilerin Fransız okullarına ve özel okullara gitmeleri için onlara destek olunmaktaydı (Pernot, 1912: 259).

Alliance Kız Okulu öğrencileri -tıpkı Erkek Okulu’nda olduğu gibi- Fransız kültürü ve Fransızca ile yoğrulmaktaydı. Fransız Milli Marşı olan “La Marseillaise”, şenlikler sırasında, okulda ve Yahudi dini bayramları sırasında, sokaklarda çalınmaktaydı (Nahum, 2000: 122). I. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra 14 Temmuz, parlak bir şekilde kutlandı ve küçük bir kız, şu sözleri söyledi (Nahum, 2000: 122-123):

Bugün kutladığımız görkemli yıldönümü münasebetiyle, Alyans öğrencilerine, kendi adlarına ve İzmir’deki 1.500 arkadaşları adına ülkeniz, çok sevmeyi öğrendiğimiz Fransa için en sıcak mutluluk dileklerini sunmalarına izin verin Sayın Başkonsolos. Güzel dilinizi öğreniyoruz, yazarlarınızı okumaya ve anlamaya başlıyoruz, ifade ettikleri yüce gönüllü fikirlerle zihnimizi dolduruyoruz. Fransız gibi düşünmeye ve düşüncelerimizi Fransızca dile getirmeye alışıyoruz; böylece, eğitimimiz ve hislerimizle vatandaşlarımız oluyoruz. Bu sıfatla; bayramlarınızı, sevinçlerinizi ve hüznlerinizi paylaşıyoruz. Bugün, 5 yıl süren kahramanca savaşımlardan sonra, 14 Temmuz’u gururla kutlayabildiğimiz için seviyoruz. Yaşasın Fransa!

Alliance Kız Okulu öğrencisi olduğu anlaşılan bu kız çocuğunun, İzmir’deki 1.500 Alliance öğrencisinin, kendilerini bir Fransız gibi hissettiklerini belirtmesi, Alliance öğrencilerinin, Fransız kültür ve ideolojisiyle Fransızca’ya ne kadar bağlı olduklarını göstermektedir.

Ancak Balfour Deklarasyonu öncesi I. Dünya Savaşı sırasında Yahudilere vaad edilmiş toprakların verilmesi konusunda İngiltere’nin hevesli olduğu, ama Fransa’nın ise, problem çıkarttığı bilinmektedir (Fromkin, 282-283).

Yine, savaş sırasında Yahudilerin Osmanlı ordusuna katıldıkları ve Çanakkale’de Fransızlara karşı savaştıkları göz önüne alındığında (Nahum, 2000: 123), Alliance’ın ideolojisinin, savaş koşullarında pek işe yaramadığı da görülmektedir.

2.3.5.3. Alliance Israelite Universelle Sanayi Kız Mektebi

Alliance, kızlar için de zanaat eğitimi verme işini üstlendi. Öğretmenler, kadınların durumlarının kötülüğünü belirtmekteydiler. Yahudi kadın, hor

görülmekteydi; kocasının esiriydi. Kızlara iyi bir ahlaki eğitim vermek, zihinlerini açmak, güzellik zevkini ilham etmek gerekmekteydi.

Alliance'ın, kızların mesleki eğitimleriyle ilgilenmesi ve okuma-yazma bilmeyen kızları eğitmesi, Yahudi cemaati için önemli bir yenilikti (Nahum, 2000: 108).

İşte, 1884 yılında, kızlara zanaat eğitimi vermeyi isteyen Alliance, İzmir Kız Okulu'nun içinde bir atölye oluşturarak, atölyeye o yıl, 35 kız aldı (Şenocak, 2003: 124). Bu atölye, muhtemelen, 1891 tarihli Aydın Vilayeti Yıllığı'nda, Yahudilerin, "Sanayi Kız Mektebi" olarak belirtilen ve bu tarihte 25 öğrencisi olan kurumdu (AVS, 1307: 279). Çünkü Yahudi kızlarına İzmir'de zanaat eğitimi vermek isteyen örgüt Alliance'tı ve bu, İzmir Yahudi cemaati için yeni bir durumdu (Nahum, 2000: 108).

Bu atölye -ya da mektepte- 1908 yılında 56 kıza zanaat öğrenildi (Şenocak, 2003: 124). Alliance, Yahudi kızlarına dikiş-nakış ve halıcılık öğreterek, becerikli zanaatçılar yetiştirdi; fakat kızlar için çıraklık çalışmaları yetersiz kaldı (Nahum, 2000: 125-128).

2.3.5.4. Alliance Israelite Universelle Mekteb-i Sanayi (Çıraklık Okulu)

Alliance, başka yerlerde olduğu gibi, İzmir'de de genç Yahudilerin çalışmasını iyileştirmek için bir çıraklık okulu açtı (Şenocak, 2003: 124). Meslek üzerine eğitim veren bu okul, 1878 yılında açıldı (Cuinet, 1894: 462).

Aydın Vilayeti Yıllığı'nda "Mekteb-i Sanayi", Cuinet'te "Meslek Okulu" olarak geçen bu çıraklık okulu, Yahudi Mahallesi'ndeydi ve 1891 yılında 60 öğrencisi vardı (AVS, 1307: 279; Cuinet, 1894: 462).

1908 yılında, okulda 27 öğrenci vardı. Çıraklık Okulu, bir cemiyeti kalkındırmanın yolunun, "iş-sanat" olduğu düsturuyla yola çıktı. Bu okulda çocuklar, ileriki yaşamlarında geçimlerini rahat bir şekilde sağlamak için sanat öğrenmekteydiler. 1908 yılında Çıraklık Okulu'ndan 1 demirci, 4 doğramacı, 5 heykeltıraş, 1 tornacı, 1 fiçici, 7 dökümcü, 3 makinist, 1 ayakkabı tamircisi, 3 matbaacı ve 1 saatçi yetişti (Şenocak, 2003: 124).

Çıraklık sistemi; tercihen, 14-15 yaşlarında, eğitim almış yoksul öğrencileri, yaklaşık 3-4 yıl çıraklık yapmaları için kentteki esnaf patronlarının yanına vermeye

dayanıyordu. Alliance iştirakçilerinden oluşan bir denetim kurulu, bu çırakların gelişimlerini izlemeyi ve onların çıraklıklarının sonunda, çıraklara iş bulmayı üstlendi. Kurul, aynı zamanda, çırağın giyim ve yemek ihtiyaçlarını da karşılıyordu.

Çıraklık Okulu müdürü, çırağa ödenen aylığın -4 ila 8 Frank arası- üçte birini ya da yarısını, bir yan kaynak oluşturması için, her ayın sonunda almaktaydı. Bu birikim, çıraklığın sonunda, alet satın alınması ve yeni işe başlayan zanaatçı parası olarak çırağa verilmekteydi.

Çıraklık kuruluşu içinde verilen gece dersleriyle, çırakların, eğitimlerini tamamlaması sağlanmaktaydı. Gece eğitiminde Yahudi Tarihi, Hesap, Muhasebe, Geometri ve Resim dersleri verilmekteydi. Bu sayede, Yahudilerin maddi ve manevi canlanmasına katkı sağlayacak Yahudi esnafının oluşturulması amaçlanmaktaydı. Bu amaç için, ayrıca, yardımlaşma örgütleri kuruldu. İzmir Alliance Okulu'nun eski öğrencileri tarafından kurulan yardımlaşma örgütü, işçilere tavsiye mektupları sağlamayı, hastalık ve kaza durumlarında, onlara yardım etmeyi üstlendi.

İzmir'de bir zanaatkarın yetişmesi, İstanbul'a göre, yarı yarıya daha ucuza mal olmaktaydı. Zanaatkarın aldığı maaş, diğer kentlere nazaran daha doyurucuydu. Fakat Alliance'ın nitelikli Yahudi esnafı oluşturma tasarısı, diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, İzmir'de de başarıya ulaşamadı (Bora, 1995: 99). Bunu, tüm öğretmen raporlarında görmek mümkündür. Sadece sınırlı sayıda Yahudi zanaatkar, Alliance tarafından eğitilmişti. Bu başarısızlığın sebepleri; özellikle entelektüel bir eğitim aldıklarında İzmir Yahudilerinin el mesleklerine hoş bakmamaları, mesleklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik çeşitliliğine göre uzmanlaştırılması, çırakların geleneksel Yahudi mesleklerini seçmeleri, öğrencilerin çırak olarak yerleştirildikleri kuruluşların sahiplerinin, çırakların kendilerine rakip olacağı kaygısı, eğitilen çırakların sermaye yetersizliği sebebiyle kendi hesaplarına çalışma imkansızlığı olarak sayılabilir (Nahum, 2000: 128).

Yine Batılıların rekabeti, cemaatler arası çekişmeler; bu başarısızlığın diğer sebeplerindendi. Böylece, Yahudi-işçi sınıfı oluşturulamadı ve esnaf, göreceli olarak büyüdü.

Alliance'ın öğrettiği mesleklerden olan; saraçlık, kumaş boyacılığı, sepicilik (tabaklamak) Türk ve Rum cemaatlerinin tekelindeydi. Rekabet söz konusu olamayacağından, Alliance, bir süre sonra bu mesleklerin öğretilmesine son verdi.

Diğer taraftan, 20. yüzyılın başlarında, Alliance'ın çabalarıyla; arabacı, demirci, dökmece, tamirci, fotoğrafçı, dizgici, marangoz ve demir, tahta işçilerinin sayısı arttı. Ancak, İzmir Yahudileri, daha fazla ihtiyaç duyulan bu meslekler yerine; geleneksel mesleklerden olan berberlik, şekercilik, tenekecilik, terzilik, ayakkabıcılık, şapkacılık, kuyumculuk ve ilaç yapımını çoğunlukla tercih ettiler. Böylece, Alliance da çıraklık okullarında yetiştirdiği öğrencilerin bir kısmını daha elverişli şartlarda çalışıp yaşayacaklarını düşündüğü Arjantin'e göndermeye başladı. Alliance'ın bu projesi, "Jewish Colonization Association" tarafından da destek buldu.

İlk olarak; 1900 yılının Ocak ayında 2 karoserci, 1 marangoz ve 1 dökmeceye; Jewish Colonization Association tarafından, Buenos Aires'te iş bulundu. Muhtemelen, projenin başarıya ulaştığını düşünen Alliance ve Jewish Colonization Association, bu tarihten sonra, çıraklarla beraber, ailelerini de Arjantin'e göndermeye başladı (Bora, 1995: 99-100).

2.3.5.5. Or Yehuda

Alliance, tarımsal çıraklık sistemine de yöneldi. 1880 yılından itibaren, Batı Anadolu'da tarım okulları kurmaya başladı. Antisemit politika nedeniyle Polonya, Bulgaristan ve Rusya'dan gelen Yahudiler, hükümet tarafından, İstanbul ve İzmir çevresine yerleştirilmişlerdi.

Alliance, 1890 yılında, Bornova'da bir arazi satın alıp, 60 fakir Yahudi gencine bahçıvanlık öğretmeye başladı (Bora, 1993: 389-390). Bornova'daki bahçe-okulun kuruluş nedeni; toprağın sağlıklı, dürüst ve güçlendirici çalışması ile Yahudilere fiziksel ve moral sağlıklarını; aynı zamanda da çocuklarının geçimini ve geleceğini kazandırmaktı.

Bornova'daki bu bahçe-okulun tesisleri sonradan 100 km kadar uzaktaki "Or Yehuda" adlı çiftlik okula, öğrencilerin bağcılık, tahıl, meyve ağaçları yetiştirmeyi öğrendikleri ve Doğu Avrupa'dan göç eden bazı Yahudi ailelerin yerleştirildiği okula taşınacaktı (Nahum, 2000: 108-109).

Or Yehuda Çiftlik Okulu'nun* kuruluş ve çalışma aşamaları şöyleydi:

* Bu okul, aslında İzmir'de değil, İzmir yakınında İzmir, Manisa ve Akhisar pazarlarına demiryolu ve karayolu ile bağlanabilen ana yola 150m uzaklıktaydı. Fakat okulun projesinin İzmirli bir mimar tarafından çizilmesi, okulda İzmirli Yahudilerin de eğitim görmesi ve okulun yapımı için Bornova Bahçe Okulu'na verilen iradenin geçerli olması ve Bornova Bahçe Okulu'nun Or Yehuda'ya taşınmış olması (Bora, 1993: 392-395), bu okulu İzmir ile yakından ilişkilendirmektedir.

Önce, bölgenin politik ve iktisadi durumu değerlendirildi. Örneğin; İzmir, Edirne'den daha güvenli idi. Edirne, Rus ve Bulgar saldırılarına maruz kalabilecek iken, Anadolu'nun uzun süre Türk egemenliğinde kalacağı açıktı. Ayrıca, Batı Anadolu, her türlü tarıma elverişli iklim şartlarına sahipti. İzmir Limanı, ihraç problemini çözecekti. Doğu Avrupa'dan göç eden çiftçi aileler de Edirne'ye değil, İzmir ve çevresine yerleştirilmişlerdi. Üstelik Alliance'ın elinde, II. Abdülhamid'in İzmir'de bir tarım okulu kurulmasına dair iradesi vardı. Bornova'daki çiftliğin, yeni kurulacak okulun arsasına taşınacağı belirtilerek, yeni okul için hükümetten izin de istenebilirdi. Tarımsal etkinlik, üretilen ürünün nakliyesi ve inşaatlar için gerekli eleman, bölgedeki fakir Yahudi halktan tedarik edilebilir; böylece de işsizlik problemi çözümlenebilirdi.

Sonunda, aranan tüm vasıflara sahip Batı Anadolu'da karar kılındı. Açılacak tarım kolonisinde öğrencilerin barınabileceği bir okulun inşası ve diğer giderler için dolgun bir bütçeye ihtiyaç vardı. Doğal bir afet sonucu, koloninin kapanmaması için de desteğe ihtiyaç vardı. Bu destek, Jewish Colonization Association'ın Tarım Müdürü M. Noury'nin girişimleriyle, "Banque Agricole de Salonique (Selanik Ziraat Bankası)"'ten geldi. Paris'teki tarım komisyonu, müfettişlerinin Batı Anadolu'daki çiftlikler hakkında hazırladığı raporları inceledi. Mali açıdan avantaj ve dezavantajları karşılaştırdı. Jewish Colonization Association ve Alliance, sağlam ve kullanılabilir binaları, parselleri birbirine bağlayan ara yolları; 8 kuyu, 1 havuz, 1 yel değirmeni, 1 ağıl ve şarap mahzenine sahip olan, Çakıroğlu Çiftliği'ni yeğlediler. Çiftliğin bu nitelikleri sayesinde pek çok inşaat yatırımına ihtiyaç duyulmayacak, hem harcamalar azalacak, hem de zaman kazanılacaktı. Koloninin amaçlarından biri, arazilerin bir bölümünü tarım okulu mezunlarına ve ailelerine vererek, yeni yerleşim bölgeleri ortaya çıkarmaktı. Çakıroğlu Çiftliği ise, 2500 hektar (yaklaşık 2800 dönüm) olup, 700-800 hektarı (yaklaşık 740-830 dönüm) tarıma elverişliydi. Kalan arazide, hayvancılık ve ağaçlandırma yapılabilirdi. Bu yüzden, Çakıroğlu Aleksandr'ın çiftliğinin ardından, M. Axarlı, M. Yobes ve M. Savelis'in arazileri de alındı. 1899 yılında İzmir, Manisa, Akhisar pazarlarına demiryolu ve karayolu ile bağlanabilen, anayola 150 m uzaklıkta, 34.000 dönümlük büyük bir koloni kuruldu. "Or Yehuda" adı verilen bu koloniye ilk önce, Bornova'daki Alliance Okulu nakledildi. Sonra, 50 öğrenci ve Rusya'dan göç eden 15 aile yerleştirildi. Her aileye

1 ev, 2 öküz, 1 kağı arabası, 1 küçük at arabası, 1 ekme-biçme aleti ve 1 parsel toprak verildi. Aileler, ürettikleri ürünün 1/3'ünü koloni yöneticilerine vereceklerdi.

Öğrencilerin hepsi burslu, fakat bir kısmı gündüzlü, bir kısmı da yatılıydı. Henüz okul binası inşa edilmediğinden, yatılı öğrenciler, idare binasında kalacaklardı.

Çiftlik arazisinin tarıma elverişli bölümünde sultaniye üzüm, tütün, afyon, pamuk, zeytin, buğday yetiştirilmesine; dağlık bölgede ise, iyi kazandıracak olan kavak ağacı ekimine ve hayvancılık yapılmasına karar verildi. Önce bağların 11 hektarı şaraplık üzüm, 11 hektarı da kuru üzüm üretimi için, ikiye ayrıldı. Sonra, Paris'ten Amerikan asma fideleri göndermesi istendi. Bağlara, dünyaca tanınmış Yahudi yardımseverlerin adları verildi. Kolonide ayrıca, "hayat suyu" adı verilen rakı da üretilirdi.

Or Yehuda'nın eleman ihtiyacını karşılamak için muhasebeci, öğretmen, aşçı, çoban, işçi ve güvenlik görevlileri alındı. Bir sinagog inşa edildi. 1 haham, 1 hazan, 1 şöhet (kaşer et kesimini yapan), 1 şammaş (sinagoga yardımcı eleman) göreve başladı. Üretilen ürünün nakliyesini kolaylaştırmak için, M. Javelis'ten alınan arazi üzerinde bir tren istasyonu, kaynaktan tarlalara su taşımak için de su kanalları yapıldı.

Or Yehuda Tarım Okulu'nda eğitim, bilim adamı yetiştirmek için değil, tarım işçileri yetiştirmek için verilmekteydi. Toprakta geçinecek ziraatçılar yetiştirilmek istenmekteydi. Bu amaçla, pratik eğitime önem verildi. Okul kitaplığına, merkez komitenin önerdiği kitaplar alındı. S.B. Bailiere et Fils Yayınevi'nin 25 ciltlik Ziraat Ansiklopedisi, Uygulamalı Ziraat Gazetesi, Viti Kültür Mecmuası, Yeni Mecmua; tarım konulu bu eserlerin yanında Tarih, coğrafya kitapları, Shakespeare ve Moliere gibi edebiyatçıların eserlerine de yer verildi. Normal eğitim, 3 yıldır. Uzmanlaşmak isteyenler, 4 veya 5 yıl eğitim görebileceklerdi.

Okula her yaşta öğrenci alınacak; başarılı olan öğrencilerden 7'si her yıl, Çiftlik Okul'da yardımcı statüsünde kalarak, her sene alınan 52 öğrenciye rehberlik edeceklerdi. 1904 yılına kadar, okulun inşasına başlanamadı. Öğrenciler, idare binasında kalmakta ve burada eğitim görmekteydiler. 1904 yılında, okuldaki 45 öğrenci arasında Tireli ve İzmirli öğrenciler de vardı. Bu tarihte eğitim süresi 5 yıldır

ve 5. sınıf; hazırlık sınıfıydı. Okulda 1 Türkçe, 1 İbranice öğretmeni, 5 teknik öğretmen çalışmaktaydı ve öğretim dili Fransızca idi. Verilen dersler; Teorik Çalışma, Genel Ziraat, Botanik, Ağaç Kültürü, Zooloji, Zooteknik, Şarapçılık, Mekanik, Jeoloji, İşletme, Marangozluk, Meteoroloji, Veterinerlik, İnşaatçılık ve At Yetiştiriciliği idi.

27 Mayıs 1904'te, Abdülhamid'in Tarım Okulu inşaatına izin veren iradesi, Aydın Vilayeti'ne yollandı. İradede, Bornova'da özel izinle kurulan ve Or Yehuda içinde satın alınan 10 dönümlük araziye taşınan Tarım Okulu'nun, orada tarımsal ve pratik eğitim verme isteğinin, yapılan araştırma sonucunda kabul edilmesinde bir sakınca olmadığı, zaten prensipte bir yetki belgesine sahip olan bu okulun inşaatına başlanabileceği bildirilmekteydi. Hemen İzmirli Mimar M. Magnifico tarafından, inşaat projesi hazırlandı. Proje, Paris'teki Merkez Komite'ye gönderildi. 9 Ekim 1904'te, Jewish Colonization Association'ın Tarım Konseyi, bu projeyi onayladı ve 73.000 Frank'ı inşaatı; 11.600 Frank'ı da binaların restorasyon işlerine ayırdı. 1905'te inşaat bitti ve öğrenciler, yeni binalara taşındılar.

1908 yılından itibaren Or Yehuda Çiftlik Okulu'na yatılı ve gündüzlü Müslüman öğrenciler alınmaya başlandı. Or Yehuda, Müslüman ve Hıristiyan çiftçilerin ziyaretlerine açıldı. Yardım isteyen komşu çiftçilerin arazilerine, okul, öğrencilerini göndermekteydi. Or Yehuda, çevre köy ve kasabalarda ünlenmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Aydın Örgütü, Or Yehuda'yı örnek aldı ve Batı Anadolu'da Devlet Tarım Okulları'nın kurulması için teşebbüslerde bulundu.

1915 yılı Haziran ayında, ülkenin tarımsal ürüne olan ihtiyacının karşılanmasını hedef edinen Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey'in girişimleriyle, Or Yehuda'nın idare ve okul binalarına, lojmanlarına ve 500 dönüm arazisine hükümet tarafından el kondu. Seydiköy'deki Devlet Tarım Okulu, buraya nakledildi. Yahudi ileri gelenlerinin girişimleri bir sonuç vermedi ve binalarına el konan okul, 30 Kasım 1918'e kadar kapalı kaldı.

1919 yılı Aralık ayında, Müslüman, Rum ve Yahudi 500 ailenin yaşadığı koloni, Merkezi Amerikan Yardım Komisyonu'na başvurdu. Yardımlarla, kısa bir süre ayakta kalabilen okul ve koloni, 1924 yılında satışa çıkarıldı. Sonuçta, 1925'te Or Yehuda, "Ahmet Kayalı" adlı bir çiftçiye satıldı.

Bugün, Or Yehuda Çiftlik Okulu'nun arazisi, "Kayalı Kasabası" olarak da bilinmektedir. Okul binası, 1945 yılından beri, Milli Eğitim'in ilk kademe okulu olarak kullanılmaktadır (Bora, 1993: 389-398).

Görüldüğü üzere, projesini İzmirli bir mimarın çizdiği, İzmirli Yahudilerin eğitim gördüğü ve Bornova'daki okulun devamı olan Or Yehuda Çiftlik Okulu, başarıyı yakalamış; fakat I. Dünya Savaşı ve Yunan işgali sonrası, yaşamını devam ettirememiştir.

2.3.5.6. Tüccar Mektebi

1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, Yahudi Mahallesi'nde 60 öğrencisi olan bir tüccar mektebinin bulunduğu ibaresi vardır (AVS, 1307: 279). Cuinet, bu Ticaret Okulu'nda İbranice, Türkçe, Fransızca ve Yunanca öğretildiğini ve salnamenin de belirttiği gibi, yine, 60 öğrencisinin olduğunu ifade etmektedir (Cuinet, 1894: 462).

Bu okulda, yüksek ticaret eğitimi verilmekteydi (Nahum, 2000: 125). 1912 yılında, okulun öğrenci sayısı 163'e çıktı (Pernot, 1912: 259).

Mektep, Alliance'ın sadece normal kız ve erkek eğitimi, meslek eğitimi, tarımsal eğitim için değil, ticaret eğitimi için de çaba harcadığını göstermekteydi.

Zaten Alliance, İzmir'de, Talmud Tora'yı kendi istediği biçimde şekillendirmiş, küçük özel okulları ve küçük geleneksel okulları kontrolü altına almış ve bir de halk okulu kurmuştu.

Alliance Okulu müdürü, 1914'te, İzmir'de, Yahudi okullarında 2500-3000 öğrencinin eğitim gördüğünü belirtmekteydi. Bunların hepsi, Alliance'ın himayesindeydi. Okul çağındaki çocuk sayısı ise, 7000 idi. Bu dönemde, Talmud Tora'nın 400 öğrencisi de, sayıya dahildi. Bu halde, okul çağındaki çocukların yaklaşık % 40'ının -yabancı ve özel okullara gidenler hariç- hemen hepsi Alliance'ın himayesi altındaki Yahudi okullarına gitmekteydi (Nahum, 2000: 125-126).

Alliance'ın, İzmir taşrasında da okullar açtığını görmekteyiz. Bunlar, 1893'te Bergama'da ve 1868'de Tire'de açılan birer rüşdiye derecesindeki erkek okullarıydı ve 1905 yılında, eğitim-öğretimlerine devam etmekteydiler (Bora, 1995: 163). 1908 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ise, bu okulların adı geçmemektedir (AVS, 1326: 300, 303, 346).

2.3.6. İzmir'deki Yahudi Okullarının Finansmanı

“Talmud Tora” olarak bilinen Musevi Yetimhanesi'nin başlıca gelirleri; Yahudi cemaatinden yapılan bağışlar, okul taksitleri ve okulun gayrimenkullerinden alınan kiralardı (Bora, 1995: 163). Ayrıca okul, merkezi Londra'da bulunan Musevi-İngiliz Derneği ile Baron Edward de Rothschild tarafından da desteklenmekteydi (Beyru, 2000: 310; Şenocak, 2003: 125).

Sertac-ı Mezhep'in, Musevi cemaati tarafından ve havranın gözetiminde açılacağı, 21 Mart 1888 tarihli Hizmet Gazetesi'nde belirtilmekteydi (Hizmet Sayı 139, 1888: 1).

İzmir Alliance Erkek Okulu'nun açılması için, ilk başta, Alliance'ın İzmir'deki mahalli komitesi, yıllık ödenek ayırmayı taahhüt etti (Şenocak, 2003: 123). Zaten Alliance, İzmir'deki okullarını kendisi açmaktaydı (Nahum, 2000: 110-125).

İzmir Yahudi ileri gelenlerinden olan Aleksandır Sidyen, önce, büyük bir mektebin tüm giderlerini karşıladı; sonra da Alliance Israelite Mektebi'nin hizmetine tüm mal varlığını vakfetti (Hizmet Gazetesi No 115'ten aktaran Somar, 2001: 28-29).

Bunlardan başka, İzmir Yahudileri, düzenlenen piyangolar aracılığıyla da eğitimlerine ödenek bulabilmekteydiler. Şöyle ki; İzmir Musevi mektepleri yararına olmak ve yerel hükümetin gözetiminde bulunmak üzere piyango düzenlenmesi ve çekilişine ruhsat isteği, Sadrazam Kamil Paşa tarafından, padişaha iletildi ve II. Abdülhamid, 9 Ekim 1890 tarihinde, bu isteğe gerekli izni verdi (BOA İ MMS 115/4941, 1308: 1).

11 Temmuz 1891'de İzmir Musevi okulları için bir defaya mahsus olmak üzere 50.000 kuruşluk bir piyango çekilişine valilikçe izin verildi (Hizmet Sayı 466, 1891: 2).

Yine, İzmir Musevi Yetim Mektebi'yle Hastanesi menfaatine ait olmak üzere, Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nin müsaadesiyle, 7 kurada 2. tertip bir piyango düzenlenmesine, 28 Eylül 1904 tarihinde karar verildi. Bu piyango talimatnamesi şöyleydi (BOA Y PRK DH 13/13, 1322: 1-2):

İzmir Musevi Yetim Mektebi'yle Hastanesi Piyangosu'nun Ta'limatıdır.

- 1) Biletlerin mecmu 6000 aded olup bunların kaffesi kazanacaktır.
- 2) İşbu piyango zirde gösterildiği vechle 7 defa keşide olunacak ve bir tam biletin fiyatı 4 mecediye olup, bedeli keşideden evvel te'diye olunacaktır. Biletin nısflarında (yarım) AB ve rub'larında (1/4) ABCD ve sümnllerinde (1/8) ABCDEFGH harflerinden birisi bulunacaktır.
- 3) 1. veya diğer keşidelerden sonra bilet almak isteyenler evvelce keşide edilen kuraların bedelini tediye mecburdurlar.
- 4) Her keşidede kazanan numaralar imha edilecektir.
- 5) İşbu biletler atideki kolektör efendilerin mağazalarında satılacaktır. (Çuha Bedestanı'nda 32 numarada Nesim Devidas, Servili Han'da Yako Ruso, Yıldızlı Ferhanesi'nde 6 numarada Mordehay Efendi, Evi Girid Hanı'nda 4 numarada Benyamin Devidas) Efendilerin mağazalarında satılacaktır. Mümaileyhim efendiler, her biletleri fûruht ve ikramiyelerini tediye edecekleri gibi her türlü itiraz için dahi mümaileyhim efendilerin mağazalarına müracaat edilecektir.
- 6) Biletler hamiline aid olduğundan her kimin elinde bulunursa mu'teberdir. Zay edilen bilet keşideden 3 ay nihayetine kadar kolektörlere başkası tarafından ibraz olunmadığı takdirde o vakit ihbar-ı keyfiyet eden zata kazandığı ikramiye tesviye edilir. Şu kadar ki; keşideden 3 gün evvel zay' edilen biletin numarasını müracaatla kayd ettirmeleri lazımdır. İkramiye isabet eden biletlerin eshabı keşideden nihayet 3 aya kadar ikramiyesini almak üzere kolektör efendilerin sandıklarına müracaat etmezler ise hukuklarını zay' etmiş olurlar. Bu tehür esbab-ı mücbireden neşet etse bile muteber değildir.
- 7) Kazanan biletlerin ikramiyesinden 15/100 tenzil edilerek bakisi mecediye 20 guruş hesabıyla sahiblerine verilecek ve ikramiye keşideden 8 gün sonra te'diye edilecektir.
- 8) Suret-i keşide aleni olup, İzmir Musevi Havra Reisi ve piyankonun keşidesine me'mur milel-i muhtelifeden mürekkeb komisyon muvacehesinde icra edilecektir.
- 9) Bilet alan zevat her kuranın keşidesinde nihayet 3 gün evvel biletin bedelini tediye etmediği takdirde, o biletteki hukukunu zay' etmiş olduğundan o kabil biletler diğerine fûruht edilecek ve hiçbir itiraz kabul edilmeyecektir.
- 10) Musevi Yetim Mektebi'yle Hastahane'nin mührünü havi olmayan biletler katiyen muteber değildir.
- 11) 1.'den 6.'ya kadar 5000 guruşluk ve 7. keşidenin 120.000 guruşluk mükafatı en son çıkan numara gerek ikramiye olsun ve gerek umuratı olsun kazanacaktır. Yukarıda zikr olunan mağazalardan başka, Arab Hanı'nda 1 ve 15 numaralarda Mordehay Hayif ve şürekası efendilere de dahi biletler satılacaktır.

İzmir Musevi Yetim Mektebi'yle Hastahanesi menfaadine aid olmak üzere Meclis-i İdare-i Vilayet'in müsaade-i aliyesiyle ayrıca programda gösterilen tarihlerde 7 kur'a da keşide edilecek 2. tertib piyango'nun ta'limatıdır.

Dersaadet Büyük Acentası
Devidas ve Venture Efendiler

Sirkeci'de, tramvay yolunda, Osmaniye Oteli'nin karşısında, Küçük İsmail Paşa Hanı'nda, 8 numaralı mağazada

Kendilerine aid şubesi

İstanbul Balık Pazarı'nda, Tüşher? Hanı'nda, 126 numaralı Venture Efendi'nin Ticarethaneleri'nde

Galata'da HavyarHanı'nda 79 numaralı David Yeroşalmi ve 69 numaralı Baruh Efendiler'in mağazalarında

Galata ve İstanbul umum sarrafların mağazalarında mezkur piyankonun biletleri fûruht olunur.

Tali'i yaver olanlara 200.000 kuruş

Piyango'nun planı şu şekilde yapılmıştı (BOA Y PRK DH 13/13, 1322: 3):

Tablo 6
İzmir Musevi Yetim Mektebi'yle Hastahanesi menfaatine ait olan piyanganun planı

1 Keşide 9 Mayıs 1320			2 Keşide 30 Mayıs 1320			3 Keşide 20 Haziran 1320		
1 Mükafat	Guruş	5.000	1 Mükafat	Guruş	5.000	1 Mükafat	Guruş	5.000
1 Aded		20.000	1 Aded		20.000	1 Aded		25.000
1		4.000	1		5.000	1		6.000
1		2.000	1		2.500	1		3.000
1		1.200	1		1.500	1		2.000
2	1.000	2.000	2	1.200	2.400	2	1.400	2.800
3	800	2.400	3	1.000	3.000	3	1.200	3.600
11	500	5.500	11	600	6.600	11	650	7.150
105	120	12.600	105	200	21.000	130	280	36.400
125	ve 1 Mükafat	54.700	125	ve 1 Mükafat	67.000	150	ve 1 Mükafat	90.950

4 Keşide 11 Temmuz 1320			5 Keşide 1 Ağustos 1320			6 Keşide 22 Ağustos 1320		
1 Mükafat	Guruş	5.000	1 Mükafat	Guruş	5.000	1 Mükafat	Guruş	5.000
1 Aded		25.000	1 Aded		30.000	1 Aded		30.000
1		7.000	1		7.500	1		8.000
1		4.000	1		4.500	1		5.000
1		3.000	1		3.500	1		4.000
2	1.600	3.200	2	1.800	3.600	2	2.000	4.000
3	1.400	4.200	3	1.500	4.500	3	1.600	4.800
11	700	7.700	11	800	8.800	11	1.000	11.000
130	360	46.800	155	450	69.750	155	500	77.500
150	ve 1 Mükafat	105.900	175	ve 1 Mükafat	137.150	175	ve 1 Mükafat	149.300

7 Keşide 14-15 Eylül 1320			Mecmu İkramiyelerin Besanı (Toplam İkramiyelerin Taahhüdü)		
1 Mükafat	Guruş	120.000	Kura	İkramiye	Guruş
1 Aded		80.000	1	125	54.700
1		40.000	2	125	67.000
1		20.000	3	150	90.950
1		10.000	4	150	105.900
2	5.000	10.000	5	175	137.150
4	3.000	12.000	6	175	149.300
6	2.000	12.000	7	5.100	1.784.000
12	1.500	18.000		6.000	2.389.000
42	1.000	42.000			
180	800	144.000			
850	560	486.000			
4.000	200	800.000			
5.100	ve 1 Mükafat	1.784.000			

Piyanganun planından anlaşıldığı üzere, 7 çekilişte 6000 adet ikramiyenin toplam ödülü; 2.389.000 kuruştur. Ayrıca, 1. ve 2. çekilişlerde 25.000'er; 3. ve 4. çekilişlerde 30.000'er; 5. ve 6. çekilişlerde 35.000'er ve 7. çekilişte de 20.000 kuruş olmak üzere, toplam 200.000 kuruş da talihi yaver olanlara verilecekti (BOA Y PRK DH 13/13, 1322: 1-3).

Piyangonun toplam cirosu düşünülduğünde, bu miktarın hiç de az olmadığı görülmektedir.

6 Ocak 1906 tarihinde Babıali'den Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta, İzmir Mekteb-i Sanayi ve Yahudiler Mektebi adına piyango düzenlemiş olanların, kendilerine düşen hissenin bir bölümünü Alliance Israelite'e aktardıkları belirtilmektedir (BOA YEE KP 27/2607, 1323: 1).

Bu halde, elde edilen bilgi ve belgeler doğrultusunda İzmir Yahudi eğitiminin finans kaynakları şu şekilde gruplandırılabilir:

- 1) Yahudi Cemaati'nden yapılan bağışlar,
- 2) Okul taksitleri,
- 3) Okul gayrimenkullerinden sağlanan kiralar,
- 4) Havranın desteği,
- 5) Alliance'ın ve İzmir'deki Mahalli Komitesi'nin desteği,
- 6) İzmirli Yahudi zenginlerin yardımları,
- 7) Düzenlenen piyangolardan elde edilen, hatırı sayılır gelirler,
- 8) Merkezi Lonra'daki Musevi-İngiliz Derneği'nin desteği,
- 9) Yabancı Yahudi zenginlerinin desteği.

2.3.7. İzmir Yahudilerinin Eğitiminde Türkçe

İstanbul Hahambaşısı Moşe Fresko, 1840 yılında yayımladığı bildiriye, Yahudilere, Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmekteydi. Fresko, bu bildiriyle, Yahudileri, Tanzimat Fermanı'yla açılan yeni dönemden faydalandırmak amacını ortaya koymaktaydı. İstanbul'da, yabancı bir Yahudi'nin çabasıyla, ilk modern okul, 1854'te açıldığına göre, Hahambaşı'nın bu bildirisinin, ilk etapta çok etkili olmadığı söylenebilir.

Kamanto (Kamondo)'nun koruyuculuğu altındaki bu okulda öğretim Türkçe, İbranice ve Fransızca yapılmaktaydı. Fransızca öğretim, hahamlarca günah sayıldığından, Kamanto, afroz edildi (Galanti, 1995: 171-173).

Zaten Yahudiler, gelenekleri ve yaşam tarzları gereği, kendi okullarından başka, devlet okullarına bile sıcak bakmamakta (Ergin, 1977: 266-267), Türkçe dışındaki dillere de sempati duymamaktaydılar.

Diğer yandan, Yahudilerin İzmir’de İbranice dışındaki dillerin öğretimine böyle büyük bir tepki vermedikleri görülmektedir. Aksine, 1868 yılında İstanbul Hahambaşı, Manisa Hahambaşı Yosef Hakim’i İzmir Hahambaşısı Kaymakamı olarak atadığında ve bu atama Babıali tarafından onaylandığında, İzmir Yahudilerinin büyük çoğunluğu, atamaya itiraz ettiler. Çünkü, Yosef Hakim, Yahudi Okulları’nda İbranice’den başka bir dil öğretilmemesi konusunda ısrarlıydı. Ayrıca, Hakim’in tutucu kararları da vardı (Güleryüz, 1993: 219).

Yosef Hakim’in bu tutumuna İzmir Yahudi cemaatinin karşı çıkışı, artık bu şehirde Yahudi cemaatinin sadece İbranice eğitim görmek istemediğinin en açık deliliydi. Neticede, Avram Palaçi’nin bu göreve atanması için Vali İsmail Paşa nezdindeki teşebbüsler sonuç vermeyince, aralarında bazı yabancı uyruklu Yahudilerin bulunduğu 15.000 kadar İzmir Yahudisinin imzası, padişaha gönderildi. Abdülaziz’in emri ile Yosef Hakim, görevden alındı. İsmail Paşa’nın daveti ile toplanan 45 haham, durumun ancak, Avram Palaçi’nin, İzmir Hahambaşılığı’na getirilmesiyle çözülebileceği hususunda görüş birliğine varınca, 7 Ekim 1870’de İzmir Hahambaşılığı’na Avram Palaçi atandı (Güleryüz, 1993: 219-220).

Bu durum, İzmir Yahudilerinin artık eğitimde İbranice dışındaki dillere -ki bunlar Türkçe, Rumca, Fransızca’ydi- de yer verilmesi isteklerinin en açık bir şekilde ortaya çıkışını ifade etmektedir. Görüldüğü üzere bu istek, diğer bazı etkilerle beraber, İzmir’de bir hahambaşının görevden alınmasına sebep olmuştur.

Cuinet, 1894 tarihli eserinde; 1873’te İzmir’de kurulan Alliance Erkek Okulu’nda Türkçe, Fransızca, Yunanca ve İbranice’nin mecburi olduğunu belirtmektedir (Cuinet, 1894: 462). 1886’da “Milel-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği” kurulduktan sonra, İzmir’deki Yahudi okullarında Türkçe’nin ders olarak verildiği de bilinmektedir (Bora, 1995: 165). Fakat Cuinet’in, Türkçe’nin mecburi bir ders olduğunu belirtmesi ve yukarıda ifade ettiğimiz hahamın görevinden alınması olayı, Türkçe’nin, Alliance Erkek Okulu’nun kuruluşundan -1873’ten- itibaren okutulduğu yargısını güçlendirmektedir.*

Sonuç olarak, İzmir Yahudilerinin okullarında Türkçe dersi, 19. yüzyılın ikinci yarısında verilmeye başlandı. Hatta İzmir Musevi Cemaati, 1888 yılında sırf Türkçe öğretmek için “Sertac-ı Mezhep” adlı okulu açtı (Hizmet Sayı 185, 1888: 2).

* Bora (1993: 167), İzmir’de, Yahudilerin Türkçe dersini 1886’dan itibaren gördüklerini belirtmektedir.

İzmir Musevilerine Türkçe öğretilmesi için açılan bu okulun müdürü Moiz Fresko'nun çalışmaları takdir edildiğinden, kendisi, 1889 yılında, 4. rütbeden mecidi nişanıyla ödüllendirildi (BOA İ DH 1163/90936, 1307: 1).

Ağustos 1890'da Hizmet Gazetesi, Moiz Fresko Efendi'ye, Yahudiler arasında Türkçe'nin öğrenilmesi için gösterdiği çabadan dolayı teşekkür etti (Hizmet Sayı 378, 1890: 1).

Türkçe'ye önem veren bu okul, "Novellista" adlı Musevi gazetesi tarafından eleştirilmiş (Hizmet Sayı 498, 1891: 1), buna karşın Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmişti (Huyugüzel, 2000: 428).

Yine 1891'de, Tamud Tora'ya Osmanlıca dersini koyduranın, okulun Fahri Müdürü Aron Matolon Efendi olduğunu, Haziran 1893 tarihli Hizmet Gazetesi, halka duyurmaktaydı (Hizmet Sayı 659, 1893: 1).

Haziran 1895 itibariyle Talmud Tora'da Türkçe dersi okutulmakta ve okuldaki 600 çocuktan 520'si de Türkçe okuyup-yazabilmekteydi (Ahenk Aded 29, 1895: 1).

Museviler arasında Türkçe öğretimine katkı sağlamak için Ahenk Gazetesi, her nüshasından istenildiği kadarını Musevi okullarına ve Talmud Tora'ya yollamaktaydı (Ahenk Aded 96, 1896: 2). Yine, Yahudi ileri gelenlerinden Hazan Efendi de, Türkçe'nin, İzmir Musevileri arasında yayılması için çaba harcamaktaydı (Huyugüzel, 2000: 75-76). 1895 yılında, Nesim Kohen Okulu'nda, Türkçe öğretilmekteydi (Ahenk Aded 38, 1895: 1).

1900'de İzmir'deki hemen hemen tüm Yahudi okullarında, Türkçe öğretilmekteydi (Bora, 1995: 162).

Osmanlı yönetimi, 1894'ten itibaren gayrimüslim okullarına haftada birkaç saat Türkçe dersi verilmesi için, Türkçe öğretmenlerini yollamasına rağmen, bu okullarda Türkçe'nin öğretilip öğretilmemesi, büyük ölçüde, gayrimüslimlere bağlıydı. Çünkü yönetimin bu okullar üzerinde tam bir denetimi yoktu (Bora, 1995: 167).

Fakat İzmir Yahudilerinin daha 1888'de Türkçe öğretmek için Sertac-ı Mezheb'i açmaları, 1891'de Talmud Tora'da Lisan-ı Osmani'nin okutulmaya başlanması, İzmir Alliance Kız ve Erkek Okulları'nda ve Nesim Kohen Okulu'nda Türkçe'nin öğretiliyor olması, Yahudi ileri gelenlerinin, Türkçe'nin Yahudilere

öğretilmesi için müsaade etmeleri, İzmir Yahudilerinin, hükümetin de desteğiyle, bu dili öğrenme arzusunda olduklarını göstermektedir.

İzmir Yahudilerinin Türkçe'ye 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar gereken önemi vermemelerinin nedeni ekonomikti; çünkü kentin ekonomik hayatında daha çok Rumca ve Batı dilleri kullanılmaktaydı. Devlet de Türkçe'nin öğrenilmesi için girişimde bulunmak bir yana; resmi ilanlarını bile, anlaşılсын diye, gayrimüslim cemaatlerin dilinde yayımlamaktaydı.

Alliance ve İzmir Yahudi cemaati, 19. yüzyılın ikinci yarısında, yaşadıkları ülkenin dilini, cemaatin gelişmesini sağlamak için, öğrenme ihtiyacı hissettiler. Vali Kamil Paşa da, 1894 yılında Alliance Okulu'nda yaptığı konuşmada, İngilizce ve Fransızca'dan önce Türkçe'nin öğrenilmesi gereğini belirtti (Bora, 1995: 167-169).

Ancak İzmir'de Alliance için, Türkçe'yi öğretme zorlukları çoktu; Alliance öğretmenleri Türkçe bilmiyorlardı. Buldukları yerde işe alınan öğretmenler, pedagojik olarak yetersizdi. Temel kitaplar çok azdı. Öğrenciler arasında Fransızca, daha prestijliydi. Türk dili, zordu. Konuşulan Türkçe ile yazılan Türkçe arasında farklılıklar vardı. Arapça ve Farsça bilme zorunluluğu vardı. Yine de Alliance, Türkçe'yi öğretmek için çaba gösterdi. Hükümet, bu okullara, Türkçe öğretmeni yolladı. Mezunların kütüphanelerinde, Türkçe gazeteler vardı. Üst sınıflarda, Türkçe öğretilmekteydi. Fakat Alliance, İzmir'deki okullarında -ekonomik ve ideolojik kaygılarla- öğretim dili olarak Fransızca'yı seçti (Nahum, 2000: 115-117). Buna karşılık, okullarında Türkçe dersi de vardı (Cuinet, 1894: 462).

1900 yılında Adliye Nezareti, Hahamhane'ye bir yazı yolladı. Bu yazıda, Musevilerin milli lisanı olan İspanyolca'nın terkiyle Osmanlıca'nın öğretilmesi ve yayılması için birkaç Musevi'nin, "Tamim-i Lisan-ı Osmani" adlı bir komisyon kurduğu ve bu komisyonun resmi ruhsata bağlanması için gerekli izin verildiği belirtilmekteydi (Galanti, 1995: 174-175).

1900 yılında, İzmir'de Yahudiler, "Tamim-i Lisan-ı Osmani Cemiyeti"ni kurdular. Bu tarihten itibaren İzmir Yahudi cemaati, Türkçe'nin öğretilmesi için yoğun bir çaba gösterdi. Hükümet de bu amaç için çalışanlara nişan vererek, onları ödüllendirdi.

Şöyle ki; Türkçe'nin Museviler arasında yayılması için çaba harcamış tüccardan Şapçızade Yosef Alazraki ve Merkez İstinaf Mahkemesi azasından Yosef

Aşir ve Merkez Bidayet Mahkemesi aza-i mülazimlerinden Robino Kuryel Efendiler'in rütbe-i salise ile ödüllendirilmeleri için onay verildi. Fakat bu taltif geciktiği için, İzmir ve tevabii hahambaşısı Yosef Bensenyor, Şubat 1903'te, padişaha durumu belirten bir dilekçe yazdı.

Tamim-i Lisan-ı Osmani Cemiyeti, bir süre çalıştıktan sonra kapandı. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, bu defa da "Tamim-i Lisan-ı Osmani Okulu" kuruldu. Yahudiler, özellikle, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türkçe öğrenmek için yoğun çaba harcadılar. Bu durum, İzmir Yahudilerini diğer gayrimüslimlerden, özellikle de Rumlardan ayırmaktaydı.

İstanbul'da Meclis-i Umumi'de İttihat ve Terakki'nin, gayrimüslim okullarına, maaşları Maarif Nezareti tarafından ödenen öğretmenleri gönderme tasarısı, Rum, Ermeni ve Slav milletvekilleri tarafından tepkiyle karşılanıp tartışılırken; Şinasi'nin İzmir Ahenk Gazetesi'nde yayımlanan makalesi, İzmir Yahudilerini memnun etmişti. Şinasi, bu makalede, Yahudi vatandaşların Osmanlıca tahsiline gösterdikleri ehemmiyeti takdir etmekteydi. Şinasi'nin konuştuğu Yahudiler, kendilerini İspanya'dan kovan bir milletin dilini değil, kendilerine kucak açan Osmanlı'nın dilini kullanmaları gerektiğini belirtmekteydiler fakat asırlarca kökleşmiş olan Yahudi İspanyolcası'nı bırakmak kolay değildi. Ayrıca, Yahudiler İspanyolca'yı çeşitli ticari işlerde de kullanmaktaydılar. Bu gibi zorluklar, Osmanlıca'ya alışmayı güçleştirmekteydi.

Fakat Meşrutiyet sayesinde, bundan sonra İspanyolca tamamen terk edilemezdi veya Yahudilerin dini dilleri olan İbranice'ye çevrilemese bile, her Musevi, devletin resmi dili olan Türkçe'yi, bir Türk kadar okuyup yazmak ve konuşmak için gerekli çabayı harcayacaktı. Yakında öyle bir zaman gelecekti ki, tüm Yahudiler Türkçe konuşacak, İspanyolca'yı da terk edeceklerdi.

Şinasi'nin aktardığı, Yahudilerin bu fikirleri, devlet okullarında okuyan Yahudi sayısının artmasıyla da desteklenmekteydi. Sonuçta, Şinasi, makalesini, İzmir ve diğer bölgelerdeki Yahudilerin Türkçe tahsiline verdiği önemi takdir etmekle bitirmekte, bu vatanperverane teşebbüsün, Rumlarda da olmasını dilemekle, temennisini dile getirmekteydi. Fakat 25 Temmuz 1909 tarihli, gayrimüslimlere askerliği meşru kılan kanun yürürlüğe girdiğinde, Türkçe bilmeyen Yahudilerin

askerliği yapma durumları, dil sıkıntısına takıldığından, bazı Yahudilerin Fransa veya Amerika'ya gittiği de bilinmektedir.

Maarif Nezareti'nin, Türkçe'nin Yahudi okullarında öğretilmesi için yeterli katkıyı sağlayamadığı da görölmekteydi. 1911 yılında bile bazı Yahudi okulları, Türkçe bilen öğretmen sıkıntısı çekmekteydiler (Bora, 1995: 167-172).

Sonuç olarak, İzmir Yahudileri, Türkçe'yi öğrenmek için mücadele ettilerse de, hem hükümetin yeterli desteği sağlayamaması, hem Alliance'ın Türkçe'yi öğretmeye çalışması; fakat Fransızca'ya çok daha fazla önem vermesi; hem de Yahudilerin Judeo-İspanyol diline aşinalıkları ve kendi dini dilleri olan İbranice'yi bilmek durumunda olmaları, İzmir Yahudilerinin, Türkçe'yi genel olarak öğrenememelerine sebep oldu.

Zaten I. Dünya Savaşı'na kadar İzmir Yahudi nüfusunun Türkçe bilmediği aşıkardı (Nahum, 2000: 116).

Ancak, 1915 yılında çıkarılan Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi ile Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri zorunlu hale getirildi. Bu dersler, maaşları nezaret tarafından atanan Türk öğretmenlerce, Türkçe okutulacaktı (Bora, 1995: 116).

2.3.8. İzmir Yahudilerinin Eğitiminde Taltifler

İzmir Rum ve Ermenilerine nazaran, Yahudi eğitimcileri ve eğitimperverleri, Osmanlı yönetimi tarafından daha fazla ödüllendirildiler. Şüphesiz, bunda, İzmir Yahudilerinin -hak etmelerinden başka- İzmir Rum ve Ermenilerine göre, Osmanlı yönetimine daha ılımlı bakmalarının büyük etkisi vardı.

Eğitimle alakalı olarak, Osmanlı idaresi tarafından ödüllendirilen ya da ödüllendirilmesi teklif edilen Yahudiler şunlardı:

1) 21 Aralık 1889'da Sertac-ı Mezheb Mektebi'nin Müdürü Moiz Fresko, 4. rütbeden mecidi nişanı ile ödüllendirildi (BOA İ DH 1163/90936, 1307: 1).

2) 1890 yılında gazetecilik, yazarlık ve Alliance'ın İzmir'deki okullarında Türkçe öğretmenliği yapmış olan Aron De Yosef Hazan, 5. rütbeden bir mecidi nişanı ile taltif edildi (Huyugüzel, 2000: 74-76).

3) 1890 yılı Aralık ayında, Hamidiye Sanayi Mektebi Müzik Heyeti ile beraber, Padişah II. Abdülhamid'in karşısına çıkan Santo Şikari, 5. rütbeden mecidi

nişanı, gümüş sanayi madalyası ve bir kese altınla ödüllendirildi. Kendisi bestekardı ve Hamidiye Sanayi Mektebi'nde Hanende öğretmenliği yapmıştı (Huyugüzel, 2000: 534-535; AVS, 1307: 270-274).

4) Şubat 1903'te, İzmir ve tavabii hahambaşısı Yosef Bensenyor, Türkçe'nin Yahudiler arasında yayılması için çalışmış tüccar Şapçızade Yosef Alazralı, Merkez İstinaf Mahkemesi azasından Yosef Aşır, Merkez Bidayet Mahkemesi Aza-i Mülazimlerinden Robino Kuryel Efendiler'in rütbe-i salise ile ödüllendirilmeleri için onay verildiğini fakat kişilere hala unvanlarının verilmediğini ve bir gecikme olduğunu, padişaha hatırlatmıştı (Bora, 1995: 169).

5) Kişilerden başka, 20 Aralık 1913'te İzmir Sultanisi ve sanayi mektepleriyle İzmir Musevi Muzika Cemiyeti namlarına birer gümüş donanma madalyası verilmesi için, padişah izni çıktı (BOA, DH KMS 8/10, 1332: 1-3).

Burada hatırlanması gereken nokta, Alliance'ın, İzmir'de daha önceden kız ve erkek sanayi mektepleri kurmuş olmasıdır. O halde, İzmir'de, Hamidiye Sanayi Mektebi'yle beraber, Yahudi Kız ve Erkek Sanayi Mektepleri de vardı (AVS, 1307: 279). Zaten belgede "Hamidiye Sanayi Mektebi" değil de; "sanayi mektepleri" ibaresinin geçmesi, bu tarihte Yahudi sanayi okul veya okulların açık olduğunu göstermektedir. Bu durumda, gümüş donanma madalyası hem Musevi Müzik Heyeti'ne, hem de Yahudi sanayi okul veya okullarına da verilmiş olmaktadır.

3. İZMİR'DE YABANCILARIN EĞİTİMİ

3.1. İzmir'de Amerikalılar ve Eğitim Faaliyetleri

Laik Amerikan anayasası, devletin din işlerine karışmamasını gerektirmekteydi. Fakat Amerikan sermayesi ile okullar kurulması ve bu okullarda çalışan ABD vatandaşlarının koruyuculuğunun üstlenilmesi gereği, devleti yetkili kılmaktaydı. Bu ilke sayesinde ABD okullarının bulunduğu yerlerde kurulan konsolosluklar, ABD'ye, Osmanlı İmparatorluğu'na sokulma olanağı sağlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanlık konusunda taviz vermemesi, Amerikan misyonerlerini, imparatorlukta görevlerini sürdürmek açısından gayrimüslim halka yöneltti (Akgün, 1990: 591-592).

Misyonerler, Doğu kiliselerini yüzyıllardır durağan, despotik ve karanlıkta olan kiliseler olarak görmekteydiler. Bu yüzden, onlara müdahale etme hak ve görevini kendilerinde bulmaktaydılar. Zaten misyonerlerin Müslümanlar arasında çalışmaları, belirttiğimiz sebepten ötürü, çok zordu. Misyonerler, Yahudiler üzerinde de istedikleri başarıyı elde edemediler ve neticede Hıristiyan-Osmanlı vatandaşları üzerinde yoğunlaştılar (Danacıoğlu, 1993: 265-272).

Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki okullarını koruma görevini çok iyi yerine getirmekteydi. Şöyle ki, Seraskerlik'ten 21 Nisan 1901 tarihinde hükümete gönderilen pusulada, Amerikan Elçiliği'nin, Maraş'ta Amerikan Kız Koleji'nin karşısında yapılmakta olan kışla inşaatını, politikasına ters ve okula yakın olması sebepleriyle, durdurma teşebbüsü anlatılmaktadır. Bu teşebbüs, başarıya ulaşmasa da, Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda neleri talep edebileceğinin en önemli örneğidir (BOA Y PRK ASK 169/1 1319: 1).

Yine İzmir'de bulunan Amerikan okullarından vergi istendiğinde, hükümet, karşısında Amerikan elçisini bulmuştur (BOA DH İD 163/8 1331: 1).

Amerika, okulları arcılığıyla, Osmanlı topraklarında nüfuz alanları yaratabilmekteyken; ABD okulları da, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikalarının biçimlenmesinde belirleyici rol oynamaktaydı (Akgün, 1990: 591-602). Böylece, ABD ve okulları, Osmanlı topraklarında, çok iyi bir korelasyon içerisinde çalışmaktaydılar. ABD misyonerlerinin İstanbul'dan sonra ilk yoğunlaştıkları yer, İzmir oldu (Tozlu, 1991: 79).

American Board of Commissioners for Foreign Missions (AB), 1819 sonlarında iki misyonerini -Pliny Fisk ve Levi Persons'u- bölgede bir misyon kurmanın koşullarını araştırmaları için, İzmir'e yolladı. Fisk ve Persons'un erken ölümleri, AB'nin çalışmalarını geciktirdi. Daha sonra AB'nin bölgeye yolladığı iki misyoner, J. Brewer ve E. Gridley, 1826'da İzmir'e ulaştılar. Brewer'in görevi Yahudilere; Gridley'inki Rumlara yönelik çalışma şartlarını araştırmaktı. Gridley, İzmir-Kapadokya arası Rumlara yönelik bilgi toplama gezisi sırasında, Erciyes'e yaptığı bir tırmanış esnasında öldü. Brewer ise 1829'da; fakat bu kez Boston Female Society'nin denetiminde, Yahudi ve Rum kadınlarına yönelik çalışmalar için İzmir'e tekrar geldi. Böylece American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın İzmir'de sürekli bir merkeze sahip oluşu, 1830'lu yıllara sarktı. 1829'da Mr. Brewer, Mrs. Brewer ve Miss Reynolds, bölgede Rum ve Yahudi kadınlarına yönelik eğitim çalışmalarını başlattılar. Brewer, İzmir'de fakir kızlar için toplam 100'den fazla öğrencili iki okul açtı. 1833'de AB, Malta'daki matbaasını, misyoner Temple'ın denetiminde, İzmir'e taşıdı. Matbaa, 1854'e kadar İzmir'de kaldı. Arapça ve Süryanice basım dışında, Osmanlı halklarına yönelik tüm basım işleri, bu merkezde yürütüldü. AB, 1830 ve 1840'lı yıllarda İzmir'de, Rum ve Yahudilere yönelik yeni okullar açtı. Fakat Yahudilere yönelik çalışmalarda yeterli başarı sağlanamadı. Rumlara yönelik çalışmalar ise, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin tepkisine neden oldu. Ermeniler üzerindeki çalışmalar ise, başarıya ulaştı. AB, 1831'de kurulan Türkiye Misyonu'nu, Ermeni Misyonu'na dönüştürdü. 19. yüzyılın ikinci yarısında AB, Ermeniler üzerindeki çalışmalarını genişleterek sürdürdü (Danacıoğlu, 1993: 265-267).

Amerikalılar, 1880'lerde İzmir'de, küçümsenemeyecek bir güce ulaştılar. Bu tarihlerde Amerikan misyonunun, İzmir'de Milletlerarası İzmir Koleji'nden başka, Kindergarden, yüksek okul, yatılı kız okulu, Hungtinton Kindergarden'i ve Ticaret Okulu gibi birçok eğitim kurumu vardı. Fakat bunlar içinde en önemlisi, Milletlerarası İzmir Koleji idi (Tozlu, 1991: 79-82,144).

3.1.1. Milletlerarası İzmir Koleji (American International College)

1878 yılında, İzmir'in Melez Caddesi'nde "Amerikan BOARD" adlı misyoner cemiyetinin binalarından biri, erkek öğrencilere okul haline getirildi.

Maarif Nezareti'nden bu okul için, 16 Kasım 1892 tarihinde ruhsat alındı (Tutsak, 2002: 245).

Okul, ilk başta, "International College" adı altında kurulmuş değildi. Belirli bir gelişmeyle bu yapıya erişti. Okulun ilk müdürü Mr. Agop Konstantinyan'dı. Okulun idari kadrosu genellikle misyonerlerin güdümündeki Ermenilerden meydana gelmekteydi. Ocak 1886'da, okuldaki beş öğretmen de Ermeniydi. Bu durum, okulun eğitim kadrosunda da Ermeni vatandaşlara yer verildiğini göstermektedir. Bunların bazıları Merzifon Anadolu Koleji mezunu, bazıları da Fırat Koleji mezunuydular. Bu tarihlerde, okulda, 6'sı yatılı olmak üzere; 45 öğrenci vardı (Tozlu, 1991: 82).

Okul, Basmahane semtinde, kız okuluna pek uzak olmayan bir yerdedi (Candemir, 2000: 142). Okulun bulunduğu mahalle, "Debbağhane" olarak geçmekteydi (AVS, 1312: 159). Okulu kapsayan alana, "Çayırlihahçe" de denmekteydi (Bilget, 1949: 45). 1892 yılında, okulun eğitim derecesi yükseltildi ve adı "Erkek Lisesi" olarak belirlendi (Candemir, 2000: 142). Aydın Vilayeti yıllıklarında, okulun derecesi Osmanlı eğitim sistemine göre "rüşdiye" olarak karşılığını bulmaktadır (AVS, 1312: 159; 1313: 135; 1316: 102; 1317: 106; 1326: 165).

Cuinet (1894: 458), okulda, İngilizce'nin mecburi dil olduğunu, Fransızca, Yunanca ve Ermenice'nin de öğretildiğini; ayrıca okulun 100 öğrencisinin olduğunu belirtmektedir. Okulun 1890'larda 100 öğrencisinin olduğunu, Aydın Vilayeti yıllıkları da doğrulamaktadır (AVS, 1316: 102; 1317: 106).

Okulun kurulduğu yıllarda onu yönlendirmek üzere, Misyoner İdare Heyeti'nce İzmir'e atanan, aslen İskoç soyundan gelen bir Kanadalı olan Rev. James P. Mc. Naughton, 1893 yılında Boston'daki genel merkeze, İzmir'deki "Erkek Lisesi"'nin geliştirilmesini önerdi (Kocabaşoğlu, 1991: 205; Tozlu, 1991: 82). Okul, 1897 yılında, "Amerikan Erkek Koleji" adını aldı (Candemir, 2000: 142).

1898 yılında Amerikan Erkek Koleji ve şehirdeki Amerikan Kız Okulu yeteri kadar geliştiklerinden, "Collegiate Institute" adı altında, yeni bir öğretim kurumu olarak birleştirildi (Tozlu, 1991: 82).

8 Nisan 1903* tarihinde Erkek Koleji'nin sözleşmesi, Massachusetts Eyaleti Senatosu'nca onaylandı. Okulun amacı kuruluş sözleşmesinde, “erkek çocuklara ve gençlere, Hıristiyanlık ilkelerine dayalı dil, sanatlar ve bilimler eğitimi vermek” olarak belirlendi (Kocabaşoğlu, 1991: 205).

Neticede, Amerikan Erkek Koleji'nin 1903 yılında kolej olarak denkliği tanındı ve okul, uluslararası bir kolej haline getirildi (Candemir, 2000: 142).

Kolej, kısa süre sonra 275 öğrenciye hizmet vermeye başladı (Kocabaşoğlu, 1991: 205). American International College binası ihtiyacı karşılamadığından, 1907 yılında şehir dışında, Kızılçullu'da boş bir arsa üzerine yeni bir yapı inşa edilmesine izin verildi (Tutsak, 2002: 245). Bu arsa, Mrs. John S. Kennedy'nin 25.000 dolarlık bağışı ile İzmir'in “cennet***” olarak adlandırılan köşesinden satın alınmıştı (Kocabaşoğlu, 1991: 205).

Kolejin yeni eğitim-öğretim yılına başlayacağı tarihin, İzmir basınında da yer aldığı görülmektedir. Yerel basında, 2 Eylül 1910 tarihinde çıkan bir haber, American International College'ın, 28 Eylül Perşembe günü, yeni binasında hizmete gireceğini belirtmektedir.

Habere göre kolej, gündüzlü ve yatılı olup; ibtidai, rüşdi ve idadi*** kısımlarından oluşmaktaydı. Bu okulun asıl dili İngilizce'ydi. Ders programları iki kısma ayrılmış olup; bunlardan biri ticari, diğeri ilmi kısmı idi.

Öğretim kadrosu, alanlarında yeterli ve her biri kendi alanının uzmanı olan 25 eğitimciden meydana gelmekteydi. Gösterilen ders ve diller; İngilizce, Fransızca, Türkçe, Ermenice, Rumca, Uyum-ı Riyaziye****, Tarih, Musiki, Jimnastik'ti. Bu sene Tüccar Muamelat ve Muhaberatı'nı***** okutmak için, ayrıca İngiltere'den bir öğretmen getirilmişti. Bu kolejin diploması, Amerika ve Avrupa'nın en önemli üniversitelerinde kabul görmekteydi. Okulda, öğrencinin ilim ve fende ilerlemesi için, uygulamalı yöntemler kullanılmaktaydı. Ayrıca bu kurumda, öğrencinin ahlaki ve manevi durumunu yükseltecek çalışmalar da yapılmaktaydı.

* Bu tarihten sonra Erkek Okulu, “American International College” olarak anıldı. Bkz. Köylü, 28 Şaban 1328, No 610 s. 4. “Collegiate Institute” ünvanı ise Kız Okulu'na kaldı.

** Okulun yapıldığı yeri kapsayan semte, geçmişten bugüne kadar “Paradiso”, “Kızılçullu” ve “Şirinyer”denmiştir. Bugün hala “Şirinyer” denmektedir.

*** Burada kolej kısmı atlanmış, fakat ücretler bölümünde verilmiştir.

**** Matematik bilimleri

***** Tüccar kayıt ve haberleşmeleri

Yatılı öğrencilerin yemeği bol ve gıdalıydı. Yatak odaları havadar, temiz, geniş ve güneşliydi (Köylü No 610, 1328: 4).

Okuldaki öğrencilerden, verilen hizmetler karşılığında alınan ücretler şöyleydi (Köylü No 610, 1328: 4):

Yatılı, yemek ve okul için, yıllık 27-30 Osmanlı lirası,
Yalnız kolejde öğrenim görmek için, yıllık 6 Osmanlı lirası,
İdadide öğrenim görmek için, yıllık 4 Osmanlı lirası,
İbtidaide öğrenim görmek için, yıllık 2 Osmanlı lirası.

1910 yılı itibariyle kolejin müdürü Alexander Maclachlan'di (Köylü No 610, 1328: 4).

Okuldaki programa, ticari muameleler ve haberleşmeler için bir ders konması ve bu dersin öğretmeninin de ticari konularda uzmanlaşmış olan İngiliz milletinden ve İngiltere'den seçilmiş olması, programın ticari ve ilmi olarak ikiye ayrılması, okulda gösterilen diğer dersler ve fiziki durumun iyi oluşu; öğrencilerin hayata iyi hazırlandıklarını göstermektedir.

Yerel basında, kolejin 28 Eylül Perşembe 1910 tarihinde, yeni binasında hizmete gireceğinin belirtilmesine rağmen, 1912'de* Paradiso'da, yeni inşa edilmiş olan binasında hizmete girdiği, bugün dahi, askeri amaçlı olarak kullanılan kolej binasının kapısının üzerinde yazmakta olan 1912 tarihinden anlaşılmaktadır. O halde, ya yapı kompleksi 1912'de tamamlanmış ya da taşınma 1912'ye sarkmıştır. Zaten 22 Ekim 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilmiş olan resmi yazı, bu tarih itibariyle American International College'in Paradiso mevkiine tamamen taşınmış durumda olduğunu göstermektedir (BOA DH İD 154/15, 1332: 1).

1912 yılında kolejde 450** erkek öğrencinin okuduğu görülmektedir. Bu tarihte, okulda isteğe bağlı olarak, Türkçe veya Fransızca öğrenilebilmekteydi. Okul, bir ticari diploma ve bir edebi diploma vermekteydi ve bu diplomalar, Beyrut Amerikan fakültelerinde geçerliydi (Pernot, 1912: 265).

* Kolejin Paradiso'ya taşınma tarihini Kocabaşoğlu (1991:205) ve Beyru (2000:311) 1911, Candemir (2000:142) 1913, Tutsak (2002:245) 1915 olarak vermektedir.

** Pernot (1912:265), kolejde 800 de kız öğrencinin okuduğunu belirtmektedir. Fakat bu öğrencilerin şehirdeki kız okulunda okumakta olmaları daha muhtemeldir. Çünkü International College, bir erkek okuludur. Pernot'un böyle bir hata yapmasının sebebi, şehirdeki kız okuluyla erkek okulunun 1898 yılında birleştirilmiş olmaları olabilir.

1913-1914 eğitim-öğretim yılında, babalarının mesleklerine göre okuldaki öğrenci sayıları şöyledir (Alkan, 2000: 253-262):

“Din Adamı: 15	Memur: 22	Fenni Meslek: 1	Tüccar: 83
Sanatkar: 61	Çiftçi: 22	Diğer: 74	Toplam: 278”

Yine 1913-1914 eğitim-öğretim yılında International College'deki yönetici, öğretmen ve hizmetli sayılarıyla, yaş grubuna göre öğretmen sayıları şöyledir (Alkan, 2000: 253-262):

İdari Kadro: 11	Öğretmen Kadrosu: 27	Hizmetli: 19	Toplam: 57
20-25 Yaş Grubu: 3 Öğretmen		25-30 Yaş Grubu: 9 Öğretmen	
30-40 Yaş Grubu: 5 Öğretmen		40-50 Yaş Grubu: 5 Öğretmen	
50-60 Yaş Grubu: 5 Öğretmen			

Kolejdeki öğretmenlerin 23 tanesi özel gayrimüslim okullarından, 4 tanesi de diğer okullardan mezun olmuşlardı. Kolejin 27 öğretmeni içerisinde yabancı okullardan mezun olmuş olanı yoktu (Alkan, 2000: 253-262).

Bu veriler, 1913-1914 eğitim-öğretim yılında okuldaki öğrencilerin babalarının mesleklerinin tüccar ve sanatkar ağırlıklı olduğunu, okulun öğretmenlerinin de, genelde, özel gayrimüslim okulu mezunu ve orta yaşlı olduğunu göstermektedir.

14 Ocak 1913 tarihinde, Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir pusula, Amerikan Elçiliği'nin şikayeti üzerine alınan kararı içermektedir. Bu pusulaya göre şikayet konusu, İzmir'de bulunan ve kiliseyi de kapsayan Amerikan Kız Mektebi'nden vergi istenmesi idi. Fakat durum, International College'i de ilgilendirmekteydi. Konu hakkında düzenlenip, Divan-ı Hümayun'a gönderilen kararnamede, önceden varlıkları tasdik edilmiş olan, 10 kalem bilinen Amerikan kurumu arasında “İzmir'de erkeklere mahsus mektep ile kız mektebi”nin olduğu, bu kurumların kayıtlarının düzeltilmesine dair muamele işlemlerinin dahi yapıldığı ve bugün fiilen ve öteden beri olduğu gibi; vergiden muaf bulunan, tasdik edilmiş eğitim kurumlarından olan, İzmir Amerikan kız ve erkek mektebinden usulüne ve çeşidine göre yer vergisi alınmasıyla, bu kurumların kayıtlarının düzeltilmiş olması gereken yerlerinin de emlak vergisinden muaf tutulması ve kabul edilmiş karar gereğince gelir getiren bölümlerinin de vergiye tabii tutulması gereği belirtilmekte ve ona göre hareket edilmesi istenmekteydi. Durum, Maliye Nezareti'ne bildirilmişti.

Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'ne de bildirilecekti. İşte 14 Ocak 1913'te Dahiliye Nezareti'ne bu tebligatı yapan, Sadrazam adına, müsteşarı idi (BOA DH İD 163/8, 1331: 1).

Burada, Osmanlı yönetiminin konu hakkında aldığı kararlar şöyle özetlenebilir (BOA DH İD 163/8, 1331: 1):

1) İzmir'deki Amerikan Kız Mektebi ve International College'dan, usulüne ve çeşidine göre yer vergisi alınacak.

2) Bu okulların kayıtlarının düzeltilmiş olması gereken yerleri, emlak vergisinden muaf tutulacak.

3) Bu okulların gelir getiren bölümleri vergiye tabi olacak.

American International College için, 1914 yılına kadar 395.000 dolar harcandı. Kolejin 1914 yılındaki değeri ise, 185.000 dolardı (Kocabaşoğlu, 1991: 176).

1921 yılı itibariyle kolejin kullandığı binalar, eğitim amaçları için ideal özellikler taşımaktaydı. Kolej; eğitim için alınan ücretler, hediyeler, Amerikan misyon heyeti tarafından gönderilen bağışlar ve Amerikan kaynaklarından gelen ödeneklerle beslenmekteydi. Bu kurumda dersler, Amerikan Kız Mektebi'nin dersleriyle aynı değildi. Kolej, benzer türdeki Amerikan okullarının uygulamalarını örnek almaktaydı. Burada Amerikan kolejlerinin ikinci; hatta üçüncü sınıfına eşdeğer olan B.A ve B.C. diplomaları verilmekteydi*. Kolejin yanında, hazırlık okulu vardı. Fakat bu okulun binası yeterli olmadığından, kolej yeni bir hazırlık binasına ihtiyaç duymaktaydı. 1921 yılında Ermeni Merkez Erkek Yetimhanesi'nden 8 çocuk, ücretin yarısının ödenmesi koşuluyla burada eğitim görmekteydi (Candemir, 2000: 109,142-143).

American International College'da eğitim-öğretim süresi; 4'ü hazırlık, 4'ü de ileri eğitim olmak üzere 8 yıldır. Ayrıca yine 1921 yılında Prof. Dr. S. Halton'ın başkanlığını yaptığı bir de tarım bölümü açıldı. Kolej, çevreden çeşitli milletlere mensup birçok öğrenciyi çekmekte; onlara, özellikle İngilizce öğretiminde faydalı olmaktaydı. Hatta bu okul, İzmir'de tütün işleriyle yakından ilgilenen Amerikan ve İngiliz kuruluşlarına tavsiyelerde bulunmakta ve onları yönlendirmekteydi. Bu

* Daha önce belirttiğimiz gibi, buna rağmen, kolejin diplomaları Amerikan ve Avrupa üniversitelerinde kabul görmekteydi.

kurumda dini öğretim, bütün öğrenciler için mecburiydi. İbadetler de Amerikalı misyoner bir öğreticinin yönetiminde yapılmaktaydı. Okuldaki Türk öğrenciler, iyi bir misyoner olan, Yale ve Hartford İlahiyat Okulları'nı bitirmiş John Kingsley Bridge tarafından yönlendirilmekteydi. Mr. Bridge, genç Hıristiyan liderler yetiştirmek istemekteydi. Okul, 35 yıl; 1926'da emekli oluncaya kadar, Maclachlan tarafından yönetildi. Amerikan misyon heyeti, her yıl, okula 20.000 dolar kadar yardım yapmaktaydı. Kolejin, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında, onlarla ilişki kurduğu bilinmektedir.

Okulda 1923 ve 1931 tarihleri arasında gece kursları düzenlendi. 1924'te çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tüm yabancı okullara, tabii ki American International College'a da, bakanlıkça yapılacak teftişe açık olmak, ilgili kanun ve yönetmeliklere uymak, tamamen seküler bir yapıya sahip olmak, Türk Dili, Coğrafya, Tarih, Edebiyat ve Medeni Hukuk gibi derslerin Türk öğretmenlerce ve tüm öğrencilere okutulmasını kabul etmek şartlarını getirdi (Tozlu, 1991: 82-83).

Kolejin bu kanundan sonra da eğitim ve öğretime devam etmesi, bu şartları kabul ettiğini göstermektedir.

Kolejin 1920'li yıllardaki öğrenci sayısı şöyleydi (Sezer, 1999: 60-77):

<u>1923</u>	<u>1924</u>	<u>1925</u>	<u>1926</u>	<u>1927</u>
30	137	237	270	268

I. Dünya Savaşı'ndan önce, öğrencilerinin önemli bir bölümü Rum olan kolejde, Cumhuriyet döneminde, Türk öğrencilerin sayısının arttığı görülmektedir. Nitekim, 1923 yılında okulda eğitim gören 30 öğrencinin 27'si, 1927'de de okulda bulunan toplam 268 öğrencinin 260'ı Türk'tü (Sezer, 1999: 60-77).

1932-1933 eğitim-öğretim yılında Kızılçullu Amerikan Erkek Koleji'nin orta kısmında 133 erkek, lise kısmında da 63 erkek öğrenci eğitim görmekteydi. Bu öğrencilerden 113'ü gündüzlü, 83'ü de yatılıydı. Bu eğitim-öğretim yılında toplam 196 erkek öğrencisi olan kolejin orta kısmından 20, lise kısmından da 15 öğrenci mezun oldu (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği, 1934: 213).

Yine aynı eğitim-öğretim yılında okulda 25'i erkek, 6'sı kadın olmak üzere; 31 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu öğretmenlerden 2 erkek ve 1 kadın üniversite mezunu, 20 erkek ve 1 kadın yabancı üniversite mezunu, 1 erkek öğretmen okulu

mezunu, 1 erkek diğer okullardan mezun, 4 kadın ve 1 erkek de ehliyetnameli idi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği, 1934: 216).

1932-1933 eğitim-öğretim yılında kolejın gelir-gider durumu ise şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği, 1934: 219):

Gelirler

Öğrenci Ücretleri.....	36.766 lira
Akar Hasılatı.....	4403 lira
Diğer Gelirler.....	3370 lira
Toplam.....	44.539 lira

Giderler

Memur ve Muallimlerin Maaş ve Ücretleri.....	55.651 lira
İnşaat ve Tamirat.....	2995 lira
Diğer Masraflar.....	41.971 lira
Toplam.....	100.617 lira

Görüldüğü üzere, kolejın bütçesi açık vermektedir. Buna, kolejın kendi iç idaresindeki yanlış yaklaşımlar ve idaresizlikler ile Türk hükümetinin yabancı okullar karşısındaki kararlı tutumu ve 1929'dan itibaren baş gösteren dünya ekonomik bunalımının mali sıkıntıları da eklenince, bu kurum, Mr. Maclachlan'ın damadı Dr. Reed eliyle 31 Ağustos 1934'te kapatıldı* (Bilget, 1949: 45; Sezer, 1999: 78).

Kolejin son eğitim heyetinde Rahmi Balaban, Esat Çınar, Necmettin Halil Onan ve Hatemi Süleyman Türkçe öğretimi idare ettiler. Bu kurumun İzmir'in eğitim hayatına hizmeti, inkar edilemeyecek kadar büyüktür. Kolej, İzmir'in spor hayatına da mükemmel futbolcular ve atletler kazandırmıştır. Atletler arasında Türkiye şampiyonlukları bulunan Sait, Sami ve Agah kayda değer sporculardır. Zaten İzmir'in gençlerine futbol hevesini ilk aşıl原因an, 1893'te Çayırılıbahçe'de, American International College binasında Mr. William Path adlı bir İskoçyalıdır. Bundan sonra, adı ileride sultani olacak olan İzmir İdadi'sinde, spor hareketleri başlamıştır. 1914 yılında Kızılcıllu'da, Amerikan Koleji binasında, Mr Cening's yönetiminde basketbol, voleybol ve futbol karşılaşmalarının yapıldığı da bilinmektedir (Bilget, 1949: 136-137).

1934'te son eğitimini veren kolejın binası, kolej kapandıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nca satın alındı ve Köy Eğitim Enstitüsü haline getirildi (Bilget, 1949: 45; Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti [AAMC], 1934: 110). 1938 yılında kolej

* Kocabaşoğlu (1991:205), kolejın 31 Mart 1934'te kendini fesh ettiğini belirtir.

binası ve arsası Kızılcıullu Köy Öğretmen Okulu olarak hizmet vermekteydi (Kızılcıullu Köy Öğretmen Okulu Neşriyatı [KKÖO], 1938: 39).

Kızılcıullu Köy Öğretmen Okulu, 1953 yılı sonlarında NATO'ya devredildi (Ergün, 1991: 28).

American International College binası, bugün NATO Orgeneral Vecihi Akın Kışlası sınırları içinde yer almaktadır.

Neticede Hıristiyanı* bir temelde eğitim veren İzmir American International College'in, gerek İngilizce ve diğer dilleri İzmirli öğrencilere öğretmesi ve onları hayata hazırlaması, gerekse futbol ve spor faaliyetlerine öncülük etmesi ve iyi sporcular yetiştirmesiyle İzmir'in eğitim tarihinde yadsınamayacak derecede önemli bir yeri vardır.

İzmir'de, International Kolej gibi, bir diğer önemli Amerikan kurumu da İzmir Amerikan Kız Koleji idi.

3.1.2. İzmir Amerikan Kız Koleji

Bayan Maria West'in, 1875 yılında kendi evinde kızlar için bir sınıf açması, Amerikan Kız Koleji'nin başlangıcı sayılmaktadır. Okul, daha sonra, yatılı bölümünün de açıldığı Manisa'ya taşındı (Candemir, 2000: 142).

1878 yılında okul, tekrar İzmir'de, Çınar Sokağı'ndaki bir kilisede öğretime başladı (Tutsak, 2002: 245). 1887'de, Basmahane semtinde, Boston Kadınlar Yabancı Misyon Heyeti tarafından yaptırılan bina, okulun yeni hizmet kurumu oldu (Candemir, 2000: 142). Bu sebeple, 1887 tarihi, Mihail (1998: 31) tarafından, okulun kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Okul binasının bulunduğu alan, Ermeni Mahallesi sınırları içindeydi. 1891 yılında, okulda 10 öğretmen hizmet vermekte ve 75 yatılı kız öğrenci hizmet almaktaydı (AVS, 1307: 278).

Okul, ilk açıldığı yıllarda anaokulu, ilkokul ve iki yıllık öğretmenlik eğitimini kapsamaktaydı (Sezer, 1999: 76).

Cuinet (1894: 458), iki bölümden oluşan ve İzmir'de bulunan Protestan Amerikan Okulu'nun kız kısmının 100 öğrencisi olduğunu belirtmektedir. Burada,

* 1924'ten sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince, seküler eğitimi kabul etmek zorunda kalmıştır.

İngilizce mecburi idi; Fransızca, Yunanca ve Ermenice de öğretilmekteydi (Cuinet, 1894: 458).

1898 yılında İzmir'deki Amerikan Erkek Koleji ve Amerikan Kız Okulu, "Collegiate Institute" olarak birleştirildi (Tozlu, 1991: 82). Amerikan Erkek Koleji'nin uluslararası bir kolej olarak denkliği, 1903'te tanınınca, Collegiate Institute unvanı, kız okuluna kaldı (Candemir, 2000: 142, Köylü No 610, 1328: 4).

Pernot (1912: 265), İzmir'deki Enternasyonal Erkek Okulu'nda, 450 erkek ve 800 kız öğrenci bulunduğunu belirtmektedir. Fakat Enternasyonal Okulu'na sadece erkek öğrenciler alındığından, bu 800 kız öğrencinin İzmir Amerikan Kız Okulu'nda bulduklarını ifade etmek, daha doğru bir yaklaşımdır.

1913 yılında, okulun öğrenci sayısının artması ve Basmahane'deki okul binasının yetersiz kalması üzerine, Göztepe'de 7 dönümlük bir bahçe satın alındı (Çaba ve Özdayı, 2002: 88).

Aynı yıl Amerikan Kız Okulu, ABD elçiliği ve Osmanlı Hükümeti arasında sorun oldu. Çünkü yönetim, kiliseyi de içeren İzmir Amerikan Kız Okulu'ndan vergi istemekteydi. Neticede, İzmir'deki Amerikan Kız ve Erkek Okulu'nun varlıkları tasdik edilmiş; bilinen 10 adet ABD kurumu arasında bulunduğu anlaşıldığından, bu okulların ancak gelir getiren bölümlerinin vergiye tabi olmasına, bu kurumlardan usulüne göre yer vergisi alınmasına ve kayıtlarının düzeltilmiş olması gereken yerlerinin de vergiden muaf tutulmasına, hükümetçe karar verildi (BOA DH İD 163/8, 1331: 1).

I. Dünya Savaşı yılları ve yabancı okul statülerinin genişlemeye izin vermemesi, okulun Göztepe'ye taşınmasını engelledi. Fakat 1919 yılında Türk öğrenciler için Salhane'de, Olive Green tarafından ayrı bir şube açıldı (Çaba ve Özdayı, 2002: 88). 1920'de 300 öğrencisi olan okulun müdürü Miss M. Collum idi (Mihail, 1998: 31). 1921 yılı itibarıyla, kız kolejinin binaları, büyük ölçüde yetersizdi. Okulun konumu da iyi olmayıp, hacmi ancak mevcut öğrenci sayısının dörtte birine yetecek büyüklükteydi.

Bu okulun gelirleri; eğitim için alınan ücretler, düzenli aylıklar ve Boston Kadınlar Yabancı Misyon Heyeti tarafından gönderilen ödeneklerden oluşmaktaydı. Burada ilk 8 sınıfın çalışmasını yürüten normal ve derecelendirilmiş bir bölüm

bulunmaktaydı. Bu bölüm biri merkez binada, diğeri de Salhane’de olmak üzere; iki ayrı yapıda faaliyet göstermekteydi.

1921 yılı itibariyle, Amerikan Kız Koleji’nin yeni binalara ihtiyacı olduğundan, Göztepe’de alınmış olan arsaya yapılacak binalar için para toplanmaktaydı. Okulun bilim için kullanılacak donanımına ihtiyacı vardı (Candemir, 2000: 142-143).

1922’de Olive Green, American Collegiate Institute (ACI) Müdürü Emily Mac Callum ile birlikte, ABD’ye gitti. Savaşın bitimi ve Cumhuriyet’in ilanı ile beraber, yeniden Türkiye’ye dönen Green, Amerikan Koleji’nin tekrar canlanması için çalışmalara başladı.

Büyük yangında Basmahane’deki okul tamamen yandığından, Green, kendisine, Salhane’deki okulun kuruluşunda yardım eden Şerif Remzi Reyent ve daha sonra Türk müdür başyardımcısı olacak olan İbrahim Taner’in yardımlarıyla okulu, bugün bulunduğu Göztepe’de tekrar açtı. Göztepe’deki okul, ilk yıllarında bir ev ile Resim ve Müzik derslerinin verildiği birkaç sundurmadan ibaretti (Çaba ve Özdayı, 2002: 88-89).

Cumhuriyet döneminde okul; hazırlık, orta ve lise kısımlarından ibaretti. Hazırlık sınıfı, normal çocuklara 1, dil kabiliyeti zayıf ya da yaşları küçük çocuklara 2 yıldı. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, okulun öğrenci sayısı 100’ün altındaydı. 1924’te okulda kayıtlı olan 81 öğrenciden 78’i Türk’tü. 1925’te öğrenci sayısı; 118’i Türk olmak üzere, 128’e çıktı. 1927’de de öğrenci sayısı 51’e düştü (Sezer, 1999: 76-77).

Bu okul ilk mezunlarını 1928’de verdi. Okulun geneli, köklü ailelerin çocuklarıydı. Artık ders görülen sınıflar vardı. Fakat bu sınıflar, daha önceden ahır olduğundan, zil çaldığında öğrenciler; “Haydi ahırımıza dönelim.” diye aralarında şakalaşmaktaydılar (Çaba ve Özdayı, 2002: 89).

1932-1933 eğitim-öğretim yılında, İzmir Göztepe Amerikan Koleji’nde, 108’i gündüzlü, 7’si yatılı olmak üzere bulunan 115 kız öğrenciden 16’sı orta kısımdan, 5’i de lise kısımdan mezun oldu. Bu tarihte toplam 21 öğrenci, okulun diplomasını aldı. Yine bu eğitim-öğretim yılında, okulda, 3 erkek asil, 13 kadın asil ve 1 de vekil kadın olmak üzere; 17 öğretmen vardı. Bu öğretmenlerden 2 kadın üniversite, 2 erkek yabancı üniversite, 10 kadın yabancı üniversite, 1 erkek de öğretmen okulu mezunuydu. 1 kadın öğretmenin ehliyetnamesi vardı. 1 kadın

öğretmen de, diğer okullardan mezundu (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği, 1934: 213-219).

Bu tarihte, okulun gelir ve gider tablosu şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği, 1934: 213-219):

Tablo 7

Göztepe Amerikan Kız Koleji'nin 1932-1933 Tarihli Gelir ve Giderleri

Gelir	Gider
Talebe Ücreti: 8.096	Memur ve Muallimlerin Maaş ve Ücretleri: 16.966
Teberruat: 13.504	Tedrisat ve Tesisat Levazımı: 733
	İnşaat ve Tamirat: 532
	Diğer Masraflar: 3.369
Toplam: 21.600 Lira	Toplam: 21.600 Lira

Toplamda, bu tarihte, Türkiye'deki ABD liselerinin gelirlerinin, 1.065.107 lira, giderlerinin de 1.121.185 lira olduğu düşünüldüğünde, Göztepe Amerikan Kız Koleji'nin gelir ve gider hacminin küçük kaldığı görülmektedir. 1932-1933 eğitim-öğretim yılında denk bütçeye sahip olan bu okul, yine bu dönemde, Mersin Tarsus Amerikan Erkek Koleji'nden sonra, Türkiye'deki bütçesi en dar olan Amerikan kurumuydu (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği, 1934: 213-219).

1936 yılı itibariyle Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi dersleri Türkçe olarak verilmekte olup; okulda, resmi okulların program ve kitapları takip edilmekteydi. Fakat Psikoloji, Çocuk Psikolojisi, Ekonomi, Güzel Sanatlar, Resim ve El İşi, Musiki dersleri bu tarihte, resmi liselerdeki programda yoktu (Sezer, 1999: 76).

1938-1939 eğitim-öğretim yılında, Göztepe Amerikan Kız Koleji'nin gelir ve giderleri ise şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1938-1939 Maarif İstatistiği, 1942: 330-334):

Tablo 8

Göztepe Amerikan Kız Koleji'nin 1938-1939 Tarihli Gelir ve Giderleri

Gelir	Gider
Talebe Ücreti: 16.924	Memur öğretmen Maaş ve Ücretleri: 14.087
Yabancı Memleketlerden Yardım: 2.406	Tedrisat ve Tesisat Levazımı: 928
Diğer Gelirler: 1.809	İaşe: 5.376
	İnşaat ve Tamirat: 166
	Diğer Masraflar: 582
Toplam: 21.139 Lira	Toplam: 21.139 Lira

Bu durum, okulun gelir ve gider tablosunun, 6 yıl öncesine nazaran, pek değişmediğini göstermektedir.

1939'dan itibaren, programa, orta 2. sınıftan itibaren, Askerlik Dersi de eklendi. Sosyoloji dersi de, İngilizce dersler arasından çıkarılıp, Türkçe kültür dersleri grubuna kondu ve resmi liselerdeki ders kitapları kabul edildi (Sezer, 1999: 76).

1939-1940 eğitim-öğretim yılında, anaokulu ve ilkokul öğretmeni olmayan İzmir Amerikan Kız Koleji'nin öğretmenlerinin durumları şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1939-1940 Maarif İstatistiği, 1942: 144-145):

Tablo 9
İzmir Amerikan Kız Koleji'nin 1939-1940 Tarihli Öğretmen Kadrosu

Ortaokul öğretmenleri									Lise Öğretmenleri								
Asıl			Vekil			Yekün			Asıl			Vekil			Yekün		
E	K	Y	E	K	Y	E	K	Y	E	K	Y	E	K	Y	E	K	Y
3	8	11	-	1	1	3	9	12	8	9	17	-	-	-	8	9	17
Umumi Yekün																	
Asıl						Vekil						Yekün					
E		K		Y		E		K		Y		E		K		Y	
11		17		28		-		1		1		11		18		29	

Amerikan Kız Koleji'nin ismi, 1974-1975 eğitim-öğretim yılında MEB tarafından, "Amerikan Kız Lisesi"ne dönüştürüldü. 1986 yılında okul, karma eğitime geçti ve adı "İzmir Özel Amerikan Lisesi" olarak tekrar değişti.

1997'de İlköğretim Yasası'nda yapılan değişikliklerle, orta bölümünün kaldırılması üzerine, İzmir Özel Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV), aynı kampüste bir ilköğretim, bir de ana okulu açtı (Çaba ve Özdayı, 2002: 90-91).

Bugün, bu ilköğretim okulu ve lise, bir ilk ve orta öğretim kurumundan çok, yerleşke ve kampüs tarzı faaliyet alanlarıyla, bir yüksek öğretim kurumunu çağrıştırmaktadır.

3.2. İzmir'de İngilizler ve Eğitim Faaliyetleri

İngiliz girişimci ruhu, Anadolu'nun verimli bölgelerinde kazançlı ticaret ağlarını kurdu ve bu amaç için Küçük Asya'nın verimli bölgelerine, sürekli yerleşti. Kraliçe Elizabeth zamanında İngiliz vatandaşlarını ve mülklerini teminat altına alan imtiyaz alındıktan sonra, 1581'de, "Levant Company" adlı dev bir şirket kuruldu. Bu şirket, kısa süre sonra, I. Jakob zamanında bir tür ticaret tekeli kurdu ve bir çeşit

imtiyazlar zinciri oluşturdu. Şirket, İzmir'in dışında da, tüm Akdeniz'de etkindi; konsolosların göreve gelmesinde veya görevden alınmasında doğrudan söz sahibiydi. Levant Company, İngiliz yurttaşlarının hukuki sorunlarını çözmede de, tam yetkiliydi. Bu şirket, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ticari ve politik ilişkilerle alakalı olarak, tasfiye edildi (Scherzer, 2001: 41). Sonradan, tekrar, farklı bir isim ile kurulup, eskisi kadar etkili olamayıp dağıldıysa da, İngiltere, İzmir ticaretinde yerini daima korudu (Tekeli, 1992: 131).

19. yüzyılın ikinci yarısında dahi İzmir'in dış ticaret hacminde İngiltere, ilk sırayı almaktaydı (Martal, 2007: 58). Tabii ki, bu ticari ilişkiler ağında İngiltere, yerel araçlara muhtaçtı (Tekeli, 1992: 130).

İngilizler, İzmir'de yaptıkları işlerin hacmi ve varlıkları yönünden ilk sıradaydılar (Beyru, 1992: 158).

Şehirdeki Rumlar da, Latin Katolikler'e karşı, Protestan İngilizlere daha iyi davranmaktaydılar; çünkü Rum Evangelik Okulu, İngiltere'nin himayesinde geliştirilmekteydi ve 19. yüzyılın ortalarında, şehirdeki Rumların 2-3 bin kadarı, İngiliz uyrukluysa da, Yunan ayaklanması, Londra'daki bankerler ve armatörlerce finanse edilmişti.

İzmir'deki Ermeniler de, Manchester'daki atölyelerle ilişki kurduklarından, bu şehirde, manifatura işinde bir numaraydılar.

Bu şehre gelen ve burada bulunmuş olan İngilizler, bu şehirdeki ileri gelen -İzmir'in zenginlerinden Gümrük Emni Süleyman Ağa gibi- Türkler ile de görüşmekteydiler (Beyru, 1992: 176-210). Tabii ki ticari alandaki bu hegemonya, peşinden İngiliz misyonerlerini de İzmir'e sürükledi.

1815'te İngiltere, Viyana Kongresi sonucu, Doğu Akdeniz pazarını rakipsiz bir şekilde teslim aldığı anda, Anglikan Kilisesi Misyoner Örgütü Church Missionary Society (CMS), London Jews Society, British and Foreign Bible Society (BFBS), Wesleyan Methodist Missionary Society bölgeye akın etti.

İngiliz örgütleri ve özellikle de CMS için İzmir, bu tarihlerde Doğu Akdeniz'e yönelik, Malta merkezli çalışmaların ikmal üssü oldu. BFBS de İzmir'i, Doğu Akdeniz için ana dağıtım deposu olarak seçti. İzmir'deki İngiliz Elçiliği Din Görevlisi C. Williamson, BFBS'nin ilk temsilcisi oldu. Daha sonra, Halep-İngiliz Konsolosu'nun kardeşi Benjamin Barker, BFBS'nin İzmir temsilcisi oldu. İzmir,

1852'ye kadar, Doğu Akdeniz'de BFBS'nin ana dağıtım merkezi olarak kaldı. Aracı tüccarlar da dini kitapları ülke içine ulaştırmada, BFBS'nin gönüllü yardımcıları olarak çalıştılar.

CMS, daha çok, Rumlara ve Yahudilere yönelik çalışmalar yürüttü. Fakat Hem İngiliz, hem de Amerikan misyonerlerince, Rumlara yönelik yürütülen çalışmalar, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin tepkisi nedeniyle yavaş yavaş sonlandırılmaya başlandı. Yahudilere yönelik çalışmalarda da beklenen sonuçlar alınamadı; Rum misyonu misyonerlerce yavaş yavaş terk edilirken, Yahudilere yönelik çalışmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısında, İskoç misyonerleri yürütmeye başladılar (Danacıoğlu, 1993: 265-267).

Yukarıda belirtildiği üzere İngilizler, 19. yüzyılda, Doğu Akdeniz'de ve İzmir'de, en önemli ticari güçtü. Bu güç, İngiliz misyoner örgütlerinin de bölgeye gelmesini sağladı. Fakat İzmir halkından Protestanlığı seçenler olduğu gibi, İngilizlerden de Müslüman olanlar vardı. Örneğin; daha 1817'de genç bir İngiliz denizcisi, İzmir'de Müslümanlığı seçti. Bu genç; İngiliz elçisi, tercüman ve Protestan din adamlarının önünde yapılan seremoni ile Müslüman oldu (Danacıoğlu, 1993: 269).

Yine, 1887 yılında, Rum önde gelenlerinden "Madam Masovani" adlı bir kadının Protestanlık'ı seçtiği ve bazı Rumların da Protestan Kilisesi ve mektebini taşıyıp, papaza da musallat oldukları bilinmektedir (BOA YA HUS 201/9, 1303: 1).

Burada görüldüğü gibi, Rum kadını Protestan olunca, Rumlar, Protestanlık'a dair gördükleri simgelere -tabii mektebe de- zarar verdiler. Ancak mektepte Protestan-misyoner faaliyetlerinin yürütüldüğüne dair bir bilgi yoktu. Zaten Protestan olan kadın da öğrenci değildi.

İzmir'de açılan İngiliz okullarının, genelde, pragmatist ve merkantilist İngiliz ekonomik anlayışının ve ulusal politikasının tezahürü oldukları görülmektedir.

İngiliz okulu olduğu kuvvetle muhtemel bir okulun ilanı, 17 Mayıs 1834 tarihinde "Journal de Smyrne Gazetesi"nde yayımlandı. Bu ilanda, Bornova'daki Özel Ticaret Okulu'nun 3 yıldır öğretimini sürdürdüğü ve yararlılığı nedeniyle en çok tavsiye edilen kuruluşların başında geldiği belirtilmekteydi. Bu okulda sağlıklı, bol ve güzel yemekler; öğrencilere, masalarına bir aile ferdiymişçesine oturan müdür

ve öğretmenler tarafından verilmekteydi. Geniş, rahat, iyi havalanmış ve güzel ağaçlarla bezenmiş bir mekanda, öğrencilere jimnastik faaliyetleri için imkan tanınmaktaydı. Hızlı Yazı, Aritmetik, Cebir, Astronomi, Tarih, Antik ve Modern Coğrafya, Mitoloji, Kitap Bakımı, Kambiyo, Para Değişimi, Ticaret ve Yasa Usulleri, Hammaddelerin Pratik Etüdü, Mamul Maddelerin Pratik Etüdü... Endüstriyel Sanatlar'da Uygulamalı Fizik ve Kimya, Resim, Müzik, Dans ve Yabancı Diller'de: İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Modern Yunanca, Türkçe, Farsça, Rumca ve Latince; okulda öğretilen derslerdi. Okulun ders programı, üniversite programını andırır zenginlikteydi (Beyru, 2000: 310).

Anlaşıldığı üzere; bu program, pozitif bilimlerle desteklenmiş olarak, öğrenciyi daha çok pratik ve ticari hayata hazırlamaya yönelikti.

Diğer yandan, İzmir'de doğup büyüyen İngiliz gençlerine ulusal bakış açısıyla eğitim verme gerekliliği ortaya çıktığında, 1848 yılında "Bornova İngiliz Koleji" kuruldu. Bu kolejininkine benzer amaçlarla, birkaç yıl sonra, "İngiliz Koleji" açıldı. İngiliz Koleji, verdiği mükemmel dil eğitimiyle, uluslararası bir kuruluş olarak da kabul edilebilmekteydi. Bu okulun verdiği eğitim, çeşitli kesimlerden de takdir görmekteydi (Scherzer, 2001: 41; Beyru, 2000: 311).

3.2.1. İngiliz Ticaret Okulu

1872 yılında açılan ve İzmir'in değişen ticari konumu göz önüne alınarak kurulan "İngiliz Ticaret Okulu" da, övgüye değer bir gelişme göstermekteydi. Bu okul, yabancı diller eğitimi ve ticari işlemlere ilişkin öğretimiyle, kentte önemli yerini aldı (Scherzer, 2001: 41; Beyru, 2000: 311; Cuinet, 1894: 458).

İngiliz Ticaret Okulu, M. Barkshire tarafından kurulmuştu*. Bu okulda İngilizce ve Fransızca mecburiydi. Ayrıca; Türkçe, Yunanca ve Ermenice dersleri de verilmekteydi. Okul yatılı, yarı yatılı ve gündüzlü öğrencilere sahipti (Cuinet, 1894: 458). 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, bu okulun 13 öğretmenin olduğu belirtilmektedir (AVS, 1307: 278).

Cuinet de (1894: 458), eserinde, öğretmen sayısını yine 13; öğrenci sayısını ise 110 olarak vermektedir.

* Tutsak (2002: 52), bu okulu, muhtemelen önceki İngiliz okulunun kuruluş tarihiyle karıştırarak, 1852 yılında kurulmuş Barkshire Mektebi olarak verir. Oysa yukarıda belirtildiği gibi mektep, 1872 yılında kurulmuştur.

1894 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde de, okulda 110 öğrencinin olduğu, okulun Halepli Sokağı'nda bulunduğu ve rüşdiye derecesindeki bir erkek okulu olduğu yazmaktadır (AVS, 1312: 158). Bu okul, bölgedeki küçük burjuvanın çocuklarını çekmekteydi (Şenocak, 2003: 119).

1890'lar boyunca, okulun öğrenci sayısı 110 olarak kaldı (AVS, 1313: 135; 1316: 102; 1317: 106).

1898'de, Fransa tebaasından olan, İngiliz Ticaret Mektebi'nde Fransızca Muallimi Mösyö Emil Dö More'un yazdığı manzum eser, padişaha sunulmak üzere, Maarif Nezareti'ne gönderildi. Fakat Nezaret, bunun padişaha takdimini uygun görmedi. Bu yüzden eser, saklanmak üzere, Evrak Odası'na gönderildi. Değerlendirilmediği için, bu kitabın içeriği bilinmemekteydi. Kitabın cildinin ve muhafazasının korunmasına dikkat edilmekteydi (BOA Y PRK MF 4/13, 1315: 1).

1908 yılı itibariyle okul, yine, Halepli Sokağı'nda bulunmakta ve erkek öğrencilere hizmet veren bir İngiliz rüşdi okulu olarak gözükmektedir (AVS, 1326: 165). İngiliz Ticaret Okulu'nun 1912'de, 200 öğrenciye sahip olduğunu, fakat bu sefer, okulda yalnızca Fransızca'nın zorunlu olduğunu görmekteyiz (Pernot, 1912: 265). İngiliz Ticaret Okulu'nda, 1920'de, 5 sınıf ve 150 öğrenci vardı. Okulun müdürü ise, Bakser* idi (Mihail, 1998: 31).

1903 tarihli Maarif Yıllığı, genel bir ifadeyle, İzmir'de 5 Evangelist İngiliz ortaokul dengi okulunun olduğunu ve bunlarda da 2228 erkek öğrencinin öğrenim gördüğünü belirtmektedir. Yine bu tarihte İzmir'de ortaokul ve lise bölümleri bir arada olan 1 tane de Evangelist İngiliz Okulu vardı (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4287).

Bunlardan başka, 1905'te, Buca'da kurulmuş, çok çabuk genişlemiş ve eğitiminin yarısı İngilizce, yarısı da Fransızca olan "Buca İngiliz Okulu", 1912 yılı itibariyle, faaliyet halindeydi. Yine, Karşıyaka'daki 1910 yılında kurulmuş ve iyi sonuçlar elde etmiş bir İngiliz okulu, 1912 yılında, eğitim ve öğretime açıldı (Pernot, 1912: 265).

1903 Maarif Yıllığı'nda İzmir'deki İngiliz okullarının Evangelist olarak belirtilmesinin konuya dini bir mahiyet kattığı düşünülebilir. Ancak genelde İzmir'de İngilizler, eğitim kurumlarında yabancı dillere ve ticari derslere öncelik

* Herhalde Barkshire olacak.

vermekteydiler. Bu da, bir deniz ticaret imparatorluğu olan İngiltere'nin okulları için, doğal bir durum olmalıdır.

Ayrıca, İzmir'deki İngiliz vatandaşlarının benliklerini ve kimliklerini unutmamaları için, 19. yüzyılın ikinci yarısında, İngiliz ilkokulları, İngiliz işçilerinin ve demiryolu memurlarının çocuklarına ulusal düşüncenin temel kavramlarını, yararlı bilgilerle beraber, ücretsiz olarak sunmaktaydılar (Scherzer, 2001: 41).

3.2.2. İskoç Misyoner Okulu

Bu okul, İngilizlerin olmamasına rağmen, İngiltere'nin koruyuculuğu altında olması dolayısı ile önemlidir.

1870'li yıllarda çalışmaları takdirle karşılanan ve pedagojik amaç taşıyan İskoç Misyoner Okulu; Rum, Ermeni ve Yahudi kız ve erkek çocukları tarafından tercih edilmekteydi (Scherzer, 2001: 41).

1891 tarihinde, İskoç Misyoner Okulu'nda 6 öğretmen, 115 gündüzlü erkek ve 70 gündüzlü kız olmak üzere; 185 öğrenciye eğitim verilmekteydi. Okul, "Protestan İskoç Mektebi" olarak da geçmekteydi (AVS, 1307: 278). Okulun bir diğer adı da "Evangelist İskoç Mektebi"ydi (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4285).

Cuinet (1894: 458), Evangelik İskoç Mektebi'nin kız ve erkek öğrencilerin bulunduğu 2 bölümden oluştuğunu ve bu bölümlerde çoğunluğun, Yahudi ve Rum öğrencilere ait olduğunu belirtmektedir. Yine, okulda erkek ve kız; toplam 315 öğrenci vardı.

1894 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi, okulda 130 öğrencinin eğitim gördüğünü, okulun Ermeni Mahallesi'nde bulunduğunu, rüşdiye derecesinde ve İngiltere tebaasında olduğunu belirtmektedir (AVS, 1312: 159). Demek ki okul, İngiltere'nin koruyuculuğu altındaydı.

Anlaşıldığı üzere; İngiltere, Rumlara yönelik çalışmalarından tedricen çekilirken, 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudilere yönelik çalışmaları, İskoç misyonerleri üstlendiler (Danacıoğlu, 1993: 267). Ancak bu okula devam edenlerin çoğunun Yahudi ile beraber, Rum olduğunu; yine, Ermenilerin de okulda eğitim aldıklarını unutmamak gerekir. Zaten okul, belirttiğimiz üzere, Ermeni Mahallesi'ndeydi.

İskoç misyonerleri tarafından açılmış olan bu okula, 20. yüzyılın başlarında, 150 kadar genç kız devam etmekteydi (Beyru, 2000: 311).

1908 yılı itibariyle okul, yine İngiltere'nin koruyuculuğunda, rüşdiye derecesinde ve Ermeni Mahallesi'ndeydi (AVS, 1326: 165). 1912'de, okula 500'ü kız ve 100'ü erkek olmak üzere; 600 öğrenci devam etmekteydi (Pernot, 1912: 265).

3.3. İzmir'de Almanlar ve Eğitim Faaliyetleri

18. yüzyılın sonunda, İzmir'de çıkan büyük yangın ve ardından gelen veba salgını, bu şehirdeki Alman kolonisini de etkiledi. Almanlar İzmir'de 1850'li yıllardan 1870'li yılların başlarına kadar kolonilerini tekrar ayağa kaldırmak için, yoğun bir çaba içine girdiler.

Almanlar, sayılarının az olmasına rağmen, çalışkanlık ve beceriklilikleri sayesinde, çok dilli bir toplum içinde her zaman sevilmeseler de; saygın bir yer elde etmeyi başardılar (Scherzer, 2001: 39).

İzmir'de Alman kolonisi, 1873 yılı baz alındığında, her gün gelişmekteydi.

Scherzer (2001: 39), İzmir'deki Alman kolonisinin 1873 yılındaki gelişmesine bakarak, buraya da İstanbul'daki Alman-İsveç Yurttaşlık Okulu gibi tam bir Alman okulunun kurulacağı günlerin pek uzak olmadığını belirtmektedir. Ona göre, Alman eğitim sisteminin övgü dolu başarısı, daha şimdiden, ilerlemeler kaydetmekteydi. Özellikle imparatorluk Diyakozevi'ne bağlı Kız Yüksek Okulu'nun başarıları, anmaya değerdi (Scherzer, 2001: 39).

3.3.1. Pensionnat des Soeurs Diaconesses de Kaiserwerth

1853 yılında Prusya Konsolosluğu tarafından kiralanılan binada, 2 öğretmenle eğitime başladı. Daha eğitime başladığı yıl, öğrenci talebini karşılayamayan okul, bir yıl sonra, büyük bir binaya ihtiyaç duydu. Yardımsever Almanların katkıları ve Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'in para yardımlarıyla, 1854 yılında, okul için bahçeli bir bina satın alındı. Zamanla okul, önemli bir eğitim kurumu haline geldi (Scherzer, 2001: 39).

Kaiserwerth hemşireleri tarafından yönetilen bu okul-pansiyon, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, adından çok söz edilen bir kurum haline geldi. Deaconesses of Kaiserwerth Kız Okulu, öğretim dışında çeşitli hayır etkinliklerinde bulunmakta, Gül

Sokağı üzerinde ve Ermeni Mahallesi yakınlarında, yukarıda belirttiğimiz gibi, ödeneğinin büyük bir bölümü Alman imparatoru tarafından sağlanmış olan gelire satın alınmış olan büyük bir evde faaliyetlerini sürdürmekteydi.

1857’de bu okulda 45’i yatılı, 65’i gündüzlü olmak üzere; 110 öğrenci bulunmaktaydı. Bu okul, pek çok yazarın dikkatini çekmekte ve övgüyle anılmaktaydı. Fakat böyle bir okulun İzmir’de kurulmasına izin veren Osmanlı yönetimine, bazı anlatımlarda çamur atıldığı da görülmektedir. Buna örnek olarak; 1857’de okulu ziyaret etmiş bir grup içinde bulunan Van Lennep’in, “Barbar bir ülkede Avrupalıların kendi memleketlerinde bile güçlkle sağlayabilecekleri eğitim olanaklarını kızlarına veren bu kuruluşun yararları hiçbir zaman azımsanmamalıdır.” cümlesi verilebilir (Beyru, 2000: 312).

İzmir’i 1864 yılında gezen Karl von Haller, arkadaşıyla beraber, Protestan Deaconesses Kurumu’ndan içeri girer girmez, dışarıdaki havanın yakıcılığına karşın; serin, sütunlu ön avluya; oradan da güneyin bütün çiçekleriyle bezenmiş ve çevresi dörtgen bir koridorla çevrili iç avluya geçtiklerini belirtmektedir. Kurumun müdiresi, onları oynayan çocukların arasında karşıladı. Müdire Hanım, onların yanına bir eğitmen vererek, bütün binayı gezmelerini sağladı. Eğitmen, kurumu, Kayzer’in görevlendirdiği Prusyalı Papaz Fliendner’in kurduğunu, kurumun yetimhane, yurt ve okul olmak üzere 3 konuda ve sadece kızlara yönelik hizmet verdiğini ifade etti. Bu tarihte hizmet verilen çocuk sayısı 80’i yatılı, 132’si gündüzlü olmak üzere; toplam 212 idi. Kurumun başında iki muhasebecinin yardım ettiği bir ev kadını, müdire olarak bulunmaktaydı. Eğitim işleri için, kurumun bünyesinden ve kurumda yaşayan 10 eğitmen görev yapmaktaydı. Ayrıca buna ilave olarak; 4’ü erkek, 6’si kadın olmak üzere 10 eğitmen daha dışarıdan destek olmaktaydı. Burada dersler, 1864 yılı itibariyle, Fransızca olarak işlenmekteydi.

1860 yılında, yatılı kalan bir öğrencinin kibritle kendi yatağını yakması neticesinde bütün bina yandığından, sonradan çok daha güzel olarak inşa edilmişti. Bu kurumun giderleri, Haller’in ifadesine göre, yatılı öğrencilerden alınan paralardan ve yetmediği takdirde, Avrupalı Protestanların bağışlarından ve Prusya Devleti’nin katkılarından sağlanmaktaydı. Buna benzer kurumlar; Beyrut, Kudüs, İskenderiye ve İstanbul’da da vardı (Pınar, 1994: 115-121).

1871 yılı itibariyle, okulun müdiresi, giyimi ve duruşuyla tam bir Deaconess* görünümündeydi. Okul, çok iyi bir durumda, havadar koridorları, genç öğrencilerin çalıştığı geniş sınıflarıyla, İzmir'in sıcak iklimine iyi bir uyum sağlamaktaydı. Sokağın sıcak havası, okulun bahçe ve avlularının serinliğinde yok olmaktaydı. Bahçede küçük çocuklar, mutlu ve tasasız bir şekilde, Alman oyunu oynamaktaydılar.

Okul, iki bölümden oluşmaktaydı. Kızlar arasında para ödeyebilecek durumda olanlar, küçük bir ücret karşılığında paralı bölümde kalmaktaydılar. Öksüz ya da para ödeyemeyecek durumda olanların masrafları ve öğrenimleri, kuruluş tarafından karşılanmaktaydı. Bunlar için, binanın bir yerinde yardım kutusu vardı. Burada, bağışlar kabul edilmekteydi. Bu paralarla yoksul ve öksüz çocukların öğrenim, yeme-içme ve yatma ihtiyaçları karşılanmakta, bakımları yapılmaktaydı.

Okulun iç düzeni mükemmeldi. Havadar yatakhaneler içinde beyaz çocuk yatakları, sivrisineklere karşı cibinliklerle korunmaktaydı ve yataklar çok rahat görünmekteydi. Bazı Deacon hemşirelerinin özel odaları, bir ev şirinliğindeydi ve masalarının üzerinde bazı süs eşyaları ile çiçekler vardı. Paralı bölümün dışındaki diğer bölümün yetimhane kısmında 50 civarında çocuk, tamamen parasız olarak kalmakta ve okutulmaktaydı. Her şey, paralı bölümde olduğu gibi; temiz ve düzenliydi. Burasının paralı bölümden tek farkı, kullanılan malzemenin biraz daha ucuz oluşu ve cibinliklerin bulunmayışıydı. Ancak paralı bölümde olduğu gibi, tertemiz beyaz yataklar ve geniş, havadar yatakhaneler, burada da vardı (Beyru, 2000: 313).

1873'te, okulda, 130'u yatılı ya da yarı-yatılı olmak üzere; 200-220 civarında kız öğrenci bulunuyordu. Bunlardan 20'si Alman, 80'i Rum, 40'ı İngiliz, 50'si Ermeni, geri kalanı da Hollandalı, İtalyan ve Rus öğrencilerdi. Dersler uzman öğretmenler tarafından verilmekte; Fransızca'yı 3, Rumca, İngilizce ve Ermenice'yi de 2'ser öğretmen öğretmekteydi. 1872 yılına kadar fakülte düzeyinde öğretilen Almanca, o yıl dünyada son dönemde meydana gelen değişiklikler sonucu, zorunlu ders olarak okutulmaya başlandı. Kısa bir süre önce, daha önce sözü edildiği üzere, kurum, yoksullar için bir okul, bir de yetimhane açmıştı. Yoksullar okulunda 110

* Deacon, Deaconess, kilise ve cemaat işlerinde rahiplere fahri olarak yardım eden erkek ve kadınlara verilen addır. Bkz BEYRU, Rauf (2000). 19.Yüzyılda İzmir'de Yaşam, İstanbul: Literatür Yayınları, 313. Cuinet'te (1894: 458) bu kelime "Diaconesses" olarak geçmektedir.

Rum kız çocuğu, parasız olarak eğitilmekteydi. Yetimhanede ise, 7'si Alman, 8'i İngiliz, 5'i Rum, 3'ü Ermeni, 5'i vaftiz edilmiş Yahudi ve 2'si vaftiz edilmiş Türk kızı yetiştirilmekte ve eğitilmekteydi. Bu iki kurum, İzmirli yardımseverlerin yardımlarıyla varlığını sürdürmekteydi (Scherzer, 2001: 39-40). İki kurum da, yerli öğrenciler için açılmıştı (Beyru, 2000: 312).

1880 ve 1881 tarihli Aydın Vilayeti Yıllıkları'nda, İzmir'de, "Diyakones" ismindeki Alman rahibelerinin idaresi altında büyük mekteplerin ve yetimhanelerin olduğu yazılmaktaydı (AVS, 1297: 88; 1298: 115).

Alman yetimhaneleri Fransızlarınkilerle beraber, İzmir'de ilk iki sırayı paylaşmaktaydılar (AVS, 1298: 115). Özellikle 1880 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi, Almanya'ya tabi Diyakones rahibelerinin idaresi altında, İzmir'de başka başka iki büyük yetimhanenin olduğunu belirtmektedir (AVS, 1297: 88).

Demek ki, Diyakones rahibelerinin bu tarihte, 2 yetimhanesi vardı. Bu durum, İzmir'de Alman Diyakones rahibelerinin iyi çalıştıklarını ve kurumsallaştıklarını göstermektedir.

1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde Alman Deaconesses Okulu'nda 17 öğretmenin, 85 öğrenciye hizmet verdiği belirtilmektedir (AVS, 1307: 278). Cuinet (1894: 458), Ren Vilayeti'nin bu yatılı rahibeler okulunda Fransızca'nın mecburi olduğunu Almanca, Yunanca ve İngilizce'nin de seçmeli dersler olduğunu belirtmektedir. Yine, Cuinet'in (1894: 458), verdiği öğretmen ve öğrenci sayısı da, 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'ninki ile aynıdır.

1894 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi, okulun öğrenci ve öğretmen sayısının 1894 yılında da aynı olduğunu, okulun yine Gül Mahallesi'nde bulunduğunu ve Osmanlı yönetimine göre rüşdiye derecesinde bir Alman kız okulu olduğunu göstermektedir (AVS, 1312: 159).

1903'de, okulda 98 öğrenci vardı (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4287). 1908'de, okulun mevkii ve derecesi yine 1894 yılındaki gibiydi (AVS, 1326: 165). 1912 yılında Alman Hükümeti'nin desteklediği bu okulun öğrenci sayısının hiç olmadığı kadar arttığı, 350-400 civarına ulaştığı görülmektedir (Pernot, 1912: 265).

İzmir'de Deaconesses Kurumu'ndan başka, 1872 yılında açılan, lise derecesinde olan ve 1903'te 61 öğrencisi bulunan bir Alman okulu daha vardı (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4287).

1916 ve 1919 yılları arasında Bezmi Nusret Kaygusuz, bu Alman Mektebi'nde öğretmenlik yaptı (Kaygusuz, 2002: 126-141). İzmir'deki Alman Yahudileri de 20. yüzyılın başlarında bu şehirde 10 okul açmayı planlamaktaydılar (Pernot, 1912: 265).

Yine, 1895'te kurulmuş ve 20. yüzyılın başlarında 70 öğrencisi olan ve Fransızca'nın mecburi olduğu bir laik Alman okulu da, İzmir'de eğitim vermekteydi (Pernot, 1912: 265).

3.3.2. Alman İmparatoruna Hakaret İthamı

Devletlerarası kutuplaşmanın hat safhaya vardığı ve I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılı, ileride belirtileceği üzere, Avusturya vatandaşına saldırıldığı gibi, Alman imparatorunun resmine de saldırıldığı itham edildiği bir yıl oldu. Fakat arada bir fark vardı: Alman İmparatoru'nun resmine bir saldırının olmadığını, bizzat Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey ifade etmekteydi. Şöyle ki; İzmir İttihad Mektebi öğrencileri, 1914 yılının Mart ayında Menemen'e seyahat ederek, orada bir kahvehanede asılı olan Almanya ve Rusya imparatorlarının resimlerini içeren levhaları güya kırmışlar ve hakaret etmişlerdi. Konu hakkında Fransa Elçiliği tarafından verilen yazı, hükümet kanadında yankı buldu. Aydın Vilayeti de, Alman ve Rus konsoloslarına gerekli yazıları gönderdi. Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey, 6 Haziran 1914'te, Alman ve Rus konsoloslarından alınan cevapları, değerlendirilmek ve gerektiğinde icaben, kişilere gösterilmek üzere, Dahiliye Nezareti'ne sundu. Ayrıca, Vali Rahmi Bey, bu cevaplara bakıldığında, İzmir'in Fransa Konsolosu'nun elçiliğine gönderdiği rapordaki haberlerin, hayret gerektiren ve şaşılacak düzeyde olduğunu ifade etmişti (BOA DH KMS 23/21, 1330: 1-2).

Yani böyle bir saldırı olmamıştı. Fakat ilginç olan, bu ithamı Alman ya da Rus konsoloslarının değil, İzmir'in Fransa Konsolosu'nun elçiliğine bildirmesiydi.

3.3.3. İstihdam

1914 yılının gerginliği içinde, yukarıda belirttiğimiz gibi bir itham ortaya çıkabilirken, savaş yıllarında İzmir'de, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'ya eğitim alanında daha tavizkar davranıldığı görülmektedir.

Şöyle ki; İzmir Buca Hilal Sultanisi Müdürlüğü için getirilen, Almanya Devleti tebaasından Fon Votek Hanım'ın Osmanlı Devleti'nin hizmetine kabulü için, Maarif Nazırı Şükrü Bey tarafından Sadaret'e yazılan arz tezkeresine, iki gün sonra, 1 Şubat 1917'de olumlu yanıt verildi ve bu iradenin yürütülmesine ise, Maarif Nazırı memur edildi (BOA İ DÜİT 55/108, 1335: 1-2).

Maarif Nezareti'nden 17 Aralık 1917'de Sadaret'e yazılmış arz tezkeresinde İzmir Buca Hilal Sultanisi'nde muallimlikte istihdam edilmek üzere getirilen Almanya Devleti tebaasından Eliza Şerüde Hanım'ın, Osmanlı Devleti hizmetine kabulü istenmekteydi. Bu istek, 5 gün sonra kabul edildi ve 22 Aralık 1917'de çıkan iradenin, yürütülmesine, Maarif Nazırı memur edildi (BOA İ DÜİT 55/115, 1336: 1-2). Böylece, Buca Hilal Sultanisi'nin yönetimi, bir Alman hanıma verilmiş; yine bu okula bir başka Alman hanım da öğretmenliğe atanmıştı.

3.4. İzmir'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Etkinliği ve Eğitim Faaliyetleri

Avusturya-Macaristan kolonisi, İzmir'de en eski ve en tanınmış kolonilerdendi. Bu koloni, bir taraftan çok yönlü bir ticaret ağı kurmaktayken, diğer taraftan da Alman ulaşım ve kültür çıkarlarının desteğiyle, kilise ve okul gibi sahalarda etkindi.

Bu koloni, 18. yüzyılın ortasında Kopenhag, Danzig, Augsburg ve Halle şehirlerinin desteğiyle, İzmir'de kilise ve okul etrafında oluşmaya başladı. Avusturya cemaatinin Alman cemaati ile birleşmesi için, çeşitli kesimler çaba harcamaktaydı. Fakat 18. yüzyılın sonunda neredeyse tüm İzmir'i yok eden yangın ve ondan sonra gelen veba salgını, yakınlaşma aşamasına gelmiş iki cemaati tamamen birbirinden ayırdı (Scherzer, 2001: 39).

3.4.1. Fransisken Okulu

1704 yılında kurulmuş olan Fransisken Okulu, Avusturya Devleti'ne aitti (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4287). 18. yüzyılın sonlarında Avusturya-Macaristan cemaatine ait bu okul* binasında, rahip tarafından, dersler verilmekteydi.

* Scherzer (2001: 39), 18. yüzyılda cemaate dair bir okuldan bahseder. Fransisken Okulu 1704'te kurulmuş olduğundan, Scherzer'in bahsettiği, bu okul olmalıdır. Çünkü İzmir'de 18. yüzyılda bilinen başka Avusturya okulu yoktur.

İlişkilerin olumsuz olmasına rağmen, okulda dersler Almanca olarak işlenmekteydi. Fakat yüzyılın sonunda şehirde çıkan yangın, hem ibadethaneyi, hem de okul binasını yok etti (Scherzer, 2001: 39).

1903 yılında, Fransisken Okulu'nda 45 öğrenci eğitim görmekteydi (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4287).

3.4.2. Mekitarist (Benedikten) Okulu

Avusturya Devleti'nin Katolik tarikatlarından P. Peres Mechitaristeler, 1856'da bir kolej açtılar. Bu kolej, belli bir süre refah içinde yaşadktan sonra, köhneleşmeye başladı ve bir süre kapılarını dahi kapattı. Avusturya Devleti'nin desteğiyle, kolejde derslere tekrar başlandı (Tutsak, 2002: 51).

Bu okulda, 1873 yılında, 67 öğrenci eğitim görmekteydi. Avusturya Hükümeti, bu etkili okula her yıl Almanca eğitim yapılması koşuluyla, 550 Avusturya Florini yardım yapmaktaydı ki; Avusturya Hükümeti'nin bu isteği, Mekitaristler tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı (Scherzer, 2001: 39).

Mekitarist Mektebi, Katolik rahiplerin, Ermeni çocukları için kurmuş oldukları, merkezleri esasen Viyana ve Venedik'te bulunan bir okulun İzmir şubesi idi (Huyugüzel, 2004: 150).

19. yüzyılın ikinci yarısında Mekitarist Okulu, Avusturya cemaatinin en etkili okulu olarak gözükmetedir (Scherzer, 2001: 39).

Halid Ziya Uşaklıgil'in de 1883'te devam etmekte olduğu bu okulda, her faaliyetin zamanı belliydi ve sıkı bir eğitim verilmekteydi. Halid Ziya burada, İtalyanca ve Fransızca'yı öğrendi. Okulun öğrencileri, değişik milletlerden, özellikle de Katolik Ermenilerdendi (Uşaklıgil, 1936: 132-136).

Cuinet (1894: 458), Katolik eğitim veren, Paris ve Vienne Katolik Kolejlere ile aynı düzeyde bulunan bu Mekitarist Mektebi'nde Ermenice, Türkçe ve Fransızca öğretildiğini belirtmektedir. Okulun, 1890'lardaki öğrenci sayısı, 250 idi (Cuinet, 1894: 458). 1903 yılında bu mektebin 40 erkek öğrencisi vardı. Okul, Maarif salnamelerinde Avusturya tebaasının mektebi olarak gösterilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983, 4287).

Pernot (1912: 265), bu okulu, Ermeni ve Avusturyalı olarak nitelemektedir. Fransızca eğitim görülmesinden itibaren, öğrenci sayısı ikiye katlanan okulda, 1912 yılında, 110 öğrenci eğitim görmekteydi (Pernot, 1912: 265).

3.4.3. Dil Okulu

Fransiskan ve Mekitarist Mektepleri'nden başka, İzmir'de bir dil okulu için de, Avusturya tebaasına ruhsat verildiğini görmekteyiz.

Bu okul, Frenk Mahallesi'nde, Hacı İslam Sokağı'nda kiralanın evin vergileri eskiden olduğu gibi sahibi tarafından ödenmek, geçerliliği tasdik edilmiş ecnebi kurumlarına ait yardımlardan faydalanamamak ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine uyulmak şartlarıyla, Avusturya Devleti tebaasından Mösyö Oskar Vağez* tarafından, "Dil Okulu" adıyla kurulacaktı. 5 Nisan 1913'te ruhsatı verilen bu okul hakkında hemen Aydın Vilayeti de bilgilendirildi (BOA DH İD 163/12, 1331: 1-3).

Bunlardan başka, İzmir'de II. Meşrutiyet Dönemi'nde Avusturya tebaasından olan Mariatiyen İsauren'in dil mektebi için, Mari İsavridas'ın da Karşıyaka'da kız ve erkek öğrencilere yönelik, temel eğitim seviyesinde bir mektep ruhsatı aldığı görülmektedir (Tutsak, 2002: 246).

3.4.4. Bayraklı Darülmualimini ve Avusturya Tebaası

I. Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihi olan 1914 yılının, devletlerin kutuplaşmalarının büyük etkisiyle, İzmir'de Müslüman ve yabancı unsurlar arasında gerilime de sahne olduğu görülmektedir.

İşte böyle olaylardan biri, 4 Temmuz 1914 tarihinde, İzmir-Bayraklı'da yaşandı. Bayraklı Köyü'nde, komşularından Mösyö Sason'un kapısı önünde 5 yaşında bir çocuğu ile durmakta olan Avusturya-Macaristan tebaasından "Barabocchia" adındaki kişinin, kuvvetli bir ihtimalle, Bayraklı Darülmualimini öğretmenlerinden bir kişinin, "Vurun!" sözü üzerine, bu okulun öğrencilerinden oluşmuş bir müfrezenin hücumuna uğradığı, süngü ve dipçik darbeleri ile yaralandığı, birçok şahit ve doktor raporu ile sabitti. Bu durum üzerine Avusturya-Macaristan İzmir Konsolosu, faillerin cezalandırılmasını defalarca talep etti. Fakat bu

* Okulun kurulacağını başka bir belgede görmüş olan Tutsak (2002: 246), farklı bir okuma sonucu, okulu, Oskar ve Ağoz adlı iki kişinin kuracağını belirtmektedir.

konuda hiçbir tedbir alınmadı. Bunun üzerine, Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği, konuyu, yazı ile Hariciye Nezareti'ne iletti. Elçilikten iddia edildiği gibi, zabıta ve adliyenin üzerlerine düşen görevi yapıp yapmadıklarının araştırılması gerekmektedir. Bu yüzden, Hariciye Nezareti, 22 Eylül 1914'te, durumu, Dahiliye Nezareti'ne iletti. Dahiliye Nezareti de, 27 Eylül 1914'te, konuyu Aydın Vilayeti'ne bildirerek, gerekenin yapılmasını emretti (BOA DH EUM KLU 1/26, 1330: 1-2).

Burada kesin olmayan, müfrezezi "Barabocchia"'nın üzerine Darümuallimin'in öğretmenlerinden birinin yönlendirip, yönlendirmediğidir. Kesin olan ise, bu kişinin, Bayraklı Darümuallimin öğrencilerinden oluşan bir müfrezenin saldırısına uğramış olmasıdır. Bunu, hükümet de, konsolosluk da kabul etmekteydi. Araştırılması istenen, hükümetin kolluk kuvvetlerinin ve adli organlarının olay karşısında görevlerini yapıp yapmadığı idi.

Burada yanlış olan, sebep ne olursa olsun, öğretmen okulu öğrencilerinin bir yabancıyı darp etmiş olmalarıdır. 1914 yılı itibariyle, sadece Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'nın değil, dünyanın gergin bir bekleyiş içinde olduğu malumdur. Görüldüğü üzere, bu gerginlik, İzmir'de Müslüman öğretmen adaylarının gayrimüslim bir yabancıya saldırmalarında etkili olmuştur.

Oysa 2 Kasım 1914'te Rusya, 5 Kasım 1914'te de İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Osmanlı Devleti de, 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etti (Tunçay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, 1995: 46) Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan'ın da içinde bulunduğu İttifak Devletleri safındaydı.

3.5. İzmir'de İtalyanlar ve Eğitim Faaliyetleri

İtalyanların İstanbul'a ve Anadolu'ya gelişleri, iki koldan oldu. Birinci koldan, tüccar ve denizci bir millet olarak, ticaret yapma gayesiyle geldiler. İkinci koldan ise; İtalya, Katolik Kilisesi'nin merkezi olduğundan, Katolik olmayanları Katolik Kilisesi'ne bağlamak amacıyla geldiler (Polat, 1989: 563).

İtalyanların güçlü oldukları zamanlarda Anadolu'da yaşadıkları altın çağları, Birleşik İtalya, yeniden canlandırmak istemekteydi. Bu düşünce, 1873 yılında, uluslararası yarışta, kendi payını almak isteyen İzmir İtalyan Kolonisi'ne güç vermekteydi (Scherzer, 2001: 41).

Osmanlı topraklarında eğitim alanında Karmelitan Cemiyeti, bir işçi derneği olan La Societa Operaia, Katolik Domicaine'ler, Conventüel Rahipleri, Ivrea Rahipleri ve Salesien Rahipleri etkindi (Tekeli ve İlkin, 1993: 120-121).

Ayrıca bunlara Dante Alighieri Enstitüsü'nü de eklemek gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, İtalyan Birliği kuruluncaya kadar, İtalyan çocukları, Fransız okullarına devam ettiler. Ancak İtalyan Birliği kurulduktan sonra, Katolik okulları üzerinde İtalya da söz sahibi oldu. Zaten İtalyan okulları, Fransızca'nın büyük gelişme kaydederek, İtalyanca'yı İtalyanların bilmez duruma getirmesinden doğan bir zorunlulukla açılmaya başlandı. 1861'den 1912'ye kadar İtalyanlar, İzmir dışında 16 okul açtılar. Amaç, İtalyanca'yı öğretmek ve yaymak; İtalyan çocuklarını kendi kültürlerine göre yetiştirmektir. Ayrıca İtalyanlar dil kursları ile geniş halk kitlelerine seslenmeyi de düşündüler. Yine, İtalyanca'nın bazı okullardaki ders programlarına konulması için büyük çabalar harcadılar ve başarılı da oldular. Örneğin, Ermenilerin devam ettiği Mekitarist Mektebi, İtalyanca'yı ders programına aldı. Yine, İzmir'deki bir Rum okulu, programına İtalyanca'yı dahil etti (Polat, 1989: 565-575).

19. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan Hükümeti Levant'taki İtalyan okullarını büyük miktarlarda paralarla destekleme kararı aldı (Scherzer, 2001: 41). Buna koşut olarak, 19. yüzyılın sonlarına doğru İtalyanların İzmir'deki okul sayılarında bir artış görüldü (Beyru, 2000: 313).

Modernleşme sürecinde, İzmir'de bulunan İtalyan okulları şunlardı:

3.5.1. Ecole Italienne

1865'te inşa edildi. Okulun giderlerini İtalyan Hükümeti karşılamaktaydı. Yalnızca İtalyanca'nın öğretildiği bu okulda, etütler ücretsizdi. Okulun, 1890'larda 85 öğrencisi vardı (Cuinet, 1894: 461). Okul, Belavista'daydı (AVS, 1307: 278).

Bu okulu, İtalyan Hükümeti kurdu (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4286). 1870'lerde vasat düzeyde eğitim veren İtalyan Ulusal Okulu'nu, 19. yüzyılın sonlarında bir rahip yönetmekteydi (Scherzer, 2001: 41; Beyru, 2000: 313).

3.5.2. Ecole de l'Immaculée Conception

İtalya Hükümeti tarafından, 1887 yılında kurulan bu okulda sadece İtalyanca dersi verilmekteydi. Okulun yönetimi ise, İtalyan kadınlarındaydı ve okulun 1890'larda 85 öğrencisi vardı (Cuinet, 1894: 461).

3.5.3. Ecole de Santa-Maria

1870'te kurulan okulun, 1890'larda 80 öğrencisi vardı (Cuinet, 1894: 461). Katolik misyonerler Santa Maria Kilisesi ile okulundan daha fazla ilgilenmekteydiler (Beyru, 2000: 313). Okul, Frenk Mahallesi'ndeydi (AVS, 1307: 278).

3.5.4. Ecole Saint Polycarpe

İzmir'de tespit edebildiğimiz Katolik okullarının en eskilerindendi. 1793'te kuruldu. İlköğretimin bedava olduğu bu okulda, 1890'larda, 85 öğrenci eğitim görmekteydi (Cuinet, 1894: 461). Okul, Frenk Mahallesi'ndeydi (AVS, 1307: 278). 19. yüzyılın sonlarına doğru Katolik misyonerler, okuldan çok, Saint Polycarpe Kilisesi'yle ilgilenmekteydiler (Beyru, 2000: 313).

3.5.5. Ecole de San Rocco

Bu okulda ilköğretim ücretsizdi ve 200 öğrenci eğitim görmekteydi (Cuinet, 1894: 461). Cuinet (1894: 461), "Ecoles Paroissiales" başlığı altında, Ecole de Santa-Maria, Ecole Saint Polycarpe ve Ecole de San-Rocco'yu İtalyan okulları olarak vermiştir.

Adını Saint Polycarpe Kilisesi'nden alan, Saint Polycarpe Okulu'nun kilisesi, 17. yüzyılda yapıldı ve kentin Fransız Kilisesi oldu. Zaten kiliseyi yöneten Capuçinler de Fransa'nın koruması altındaydı (Yaranga, 2000: 44). Bu yüzden olsa gerek; bu kiliseye ve Santa Maria Kilisesi'ne bağlı iki okul, Beyru (2000: 312) tarafından, Fransız okulları arasında verilmektedir. Fakat yine Beyru (2000: 313), Saint Polycarpe ve Santa Maria Kiliseleri'ne bağlı iki küçük İtalyan okulundan bahsetmektedir.

Unutulmamalıdır ki; İtalya, 19. yüzyılda siyasi birliğini tamamladıktan sonra, Fransa'nın yanında Katolik teşkilat ve okullarına ortak olma yarışına girmişti.

Fransız ve İtalyan kurumu olan bu okullar, Cuinet birincil kaynak kabul edildiğinde, İtalyan okulları olarak tanımlanmaktadır.

3.5.6. İtalyan Kız Mektebi (Eski)

Yaklaşık olarak 1874'te kurulan bu okul, 20. yüzyılın başlarına kadar, kiralanmış bir binada hizmet verdi (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 1-4). 1890'larda 85 öğrencisi vardı (AVS, 1307: 278).

3.5.7. İtalyan Ana ve İlkokulu

Okul, 1892'de, İtalyan Ana ve İlkokulu olarak, bugünkünden farklı bir yerde, rahibelerin denetiminde eğitim ve öğretime başladı. 1 Eylül 1896'da, İtalya Hayır Cemiyeti'ne devredildi (İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi: 1).

3 Ağustos 1899'da okul, İtalya'nın desteğiyle, "Asilo Margherito" adıyla bugünkü binasında kuruldu (27.05.2008'de okulun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile yapılan görüşme).

Tabii okul kurulurken, binanın bir bölümüne ek inşaat yapılarak eğitim ve öğretim, bu binada başlatıldı. Okul, 1911-1912 yılları arasında Trablusgarp Savaşı nedeniyle kapatıldı. 1914 yılında, I. Dünya Savaşı sırasında okul, hastane olarak kullanıldı. 1 Nisan 1919'da yeniden açıldı. Fakat 1922 İzmir yangını nedeniyle tekrar kapandı. 1930 yılında çıkarılan bir yasa ile Türk öğrencilerin yabancı okullarda okutulması yasaklandığından, okul, öğrenci azlığı nedeniyle, papazların denetimindeki diğer bir okulla birleştirildi ve tek okulda eğitim ve öğretime başlandı. 5 Ağustos 1935-30 Haziran 1945 tarihleri arasında Salesian Papazları'nın elinde kaldı. 1945 yılının sonunda, tamamen rahibelerin denetimine bırakıldı. Bu tarihten sonra, erkek öğrencilerin de okulda okumaları için izin alındı.

29 Haziran 1951'de* kurumun açılması ve öğretime başlanması için izin alındı. Okul, 1899 yılından beri aynı binada hizmet vermektedir. Bu bina, 1453 Sokak No: 1 Alsancak-İzmir adresindedir. Yine okul, ilk açıldığından beri, ana ve ilkokul olarak eğitim vermektedir. Okula, 1956 yılında, iki katlı ilave ek bina yapıldı. Ders araç ve gereçleri, İtalya'dan getirtilen malzemelerle çoğaltıldı. Her sınıfta ortalama 5-6 öğrencinin olduğu bu okulda, genellikle NATO subay çocukları ya da

* Tekrar izin alındığına göre okul, aradaki dönemde kapalı kalmış olabilir.

ihracat yapan firmaların temsilcilerinin çocukları bulunmaktaydı. Bununla beraber hem Türkçe, hem de İtalyanca program öğrencilere ağır gelmekte ve öğrenciler, büyük başarılarla imza atamamaktaydılar (İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi:1).

Temellerini rahibelerin attığı bu okul, rahibelerin kimsesizlere bakmakla beraber, onları eğitmek isteklerinden doğmuştu (23.05.2008’de Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile yapılan görüşme).

2008 Mayıs sonu itibariyle, okulda, 14’ü ilkokul ve 73’ü anaokulu ve ana sınıfı olmak üzere, toplam 87 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerden ilkokula devam eden 14’ü yabancı, anaokulu ve ana sınıfına devam eden 61’i Türk, 12’si yabancıdır (27.05.2008’de Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile yapılan görüşme). Görüldüğü üzere, 2008 yılı itibariyle okulda eğitim gören öğrencilerin çoğu Türk’tür.

3.5.8. Ticaret Mektebi

19. yüzyılın sonlarına doğru, Gül Mahallesi’nde, İtalyanlara ait bir Ticaret Mektebi vardı. 1898’e kadar, mektepte İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Rumca dersleri okutulmakta; fakat Türkçe, ders programında yer almamaktaydı. İzmir İtalyan Konsolosu Şövalye Butezini’nin emriyle, Ticaret Mektebi’nin programına Türkçe dersi kondu. Türkçe öğretmenliğine de, Yahudi Hazan Efendi getirildi (Tutsak, 2002: 246).

20. yüzyıl başına ait kent rehberi, İzmir’de bir tanesi Gül Sokağı üzerinde, diğeri de Gündoğdu yöresinde olmak üzere; toplam 223 öğrencili iki İtalyan erkek okuluyla, öğrenci sayısı 80’i bulan iki kız okulunun varlığından bahsetmektedir (Beyru, 2000: 313-314). Bu okullar, isimleri verilmemiş olmakla beraber, muhtemelen, yukarıda belirttiklerimizin 4 tanesiydi.

3.5.9. Capuçinlerin Okulu

Capuçinler, Fransisken Tarikatı’nın bağımsız bir kolu olan Fratres Minores Capucinum’un üyeleriydi. Giydikleri sivri uçlu kukuletaya, İtalyanca, “cappuccinno” denmekteydi (Şenocak, 2003: 247).

Capuçinler, İzmir’in merkezi dışındaki yerleşmelerde ibadethaneler açıp bu ibadethanelerin yanına inşa ettirdikleri papaz okullarında verdikleri dini eğitim ile

cemaatlerini genişletmek için, Osmanlı yönetiminden izin alabilmek amacıyla, yoğun uğraş verdiler. Capuçin rahipleri, Bayraklı’da bir kilise, civarında papazların ikamet edecekleri konutlar ve bir de eğitim verecekleri bina inşa etmek için, Osmanlı Hükümeti’nden 21 Ekim 1902 tarihinde verilen irade-i seniyye ile izin aldılar (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 182).

20. yüzyılın başlarına ait bir Fransızca kaynakta (Pernot, 1912: 259), “Ecole Paraissiale de garçons des Capucins” ile ilgili olarak, eğitimin İtalyanca verildiği, Capuçinlerin kilisesi ve okullarının Fransız sistemine göre yerleştirildiği ve İzmir’de Fransız ve İtalyanların aynı dini doğrultuda işbirliği içinde oldukları yazmaktadır.

Okul, muhtemelen, 1902 tarihinde yapım izni alınan okuldur. Çünkü döneme ait kartpostalda, kilise, konutlar ve eğitim binasının tamamlanmış olduğu görülmektedir (Yılmaz ve Yetkin, 2003: 182).

3.5.10. İtalyan Kız Mektebi (Yeni)

İzmir’de büyük bir İtalyan kız mektebi kurulması isteğine, 3 Eylül 1904 tarihli Meclis-i Vükela kararlarında rastlanmaktadır. Burada alınan kararlar, kısaca şöyledir (BOA MV 109/123,1322: 1):

Hariciye Nezareti’nin, durumu bildirip, izah etmesine göre, Üsküp’te Marko Efendi tarafından kurulacak mektebin orada İtalyan çocukları bulunmamasından dolayı, kuruluşuna gerek yoktu. Bingazi ve Berka’da İtalyan tebaasının miktarı da, oralarda yetimhane kurulmasına ihtiyaç gösterecek derecede değildi. Bu durum, İtalya Elçiliği’ne tebliğ edildi. Bu istekler için izin verilmeyecekti. Yine de, amacın teyidi için, İtalya Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmak üzere, Roma Sefareti’ne gerekli bilgilerin aktarılması konusunun, Hariciye Nezareti’ne bildirilmesi gerekmektedir.

İşkodra ve İzmir’de kurulmak istenen yetimhane ve mektebe gelince; İşkodra’da İtalya vesaire devletlerin yetimhaneleri var mıdır?

İşkodra’daki İtalya tebaasının nüfusu ne kadardır?

İtalyanların İşkodra’da yetimhane yapmalarında bir mahzur var mıdır?

Bu soruların cevaplarının İşkodra Vilayeti’nden ve İzmir’de yapılmak istenen mektebin İslam mahallelerinde veya mahzurlu bir yerde olup olmadığının ve İzmir’de ne kadar İtalyan tebaası ve ne kadar çocuk bulunduğunun, Aydın

Vilayeti'nden öğrenilmesi için, konunun Dahiliye Nezareti'ne havale edilmesi gerekmektedir.

Meclis-i Vükela'dan alınan karar gereğince durum, Dahiliye Nezareti'ne havale edildi. Nezaret de konuyu, Aydın Vilayeti'ne bildirdi. Aydın Vilayeti önce 15 Eylül 1904'te, okulun yapılacağı yer ve burada yapılan keşif hakkındaki bilgileri hükümete ilettiler (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 2).

Sonra da, 18 Eylül 1904'te, Dahiliye Nezareti'ne, inşasına ruhsat istenen İtalyan Kız Mektebi'nin, Hıristiyan Mahallesi'nde olup, yer olarak, bir mahzurunun olmadığını ve İzmir'de oturan İtalyan tebaasının, 5.000 nüfustan fazla olup, kız çocuklarının ise, 350 civarında bulunduğunu, bunların da bugün var olan mektebe devam ettiklerini ve yeni yapılacak mektebe nakil olunacaklarını bildirdi (BOA YEE KP 22/2176, 1320: 1).

Bunun üzerine, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nde, İzmir'de yapılması istenen İtalyan Kız Mektebi ile beraber, İşkodra'da yapılması istenen yetimhane konuları görüşüldü. Bu görüşmede, var olan bilgilere göre, İzmir'de bundan -1904'ten- yaklaşık 30 sene önce kurulmuş olan İtalyan Kız Mektebi'nin bugüne kadar kiralanmış bir binada hizmet verdiği ortaya çıktı. Bu mektep, "Suçi Nakendlifa İtalya Nadiyahena Fehiçiça" adlı İtalyan hayır cemiyeti tarafından, İzmir'de, Rum Yetimhanesi Mahallesi'nde ve 2. Rıhtım Caddesi'nde satın alınarak, İtalyan tebaasından olan Mösyö Markiz Edmon Çostinyani üzerine usulen kaydedilmiş olan, devretme ve genişletme hakkına sahip olunan 6 mağazanın bulunduğu arsalar üzerine inşa edilecekti. Bu konudaki planların gönderildiğinden bahisle, belirtilen arsaların vergiye bağlanmaları ve İtalyan hayır cemiyeti adına harç alınmayıp, kayıt muamelesi masraflarının alınması ve mağazaların yıkılıp, mektep yapılmasına dair dönüşüm işleminin yapılmasıyla, belirtilen mektebin yeniden inşa edilmesi hakkında, padişah izni istenmesi, İtalya Sefareti tarafından, resmi yazı ile dile getirilmişti (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 1).

Mektep binası, İzmir'in 2. Rıhtım Caddesi'nde "Sporting Club" civarında ve 6 mağazanın yıkılmasıyla, genişliği 20,5 m, uzunluğu 63,5 m olmak üzere, toplam 1302 metrekare zemin üzerine haritalarda gösterildiği gibi, 822 metrekare büyüklüğünde, bir bölümü 3, bir bölümü de 4 katlı ve bir bölümü 12,5 m, bir bölümü de 17 m yüksekliğinde yapılacaktı. Geriye kalan 480 metrekare yer, avlu olarak

kullanılacaktı. 7.500 liradan ibaret olan inşaat masrafı, İtalyan hayır cemiyeti tarafından gönderilecek, Markiz Çostinyani sorumluluğunda olan paradan ödenecekti. Mektebin inşasında yer ve zaman olarak bir mahzur olmadığı, Aydın Vilayeti'nden gelen yazıyla ortaya konmaktaydı. Bu mektebin 1'den 6 numaraya kadar olan 6 mağazanın yıkılmasıyla, onların arsaları üzerine bina edileceği anlaşılmaktaydı. Aydın Vilayeti'nin bu konudaki kararnamesinde gösterilen 7 mağazadan bu numaralarla kaydedilmiş 6 mağaza hangileri ise, araştırılarak belirlenmesi hakkında yazılan resmi emre cevaben, Aydın Vilayeti'nden alınan 15 Eylül 1904 tarihli yazıyla; İtalyan hayır cemiyeti tarafından yerlerine Kız Mektebi inşa edilecek olan mağazaların, İtalyan Konsolosluğu Baş Tercümanı Mösyö Seman Hazer olduğu halde, yaptırılan keşif ve inceleme sonunda, belirtilen yerin 7 mağazayı da kapsadığı ve 4 tarafı sokaklarla çevrilmiş bir oda şeklinde olduğu, mağazaların 7'sinin de yıktırılarak, mektebin bu 7 mağaza arsası üzerine inşa edileceği ortaya çıktı. 1'den 6 numaraya kadar olan 6 mağaza, Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfı'na, yıllık 430 ve diğer bir mağaza da Sultan Mustafa Han Hazretleri Vakfı'na yıllık 70 kuruş kira vermekle mükellefi. Bu 6 mağazanın 430.000 ve diğer bir mağazanın 70.000 kuruş kıymeti olduğundan, 10/1000 hesabıyla, toplam 5.000 kuruş kira alınması gerekecekti. Aydın Vilayeti, mektebin yapılmasında bir sakınca görmemekteydi. Bu yüzden, padişah izni çıktığı takdirde, gerekli işlemlerin yapılması için eldeki bilgi, belge ve 5 parça haritanın Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya takdim edilmesine, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nde 26 Eylül 1904'te karar verildi (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 2).

Mülkiye Dairesi'nin bu yazısı üzerine; 2 gün sonra, 28 Eylül 1904'te, Meclis-i Mahsus-ı Vükela bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nin kararnamesi okundu ve görüşüldü. Kararnamede yazdığı üzere, İzmir'de yaklaşık 30 sene önce kurulup, şimdiye kadar kira ödeyerek varlığını sürdüren İtalyan Kız Okulu'nun, bir İtalyan hayır cemiyeti tarafından, İzmir'de Rum Yetimhanesi Mahallesi'nde ve Rıhtım'ın 2. Caddesi'nde, İtalyan tebaasından Mösyö Markiz Edmon Çostinyani sorumluluğunda, usulen kaydedilmiş olan genişletme ve devretme hakkı bulunulan 7 mağazanın yıkılmasıyla, yerlerine kararnamede yazılı büyüklükte olarak inşa edileceği ve bu mağazalardan 6'sının, Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfı'na, yıllık 430 ve diğer birinin Mustafa Han Hazretleri Vakfı'na yıllık 70

kuruş kira vermekle mükellef olduğu; 6 mağazanın 430.000 ve diğer bir mağazanın 70.000 kuruş kıymeti olduğu, bunlardan 10/1000 hesabıyla, toplam 5.000 kuruş kira alınması gerekeceği ve mektebin inşasında bir mahzur olmadığı Aydın Vilayeti'nden gelen yazıdan anlaşılmaktaydı. Bu yüzden, gerekli kayıt işlemlerinin yapılmasıyla, ruhsatı içeren emrin çıkarılması konusunun Divan-ı Hümayun Kalemî'ne ve mağazaların kıymetine göre yer vergisi biçilmesinin de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havalesine, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'ne de bilgi verilmesine karar verildi. İşkodra'da kurulması istenen yetimhane hakkında ise, Şura-i Devlet'çe yapılacak incelemeye göre karar verilecekti. İtalyan Kız Okulu'nun inşa edilmesine padişahın izin vermesi için, aynı gün; yani 28 Eylül 1904'te Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, saraya durumu arz etti. Okulun inşası için padişah izni ise, 30 Ekim 1904'te çıktı (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 3-5). Okul, İtalyan Mühendisi "Indicien Molie" tarafından inşa edildi (Uygunlar, 1937: 9).

Yaklaşık iki yıl gibi bir sürede inşa edilen okulun, resmi bir törenle açılışı yapıldı. Okulun açılış merasimini, Yıldız Sarayı'na, İzmir Kolordu Kumandanı Ferik Tevfik bildirdi. Resmi açılış törenine İtalya Devleti'nin İstanbul Büyükelçisi, Aydın Vilayeti Valisi ve Ferik Tevfik'ten başka birçok İtalyan önde geleni katıldı. Açılış merasimi, 7 Ekim 1906'da yapıldı (BOA Y PRK ASK 241/76, 1324: 1).

Açılıшта, İtalyan önde gelenleri tarafından, büyükelçi şerefine, çok çeşitli yemeklerden oluşan bir ziyafet verildi. Bu ziyafete Ferik Tevfik de davetliydi. İzmir'de bulunan İtalyan Devleti tebaasının en kıdemlilerinden biri ve büyükelçi, ziyafet sırasında, İtalyanlara birer nutuk söylediler. Bu nutuklarda Padişah II. Abdülhamid, sıfatlarıyla anıldı ve İtalyanlar hakkında cömertçe buyurduğu lütuflar için, kendisine teşekkür edildi. Aydın Vilayeti Valisi'nin ziyafette bulunmamasından dolayı, Ferik Tevfik tarafından, Türkçe olarak bir karşı nutuk söylendi. Bu nutukta Ferik Tevfik, padişaha karşı duyulan şükran hissi için, İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi'ne teşekkür etti ve devletler arasında cereyan etmesi istenilen ilişkilere şu ziyafetin de bir örnek teşkil ettiğini belirtti. Ayrıca, İtalyan kralının afiyetinin devamını diledi (BOA Y PRK ASK 241/76, 1324: 1).

Okul, 1922 yılında, İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar, İtalyan Koleji olarak hizmet verdi. İzmir'in kurtuluşu sırasında, okulun bir bölümü yandı ve

bu tarihten sonra, İzmir İtalyan Kız Koleji, ülkedeki diğer ilkokullara muadil bir ilkokul olarak eğitim vermeye başladı (Uygunlar, 1937: 9).

1932-1933 eğitim-öğretim yılında öğretmen okulu mezunu 7 bayan öğretmenin eğitim verdiği Kordon İtalyan Kız Okulu'nun bu tarihteki gelir-gider durumu ise şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği No: 31, 1934: 158,168)*:

Tablo 10

Kordon İtalyan Kız Okulu'nun 1932-1933 Tarihli Gelir ve Giderleri

Gelirler		Giderler	
Talebe Ücreti:	2.718 Lira	Memur ve Muallimlerin Maaş ve Ücretleri:	1.248 Lira
Cemaatin Yardımı:	1.020 Lira	İnşaat Tamirat:	52 Lira
		Diğer Masraflar:	559 Lira
Toplam:	3.738 Lira	Toplam:	1.859 Lira

Görüldüğü üzere; okulun gelirleri, giderlerinin yaklaşık 2 katıydı. 1933-1934 eğitim-öğretim yılında, okula erkek öğrenciler de alındığından, bu okul, 1933-1934 Maarif İstatistiği'nde muhtelif, karma okul olarak geçmekteydi. Yine bu tarihte okulda, 7 bayan öğretmen eğitim vermekteydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933-1934 Maarif İstatistiği No: 68, 1935: 186, 210).

1937 Ağustos'unda okulun uzun koridoru, okulun Müzik Öğretmeni Sör Valantina'nın çeşitli yağlı boya tablolarıyla süslüydü. Bu tarihte 1. ve 2. sınıflar, birleştirilmiş sınıfta ders görmekteydiler ve okulun Türkçe Öğretmeni Zihnet Sanlav, direktörü Sör Cezire, 4. sınıf öğretmeni de Sör Federikaya idi. Okula, çoğu İtalyan olmak üzere; Musevi ve Musevi olup da Türk tebaasında bulunanlar da devam etmekteydi. Okulda İtalyanca'ya ilave olarak Türkçe ve Fransızca gösterilmekteydi.

Zihnet Sanlav, diğer Türkçe öğretmeni Bayan İhsan'ın verdiği dersler hariç tutulduğunda, haftada, 1., 2., 3. sınıflara 20, 4. ve 5. sınıflara 12 olmak üzere, toplam 32 saat Türkçe dersi vermekteydi. 1937 Ağustos'unda okulda, 33'ü yatılı olmak üzere; 130 öğrenci eğitim görmekteydi. Okulun tabiat laboratuvarı, cam dolaplara yerleştirilen her çeşit vahşi ve evcil hayvanların dolguları ile süslenen ağaç dalları, kaya şeklinde mukavvalarla, krepon kağıtlarından yapılmış çimenlerin üzerindeki yılanlarla, Afrika ormanlarını andırmaktaydı (Uygunlar, 1937: 8-9, 23).

* Bu istatistiğin 88. sayfasında okul, erkek mektebi olarak verilmiştir ki bu, bir hatadır. Zaten istatistiğin 158. ve 168. sayfalarında okul, kız okulu olarak geçmektedir.

1937-1938 eğitim-öğretim yılında, Kordon İtalyan (Ay yıldız) Kız İlkokulu'nda, 1 yılda 1. sınıfa yeniden giren 18, tahsilden ayrılan da 14 öğrenci vardı (Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü 1937-1938 Maarif İstatistiği No: 145, 1939: 108).

1939-1940 eğitim-öğretim yılında, 1 yılda 1. sınıfa yeniden giren 3 öğrenci vardı (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1939-1940 Maarif İstatistiği No: 187, 1942: 114,115). Bu eğitim ve öğretim yılında sınıflardaki öğrencilerin sayıları ve başarı durumları şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1939-1940 Maarif İstatistiği No: 187, 1942: 114,115):

<u>Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu</u>	<u>İmtihan sonunda sınıf geçener</u>
1. sınıfta.....17 Kız	1'den 2'ye.....2 Kız
2. sınıfta.....14 Kız	2'den 3'e.....11 Kız
3. sınıfta.....19 Kız	3'ten 4'e.....8 Kız
4. sınıfta.....13 Kız	4'ten 5'e.....2 Kız
5. sınıfta..... <u>23 Kız</u>	5 sınıflı okuldan
TOPLAM86 Kız	mezun olanlar..... <u>6 Kız</u>
	TOPLAM29 Kız

Anlaşıldığı üzere, okulun öğrencilerinden yaklaşık olarak 1/3'ü ancak bir üst sınıfa geçebilmiş veya mezun olabilmiş, öğrencilerin 2/3'ü ise sınıfta kalmıştı.

1940-1941 eğitim-öğretim yılında, okulda 1 anaokulu, 7 de ilkokul öğretmeni görev yapmaktaydı. Bu öğretmenler, bayandı (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1940-1941 Maarif İstatistiği No: 199, 1943: 140). Yine bu tarihte 1 yılda 1. sınıfa yeniden giren 1'i erkek, 9'u kız olmak üzere; toplam 10 öğrenci vardı. Aynı yıl, 8 öğrenci tahsilden ayrıldı. Bu eğitim-öğretim yılında, öğrencilerin sayısal ve başarı durumları şöyleydi (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1940-1941 Maarif İstatistiği No: 199, 1943: 116):

<u>Ders Kesiminde Öğrenci Mevcudu</u>	<u>İmtihan Sonunda Sınıf Geçener</u>
1. sınıfta.....1 Erkek 14 Kız	1'den 2'ye.....1 Erkek 10 Kız
2. sınıfta..... - 12 Kız	2'den 3'e..... - 8 Kız
3. sınıfta..... - 22 Kız	3'ten 4'e..... - 9 Kız
4. sınıfta..... - 13 Kız	4'ten 5'e..... - 10 Kız
5. sınıfta..... - 10 Kız	5 sınıflı okuldan
Toplam1 Erkek 71 Kız	mezun olanlar.... - 5 Kız
	Toplam1 Erkek 42 Kız

Bu eğitim-öğretim yılı, bir öncekine göre, daha verimli geçmiş görünmektedir. Çünkü sınıf geçen veya mezun olanlar, toplam öğrenci mevcudunun 60/100'ünden daha fazladır. Bir önceki sene, bu oran, yaklaşık olarak, 1/3'tü.

Belirtildiği üzere, adı önce “İtalyan Kız Koleji”, sonra “İzmir Kordon İtalyan Ay Yıldız Kız İlkokulu” olan bu okul, 1944 yılında, İkinci Kordon genişletme çabaları sonunda yıkıldı (İzmir Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile 27.05.2008’de yapılan görüşme).

Bugün, okulun var olduğu zamandaki arsası üzerinde, D.E.Ü. Rektörlük Binası bulunmaktadır. Netice itibariyle, okulun, Türkçe dersine geniş bir yelpazede yer verdiği, Fransızca ve İtalyanca’yı okuttuğu ve zamanında İzmir’in simge yapılarından biri olduğu söylenebilir.

Bunlardan başka, İzmir-Bayraklı’da 1907 yılında açılan ve 1935’te kapanan bir “Sacole İtaliane” ile Göztepe’de 1920 yılında açılıp, 1938’de kapanan bir başka “Sacole İtaliane” de vardı (İzmir Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile 27.05.2008’de yapılan görüşme; Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933-1934 Maarif İstatistiği No: 68, 1935: 186; Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü 1937-1938 Maarif İstatistiği No: 145, 1939: 108).

Yine, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, İzmir’de, ünlü İtalyan Ressam Mösyö Pizanni’nin, Özel Sanayi-i Nefise Mektebi’ni kurduğu görülmektedir. Bu mektebin 1918’de, Alsancak’ta bir de şubesi açıldı (Tutsak, 2002: 246). 1911’de Mösyö M. Demoize, 80 öğrenci barındıran College Franco-Anglais’i kurdu (Pernot, 1912: 266).

3.5.11. İzmir’de İtalyan Okullarının Yönetimi ve Finansmanı

İzmir’deki İtalyan okulları, Katolik tarikatların idaresi altındaydı. Örneğin, 1892’de rahibelerin denetiminde eğitim ve öğretimine başlayan İtalyan Ana ve İlkokulu sonradan Salesien papazlarının idaresine geçti (İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi: 1).

Ecole de l’Immaculée Conception’ı rahibeler yönetmekteydi (Cuinet, 1894: 461). 20. yüzyılın başlarında İzmir İtalyan eğitiminde “Salesienler” Roma Hükümeti, l’Association Nationales des Missions ve Ivrea Sörleri’nin sözü geçmekteydi. Özellikle Salesien’ler, laik eğitime kesinlikle izin vermediler (Pernot, 1912: 265-266).

Finansmana gelince, Roma Hükümeti, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Levant'taki İtalyan okullarını önemli paralarla destekleme kararı almıştı (Scherzer, 2001: 41). Zaten 1865'te kurulan "Ecole İtalienne"'in masraflarını, İtalyan Hükümeti karşılamaktaydı (Cuinet, 1894: 461).

Özel İtalyan Ana ve İlkokulu, İtalya'nın desteğiyle kuruldu (İzmir Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile 27.05.2008'de yapılan görüşme).

2. Rıhtım Caddesi'ndeki İtalyan Kız Okulu'nun arsası, "Suçi Nakendlifa İtalya Nadiyena Fehiçça" adlı İtalyan hayır kurumu tarafından alındı. İnşaat masrafı da yine bu kurum tarafından ödenecekti (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 1).

1932-1933 eğitim-öğretim yılında, 2. Rıhtım Caddesi'ndeki İtalyan Kız Okulu'nun gelirlerinin "talebe ücreti ve cemaatin yardımı" kalemlerinden oluşması, daha önceki yıllarda da okul gelirlerinde bu kalemlerin önemli etkisi olduğunu göstermektedir (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği No: 31, 1934: 168).

Sonuç olarak, İzmir'deki İtalyan okulları, Roma Hükümeti ve Katolik tarikatlar tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmekte; Roma Hükümeti, İtalyan hayır kurumları, öğrenci ücretleri ve cemaatin yardımları ile de finanse edilmekteydi.

3.5.12. İtalyan Eğitim Politikasının İzmir Üzerinden Trablusgarp ve I. Dünya Savaşı'na Yansımaları

1904'te İtalyan Hükümeti'nin Üsküp ve İzmir'de birer mektep ile İşkodra, Bingazi ve Berka'da birer yetimhane kurmasına izin isteğini İtalyan Elçiliği, Osmanlı Hükümeti'ne iletti. Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri ile yapılan görüşmeler sonunda Üsküp'te İtalyan çocuklarının bulunmadığı, Bingazi ve Berka'da İtalyan tebaasının yeterli olmadığı; bu yüzden de buralarda mektep ve yetimhane kurulmasına lüzum görülmediği, İtalyan Elçiliği'ne tebliğ edildi. Roma Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapılması da, Hariciye Nezareti'ne havale edildi. İzmir'de mektep, İşkodra'da* yetimhane açılması istekleri gerekli araştırmanın yapılması için ertelenmişti ki; Aydın Vilayeti, İzmir'de İtalyan tebaasının yeterli olduğunu ve İzmir'de İtalyan mektebi açılmasının bir mahzuru olmadığını, Osmanlı yönetimine

* İşkodra'da yetimhane isteği, gerekli araştırmanın yapılması için daha ileri bir tarihe ertelendi.

ilettiler. Böylece, İzmir’de bir İtalyan kız mektebinin açılması için gerekli izin çıktı ve bu mektep, 7 Ekim 1906’da törenle açıldı (BOA MV 109/123, 1322: 1; BOA YEE KP 22/2176, 1320: 1; BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 1-5; BOA Y PRK ASK 241/76, 1324: 1).

Bu bilgiler doğrultusunda, İtalya’nın 1904 yılındaki isteklerine baktığımızda, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

-Trablusgarp: İtalya; Bingazi ve Berka’da birer yetimhane kurmak istiyordu.

İtalyanlar, 1911’de Trablusgarp’ı işgal ettiler (Aybars, 1995: 70-73).

-Balkanlar: İtalya; Üsküp’te mektep, İşkodra’da yetimhane kurmak istiyordu.

Avusturya ile Balkanlar üzerindeki çıkar çatışmaları, I. Dünya Savaşı’nda İtalya ve Avusturya’nın karşı saflarda yer almalarına neden oldu. Hem Avusturya’nın ve hem de İtalya’nın Balkanlar’da yayılmak istemesi, çatışmaya neden olmaktadır (Aybars, 1995: 70, 82, 108-109; Kenedy, 1996: 237). Ancak Avusturya’nın himayesinde bulunan bir ruhani cemiyetin İşkodra’da bir yetimhanesi vardı (BOA İ MF 10/1322 Ş-4, 1322: 1-3). Buna karşı, İtalya da karşı hamle yaparak, durumu dengelemek istemekteydi.

-İzmir: İtalya, İzmir’de büyük bir kız mektebi kurmak istemekteydi ve kurdu da.

I. Dünya Savaşı sırasında İzmir, Ege Bölgesi, ve Antalya; 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurienne gizli antlaşmalarıyla, İtalyanlara verildi. Bu, İtalya’nın, İtilaf Devletleri yanında yer almasının ödülü idi. 1919 Paris Barış Konferansı’nda ise durum değişti. Ege Bölgesi ve İzmir, İngiltere’nin güdümündeki Yunanistan’a verildi (Ülker, 1993: 94).

Bu tablo, İtalya’nın, Osmanlı toprakları üzerinde -ve İzmir’de- okullar ve yetimhaneler aracılığıyla nüfuz oluşturma ve İtalyan politikası doğrultusunda eğitime yön verme çabalarını açıkça ortaya koymaktadır. Önemli olan, İtalya’nın, sonradan işgal etme veya yayılma amacı ve olasılığı olan yerlerde, okullar ve yetimhaneler yoluyla nüfuz alanları oluşturmalarıdır ki; Trablusgarp Savaşı ve I. Dünya Savaşı’ndaki ve Paris Barış Konferansı’ndaki İtalyan tutumu, tamamen bu politikayı doğrulamaktadır. Bu tablonun İzmir’de kurulmak istenen İtalyan Kız Mektebi

aracılığıyla belgelendirilmesi ise, İzmir şehrinin eğitim tarihi için ayrı bir önem taşımaktadır.

3.5.13. Ecole İtalienné 'de Devlet Memurlarına Hakaret

Aydın Vilayeti Mektubi Kalemi'nden 6 Temmuz 1915 tarihinde çıkan, bir örneği İzmir İtalya Konsolosluğu'na, bir örneği de Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen resmi yazıda, İzmir Belavista'da reji idaresinin karşısında bulunan İtalyan Mektebi'nde* telsiz ve telgraf haberleşmesine elverişli aletler bulunduğunun haber alındığı belirtilmekteydi. Yine geçen sene, “Dandelo Zırhlısı” İzmir'de iken; gerek gemi ile gerekse dışarıyla haberleşilmiş olduğunun, yapılan incelemeler sonunda anlaşılması üzerine, Başkumandanlık Vekaleti'nin kesin emrine uygun olarak, adı geçen aletlerin mektepte bulunup bulunmadığının araştırılması için, Aydın Vilayeti tarafından bir komisyon kuruldu. Bu komisyonda, Vilayet-i Umur-ı Ecnebiye Müdürü ile beraber, Polis İdaresi Başkatibi Ragıp, Telgraf Müfettiş Muavini Fuad, askeriyeden telsiz ve telgraf uzmanları İsmail Hakkı ve Nureddin Bey ve Efendiler bulunmaktaydı.

Bu komisyon, mektepte gereken nezaket kuralları çerçevesinde görevini yapmakta iken, İtalya Konsolosu, mektebin Fizik laboratuvarına gelerek ve uzlaşma içinde bulunduğumuz bir devlet konsolosundan hiç de beklenmeyen bir şekilde, hükümet memurlarının hukuk ve haysiyetlerine uygun olmayan bir takım kötü sözler sarf etti. Bununla da yetinmeyerek, mektepte yapılan haklı ve kanuni teftiş muamelesi ile kesinlikle alakası olmayan bir şekilde, hükümete müracaatla çözülebilmesi kabul eden bazı meselelerden bahisle, hükümetin yaptıklarını eleştirdi. Aldıkları emri tam bir nezaketle yerine getiren ve gördükleri kötü muameleye rağmen soğukkanlılıklarını koruyan komisyon üyeleri, Mektep Müdürü Don Olivera ve Fizik Öğretmeni Mösyö Tankedeyeri'nin, bizzat İzmir İtalyan Konsolosu'nun da itiraflarında kabul ettiği gibi, hakaretlere maruz kaldılar. Bu durum, İtalya Konsolosu'nun da kabul ettiği üzere, şüpheye yer vermeyecek şekilde meydandadır. Uluslararası hukuka tamamen aykırı olan bu muameleler, Osmanlı Hükümeti'nin ve onun aracılığıyla da İtalyan Hükümeti'nin takdirine bırakılmaktaydı. Ayrıca, Aydın

* Bu okul, İtalyan Hükümeti'nin kurmuş olduğu İtalyan ulusal okulu idi. Okul hakkında “Ecole İtalienne” kısmında gerekli bilgi verilmiştir.

Vilayeti Valiliği, konu hakkında İtalyan Konsolosluğu'ndan izahat beklemekteydi (BOA DH EUM 3 Şb 7/21, 1331: 1).

Aydın Vilayeti Valisi'nin konu hakkındaki üslubu ilginçtir. İtalya için, “uzlaşma içinde bulunduğumuz bir devlet” ifadesini kullanmaktadır. Oysa İtalya, Mayıs 1915'te İtilaf devletlerinin safında I. Dünya Savaşı'na girdi (Tunçay, Koçak, Özdemir, Borotav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, 1995: 41). Belgenin yazılış tarihi ise, 6 Temmuz 1915'tir. Görüldüğü gibi, bu tarihte Osmanlı Devleti, İtalyanlarla karşı saflarda savaş halinde idi.

Anlaşıldığı üzere, İzmir'deki İtalyan Ulusal Okulu'nda telsiz ve haberleşme aletleri bulunmakta ve bunlar, savaş arifesinde, limana gelen zırhlarla haberleşmede kullanılmaktaydı. Bu aletlerin varlığını teftiş için okula gelen Osmanlı Hükümet memurları da İtalyan Konsolosu'nun hakaretlerine maruz kalmaktaydılar. Egemen bir devletin topraklarında kurulmasına izin verdiği bir yabancı okulun hamisi olan İtalyan Devleti'nin konsolosunun, egemen bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun memurlarına bu türden hakaretlerde bulunmaları, yabancı okulların, İzmir'de ne derece güçlü, dokunulmaz ve özerk olduklarını göstermektedir.

İtalya'nın -daha önce de belirttiğimiz üzere- İzmir'de okullar kurması, eğitime çok fazla önem verdiğiinden değildi. Çünkü savaş sırasında gizli anlaşmalarla İzmir, İtalya'ya vaat edilmişti ve İtalya, İzmir'i Paris Barış Konferansı'nda resmen istemişti. Bu olay da, İtalya'nın Osmanlı Devleti topraklarında kurduğu okullarla, siyasi amaçlarını gerçekleştirme hedefinde olduğunu ispatlamaktadır.

3.6. İzmir'de Fransızlar ve Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin 1535 yılında Fransızlara verdiği kapitülasyonlardan çok daha önce, Anadolu'nun Batı kıyılarında Fransızlar yaşamaktaydı. Çünkü Haçlı Seferleri'nden sonra önemli sayılacak derecede bir Latin nüfusu, bu topraklarda kalmıştı. Dini fanatizmin heyecanı geçince de, bu topraklardaki Fransızlar, yaşamsal ihtiyaçları için mücadeleye başladılar. 1873 yılı itibariyle İzmir'de muazzam bir etkiye sahip Fransız nüfuzunu düşüncesini ve davranış biçimini yaşama geçirmek için elbette bu mücadele, yeterli gelemezdi. Genç-yaşlı herkesin, zihinsel ve ruhsal dünyasında egemenlik kurmak için önce kilise ve okulla işe başladılar. Fransız

himayesinde Anadolu topraklarına yerleşen Cizvitler, öyle derin bir etki bıraktılar ki; bu etki, 19. yüzyılın ikinci yarısında bile varlığını sürdürmekteydi. Fransız nüfusunun bu şekilde yayılması, bir süre sonra devlet uygulamasına dönüştürüldü. Cizvitler, Osmanlı ülkesine yerleştikten sonra, Osmanlı ileri gelenleriyle de dostluklar kurdular. Fakat Cizvitler sadece ibadet etmediklerinden, 1773 yılında imparatorluğun her yerinden kovuldular. Bu durum, Fransa'da büyük bir paniğe neden oldu. Fransız ileri gelenleri bu boşluğu doldurmanın çarelerini aradılar. XVI. Lui, 23 Aralık 1773'te Bakanlar Kurulu'na Lazaristlerin Türkiye'ye gidip, Cizvitlerin bırakmak zorunda kaldıkları kilise ve okulları devralmaları kararını aldırdı. Papa, kralın bu kararını onayladı ve eski durum bir başka dini paravan ardında devam etti (Scherzer, 2001: 40). Fakat Cizvitler, hiçbir zaman imparatorluğu tam olarak terk etmediler. 19. yüzyılda imparatorlukta ve İzmir'de hala Cizvit mektepleri vardı (BOA DH MKT 1393/32, 1302: 1; İ HUS 54/1315 M-50, 1315: 1) ve Fransa tarafından da kovulmuş olan Cizvit papazları, Osmanlı ülkesinde birinci sınıf Fransız vatandaşı imiş gibi himaye edilmekteydiler (BOA Y PRK MF 2/23, 1304: 1-4).

Napolyon Savaşları ve Viyana Kongresi sonrası, Doğu Akdeniz dünyasında Fransız egemenliği sona erdirildiğinde, bölge İngiliz tüccar ve diplomatların ufkuna yeniden hegemonik ilişki alanı olarak girdi. Bölge, Anglikan misyonerlerce faaliyet alanı olarak cazibe kazandı.

Osmanlıların, Katolik olmamaları ve İslamiyet ile ideolojik bir çekişme geleneğine sahip olmamaları nedeniyle, Hollanda ve İngiliz devletlerine daha açık oldukları görülse de; Fransız Katolik misyonerler, kendilerine ciddi bir rakip olarak ortaya çıkan bu Protestan misyonerlerine karşı faaliyet alanlarını genişletmeye devam edip; gerek okul, gerekse kilise inşası için Osmanlı Devleti'ne başvurmaya devam ettiler (Böke, 2001: 21).

1873 yılı itibariyle, Fransız nüfuzunun İzmir'de muazzam bir seviyede bulunması (Scherzer, 2001: 40), 1890 yılında İzmir Limanı'na gelen gemiler sıralamasında tonaj açısından -281.928 ile- Fransız gemilerinin İngiliz ve Osmanlı gemilerinden sonra 3. sırayı alması, İzmir'de daha Türkçe gazete yokken 1850'lerde bu şehirde iki Fransız gazetesinin yayımlanmakta oluşu (Martal, 2007: 58, 72) ve Cumhuriyet'e kadar bu şehirde çıkmış ve bazısı uzun süre yayımlanmış Fransızca

gazetelerin sayısının 30'dan fazla olması (Huyugüzel, 2004: 23), İzmir'de modernleşme sürecinde Fransız ekonomik, politik ve kültürel etkisinin en önemli örnekleridir ki; bu durum, Viyana Kongresi sonrası ortaya çıkan kötü tabloyu Fransızların çabuk atlattıklarını gösterir.

Cizvitlerin kovulması sonucu, 1773 yılında, XVI. Lui'nin isteği ve Papa'nın da desteğiyle, Osmanlı topraklarına, Cizvitlerin yerine gelen Lazaristler, 100 yıl boyunca, dindaşlarından saygı görmek için, en az Cizvitler kadar büyük çaba harcadılar. Laik bir okul kurma yolundaki çabaları ise, karşılarında birlik oluşturan dini okul sahiplerinin entrikaları sonucu, fiyaskoyla sonuçlandı. Bu yüzden, 1873 yılı itibariyle, İzmir'deki Katolik veya Katolikliğe ilgi duyan Hıristiyan gençliğin eğitimi, eskiden olduğu gibi, mezheplerin elindeydi (Scherzer, 2001: 40).

Tabii burada eskiden beri Fransa Devleti'nin Katolik tarikatları korumakta oluşu ve rahip cüppelerinin Fransız tüccarlarını takip edişi de unutulmamalıdır (Goffman, 1995: 135).

20. yüzyılın başlarında yabancıların okul açmalarının pek de zor olmamasının da etkisiyle (Şişman, 2006: 1-2), imparatorluğun diğer önemli kentlerinde olduğu gibi, İzmir'de de Fransız okulları mevcuttu (Mantran, 1981: 1).

Modernleşme sürecinde İzmir'de bulunan Fransız okulları ve bağlı buldukları Katolik tarikatlar şunlardı:

3.6.1. Propaganda Koleji, Picpüsyenler, Frerler ve Lazaristler

İzmir'de ilk Fransız Okulu, 1829'da, Simon Roux'un açtığı "Ticaret Lisesi" idi. 1833'te İzmir'de yaşayan Papaz I'abbé Mussabini, kiliseye bağlı bir okul* açtı. 1834'te İzmir'e "Bonamie" adlı bir Fransız geldi. Bonamie, İzmir Katolik Kilisesi'nin dini lideri oldu; Picpus Papazları'nı İzmir'e çağırdı ve onları Mussabini'nin kurmuş olduğu okulda öğretmen olarak görevlendirdi. Mussabini ise, okulda müdür olarak kaldı.

Mussabini, Picpüsler ile aynı dini bakış açısına sahip değildi. Okulunda 100 öğrenci vardı. 1837 yılında Bonamie, İzmir'den ayrıldı. Yerine, İzmir Katoliklerinin dini lideri olarak, Mussabini geçti ve okul müdürlüğünü bıraktı. Okul, tamamen Picpüsyenlerin eline geçti. Bir Picpüs olan Souchon, okulun müdürü oldu.

* Bu kurum, sonradan "Propaganda" adını alacak olan okuldur.

Picpüsyenler ile Mussabini arasındaki dini görüş ayrılığı, okulda huzursuzluğun devam etme nedeniydi. Paris'e dönmüş olan Bonamie de, Paris'ten tartışmalara katıldı. Bu tartışmaların İzmir ve Paris gazetelerinde yayımlanması üzerine bu durum, Roma'daki "Yüksek Propaganda Kongresyonu"nda ele alındı. Roma, bu tartışmada Mussabini'nin yanında yer aldı. Bunun üzerine Picpüsyenler kızıp, 1840 yılında İzmir'i terk ettiler (Roche, 1986: 234-237).

Okul, Picpüsyenlerin idaresinde iken "College de l'Archeveche" adını taşımaktaydı (Scherzer, 2001: 40).

Okul, resmen Katolik Kilisesi'ne bağlı bir kolej olarak yaşamını sürdürdü. Daha sonra, Papaz Alberti, okulun müdürü oldu. Okulun öğretmenleri, yerel unsurlardan temin edilince de, okulun öğrenci sayısı azaldı. Mussabini, okulu, Fransız din adamlarına vermeye karar verdi. Böylece; Lazaristler, İzmir Katolik dini liderleriyle, okulun yönetimi konusunda bir sözleşme yaptılar* (Roche, 1986: 237-239).

Propaganda Koleji'nin kuruluş tarihi Rougon (1892: 44)'da 1837; Aydın Vilayeti Salnamesi'nde (1307: 278), Cuinet'te (1894: 458) ve Scherzer'de (2001: 40) 1845 olarak geçmektedir. Fakat dönemin Katolik ve Fransız Arşiv kaynaklarına dayanarak bir makale yazmış olan Roche (1986: 233-245), okulun 1840'ta Lazaristlerin eline geçtiğini söyler. Bu açıdan bakıldığında, okulun 1840'ta Lazaristlerin elinde iken, "Propaganda" adıyla kurulduğunu söylemek, daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü Lazaristlerden önce okul, Picpüsyenlerin elindeyken okulun adı, "Collge de l'Archeveche" idi (Scherzer, 2001: 40).

Zaten Rougon (1892: 44), okulu 1837'de Bonamie'nin kurduğunu yazar ki; Bonamie, aynı tarihte, İzmir'den ayrılmıştır (Roche, 1986: 234-237).

1840 yılında Lazaristlerin hakim olduğu okulda, 10 tane din adamı öğretmenlik yapmaktaydı ve okulun ilkokul kısmında 250 erkek öğrenci, ücretsiz olarak ders görmekteydi. Fakat Lazaristler, kendilerini tamamen din işlerine vermek için okulda, Fransa'daki "Frères des Ecoles Chrétiennes" in rahiplerinin faaliyet göstermelerine izin verip, bunlarla, Nisan 1841'de bir sözleşme yaptılar. Frerler, 1841'de gelip, Lazaristlerin yerine yerleştiler (Roche, 1986: 237-239). İlk etapta, 5 Frer geldi (Kahveci ve Altınışık, 2001: 91).

* Okulun Propaganda Koleji olduğu dönem, budur.

Anlaşıldığı üzere okul, bu dönemde, Lazaristlerin hakimiyetinde ve yönetimindeydi. Fakat eğitim ve öğretimi Frerler sağlamaktaydı. Bu okulun binası Büyük Efes Otelı'nin karşısındaki Ticaret Lisesi binasıydı (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1).

1842 yılında Alexis de Valon, Lazaristlerin sadece Frenk Mahallesi'nde değil, tüm kentin dinsel yaşamında oynadıkları önemli rolü belirtmektedir (Valon'dan aktaran Yaranga, 2000: 45).

Valon'a göre Lazaristler, çok yıllar önce Roma'nın propagandası çerçevesinde, Fransızların koruyuculuğu altında ve kapitülasyonların güvencesiyle İzmir'e yerleşmişlerdi. Bu kutsal rahipler, sadelikleri ve iyilikleriyle, Müslümanlar arasında büyük bir saygınlık kazandılar. Lazaristler, Türkler hastalandıkları zaman, onları tedavi ederek; onlara öğütler verip, ihtiyaç duyduklarında yardım ederek, onların minnettarlığını ve sevgisini kazandılar. Doğu'da Hıristiyanlık çok iyi karşılanmazken, bu dinin önde gelenlerinden olan Lazaristler, İzmir'de Müslüman halk üzerinde önemli bir nüfuza sahiptiler. Bunu, 1842 yılında kutlanmış olan “Şaraplı Ekmek Yortusu Günü” ispatlamaktadır (Valon'dan aktaran Yaranga, 2000: 45).

İzmir Arşeveki Monsenyör Musabbini 1842 yılında bu dini bayramı, o güne kadar görülmemiş bir parlaklıkla kutlamaya karar verdi ve genelde tören, kiliseler içinde yapılırken, bu defa St. Polycarpe Kilisesi'nden, Propaganda Koleji'nin şapeline kadar uzanan yolda, bir tören yürüyüşü hazırlandı. Bu geçit resminin arifesinde, güzergah, bayram yerine dönüştürüldü; evlerin kapıları çiçeklerle bezendi. O gün, sabah saat 09:00'da, tören grubu, Propaganda Koleji'nden ayrıldı. Katolik Kilisesi'nin her kesiminden kendi bayraklarını taşıyan 12'şer temsilcinin katıldığı tören yürüyüşünün önünde, valinin ve konsolosların muhafızları -kavasları- yer almaktaydı. Bu ilk grubu, Propaganda Koleji'nin ve Lazaristlerin öğrencileri ve Frerleri izlemekteydi. Onların ardından, İzmir'deki “Les Soeurs de la Charite Okulu^{*}” ’nun 300 genç kızdan oluşan ve hepsi beyaz giymiş ve kendi bayraklarını taşıyan öğrencileri gelmekteydi. Hemen sonra, dini şarkılar okuyan bir koro, daha sonra, Katolik konsolosların dragomanları, Fransız Konsolosu, diğer konsoloslar ve

* College de la Providence

en arkada da valinin Monsenyör Mussabini için özel olarak görevlendirdiği bir müfreze asker tören kortejini izlemekteydi.

Kolejden çıkılınca, önce Gül Sokağı'ndan geçildi; sonra Lazaristlerin kilisesine ve iyiliksever hemşirelerin “Les Soeurs de la Charite Okulu”na, Santa Maria Kilisesi'ne ve en son da St. Polycarpe Kilisesi'ne gidildi. Bu törende her şey, düzen içinde geçti. Zaten Vali Sadık Paşa, bizzat, birkaç kere Frenk Caddesi'nden geçerek, durumun kontrol altında olması için, ilgililere gerekli emirleri vermişti. Bu tören, 27 Mayıs 1842 tarihinde, basın yoluyla, kamuoyuna duyuruldu (Beyru, 1992: 168, 214).

Törende görevli bir müfreze asker, İzmir'deki Fransız Konsolosu Vikont Ségur-Montaigne'e göre (Vikont Ségur-Montaigne'den aktaran Yaranga, 2000: 46), Osmanlı makamlarının bir taşkınlıktan korktukları için gelmemiştir; çünkü konsolos, 29 Mayıs 1842'de Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, kendisinin de izlediği töreni yazmakta ve törenin büyük bir dinginlik içinde yapıldığını, Hıristiyan olmayan halkın, Lazaristlere karşı saygılı, dikkatli ve iyi niyetli olduğunu yazmaktaydı. Lazaristlere karşı düşmanca bir tavır almak şöyle dursun; alayın geçiş yolu üzerindeki evlerin Katoliklere ait olmamakla beraber, çiçeklerle bezenmiş olması, Lazaristlere karşı beslenen iyi duyguları ifade etmekteydi. Bu törende konsoloslar, deniz subayları, tüccarlar, bütün Frenk halkı ve İzmir'in Paşa'sı da vardı. Müslümanlar ve Rumlar, burada bir aradaydı ve Türk askerleri ve Paşa'nın varlığı, Osmanlı yönetiminin İzmir'deki Avrupalı vatandaşlara verdiği önemi göstermekteydi.

Hıristiyan olsun-olmasın, o gün, herkes, “Şaraplı Ekmek Yortusu”nu yaşadı. Bu yortu, bir mahallenin değil, sanki tüm İzmir'in bayramıydı. Lazaristlerin bu tören alayı, bu kentte Ramazan'ın, Şaraplı Ekmek Yortusu'ndan daha önemli olmadığını göstermekteydi. Lazaristler, Hıristiyan dini aracılığıyla, Avrupa'nın varlığını güçlendirmekteydiler. Bütün İzmirliilerin ilgisini, bir Hıristiyan bayramı üzerine çekmek, aynı zamanda İzmirliileri Avrupalılarla ilgilenmeye çağırarak demektir (Yaranga, 2000: 46). İşte, Propaganda Koleji'nin ve İzmir'deki Katolik Fransa'nın en önemli temsilcisi olan Lazaristler, bunu başardılar.

1843 yılında Propaganda Koleji'nde 4 sınıf ve 300 öğrenci vardı. Okul, 1845'te 80 öğrenciye sahipti. Bir yıl sonra, öğrenci sayısı 150'ye çıktı. Yatılı ve

gündüzlü olan okulun öğrenci sayısı artışa geçti ve okula her millettten öğrenci kabul edildi. Yenilenmiş olan okula Türk yönetimi de ilgi gösterdi. Osmanlı askeri ve sivil yöneticileri, okula ziyaretler yapıp, Lazaristleri Türk bayram ve dini günlerine davet ettiler. 1848’de, okulun 7 Frer rahip öğretmeni ve 350 öğrencisi varken, bir Osmanlı subayı, oğlunu okula teslim ederek, “İşte oğlum; ona, kendi öğrencilerinize davrandığınız gibi davranın; onu bir Fransız yapın.” dedi (Roche, 1986: 237-239).

1850 yılında Lamartine, Lazarist Papazlar tarafından yönetilen Propaganda Koleji’ndeki ödül dağıtma törenine çağrıldı. Öğrenci François Corsi, Lamartine’e, mükemmel bir Fransızca ile hoş geldiniz söylevi verdi. Bu söylevde Corsi, bütün öğrencilerin, bu kadar seçkin bir insanın, kendilerini ödüllendirmeye ve çalışmalarında gösterdikleri gelişimi dinlemeye gelişini unutmayacaklarını belirtti (Yaranga, 2000: 48-49).

Lamartine de, yanıt konuşmasında, Lazaristler’e övgüler yöneltti ve yardımdan sonra, Lazaristlerin Avrupa dillerini öğretmelerinin, onların birinci görevi olduğunu belirtti (Lamartine’den aktaran Yaranga, 2000: 49):

Eğer burada bulunmasalardı, daha rahatça övebileceğim Lazarist hocalarımız*, kendilerini, Avrupa dillerinin burada, Asya dillerinin de bizde, halk arasında yaygınlaşmasına adanmışlardır. Politik olduğu kadar dinsel, dinsel olduğu kadar ulusal olan bu kurum, dünyayı tutkularıyla ve tartışmalarıyla karıştırmıyor. Doğu’yu uygarlaştırma doğrultusundaki alçak gönüllü havariliğini, sessiz sedasız, entrikasız bir biçimde gerçekleştiriyor.

Lamartine’in belirttiği gibi, Propaganda Koleji’ni yöneten Lazarist din adamları, politik bir rol oynamaktaydılar. Çünkü diller, halk arasındaki birliğin aracıydı. Fakat Fransızca öğrenen İzmirliilerin sayısının, Türkçe öğrenen Parislilerinkinden fazla olduğu kesindi. Bu birlik, tek yönlüydü. Dil aracılığıyla Türkler, Ermeniler veya Rumlar, Fransızlarla birleşmekteydiler; ama bunun tersi olmamaktaydı. Lazaristler, Fransızca öğreterek halkların birleşmesinden çok, Fransa’nın İzmir’deki varlığına katkı sağlamaktaydılar. Lazarist Koleji (Propaganda Koleji) hocaları, manevi etkileriyle siyasal, kültürel araçlar olan diller ile, Avrupa’nın İzmir’de önemli bir rol oynamasını sağlamaktaydılar (Yaranga, 2000: 49).

* Anlaşıldığı üzere okulda Frer rahipleri eğitim vermekle beraber, yönetim Lazaristlerde olduğundan, Lamartine, okuldaki tüm eğitimcilere Lazarist olarak bakmaktadır.

Lamartine'in, okulu ziyaretinden 3 yıl sonra, 1853'te, Frerler Lazaristlerle anlaşamayıp, Propaganda Koleji'nden ayrıldılar (Roche, 1986: 238-239).

Bundan 20 yıl sonra, 1873'te, Propaganda Koleji'nin 70 öğrencisi vardı. Burada uygulanan eğitim yöntemi ve dersler, Fransa'daki sekunder (orta kısım öğretim) okuluyla aynıydı. Okulun giderlerinin bir bölümü, öğrencilerden alınan ücretlerden, bir bölümü de Fransa'nın sürekli gönderdiği yardımdan karşılanmaktaydı. Propaganda Koleji de "Freres Ignorantin Okulu"'na yıllık olarak para vermekteydi (Scherzer, 2001: 40).

1880 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, İzmir'deki mekteplerin en büyükleri olarak, İslam Rüşdiyesi ve Evangeliki Okulu'yla beraber, "Propaganda" adlı Fransız mektebi de sayılmaktaydı. Propaganda Mektebi'nin bu tarihte özel bir felsefe dershanesi ile 15.000 kitabı içeren bir kütüphanesi vardı (AVS, 1297: 88).

Propaganda Koleji, 1886 yılında fiziki olarak, harap bir durumdaydı. Bu yüzden aynı tarihte, Saint Vincent de Paul cemaati için, Fransa Devleti'nin himayesinde olarak, bundan önce, İzmir'de kurulmuş olan "Lazarist" adlı mektebin harap olması nedeniyle, yeniden inşa edilmesine ruhsat isteği... Osmanlı yönetimine iletilmişti (BOA İ MMS 82/3522, 1303: 1).

Gerekli bürokratik yazışma ve işlemlerin yapılmasından sonra durum, Sadrazam Kamil Paşa tarafından, saraya arz edildi. Okulun tekrar inşa edilmesi için gerekli padişah izni ise, 1 gün sonra, 18 Ocak 1886'da çıktı (BOA İ MMS 82/3522, 1303: 1).

Propaganda Koleji'nin ödül dağıtma törenleri İzmir basınında yer bulmakta ve bu törenlere zaman zaman devlet erkani da katılmaktaydı. Örneğin; 13 Temmuz 1887 tarihli Hizmet Gazetesi'nde mektebin ödül dağıtma törenine Vilayet Valisi Nazif Paşa ile beraber, bütün konsolosların katıldığı ve törenin gayet iyi bir şekilde geçtiği yazmaktadır (Hizmet Sayı 68, 1887: 2).

Okulun bir diğer ödül dağıtma töreni, 10 Temmuz 1892'de, şehrin ileri gelenlerinin de katılımıyla, şaşıklı bir şekilde yapıldı (Hizmet Sayı 568, 1892: 1).

Propaganda Mektebi'nde, 1891 yılında 5 öğretmen hizmet vermekte ve 185 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1307: 278).

Rougon (1892: 44), Propaganda Koleji'ni, "İzmir'deki Lazarist okulu" olarak betimler ve yukarıda verdiğimiz bilgileri doğrularcasına, okulun önce

Picpüsyenlerin, sonra Lazaristlerin hakimiyetinde eğitim verdiğini belirtir. Propaganda Koleji, Fransız liseleri ayarında eğitim vermekteydi. Burada öğrenciler, Fransa'daki lise bitirme sınavını geçebilecek düzeyde yetiştirilmekteydiler. Rougon (1892: 44), eserinde, okulda Edebiyat ve bilimsel alandaki dersler için 2; Resim, Müzik ve dil dersleri için de 5 öğretmenin çalıştığını ve okulda 102 öğrenciye eğitim hizmeti verildiğini belirtmektedir.

Cuinet (1894: 458-461), 1891-1892 eğitim-öğretim yılında okulda 103 öğrencinin bulunduğunu ve bu öğrencilerin hepsinin de erkek olduğunu yazmaktadır. Okulda, 1890 yılına kadar Fransızca'dan başka Rumca da öğretilmekteydi. Daha sonra Rumca kaldırıldı. Okulun küçük bir gözlemevi vardı. Lazaristler tarafından yönetilen bu okula, her milletten, gündüzlü ve yatılı öğrenciler kabul edilmekteydi (Cuinet, 1894: 458).

Fransız kolejleriyle aynı programı takip eden Propaganda Koleji'nde 1891-1892* eğitim-öğretim yılında okuyan öğrencilerin milliyetleri ve sayıları şöyleydi (Cuinet, 1894: 458-459):

Osmanlı.....	21	Amerikalı.....	2
Fransız.....	18	İspanyol.....	2
Yunan.....	13	Alman.....	1
İtalyan.....	25	Hollandalı.....	1
İngiliz.....	1	İranlı.....	1
Avusturyalı.....	11	Romen.....	1
Rus.....	3	Arap.....	-
İsviçreli.....	3	Belçikalı.....	-

TOPLAM: 103

Anlaşıldığı üzere, İtalyanlardan sonra, Propaganda Koleji'ne, en fazla Osmanlı uyruklu öğrenciler devam etmekteydi. Kolejin hamisi olan Fransa'nın, uyruğu bulunan 18 öğrenci, burada eğitim görmekteydi. Fakat Osmanlı uyruğu olan öğrencilerin önemli bir bölümünün gayrimüslim olduğu düşünülebilir. Çünkü "Helléne" olarak gösterilen 13 Yunan öğrenci, muhtemelen, İzmir'deki Yunan uyruklu Rumlardır ki; 1890 yılına kadar kolejde Rumca'nın ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Propaganda Koleji, 19. yüzyılın sonunda, İzmir'deki en önemli Fransız okullarından biriydi (Beyru, 2000: 312).

* AVS'deki (1307: 278) 185 öğrenci, 1890-1891 eğitim-öğretim yılına ait olmalıdır.

Okulun 1912 yılında, 147 öğrencisi vardı. Klasik ve modern eğitim anlayışına sahip olan bu okulun öğrencileri, lise bitirme sınavına hazırlanmaktaydılar ve okulun öğrencilerinden lise bitirme sınavını -bakaloryayı- 1911’de 4, 1912’de de 1 öğrenci geçti. 1912’de İzmir’de, kolejde bulunan, ayrıca da okulu yöneten 20 Lazaristten 8’i yabancıydı (Pernot, 1912: 257).

1920 yılında, Frenk Caddesi’ndeki Propaganda Okulu’nun müdürü, Bay Pulie idi. Okulun, bu tarihte 12 sınıfı, 25 öğretmeni ve 185 öğrencisi vardı (Mihail, 1998: 32).

3.6.2. Ecoles des Frères de la Doctrine Chrétienne

Frerleri tanımak için, “De la Salle”ı tanımak gerekir. 1651 yılında Fransa’nın Raims şehrinde doğan “De la Salle”, zengin bir aileden gelmekteydi. Kendisi, kilisenin hizmetine girdi. Halkın cahilliği ve yoksulluğundan etkilenerek, kendini eğitime adadı. Daha 28 yaşında, genç bir rahip iken, fakir erkek çocuklarını etrafına toplayarak, “eğitim konusunda eğitim” vermekteydi. İşte Frerlerin ilkleri, eğitim hizmetine böyle başladılar. Papaz olmadılar; çünkü papazlık, başka yerlere atanma riski taşımaktaydı. Fransa’da başlayan bu hareket, bugün, 80 ülkede 1 milyondan fazla öğrenciye hitap eden bir zincire dönüştü. Kardeş, birader anlamına gelen “Frer” kelimesi, eğitim veren rahiplerin birbirlerine hitabı oldu. İşte, Hıristiyanlığın Katolik mezhebine mensup olan Lazaristler, İzmir’de sahip oldukları okula* o dönemde, Fransa’da yaygın olan Jean Baptise de la Salle’ın yandaşlarını çağırdılar (Kahveci ve Altınışık, 2001: 91).

Böylece, Nisan 1841’de, İzmir’deki Lazaristler ile Fransa’dan gelen Frères des Ecoles Chrétiennes rahipleri arasında bir sözleşme imzalandı. Frerler, aynı yıl, Lazaristlerin yerine geçtiler (Roche, 1986: 238-239). İlk gelen Frerler, 5 kişiydiler (Kahveci ve Altınışık, 2001: 91).

1848’de 7 Frer rahip öğretmen, İzmir’deki Lazarist okulu olan Propaganda Koleji’nde eğitim vermekteydi. Fakat 1853 yılında Lazaristler ile Frerler anlaşamayıp ayrıldılar. Bu ayrılma, artık Frerlerin, Lazaristlerin kaynaklarından faydalanamayacakları anlamına gelmekteydi. Frerlere, Fransa da para vermemekteydi. İzmir’de bulunan Capusen ve Reforme rahipleri, Frerlere mobilya,

* Bu okul daha önce belirtildiği gibi, Propaganda Koleji idi.

eşya ve yiyecek vererek yer gösterdiler. İzmir Katoliklerinin dini lideri olan Mussabini de onlara yardım edip, Frerlere 6.700 Franklık kaynak sağladı. Lion'daki "Propagasyon" da Frerlere 8.000 Frank verdi (Roche, 1986: 238-239).

İleriki tarihlerde Frerlerin İzmir'de okullaşmalarını hızlandırmaları, durumlarını düzelttiklerini göstermektedir. Modernleşme sürecinde İzmir'de bulunan Frer okulları şunlardı:

3.6.2.1. Saint Joseph Koleji

Frerler, 1872 yılında uzunluğu 40 m, genişliği 28 m olan; bir taraftan Gül Sokağı'na, diğer taraftan Tiyatro Sokağı'na bakan bir arsa satın aldılar. Frerlerin müdürleri, Paris'teki merkeze, "Şehrin en merkezi, en burjuva ve en sakin mahallesidir." diye yazdı. Orada, kendi okullarını eski bir binada açtılar. 1922 yangınından sonra, İzmir'in imarı tamamen değiştiğinden, tabii ki, o zamanki Gül Sokağı'nın yerini tespit etmek zordur. Fakat arsanın Cumhuriyet Meydanı ile Montrö Meydanı arasında olduğu ve okulun, Fuar Kapısı'ndan denize daha yakın olduğu söylenebilir (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1).

1879 yılının 7 Eylül sabahı, İzmir'deki Katolik Kilisesi tarafından, İzmir'de Gül Sokağı üzerinde yapımı kararlaştırılan "Frerler Okulu" nun temeli atıldı ve Mgr. Timoni tarafından temele ilk taş kondu. İnşaatın süreceği öngörülen 1 yıllık süre içinde, derslerin St. Roche Hastanesi -ki bu tarihte güçsüzler yurdu olan kurumdurebinaları içinde yürütülmesine karar verildi. İşte burada inşa edilen bina, "College Saint-Joseph" diye adlandırılacaktı (Beyru, 2000: 311). Çünkü Frerler Okula, İsa'ya bakıp, onu büyüten, ona babalık eden Saint-Joseph'in ismini verdiler (Kahveci ve Altınışik, 2001: 92).

Böylece, 1880 yılında eski okul, yeni Saint-Joseph binasına taşındı ve eğitim-öğretime burada başlandı (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1).

Rougon (1892: 45), Saint Joseph'in 1881 yılında açıldığını, Pernot (1912: 257) ise 1880'de kurulduğunu yazmaktadır.

Saint Joseph'de ailelerin isteğine bağlı olarak; İngilizce, İtalyanca ve Türkçe dersleri verilmekteydi. Bu okulda yatılı, yarı-yatılı ve gündüzlü öğrenciler eğitim görmekteydi (Rougon, 1892: 45). Rougon (1892: 45), bu okulda 21 öğretmenin, 144 öğrenciye eğitim verdiğini belirtmektedir.

1892’de, ücretli bir okul olan ve programı Fransa’daki kolejlerin bir benzeri olan Saint-Joseph’e devam eden 130 öğrencinin milliyetlere göre ayrımı şöyleydi (Cuinet, 1894: 458-459):

Osmanlı.....	35	Amerikalı.....	-
Fransız.....	32	İspanyol.....	3
Yunan.....	22	Alman.....	2
İtalyan.....	20	Hollandalı.....	-
İngiliz.....	7	İranlı.....	-
Avusturyalı.....	7	Romen.....	-
Rus.....	-	Arap.....	1
İsviçreli.....	-	Belçikalı.....	1

TOPLAM: 130

Anlaşıldığı üzere, okula en fazla, Osmanlı öğrencileri devam etmekteydi. Fakat burada dikkati çeken nokta, okula Fransız öğrencilerin ilgisidir. Fransızlar, sayı açısından, okula devam eden ikinci millet statüsündeydi.

Frer okulları içinde en fazla Fransız öğrencinin, 1892 yılı itibariyle, Saint Joseph Koleji’ne devam ettiği görülmektedir (Cuinet, 1894: 459). Dikkati çeken bir diğer nokta da -belirttiğimiz üzere- Frer Okulları’nın ücretsiz olmasına rağmen, Saint Joseph’in paralı oluşuydu.

Aydın Vilayeti Salnamesi’ne göre (1312: 159), 1894 yılında Gül Sokağı’nda bulunan ve Osmanlı yönetimine göre ibtidai derecesinde bir Fransız erkek okulu olan Saint Joseph’e 630 öğrenci devam etmekteydi. Oysa sadece Saint Joseph içinde ilk ve orta öğretimi barındırmakta; İzmir’deki diğer Frer okulları, ilköğretim derecesinde eğitim vermekteydi (Rougon, 1892: 45; Pernot, 1912: 257-258).

20. yüzyılın başında, Saint Joseph Koleji’nin 215 öğrencisi vardı. Karşıyaka ve Bornova’daki şubeleriyle beraber, bu koleje toplam 365 öğrenci devam etmekteydi (Beyru, 2000: 311).

1912 yılında modern bir ortaöğretime sahip olan Saint Joseph’te, bir de ticaret eğitiminin olduğunu görmekteyiz. Bu sınıf 3 seneydi ve programı, Paris’in üst derece okullarına denkti. Öğrenciler, Fransız sınav jürisi önünde sınavı geçtikten sonra, “ticaret diplomaları”nı almaktaydılar (Pernot, 1912: 257-258).

Saint Joseph’teki öğrenciler, bacaloryaya (lise bitirme sınavına) hazırlanmaktaydılar. Bu kolejde, 1912’de, 246 öğrenci vardı ve burada Türkçe,

Rumca, Ermenice, İngilizce ve Almanca dersleri okutulmaktaydı. Okulda bir de Fransızca hazırlık sınıfı vardı (Pernot, 1912: 257-258).

Bugün de faal olan Saint Joseph'in günümüze kadar geçirdiği değişiklikleri görmek, bu okulu anlamamıza daha çok yardımcı olacaktır.

I. Dünya Savaşı, İzmir'deki Frer Okulları'nın kapatılmasına neden oldu. 1915'te hükümetin emriyle Frerler, Türkiye'den ayrılıp, Fransa'ya döndüler. Saint Joseph Koleji, bir Türk okulu olarak, eğitimine devam etti. Savaş bittiğinde, 1918'de, Frerlere binaları geri verildi. 5 Mart 1919'da Saint Joseph'in bazı sınıfları açıldı. 22 Eylül 1922'de, İzmir yanmaya başladığında, Saint Joseph Lisesi bir enkaza dönüştü; yangın çatıdan başladı, yatakhanelere sıçradı ve tüm binayı sardı. İzmir'in, yanan 250.000 dönümünün içinde, Saint Joseph de vardı. Frerler, 8 gün körfezde demirlenmiş Jean-Bart Fransız Kruvazör'ünde kaldılar. Yangın söndürülünce de, karaya çıktılar. Saint Joseph'i, Alsancak'taki Saint-André Okulu'na taşıdılar. 100 öğrenciyle ilk ve orta sınıflarını açtılar. Alsancak'taki binalar, Gül Sokağı'ndakilerle kıyaslanamayacak derecede küçük ve gösterişsizdi. 1923, 1933, 1956, 1987, 1991-1993 yıllarında yapılan inşaat ve tadilatlar sonucu, Saint Joseph Lisesi, 1998 yılında, bugünkü görünümüne kavuştu (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1-2).

Eğitim-öğretim açısından bakıldığında, Saint Joseph'in ilkokul kısmında 1931 yılında sadece yabancı çocukların kaldığı görülmektedir. Çünkü kanun, Türk çocuklarının ilköğretimlerini, Türk okullarında yapmalarını gerektirmekteydi. Fakat Saint Joseph, 1932 yılında, hazırlık sınıfları açarak, yeni duruma kendini uyarladı. 1950'ye kadar burada başlıca eğitim-öğretim etkinlikleri, ticaret ve bankacılık olarak, şehrin ihtiyaçlarına göre uygulanmaktaydı. Öğrencilere Muhasebe, Ticari Yazışma, Daktilo, Steno, Kaligrafi ve henüz resmi programlara girmemiş İngilizce dersleri verilmekteydi (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 2).

1960'ların başında yine hazırlık sınıfına sahip olan ve müdürü de Joseph Schueller olan Saint Joseph'in kütüphanesinde, 900'ü yabancı dilde, 540'ı Türkçe olmak üzere, 1440 kitap vardı. Bu dönemde, resmi ortaokullara denkliği onaylanmış olan Saint Joseph'te 249 erkek öğrenci vardı (Özel Okullar Rehberi, 1964: 150).

1978'de, okul, karma oldu ve hazırlık sınıfına kızların kaydı yapıldı. Lise sınıflarını açabilmek için, 1939'da hükümete başvuran Saint Joseph, bu isteğine ancak, 1987 yılında ulaşabildi ve okulun adı "Saint Joseph Ortaokulu"ndan, "Saint

Joseph Lisesi”ne çevrildi. 8 yıllık kesintisiz ilköğretim kanunu, öğrenci sayısını düşürdü. 2001 yılında okulun öğrenci sayısı tekrar arttı. Okul, 1 sene hazırlık, 3 veya 4 sene de lise sınıflarına sahip oldu. Öğrencilerin ilk kayıtları, Fransızca bilmeyenler için Lise Hazırlık, ilköğretimde yeteri kadar Fransızca öğrenenler için de lise birinci sınıfa yapılmaktaydı (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 2).

Bugün Lübnan, Mısır, Ürdün, İsrail ve Türkiye'nin de dahil olduğu Frer Grubu'nun sorumlusu, Beyrut'ta ikamet etmektedir. Fakat İzmir Saint Joseph Lisesi, daha çok, Fransa'ya bağlıdır. Saint Joseph Lisesi'nin; Fransız Hükümeti'yle, eğitim sistemi, pedagoji ve öğretmen gönderilmesi açısından ilişkisi vardır. Tabii ki okul, şu anda Türk Milli Eğitimi'ne ve kanunlarına tabidir. Okul binalarının sahipleri, “La Sallienler (La Salle Yandaşları)”dır.

Bu okulun mezunları arasında, İzmir Büyükşehir Belediye Eski Başkanı Merhum Ahmet Piriştina, Arkas Şirketleri Grubu Sahibi Lucien Arkas ve Paris Büyükelçiliği, New York Başkonsolosluğu, Venezuela Büyükelçiliği, Telaviv Başkonsolosluğu yapmış olan kişiler vardır (Kahveci ve Altınışık, 2001: 91-94). Bugün, spor ve sanat faaliyetleriyle bilimsel ve kültürel faaliyetlere önem veren; Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Eylül 2005'ten itibaren İtalyanca da öğretilen ve öğrencilerinin yaklaşık olarak %30'u Galatasaray Üniversitesi'ne giren İzmir Özel Saint Joseph Fransız Lisesi'nin temel amacı, “en az iki yabancı dili kültürleriyle beraber tanıyan ve kendi kültürümüzle yoğrulabilen, sosyal ilişkileri güçlü dünya vatandaşları yetiştirmek” olarak ifade edilmektedir (İzmir Özel Saint Joseph Fransız Lisesi Tanıtım Broşürü ve 22.05.2008 tarihinde okulun Türk Müdür Yardımcısı Ali Ak ile yapılan görüşme).

3.6.2.2. Saint Jean Mektebi

Ücretsiz olan bu okul, 1841 yılında kuruldu. İlköğretim derecesindeki bu okulun eğitiminde, Fransızca esas alınmaktaydı. Burada, Rumca için özel bir yer ayrılmıştı (Rougon, 1892: 45).

Kurulduğu tarihten itibaren çok sayıda erkek öğrenciye parasız eğitim veren mektep, 1873 yılı itibariyle, varlığını Propaganda fonundan aldığı yıllık katkıya ve Fransız Hükümeti'nin sağladığı desteğe borçluydu (Scherzer, 2001: 40).

Rougon (1892: 45), Saint Jean Mektebi'nde 6 öğretmen, 263 öğrenciye eğitim verdiğini belirtmektedir. Cuinet'e (1894: 459) göre ise, tamamlanmamış bir programda eğitim veren Saint Jean Mektebi'nde okuyan 252 öğrencinin milliyetleri şöyleydi:

Osmanlı.....	94	İtalyan.....	39
Fransız.....	30	İngiliz.....	2
<u>Yunan.....</u>	<u>64</u>	<u>Avusturyalı.....</u>	<u>23</u>
TOPLAM: 252			

Buradan da anlaşıldığı gibi, Saint Jean Mektebi'ne en fazla Osmanlı uyruklu öğrenciler devam etmekteydi ki; Frer Okulları içinde en fazla Osmanlı öğrencisinin devam ettiği okul, Saint Jean Mektebi'ydi (Cuinet, 1894: 459).

Okul, 1912 yılında da ücretsiz ilköğretim hizmeti vermekteydi. Bu tarihte, okulun, 208 öğrencisi vardı (Pernot, 1912: 258).

I. Dünya Savaşı nedeniyle Frerler, Türkiye'den ayrılınca, okul, eğitimine ara verdi. Savaşın sonra tekrar açılan okul, bu kez; 22 Eylül 1922 tarihli İzmir yangınında kül oldu (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1).

3.6.2.3. Saint André Mektebi ve Çıraklık Okulu

Saint André Mektebi de Saint Jean Okulu gibi, tamamlanmamış bir programla eğitim vermekteydi (Cuinet, 1894: 459). Okul, Pointe, Punta-Alsancak Mahallesi'ndeydi (Rougon, 1892: 45). Saint André Mektebi'ne bağlı Çıraklık Okulu "Ecole des Métiers" ise, Cuinet'e (1894: 459) göre 1880 yılında; Rougon'a (1892: 45) göre de 1888 yılında kuruldu.

Çıraklık Okulu, Allioti Bulvarı'na yerleştirilmişti (Cuinet, 1894: 459). Bu durum, iki okulun da aynı bulvarda olduğunu göstermektedir. Okulun atölyelerinde öğrenciler, meslek eğitimi almaktaydılar. Gerek Saint André Mektebi, gerekse Çıraklık Okulu, ilköğretim düzeyindeydi. Buralarda verilen eğitimin temeli de Fransızca'ydı. Bu okullarda, Rumca için ayrı birer yer vardı (Rougon, 1892: 45). Rougon'un (1892: 45) verdiği bilgilere göre, okulların öğretmen ve öğrenci sayıları şöyleydi:

	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci</u>
Saint André Mektebi	5	205
Çıraklık Mektebi	1	20

Cuinet (1894: 459), bu okullardaki öğrenci sayılarını ve bunların dağılımlarını milliyetlere göre şöyle belirtmektedir:

Tablo 11
Saint André Mektebi ve Çıraklık Mektebi'nin Milliyetlere Göre Öğrenci Sayıları

Milliyet	Saint André Mektebi	Çıraklık Mektebi
Osmanlı	70	9
Fransız	14	-
Yunanlı	14	2
İtalyan	50	4
İngiliz	8	-
Avusturyalı	-	4
Alman	4	-
TOPLAM	160	19

Görüldüğü gibi; gerek Saint André Mektebi'ne, gerekse Çıraklık Okulu'na en fazla Osmanlı uyruklu öğrenciler devam etmektedir. İtalyan öğrencilerin ise, Frer Okulları içinde en fazla Saint André 'yi tercih ettikleri görülmektedir (Cuinet, 1894: 459).

1894 yılında Punta'daki Saint André Fransız İbtidai Erkek Okulu'nda 260, yine Punta'daki Fransız İbtidai Erkek San'at Mektebi'nde -Çıraklık Okulu'nda- 40 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1312: 159).

1912 yılında, Punto'da, Frerlerin yine iki okulları vardı. Bu okullar, eski ve rahat olmayan binadaydılar. Bu iki okulda da temel eğitim, iyi bir şekilde ve Fransızca olarak verilmekteydi. Bu okullardan ücretli olanında 102, ücretsiz olanında da 186 öğrenci vardı (Pernot, 1912: 258). Bu okulların Saint André Mektebi ve Çıraklık Mektebi oldukları muhtemeldir. Fakat kaynakta adları geçmediğinden, kesin olarak bunları isimlendirmek, yanlış olur.

Ancak burada önemli olan nokta, parasız eğitimi amaçlayan Frerlerin Saint Joseph'ten sonra, Alsancak'taki bir okullarının da paralı oluşudur. I. Dünya Savaşı yıllarında Saint André ve Çıraklık Mektebi kapalı kaldı. Savaştan sonra, Alsancak'ta bir Frer Okulu açıldı.* 1922'deki İzmir yangınında Punta'daki Saint André Çıraklık

* Kaynakta Saint André Mektebi ve Çıraklık Mektebi tek bir okulmuş gibi verilmektedir. Bu yüzden bu kaynaktan yaptığımız alıntıyı, aynen kaynakta yazdığı şekliyle veriyoruz.

Okulu, sağlam kaldı. Savaş sırasında Saint Joseph Koleji yandığından, bu kolej, Alsacak'taki Saint André Okulu'na taşındı. İşte bu okul ve arsası, yapılan bazı değişikliklerle bugün, İzmir Özel Saint Joseph Fransız Lisesi olarak kullanılmaktadır (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1-2).

3.6.2.4. Ecole de Cordélio

Karşıyaka Okulu, 1889 yılında açıldı. Bu okul, ilköğretim seviyesinde ve Fransızca'yı esas alarak eğitim vermekteydi. Diğer Frer ilköğretim okullarında olduğu gibi, burada da Rumca için ayrı bir yer vardı (Rougon, 1892: 45). Rougon (1892: 45), bu okulda 2 öğretmenin 58 öğrenciyi eğitim verdiğini belirtmektedir.

Karşıyaka'da okulun bir sınıfının paralı bir sınıfının da ücretsiz eğitim verdiğini belirten Cuinet (1894: 459), bu okuldaki 64 öğrencinin milliyetlere göre dağılımını şöyle vermektedir:

Osmanlı.....	31	İtalyan.....	5
Fransız.....	7	İngiliz.....	1
Yunan.....	17	Avusturyalı.....	3
TOPLAM: 64			

Görüldüğü gibi, bu okula en fazla Osmanlı tebaalı öğrenciler devam etmekte, ikinci sırayı da Yunan tebaalı öğrenciler almaktadır.

1912 yılında, Karşıyaka Okulu'nda ilköğretimin paralı olarak okutulduğu görülmektedir. Bu okulda bazı öğrenciler, bursluydu. Karşıyaka Okulu, iyi tutulmuş bir okuldu. Bu okul, İtalyanca ve İngilizce eğitim veren okullar inşa etmek için arsa aramaktaydı (Pernot, 1912: 258).

I. Dünya Savaşı sırasında kapalı kalan okul, savaştan sonra tekrar açıldı ve 1922'deki İzmir yangınından da kurtuldu (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1).

3.6.2.5. Succursale de Gueuz-Tépé

Bu kurum, 1901 yılının Eylül'ünde, Lazarist din adamı Fladelf'in, evini okul haline getirmesiyle kuruldu. Bu yapının, okul olarak açılması için ruhsatı yoktu. Fakat hane, Fransız kurumları listesine dahil edilmişti. 1902 yılında da hane, okul olarak kabul edildi (BOA DH MKT 477/27, 1320: 1-7).

1901 yılında açılan ve iyi bir okul olan Göztepe Okulu, ilköğretim derecesindeydi. Göztepe Okulu, Türkler tarafından tercih edilen, gözde bir okuldu. 1912 yılı itibariyle, 74 öğrencisi vardı (Pernot, 1912: 258). Okul, Lazarist din adamı

tarafından açılmasına rağmen, Pernot'un (1912: 258) verdiği bilgilere göre, bir Frer Okulu olmuştu. Zaten Frerler ve Lazaristler, dini olarak, aynı kaynaktan beslenmekteydiler.

I. Dünya Savaşı yıllarında kapalı kalan bu okul da, Karşıyaka Okulu gibi, 1922'deki İzmir yangınından kurtuldu (www. İzmirsj.k12.tr, 2005: 1).

Netice itibariyle, Rougon'un (1892: 45) verdiği bilgilere göre; İzmir'de, Frer Okulları'nda, 19. yüzyılın sonlarında, toplam 35 öğretmen ve 690 öğrenci vardı.

Cuinet ise (1894: 459), bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısını 625 olarak vermektedir. Tabii ki, bu sayılara, 1901 yılında Göztepe'de açılan Frer Okulu'ndaki 74 öğrenci dahil değildir.

3.6.3. Dames de Sion Okulları

Fransa'da halk arasında "Dames de Sion" olarak anılan bu rahibelerin bağlı oldukları cemiyet "Congregation des Soeurs de Notre Dames de Sion", 1842 veya 1843 yılında, "Théodore Ratisbonne" adlı bir papaz tarafından kuruldu. Strasburglu bir Yahudi ailesinden olan Théodore genç yaşında Hıristiyan olmuş, Strasburg Katedrali'ne piskopos muavini tayin edilmişti. Cemiyeti, Kardeşi Alphonse'un Hıristiyanlığı kabul etmesinin bir hatırası olarak kurdu. Cemiyetin amacı, Yahudiler arasında Hıristiyanlığı yaymak ve Hıristiyanlığı kabul edenlere ilk dini terbiyeyi vermektir. Daha sonra, kızlar için yatılı okullar, öksüz yurtları ve fakir kızlar için iş atölyeleri açmak da Dames de Sion'un faaliyetleri arasında yer aldı.

Osmanlı topraklarında ilk kez İstanbul'da, 1856 yılında Pangaltı'nda okul açan Notre Dames de Sion, faaliyet alanını kısa zamanda geliştirerek, imparatorluğun önemli merkezlerinde olduğu gibi, İzmir'de de okullar açtı (Böke, 2001: 21-27).

İzmir'de açılan Dames de Sion Okulları şunlardı:

3.6.3.1. Pensionnat de Smyrne

Bu okulun açılış tarihi, 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde (1307: 278) ve Cuinet'te (1894: 460) 1875; Rougon'da (1892: 45) 1876 olarak geçmektedir.

Okul, İzmir Latinlerinin Arşveki* Mösyö Spaccapietre tarafından kuruldu. Spaccapietre, Dame de Sion yönetimine güvenmekteydi. Okulda ilk, orta ve yüksek düzeyde eğitim verilmekteydi (Cuinet, 1894: 460).

1891 tarihli AVS'de (1307: 278), İzmir Yatılı Okulu'nun 260 öğrenciye sahip olduğu ve Trassa Sokağı'nda bulunduğu yazmaktadır. Yani okul, Fransız Konsoloslugu'nun biraz uzağında, Fransız Hastanesi'ne gidilen yoldaydı. Okulun müdürü Mére Electra idi (Böke, 2001: 21).

Çok iyi eğitim veren ve yatılı olan bu okul, şehirdeki iyi ailelerin kızlarını çekmekteydi. Okulun verdiği ilköğretim diploması, 5 yıllık bir eğitimi kapsamaktaydı. İzmir Yatılı Okulu'nda verilen eğitimin temeli, Fransız Dili ve Edebiyatı'na dayanmaktaydı. Burada 8 rahibe ve 9 öğretmen eğitim vermekteydi. Ders programında Müzik, Rumca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Ermenice, Resim ve El İşi dersleri vardı (Rougon, 1892: 45-46).

Böke (2001: 21), elde ettiği bir kaynakta, İzmir Yatılı Okulu'nda sadece kızların değil, erkeklerin de eğitim gördüğünü ve 19. yüzyılın sonlarında bu okulda 30 "Soeur"ün 90 ile 100 arasındaki erkek ve kız öğrenciye eğitim verdiğinin yazılı olduğunu belirtmektedir.

Cuinet ise, eserinde (1894: 460-461), okula devam eden 96 öğrencinin hepsinin kız olduğunu, yine hepsinin de okula ücret ödediklerini belirtmektedir. Bu 96 öğrencinin, milliyetlere göre dağılımı ise şöyleydi (Cuinet, 1894: 460):

Osmanlı.....7	Ermeni.....8
Fransız.....36	Portekizli.....-
Yunan.....4	Alman.....-
İtalyan.....21	Hollandalı.....3
İngiliz.....4	İspanyol.....-
Avusturyalı.....9	Romen.....4
	Rus.....-
	TOPLAM: 96

Bu dağılımdan anlaşıldığı üzere, Dames de Sion'un Pensionnat de Smyrne'sine devam eden öğrencilerin büyük bölümü, yabancı uyrukluymuştu. Osmanlı yönetimi, bu okulu Fransız tebaasında bulunan rüşdiye derecesindeki bir kız okulu olarak tanımlamaktaydı (AVS, 1317: 159; 1326: 165).

* Başpiskopos, dini lider.

20. yüzyılın başlarında bu okulun genişletilmeye çalışıldığı görülmektedir. Çünkü İzmir’de Rum Yetimhanesi Sokağı’nda* Fransa Devleti tebaasından Dame de Sion Mari sorumluluğundaki mektebin papazı, bayan öğretmenler için mektebe 2 katlı bir bina ilave edileceğini beyan ederek, bu binanın inşasına izin verilmesi için müracaatta bulundu. Bunun üzerine, gereğinin yapılması ve usulünce resmi ruhsatın verilmesi için, gerekli sebepleri tam olarak belirten 29 Eylül 1911 tarihli evrak, İzmir Belediye İşleri Dairesi tarafından, Vilayet’e arz edildi. Henüz ruhsat verildiğine dair resmi bir tebliğ ulaşmamış olduğu halde, inşaata başlandığı, Bölge Çavuşluğu’ndan bildirilince, resmi ruhsat verilmesi yasaklandı (BOA DH İD 154/4, 1327: 1-2).

Ancak bu gibi resmi ruhsat verilmesi için yapılacak müracaatların muayene süresi zarfında, sonuca yaklaşıldığında, bürokratik işler çabuklaştırılmadığı zaman, ruhsat isteğine kabul edilmiş gözüyle bakılması, eski emir gereğiydi. Ayrıca, müracaat sebebiyle verilen izin, sonuca eklendiği halde, daima zorluklar çıktığı da bilinmekteydi. Bu yüzden, gerek Defter-i Hakani, gerekse Meclis-i İdare-i Vilayetçe bu konudaki talimatlara uyularak gerekli işlemlerin hızlandırılması konusu, 11 Ekim 1911’de, İzmir Belediye İşleri Dairesi’nden sorumlu Edhem tarafından Aydın Vilayeti İdare Meclisi’ne arz edildi (BOA DH İD 154/4, 1327: 1-2).

Konu, Vilayet İdare Meclisi’nde görüşüldü. Burada, inşaatın yapılmasında bir kusur olmadığının ve bina yapılacak yerin, sokakla ilişkisinin de bulunmadığının, İzmir’den bildirildiği dile getirildi. Mektep, hükümetçe tanınmış olmakla beraber, üzerine bina yapılacak arsa, sonradan satın alınarak, mektebe eklenmişti. Belediye Dairesi yazısında arsa ve resmi ruhsat verilmesi hakkındaki durum, tamamen belirtilmekteydi (BOA DH İD 154/4, 1327: 3).

Dahiliye Nezareti’nin 21 Kasım 1901 tarihli yazısına ekli defterde, hükümetçe resmen tanınmış Fransa tebaasından olan veya bu devlet tarafından himaye edilenlerin oluşturdukları eğitim ve mezhep binaları ve diğer benzer kurumların yazılı olduğu listede, İkinci Kordon’da Teşrikiye Caddesi’nde Mari Tebes Teodora ve Dame de Sion sorumluluğunda, Dame de Sion kaydı görülmekteydi. Ayrıca Nezaret’ten 4 Şubat 1902 tarih ve 196 numarasıyla kaleme alınan yazıda dahi, Fransa tebaasından olan veya Fransa tarafından himaye edilenlerin, İslam

* Aslında burası mahalleydi. Bkz. SERÇE, Erkan (2000). “İzmir Mahalleleri”, İzmir Kent Kültürü Dergisi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını [162-176].

mahallelerinden ayrı yerlerde eğitim; mezhep ve benzer mekanları inşa ya da var olan bu gibi kurumları tamir veya genişletmeleri için, Fransız Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne müracaat edildikten itibaren 6 ay geçtiği takdirde, hükümet, gerekli sebepler ile yazılı olarak itiraz etmediği zaman, kanunen, izin verilmiş gözüyle bakılacağı, bu defa da bu izin gereği, tüm muafiyet ve istisnalardan faydalanılacağı taahhüdünün senet kabul edildiği, Fransa Sefareti tarafından bildirilmekteydi. Zaten bu durum, Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla izne dönüştürülmüştü. Bahsi geçen bina arsasının sonradan satın alınarak mektebe eklendiği, İzmir Belediyesi yazısında görüldüğünden, gereğinin yapılması için harita ve diğer evrakların, Dahiliye Nezareti'ne gönderilmesine 17 Ekim 1911'de Aydın Vilayeti İdare Meclisi'nde karar verildi (BOA DH İD 154/4, 1327: 3).

Verilen karar doğrultusunda durum, 1 gün sonra, 18 Ekim 1911'de, Dahiliye Nezareti'ne bildirildi. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden de 26 Ekim 1911'de gerekli evrak Maarif Nezareti'ne gönderildi ve gereğinin yapılması istendi (BOA DH İD 117/18, 1327: 1).

Sonuç olarak, mektebin genişletilmesi çabası, bu okulun tam olarak Rum Yetimhanesi Mahallesi, Trassa Sokağı'nda, İkinci Kordon'da Teşrifîye Caddesi'nde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca papazın, ruhsat verilmeden inşaatı başlatması ve Osmanlı Devleti ile Fransa arasında varılan anlaşma, Osmanlı yönetiminin vereceği olumsuz bir kararın, bu gibi durumlarda pek etkili olamayacağını göstermektedir. Zaten anlaşıldığı üzere, Osmanlı yönetiminin konu hakkındaki herhangi bir gecikmesi, direkt olarak "ruhsat" anlamına gelmekteydi.

Notre Dames de Sion İzmir Yatılı Okulu'nda, 1912 yılında, öğrencilerin çok iyi bir durumda olduklarını ve öğrencilerin tüm imkanlarının sağlandığı görülmektedir. Bu tarihte, yatılı ve gündüzlü olarak hizmet veren okulun öğrencileri, liseye giriş sınavına hazırlanmaktaydılar. Okulda Fransızca, İngilizce, Almanca Rumca ve Ermenice öğretilmekteydi. Eğitim gören 110 öğrenciden 30'u bursluydu (Pernot, 1912: 259-260).

Rougon'un (1892: 45-46) verdiği bilgilere göre, 19. yüzyılın sonlarında okulda, bu dillere ilave olarak İtalyanca da öğretilmekteydi. Fakat ne 19. yüzyılın sonlarında, ne de 1912'de, bu okulda Osmanlıca, öğretilen diller arasındaydı.

3.6.3.2. Ecole de Cordélio

Rougon'a (1892: 46) göre, Dames de Sion'un Karşıyaka Mektebi'nde*, 2'si ücretli, 1'i ücretsiz olmak üzere 3 sınıf vardı. Buradaki 3 din görevlisi, öğretmenlerin kalitesinde eğitim vermekteydi.

Cuinet (1894: 460), Karşıyaka Mektebi'nde okuyan 50 öğrencinin de ücretsiz eğitim aldığını belirtmektedir. Bu öğrencilerin milliyetleri ise, şöyleydi (Cuinet, 1894: 460):

Osmanlı.....15	Ermeni.....5
Fransız.....2	Portekizli.....-
Yunan.....12	Alman.....-
İtalyan.....12	Hollandalı.....-
İngiliz.....1	İspanyol.....1
Avusturyalı.....2	Romen.....-
	Rus.....-

TOPLAM: 50

Burada dikkati çeken nokta, okula en fazla, Osmanlı öğrencilerinin devam etmekte oluşuydu. İkinci sırayı ise, Yunan ve İtalyan öğrenciler almaktaydı. Osmanlı tebaalılar içinde Rumların olduğu düşünüldüğünde, Yunan tebaalı öğrencilerin de Rum olduklarını kabul edersek, bu okula Rum kökenli öğrencilerin ilgi göstermekte olduğunu söyleyebiliriz.

1912'de, Dames de Sion'un Karşıyaka Okulu'nun ücretli bölümüne 82 öğrenci devam etmekteydi. Burada ilköğretim tamamen Fransızca'ydı ve öğrencilere ayrıca; İngilizce, Ermenice, Temizlik ve Dikiş de öğretilmekteydi. Öğrenciler liseye giriş sınavına hazırlanmaktaydılar (Pernot, 1912: 260).

Okulun ücretsiz bölümünde ise, sezona göre öğrenci sayısı, 50'den 70'e kadar çıkmaktaydı. Buradaki 15 küçük kız öğrenciye her sene -kıyafet verilmesi gibi-yardım yapılmaktaydı (Pernot, 1912: 260).

Karşıyaka Okulu'nda Cumhuriyet devrinde okumuş olan kız öğrenciler ile yapılmış olan görüşmeler, okulun eğitim felsefesi ve pedagojisi hakkında incelediğimiz döneme dair ipuçları vermektedir. Çünkü Dames de Sion Okulları'ndaki eğitim, diğer okullarda olduğu gibi, bir anda bıçak gibi kesilmiş veya tersine dönmüş bir eğitim olamaz; aksine, bazı değişiklikler olsa da, süreklilik arz eder.

* Böke (2001: 21), "Okulun 1894 tarihindeki varlığından emin olabiliriz." der; oysa görüldüğü üzere, 1892 tarihli eserde, okuldan bahsedilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, Böke'nin (2001: 22-27) okul mezunları ile yaptığı görüşmeler, bu kurumda verilen eğitim hakkındaki ipuçlarını, bizlere şöyle yansıtmaktadır:

Okulda, her sınıfın bir rengi vardı. Öğrenciler, bu renklerde birer kordon takmaktaydılar. Kesin olmamakla beraber; ana sınıfının rengi kırmızı-beyaz, 1. sınıfın kırmızı, 2. sınıfın yeşil, 3. sınıfın kavun-içi, 4. sınıfın mavi, 5. sınıfın “multicolor”; yani bütün renkleri ve son sınıfın da “violette”; yani mor idi. Bunlardan başka, genç kızlara görgü, yetenek ve dil derslerinin verildiği bir de “special” sınıfı vardı ki; onun rengi de beyazdı. Öğrenciler, normal günlerde lacivert poplin önlük giymekte ve beyaz yaka takmakta; özel günlerde ise, okulun armasını taşıyan bir şapka takmakta ve beyaz eldivenlerini giymekteydiler.

Okulda disiplin çok sıkıydı. Bir artistin fotoğrafını saklayan kız öğrencinin babasına durum, başrahibe tarafından iletilmişti. Babası da, kızına çok kızdı ve ceza olarak, öğrencinin kordonu geri alındı.

Öğrenciler yemek yerken, aralıksız sıralarda ve dimdik oturmak zorundaydılar. Öğrenci biraz kambur duracak olsa, rahibeler gelip, arkalarına vurmaktaydılar. Böylelikle, dik durma alışkanlığı (!) çocuklara kazandırılmaktaydı. Okulda, Fransızca dışında konuşmak, yasaktı. Her Türkçe kelimenin cezası 1 kuruştı. Küçük sınıfların büyük sınıflarla konuşması da yasaktı. Yemek yememek ya da seçmek, önemli bir suçtu. Okulun bahçesinde rahibelerin yetiştirdikleri sebze ve meyveleri koparmak yasaktı. Teneffüs zili çaldığında, sırayla ve sessizce dışarı çıkılır, yine aynı düzen ve sessizlik içerisinde sınıflara girilirdi.

Bunlarla beraber, binanın yerleri tahtaydı ve her gün cilalanırdı. Öğrenciler, okula girerken, ayakkabılarını çıkarıp, yanlarında getirdikleri ayakkabıları giyerlerdi. Çünkü sınıflar bile pırıl pırıl cilalıydı. Okulda Piyano ve Dans dersleri ayrı odalarda verilmekteydi. Okulda yeterince tarih bilgisinin verilmemesi ise, bir velinin, kızını okuldan alma sebebiydi.

“Special” sınıfına, dil öğrenmek için gelen ve yaşları büyük olan öğrenciler devam etmekteydiler. Öğrenciler, diplomalarını, Fransız Konsololuğu'ndan almaktaydılar.

Cumhuriyet devrinde, bu okulda eğitim görmüş kız öğrencilere din ve ibadet konusunda baskı yapılmamaktaydı. Müslümanların, okulun “chappelle”ine girmeleri

yasaktı. Tabii ki; 1924 yılında yayımlanan bir genelgede, yabancı okulların uyması gereken şartlar belirlenirken, “Dini esaslara dayalı eğitim ve din propagandası yapılmayacaktır.” ve 1925 yılında çıkarılan bir genelgede, “Okullarda her türlü din propagandası yasaktır; okullarda dini semboller bulunmayacaktır.” ve 1926 tarihli genelgede de, “Okul kiliselerine ibadet etmek için de olsa, yabancıların girmesine izin verilmeyecektir.” (Böke, 2001: 24-25) ibarelerinin bulunması etkili olmuş olmalıdır. Aksi durumda, yabancı okullar kanununda çok dikkatli davranan yeni rejimin, okulu kapatması içten bile değildi.

Bu açıdan bakıldığında, I. Dünya Savaşı öncesi gayet rahat olan ve Katolikliği yayma amacıyla bulunan Dames de Sion Okulları'nın, Cumhuriyet devrinde aynı hareket sahasının bulunmadığını görmekteyiz.

Zaten, 1928'de, okuldan 3 Türk öğretmenin keyfi olarak atılması, Maarif Vekaleti tarafından 3 Sör'ün ayrılmaya zorlanmasına ve bunların ayrılmaması üzerine de, Kasım 1928'de, okulun kapatılmasına neden oldu (Tutsak, 2002: 385).

1914-1919 ve 1922-1923 yılları arasında kapalı kalmış olan ve kütüphanesinde 250 tanesi Türk harfli, 1200 tanesi ecnebi dillerinden toplam 1450 kitap olan okul, son olarak, dini kıyafetlerin yasaklanması ve Fransızca okutulan dersler konusunda hükümetin müdahaleleri neticesinde, 1935'te, faaliyetlerine son verdi (Böke, 2001: 23-25).

Sonuç itibarıyla, burada uygulanan disiplin kurallarının eğitim pedagojisi ile hiç alakası olmadığını, hatta öğrencilerin psikolojilerini olumsuz şekilde etkileyecek derecede olduklarını söyleyebiliriz. Okulda neredeyse ders ve Fransızca dışında konuşmanın yasak olması ise, öğrenciler üzerinde büyük bir baskı oluşturuyor olmalıydı. Okulda tarih bilgisinin eksikliği de ortadaydı. Bununla beraber, okulun temiz olması, okulda Piyano ve Dans derslerinin verilmesi, özellikle 20. yüzyılın başlarında, okulun kız öğrencilerine yardım edilmesi, okulda yabancı dillerin ve Fransızca'nın öğretilmesi, bu kurumun olumlu yanlarıydı. Yine, Osmanlıca ve Türkçe'ye gereken önemin verilmemesi de önemli bir eksiklikti.

3.6.4. Soeurs de Charité Mektepleri (Filles de la Charité)

Aziz Vincent de Paul, Lazarist cemaatinin kurucusudur. Bu yüzden, Lazaristlere, “Vincentçiler” de denir. Aziz Vincent de Paul, bu teşkilatı 1625'te,

Paris'te, yoksul köylüleri din konusunda aydınlatmak ve köylerdeki gençlere papazlık eğitimi vermek için kurdu. Cemaat, 1632'de Papa VIII. Urbanus tarafından onaylanınca Vincent, Paris'teki Saint Lazarre Manastırı'na yerleşti. 1642'de, Roma'da, geçici olmamak koşuluyla bir tarikat evi kuruldu. Vincentçiler, 1816'da, ABD'ye giderek, ilk örgütlerini Missouri Eyaleti'nin, St. Louis şehrinde kurdular. Başka ülkelerde çok sayıda misyonu olan Vincentçiler, eğitim faaliyetlerine katıldılar. Hastane, hapisane, ordu gibi kurumlarda, rahiplik hizmeti verdiler (Şenocak, 2003: 248).

Lazaristler, Avrupa Türkiyesi'nde, Küçük Asya'da ve Çin'de de yayıldılar. Kafir ülkelerdeki misyonerlikle ilgilenen bu topluluk, hem Katolikliğe, hem de Fransa'ya hizmet etmekteydi (Yaranga, 2000: 45).

İşte, değişik kaynaklarda adları “Soeurs de Charité” , “Filles de Charité” ya da “Saint Vincent de Paul Tarikatı Rahibeleri” olarak geçen ve İzmir'de başta eğitim olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulunmuş olan bu örgüt, Lazaristler'e bağlı bir teşkilattı (Yaranga, 2000: 45-48; Rougon, 1892: 46-47; Cuinet, 1894: 460-461; Scherzer, 2001: 40; Pernot, 1912: 260-261).

3.6.4.1. Saint Vincent Kız Okulu (Bornova Okulu)

Maxime Du Camp, İzmir'de, Fransa'nın himayesi altında bulunan bir hastane ve birçok kilise bulunduğunu; fakat bu ülkenin en önemli, en dikkate değer kuruluşunun, Ermiş Vincent de Paul Tarikatı rahibelerinin yönettiği okul olduğunu belirtmektedir (Camp'dan aktaran Yaranga, 2000: 47).

Yine Camp'a göre, Ermiş Vincent de Paul Tarikatı rahibeleri, okullarına hiçbir ayırım yapmadan; Rumları, Türkleri, Yahudileri, Ermenileri kabul etmekte ve Hıristiyani bir kararlılıkla; onlara okuma-yazma, hesap, resim, tarih ve her çeşit el işini öğretmekteydiler. Rahibeler, şehirdeki hastalara, fakirlere yardım etmekte, onların dinden sapmış inançsız insanlar olduklarını unutup, onlarda sadece mutsuz insanlar görmekteydiler ve bunu, din değiştirmenin yasak olduğu bir yerde yapmaktaydılar. Vatanlarını bırakıp, İzmir'e gelmiş olan bu dindar kızların cesaret ve sevecenliğe sahip oldukları aşıkardı (Camp'tan aktaran Yaranga, 2000: 47).

Lazaristler ve özellikle de Ermiş Vincent de Paul Tarikatı rahibeleri, Avrupa'nın, daha doğrusu Fransa'nın İzmir'de yalnızca ekonomik değil, aynı

zamanda manevi bir etkiye sahip olduğunu da göstermekteydi. Şüphesiz, rahibeler için her şeyden önce, Hıristiyan olmak önemliydi. Fakat burada din ve millet bir sayıldığından, İzmir'deki hastalara, yoksullara yardım ettiklerinde, yardım veya tedavi ettikleri bu insanlar için -Türkler, Ermeniler, Yahudiler vb.- rahibeler, dinsel insanlar oldukları kadar, Fransızdılar da.

Rahibeler, din farkı gözetmeyerek, Frenklerin daha az olduğu mahallelere gitmekteydiler. Hıristiyanca bir özveri gösteren bu rahibeler, Avrupa'nın elçileriydi. Rumları, Türkleri, Yahudileri ve Ermenileri aynı okulda toplayarak, Fransız bayrağı altında birleştirmektedirler. Fransız gezgin Maxime du Camp, Vincent de Paul Tarikatı rahibelerinden Fransız olduklarını açıklamadan bahsedebilirdi; fakat Camp, bu okula Fransa'nın sahip olduğunu söyleyerek, vatandaşlarının İzmir'de bu kadar iyi bir yer edinmiş olmalarından gurur duyuyor olmalıydı.

Camp için, Fransız tüccarlarının ekonomik açıdan sahip oldukları önemle kentte estirdikleri Avrupa havası gibi, rahibeler de sahip oldukları Hıristiyan değerler ile Avrupa'nın manevi varlığını ortaya koymaktaydılar (Yaranga, 2000: 47).

Camp'ın bahsettiği Saint Vincent de Paul Tarikatı rahibelerinin bu okulu, 1848 yılında, "Saint Vincent" adıyla, Bornova'da, ilk önce koleralılar için hastane olarak kullanılmış olan kurumdu. Bu kurum sonradan; yatılılar, yarı-yatılılar ve gündüzlüler için bir okul oldu (Rougon, 1892: 46).

Camp'ın İzmir'e gelişinden kısa bir süre sonra, rahibelerin İzmir'de daha sağlam bir yere sahip oldukları ve bir okul daha açtıkları görülmektedir. Çünkü Lamartine, 25 Temmuz 1850'de, ödül dağıtım töreni için, rahibeler tarafından davet edildiğinde, onların 2 okulları olduğunu gördü. Bunlardan bir tanesi, dışarıdan gelen fakirlere, bir tanesi de evin içinde yaşayan Hıristiyan çocuklara açıktı. Okullardan biri yatılı, biri gündüzlüydü. Avrupa uygarlığının Doğu'daki misyonerleri olan rahibelerin evi, eğitimin yer aldığı salondur. Rahibeler, her sınıftaki çocuğu eğitmekte, çocuklara her düzeyde bilgi vermekteydiler. Lamartine için rahibeler; hem İncil'in, hem de Avrupa töresinin sözcüleriydi (Lamartine'den aktaran Yaranga, 2000: 48).

Camp'ın, Lamartine'in ve Rougon'un verdiği bilgilerden, Saint Vincent Okulu'nun, yoksullara kapısı açık olan ve yatılı kısmı da bulunan Bornova'daki okul

olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda diğer okul, sadece Hıristiyan çocuklara açık olan gündüzlü okuldur.

1873 yılında Saint Vincent Kız Okulu'nda 110-130 civarında öğrenci bulunmaktaydı. Bu okul ile beraber, birkaç yetimhane ve çocuk bakım evi de tarikat ve Fransa tarafından yeterince desteklenmekteydi (Scherzer, 2001: 40-41).

Rougon (1892: 47), 1892 tarihli eserinde, okulda 12 öğretmenin 157 öğrenciye eğitim verdiğini belirtmektedir. Cuinet'in 1894 tarihli eserinde verdiği bilgilere göre, bu okulda bulunan 148 öğrencinin milliyetlere göre dağılımı şöyleydi (Cuinet, 1894: 460-461):

Osmanlı.....	27	Ermeni.....	-
Fransız.....	16	Portekizli.....	9
Yunan.....	29	Alman.....	5
İtalyan.....	32	Hollandalı.....	12
İngiliz.....	9	İspanyol.....	-
Avusturyalı.....	9	Romen.....	-
		Rus.....	-

TOPLAM: 148

Bu verilerden anlaşıldığı üzere, okula devam eden öğrencilerin yaklaşık 1/3'ü Fransız ve İtalyan Katolikleriydi. Yine Yunan tebaalı Rumlar, İtalyanlardan sonra, okula en fazla devam eden millet statüsündeydiler. Okula en fazla öğrenci gönderen 3. millet statüsü ise, Osmanlılarındı. Tabii ki, Osmanlı tebaasının içerisinde de Rumların, önemli bir yekun oluşturduğunu düşünmek, herhalde yanlış olmaz.

1912'de Bornova'da bulunan bu kız okulunun, 69 öğrencisi vardı (Pernot, 1912: 261).

3.6.4.2. College de la Providence

Bu okul, fakir kızların eğitimi için, Saint Vincent de Paul rahibeleri tarafından kuruldu (Cuinet, 1894: 460). Okulun kuruluş tarihi Cuinet'e (1894: 460) göre 1833; Pernot'a göre (1912: 260) 1839'du. Rougon ise (1892: 46) 1842 yılında okulun tekrar ortaya çıktığını belirtmekteydi.

Okulun asıl kuruluş hikayesi ise şöyleydi (Roche, 1986: 236):

1839 yılında 7 tane Fransız rahibesi -Charite- Marsilya'dan gemiye binip, İzmir'e geldi. 2 tanesi, İzmir'den İstanbul'a geçti; 5'i de İzmir'de kaldı. Kalanlar, kızlar için küçük bir okul açtılar. Bu okul, 1842'de, 300 öğrenci ve 11 öğretmenle eğitim vermekteydi. Normal sınıfları da olan bu okul, kızlar için bir yetimhaneye;

aynı zamanda erkekler için de bir ilkokula sahipti. İşte bu yapı, “College de la Providence^{*}”tı.

Rougon (1892: 46-47), Filles de la Charité’nin İzmir’deki temel kurumu olan ve bağımsız sınıfları bulunan Providence’ın kızlar için yetimhane, erkekler için ise okul görevi gördüğünü ve kurumda 22 öğretmenin, 462 öğrenciye eğitim verdiğini belirtmektedir.

Okulda sadece Fransızca kullanılmaktaydı. Diğer Providence evleri gibi dini bir enstitü olan bu kurumda, 1892’de, 445 kız öğrenci vardı (Cuinet, 1894: 460-461). Bu öğrencilerin milliyetlere göre dağılımı şöyleydi:

Osmanlı.....	104	Ermeni.....	-
Fransız.....	35	Portekizli.....	-
Yunan.....	101	Alman.....	10
İtalyan.....	96	Hollandalı.....	4
İngiliz.....	25	İspanyol.....	-
Avusturyalı.....	68	Romen.....	-
		Rus.....	2

TOPLAM: 445

Görüldüğü gibi, Fransız ve İtalyan Katolik öğrencilerin toplamı, kurumdaki öğrencilerin 1/4’inden fazlasını oluştururken; Osmanlı tebaası ve Yunan öğrenciler de, yaklaşık olarak, kurumdaki öğrencilerin 1/4’ini oluşturmaktadır. Tabii ki, Osmanlı tebaalı öğrenciler arasında çoğunluğu gayrimüslimlerin temsil ettiğini düşünmek, doğru bir yaklaşım olacaktır. Dikkati çeken bir diğer nokta, kurumda 68 Avusturyalı öğrencinin eğitim almakta oluşudur.

Okuldaki öğrencilerin tamamen ya da büyük bir bölümünün kız olduğu düşünüldüğünde, dini eğitim veren bu kurumda yüzlerce kız öğrencinin Katolik rahibelerin eğitimi altında buldukları ve bunun yaklaşık 1/4’ünün de Osmanlı tebaası olduğu ortaya çıkmaktadır.

1894 yılında Frenk Mahallesi’ndeki bu kurumun 560 öğrencisi vardı ve Osmanlı eğitim sistemine göre bu kolej, rüşdiye derecesindeki bir Fransız kız okuluydu (AVS, 1312: 159). Kurumun durumu, 1899 yılında da aynıydı (AVS, 1317: 106).

1912 yılında La Providence’ın güçlü ve iyi organize edilmiş kız okulu kısmında, 488 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrenciler, liseye giriş sınavına

* Kaynakta okulun adı yazmamaktadır. Fakat tüm bilgiler, Cuinet, Rougon ve Pernot’un yazdıkları ayrıca da diğer Charite okullarının kuruluşlarındaki yer ve zaman farklılıkları, bu okulun Providence olduğunu ortaya koymaktadır.

hazırlanmaktaydılar. 60 öğrenci, her gün okulda öğle yemeği yemektiydi. Bu tarihte La Providence'ın "işlik" kısmı da bulunmaktaydı. Kurumun 3. kısmı olan yetimhanede tüm öğrencilere bedava bakılmakta ve 21 yaşına kadar öğrenci kabul edilmekteydi. Kimsesiz çocuklar için kurulmuş olan barınak, kurumun 4. kısmını oluşturmaktaydı ve burada 20 çocuğa bakılmaktaydı. La Providence'ın 5. ve son kısmı, bir dispanserdi. Burada her gün, hastalara bedava bakılmaktaydı. Hastaların muayeneleri, pansumanları, tedavileri burada yapılmaktaydı. Bu dispanser 3 m'ye 3,5 m üzerine yerleştirilmişti. Soeurs -kız kardeşler- yeni bir arsa almışlardı; fakat bina için, paraya ihtiyaçları vardı (Pernot, 1912: 260-261).

La Providence'ın 1892'de 2 bölüme sahip olduğu (Cuinet, 1894: 460) ve 1912'de de 5 bölümü olduğu düşünüldüğünde (Pernot, 1912: 260-261), kurumun, aradaki kısa zaman zarfında ne kadar geliştiği ortaya çıkmaktadır ki; bununla da yetinmeyen Soeurs'ün -yukarıda belirttiğimiz üzere- 1912 yılı itibariyle yeni bir arsaya sahip oldukları ve yapacakları bina için, paraya ihtiyaçları olduğu bilinmekteydi.

3.6.4.3. Fransız Hastanesi Okulu

1864 yılında kurulan Fransız Hastanesi Okulu'nun erkek çocuklara mahsus bir de işliğı vardı (Rougon, 1892: 46). Bu okul, Fransız Hükümeti tarafından kurulmuş olmakla beraber, hastane görevi de görmekteydi (Cuinet, 1894: 460). Rougon (1892: 47), burada 12 öğretmenin, 262 öğrenciye eğitim verdiğini belirtmektedir.

Soeurs de Charité'nin yönetimi altında bulunan ve öğrencilerinin yarısı ücretli, diğer yarısı da bedava eğitim alan Fransız Hastanesi Okulu'nda 1892 yılında, 267 öğrenci vardı (Cuinet, 1894: 460-461). Bu öğrencilerin milliyetlere göre dağılımı şöyleydi (Cuinet, 1894: 460):

Osmanlı.....	63	Ermeni.....	-
Fransız.....	46	Portekizli.....	-
Yunan.....	26	Alman.....	8
İtalyan.....	59	Hollandalı.....	3
İngiliz.....	41	İspanyol.....	-
Avusturyalı.....	18	Romen.....	-
		Rus.....	3
		TOPLAM: 267	

Görüldüğü gibi, bu okulun Saint Vincent Kız Okulu'ndan ve La Providence'dan, öğrenci profili açısından farkı; okula devam eden en fazla öğrencinin, Osmanlı uyruklu oluşudur.

1894 yılında Fransız Hastanesi Mahallesi'ndeki bu okulun öğrenci sayısı 200'dü ve Osmanlı yönetimi, okulu rüşdiye derecesindeki bir Fransız kız okulu olarak tanımlamaktaydı (AVS, 1312: 159). 1899 yılı itibariyle de, okulun durumunda bir değişiklik yoktu (AVS, 1317: 106).

1912'de Fransız Hastanesi Kız Okulu'ndaki öğrencilerin, liseye giriş sınavına hazırlandıkları ve bu öğrencilerden 4 tanesinin, aynı yıl bu sınavı geçtikleri görülmektedir. 1912 yılı itibariyle, okulda, 420 öğrenci vardı. Yine, okulun içinde başka bir okul ile işlik de vardı. Buradaki genç kızlar her Pazar, Fransızca ders almaktaydılar. Okulun bir kütüphanesi vardı. Burada bulunan 15 genç kız, sürekli araştırma yapmaktaydı. Okulun dispanserinde hastalara bakılmakta, bazen de hastaların evlerine gidilmekteydi (Pernot, 1912: 261).

3.6.4.4. Buca Kız Okulu

Aynı Bornova Okulu gibi, içinde yatılı, yarı-yatılı ve gündüzlü öğrencileri barındırmaktaydı (Rougon, 1892: 46).

Rougon (1892: 47), bu okulda 9 öğretmenin, 125 öğrenciye eğitim verdiğini belirtmektedir. Cuinet (1894: 460-461) ise, okulda öğrenim gördüğünü belirttiği 132 öğrencinin milliyetlere göre dağılımını şöyle vermektedir:

Osmanlı.....7	Ermeni.....-
Fransız.....14	Portekizli.....-
Yunan.....54	Alman.....-
İtalyan.....32	Hollandalı.....-
İngiliz.....5	İspanyol.....-
Avusturyalı.....16	Romen.....-
	Rus.....4

TOPLAM: 132

Anlaşıldığı üzere; bu okula en fazla, Yunan öğrenciler devam etmekteydi. İlköğretimin Fransızca olduğu Buca Kız Okulu'na, 1912'de, 93 öğrenci devam etmekteydi (Pernot, 1912: 261).

3.6.4.5. Göztepe Kız Okulu

Bu okul hakkında Cuinet (1894: 460) ve Rougon'da (1892: 46), bilgi olmadığından, okulun, 19. yüzyılın son veya 20. yüzyılın ilk yılları içerisinde kurulmuş olduğunu düşünmek, yanlış olmayacaktır.

Okulda, 1912 yılında 18 Müslüman, 53 de Yahudi olmak üzere toplam 144 öğrenci eğitim görmekteydi (Pernot, 1912: 261).

İzmir'deki Soeurs de Charité okullarında Rougon'un verdiği bilgilere göre; 19. yüzyılın sonunda toplam 1006 öğrenciye 55 öğretmen hizmet vermekteydi (Rougon, 1892: 47). Öğretmen başına yaklaşık 20 öğrencinin düştüğü düşünülürse, bu, Charité Okulları'nda modern eğitim sayı standartları doğrultusunda faaliyet gösterildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu okullardan başka, Charitéler'in, 19. yüzyılın sonunda, bölgede; Kula'da bir yetimhaneleri ve Aydın'da da "Saint Vincent" adlı bir okulları vardı. Bu iki kurumda 12 öğretmen, 295 öğrenciye hizmet vermekteydi (Rougon, 1892: 47).

Öğrenci başına düşen öğretmen miktarı dikkate alındığında; İzmir'deki öğrencilerin, bu iki kuruma nazaran daha şanslı oldukları anlaşılmaktadır.

Charité kurumlarına bakıldığında, Kula'daki hariç, hepsinin dispanser ve eczaneye sahip oldukları görülmektedir. Charité Okulları'nın eğitimde, temel orta ve yüksek düzeyleri vardı. Dersler, Fransız liselerine göre takip edilmekteydi. Okullarda Latince, Grekçe ve ailelerin isteğine bağlı olarak Müzik, Vokal, Enstrüman ve Resim dersleri verilmekteydi. Kızlara el işi, dantel, yama yapma ve dikiş öğretilmekteydi (Rougon, 1892: 46).

Cuinet'in (1894: 460) verdiği bilgilere göre, 19. yüzyılın sonlarında, Charité Okulları'ndaki öğrencilerin milliyetlere göre toplam dağılımı şöyleydi:

Osmanlı.....	201	Ermeni.....	-
Fransız.....	111	Portekizli.....	9
Yunan.....	210	Alman.....	23
İtalyan.....	219	Hollandalı.....	19
İngiliz.....	80	İspanyol.....	-
Avusturyalı.....	111	Romen.....	-
		Rus.....	9
		TOPLAM:	992

Bu okullar, Fransa'nın koruması altındaki Fransız okulları olmasına rağmen -yukarıdakilerden anlaşıldığı üzere- okula devam eden Fransız öğrenci sayısı İtalyan, Yunan ve Osmanlı tebaalarından sonra, 4. sırada gelmekteydi. Bununla beraber,

Charité kurumlarına devam eden Avusturyalı öğrenci sayısının Fransız öğrenci sayısı ile eşit olduğu da görülmektedir.

19. yüzyılın sonlarında, Cuinet'e göre (1894: 460), Charité Okulları'na 201, Dame de Sion Okulları'na da 22 Osmanlı öğrencisi devam etmekteydi ve genel olarak, bu okullara devam eden öğrencilerden 2 tanesi Müslüman'dı. O zaman bu okullara devam eden 223 Osmanlı öğrencisinden sadece 2'sinin Müslüman olması, 221 tanesinin Osmanlı gayrimüslimi olduğunu göstermektedir.

20. yüzyılın başında Pernot'un (1912: 260-261) verdiği bilgilere göre, Charité Okulları'na, Göztepe Kız Okulu da dahil olarak ve Providence'taki sadece öğrenciler toplama katılarak bakıldığında, 1214 öğrencinin bulunduğu görülmektedir. Sadece Göztepe'deki kız okulunda 18 Müslüman öğrencinin bulunması ise (Pernot, 1912: 261), artık 20. yüzyılın başında bu kurumlara Müslüman kızların da rağbet etmeye başladıklarını ispatlamaktadır.

Ayrıca, 19. yüzyılın sonları ile kıyaslandığında, 1912 yılı itibariyle okullara devam eden öğrenci sayısında 1/5'ten fazla bir artış görülmektedir.

Yine 19. yüzyılın sonları esas alınarak bakıldığında, İzmir'de Propaganda Koleji'ne ve Frer Okulları'na devam eden toplam 728 öğrencinin dini inanışlarına göre dağılımı şöyle ortaya çıkmaktadır (Cuinet, 1894: 459):

Katolik.....542	Musevi.....10
Rum-Ortodoks.....156	Protestan.....7
Ermeni.....10	Müslüman.....3
TOPLAM: 728	

19. yüzyılın sonlarında, İzmir'de Dames de Sion ve Soeurs de Charité Okulları'na devam eden toplam 1.138 öğrencinin dini inanışlarına göre dağılımı da şöyleydi (Cuinet, 1894: 460):

Katolik.....902	Ermeni.....20
Rum-Ortodoks.....181	Protestan.....10
Musevi.....22	Müslüman.....2
TOPLAM: 1.138	

Bu iki istatistikten anlaşılan; İzmir'deki Fransız erkek okullarında 3, kız okullarında 2, toplamda 5 Müslüman öğrencinin devam etmekte oluşudur. Yine Hellene (Yunan) uyrukluların genel olarak Katolikler arasında bulunduğunu, Osmanlı tebaalı öğrenciler arasında da ağırlığı Rum-Ortodokslar'ın oluşturduğunu; fakat Musevi ve Ermeni öğrencilerin de Osmanlı tebaası arasında sayıldığını tahmin

etmek zor olmayacaktır. Tabii ki; Osmanlı uyruklu öğrencilerin sadece 5'i Müslüman olunca, hemen her inanışın, Osmanlı tebaası arasında temsil hakkına sahip olduğunu da söylemek gerekir. Yine bu istatistikler, İzmir'deki Fransız Okulları'na Katoliklerin daha çok rağbet ettiklerini göstermektedir.

Aynı dönemde İzmir'deki Fransız okullarına devam eden öğrencilerin -istisnalar dışında- cinsiyetlerine göre dağılımları şöyleydi (Cuinet, 1894: 461):

Tablo 12

İzmir'deki Fransız Okullarına Devam Eden Öğrenci Sayısı

Okul Sayısı	Farklı Okullar	Erkek	Kız	TOPLAM
1	Collège de la Propagande	103	-	
5	Frères des écoles chrétiennes	625	-	
				728
2	Dame de Sion	-	146	
4	Filles de la Charité	-	992	
				1.138
12	Cinsiyetlere göre öğrenci toplamı	728	1.138	
GENEL TOPLAM				1.866

Bu tablo bize, İzmir'deki Fransız okullarına kız öğrencilerin daha çok rağbet ettiğini anlatmaktadır. Yine bu 1.866 öğrenciden 5'inin Müslüman olması; İzmir'deki Müslümanların, Fransız okullarına genel olarak 19. yüzyılın sonlarında ilgi göstermediklerini ifade etmektedir.

Tabii ki bunda, 1889 yılında Müslüman çocuklarının ecnebi mekteplerine devam etmelerinin padişah emriyle yasaklanışının da büyük etkisi vardır (Hizmet, Sayı: 305, 1889: 2).

3.6.5. Frer ve Fransız Okullaşmasına Devam

20. yüzyılın başında da Frerlerin ve Fransız tebaalılarının İzmir'de okullaşmaya devam ettikleri görülmektedir. Bunun ilk örneği; İzmir-Karşıyaka'da, Aya Yani Sokağı'nda bulunan yere "Frère de la Doctrin" rahipleri tarafından inşası

istenilen mektep hakkında, Fransa Büyükelçiliği'ne gönderilen tebligat üzerine elçilikten gelen ifadeleri içeren Hariciye Nezareti'nin resmi yazısının, Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülerek, çözüme kavuşturulmuş olmasıdır. Bu konu hakkında kaleme alınan kararnameyi Sadrazam Ferid Paşa, saraya arz etti ve bu okulun yapılması için gereken padişah izni, arzdan 2 gün sonra, 29 Haziran 1904'te verildi (BOA İ AZN 56/1322 R-14, 1322: 1-2).

Diğer bir örnek; yine Fransız rahipler tarafından, İzmir'de "Katedral" adlı Latin Kilisesi'nin eklentisi olduğu bilinen arsa üzerine "Ecole de Frère de la Doctrin Chrétienne de la Chatédrale" adında bir mektep inşası için ruhsat isteğinin Fransa Büyükelçiliği tarafından, Osmanlı makamlarına dilekçe ile iletilmiş olmasıydı. Bunun üzerine, Şura-i Devlet Mülkiye Dairesi'nde düzenlenen ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da eklenen kararname ile oluşan mazbata, resmi yazı ile beraber, 16 Temmuz 1905'te saraya arz edilmişti.

Büyükelçilik'ten tekrar bir müracaat yapıldığından, yeni kararnamenin örneği, tekrar Sadrazam Ferid Paşa tarafından, 12 Eylül 1905'te, saraya arz edildi. Okulun yapılmasına ilişkin padişah izni ise, 8 Kasım 1905'te çıktı (BOA İ AZN 63/1323 N-07, 1323: 1).

İzmir'deki Fransız okullaşmasına, ilk etapta bir tarikata bağlı olduğunu göremediğimiz bir Fransız vatandaşı da katkı sağlamaktaydı.

İzmir'de oturan, Fransa tebaasından Londra Darülmualimini diplomasına sahip Madmazel Vanda de Korkoviç tarafından, Karşıyaka'da Olivya Sokağı'nda bulunup; Fransızca ve İngilizce öğretilmek ve kızlara mahsus olmak üzere mektep olarak kullanılmasına izin istenilen evin, eskiden olduğu gibi, alışılmış yerlerden sayılmak, gerekli vergileri alınmak ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine uyulmak şartlarıyla talep edilen ruhsatının verilmesi konusunda Maarif Nezareti'nden yazılan yazı üzerine Şura-i Devlet kararıyla gereken izin verildi. Bu konuda gerekli padişah izni alındı. Maarif ve Maliye Nezaretleri'ne gerekli bilgiler aktarıldı. Durum, 30 Kasım 1909'da Sadrazam tarafından, Dahiliye Nezareti'ne iletildi. Dahiliye Nezareti de, konuyu 5 Aralık 1909'da Aydın Vilayeti'ne ileterek, gerekenin yapılması konusunda talimat verdi (BOA DH MUI 40-1/33, 1325: 1-2).

3.6.6.İzmir'deki Diğer Fransız Eğitim Faaliyetleri

Yukarıda verdiklerimizden başka, İzmir'de Fransız eğitimine hizmet eden şu kurumlar bulunmaktaydı:

Ecole de l'Alliance Française: Ücretsiz bir okuldu. Yerel bir "Alliance Française" in içine yerleştirilmişti. Kira ödemekteydi. 1912'de 75 öğrencisi vardı (Pernot, 1912: 258)

College des Pères de Sion: Klasik ortaöğrenim veren, çok güzel bir okuldu. Hızlı bir şekilde gelişmişti. Öğrencileri seçerek almakta ve 1912 yılı itibariyle gelen öğrencileri reddetmekteydi. Okula yeni bir ek bina yapılmak istenmekteydi. Burada Fransızca, Almanca, Latince, Eski Yunanca, İngilizce öğretilmekteydi. 1912 yılı itibariyle, 10 tanesi burslu olmak üzere; okulun 65 öğrencisi vardı (Pernot, 1912: 258).

Cité Ouvriere de Mortakia: Bu bir okul değildi. 1805'te, Mösyö Cousinary tarafından kurulmuş olan ve 20. yüzyılın başlarında 250 insanın barındığı ve hijyen kurallarına uyulmuş olan bir yerleşmeydi. Buranın yönetiminde, İzmir Arşevki ve Fransız Konsolosu etkindi. Burada, 69 aile, kira vermeden oturmaktaydı. Bu ailelerden 34'ü Osmanlı ve 3'ü de Fransız'dı. İşte burada oturanlar, çocuklarını, şehirdeki Fransız okullarına yollamaktaydılar. Bu okullara Cité Ouvriere de Mortakia'dan yaklaşık 80 çocuk devam etmekteydi (Pernot, 1912: 262-263).

Hotel des Institutions Françaises: Fransız Konsolosluğu tarafından, iyi bir şekilde tesis edilmiş olan bu kurumda, sanat eğitimi verilmekteydi. Ayrıca, kurumun bir bölümünde ticaret odası, bir bölümünde de konferans salonu vardı. Burada, l'Alliance Française'ın organize ettiği akşam dersleri verilmekteydi.

Bu kuruma, 1912'de, 179 öğrenci devam etmekteydi (Pernot, 1912: 263). Kurumun, İzmir Fransız Kültür Merkezi'nin temellerini oluşturduğunu söylemek, herhalde yanlış olmaz.

Projet d'un Etablissement de la Mission Laïque: Laik Misyon Kurumu'nun bir Fransız öğretmeni, bir Rum Koleji olan Aroni'de çalışmaktaydı. Bu organizasyon, iyi sonuçlar vermedi. Laik Misyon'un iyi sonuçlar elde etmesi için, bir okul daha açmak gerekmekteydi. Fen bölümünde okuyan öğrenciler, bir proje sundular. Bu projeye göre; ticari, tarımsal ve endüstriyel eğitim, pratik olarak, okullarda verilecekti. Bütün ülkenin ve İzmir'in çehresi değişecekti. Giderleri

karşılatabilmek için büyük çiftlikler kurulacaktı. Burada, endüstriyel kültür hedeflenmekteydi. Atölye şefleri ve rejisör gerekmekteydi. Bu ihtiyaçlar, yeni okulların açılmasını sağlayacaktı (Pernot, 1912: 263-264).

3.6.7. İzmir'deki Fransız Eğitiminde Devletin Politikasına Mugayir Hareketler

İzmir'deki Fransız Konsolosu'nun, devletin varlığına aykırı hareketi, suçlu olan bir Müslüman mektep hocasını, kendi inisiyatifi kullanarak, cezadan kurtarmaya çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu, İzmir'deki Fransız eğitiminde, tam anlamıyla bir suç değildi. Fakat İzmir'deki Müslüman eğitimcilerden birinin, devlete karşı kalkışmada bulunanlara ön ayak olanlardan Mehmed Efendi'nin, İzmir'deki Fransız Konsolosu tarafından korunması, akılda soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmaktadır (BOA A}MKT UM 190/67, 1271: 1).

Mektep hocası Ispartalı Mehmed Efendi, İzmir Vali Konağı'na yapılan saldırıya ön ayak olanlardan biriydi. Bu saldırıya katılan diğer kişilerin de İzmir Sipahi Pazarı ahalisinden oldukları tespit edilmiş; fakat bu kişiler, şahsen belirlenmemişlerdi. Mehmed Efendi, ceza görünce, arkadaşlarına da haber vereceğinden, kendisinin, ceza olarak, memleketi olan Isparta'ya sürülmesine ve arkadaşlarının da araştırılarak, yazı ile bildirilmesine, 27 Şubat 1855 tarihinde Sadaret'ten gönderilen ferman hükmetmekteydi (BOA A}MKT UM 190/67, 1271: 1).

Mehmed Efendi çağrılarak, Sadaret'ten gelen ferman, kendisine ifade edildiğinde, kendisi camide iken bazı kimselerin yanına gelerek, Vali Konağı'na birlikte gitmelerini istediklerini ve onu mecbur edinceye kadar da ısrar ettiklerini, kendisinin ise, fukaradan olup, böyle şeylere karışmayacağını beyan ettiğini; fakat başka şekilde muameleye maruz kalacağından, ister istemez onlarla beraber gittiğini, ancak hiçbir şey söylemeyip ve yapmayıp, susmayı tercih ettiğini belirtti. Her nasılsa, bu şahıslarla beraber bulunmuş olan Mehmed Efendi'nin ifadesi, kabul edilebilir gibi görünmemekteydi. Bu yüzden, emir gereğince, Mehmed Efendi, Isparta'ya sürülmek üzere, tutuklandı. Hemen sonra, Fransa Devleti'nin İzmir'de bulunan konsolosunun 2. tercümanı gelip; Mehmed Efendi'nin konsolos ile münasebeti olduğunu beyan edip, tahliyesini istedi. Sadaret'in iradesi, 2. tercümana

sözle anlatılıp, tercüman geri gönderildi. Ertesi gün, bizzat konsolos gelip, Mehmed Efendi'nin, kendisiyle tanışık olduğunu ve görüşüklerini belirtti. Ayrıca, ona farklı bir muamele yapılmaması konusunda, Babıali'den iltimas ve söz alındığını içeren Dersaadet Sefarethane Vekaleti tarafından 1,5 ay önce aldığı mektubu, açık yüreklilikle ifade ederek gösterdi (BOA A}MKT UM 190/67, 1271: 1).

Bu şekilde, uygunsuzluk eden ve düzene karşı fesat için çalışanların edeblendirilmesi, her devletçe geçerli ve gerekli olduğundan ve bu kişinin sürülmesinin de başka bir sebebi olmadığından, böyle bir takım şahıslara ön ayak olmasından dolayı, emr ve ferman buyrulduğundan, Sadaret'in, merhamet ve şefkati gereğince, yakın zamanda affedilmesinin beklendiğini, konsolos, uygun bir dille ifade etti ve Mehmed Efendi'nin durumunu Sefarethane'ye yazacağını bildirdi.

Mehmed Efendi ise, emir buyrulduğu üzere, Isparta'ya sürüldü. Bahsi geçen diğer kişiler de çağrıldılar; fakat fukaradan oldukları sebebiyle, kendilerine kefiller de bulunduğundan, Sadaret'in iradesi beklenmek üzere ev ve dükkanlarına gitmelerine izin verildi. İşte, var olan bu durumu, Sadaret'e, İzmir Mutasarrıfı Süleyman Bey, 13 Nisan 1855'te ilettili (BOA A}MKT UM 190/67, 1271: 1).

Fransız eğitiminin olumsuz yansımalarının engellenmesi için 17 Kasım 1886'da, Dahiliye Nezareti'nin imparatorluktaiki diğer vilayetler ve İstanbul ile beraber, Aydın Vilayeti'ne -tabii ki dolaylı olarak İzmir'e- de bir genelge yolladığı görülmektedir.

Bu genelgede, Cizvit papazlarının rivayet olunan zararlarının önlenmesi amacıyla, resmi ruhsatı olmayan Cizvit papaz mekteplerine izin verilmemesi, bundan sonra da Cizvit papazları tarafından mektep kurulmasına ruhsat verilmemesi ve resmi ruhsatla mektep kurulduğu halde bunların da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne uygun hareket etmeleri zorunlu kılınarak, kanuna aykırı bir durumun ortaya çıkmaması konusunda daima gözetim ve teftiş altında bulundurulmaları belirtilmektedir. Çünkü bunlar, Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararlarıdır (BOA DH MKT 1393/32, 1302: 1).

Bunlardan başka, bazı yerlerde vaktiyle ruhsatsız açılmış bulunan Cizvit mekteplerinin derhal kapatılmasına itina gösterilmeliydi. Verilen karardan maksat, mevcut olan Cizvit mekteplerinin düzen ve gözetim altında tutularak; bundan sonra, sayılarının sınırlı tutulması ve bu mekteplerden ruhsatsız olanlarda, öğrencilerin

eğitim ve öğretimlerine izin verilmeyip, adı geçen mekteplerin kurucularının, Maarif Nizamnamesi'ndeki ilgili maddeye uygun muamele etmekle sorumlu tutularak, münasip bir zaman zarfında kanunlar uygulanmadığı takdirde, bu gibi mekteplerin kapatılmasına, hükümetin hakkı olacağına göre muamele edilmesiydi. Ayrıca bundan sonra, Cizvit papazlarından mektep kurulması için ruhsat isteyenler olursa, kesinlikle izin verilmeyerek, durumun Babıali'ye resmi yazı ile bildirilmesi, Sadrazam'ın emriydi (BOA DH MKT 1393/32, 1302: 1).

Bu genelgeden anlaşıldığı üzere, Cizvit papaz mekteplerinin olumsuz ve kanunsuz faaliyetlerine kesinlikle izin verilmemesi ve bu mekteplerin, bundan sonra da açılmaması istenmekteydi. Oysa Cizvitler, daha önce belirtildiği gibi, 1773 yılında tüm imparatorluktan kovulmuşlar ve yerlerine de Lazaristler gelmişlerdi (Scherzer, 2001: 40).

Bu belge ise, Cizvitlerin, imparatorlukta hala etkin olduklarını ve imparatorluğu tamamen terk etmediklerini göstermekteydi. Zamanında Fransa'dan da kovulmuş olan Cizvitler, Osmanlı topraklarında, Fransa tarafından himaye edilmekteydiler (BOA Y PRK MF 2/23, 1304: 1-4).

Yine bu belgeden 20 gün sonra çıkan bir irade, Protestan ve Cizvit misyoner teşkilatlarınca Suriye'de açılan okullarda, bölgedeki Dürzi ve Nusayri topluluklarının dini inançlarına ve sosyal hayatlarına saldırıldığı ve bu konuda kamuoyu oluşturmaya çalışıldığı, bu tür okulların açılmasında izin yetkisinin ise, padişaha ait olduğu belirtilmekteydi. Bu İrade-i Seniyye ile açılacak okulların önceden tespit edilmiş şartlara, kanun ve nizamlara uyması gerektiği ve Cizvit papazlarına okul açma iznini ancak padişahın verebileceği ifade edilmekteydi. Cizvit papazlarının Suriye'deki bu durumları, İngiliz elçiliğinin şikayeti üzerine ortaya çıkmıştı (Vahapoğlu, 2005: 163).

İngiliz Elçiliği'nin, Fransız korumasındaki Cizvitleri neden şikayet ettiğine gelince; bu konuda 21 Eylül 1891 tarihli Mihran Boyacıyan'ın raporuna bakmak gerekir. Boyacıyan bu raporda, Fransa'dan kovulmuş olup, Osmanlı ülkesinde, Fransız himayesi altında yeterince özgür hareket eden Cizvit vs. ruhbanın Beyrut kamuoyunu Fransa lehine çevirme çalışmalarının başarısından bahseder. Ortadoğu -özellikle Lübnan, Beyrut ve Suriye- üzerindeki İngiliz-Fransız hegemonya mücadelesinde, İngilizlerin İstanbul Eski Sefiri Lord Döfrin, Fransızların önüne,

Dürzileri himaye ederek, büyük bir set çekmişti. Bu olay, 1860'larda gerçekleşti. Dürziler, o zamandan beri İngiliz himayesindeydiler. İngiliz kültürüyle yetişmekte, onlar tarafından istihdam edilebilmekte ve İngiltere adına sevinç gösterileri yapmaktaydılar. Nusayri ve Mütevelliler de yavaş yavaş İngiliz himayesine girmekteydiler. Bu grupların Cebel-i Lübnan ve Suriye açısından siyasi olarak büyük önemleri vardı ve bunlar, İngilizler tarafından eğitilmekteydiler (BOA Y PRK MF 2/23, 1304: 1-4). Bu durumda Vahapoğlu'nun (2005:163), İngilizlerin Cizvit papazlarını Osmanlı Devleti'ne niye şikayet ettikleri sorusunun yanıtı, Boyacıyan'ın raporunda verilmiş olmaktadır.

Suriye ve Cebel-i Lübnan üzerindeki İngiliz-Fransız hegemonya savaşı, Fransızların himayesindeki Cizvit vs. ruhban ile İngilizlerin himayesindeki Dürzi, müteveli ve Nusayri toplulukları arasında da tecelli etmekteydi. Bu yüzden İngiltere, Fransız himayesindeki Cizvitlerin, kendi himayesindeki Dürzi ve Nusayri topluluklarına dinsel, kültürel ve toplumsal anlamda saldırmasını istememekteydi. İşte şikayetin temeli buydu.

Aslında, Boyacıyan'ın raporu, Cizvitlerin şikayet edilişinden 5 sene sonra yazılmıştı. Fakat çizdiğimiz bu tablonun, en az 30 yıl önce şekillenmeye başladığı ve bu mücadelenin gittikçe keskin çizgilere sahip olduğu, Boyacıyan'ın raporundan anlaşılmaktadır. Tabii ki; imparatorluğun bu uzak köşesindeki, Lübnan ve Suriye'deki, İngiliz-Fransız çekişmesi, Cizvitlerin aracılığıyla, İstanbul'a ve oradan da Aydın Vilayeti'ne ve İzmir'in eğitimine yansımaktaydı.

Cizvitlerin, İzmir'deki uygunsuz davranışlarına önemli bir örnek, 1897 tarihli iradeyle ortaya çıkmaktadır. Bu iradede, İzmir'de "Perdominik" adlı Cizvit'in, ruhsatsız olarak, idaresinde bulunan okula çan kulesi yaptırdığı ve burayı kilise haline getirdiği yazmaktadır. Cizvit, okula çocuk çağırmak bahanesiyle de, Pazar ve diğer önemli günlerde çan çalmaktaydı. Bu gibi yanlışlıkların düzeltilmesi ve bundan sonra da böyle olayların meydana gelmesine izin verilmemesinin padişah emri olduğu, Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesi tarafından, hususi iradeyle, 21 Haziran 1897 tarihinde, kaleme alındı (BOA İ HUS 54/1315 M-50, 1315: 1).

Burada, kanuna aykırı olan durum, okulun ruhsatsız olması ve ruhsatsız olan bu okulun, çan kulesi sayesinde, kilise haline getirilmesiydi.

1901 tarihli bir belge, İzmir’de Fransızların bir kilise ve buna bağlı bir rahip meskeni yapmak için müracaatlarını anlatmaktadır. Bu isteğe, yapılacak hanelerin, hiçbir zaman okul haline getirilmemesi şartıyla izin verildi. Burada güdülen amaç, vergiden kaçmak için, birçok haneyi, okul olmadığı halde, okul gibi göstermenin önlenmesiydi (Haydaroğlu, 1990: 47).

Fakat yukarıda verdiğimiz Perdominik’in durumunu düşündüğümüzde, vergiden kaçmak gibi bir durumun söz konusu olmadığını görürüz. Çünkü hem Perdominik’in açtığı okul, hem de okuldan dönüştürdüğü kilise, ruhsatsızdı.

1902 tarihli bir belge ise, vergiden kaçmak için bir hanenin mektep olarak açılmasıyla ilgilidir. Bu belgede, İzmir’deki Lazarist din adamlarından “Fladelf” adlı rahibin Göztepe’de ikametgah olmak ve kilise ya da mektebe çevrilmemek taahhüdü ile bir ev inşa ettirdiği belirtilmektedir. Bu ev, sonradan, Fransız Sefareti’nden verilen kurumlar cetveline dahil edilmişti. İşte, İzmir’de oturan Fransız Konsolosu, bu durumdan bahsederek, evin mektep olarak açılmasına karşı çıkılmamasını istemekteydi. Bu ev, her nasılsa, deftere kaydedilmişti. Fakat Katolik meskenlerinden uzak olmasından dolayı, mektep olarak kullanıma elverişli değildi. Aydın Vilayeti de, bu konudaki çabaların, eve 100.000 kuruş kıymet biçilmesi sebebiyle sorumlu olunan vergiden kurtulmak için sarf edildiğini ifade etmektedir (BOA MKT 477/27, 1320: 1-7). Hükümet ile Sefaret arasında sonradan varılan anlaşmada, idare memurlarının izin vermesine gerek olmaksızın açılan kurumların yalnız durumlarının düzenlenmesi için sözleşilmişti. Bu anlaşma gereğince, düzenlenmiş olan kurumlar cetvelinde “hane” vardı. Zaten 1901 Eylül’ünden beri, buraya öğrenciler devam etmekteydi. Bu yüzden, Fransız Sefareti, bu evin mektep olarak onaylanmasını istemekteydi. Durum, Hariciye Nezareti’nce, Dahiliye Nezareti’ne; oradan da 12 Nisan 1902’de, Aydın Vilayeti’ne iletildi. Dahiliye Nezareti bu konuda, gereğinin yapılmasını istemekteydi (BOA DH MKT 477/27, 1320: 1-7). Yani ev, mektep olarak kabul edilecekti. Böylece, ev olarak inşa edilmiş kilise veya mektebe çevrilmeyeceğine dair taahhütte bulunulmuş yapı, ruhsat alınmadan, mektep gibi kullanılmış ve sonunda da bir oldubittiye getirilerek, mektebe çevrilmişti. Lazarist din adamı tarafından kurulan bu okul, 1912 yılında, Göztepe’deki Frer Okulu olarak gözükmektedir (Pernot, 1912: 258). Zaten Göztepe’de, başka Frer ya da Lazarist okulu yoktu.

III. BÖLÜM

1. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİMİNDE ANASIRIN GEÇİRDİĞİ DÖNÜŞÜM

1.1. Sınıfsal Yapıdaki Değişim

19. yüzyılda, Tanzimat ile beraber, din görevlilerinin yetkileri budanmak ve laik liderlerin cemaatlerinin yönetimindeki gücü, arttırılmak istenmekteydi. Bu istek, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na hakim olan geleneksel ve dinsele karşı laik kurumların gücünü arttırmak ve modernleşme sürecini hızlandırmak amacını güden eğitimle de örtüşmekteydi (Shmuelevitz, 1999: 322). Tabii ki bu durum, Osmanlı toplumsal dönüşümünün bir sonucudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yapısal bir dönüşüm geçirmesi, bu yapının yeniden üretilmesini sağlayacak şekilde, eğitim sisteminin de dönüşüme uğramasına neden oldu. Şöyle ki; Avrupa kapitalizminin gelişerek, sanayi devrimini gerçekleştirmesi ve bunun sonucunda da Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kurulan dış denetim, imparatorluğun iç dinamikleri ile birleşerek, önemli yapısal değişimlere neden oldu. Bu dönüşüm, üretim teknolojisine fazla bir değişiklik getirmemekle beraber; daha çok, ulaşım teknolojisinde ve imparatorluğun dış ticaret biçimindeki değişimlerle ortaya çıktı. Avrupa kapitalizminin, ilkin, gıda maddeleri ve hammadde talepleri, imparatorluktaki tarımsal üretimi iç pazardan çok, dış pazara yöneltti ve buna paralel olarak da Avrupa sanayi malları, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel üretiminin iç pazar olanaklarını daralttı. Sonraları Avrupa kapitalizmi, kapital ihraç ederek alt yapı yatırımları ile imparatorluğu daha çok, yarı-sömürge haline getirdi. İmparatorluğun kapitalizme açılması, artı ürünü denetleme yolunun, feodal kurumlardan piyasa mekanizmasına kaymaya başlamasına sebep oldu (Tekeli, 1983: 456-457).

İmparatorluğun 16. yüzyıldaki milletler arası –Müslüman, Rum-Ortodoks, Ermeni, Yahudi- ve sınıflar arası –askeriye, ilmiye, tüccar, sanatkar, reaya-farklılaşması, 19. yüzyılda önemli değişimler geçirdi. 16. yüzyılda, her milletin içindeki sınıfsal farklılaşma benzer nitelikteydi. Örneğin; her milletin içinde, aynı derecede ticaret kesimi vardı. Fakat 19. yüzyıldaki dönüşüm süreci, her milletin

farklı bir sınıfsal değişim geçirmesine neden olmaktadır. Misal verirsek, ticaret kesiminin hacmi ve niteliği, milletler arasında farklılaşmaktaydı. Milletlerin sınıfsal yapılarındaki değişimler, her milletin içinde ağırlığı artan sınıfın niteliğine göre, farklı sosyal hareket ve ideolojilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İşte, hem sınıfsal yapıların, hem de ideolojilerin yeniden üretilmesi gereği, yeni eğitim kurumlarının oluşturulmasını gerekli hale getirmekteydi (Tekeli, 1983: 456-457).

16. ve 19. yüzyıldaki Osmanlı sınıf yapısını genel olarak kategorize etmek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Akşin, 1977: 34-40):

16. yüzyıldaki Osmanlı sınıf yapısı

1. Yönetenler

A. İcra-i Askeriler

- a) Maaşlılar
- b) Zaimler ve tımarlı sipahiler

B. Ulema

2. Yönetilenler (Reaya)

A. Kentliler

- a) Lonca esnafı
- b) Tüccarlar ve sarraflar

B. Köylüler

C. Göçebeler

19. yüzyıldaki Osmanlı sınıf yapısı

1. Yönetenler

A. Merkeze bağlı icrai yönetenler

- a) Alafranga yönetenler
- b) Alaturka yönetenler

B. Adem-i merkezi yönetenler* (ayanlar)

C. Ulema

2. Azınlık burjuvazisi

3. Yönetilenler

* Yüzyılın ikinci yarısında merkezi yönetim karşısında eski güçlerini koruyamadılar.

- A. Kentliler
 - a) Tüccarlar
 - b) Esnaf
 - c) İşçiler
- B. Köylüler
- C. Göçebeler

Sınıf yapısındaki bu farklılaşmada, 19. yüzyılda alafranga yönetenlerin ortaya çıkması, azınlık burjuvazisinin ayrı bir grup olarak yer alması ve işçilerin de varlığı, önemli değişimler olarak dikkatimizi çekmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda ayanların güçlenmesi ile askeri sınıf* üyesi merkezi yöneticiler zayıflayarak, artı ürünün denetimini ayanlarla paylaşmak mecburiyetinde kaldılar. Bu yöneticiler, 19. yüzyılda ayanlar merkezin hakimiyeti altına alınırken, nitelik değiştirdiler ve artı ürüne doğrudan el koyamayarak, hükümdarın maaşlı bürokratları haline geldiler. Artık Tanzimat'ın yeni merkezi yönetim şekli çok daha geniş ve yetişmiş bir bürokrasiyi gerektirdiğinden, enderun ve medreselerin dışında yeni eğitim kurumlarının oluşturulması bir zorunluluk haline gelmekteydi. Bu kurumlar ordu, sivil yönetim ve yargı hizmetleri için bürokrat yetiştireceklerdi. Bu büyüyen bürokrasinin hem askeri, hem de sivil kesimde üst kademeler ile alt kademeler arasında önemli sayılabilecek bir eşitsizliğe sahip olması, bürokrasi içinde aktif küçük burjuvazi denilebilecek bir kesimin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İlimiye baktığımızda, bu sınıfın, tüm Osmanlı milletleri içinde kaybettiğini görmekteyiz. Yönetim merkezileşirken, ilmiye sınıfının dayanağı olan vakıf kaynakları denetim altına alınmakta ve bu sınıf yönetsel ve yargısal fonksiyonlarının önemli bir kısmını kaybetmekteydi. Ayrıca, yeni bürokrasinin medrese dışında yetiştirilmesi zorunluluğuyla devlet, eğitim kaynaklarını mekteplere yöneltmekte ve ilmiye, kaybeden bir sınıf profili çizmekteydi. İlimiye, 19. yüzyılda kaybeden diğer sınıflarla işbirliği yapıp, devletin içine girdiği dönüşüme karşı olan grupların liderliğini üstlenerek, kendi ideolojisini dikte etmeye çalışacaktır. İlimiye, Müslim-gayrimüslim, tüm milletler içinde kaybetmekteydi. Gayrimüslimlerde yükselen ticaret kesimi, ruhbanın yetkilerini kısan ve denetlediği artı ürünü azaltan kilise içi

* Osmanlı İmparatorluğu'nda yöneten sınıfın tüm mensuplarına, sivil de olsalar, "askeri" denmektedir.

yeniden düzenlemeleri gerçekleştirmektedir. Diğer yandan; ticaret kesimi kazanmakta, sanatkarlar ise kaybetmektedir. 16.yüzyıldaki uzun mesafe ticareti, üretimin gelişmesini sağlamaktayken, 19. yüzyıl ticareti, üretimin gerilemesine sebep olmaktadır. Çünkü hem tarımsal hammadde dış pazara yöneltilmekte, böylece sanatkarların hammadde bulması zorlaştırılmakta; hem de dışarıdan gelen ürünlerle sanatkarın pazar alanı daraltılmaktadır. Bu durumda ticaretin gelişmesi sanatkara kaybettirmekte, tüccarı da güçlendirmektedir. Ticaret kesiminin gelişimi, milletler arasında eşit bir çizgi izlememektedir. Bu kesimin denetimini elinde bulunduran Avrupa sermayesi, hem hammaddeyi en ücra köşelerden toplamak, hem de sanayi ürünlerini bu noktalara ulaştırmak için, yerli aracı kullanma zorunluluğunu hissetmektedir. Bu araçlar ise, Rum ve Ermeniler arasından seçilmektedir. Bu gruplar, dış sermaye tarafından korunmaktadırlar (Tekeli, 1983: 457-458).

Özellikle Rumlar, bu süreçte, tüccar millet haline dönüştüler (Yerasimos, 1987: 22). Hal böyleyken, Müslüman tüccarlar, ancak ticaretin Müslüman yerleşmelerindeki uçlarını denetleyebilmektedirler. Gayrimüslimler arasında yükselen ticaret burjuvazisi, yönetimde de gücünü arttırmak istemektedir. Bu grup, kilise içinde hakimiyetini arttırıp; milliyetçilik ideolojisinin dayanağını oluşturmaktadır. Ticaret kesimi, kendi amacına hizmet edecek bireyler istediğinden, kilise dışında da laik okullar oluşturmaya çalışmaktadır. Böylece, dini eğitim ve laik eğitim mücadelesi de başlamaktadır. Ticaretin gelişimi, lonca tipi üretimi geriletmektedir. Fakat imparatorlukta az da olsa, fabrika tipi üretim yapılmaktadır. İhraç edilen tarımsal ürünlerin işlenmesinin yapıldığı sanayi kuruluşlarında çalışanlardan başka, alt yapı şirketlerinde çalışanlar da, Osmanlı toplumunda işçi sınıfının doğuşuna ortam hazırlamaktadırlar. Toplumda doğan kredi ve finansman ihtiyacına göre; piramidin en üstünde yabancı sermaye ve bankalar, bir altta gayrimüslim Galata bankerleri ve çeşitli yerli finans sermayesi, onun altında da tefeci tüccarlar bulunmaktadır. Anlaşıldığı üzere, diğer sınıflara nazaran, tüccar ve sanatkar kesimindeki dönüşümün etkileri daha derin gözükmektedir. Reyanın durumunda ise, bir değişiklik yoktur. Yalnız, kırdan oturmayan, ticaretle bütünleşmiş Müslüman büyük toprak sahibi “eşraf” ortaya çıkmış; buna paralel olarak, topraksız köylü, mevsimlik işçi statüsünde çalışmaya başlamıştır. Tabii ki bunun uzantısı da, kentte marjinal bir grubun oluşumuydu (Tekeli, 1983: 458).

1.2. Dönüşümün İdeolojileri ve Eğitim

Toplumun geçirdiği bu sınıfsal dönüşüm sonunda, her sınıf için yeni ideolojik konumlar ve ittifaklar ortaya çıkmaktaydı. Bu konumları kısaca üç grupta toplayabiliriz (Tekeli, 1983: 458-459):

İlk grupta, gayrimüslim milletler içerisinde yükselen ticaret burjuvazisi etrafında şekillenen ideolojiyi ortaya koymak gerekmektedir. Bu burjuvazi ekonomik gelişimine paralel olarak, yönetimde de temsil hakkı istemekteydi. Bu gruplar milliyetçilik ideolojisine sarılarak, devlete karşı bağımsızlık hareketlerini başlatacaklardır. Böylece, Osmanlı millet sistemindeki millet-cemaat kavramı da içerik değiştirerek yavaş yavaş yerini bugünkü anlamda tanımladığımız “ulus*” kavramına bırakmaya başlayacaktır.

Burjuva, kendi dini grupları içindeki ittifakın da önderi olacaktır. Bu grupların imparatorluktan kopmamış, fakat yabancı ticaret ve sermaye grupları ile bütünleşmiş kısmı, Batı hayat tarzının, değerler sisteminin ve kültürünün Osmanlı koşulları içerisinde yeniden üretilmesini sağlayacaktır.

İkinci grupta Müslüman kesimi vardı. Tanzimat ile gelişen bürokrasi, tam gelişemeyen ticaret sermayesi ve eşraf kesimi, diğer bir ideoloji etrafında birleşmekteydi. Kapitalizmin işlevsel kıldığı bu gruplar, batılılaşma ve kapitalistleşme sürecine karşı değildiler. Fakat bu süreci, kendi özlemleriyle getirmek istemekteydiler. Bu ideolojik hareket Tanzimat ile başlayacak, I. ve II. Meşrutiyeti gerçekleştirecek, hatta İttihat ve Terakki içinde milli burjuva yaratma düşüncesine de hayat verecektir.

Üçüncü grubu, kaybedenler oluşturmaktaydı. Toplumdaki işlevlerini yavaş yavaş kaybeden ilmiye, lonca üyeleri ve sanatkarlar gibi sınıflar, eskinin canlandırılmasını istemekteydiler. En kolay savunulabilen de din olduğundan; bu gruplar, dinin etrafında kümelenmekteydiler.

Bu üç ideolojik çizginin eğitime yansımalarını Ziya Gökalp, şöyle belirtmekteydi:

Diğer milletlerin maarifi milli bir mahiyette olduğu halde, bizim maarifimiz kozmopolit bir halde bulunmaktadır. Maarifimizin kozmopolit olduğunu anlamak için, dini

* Tabii ki, devletin bakış açısıyla daima cemaat=millettir. Fakat Osmanlı gayrimüslimleri, bağımsız devlet kurma yolunda “ulus” kavramını kullanmışlardır.

tetiklere lüzum yoktur. İstanbul'daki kitapçı dükkanlarına, darü't-tedrislere tasnifkar bir nazarla bakmak kafidir. İstanbul'da üç tür kitapçı vardır: Birincisi sahaflar, ikincisi Beyoğlu kitapçıları, üçüncüsü Babıali Caddesi'ndeki kitapçıları. Sahaflardaki Arap ve Acem maarifine, Beyoğlu kitapçılarındaki Avrupa maarifine aittir. Babıali Caddesi'ndeki Tanzimat maarifi ise, bu evvelkilerin perişan tercümelelerinden, acemicesine intikal ve taklitlerinden mürekkeptir (Tekeli, 1983: 459).

Her millet, yukarıda belirttiğimiz üzere; sınıfsal yapısını ve ideolojisini yeniden üretmek için, eğitimini dönüştürmeye çalışmaktaydı. Şöyle ki, ilk olarak; eğitimin üstündeki dini denetim kaldırılıp, eğitim laikleştirilmekteydi. İkinci olarak; dil ve yazı reforma tabi tutulmaktaydı. Bu reformda iki faktör rol oynamaktaydı: Birincisi, eğitileceklerin sayısı artmaktaydı. Yazıyı, 16.yüzyıldaki gibi, çok az kişi kullanıyor değildi. Yeni ve kolay öğrenilebilir bir yazı gerekmekteydi. İkincisi, milliyetçiliğin, dili araçlaştırmasıydı. Yazı dili halkın kullandığı dile yaklaşmakta, bilginin toplumda yaygınlaşması için, dini grupların hegemonyasında ve seçkinlerin kullandığı bir dil yerine, geniş halk yığınlarının kullandığı bir dilin kabul edilmesi gerekmekteydi. Bunun, milliyetçilik ideolojisini yayanlarca yapılması, dönüşüme ulusalcı bir öz kazandırmaktaydı. Dönüşümün üçüncü ayağı, eğitim teknolojisi ile alakalıydı. Artık az sayıda seçkinin eğitiminden, çok sayıda kişinin eğitime geçmek gerekmekteydi. Böylece, yeni orta sınıflar yetiştirilebilecektir. Hoca-öğrenci ilişkisi yerine, bir hoca birçok öğrenciye dayalı; kara tahtanın, sıranın olduğu bir eğitim sistemi ortaya çıkmaktaydı. Bu kara tahta ve sıra, eğitimdeki dönüşümün simgesi olduğundan, hemen her millet içindeki dönüşüm muhalifleri, bu eğitim araçlarına saldırmışlardı (Tekeli, 1983: 460).

1.3. Müslüman Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm

Müslümanların cemaat meclisleri, maarif komisyonları ve millet nizamnameleri yoktu. Bu açıdan bakıldığında devlet, Müslüman kesim adına eğitimsel reformları üstlenmişti. Müslümanların devam ettiği okullar, cemaatleri tarafından değil; hükümet ve maarif idarecileri tarafından yönlendirilmekteydi. Müslümanlar, cemaatsel anlamda hareket serbestisine sahip olmadıklarından, devletin eğitim alanında geçirdiği dönüşüm istese de, istemese de Müslüman milletinin eğitim alanında geçirdiği dönüşümdü.

Yönetimle özdeşleşmiş olan Müslüman kesimin eğitimindeki dönüşüm, önce askeri sınıfın yeniden üretilmesinden başlamaktaydı (Tekeli, 1983: 465). Çünkü; 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları, Avusturya ve müttefikleri

karşısında, Osmanlı Devleti'ni ilk defa bu kadar güç bir durumda bırakmıştı (Lewis, 1991: 46). Hemen ardından, 1734'te Üsküdar'da Hendesehane, askeri mühendis yetiştirmek için açıldı. 1776'da Mühendishane-i Bahri-i Hümayun; 1795'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun açıldı. (Akyüz, 2001: 132-133). 1827'de Mekteb-i Tıbbiye, 1834'te Mekteb-i Ulum-ı Harbiye kuruldu (Akşin, 1977: 41). Yine, 1834'te Mızıka-i Hümayun Mektebi açıldı (Akyüz, 2001: 136). Darül-Ulumü'l-Hekimiyye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Aliye-i Şahane de, 1838'de eğitim-öğretime başladı. Bu okulların hepsi, askeri sınıfın yeniden üretilmesi ve ordunun kabiliyetinin yükseltilmesi için açıldı. Bu yüzden başarıları, askeri sınıfın dönüşümüyle sınırlıydı. Dönüşümün askeri sınıftan başlaması, yüksek öğretimden başlaması anlamına gelmekteydi. İlk ve orta öğretimin örgütlenmediği bir yerde yüksek öğretimin dönüştürülme çabaları çok uzun süreli bir eğitimi gerektirmekteydi. Tıbbiye ve Harbiye'ye okuma-yazma bilmeden giren öğrenciler, 14 yıl sonra mezun olabilmekteydiler. Bu uzun süreli eğitimler, kalburüstü aile çocuklarına değil, daha çok öksüz çocuklara dayanmaktaydı. Burada, bir anlamda “enderun” geleneği devam etmekteydi. Osmanlıca'nın yetersizliği problemi de Mühendishane'ye bir matbaa kurulması ve hocaların kitap tercümesine özendirilmesiyle çözülmeye çalışıldı. Tıphane'de ise, eğitime Fransızca ile başlandı, Türkçe tıp eğitimine ancak 1867'de geçilebildi. Böylece, modern eğitimle birlikte gelen dil sorunu, bu geçiş kurumlarında kendini uzun süre hissettirdi (Tekeli, 1983: 466). Okulların yabancı dil açısından faydası ise, ilk defa programlara İngilizce ve Fransızca gibi, Batı dillerinin girmiş olmasıydı (Akyüz, 2001: 132).

Tanzimat, yönetimdeki dönüşüme ve dışa açık kapitalistleşme sürecine uygun olarak, eğitim sistemini değiştirmeye çalıştı. Yönetimdeki değişim, 1838'de divanın yerini hükümet alınca, sivil bürokrasinin doğmaya başlamasıyla ortaya çıktı. Tanzimat, Osmanlı yönetimini merkezileştirmek de istediğinden bu durum, beraberinde alt yapı sorununu da getirdi. Bu yüzden telgraf sistemi, Osmanlı'da çok erken kuruldu. Tabii ki devletin bu gibi fonksiyonları üstlenmesi, bu işlemlere dair eğitim kurumları açma sorununu ortaya çıkarmaktaydı. Ayrıca, Osmanlılık ilkesi çerçevesinde, bütün okulların bütün unsurlara açılması da gerekmekteydi (Tekeli, 1983: 466).

Tanzimat döneminde ortaöğretim kurumlarının geliştirilmesinin üç temel nedeni vardı (Tekeli, 1983: 466):

1) Usta-çırak ilişkisi yerine, sivil bürokrasinin alt düzeyden yetişmesi amacıyla, ortaöğretim kurumları yeterli görülmekteydi.

2) Daha önceki yüksek okullar, tüm süreci kapsadığından, sorunlar yaşanmıştı. Bu yüzden, ortaöğretim seviyesinin ayrıca örgütlenmesi durumu ortaya çıktı.

3) Tanzimat'ın sonlarına doğru kapitalistleşme süreci içinde yer alan Müslüman ticaret kesimi, eğitim ihtiyacı için bu seviyedeki okulları yeterli görmekteydi.

İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maarif-i Adli; hem hükümet için memur yetiştirmek, hem de mevcut memurların bilgilerini artırmak için açılmıştı. Ardından açılan “Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye” de, memur yetiştirmeye yönelik, mülki bir okuldu (Kodaman, 1999: 91,92). Bunlardan başka, orta öğretim kurumları olarak; 1846'da açılan askeri idadileri, 1847'deki mülkiye rüşdiyelerini ve 1849'daki Darülmaarif'i sayabiliriz. Rüşdiyelerde öğrenciler, sraya, sınıf talebesi gibi kısım kısım ayrılarak oturmakta ve her kısma birden ders gösterilmekteydi. Böylece, sıbyan mektebi gibi, teker teker çocuğa ders gösterilme sisteminden, büyük grubun öğretim yöntemine geçilmektedir. Bilindiği gibi, Mehmed Ali Paşa, Paris'te kendi öğrencileri için dil okulu açmıştı. Ermenilerin de burada “Muradyan” adlı bir okulları vardı. Tanzimatçılar da, Paris'te, 60 öğrencisi ile “Mekteb-i Osmani” 'yi açtılar. Bu okul, Paris Harbiye İdadisi'nin programını izlemekteydi (Tekeli, 1983: 467). Okulun açıldığı 1857 yılı, ilk defa Maarif-i Umumiye adına, Paris'e, hoca efendilerin de gönderildiği tarihtir. Bu hoca efendiler için hazırlanan talimatnamede, Paris'e gönderilen öğretmenlerin iki görevi tespit edilebilmektedir (Cevad, 1338: 64):

1) Paris'e gönderilmiş olan Osmanlı öğrencilerini okutmak; ayrıca da buradaki Hıristiyan-Osmanlı tebaasına Türkçe'yi öğretmek,

2) Açılması düşünülen Darülfünun için, gerekli ilmi tahsil etmek ve döndüklerinde Darülfünun'da öğretmenlik yapmaktır.

İşte bu hocalardan biri olan Selim Sabit Efendi de Aritmetik, Matematik, Geometri, Trigonometri, Mekanik, Astronomi ve Fizik derslerini tahsil etti (BOA Sicill-i Ahval Defteri, 1297/1: 260). Burada, Ekonomi Politik de okudu (Şişman,

1986: 97). Diğer vazifesini de Paris'in dışında, Grenelle Mahallesi, Violet Sokağı, 53 numarada Sultan Abdülmecid'in izni ile, 1857'de kurulan Mekteb-i Osmani'de ve Muradyan Mektebi'nde Türkçe dersleri vererek yerine getirdi (Gövsa, 1947: 350; Şişman, 1983: 32).

Böylece, Tanzimatçılar, hem kalifiye eğitimci yetiştirme, hem de bu eğitimcileri elden geldiğince verimli kullanabilme çabasında gözükmetedirler.

Islahat Fermanı ile beraber, askeri ve mülki okullar, tüm Osmanlı unsurlarına açıldı. Eğitimin denetimi de, Sultan tarafından seçilecek karma bir Meclis-i Maarif'in sorumluluğuna verildi. 1857'de eğitim, artık devletin önemli ve merkezi bir işlevidir. Bu tarihte kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti ile eğitimin merkezi denetime alınma isteği, açıkça ortaya çıkmaktaydı. 1861'de, bu nezaretin görevlerini belirtmek için yollanan yazıda, rüşdiyeler ve rüşdiyelerin üzerindeki tüm okulların müslim-gayrimüslim karma ve eğitim dilinin Türkçe olması gerekliliğinin belirtilmesi, Osmanlılığı savunan Tanzimat'ın merkezileşme isteğinin bir başka tezahürüydü. 1862'de sıbyan mekteplerinin yerine, "usul-ı cedide" üzere eğitim yapan iptidai mektepleri kurulmaya başlanınca, bu okullara da sıra ve kara tahta girdi. Fakat; Selim Sabit Efendi'de görüldüğü gibi, tepkiyle karşılandı (Tekeli, 1983: 467-468).

Şöyle ki; İstanbul mekteplerinde usul-ı cedid üzere öğretimi ilk defa kendisinin düşündüğünü söyleyen Selim Sabit Efendi, bu yöntemi Süleymaniye'de bir taş mektepte uygulamaya koydu. Oraya, Fransa'da olduğu gibi, mükemmel sıralar, hesap tahtaları, haritalar koydurttu. Ancak; aradan bir ay geçmeden Maarif Nazırı tarafından çağrıldı. Çünkü hoca efendiler, okulların bu hale getirilmesini din ve imana aykırı görmekteydiler. Onlara göre, Kur'an-ı Kerim'i diz çökerek, hasır veya minder üzerinde okumak gerekmektedir. Sıra üzerinde bacak sallayarak okumak günahtı. Sabit Efendi'nin yaptığı bütün ıslahat da Frenk işiydi. İslam dini böyle durumlara müsait değildi. Böylece, hoca efendiler, Sabit Efendi'yi Şeyhülislam'a şikayet ettiler. Şeyhülislam da durumu Padişaha ilettiler. Hatta Sabit Efendi hakkında bir de fetva yazıldı; fakat padişah, Şeyhülislam Efendi'yi engelleyip, Maarif Nazırı'na emredip ve Sabit Efendi'ye selamını göndererek "birdenbire değil; tedricen terakki edelim, efkâr-ı umumiyeyi de unutmayalım" şeklinde nasihatta bulunmuştu (Muallim Rıfat, 1925: 1352).

Böylece, 18. yüzyılın sonunda yüksek öğretimden başlayan ıslahat hareketleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında en alt seviyedeki iptidailere kadar ulaşmış gözükmemektedir (Tekeli, 1983: 468). Fakat Sabit Efendi örneğinde görüldüğü gibi, 19. yüzyılda kaybeden bir sınıf olan ilmiye, eğitimdeki dönüşüme ve yenilik hareketlerine karşı çıkmakta, ilmiyenin tepkisinden padişah dahi çekinmekteydi. Zaten 19. yüzyılda bile Osmanlı'nın saf haline dönülmesi düşüncesi, çekiciliğini kaybetmiş gibi gözüküyordu (Mardin, 2002: 154).

19. yüzyılın ikinci yarısında rüşdiyenin yönetim için gerekli memurları yetiştirmede yetersiz olduğunun düşünülmesi, üst kademe okullarının açılmasını hızlandırdı. 1862'de bu amaçla, Mahrec-i Aklam kuruldu. Bunu, ilk açılan sultaniler izledi. 1865'te Darüşşafaka, ardından da Galatasaray açıldı. Erkan-ı Harp sınıfı 1864'te, Ameliyat Tatbik Mektebi 1869'da açıldı. Askeri Tıbbiye'nin ıslahatı da 1869'da gerçekleşti. Sivil yüksek okullar da kuruldu. 1859'da Mekteb-i Mülkiye, 1866'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. Eğitim sisteminin gelişmesi, öğretmen ihtiyacını arttırdığından, öğretmen okulları da açıldı (Tekeli, 1983: 468). 16 Mart 1848'de Darümuallimin-i Rüşdi açıldı (Koçer, 1991: 56). Bunu, 1868'de, Darümuallimin-i Sıbyan'ın kurulması izledi (Akyüz, 2001: 165).

Eğitim artık sadece erkekleri değil, kızları da kapsamaktaydı. Bu yüzden Ebe Mektebi, kız rüşdiyeleri, kız sanayi mektepleri ve 1870 yılında da Kız Öğretmen Okulu açıldı. Geç kalınmış bir Tanzimat okulu olan Galatasaray Sultanisi ise, Osmanlılık ideolojisinin yeniden üretilmeye çalışıldığı bir okuldu. 1866'daki Girit isyanı, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne reform projeleri sunmalarına neden olmuştu (Tekeli, 1983: 468). Bunlardan birini seçmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, Fransız tezini kabul etti. Zaten Osmanlılar, eğitimde büyük ölçüde Fransız modelini takip etmekteydiler (Tekeli ve İlkin, 1993: 124).

Ayrıca Genç Osmanlıların Fransa ile bağlarının, Ali ve Fuad Paşaların Fransa'ya olan yakınlıklarının, Fransız tezinin seçiminde önemli etkisi vardı. Böylece Fransız eğitim sistemi, Osmanlı eğitim sistemine monte edildi (Kodaman, 1999: 20,21). Fransız tezinde geçen "Hıristiyan öğrenciler için orta öğretim kurumları (Akyüz, 2001: 153-154)" ifadesi, bu durumun ilk örneğinin Mekteb-i Sultani olmasını sağladı. Fransız büyükelçisi Mösyö Boure'e'un Osmanlı Devleti'ni liseler kurmaya teşvik etmesi ve bunun da padişah ve yönetimin dikkatini

çekmesiyle, 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultanisi kuruldu (Sungu, 1943: 326). Bu okulda çalışacak Arapça ve Türk Edebiyatı öğretmenlerinin sınavla seçilmesi bu okulda, eğitimin kalitesine verilen önemi göstermektedir (Vakit, 1296: 4). Orta öğretim düzeyinde yabancı dilde eğitim yapan ilk devlet okulu olan Galatasaray Sultanisi'nde tahmin edileceği üzere, eğitim dili, Fransızca idi (Türker, 1989: 18).

Galatasaray Sultanisi, unsurlar arasında eşitliği ve bu eşitlik içinde imparatorluğun bütünlüğünü savunan, Osmanlılık ideolojisinin üretileceği okul olma amacındaydı. Tüm Osmanlı tebaası, okulda kaynaşacak ve eğitim, Osmanlılık ideolojisini üretecekti. Fakat bu amaç doğrultusunda okulun ne kadar başarılı olduğu şüphelidir. Çünkü Balkan Muharebesi'nde Bulgar ordusunu yöneten Savof, Galatasaray mezunuydu (Tekeli, 1983: 468).

Fransız tezinin ikinci ürünü, Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında kaleme alınmış olan, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi idi (Koçer, 1967: 13).

Şura-i Devlet Maarif Dairesi, ihtilalden itibaren Fransa'nın geçirdiği eğitimsel tecrübeleri inceleyip, ülkenin şartlarını da göz önünde tutarak, tasarlanan eğitim politikasına uygun bir şekilde, Fransa'nın eğitim alanında yapmış olduğu çalışmaları, Osmanlı eğitim sistemine göre düzenledi. Böylece, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ortaya çıktı (Atuf, 1930: 130). 198 maddelik bu nizamname ile ilk defa güncel politikalar bir tarafa bırakılarak; kurumlaşma, kurallara bağlanmış oldu (Sakaoğlu, 1991: 93).

Bu nizamnameyle; genel ve özel okullar, sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadiler, sultaniler, yüksek mektepler, öğretmen okulları ve üniversite konuları kurallara bağlandı. İlmiye ve idari dairelerinden oluşan bir Meclis-i Kebir-i Maarif ile vilayet maarif meclisleri kuruldu. Ayrıca nizamnamede; imtihanlar, muallimler ve eğitimin mali konuları da yer almaktaydı (BOA YEE 112/6, 1286: 2-59). Böylece, parça parça yapılan eğitim ıslahatlarının, toplu halde bir nizamnameye bağlanması, eğitim tarihi açısından bir dönüm noktası oldu (Koçer, 1974: 18). Ayrıca kız ve erkek çocukları için ilk defa ilköğretim, bu nizamname ile zorunlu hale getirildi (Unat, 1964: 39).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile öngörülen Darülfünun, 1870 yılında açıldı. Fakat buraya devam edenlerin yazı yazmaları iyi olmadığı için, üniversiteye bir de yazı hocası atandı. Zaten bu kurum 1871'de, biraz da ilmiyenin baskısıyla,

kapandı. 1874'te Darülfünun-ı Sultani*, ilmiyenin baskısından uzak olunması için Galatasaray'da kuruldu. İlahiyat, Tıp, Turuk-ı Maabir, Hukuk ve Edebiyat bölümleriyle kurulması öngörülen Darülfünun-ı Sultani; tıp önceden açıldığı, ilahiyat da medresenin alanına girdiği için geriye kalan üç bölümle eğitim-öğretime başladı (Tekeli, 1983: 470). Fakat 1882'de, bu kurum da kapandı (Dölen, 1983: 477).

Yine Galatasaray Sultanisi gibi önemli olan bir başka kurum da Darüşşafaka idi. Bu okul, Osmanlı İmparatorluğu'nda telgrafçılığın gelişmesini sağladı. Ordu dışında siviller eliyle Türkçe'ye giren ilk teknoloji, telgraftı. İngiltere'de 1841'de, Fransa'da 1844'te kullanılmaya başlanan telgraf, Osmanlı Devleti'ne 1854'te geldi. Fransızca olan haberleşme dili, Mustafa Efendi tarafından eski harflerin haberleşme aracına uydurulmasıyla, Osmanlıca'ya çevrildi. 1860 yılında Telgraf Mülazım Mektebi kuruldu. Fakat kısa süre sonra kapandı. 1880'li yıllarda, telgrafçıların Galatasaray ve Darüşşafaka'da yetiştirilmesi fikri ortaya çıktı. Galatasaray'ın elit kökenli öğrencileri, telgraf memurluğunu kabul etmeyince, Darüşşafaka'ya elektrik dersi kondu ve burası 1882'de "Telgraf Fen Mektebi" haline getirildi (Tekeli, 1983: 469-470).

Anlaşıldığı üzere, geliştirilen okullar; hep, askeri ve sivil bürokrasinin yeniden üretilmesini sağlamaya dönüktü. Toplumun diğer kesimleri için yapılan girişimler ise 1847'de Ayamama Çiftliği'nde pamuk üretimi geliştirmek için açılan Ameli Ziraat Mektebi ve 1864'te Dadyan Efendi'ye fabrikalara kalifiye işçi yetiştirmek için kurulan Mekteb-i Sanayi gibi genelde başarısız teşebbüslerdi. Tanzimat, eğitim sistemi içinde yaptığı atılımları yaygınlaştıramadı. Çünkü eğitimin alt yapısı kurulmamıştı. Ayrıca Müslüman toplumu içinde bu eğitime destek sağlayacak sınıfsal dönüşüm, yeterince oluşmamıştı. Alt yapının güçlenmesi ve modern eğitimi destekleyecek sınıfların ortaya çıkması, I. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşecektir (Tekeli, 1983: 469-470).

II. Abdülhamid devrinde, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, etkin olarak, uygulamaya konmuştur. Bu dönemde toplumsal gelişmenin eğitim sistemine yansdığı gösteren ipuçları şunlardı (Tekeli, 1983: 469-472):

* Darülfünun-ı Sultani, Mektebi Sultani içinde açılan Darülfünun'du. Bu, üçüncü Darülfünun girişimiydi. Müdürü Sava Paşa olan bu okulda öğretim Fransızca yapıldı. Buraya yalnız Mektebi Sultani'yi bitirenler devam edebilmekteydi (Dölen, 1983:477).

1) Müslüman milleti içerisinde, rüşdiyeler bazında bir özel okul furyası başladı. Bu durum, devletin eğitim konusunda öncülük yapamadığını ve değişmeye başlayan sınıfsal yapının yeniden üretilmesinde kalite açısından ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığını göstermekteydi.

Oysa Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimin tam bir devlet işi olarak görüldüğünün ispatıydı (Koçer, 1967:8-14).

2) Eğitimdeki gelişmeler, tüm imparatorluğa yayıldı. Çünkü bürokrasisi yaygınlaşan devlet, yerel bürokrasiyi de yetiştirmek zorundaydı. Duyun-ı Umumiye'nin yarattığı bürokratik kesim talebini de hatırlatmakta fayda vardır. Yine Türk ticaret sermayesinin eğitim isteği bilinmekle beraber, Müslüman olmayan milletlerin eğitimlerinin gelişmesine karşı bir rekabetin ve savunma mekanizmasının da ortaya çıktığı söylenebilir. Bundan başka, İstanbul dışındaki küçük bürokrat ve ticaret burjuvazisinin eğitilmesi, İttihad ve Terakki'nin ortaya çıkmasında rol oynadığından; II. Abdülhamid döneminde eğitim sisteminin yaygınlaştırılmasının, karşıtını da geliştirdiğini söyleyebiliriz.

3) İhtiyaca göre, meslek okulları ve yüksek okullar, bu dönemde de açılmaktaydı. Bunlar arasında hukuk mektebi de vardı. Bu mektep, klasik dönem Osmanlı ilmiye sınıfının yargı fonksiyonunun artık medrese sistemi içerisinde tekrar üretilmeyeceğinin ve yargı işlevinin bürokratikleştiğinin, ilmiyenin yetki alanının daraltıldığının ispatı oldu.

4) Devletin yabancı eliyle de olsa demiryolu, yol, sulama gibi alt yapı çalışmaları mevcuttu. Buralarda görev alacak teknik personeli yetiştirmek, bir sivil mühendis okuluna duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmaktaydı. İşte bu ihtiyaç, Hendese-i Mülkiye'nin kurulmasıyla giderildi.

1890'lardan sonra her ordu merkezinde bir harbiye; Şam'da tıbbiye; Selanik, Konya ve Bağdat'ta hukuk mektebi; 1907'de Selanik'te polis mektebi açıldı (Tekeli, 1983: 472). Bu yüksek okullardan ve hukuk mektebinden başka; bu dönemde, lisan, ticaret, mülkiye, ziraat, dilsiz, kör, güzel sanatlar, kız sanat okulları; merkezde ve vilayetlerde de liselerin açıldığını görmekteyiz (İnal, 1977b: 26). Bu durum, Abdülhamid döneminde sansür ağıyla beraber (İnal, 1977a: 20), geniş bir yelpazede, okullaşmanın arttığını da ispatlamaktadır.

Avrupa'da hareketlenen genç Türkler'den çekinildiği için, Avrupa'ya öğrenci gönderilmemeye başlanması ve bir üst eğitim kurumuna duyulan ihtiyaç, 1900 yılında Darülfünun-ı Şahane'nin tekrar kurulmasına sebep oldu. Bu üniversite, Ulum-ı Aliye-i Diniye, Edebiyat, Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye bölümlerinden oluşmaktaydı. Her yıl, 85 kadar öğrencinin kayıt yaptırdığı bu okul, Mülkiye Mektebi binası içinde açıldı ve yönetimi de buranın müdürüne bırakıldı. Bu okulun paralı olması, işlevi belirsiz görünen bir üniversitenin devlet tarafından yeterli desteği görmediğinin ispatıydı. Çünkü devlet, kendi ihtiyacını karşılamak için açtığı yüksek okulları desteklemekteydi. Zaten açılışından Meşrutiyet'e kadar, kuşkulandığı için sıkı bir denetim altında tutulan Darülfünun, bir gelişme de gösterememişti (Tekeli, 1983: 472).

II. Meşrutiyet Dönemi ise; eğitim-öğretimin bileştirilmeye çalışılması, eğitimi ulusallaştırma çabaları, kullanılan Arap harflerinde değişiklik yapılması, kadın eğitiminin yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerden dolayı, Cumhuriyet dönemi eğitim düşüncelerinin geliştiği bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde, ulusal burjuva yetiştirme fikri, öğrencilere şahsi teşebbüsün aşılmasına sebep oldu; üniversite, gerçek anlamda bir gelişme içine girdi. Orta kademe bürokrasiyi yeniden üretmeye dönük okullar açıldı. O güne kadar dokunulmayan medresede, ıslahata girişildi. Medreselerde doğa bilimleri, akli bilimler, Türkçe ve Farsça okutulmaya başlandı. Yeni medreseler açılarak, din adamlarının siyasi propagandalarda kullanılması hedeflendi. Böylece, çağdaş eğitimin etkisi, medreseyi de dönüştürdü. İlimyenin görevi; toplumun güç dengesine göre yeniden belirlendi (Tekeli, 1983: 472-475). Ayrıca bu dönemde, bir İnas Darülfünun'u dahi kuruldu (Dölen, 1983: 477).

1.4. Rum-Ortodoks Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim sistemlerindeki dönüşüm, önce Rum-Ortodoks ve Ermeni milletleri içinde başladı. Çünkü ticaret burjuvazisi önce bu gruplarda gelişti. Samuel Irin'in patrik olduğu 1764-1768 yılları arasında Rum ticaret kesimi ve yerel güçler, kilise yönetiminde söz sahibi yapıldı. Rum ticaret burjuvazisi, cemaatin yönetimini kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmeye başlayınca, bu millet içerisinde laik eğitim örgütlendi. Buna örnek olarak, Aleksandır İpsilanti'nin

Buğdan prensi iken, 1776'da Bükreş ve Yaş'ta dini eğitim veren akademilerde yaptığı değişiklikleri verebiliriz. Akademilerin program ve hocalarında değişikliğe gidilmiş, kadastro ve mülkiyet sorunlarını çözmek için bu iki yerleşmede iki mühendis okulu açılmıştı (Tekeli, 1983: 460-461).

Zaten Slavların açtıkları okullar, Fenerlilerin hakim oldukları dönemde kapatılmakta ve yerlerine Rumca okutulan Rum mektepleri açılmaktaydı. 17. yüzyılda, Romanya'da, köy papazı yetiştirmek için açılan Romen mektepleri de aynı akıbete uğramışlardı (Atuf, 1930: 145-146). Tabii burada, Fenerlilerin diğer Hıristiyanlara nazaran, devlet katında ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını unutmamak gerekir (Yerasimos, 1987: 17).

Bu halde Rumlar, Ortodoksların temsilcisi olmalarının etkisiyle, bu mezhep okulları üzerinde, eğitim alanında istedikleri reformu yapmakta ya da okulları kapatmakta serbest gözükmektedirler. Rum eğitiminin laikleşmesinde, 1803 ve 1819 yılları arasında faal olan Kuruçeşme Okulu, Ayvalık Akademisi ve İzmir Jimnazyumu önemli örneklerdir (Tekeli, 1983: 461).

Kuruçeşme Okulu, 1803'te zengin Fenerlilerin kilise dışı çabaları sayesinde kuruldu. Saray Baş Tercümanı Dimitraşko Morozbeyzade, okulun gelişimi için önemli çalışmalar yaptı. Bu okul, bir yüksek öğretim kurumu olup; dil, edebiyat, matematik ve tıp eğitimi vermekteydi. Okulun, hastane ve darülacezesi de vardı. Burasının, bir anlamda, resmi okul statüsü de vardı. Çünkü Dimitraşko, fermanla, Kuruçeşme Okulu'na nazır ve müdür olarak atanmıştı. Okul, Fenerli zengin Rumlar tarafından kurulmuş olmasına rağmen; öğrencileri, bu zenginlerin çocukları değildi; fakir kesimlerin çocukları ya da öksüzlerdi. Fenerliler, çocuklarını evde, hocalar vasıtasıyla yetiştirmektedirler. Kuruçeşme Okulu'nda, zengin burjuvazinin denetiminde kalıp, onun iş ve toplumsal hayatındaki ihtiyaçlarını karşılayacak küçük burjuvazinin yeniden üretilmesi amaçlanmaktaydı. Kilise de bu okula pek sıcak bakmamaktaydı. Okul, 1820 Rum ayaklanması sırasında kapatıldı (Tekeli, 1983: 461). Kuruçeşme Okulu, laik ve milli mahiyette görünen bir okul olarak, eğitim tarihinde yerini aldı (Ergin, 1977: 737).

18. yüzyılın ikinci yarısında Ayvalık, Türk ailelerinin yerleşemediği ve yönetimi seçimle gelen, üç Rum burjuvasının elinde olan bir kentti. Tabii ki bunda, İstanbul-Rum burjuvazisinin elde ettiği ayrıcalıkların büyük rolü vardı. Ayvalık'taki

bu ayrıcalıklar, Rum burjuvazisi ve sanatkarların, adalardan ve Mora'dan Ayvalık'a yerleşmesini hızlandırmaktaydı. İşte bu süreçte Ayvalık Akademisi, büyük yatılı bir okul olarak kuruldu. 1803'te, okulun inşaatı, 72 odalı olarak tamamlandı. Kısa zamanda isim yapan okulun öğrenci sayısı 600'e çıktı. 1806 Osmanlı-Rus savaşında Rumların davranışları, devletin Ayvalık üzerine yoğunlaşmasına ve akademinin kapatılan ilk Rum kurumu olmasına sebep oldu. Sonradan Rum burjuvazisinden Paraskevas Salteli, Karaosmanoğlu'nun yardımıyla, okulun tekrar açılmasını sağladı (Tekeli, 1983: 461,462).

Konstantinos Koumas tarafından kurulan ve İzmir'de 1810-1819 yılları arasında hizmet veren Jimnazyum, Rum cemaatindeki laik eğitimin gelişmesinde ve eğitim aracılığıyla, Yunan milliyetçiliğinin tekrar üretilmesinde etkili olan bir diğer teşebbüstür. 1810 yılında Koumas'ın müdürlükle görevlendirildiği okulda, program, felsefe ve bilim eğitimi üzerine kuruluydu. Laik bir eğitim veren okul, ilk yılın sonunda, kilisenin tepkisiyle karşılaştı. Koumas'ın çabalarına rağmen, okul, 1819 yılında kilisenin baskılarına dayanamayarak kapandı. Görüldüğü gibi, laik eğitim veren bu üç Rum okulu da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kapandı. Verdikleri laik eğitim nedeniyle okullar, kilisenin tepkisini çekti. Fakat laik eğitimin aldığı yol, kilisenin de bu eğitimden etkilenmesine neden oldu. Örneğin; ruhani bir kurum olan Fener Rum Okulu, felsefe, edebiyat ve kültür dersleri okutulan bir kurum haline geldi. İzmir Okulu'nun bazı hocaları Fener Rum Okulu'nda görev yaptılar (Tekeli, 1983: 461,462). Böylece, Fener Mektebi hem ruhani, hem de cismani bir kimliğe büründü (Ergin, 1977: 737).

Bu dönüşüm, okulun yönetimine de yansdı. 1856'ya kadar, patrikhanenin seçtiği beş metropolitin yönettiği okul, bu tarihten sonra bir heyetçe yönetilmeye başlandı. Bu heyet, Sen Sinod Meclisi arasından seçilmiş bir metropolidin başkanlığında, Rum ileri gelenleri arasından seçilmiş beş kişiden oluşmaktaydı (Tekeli, 1983: 462).

Rum milletinin eğitiminin laikleşmesi yolunda hizmet veren en önemli oluşumlardan biri de, Rum Edebiyat Derneği idi (Tekeli, 1983: 462). Bu dernek, 1861 yılının Mart ayında "Eliniki Filolopiki Eteryia" adı altında kuruldu. Dernek, Rum aydınlarının ilmi sohbet ihtiyaçlarını karşılamak için birlikte buldukları bir toplantı sırasında, saray doktorlarından ve Mekteb-i Tıbbiye öğretmenlerinden

Mavro Yani'nin Beyoğlu'ndaki evinde; Mavro Yani, Mekteb-i Tıbbiye öğretmenlerinden Doktor Zoiros ve saray doktorlarından ve Mekteb-i Tıbbiye öğretmenlerinden Doktor Ksonofon Zografos, Edip ve Müellif Kalyadi, Müellif Vasyadis, Avukat Zografos ve İstanbul'da çıkan Castelia dergisinin sahip ve müdürü Zografostan'ın da hazır bulunduğu sırada Vasyadis'in teklifiyle kuruldu. Derneğin toplum arasında hak ettiği değeri bulması için, toplumsal ve bilimsel anlamda önemli bir yere sahip olan Mekteb-i Tıbbiye öğretmenlerinden İstafanaki Kara Todiri'ye reislik teklif edildi; fakat Kara Todiri, derneğin ismindeki “eterya” kelimesi yüzünden - ki bu kelime Etnik-i Eterya'yı hatırlatmaktadır – bu teklifi kabul etmedi. Derneğin ismi “Elinikos Filolopikos Sillogos” ; yani Rum Edebiyat Cemiyeti olunca ve “eterya” kelimesi yerine “sillogos” kelimesi kullanılınca, Kara Todiri, reisliği kabul etti. Onun, “Alfabe” adı altında verdiği ilk konferans da büyük yankı uyandırdı (Ergin, 1977: 789-792).

Nizamnamesinde “dini ve siyasi hiçbir meselenin maksat ve mevzuuna dahil olmayacağı” özellikle belirtilen cemiyet, zamanla Rum eğitim sistemini yönlendiren bir kurum haline geldi (Ergin, 1977: 791, Tekeli, 1983: 462).

Rum milletinin eğitiminin laikleşmesi yolunda önemli adımlar atmış olan derneğin, Rum eğitime katkılarını şöyle özetleyebiliriz (Ergin, 1977: 793-796):

1) Anadolu ve Rumeli'deki bütün Rum mektepleri, İstanbul Sillog'una bağlandı. Hemen hemen aynı teşkilat ve amaç dahilinde, müfettişler aracılığıyla belirli bir okul sistemi takip edildi.

2) Dernek, İstanbul'un zengin Rum tüccarı sayesinde elde ettiği sermaye ile Rum halkını, ücretsiz eğitim ve öğretim hizmetine, Türklerden önce kavuşturdu.

3) Açılmasına sebep olduğu okullardan başka, köylü ve şehirli Rum halkını kiliseler aracılığıyla aydınlatmaya, asrın yeni sistemlerini anlayabilecek bir seviyeye getirmeye çalıştı.

4) İstanbul'un binlerce liraya mal olan büyük Rum mekteplerini açarak, bu okulların aynı amaç doğrultusunda çalışmasını sağladı.

5) İstanbul Sillog'unun Rum uzmanlarına uygulattığı plan çerçevesinde, Rum ibtidai mektepleri Fransız; orta öğretim kurumları da Alman sistemini kabul ettiler.

6) Sillog; İstanbul'a bir kere uğrayan, siyasi ve ilmi nüfuza sahip her yabancından istifade etti. Bunlar arasında Bizans Tarihi ve Eskiçağ Uzmanı Profesör Millinken, baba ve oğul meşhur Mortman, Süveyş Kanalı'nı açan De Le Seps, Truva harabelerinin kaşifi Şilman da bulunmaktaydı.

7) Verdiği konferanslarla, ilmi teşvik etti.

8) Sillog tarafından, Kraponos'un idaresi altında, Rum mektepleri teşkilatına ve mekteplerine bakan daimi bir heyet kuruldu. Bu heyet, Rum okulları için, eğitimle ilgili modern ve mükemmel kitaplar bastırdı.

Ayrıca, cemiyetin eğitim ve okullardan başka; edebiyat, eski eserler ve fünun komisyonlarına sahip olduğunu ve bu alanlarda da mükemmel çalıştığını da belirtmek gerekmektedir. Muallim Cevdet; Osmanlı hükümet ve maarif teşkilatının dahi, bu cemiyetin yaptıklarının onda birini yapamadığını ifade etmekteydi (Ergin, 1977: 796).

Hükümetçe açılan Encümen-i Daniş bile, ancak on sene yaşayabilmiş ve bu süre içerisinde Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı Kavaid-i Osmaniye ve Cevdet Tarihi'nden başka ilmi bir hizmette bulunamamıştı. Encümen-i Daniş'ten on sene sonra açılan Encümen-i Ülfet ise, zengin bir Mısırlı prensin parasıyla açılmış olduğu halde, ancak bir sene yaşayabilmiş ve bu süre içinde beş-on ziyafet ve bir sürü de kumar partisi vermekten başka bir iş yapamamıştı. Bir tarafta bir Osmanlı unsuru olan Rumların zengini, tüccarı, alimleri ile yaşatılan bir cemiyet; diğer tarafta imparatorluğun kudretine rağmen, yaşatılamayan ve Rum Sillogu'nun yüzde biri nispetinde bir eser bile ortaya çıkaramayan iki Osmanlı kurulu... Aradaki fark, bundan ibaretti (Ergin, 1977: 796).

Rumların eğitim alanındaki çalışmaları sayesinde, 19. yüzyılın sonunda, Anadolu ve Rumeli'deki Ortodoks okullarının sayısı, 1584'e ulaştı. Bu okulların çoğu, ilkokullardı. İstanbul'da, Megali Toyenos Sholi Jimnazı'nda, okullarda öğretmen olmak isteyenler için bir şube bulunmaktaydı. Öğrenciler, burada pedagoji eğitimi alıp, Fener Rüştüye Mektebi'nde uygulama yapmaktaydılar. Bunlara ve cemiyetin çalışmalarına, belirttiğimiz üzere, Kraponos Vakfı'nın okullar için kitap basması da eklenince, Rumların tam bir eğitim sistemi kurduklarını söyleyebiliriz. Bu sistemin kaynakları da vakıflardan, cemaat gelirlerinden ve kilise gelirlerinden sağlanmaktaydı. Bu halde, 19. yüzyılın sonunda, Rum eğitim sisteminin

örgütlenmesinde, iki önemli hedefe ulaşıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, eğitimin içeriğinin ve denetiminin kilisenin etkisinden kurtarılması; ikincisi de kilise dışına çıkarılmasına rağmen, eğitimin denetiminin merkezileştirilebilmiş olmasıydı. Bu denetimde, Osmanlı Devleti'nin, yönetimin merkezileşmesi için yaptığı ulaşım ve alt yapı yatırımlarının büyük payı vardı (Tekeli, 1983: 462). Buna rağmen, kilisenin kendi etki alanı içerisindeki okullarda hala denetim yetkisine sahip olduğunu da unutmamak gerekmektedir (Koçak, 1983: 492-493). Ayrıca, patrik de hala Rum-Ortodoks milletinin başıdır.

1.5. Bulgarların Eğitimindeki Dönüşüm

Yunan burjuvazisi, Bulgar burjuvazisinden önce ortaya çıkarak, kendi eğitim sistemini geliştirdi. Yunan burjuvazisi, Yunan ulusal bilincini Bulgaristan'da da yaymaya çalışmaktaydı. Bulgarları etkileyen diğer bir kanal, Rus eğitim sistemiydi (Tekeli ve İlkin, 1993: 104). Mithat Paşa, 1868'de hükümete yazdığı bir muhtıradan bu etkiyi şöyle anlatmaktaydı:

Bulgarlar ilim ve marifetin lüzumunu ve kendilerinde noksanını fark ve teferrüs eyledikleri günden beri, çocuklarının talim ve terbiyesi arzusuna düşmüşlerse de mekteplerinin tanzimine malen ve maddeten muktedir olamadıklarından, bunu dahi Rusyalılar fırsat addederek, Hocabey, Nikolayef, Keşnof memleketlerinde Bulgar çocuklarını mahsusen ve meccanen okutmak üzere mektepler açmış olmaları ile şimdi her memleketten takım takım Bulgar çocukları bu mekteplere gitmekte ve Bulgar mekteplerinde okunacak dersler için, meccanen kitaplar dağıtılmakta olduğu görülüyor ve bir takım mekteplerin dahi varidatı Rusya'dan geldiğinden, bu vesile ile Rusyalılar o makule mekteplere nüfus icra ederek, dilediklerini hoca yapmak istiyorlar (Tekeli ve İlkin, 1993: 104-105).

Anlaşıldığı üzere Rusya, Bulgarlara okullar açıp, ücretsiz eğitim ve kitap vererek ve bazı mekteplerin giderlerini de karşılayarak, Bulgar eğitimi üzerinde nüfuz sahibi olmak ve kendi istediklerini bu okullara hoca olarak atamak istemektedir.

Bulgarlar, İstanbul'daki modern okullardan da faydalandılar. Galatasaray'da okumuş ve Robert Kolej'den mezun olmuş, gayet başarılı Bulgar öğrenciler mevcuttu. Bulgar diliyle laik eğitim ihtiyacını ilk olarak, Dr. Piter Beron duydu. İlk laik Bulgar okulu, bir ticaret kenti olan Gabrova'da kuruldu (Tekeli ve İlkin, 1993: 104). Bu okulun kuruluş tarihi 1835'ti (Sezer, 1999: 105). Okulun kurucusu Vasil Aprilov, Yunan okullarında okumuş, uzun süre Hellenizmin tesiri altında kalmıştı. Gabrova okulunun izleyicileri, kısa zamanda arttı. Bu okul gibi, en az yirmi okul

daha kuruldu. Bulgar şehirlerinde, kısa sürede, “Çitaliça” adı verilen; kültürel ve ideolojik eylemleri bünyesinde toplayan kütüphaneli okuma salonları kuruldu. Bu durum, laik ve anti-Hellen niteliğinden dolayı, Rum-Ortodoks Kilisesi’ni rahatsız ediyordu (Tekeli ve İlkin, 1993: 104,105).

Zaten 19. yüzyılın başında, Rum-Ortodoks Patriği’nin Bulgar okullarında sadece Yunanca yazılmış kitaplarla eğitim yapılmasını emredip, Rum papazlarına da Hilarion, Tırnova Katedrali’nde bulunan eski Bulgar patriklerine ait kütüphaneyi yaktırması, hala akıllardaydı (Ercan, 1999: 202).

Böylece Rum-Ortodoks Kilisesi’nden kopmak, Bulgar ulusal hareketinin temel hedeflerinden biri haline geldi. Osmanlı toplum örgütlenmesinde, ulusal bir hareketin ancak dini bir hareket olarak ortaya çıkması mümkün olduğundan, Bulgarlar, ayrılığı kendi dinlerinde ibadet isteği olarak ortaya koydular. İlk Bulgar kilisesi 1849’da açıldı. 1850’lerin sonlarına yaklaştıkça, bir çok grup, Rum-Ortodoks Patrikliği’nden koptu. 1860 yılında Hilarion Makariopolski, bu ayrılığı ilan etti. Osmanlılar, bu durumu Rusya’nın baskısıyla, 1870’te kabul ettiler (Tekeli ve İlkin, 1993: 105).

Osmanlı Devleti de kendi okullarında okuyan Bulgarların kendi dillerini öğrenmeleri için elinden geleni yaptı (BOA İ.MF 4/1314 M-2, 1314: 1-2).

Kendi okul ve kiliselerinde Rum Patriği ve okullarına bağlı olmadan ibadet etmeye ve eğitim görmeye başlayan Bulgarlar, Robert Kolej’in ve Rusya’nın da etkisiyle, ayrılıkçı ve ihtilalci fikirleri yeşerttiler. Bu amaç doğrultusunda özellikle Robert Kolej, üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirdi. Robert Kolej’de Yunanca, Bulgarca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe gibi beş ayrı dilde, beş ayrı sınıf oluşturularak eğitim yapılmaktaydı (Tozlu, 1991: 210).

Bu açıdan bakıldığında, Bulgarların, bağımsızlıklarını önemli ölçüde eğitim kurumlarına borçlu oldukları görülmektedir (Haydaroğlu, 1990: 207). Bu kurumlar; kendi açtıkları okullar, Rusların açtıkları okullar ve Robert Kolej’dir. Bu yönüyle Bulgarların eğitimi, Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerinin eğitiminden ayrılmaktadır.

1.6. Ermeni Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm

Ermeni milleti içinde de eğitimin laikleştirilmesi çabaları, 18. yüzyılın sonunda başladı. Bu dönemde, İstanbul’daki Ermeni yerleşmelerinde kütüphaneler

kurulmakta, özel okullarla dershaneler açılmaktaydı. 1790 yılında ilk resmi Ermeni okulu Kumkapı'da, Fıçıacı Sokağı'nda, Amira Miricanyan'ın devletten izin almasıyla kuruldu (Tekeli, 1983: 462). Bu okulu yine Şınork Mıgırdiç Amira Miricanyan'ın kurduğu Langa Surp Lusavoriç ve Balat Surp Hreşdagabed okulları izledi. Bu akım hızla sürdü ve İstanbul'da on yıl içinde 10'u aşkın okul açıldı (Seropyan, 1994: 187).

Bu dönemde okullar, Ermenilerin en zenginleri olan Amiralardan liderliğinde ve kilisenin işbirliğiyle açılmaktaydı. Ermeni okulları, İzmir gibi imparatorluğun büyük kentlerinde açılırken, Ermenice'nin cemaatin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi problemi ortaya çıktı (Tekeli, 1983: 462). Rumların Yunanca gibi dünyanın en eski bir dilinde düzenleme ve öğretim yapmaları ne kadar kolay ise; Ermenilerin yeniden bir öğretim dili yaratmak konusundaki çabaları, o kadar güçlüklerle doluydu (Ergin, 1977: 749).

Bu devirlerde lügat kitabı da mevcut olmadığından devrin alimleri bildikleri kelimeleri kağıt parçalarına yazarak Kumkapı Kilisesi Sokağı'nın köşesindeki börekçinin dükkanı duvarına asarlardı. Bilmedikleri bu kelimenin manasını anlamak isteyenler, Üsküdar'dan, Hasköy'den, Balat'tan, Ortaköy'den ve diğer uzak semtlerden bu dükkana müracaat ederlerdi (Ergin, 1977:752).

Zaten 1820-1825 tarihine kadar Ermenice gramer bilenler çok azdı. İstanbul'da sadece Kumkapı Mektebi'nde gramer okutulduğu için, İstanbul'un her yerinden öğrenciler bu okula gelerek; Gramer, Hitabet, Mantık öğrenerek, alim ve filozof unvanlarını alabilmekteydiler (Ergin, 1977: 752-753).

İlk Ermeni maarif komisyonu, 1828 yılında, İstanbul Ermeni Patrikliği'nde kuruldu. Böylece, tüm eğitim hareketleri bir yönetim altında toplandı (Seropyan, 1994: 187).

1830* yılında Bezciyan Amira tarafından yapılmış bir dahili nizamname, bu tarihte Ermeni eğitiminin hangi durumda bulunduğu hakkında ipuçları sunmaktadır. Nizamnamenin maddeleri şöyleydi (Ergin, 1977:754-755):

- 1) Öğretmen, mütevellinin onayını almadan öğrenci kayıt ve kabul edemez.
- 2) Fakir öğrenci, yalnız, okuyup yazma öğrenmek üzere alınır. Gramer ve diğer ilimleri tahsil edebilmek için öğrenci, hevesli ve yetenekli olmalıdır.

* Tekeli (1983:463) bu nizamnamenin Ceylan Okulu adına Bezciyan tarafından yapıldığını belirtir. Nizamnamenin Bezciyan tarafından yapıldığı doğrudur. Fakat okul, 1838'de açılmış, nizamname 1830'da yapılmıştır. O halde Ergin'in (1977: 754,755) ifade ettiği gibi bu nizamname, hemen hemen tüm Ermeni okullarını kapsamaktadır.

3) Öğrenci, her sabah derslere başlamadan önce kiliseye gitmeli ve dini ayinlere katılmalıdır. Derslerin sonunda da öğrenci kilisede dua etmeden evine gitmemelidir.

4) Öğretmenler öğrenciyi dayakla değil, sözle eğitmeye çalışmalıdır. Tokat atmak, kulak çekmek, tekme atmak, yumruk vurmak yasaktır. Çocuklara “ulan” diye hitap edilmemeli, her çocuk kendi adıyla çağrılmalıdır. Çocuklar da birbirlerine, “kardeş” diye hitap etmelidirler.

5) Öğretmenler, davranışlarıyla, öğrencilere örnek olmalıdırlar.

6) Öğretmenler, misafir kabul ederek ya da birisiyle konuşarak vakit kaybetmek yerine, öğrencinin dersleriyle meşgul olmalıdırlar.

7) Dini öğretime son derece önem verilmelidir.

8) Öğrencinin, özellikle Ermenice konuşmasına ve yabancı kelimeler kullanmamasına ayrıca önem verilmelidir.

9) Öğretmenler, çocukları yalan söylememeye, yemin etmemeye ve kötü kelimeler kullanmamaya alıştırmalıdır.

10) Mütevellinin onayını almaksızın; hiç kimse, çocuğunu okuldan alıp, sanata veremez.

Anlaşıldığı üzere bu nizamnamenin 3. ve 7. maddeleri ve maarif komisyonunun Ermeni Patrikliği’nde kurulması, Ermeni eğitiminde dini etkinin henüz azalmadığını; nizamnamenin 8. maddesi ise, eğitim aracılığı ile Ermeni dilinin şekillendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

1831’de, patriğin başkanlığında toplanan kurulda, okulların finans işleri görüşüldü (Seropyan, 1994: 187). Çünkü, okulların sayısının artmasıyla, eğitimin yükünü kimin üstleneceği ve eğitimi kimin denetleyeceği tartışmaları da başlamıştı. Bu kurulda esnaf temsilcileri, okulların masraflarına katılmayı kabul ettiler. Daha sonradan patrikhanede toplanan Amiralar ve esnaf temsilcileri, bütün kültür kurumlarının denetimini 10 Amiradan oluşan bir kurula verdiler (Tekeli, 1983: 463).

1834 yılında Ermeni Patrikhanesi tarafından yapılan bir istatistiğe göre, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde, 120 Ermeni okulu vardı (Ergin, 1977: 753).

22 Ekim 1853’te, okulların eğitim kalitesini arttırmak için, yüksek öğrenim görmüş gençlerden oluşan bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun üyeleri arasında Hagop Amasyan, Dilbilimci Apraham Yeramyanyan, Gazeteci Garabed Ütücüyan,

Araştırmacı-Yazar Harutyun Hovivyan, Dilbilimci Sarim Maksudyan, Mimar Nigoğos Balyan, Haçadur Bardizbanyan, Doktor Nahabed Rusinyan, Kimyager Houhannes Vahanyan, Doktor Seraupe Viçenyay (Serviçen), Sanayici Sisag-Arakel Dadyan, Sanayici Simon Dadyan ve Yazar Krikor Odyan vardı. 1858’de Osmanlı hükümetinin isteği doğrultusunda, Doktor Parunag Bey Feruhan’ın yaptığı araştırmaya göre, İstanbul’da 42 okul bulunmaktaydı. Bu okullarda 4376 erkek ve 1155 kız öğrenci eğitim görmekte ve okullarda 197 öğretmen görev yapmaktaydı (Seropyan, 1994: 187).

1860’ta yayımlanan Ermeni Milleti Nizamnamesi ile artık eğitim, Amiralaların denetiminden çıktı. Bu anayasa ile cemaat işlerinin yönetimi, seçilmişlere bırakıldı. Okulların yönetimi de, özel olarak seçilen “Maarif Komisyonu”na verildi. Bu komisyonla, Ermeni milletinin eğitim sistemi de merkezi bir denetim altına girerek, gelişmesini sürdürdü (Tekeli, 1983: 463-464). Bundan sonra laik ve ruhbandan oluşan bir grubun hazırladığı Ermeni Milleti Nizamnamesi, 1863 yılında ortaya çıktı (Ortaylı, 1985: 1000). Bu nizamname, cemaatin din ve dünya işlerini birbirinden ayırıp, eğitim konusunu da tamamıyla “Maarif Komisyonu”na havale etmekteydi. Maarif Komisyonu, ilk iş olarak, bütün Ermeni mekteplerinde uygulanmak üzere bir iç nizamname yaparak, öğretim yöntemini ıslah etmiş ve bu yöntemi zamanın şartlarına uygun hale getirdi (Ergin, 1977: 758-759).

1853’teki Maarif Komisyonu’nda yüksek öğrenim görmüş ve müspet bilimler okumuş temsilcilerin bulunması, 1860’daki komisyonda seçilmiş temsilcilerin yer alması, Ermeni eğitiminin laikleşme yolundaki dönüşümünün sabit kanıtlarıdır. Çünkü 1828’deki Maarif Komisyonu, İstanbul Ermeni Patrikliği’nde kurulmuştu.

Ermeni Patrikhanesi, nizamnameden sonra kendi cemaat mektep ve eğitimine eskisi kadar karışamaz bir hale geldi. Şöyle ki; Maarif Komisyonu, halktan ve erbab-ı maariften seçilen yedi üyeden oluşmaktaydı. Görevi, Ermeni milletinin eğitim ve öğretimine bakmak, millet mekteplerinin bir düzen içerisinde olmasını sağlamak, erkek ve kız çocuklarının eğitim ve öğretimi konusunda oluşturulan şirketlere teşvik ve onlara yardım etmek, okul hocalarının durumlarının düzeltilmesine, yeterli ve yetenekli hocalar yetiştirilmesine ve mekteplere mahsus ders kitapları tedarik edilmesine gayret etmektir. Yine bu mekteplerde eğitimini

tamamlayanlara diploma verilmesi, okutulan ders kitaplarının seçilmesi, yıllık imtihanların yapılması konuları, komisyon tarafından gerçekleştirilecekti (Ergin, 1939: 606).

Görüldüğü gibi, ruhaniler dışında oluşturulan Maarif Komisyonu, Ermeni milletinin tüm eğitim işlerini üstlenmiştir.

Sadece manastırlar, milletin özel malı olarak kabul edilmiş ve yönetimi manastır cemaatine bırakılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993: 107).

1893 tarihinde Maarif Komisyonu'nun yönetimi altındaki İstanbul ve Anadolu Ermeni mektepleri, aynı programı takip etmekteydi. Bu durum, Cumhuriyet'in ilanına kadar böyle devam etti. Yine aynı tarihte, Maarif Komisyonu, Maarif Nezareti'nin izniyle yeni usullerde okul kitapları bastırıldı. Bu komisyon tarafından düzenlenen öğretim programı 7-9, 9-11, 11-13 yaşlarındaki öğrencilere gösterilecek dersleri ayrıntılı bir şekilde tespit etmekteydi (Ergin, 1977: 758-759).

1.7. Yahudi Milletinin Eğitimindeki Dönüşüm

Yahudi milletinin eğitimindeki modernleşme çabaları, Rum ve Ermenilerinkine nazaran, daha geç bir tarihi içermektedir. Yahudiler, 17. yüzyılda, Sabatay Sevi hareketi neticesinde tutucu dini baskılar altına girince, kendi kültürlerini yeniden üretemeyecek duruma geldiler (Tekeli, 1983: 464).

İspanya'dan Türkiye'ye gelen Yahudiler, iki asır kadar okullarında İbranice, Gramer ve dini öğretimden başka Hesap, Hendese, Tarih ve Coğrafya okuttukları halde; Sabatay Sevi'nin hareketi neticesinde, Tanzimat devrinin başlangıcında, okullarında gramersiz İbranice'den başka, sadece dört işlemi öğretir durumdaydılar. Yahudiler, Tanzimat'ın serbestliğinden de hemen yararlanmadılar. Çünkü onlar için yabancı bir dil öğrenmek, yabancı bir dini kabul etmek anlamına gelmekteydi. Bu yönüyle Yahudi ruhanileri, Müslüman softalarıyla fikir birliği içinde gözükmekteydiler. Bu yüzden Yahudi çocukları, hükümetçe kapıları kendilerine açılan büyük ve resmi mekteplere giremedikleri gibi, yabancı ülkelerdeki Yahudi kurumlarının açtıkları mekteplere de rağbet göstermediler (Ergin, 1977: 266, 267). 1827'de açılan Tıbbiye'ye dahi (Akşin, 1977: 41), ilk Yahudi genci, okulun açılışından yıllar sonra kaydoldu. Fakültenin yaklaşık ilk yüzyıllık dönemi içinde mezun verdiği Yahudi doktor sayısı, 100'ü geçmemekteydi (Galanti, 1995: 170).

Üstelik bu fakülteye ilk Musevi gençleri, kendileri için ayrı yemek pişirilmesi koşuluyla girdiler (Ergin, 1939: 604).

1842’de açılan ebelik kurslarına Musevi ebelerin devam etmeleri için, hükümet tarafından Hahamhaneye bir davetiye gönderildiyse de, bu davet, ilgisizlikten dolayı sonuçsuz kaldı. Yine 1867’de rüşdiyelere gayrimüslim çocukların alınması kabul edildiğinde, Yahudiler bu karara ilgisiz kaldılar (Galanti, 1995: 171).

Bu açıdan bakıldığında, Yahudi okullarının diğer gayrimüslim okulları gibi gelişme gösteremeyip, Müslümanların açtığı özel okulların dahi gerisine düştüğü görülmektedir (Koçak, 1983: 494).

Rum ve Ermeni milletleri, kendi ticaret burjuvazileri aracılığıyla modern eğitim faaliyetlerine girişmiş iken; Yahudilerde, uluslararası Yahudi burjuvazisi bu görevi üstlenmişti. Rochild gibi dünya çapında önemli Yahudi kapitalistlerinin desteğiyle, Mayıs 1860’ta Paris’te, aralarında Isidore Cahan, Narcisse Leven, Charles Netter, Eugene Manuel’in de bulunduğu bir grup Fransız Yahudi yazar ve edebiyatçı, “Alliance Israelite Universelle Cemiyeti” ’ni kurdular (Güleryüz, 1993: 209; Tekeli, 1983: 464).

Kurucuların Haziran ayında yayımladıkları bildiride amaç; “Yahudilerin Yahudi oldukları için maruz kaldıkları önyargı ve zulüm ile mücadele, tüm dünyaya yayılmış dindaşların eğitim ve kültür seviyelerini yükseltme, antisemitizmden zarar gören Yahudilere yardım” olarak belirtilmekteydi. Ayrıca bu gayelere hizmet eden yayınlar da desteklenecekti (Güleryüz, 1993: 209).

Şüphesiz, bu amacın ekonomik boyutları da vardı. Alliance Israelite, amaçlarını gerçekleştirmenin temel aracı olarak, Yahudi toplumuna modern eğitimi sokmayı seçti. Zaten yukarıda belirttiğimiz üzere “dindaşların eğitim ve kültür seviyelerini yükseltme” , genel amacın da bir parçasıydı. Bu yüzden, Paris’teki bir heyetin idare ettiği bir eğitim sistemi kurmaya karar verdiler. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk Alyans okulu 1867’de Edirne’de açıldı. Bunu Selanik, İzmir, Hasköy, Balat ve Galata’da kurulanlar izledi. 19. yüzyılın sonunda, imparatorlukta bu okulların sayısı 50’yi geçti. Bu okulların açılışı, Yahudi ruhanilerin tepkisine neden oldu (Tekeli, 1983: 464).

Hatta Kudüs hahamları, Alyans aleyhine yazdıkları aforoznameye, dini bir nitelik de kattılar. Alyans, dini batırmayı hedeflemediğini ispat etmek için açtığı

okulları, aynı zamanda, ibadethane olarak kullanma durumunda da kaldı. Bu suretle Alyans mektepleri öğrencileri, sabah dersten önce ve akşam dersten sonra, öğretmenleriyle birlikte dua ettiler. 1854'te ilk Musevi Asri Mektebi açıldığında ve bu okulda Türkçe, İbranice ve Fransızca öğretildiğinde, hahamların Fransızca'nın öğretilmesini günah sayarak, şiddetli bir propaganda sonucu, okulu himayesi altına almış olan Yahudi zengini Kamondo'yu aforoz ettikleri hala hatırlanmaktadır (Ergin, 1977: 767-768).

Yine Hasköy'de, "Şule-i Maarif" adıyla açılmış olan okula haham yetiştirmek için 1895'te iki sınıf eklendiğinde, hahamlar, oradan haham olarak yetişecek öğrencilerin diğerlerinden farklı bir statüde bulunmalarını isteyerek, şu şartları ileri sürmüşlerdi (Ergin, 1977: 767-768):

1) Haham sınıflarında Türkçe okunacak; fakat kafir dili olan Fransızca okutulmayacaktır.

2) Haham olacaklar sıralarda değil, kanepelerde oturacaklardır. Çünkü sıra, Frenk işidir.

3) Sınıf soba ile değil, mangalla ısıtılacaktır.

Hahamların bu istekleri, hocalardan daha geri bir durumda olduklarını göstermektedir. Bu talepler, ilk numune ibtidaisini açan Selim Sabit Efendi'nin başına gelenlerle ne kadar da örtüşmektedir. Demek ki, ruhaniler tarafından, eğitimde modernleşme ve laikleşme çabaları, hemen hemen tüm Osmanlı milletlerinde benzer tepkiyle karşılanmaktadır. Acaba Musevilerin beş asırdan beri konuşmakta oldukları İspanyolca ve ayrıca da Türkçe, onlara göre kafir dili değil miydi (Ergin, 1977: 767-768)?

Zaten Alyans'ın faaliyetleriyle, geleneksel dini okullar olan "Talmud Tora"lar ile yeni tarz okullar, kesin bir çatışma haline girdiler (Tekeli, 1983:464).

Alyans, Yahudileri dünyanın neresinde olursa olsun fakirlikten kurtarabilmenin yolunun ancak dil, pozitif bilim ve teknik bilgi temellerine dayalı, çağdaş bir eğitim sistemi olduğu düsturuyla hareket etti. Bu amaca ulaşabilmek için Alyans yöneticilerinin bir bölümü, Musevilerin yaşadıkları topraklardaki dil ile eğitilmeleri gerektiğini; diğer bir bölümü de Fransızca, Mısır ve Mezopotamya bölgesinde de biraz İngilizce ile eğitilmeleri gerektiğini savundular (Güleryüz, 1993: 209).

Bu yüzden, Yahudi eğitim sisteminin Ermeni ve Rumlardan farklı olarak imparatorluk dışından denetlenmesi, dil konusundaki tutumu da farklılaştırmaktaydı. Neticede, Ermeni ve Rumlarda olduğu gibi yeni bir dil oluşturulmaya çalışılmadı. Laik, modern bilimlerin öğretildiği ya da Yahudi burjuvazisinin yeniden üretiminin hedeflendiği okullarda hakim dil, Fransızca haline geldi. Bunun sonucu olarak, Musevi cemaati arasında Fransız kültürü hızla yayıldı. Bu da, Orta Avrupa kökenli Eşkenaz Yahudilerinden tepki gördü. Almanya'nın Ortadoğu'da hakimiyet kurmayı hedeflemesi, Alman Alyans Cemiyeti'ni ortaya çıkardı ve 1876'da Alman dil ve kültürünün egemen olduğu ilk okul, Galata'da açıldı. 19. yüzyılın sonunda Alyans okullarında 19.832 öğrenci okumakta, bunun 3280'i de İstanbul'da bulunmaktaydı. Alyans okullarında Yahudi burjuvazisinin Batı ile ilişkileri güçlendirilmeye çalışılırken, aynı zamanda Yahudilerin içinde buldukları topluma entegre olmalarını sağlamak - yukarıda da belirttiğimiz üzere, onları toplumda hak ettikleri yere getirebilmek- için Türkçe'nin öğretilmesine de önem verildi. Bu yüzden, ünlü yazarlar, Türkçe öğretmeni olarak görevlendirildiler. Örneğin Ahmet Rasim, "Ameli-Nazari Talim-i Lisan-ı Osmani" adlı eserini bu okullar için yazdı (Tekeli, 1983: 464-465).

Alyans okullarının Osmanlı Yahudilerinin eğitim ve kültür seviyelerini yükseltmeleri konusundaki çalışmaları yadsınamaz (Güleryüz, 1993: 209).

Yine de geç başlanmış olmakla beraber, Yahudi eğitiminin modernleştirilme ve laikleştirilme çabalarının Rum ve Ermeni unsurlarınki gibi hızlı ve etkili olmadığı da açıktır.

Alyans'ın Paris'te eğitim görmüş ve Manisa'da çalışan bir öğretmenin yazdığı şu şiir, bu cemiyetin cemaatine neler kazandırdığını iyi bir şekilde açıklamaktadır:

Elinde meşale, Alyans'ın büyük yüreği
Aydınlatmak için karanlık yerler arıyor.
Uyuşuk beyinler acı çeken kalpler
Temasıyla uyanıyor ve dua etmeden koyuluyor.
(...)
İtiraf edelim bilinçsiz varlıklardık;
Fikirsiz yaşıyor, düşüncesiz yaşıyorduk,
Fakir topraklarımıza Alyans'ın büyüü
Uygun tohumu ekti ve bereket getirdi.
(...)
Şimdi bilimle aydınlanmış yürüyoruz.

Kalplerimiz sevgiyi biliyor ve minnet duyuyor.
 Alyans tarafından seçilen bilgili öğretmenler
 Babalarımızın bilmediği yolu bize gösteriyor (Nahum, 2000: 106-107).

Bu şiiri yazan öğretmen gibi, Alyans'ın Doğuda açtığı okullarda çalışan diğer öğretmenler de, Paris'teki Yahudi öğretmen okulunda yetiştirilmekteydiler (Ergin, 1977: 807).

Alyans'ın Yahudi milletine bir başka faydası da, yine dil konusundaydı. Çünkü bu okullarda Fransızca'nın öğretilmesi, bunu kıskanan Alman ve İtalyan kuruluşlarının da Yahudilere dillerini öğretmeye çalışmasına sebep olmuştu. Böylece Museviler de Batının belli başlı büyük dillerine ve bu sayede de Batı kültürüne aşina olup, bu kültüre uyum sağlamaya çalıştılar. Alyans, resmi öğretim dili olarak Fransızca'yı kabul edip, bu dili Doğuda tamim ettiğinden, Alyans'ın Fransız kültürüne ettiği hizmet de büyüktür. İyi organize olmuş bu cemiyete karşı, Yahudiler de sorumluluklarının gereğini yaptılar. Örneğin; Bağdat'taki Yahudi, İtalya'nın küçük bir kasabasındaki ya da Balat'taki bir Musevi, Paris'teki merkeze karşı taahhüdünü daima yerine getirdi. Alyans, Türk eğitimcilerini gıpta ettirecek şekilde çalıştı. Okullarını Osmanlı devlet okulları gibi memur yetiştirecek şekilde değil, öğretime pratik bir mahiyet verecek şekilde düzenledi. Bu okullarda öğrenci hem tahsil görmekte, hem dil öğrenmekte, hem de piyasada ekmeğini kazanacak şekilde yetiştirilmekteydi. Bunun için okullarda atölyeler de açıldı. Alyans, İstanbul başta olmak üzere, erkek okullarından başka, kız okulları ve kız sanayi atölyeleri de kurdu. Bu şebeke doğuda Edirne, İzmir, Bağdat, Halep, Şam, Selanik, Hamedan, Şiraz, İsfahan, Tahran, Tunus, Cezayir ve Trablus'u içermekteydi. Buralarda, erkek çırak mektepleri de açıldı. Hele Rochild adına Kudüs'te açılan okul, birçok Yahudi'yi hayata hazırlamaktaydı. Bu okulun marangozluk, makine, kazancılık, dökmeçilik, dokumacılık, boyacılık, dantelacılık ve heykeltıraşlık şubeleri vardı. Bunlardan başka Alyans, Yafa'da meşhur bir ziraat okulu ile Tunus'ta bir de çiftlik mektebine sahipti. Kudüs ve Yafa uygulama okullarından mezun olanların birçoğu Arjantin'e bile gidip, hayatlarını idame ettirebilmekteydiler (Ergin, 1977: 803-805). Bu, okullardaki öğrencilerin ne derece teşebbüs ruhuyla yetiştirildiğini ispatlamaktadır.

1.8. Yabancı Okulların Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimsel anlamda dış dinamiklerine bakınca, emperyalist denetimin kendini yeniden üretmede, yabancı okulları araç olarak

kullandığını görmekteyiz. Siyasal etki alanlarını büyütme veya çeşitlendirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nda okullar kuran “düvel-i muazzama” , kendi etkilerinin yayılmasında aracı kişileri de yetiştirdi. Yine; dil ve din, yabancı okulların yaymaya çalıştığı iki önemli faktördü. Bu okullarda, pozitif bilgi, dini süzgeçte damıtıldıktan sonra verilmekteydi. Avrupa'da laik eğitime önem verilirken, Avrupa devletlerinin Osmanlı'da açtıkları okullarda laikliğe gereken önemin verilmemesi de ilginçtir (Tekeli, 1983: 475).

Yabancı okulların Katolik, Protestan vb. mezhepler ve örgütler tarafından desteklenmesi, bu okulların dini otoritelerle bağlantılarını hemen ortaya koymaktadır. İstanbul'da Fransız, İtalyan ve Avusturyalı misyonerlerin okulları ön planda iken, daha sonradan, imparatorluk çapında Amerikan okullarının arttığı görülmektedir (Koçak, 1983: 492).

Tabii ki, Hıristiyan misyonerlerin, Müslüman ve Musevilerin hiç sevmedikleri bir durum olan din değiştirmelerini ve Hıristiyan eğitimini kabul etmelerini istemeleri, bu gruplar tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı. Misyon okulları, sonradan, çabalarını Gregoryen Ermeniler, Ortodoks Rumlar ve Ortadoğu'daki diğer Hıristiyan gruplar üzerinde yoğunlaştırdılar. Zaten Müslümanlar bu okullara, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra kayıt olabilmekteydiler (Davison, 1987: 1034-1035). 1863'te kurulmuş olan Robert Kolej'in 4 yıllık eğitiminden sonra diplomasını almaya hak kazanan ilk Türk, Bektaşî Tekkesi şeyhinin oğlu Hüseyin'di. Aydın ve iyi eğitim görmüş hükümet memurlarından ikisinin kızları da, Amerikan Kız Okulu'ndan mezun oldular. Bunlardan ilki, 1890'da mezun olan, Abdülaziz'in hareminden çıkmış bir cariye olan, Tevfik Paşa'nın kızı Gülistan; diğeri de profesör, vatansever, feminist ve iyi bir yazar olan Halide Edip Adıvar'dır. Maraşel Fuat Paşa'nın sekiz oğlu da, Katolik okullardan etkilenmişlerdir. Genelde bu okullara üst sınıf grubu çocuklarının devam ettiğini söyleyebiliriz. 1913'de Robert Kolej'in 470 kişilik öğrenci mevcudunun %15'i; yani 67 tanesi Türk, 23'ü de Türk olmayan Müslüman'dı (Davison, 1987: 1034-1037).

Ağaoğlu Ahmet Bey, 1328 tarihinde Hak Gazetesi'ne yazdığı iki makalede, dini heyetler tarafından kurulmuş okullarda, Müslüman çocuklara Müslümanlığa ait bilgi verilmediğini, Türkçe'nin yüzeysel olarak gösterildiğini belirtmekteydi.

Bununla beraber, bu öğrenciler; sabah ve akşam, buldukları okulun ait olduğu mezhebin ayinlerinde bulunmak zorundaydılar (Atuf, 1930: 151-152).

Buna rağmen, seçkin memur çocuklarının yabancı okullara devam etmesi, şüphesiz, bu okulların verdiği eğitimin kalitesiyle alakalıdır. Buradan mezun olan bir öğrencinin herhalde bir yabancı dile vakıf olmaması, hayretle karşılanırdı.

Bu anlamda Osmanlı'daki eğitim, umut ve tehdit içerir. Çünkü, Batılı misyonerler, hem yabancı uzmanlıkların; hem de yabancı tehdidin hamili olarak görülmektedirler (Fortna, 2005: 55, 66-68). Zaten Batılı güçlerin imparatorluğa sızması, Osmanlı koşullarına uygun Batılı bir eğitim modeliyle önlenmeye çalışılmaktaydı (Fortna, 2005: 1-52).

Fakat bu sistemi oluşturanlar, Batılılar olduğu için, seçkin Müslümanların yabancı okullara gösterdiği ilginin normal olduğu düşünülmelidir ki; bu okuldan “kültürel yabancılaşma” ya uğramadan çıkabilen bir öğrenci, toplumda hak ettiği yeri rahatlıkla bulabilecektir.

Bu okullar, uluslaşma sürecinde olan gayrimüslimleri* destekleyerek, imparatorluğun dağılmasında pay sahibi olmuşlar; verdikleri modern eğitimle, Müslüman kesimin eğitimsel dönüşümüne Batılı anlamda az da olsa örnek olmuşlar ve Batı eğitim sisteminin tanıtımını yapmışlardır (Haydaroğlu, 1990: 218-221).

* Müslüman Arapları da desteklemişlerdir.

2. İZMİR'DEKİ OSMANLI ANASIRININ EĞİTİM ALANINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ

17. yüzyıldan başlayarak gelişen ve “Doğu’nun Batı’ya açılan penceresi” olarak nitelendirilen İzmir, 19. yüzyılın başlarında Anadolu’nun Avrupa’ya yönelik tek ihracat limanı statüsündeydi. İzmir’in 19. yüzyılda büyük bir liman şehri haline gelmesinde, 1838, 1866 ve 1876 yıllarındaki gelişmelerin önemli payı vardı.

1838 Balta Limanı ticaret antlaşmaları sonrası İzmir, Anadolu’da yetişen ve kervanlarla gelen tarım ürünlerinin tek ihraç merkezi konumundaydı. İzmir’e bol ve ucuz sanayi ürünleri taşıyan yabancı gemileri, dönüşlerinde ambarlarını Batı Anadolu’nun tarım ürünleriyle doldurmaktaydılar. 1839 ve 1855 yılları arasında İzmir’in ticaret hacmi ikiye katlandı. 1850 ve 1873 yılları arasındaki dönemde, Kırım Savaşı ve Amerikan İç Savaşı’nın yarattığı canlı ticaret ortamı, İzmir’in ticaret hacminin yükselmesine katkı sağladı. 1840 ve 1845 yılları arasındaki dönemde İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları ticaretin yarısından fazlasını İzmir limanı aracılığıyla sürdürmekteydiler. Zaten Tanzimat Fermanı’ndan sonra, Avrupalılar, Batı Anadolu’da ekonomik çıkarları doğrultusunda, yatırım yapmayı fazlaca düşünmekteydiler.

1850 yılında İzmir Ticaret Meclisi, 1862 yılında da İzmir Ticaret Mahkemesi kuruldu. Ticaret Mahkemesi’nin kuruluş gerekçesi, İzmir’in, İstanbul’dan sonra en büyük ticaret şehri olmasıydı.

Yabancı tüccarların İzmir’in art bölgelerine kolayca ulaşma isteği, İngilizlerin girişimiyle 1866’da, İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolu hatlarının işletmeye açılmasına sebep oldu. Aynı dönemde haberleşmeyi hızlandırmak için, İzmir ve yakın çevresine telgraf hatları çekildi. Halk arasında “Kordon” olarak adlandırılan İzmir rıhtımı da 1876’da hizmete girdi.

1863 yılında İzmir yöresinde işlenebilen toprakların büyük bir bölümü köylünün elindeyken, 1878’de bu toprakların önemli bir kısmı, İngiliz yatırımcıların elindeydi.

Rıhtımın yapılmasından sonra, genelde, yabancı büyük tonajlı ve buharlı gemilerin İzmir Limanı’na geldiği, Osmanlı ve Yunan ticaret gemilerinin de küçük tonajlı ve yelkenli oldukları görülmekteydi (Martal, 2007: 53-57). 1872-1881

ortalamasına göre, İzmir'in ithalatının %44.69'u İngiltere'den, %15.91'i de Fransa'dan yapılmaktaydı (Baykara, 1974: 106).

Osmanlı deniz ticaretinin gelişimine katkı sağlayan 1884 tarihli kararlardan sonra, İzmir Limanı'na giren Osmanlı bandıralı gemi sayısı arttı. Bu tarihte, Osmanlı gemileri diğer gemilerden daha fazla liman vergisi ödediklerinden, Osmanlı gemilerinin ferman vergisinden başka tüm vergilerden muaf tutulmaları kararı alındı. 1871'de kurulan Aziziye Kumpanyası'nın vapurlarının İzmir'e uğramaları, 1883'de kurulan Hamidiye Şirketi'nin, İzmir Körfezi'nde seferlere başlaması ve yukarıda belirttiğimiz kararlardan sonra, 1890 yılında İzmir Limanı'na giriş-çıkış yapan en fazla gemi sayısı, Osmanlı Devleti'ne ait olarak gözükmekteydi. Bunu İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve İtalya izlemekteydi. 1890 yılında 1001 buharlı ve 3259 yelkenli Osmanlı gemisinin toplam 381.286 tonajla İzmir'e geldiği; 653 buharlı ve 20 yelkenli İngiliz gemisinin 400.187 tonajla İzmir'e ulaştığı görülmektedir (Martal, 2007: 57-58). Bu durum, gemi sayısından çok, tonajın önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Anlaşıldığı üzere, sayı açısından yaklaşık 7 kat fazla Osmanlı gemisi, İngiliz gemilerinin tonajına ulaşamamaktaydı.

İzmir; Balta Limanı ticaret anlaşmaları, demiryollarının yapılması, telgraf hatlarının çekilmesi, rıhtımın inşa edilmesi ve İngilizlerin işlenebilir toprakların önemli bir bölümünü elde etmeleri gibi önemli gelişmelerin etkisiyle, 19.yüzyılda önemli bir değişime sahne olmuştu.

Farklı ülke ve dinsel topluluklara ait çok sayıda kurumun bulunduğu, çok uluslu ve çok kimlikli İzmir, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa ile olan ticari ilişkilerde aracılık eden gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının aktif faaliyetlerine sahne olmaktaydı. Yabancı sermaye yatırımlarının arttığı bu dönemde, İzmir'in gayrimüslim Osmanlıları, yabancı şirketlere ortaklık veya aracılık etmekteydiler. Rum ve Ermenilerin Batı Anadolu'daki tefecilik ve sanayi teşebbüslerine müdahaleleri, aralıklarla, yerli ve yabancılar arasında gerilimlere neden olmaktaydı. Ayrıca Rumlar ve Yahudiler arasında çıkar çatışmaları da yaşanmaktaydı. 1870'lerden itibaren, yerli aracılardan yabancı varlığı karşısında gerilediği görülmektedir. 1847-1880 arası dönemde, İzmir'deki yabancı sayısı, 15.000'den 50.000'e çıkmıştır.

Artık İzmir, hastaneleri, demiryolu bağlantıları, sanayi kuruluşları, büyük konakları ve malikaneleri, ticarethane, acente, ibadethane, konsoloshane, okul vb. bina ve kuruluşlarıyla, 19. yüzyılda, genel olarak, yabancı ve gayrimüslimlerin daha iyi kullanabildikleri tam bir kozmopolit liman ticaret şehriydi.

Servet sahipleri genelde ihracatçılardı. Zenginler arasında Müslümanlar da bulunmakla beraber, 1885 yılında kurulan İzmir Ticaret Odası ve 1891’de çalışmaya başlayan İzmir Ticaret ve Sanayi Borsası gibi kurumların yönetim kurullarının birkaç üye dışında, gayrimüslim işadamlarından oluşması, şehrin ekonomik ve toplumsal hayatının hangi düzlemde değiştiğini iyi bir şekilde göstermektedir (Martal, 2007: 54-61).

İşte İzmir’in 19. yüzyıldaki ticari, fiziksel, sosyal, ekonomik ve teknolojik alandaki değişimi ve imparatorluk genelindeki dönüşüm, hiç şüphesiz İzmir’in eğitim hayatını da etkilemiştir.

2.1. İzmir Müslümanlarının Eğitimindeki Dönüşüm

Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitimde ıslahata, sivil alanda, orta kattan; yani rüşdiyelerden başlandı. Bu, temeli olmadan bir binanın ikinci katının yapılmaya başlanması demektir. Çünkü alt kata, sıbyan mekteplerine dokunmak, medresenin tepkisini çekmek anlamına gelecekti (Özeçoğlu, 2004: 6-11).

Fakat İzmir’de ilk rüşdiye binası bile, İstanbul’a göre yaklaşık 20 yıl sonra, 1858’de inşa edildi (BOA A}MKT MHM 134/75, 1274: 1). Yine İzmir Rüşdiyesi’nde Arapça, Farsça ve Ulum-ı Diniye derslerinin bulunduğu programa ancak Aydın Vilayeti Valisi Midhat Paşa’nın girişimiyle, 1881’de Fransızca dersinin konduğu bilinmektedir (Uşaklıgil, 1936: 124-125; Huyugüzel, 2004: 150; AVS, 1317: 95-96). Bu açıdan bakıldığında, İzmir Rüşdiyesi’nin de medresenin menzili dışında olmadığı görülmektedir.

Sıbyan mekteplerinin, hoca ve karşısında ezber yapan öğrencilere dayalı öğretim sisteminin 19. yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başladığını ve bu sistemin, yerini usul-ı cedid hareketine bırakmaya başladığını görmekteyiz.

1862 yılında, Selim Sabit Efendi, İstanbul’da Süleymaniye’de bir sıbyan mektebinde, sıralar, hesap tahtaları ve haritalar ile usul-ı cedid üzere öğretim yapmaktaydı (Özeçoğlu, 2005: 92-93). Fakat İzmir’de 1873 yılında bile sıbyan

mekteplerinde öğretmeninin cami imamı olduğu ve bu imamın karşısında onun ayağının altına yatmış gibi görünen çocukların komik bir vurguyla alfabeyi öğrenmeye çalıştığı okullar vardı (Scherzer, 2001: 35-36).

Demek ki, 1858'e kadar, İzmir'de Müslümanların eğitimi sıbyan mektepleriyle sınırlıydı ve bu mekteplerdeki eğitim de çağın çok gerisindeydi.

Fakat imparatorluğun ve şehrin 19.yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında geçirdiği dönüşüme paralel olarak, İzmir'in kendi bünyesinde, askeri ve sivil memurların üretileceği, Osmanlı öğrencilerinin üst düzey eğitim için yabancı okul ve ülkelere gitmelerinin engelleneceği, alt yapı yatırımlarını boşa çıkarmayacak şekilde personelin yetiştirileceği, yeni zirai koşulları bilen, topraktan maksimum verimi alabilecek ve bunu halka ve yetiştireceği öğrencilere öğretebilecek elemanların; yeni ortaya çıkan sanayi dallarını bilen ustaların, yeni usulde eğitim veren öğretmenlerin yetiştirileceği okullara ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç şöyle karşılanmaya çalışıldı:

1868-1869 eğitim-öğretim yılında açılan İzmir İslahhanesi'nde (Koyuncu, 1993: 19-20), yetimlere hem genel dersler, hem de gündemdeki sanayi dalları öğretilmekteydi (AVS, 1312: 147-153). Buradaki öğrencilerin mezun olduklarında hem mektepte çalışma, hem de kendi dükkanlarını açma hakları vardı (Ahenk Aded 83, 1895: 4; AVS, 1312: 148-149).

Aydın Vilayeti Valisi Hamdi Paşa, okulları gezip, buralarda bilim yerine, elifba, sure, Arapça, Sarf ve Nahiv öğretildiğini görüp, öğretmenleri de yetersiz bulunca, 1874 yılında İzmir Erkek Muallim Mektebi'ni kurdu (İEMMMM, 1932: 6). Bayan öğretmen yetiştirilmesi için de 1914 yılında, Bayraklı'da, Darülmuaallimat kuruldu (İEMMMM, 1932: 7).

İzmir'de İdadi'nin temelleri, Osmanlı çocuklarının eğitim görmek için yabancı memleketlere gitmelerini engellemek amacıyla, 1882 yılında atıldı (BOA DH MKT 33/40, 1310: 1-3). Tabii ki bunda, ihtiyaç duyulan kadroların sadece rüşdiyeden yetiştirilemeyecek oluşunun etkisi de göz ardı edilmemelidir.

1895 yılında Bayındır'da, 1899 yılında da İzmir'de Çırak Mektebi açıldı (AVS, 1313: 213; Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 174; Serçe, 2000: 134).

1902 yılında Seydiköy Numune Çiftliği'nde, bağların ıslah edilmesini halka bilimsel yöntemler ve pratik ile öğretmek amacıyla “Bağcılık, Aşı, Ameliyat Mektebi” kuruldu (AVS, 1326: 157).

1912 yılında bu okul, Seydiköy, Bağcılık, Bağcıvanlık, Böcekçilik, Mayiat-ı Mütehammire Mektebi” haline geldi. Bu okulun kuruluşundaki amaç, zirai alanda uzman sanayi erbabının yetiştirilmesiydi. Buradan mezun olacak öğrenciler gerek kendi arazilerinde, gerekse zirai kurumlarda sanatlarını icra edeceklerdi. Bu öğrencilerin devlet memuru olmaları şart olmamakla beraber; bağcılık, bahçecilik, ipek böcekçiliği yapılan yerlerde, bağ ve bağcıvan ustası, ameliyat muallimi ve yardımcısı ya da ipek böcekçiliği öğreticisi olarak istihdam edilmeleri mümkündü.

Askeri memurların yetiştirilmesi için 1907 yılında, İzmir’de, Jandarma Mektebi kuruldu (AVS, 1326: 155).

Aydın ve Kasaba demiryollarındaki trenlerde genel olarak Müslümanlar beden işçisi, Rumlar ise istasyon şefi, memur vb. idiler. I. Dünya Savaşı yıllarında şimendüferlere el konunca, bunları işletecek teknik Türk kadrosu bulunamadı. Bu yüzden İttihad ve Terakki'nin İzmir Katibi Mesulü Mahmud Celaleddin (Bayar) Bey'in yoğun gayretleriyle, 1915 yılında Basmane'deki Amerikan Mektebi binasında “Şimendüfer Mektebi” açıldı (Moralı, 2002: 80-81; Tutsak, 2002: 202-203).

Bunlardan başka, İzmir’de, Müslüman eşraf ve zengin kesimin ihtiyacından ve daha iyi eğitim alma isteğinden dolayı açılan bazı özel okullar şunlardı:

1888 yılında, Vilayet Defterdarı Kadri Bey'in himayesindeki Erkek Terakki Mektebi faaliyet halindeydi (Hizmet Sayı 172, 1888: 1).

1891 yılında bir dil okulunun açılacağı, gazete ilanıyla halka duyuruldu (Hizmet Sayı 490, 1891: 1).

1897 yılında Menba-i Füyuzat, 1898 yılında Darü'l-İrfan, 1901 yılında Burhanü'l-Maarif ve Darü'l-Edeb, 1903 yılında Lisan ve Ticaret, 1906 yılında Hadika-i Maarif özel okulları açıldı (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 169-177). Hadika-i Maarif Mektebi sonradan İttihad ve Terakki Mektebi'ne dönüştü (Dursun, 1994: 72-73). 1913'te Hadika-i Vatan açıldı (Uysal, 1990: 83). Aynı yıl Şark Mektebi hizmete girdi (Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamnamesi, 1331: 1-2).

Yine İzmir’de 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, sıbyan mekteplerinin yerine ibtidai mekteplerinin kurulduğu görülmektedir (AVS, 1307:

268-269; 1316: 99; 1326: 137). Bu sayede artık medresenin alanına da müdahale edilebilmekteydi.

Böylece toplumun ve yönetenlerin değişen ihtiyaçları, modernleşme sürecinde, İzmir’de, Müslümanların eğitiminde, çok yönlülüğü, ıslahatta sıbyan mekteplerine kadar inebilmeyi, sivil, askeri, zirai, mesleki alanlarda öğrenci yetiştirmeyi ve bunları topluma faydalı hale getirebilmek için mücadeleyi gerektirmişti. Aynı zamanda bu dönüşüm, genel olarak, zamanla, dinselden laike, dogmatikten pozitife doğru olan bir dönüşümdü. Fakat bu dönüşümü İzmir’de var olan bir Müslüman burjuvazisi değil, halk için halk adına ıslahat yapan yönetim ve onun ihtiyaçlarıyla, bazı eğitimci müteşebbisler, zenginler ve toplumun ihtiyaçları belirlemekteydi. Tabii ki imparatorlukta olduğu gibi, İzmir’de de Müslüman milletin örgütlenmesinden, idari yapısından ve eğitim konseyinden söz etmek mümkün değildir. Çünkü Müslümanlar, devletin asli unsuru olarak kabul edilmektedirler ve Müslümanlar adına eğitim reformlarını yönetim yapmaktadır.

2.2. İzmir Rumlarının Eğitimindeki Dönüşüm

28 Şubat 1856’da Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olduğuna dair Islahat Fermanı’nın ilan edilmesi, İzmir’de Rumlar arasında büyük memnuniyet yarattı. Bu fermanın ilanı, İzmir Rumlarının Osmanlı yönetimine teşekkür etmelerine sebep oldu (BOA A}MKT UM 226/62, 1272: 1-3).

Kentin sosyo-ekonomik yaşamında ve eğitim hayatında söz sahibi olan Rumların, bunun üzerine bir de Islahat Fermanı’yla var olan haklarını genişletmelerine karşılık, teşekkür etmeleri çok doğaldır. Çünkü fermanın sonra İzmir’in 1870’lerdeki fotoğrafını çeken Scherzer, özellikle Yunanistan’ın kurulmasıyla Hellenizmin kalesi olan Ayvalık, İzmir ve Patmos’ta canlanan bilimsel eğitimin ilk etapta kısıtlı bir çevreye, 19. yüzyılın ikinci yarısında da halk tabakasına yaygınlaştığını belirtmektedir. Ayrıca Yunan milliyetçiliği, ilerici eğitimin coşkusuyla karşılanmasına sebep oldu. İzmir’de ve başka yerlerde Rum milletin eğitimi için toplumun farklı katmanlarında adeta yarış yaparcasına bir emek harcanmaktaydı. Okullarda eski düşüncelerin canlandırılmaya çalışıldığı görülse de, bu, yeni heyecanları boğmamaktaydı. Yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde bulunan İzmir, bu süre içinde en fazla 19. yüzyılın ikinci yarısında bir Rum şehri olmuştu. Nüfusun

önemli bölümünü oluşturan Rumlar, şehrin meslek ve sosyal yaşantısına egemendiler. Rumların, İzmir'in hayatındaki bu önemli etkisini kimse ellerinden alamazdı; aksine bu etki her gün daha da büyümekteydi. Değişik okullara sahip olan Evangelik Okulu, bir cemaatin kendi çabasıyla neler kazanabileceğinin kanıtıydı. 1870'lerde okulun 2500 öğrencisi vardı. Evangelik Okulu, çoğu okulun giderini de karşılamaktaydı. Çocuklarını özel okulda okutmak isteyenler, yıllardır titizlikle idare edilen ve talebi karşılamaya çalışan üç yatılı okulu tercih etmekteydiler. Bu okullarda yetenekli öğretmenler çalışmaktaydı. Bunun için, Atina'daki eğitim fakülteleri ve üniversiteler, ilkokul, ortaokul ve cimnazyum öğretmenleri yetiştirmekteydiler. Kız okullarında Atina'da eğitilmiş bayan öğretmenler çalışmaktaydı. Eğitim yöntemi ve ders kitapları Yunanistan'daki yöntem ve kitaplarla aynıydı (Scherzer, 2001: 37-38).

İşte bir ulus devleti olan Yunanistan ile aynı yöntem ve kitapları kullanan fakat Osmanlı tebaası olan İzmir Rumlarının modernleşme sürecinde İzmir'de eğitim hayatında yaşadıkları dönüşümü biz, Evangelik Okulu ve Edebiyat Cimnazyumu sayesinde yakından takip edebilmekteyiz.

2.2.1. Evangelik Okulu

İzmir'de eğitim alanındaki reformun rahip Grigorios Kontaris tarafından başlatıldığı düşünülmektedir. Önemli bir koleksiyoncu olan rahip, çok sayıda kitabı bir araya getirmeyi başarmış ve bunları İzmir'e bırakmıştır. Bu koleksiyon daha sonra Evangelik Okulu kütüphanesinin çekirdeğini oluşturmuştur.

1708 yılında İzmir'de "School of Christ" kuruldu. Bu okulda akademisyen olan Adamontios Rysios*, öğretmen olarak çalışıyordu. 1733 Haziran'ında Keşiş Ierotheos Dendrinos ile üç büyüğü Pantaleon Sevastopoulos, Georgios Omiros ve Georgios Vitalis; daha sonra Evangelik Okulu adıyla anılacak yeni bir okul kurdular** (Anestides, 139).

Okul, tanrının oğlu İsa ve İncil'in gerçeklerine adandığı için "Evangelik" olarak anıldı. Burada İncil, ders kitabı olarak okutulacaktı. Daha sonra fakir ama gelecek vadeden çocuklara burs verildi ve okulun yatılı kısmı açıldı (Candemir, 2000: 135).

* Adamontios Korais'in büyükbabası.

** Beyru (2000: 307), okulun kuruluş tarihini 1723; Anestides (139), Candemir (2000: 135) ve Cuinet (1894: 454) ise 1733 olarak vermektedir.

Evangelik Okulu, 1747 yılında İzmir halkından bağımsız hale gelerek, İngiltere'nin himayesi altına girdi. Bu, Sevastopoulos'un ısrarı ile yapıldı (Anestides: 139-141). Sevastopoulos, İngiliz Konsoloslugu'nda tercüman olarak çalışırken İngiliz tebaasına geçmişti (Şenocak, 2003: 115). Okulun İngiliz himayesindeyken daha güvenli olacağını düşünüyordu. Başka bir deyişle, okulun, kendisinin ölümünden sonra dağılmasından korkuyordu. O andan itibaren Evangelik Okulu artık İngiliz himayesi altındaydı. Patriklik de okulun, tüm rahiplerden, ruhani sınıftan olmayanlardan bağımsız ve özerk olduğunu açıkladı.

Okulun ayakta kalması, mülklere ödenen kiralar, biletler, burslar, öğrenci karneleri ve sertifikaları, bağışlar, yardım toplama kuruluşları, faizler, büyüklerin katkıları vs. ile sağlandı.

Okulun kütüphane binasının yapımına, Grigorios Kontaris'in bıraktığı kitaplar ile 1733'te başlandı. Neoklis Papazoglou'nun yönetiminde 1838'de "Yunanlı Müzesi" adıyla bir edebiyat derneği kuruldu. Buranın bir okuma odası vardı. Bu odanın amacı; aydınlatıcı kitapların okunması, çeşitli kurslara, ticari, edebi, etik konularla ilgili tartışmalara katılınması ve bu sayede mantık gücünün geliştirilmesiydi. Kütüphane 35.000'den fazla kitap ve 180* tane eşine az rastlanır el yazması barındırıyordu. Müzede; seramik, cam, ağırlıklar, yazıtlar, mermer heykeller ve kabartmaları içeren yaklaşık 3000 obje ile çoğu Anadolu'dan gelme 15.000 madeni paradan oluşan önemli bir nümizmatik koleksiyonu bulunmaktaydı (Anestides: 139-141). Buradaki objelerin 1500 parçası seramik koleksiyonuna aitti (Cuinet, 1894: 455).

1830'larda şekillenen okul kütüphanesi, Pazar günleri öğleden sonraları halkın kitap okumasına açılmaktaydı. Burada Tarih, Felsefe, bilim gibi çeşitli konularda konferanslar düzenlenmekteydi (Candemir, 2000: 135). Öğretim yılı içinde çeşitli etkinliklerde kullanılan ve tam olarak 1873'te hizmete giren kütüphane, Temmuz'dan Eylül'e kadar, yaz tatili süresince, hizmet vermemekteydi (Özmkas, 2003: 33). Okulun kütüphane ve müzesinin mükemmelliği, yerel hükümet tarafından da takdir edilmekteydi (AVS, 1297: 88).

* Mihail (1998: 30), 1920 yılında, okulda 33.000 cilt ve 1200 el yazması bulunduğunu ve kütüphane yöneticisinin P. Argiropulos olduğunu ve yılda 3500 okuyucunun kütüphaneyi ziyaret ettiğini belirtmektedir.

İngiltere müzesince görevlendirilmiş olan Wood, arkeolojik çalışmaları sırasında Küçük Menderes bataklıkları arasında Efes Limanı'nın yerini bulduğunda, okulun kütüphanesinde büyük bir sevinç yaşanmıştı. Sonraları 1884 yılında, okul, büyük bir bilgin ve iyi bir idareci olan Aristote Fontrier'nin yönetiminde, Gediz Çayı çevresinde çalışmalarını sürdürdü (Beyru, 2000: 307).

20. yüzyılın başlarında, Evangelik Okulu mezunu olup, bu dönemde Afrika'da bulunmakta olan Mihalridi, Orta Afrika ahalisince kullanılan çeşitli silah ve müzik aletleriyle diğer bazı eşyaları ve Afrika'da yaşayan hayvanların başlarından oluşturduğu bir koleksiyonu sergilenmek üzere, Evangelik Okulu müzesine gönderdi ve serginin 20 Temmuz 1903'te açılmasına karar verildi. Okulun müzesi sürekli açık değildi. Müzedeki eserler zaman zaman sergilenmekteydi. Heykellerin bir kısmı bahçede idi. Burası, yaz ayları yortu ve bayram günlerinde, halkın ziyaretine açılmaktaydı (Özmkas, 2003: 33-34).

Okul, 1778 yılında yandı (Cuinet, 1894: 454). Ertesi yıl, Ionnis Kannas tarafından, aynı yerinde tekrar inşa edildi ve ana binasının biraz ilerisine bir ek bina yapıldı. Bu okulda çok sayıda genç, öğretmen ve papaz olarak yetiştirildi*. 19. yüzyılın başında okulun ikinci başkanı olan Krisantos, öğretmen kadrosunu güçlendirdi ve programa Felsefe ve yabancı diller gibi dersleri de ekleyerek, eğitimi zenginleştirdi (Candemir, 2000: 135).

Okul, 29 Ekim 1810'da, II. Mahmud tarafından resmen tanındı (Cuinet, 1894: 454). Böylece İngiliz Konsolosluğu'nda tercüman olarak çalışırken, İngiliz vatandaşlığına geçmiş olan Sevastopoulos'un vasiyetinde belirttiği, okulla bağlantılı taşınmaz mülklerin tamamının İngiliz himayesine devri konusu, II. Mahmud'un bu düzenlemeyi tanınması ile resmîyet kazandı (Şenocak, 2003: 115).

Yine 1810 yılında, kentte Rum cemaatince yönetilen edebi okulun ödeneğinin Patrik'in öncülüğünü yaptığı bir grup tarafından kestirilmesi ve daha sonra padişah fermanıyla bu okulun yönetiminin Evangelik Okulu himayesine verilmesi, Rum cemaati arasında kargaşaya sebep oldu. Bu kargaşanın 1819 yılına

* Özmkas (2003: 32), 1809'da okulun bünyesinde bir edebi okul açıldığını belirtir ki, bu yanlıştır. Sözü edilen okul, İzmir Edebiyat Cimnazyumu olarak ayrı bir okuldur ve Evangelik Okulu ile karşıt görüştedir (Tekeli, 1983: 461; Candemir, 2000: 135). Zaten Özmkas (2003: 32), Beyru'dan alıntı yaparak, aynı yazıda bu edebi okulun 1810 yılı itibarıyla Rum cemaatince yönetildiğini ve Evangelik Okulu himayesine verildikten sonra, Rumlar arasındaki kargaşanın 1819'a kadar devam ettiğinin tahmin edildiğini de belirtmektedir.

kadar devam ettiği ve cemaat içinde ayrılıklara neden olduğu tahmin edilmekteydi (Özmkas, 2003: 32).

1821 yılındaki Yunan ayaklanması, Evangelik Okulu'nun 3 yıl, faaliyetlerine ara vermesine neden oldu. 1824'te okul, büyük bir istahla yeniden işe başladı. 1828'de okul yöneticisinin papazlardan seçilmesi kuralı kaldırıldı. Bundan sonra okulda Latince ile beraber, İngilizce ve Fransızca dersleri de okutulmaya başlandı. 1831'de okul, iki bölüme ayrıldı. Üst sınıflarda Homeros, Heredotos, Sofokles, Aristofanes, Pindaros, retorik, cebir, astronomi, fizik ve psikoloji alanlarında dersler verilmekteydi. Alt sınıflarda ya da hazırlık olarak nitelendirilen sınıflarda "Langastrian" denilen eğitim metodu uygulanmaktaydı (Candemir, 2000: 135).

Üst sınıfların olduğu bölüme "Gymnase" denmekteydi (Cuinet, 1894: 454). Gymnase, son dört yılı içermekteydi. Buna karşılık "Eleniki Skoli-Hellenic Scholl-Elen Okulu" adıyla anılan birinci bölüm üç yıllıktı (Beyru, 2000: 304). Okulun birinci bölümü ve Gymnase bölümü altışar sınıflıydı (Cuinet, 1894: 454-455). 19. yüzyılın ikinci yarısında bu okulun ders programının liberal bir öğretimin gerektirdiği her alanı, matematiği, dil bilgisini, tarihi, dinsel ve fiziksel bütün bilim dallarını içerdiğini görmekteyiz. Yedi yıl üzerinden programlanan okula, okuma-yazma bilmeyen ve aritmetiğin dört işlemini öğrenemeyen öğrenciler kabul edilmezdi. Okula girişte küçük bir kayıt ücreti alınırdı (Beyru, 2000: 304, 412). Bu ücret, 3-25 gümüş mecediye olarak belirlenmişti (Kırkpınar, 1988: 108). Bunun dışında öğretim, parasızdı. Okul, kendisine vakıf olarak bağlanmış ev ve arsaların gelirleriyle ve Rum toplumunun kendi arasında kurmuş olduğu bir çeşit beledi örgüte yapılan katkıların kendi hissesine düşen kısmıyla yaşatılmaktaydı. Okul, Aya Fotini Kilisesi ile beraber bir kompleks oluşturmaktaydı (Beyru, 2000: 305, 412). İngiliz himayesindeki Evangelik Okulu, Atina Üniversitesi tarafından tanınmaktaydı (Cuinet, 1894: 454).

19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, okulun ders programı şöyleydi (Beyru, 2000: 305):

Elen Okulu
1.Yıl: Aritmetik, Yunan Grameri, Yunan Dili, Eskiçağ Tarihi, Din Tarihi, Yazılı
Egzersizler, Güzel Yazı, Resim
Elen Okulu

2.Yıl: Aritmetik, Yunan Grameri, Etimoloji, Eski Yunan Filozofları, Ortaçağ Tarihi, Politik Coğrafya, Din Tarihi, Güzel Yazı, Resim
Elen Okulu

3.Yıl: Pratik Geometri, Yunan Grameri, Söz Dizimi, Yunan Dili, Filozof ve Yazarlar, Fransızca, Politik Coğrafya, Modern Tarih, Yunanistan Tarihi, Din, Resim
Gymnasium

4. Yıl: Teorik Aritmetik, Yunan Sözdizimi, Deyimler, Konuşma Sanatı, Eski Filozof ve Hatiplerden Deyişler, Fransızca, Tabii Bilimler, Matematik, Fiziki Coğrafya, Eskiçağ Tarihi, Din Dersleri, Latince
Gymnasium

5. Yıl: Aritmetik ve Cebir, Sözdizimi, Eski Yunanca, Hitabet, İyon Lehçesinin Özellikleri, Kompozisyon, Fransızca, Fizik, Ortaçağ Tarihi, Kiliseler Tarihi, Latince
Gymnasium

6. Yıl: Cebir ve Geometri, Metrik Öğretimler, Eskiçağ Yunancası, Homer'in İlyada ve Odise'si ve Diğer Eserleri, Dor Lehçesinin Özellikleri, Fransızca, Psikoloji, Roma Tarihi, Din Tarihi, Latince
Gymnasium

7. Yıl: Geometri, Metrik Öğretimler, Eski Yunan Trajedileri, Hitabet, Eol Lehçesinin Özellikleri, Fransızca, Modern Tarih, Mantık, Hıristiyan Ahlak Kuralları, Latince.

Anlaşıldığı üzere bu programda, okulun Türklerin egemen olduğu bir Osmanlı şehrinde öğretim yaptığına dair hiçbir işaret yoktur. 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de üniversite olarak adlandırılabilen hiçbir eğitim kurumu yokken, Rumların bu büyük Evangelik Okulu, öğrencilerini üniversiteye hazırlamaya çalışıyordu. İzmir'deki bu Rum kolejinin öğretim programı incelendiğinde, genel bilgilerden mesleki derslere, serbest konulardan özel konulara kadar bir dağılım olduğu görülmektedir. Bu durum, öğrencilerini belirli mesleklere göre yetiştirmeyi hedefleyen Atina ya da Syra üniversitelerine göre Evangelik Okulu'nun, İngiltere'deki üniversite anlayışına uyduğunu göstermektedir (Beyru, 2000: 304-305).

Okul, 1842 yılında yandıktan iki yıl sonra bir defa daha inşa edildi ve Yunan hükümeti tarafından tanınarak, bir kolej olarak nitelendirildi (Candemir, 2000: 136). 1851 yılında restore edilen okulun diploması, Atina Üniversitesi tarafından kabul görmekteydi (Cuinet, 1894: 454). Evangelik Okulu'nun diploması, Fransız liselerinin diplomasına denkti (Beyru, 2000: 307). Okul, Rum metropolithanesi civarındaydı (AVS, 1307: 277).

Theofilos Kairis, Benjamin Lesvios, Penagiotis Venetoklis gibi bazı ünlü öğretmenlerle, Ierotheos Pendrinos, Neoklis Papazoglou, K.S. Xanthopoulos ve Matthaïos Paranikos gibi yöneticiler, Evangelik Okulu'na hizmet ettiler (Anestides: 141-142).

Diploması genelde tercih edilen Evangelik Okulu, İzmir'in eğitim hayatında o kadar önemliydi ki, buradaki tüm okullar bu Rum okulunun özelliklerini kendilerine standart olarak almaktaydılar (Candemir, 2000: 136-137).

Sınırları içinde Aya Fotini Kilisesi bulunan Evangelik Okulu, İzmir'deki Rum okullarının en eskisi ve en zenginiydi (Beyru, 2000: 304, 307). Fakat 1872 yılında okulun geliri ile gideri denkleşmediğinden, okul, kapanma tehlikesi yaşadı. Bu durumda okulun destekçileri hemen bir edebiyat cemiyeti kurarak, başta varlıklı aile mensupları olmak üzere, mümkün olduğunca çok üye kaydederek, ihtiyaç duyulan sabit geliri düzenli olarak elde etmeye çalıştılar (Şenocak, 2003: 115).

Görüldüğü üzere, okulda 1838'de kurulan edebiyat derneği gerçekten edebi amaçlıyken, 1872'deki ekonomik amaçlıydı.

Evangelik Okulu, 1880 yılında İslam Rüşdiyesi ve Fransız Propaganda Okulu ile beraber, İzmir'in 3 büyük okulundan biri statüsündeydi (AVS, 1297: 88).

Cuinet (1894: 454-455), 1890'larda Evangelik Okulu'nun 6 sınıflı Gymnase kısmında 1'i müdür olmak üzere 16 eğitimcinin hizmet verdiğini belirtmektedir. Bu eğitimciler, ağırlık Yunan Edebiyatı'nda ve Fransızca'da olmak üzere, öğrencilere, Türkçe'yi, İngilizce'yi, teknik dersleri ve dini öğretmekteydiler. Bu kısımda 350 öğrenci vardı. Yine 6 sınıflı olan birinci kısımdaysa, Yunanca, Türkçe ve Fransızca öğretilmekteydi. Bu kısımda 1300 öğrenciye 12 öğretmen eğitim vermekteydi (Cuinet, 1894: 454-455).

Evangelik Okulu'na bağlı ilköğretim okulları olan Sainte Catherine Mahallesi'ndeki Küpecioğlu, Epano Mahallesi'ndeki Saint Jean ve Kerato-Khori'deki Saint Jean okullarındaki toplam 1800 öğrenciye de 13 öğretmen ders vermekteydi* (Cuinet, 1894: 454-455).

Beyru (2000: 306), 1890'larda İzmir'deki Rum okullarında 8580 öğrenci olduğunu belirtmektedir. Bu öğrencilerin önemli bir bölümünün Evangelik Okulu kompleksi içinde yer aldıkları düşünüldüğünde, okulun İzmir'in Rum eğitimi ve yaşamında ne derece yönlendirici bir etkiye sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu derece önemli etkiye sahip bir okulda Hellenizmin körüklendiği de görülmektedir. Şöyle ki, Fotaki, Osmanlı Devleti'ne sadık bir yurttaştır. Fotaki, devletine bağlı her vatandaşın yapması gerektiği gibi, İzmir Rum Metropoliti

* Rougon'dan alıntı yapan Beyru (2000: 306), öğrenci sayılarını daha düşük vermektedir.

Vasilyos Efendi'nin uygunsuz işlerinin silsile halinde bugün de devam ettiğini, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bildirmişti (BOA Y PRK AZN 6/60, 1310: 1). 19. yüzyılda kardeşlik derecesinde sevgiyle birlikte yaşamakta olan İzmir'in çeşitli milletlerinin arasında ayrılık ve bozgunculuk çıkmasına sebep olan metropolit efendinin tuttuğu yolun yanlış olduğuna dair önceden verdiği bilgilere ek olarak şu olayı da aktarmaktaydı (BOA Y PRK AZN 6/60, 1310: 1):

Geçen Kanun-ı Sani'nin 30. gününde İzmir Evangeliki Rum Mektebi'nde özel bir ayin yapıldı. Ardından metropolit efendi de dahil olarak toplanan cemiyet-i mahsusada mektep müdürü ve başmuallimi tarafından bir nutuk okundu. Bu konuşmada uygunsuz bir dil ile sanki Yunanistan'daymış gibi, Yunan ülkesinin okullarının durumu övüldü ve Yunanlıların ilerlemesi yüceltildi. Metropolit efendi de bu Yunanperver nutku onayladı. Fotaki, bu gibi bir durumun sadık tebaaya yakışmadığını ve olumsuz davranışları silsile halinde devam eden metropolitin İzmir'de makamında kalmasının ne kadar mahzurlu olduğunu, 1893 Mart'ında Adliye ve Mezahib Nezareti'ne iletti.

Bu olay, Evangelik Okulu'nun, ruhani idare ve okul yönetimi tarafından, Yunan milliyetçiliğini alevlendirecek şekilde kullanıldığını ispatlamaktadır.

Bu okulda başarılı olan öğrenciler için ödül dağıtma töreninin yapılması, İzmir basınında yer bulmuştu. Şöyle ki, 15 Temmuz 1893 tarihli Hizmet Gazetesi'nde haber şöyle geçilmekteydi (Hizmet Sayı 669, 1893: 2): “Şehrimizde bulunan Evangeliki isimli Rum mekteb-i kebirinin önümüzdeki Pazar günü tevzi-i mükafat resmi icra edilecektir.”

Yunanistan ile okul arasındaki ilişki ise okul müdürüne, Yunan nişanı verilecek derecedeydi. Şöyle ki, Sisam Adası ahalisinden olup, İzmir'de Evangeliki Rum Mektebi'nde müdürlük yapan Yorgi Sotirliyo Efendi'ye Yunan Devleti tarafından verilen ve Sisam Adası'ndan resmi yazı ile bildirilen 4. rütbe nişanının Sotirliyo Efendi tarafından kabul edilmesi ve gerektiğinde de bu kişi tarafından nişanın takılması için izin isteği, Sadrazam Ferid Paşa tarafından saraya iletilmiş ve bu isteğin kabulüne ilişkin padişah iradesi, 19 Mart 1905'te çıkmıştır (BOA İ TAL 361/1323 M 104, 1323: 1-2).

20. yüzyıl başı itibariyle, kız mektebi binası da bulunan Evangelik Okulu, genişlemesini sürdürmekteydi. Çünkü İngiltere Devleti Sefareti tarafından hükümete

yazılmış dilekçede, Hızır İlyas Mahallesi'nde bulunan "Evangeliki" adlı mektebin dar olmasından dolayı, İngiltere Devleti'nin İzmir Konsolosu bulunan, mektebin genel yöneticisi ve mütevellisi sıfatını da taşıyan Mr. Hanri Totli Barneham üzerine kayıtlı Aya Yani Mahallesi'nin Küpecioğlu Sokağı'ndaki arsa üzerine, haritaları gereğince, yeni bir mektep inşasına ruhsat isteği dile getirilmekteydi. Yapılan inceleme sonunda, Evangeliki Rum Mektebi ile bu mektebin şubelerinden olan ve İzmir'in çeşitli yerlerinde bulunan diğer üç mektebin meşruyetlerinin Ocak 1909 tarihli fermanla padişah tarafından tasdik edildiği anlaşıldı. Ayrıca mektebin inşasının istendiği yerin etrafı tamamen Hıristiyan mahalleleri ile doluydu. Bu yerin bitişiğinde de Evangeliki Kız Mektebi binasının bulunduğu bahçe vardı. Mevkiinin yakınında ve etrafında cami, mescit ya da hayır eserleri yoktu.

Defter-i Hakani Nezareti ile tapu konusunda yapılan yazışma sonucu ise, İzmir'in 1909 yılı defterinde Hızır İlyas Mahallesi'nin Küpecioğlu Sokağı'nda, 18.000 kuruş kıymetle ve 11.040 zirâ' büyüklüğünde geniş ağaçlı yolu kapsayan bahçenin bulunduğu iki mülkün Amalisa Gazetesi imtiyaz sahibi ve Osmanlı Devleti tebaasından olan Soluyondi Efendi tarafından, İngiltere'nin İzmir Konsolosu Hanri Totli Barneham'a satıldığı, kayıt işlemlerinin Barneham adına yapıp, tapunun da kendisine verildiği anlaşıldı (BOA İ AZN 92/1327 Z 09, 1327: 1-4).

Evangelik Mektebi'nin kurucusu her ne kadar Rum cemaatine mensup ise de İngiltere Devleti tebaasından olması sebebiyle, mektebi, orada konsolos bulunacak kişinin himayesine havale etmiş ve mektep 1,5 asırdan beri bu şekilde idare edilmişti. Mektebin inşaatında bir mahzur olmadığının ve mülk olan arsa için vergi değeri biçilmesine gerek görülmediğinin anlaşılması üzerine, mektebin inşaatının bitip, açılması esnasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesiyle, İstanbul ve ona bağlı yerlerdeki Rum Patrikhanesi* hakkında alınmış son kararlar hükümlerine uyulmak üzere, inşası konusunda gerekli işlemlerin yapılması ve inşaat için getirtilecek eşyanın bu gibi örneklere ve muafiyet nizamnamesi hükümlerine uygun olarak gümrük vergisinden muaf tutulmasıyla beraber, gereğinin Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne -Vergiler Genel Müdürlüğü'ne- bildirilmesi

* Şenocak (2003: 115), Evangelik Okulu'na Protestan mektebi demektedir ki, bu ifade yanlıştır. Çünkü yukarıdaki arşiv belgesinde de görüldüğü gibi, devlet okul hakkında Rum Patrikhanesi hükümlerine uyulmak üzere karar vermektedir. Okul sadece İngiliz himayesindedir. Zaten okul, AVS'de de (1307: 277), Rum Mektebi olarak geçmektedir. Yine Cuinet (1894: 453-455), bu okulu, Rum-Ortodoks okulu olarak vermektedir.

amacıyla Maliye Nezareti'ne yazı yazılması hakkında Sadrazam tarafından saraya yapılan arza aynı gün, 22 Aralık 1909'da, padişah oluru çıktı (BOA İ AZN 92/1327 Z 09, 1327: 1-4).

Böylece Evangelik Mektebi'nin dar olduğunu belirten İngiltere Sefareti'nin isteği üzerine, Küpecioğlu'nda ayrı bir mektep binası için inşaat izni alınmış oldu.

Binanın kısa sürede tamamlandığını ve bu mektebe de İngiltere'nin himayesinde bulunan Evangelik Mektebi'ne edildiği gibi muamele edileceğini, 23 Aralık 1910'da Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir emirnameden anlamaktayız. Bu emirnamede, İzmir'de Hızır İlyas Mahallesi'nde olup, İngiltere Devleti'nin himayesinde bulunan Evangeliki Mektebi'ne ek olmak üzere, yine orada Aya Yani Mahallesi'nde inşa edilmiş olan mektebe, Evangeliki Mektebi'ne edildiği gibi muamele edilmesinin, devletin hükmü olduğu ifade edilmekteydi (BOA DH İD 117/15, 1328: 1-2).

1908-1910 döneminde, yukarıda belirtildiği gibi, genişlemesini sürdüren Evangelik Mektebi'nin, Mihail'in (1998: 30) verdiği bilgilere göre, 1909'da ticaret bölümü açıldı ve önce iki sınıfı olan bu bölümün sınıf sayısı daha sonra dörde çıktı.

Fakat biz, okulun ticaret kısmının 22 Eylül 1894 tarihinde açık olduğunu görmekteyiz. Hatta bu tarihte sınıfların tamamlanmasına ve öğrencilerin bazı dersleri Fransızca olarak görmelerine, bu yüzden de mektep idaresince Fransa'dan bir öğretmen getirtilmesine karar verilmişti (Hizmet Sayı 781, 1894: 2). Bu halde 22 Eylül 1894'ten önce açılmış olan Evangelik Mektebi'nin ticaret kısmının daha sonradan fonksiyonunu kaybedip kapatılarak, 1909'da tekrar açıldığı ya da 1909'a kadar faaliyet gösterip, bu tarihte yeniden düzenlendiğini düşünmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

1910 yılında ise mektebin önce bir, sonra üç sınıfı olan öğretmen okulu bölümü, eğitime başladı. 14 Aralık 1914'ten 16 Kasım 1918 tarihine kadar Piskopos Ksanthupoles'un başkanlığı altındaki ihtiyar meclisi, okulu denetleme görevini yürütmüşken, daha sonra görevi, savaştan önce de aynı işi yapmış olan Evfremidis'in başkanlığındaki meclis aldı. Bu dönemde okul müdürlüğünü önce K. Stilianopulos, sonra da G. Konstantinidis yaptı.

1918-1919 eğitim-öğretim yılında 29 öğretmeni ve 630 öğrencisi olan Evangelik Mektebi'nin bu dönemdeki bağlı birimleri; 6'şar öğretmenli ve 290-306

öğrencisiyle Küpecioğlu, 190-306 öğrencisiyle Fasulye ve 255 öğrencisiyle Sofios okullarıydı (Mihail, 1998: 30).

1919-1920 eğitim-öğretim yılında okul, 585 öğrenciye sahipti. Eki olan 4 yıllık ticari okulun ise 190 öğrencisi vardı. Yani okulda toplam 775 öğrenci kayıtlıydı. Bir sonraki yıl ise bu sayı 900'e çıktı (Anestides, 142).

İzmir'i işgal için 15 Mayıs 1919'da limana gelen Yunan I. Fırkasının 4. Alay'ına ev sahipliği yapmış olan Evangelik Okulu, İzmir'in kurtuluşu sırasındaki büyük yangında yanarak, tamamen yok oldu (Özmkas, 2003: 33-34).

2.2.2. İzmir Edebiyat Cimnazyumu

1810-1819 yılları arasında faaliyet gösteren İzmir Edebiyat Cimnazyumu, Rum cemaatindeki laik eğitimin gelişmesine ve eğitim yoluyla Yunan ulusçuluğunun yeniden üretilmesine katkı sağladı. Bu okul, bir kürk tüccarının oğlu olan Constantinos Koumas* tarafından kuruldu. Koumas, kendini, görevi için çok iyi hazırladı. Viyana'da bir taraftan modern matematik ve deneysel fen bilimleri alanlarında kendini yetiştirirken, diğer yandan ulusalcı Alman teorisi ve Kant felsefesiyle ilişkiye geçti. Bundan başka, Paris'te yaşayan bir Hellenist olan Koraes'in "Rum Eğitimi ve Dili Üzerine Emprovize Yansımalar" adlı eserinden de etkilendi. Koraes, bir toplumda uygarlığın yayılmasının, dilin geliştirilmesinden sonra mümkün olacağını belirtmekteydi. Bu, Batı Avrupa'da böyle olmuştu. Ayrıca modern Rumca, dışarıdan yardım alınmadan kurulmalıydı. Koumas, 1810'da okulun müdürlüğünü üstlendi. Koraes'in etkilerinin bulunduğu okulda, Koumas'ın eğitim programı daha da ileri gitmekteydi. Program, felsefe ve bilim eğitime dayalıydı. Okulda Deneysel Fizik, Kimya, Matematik, Coğrafya ve Ahlak okutulmakta ve Koraes'in fikirleri doğrultusunda bir dil geliştirilmekteydi. Derslerde Fizik ve Kimya deneylerinin yapılması, İzmir'de ilgi uyandırmakta, deneysel derslere kent sakinlerinden okul çağı dışındakiler de katılmaktaydı. Okulda Kant felsefesi anlatılmaktaydı (Tekeli, 1983: 461-462).

Constantinos Koumas, Constantinos Oiconomos, Stephanos ve Sophocles Oiconomos ve Thesally'den Dionysios Pyrros gibi pek çok bilim adamı, bu okulda öğretmenlik yaptı. Koumas; Felsefe, Coğrafya, Astronomi, Matematik ve Fizik

* Tekeli'de (1983: 461) bu isim, "Konstantine Kumas" olarak geçmektedir.

öğretti. Dahası, yeni başlayan öğrenciler için özel bir kitap hazırlayıp, yayımladı. Bu kitap, Aritmetik, Coğrafya, Astronomi, Mantık ve Etik dallarını içeriyor ve “Bilimin Özeti” adını taşıyordu. Kitap, İzmir Edebiyat Cinnazyumu için hazırlanmıştı ve 1819’da Viyana’da yayımlandı. Constantinos Oiconomos, okulda, Dilbilgisi, Güzel Konuşma ve Yazma, Şiir, Yunan ve Latin Yazarları’nı öğretmekteydi. Stephanos Oiconomos ise, Doğal Tarih, Kimya ve Latince öğretiyordu (Anetides, 142).

Kısa sürede şöhret bulan okul, sadece İzmir ve çevresindeki Rumlar tarafından finanse edilmemektedir. İstanbul, Moldavya ve Odesa’dan da yardımlar gelmekteydi. Okulun bütçesi çok kapsamlı olmakla beraber, kitap basım paralarını dahi içermekteydi (Tekeli, 1983: 462). Bu okul, İzmir’deki Aya Yorgi ve Aya Fotini kiliselerinden ve Rum cemaatinden gelen yardımlarla destekleniyordu (Candemir, 2001: 135).

Koumas, Kuruçeşme Okulu’na ve Odesa Okulu’na ders vermeye çağrıldı. Laik eğitim veren böyle bir okulun kilise ve çevresinden tepki görmemesi olanaksız olduğundan, kilise ilk eğitim yılının sonunda tepkisini ortaya koydu. Kilise çevreleri, cemaat liderlerini okulu kapatmak için zorladılar. Koumas, Avusturya konsolosunun da yardımıyla, liderleri, okulun devamı için ikna edebildi. Fakat 1819 yılında kilisenin baskıları sonucu, okulun etkinliğine son verildi (Tekeli, 1983: 462).

Bu okulun bilgi ve metot yönünden Evangelik Okulu’ndan üstün olduğu, çoğunlukla, kabul edilmekteydi. Evangelik Okulu, basit ve çağdışı bir müfredata bağlı kalmıştı. Bu yüzden, bu iki eğitim kurumu arasında rekabet doğdu. Sonuç ise İzmir Edebiyat Cinnazyumu’nun 10 yıl içinde dağılması oldu. Oysa ki bu okul, başlangıçta ne kadar iyiydi. (Anestides, 142,145).

Constantinos Koumas, Ocak 1810’da Adamantios Koraes’e gönderdiği mektupta o günleri şöyle anlatmaktaydı (Anestides, 145):

150’den fazla öğrencisi vardı ve pek çok vatandaş derslere koşuyordu. Ticarethanelerini kapatıyor ve derslere katılmaya geliyorlardı. Aslında, ne zaman birçok insan bir araya toplansa, onlarla eğitim hakkında konuşuyor ve onlara İzmirililerin beni, memleketlerinin yardımseveri olarak gördüklerini söylüyordum.

İzmir Okulu, Rum eğitiminin laikleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Çünkü kilisenin kendisi dahi laik eğitimin gelişiminden etkilendiğinde dini eğitim kurumlarının en tepesindeki Fener Rum Okulu’nda, Felsefe, Edebiyat ve Kültür

dersleri okutmaya başlamış ve burada İzmir Okulu'ndan bazı hocalara da görev vermiştir (Tekeli, 1983: 462).

2.2.3. Evangelik Okulu, Edebiyat Cimnazyumu, Adamantios Koraes, Constantinos Koumas ve İzmir'deki Rum Eğitiminin Dönüşümü

Evangelik Okulu'nda okumuş ve Edebiyat Cimnazyumu'na fikirleriyle önderlik etmiş olan Adamantios Koraes ve İzmir Edebiyat Cimnazyumu'nu kurmuş olan Constantinos Koumas'ın (Beyru, 2000: 307; Tekeli, 1983: 461), Patrikhane'yle düştüğü fikir ayrılığı, modernleşme sürecinde İzmir Rum eğitiminde yaşanan dönüşümün çok daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Şöyle ki, 1798 yılında Fransız İhtilali'ne bağlı ordular Avrupa'daki monarşilerin geleceğini tehlikeye düşürdüklerinde, bu “demokratik” ideoloji, “yıkıcı” bir akım olarak nitelendirildi. Avusturya, İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti devrimci Fransa'ya karşı birleştiler. Yunanlılar içindeki tutucu güçlerin de bu ittifaka katılması doğaldı. Osmanlı Devleti'nden yana olmak artık dinsel bir çelişki sayılamazdı. Çünkü “dindaş” Rusya da bu ittifaktaydı. Bu yüzden Osmanlı'dan yana olmak, dönemin en büyük Ortodoks gücüyle aynı safta olmaktı. 1798 yılında Rum-Ortodoks Patriği Gregorios, “Allahsız Fransız fikirlerine” karşı saldırıya geçti. Aynı yıl, Patrikhane'nin doğrudan desteği ile iki risale yayımlandı: “Pederler Öğretisi ve Hıristiyan Savunma”. Pederler Öğretisi'nin Patrik Gregorios tarafından yayımlandığı düşünülmekteydi. Bu risale, Yunanlılar içindeki tutucu anlayışın iyi bir örneğiydi (Millas, 1994: 131-134).

Öğretideki temel anlayış, özetle şöyleydi (Millas, 1994: 131-134):

a) Politik düzen ve gelişmeler Tanrı emridir; karşı çıkmamalı, onları değiştirmeye çalışmamalıyız.

b) Özgürlük ütopyik bir düştür. Demokratik yönetim mutsuzluğu ve anarşiyi getirir.

c) Amaç ruhumuzu kurtarmak olduğundan, bu dünyada ne kadar acı çekersek, öbür dünyada o denli rahat ederiz.

d) Batı kaynaklı fikirler şeytan oyunudur. Ona kanmamalı, Osmanlı yönetimine sadık kalmalıyız. Çünkü bu yönetim, tanrı buyruğudur.

Bu anlayışa göre Osmanlı yönetimine iyi olduğu için değil, çekilen acının karşılığında öbür dünyada zenginlikler elde edileceği için katlanılmalıydı.

Liberaller, demokratlar, özgürlük ve cumhuriyet yanlıları, “kâr” tutkusuna kapılmış ve “kilise nikahı”nı hor gören kafirlerdi. Anlaşıldığı üzere kilise, yeni düşünceler yerine, yeniden Tanrının nimetlerini önermekteydi (Millas, 1994: 134-138).

Yine 1798’de Patrikhane’nin basımevinde yayımlanan “Hıristiyan Savunma” isimli risalede “Allahsız Fransızlar”ı dinsel saygısızlığa düşüren nedenler incelenmekte, laik özgürlük sistemleri ve eşitlik ilkeleri eleştirilmekteydi (Milas, 1994: 140). Risaleye göre, “Demokrasiyi savunmuş olanlar Hıristiyanlığı terk etmişler ve tanrısızlığı seçmişlerdi (Millas, 1994: 140).”

Görüldüğü gibi bu risale Pederler Öğretisi’ni destekleyen fikirlere sahipti. Bu doğrultuda Fransız Devrimi’nin fikirlerinden esinlenen Yunan ihtilaline Patrikhane’nin hoş bakmamış olması tuhaf karşılanmamalıdır. Çünkü Patrikhane, Yunan ayaklanmasına bağımsız bir Yunanistan’ı kuracak bir başlangıç olarak değil; Batıcı, yani hep o “istenmeyen” durumu ortaya çıkaracak bir gelişme olarak bakmaktaydı. Zaten İzmir’de metropolit olarak da bulunmuş olan Patrik V. Gregorios, bir aforoznameyi cemaatin bütün ileri gelenlerine yollamıştı. Aforoznamede, devlete karşı gelenlerin nankör oldukları belirtilirken, gayet iyi durumda yaşayan Rumların “köle” statüsünde oldukları da kabul edilir görünmekteydi. Böylece, Batı’dan gelen Cumhuriyetçi fikirlerden kurtulmak amaçlanmaktaydı. Çünkü Cumhuriyetçiler, egemenlik altında bulunan başka hiçbir ulusun böylesine özgürlük imtiyazları içinde yaşamadığı ve halinden memnun insanlar fikrini, asla kabul etmemekteydiler.

Patrik Gregorios yönetimindeki İstanbul Patrikhanesi’nin eğitim ve kültür yoluyla Yunan ayaklanmasının ve bundan beslenen Yunan ulusçuluğunun yayılmaması için aktif olarak faaliyet göstermesi, en açık şekilde, Ortodoksluk ile ulusçuluğun çatışmasını göstermekteydi (Millas, 1994: 140-154). İhtilali yaşamış olan G. Finlay “Yunan kilisesi içinde bile, kilisenin çıkarı söz konusu olduğunda, ulusal çıkar feda ediliyordu.” diyerek, tutucuların statükoculuğunu ortaya koymaktaydı (Millas, 1994: 140-154).

Diğer yandan Adamantios Koraes'in yaşamı, dünya görüşü ve yapıtları, çağdaş Yunan devletinin kuruluşunu hazırlayan, Yunan cumhuriyetçi, demokrat ve bağımsız devlet yandaşlarının bir örneğini oluşturmaktaydı. Koraes, Yunan Devleti'nin ideolojik temelini biçimlendiren en önemli temsilcilerden biriydi. Koraes, "Hellen Nomarşisi" adlı risalede Batılı güçlerin dünya görüşünü, amaçlarını ve yorumlarını en belirgin bir şekilde ortaya koymaktaydı (Millas, 1994: 151-157).

1748'de İzmir'de doğan ve bir tüccarın oğlu olan Koraes, İzmir'de Evangelik Okulu'nda okudu. Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Latince öğrendi. Batı dillerini ve Latince'yi İzmir'de yaşayan Hollandalı Papaz Bernard Kavnon sayesinde kavradı. Amsterdam'da tıp okuyan Koraes, 1778'de İzmir'e geri geldi. Bu defa Fransa'ya giderek tıp okudu. Tıp öğrenimini antik Hellen dünyası ile birleştirdi. Yunan yazarları ve Fransız edebiyatçıları ile tanışan Koraes, Fransız ideologlarının yaklaşımını benimsedi (Millas, 1994: 151-159).

Koraes, Yunan ulusunun kurtuluşu fikri için her yerde kütüphaneler açtı. Kendi parasıyla Batı üniversitelerine öğrenci göndererek okuttu. Gazete ve dergiler çıkardı (Kırkpınar, 1988: 135).

Koraes, 1798 yılında Patrikhane'nin "Pederler Öğretisi"ne karşılık, hemen "Kardeşlik Öğretisi"ni yayımladı. Ona göre Osmanlı yönetimi despot, kötü ve çağdışıydı. Zaten uygar ülkelerde cumhuriyet, monarşiyi devirmekteydi. "Pederler Öğretisi" risalesinin yazarı, kendi çıkarını Türklerin çıkarı ile bir görmekte ve Türklere köle olmaktan rahatsız olmamaktaydı. "Pederler Öğretisi", halk ayaklanmasını durdurmaya yönelik bir risaleydi. Türkler ve tutucu güçler, çıkar birliği içindeydi (Millas, 1994: 159-163).

Koraes, 1801 yılında "Savaş Borusu"nu, 1805 yılında da "Bu Koşullar Altında Grekler Ne Yapmalı" adlı diyalog biçimindeki yazılarını yayımladı. Yine 1805'te, 17 ciltlik "Hellen Kütüphanesi"ni yayımlamaya başladı. Koraes bu yayımlarla, soydaşlarına, özgürlüğe ulaşmaları yolunda öğütler vermekteydi. Yunan okullarına fizik ve kimya kitapları yolladı. Zengin soydaşlarına mektuplar yolladı ve onların da aynı biçimde davranmalarını istedi. Yunanca'nın tarihini ve eski metinlerini inceleyip, daha sonra 7 ciltlik dilbilimsel bir yapıta dönüşecek olan çalışmasına başladı. Koraes'in katkılarıyla Yunan ulusal ideolojisi biçimlendi. Koraes, aydınların dili olan Arkaik ve ağıdalı dil ile halk dili arasında orta bir yol

önermekteydi. Constantinos Koumas, halk dilini savunan grup içindeydi. Koraes, bu iki grubun arasında halk dilinin sentaksıyla oluşan Antik sözcüklerle dolu bir Yunanca önermekteydi. Fransızları ve devrimlerini öven, demokrasi ve çağdaş eğitimde Fransızları örnek veren Koraes, Yunan ulusal ayaklanması başladıktan sonra, İnsan Hakları Bildirisi'ni Yunancaya çevirdi. Kendisi, anayasa olarak İngiliz-Amerikan sistemini önermekteydi. Constantinos Koumas ise Koraes'a inanmış, ondan etkilenmiş ve onunla işbirliği içinde olmuş aydınlardan biriydi (Millas, 1994: 151-171).

İşte yukarıda ifade edildiği üzere, Rum milleti içerisinde kazanan kesim olan ticaret burjuvazisine mensup bir aileden gelen, Antik Yunanistan'a vurgu yapan, bu millet içerisinde kaybeden kesim olan kiliseye ve onun kendi erkini ve ideolojisini korumaya çalışan politikasına ve dini bir motif olarak kullanmasına karşı çıkan, Osmanlı yönetimini çağdışı olarak niteleyen, Yunanlıların bağımsızlığını savunan, Fransızları ve devrimlerini öven, Yunan okullarına pozitif bilimlere dair kitaplar yollayan, Yunanca ve halk dili arasında bir orta yolu öneren Adamantios Koraes, İzmir Evangelik Okulu mezunudur ve Batı dilleri ile beraber Latinceyi de İzmir'de öğrenmiştir.

Koraes, Sakızlılara yazdığı bir mektupta şöyle demektedir:

Sizin lüks kilise dekorlarına, mermerlere ve altın şamdanlara ihtiyacınız yok; gerekli olan liseler, kütüphaneler, basımevleridir, kısaca söylersek eğitim için gerekli olanlardır. Sizi Grekler arasında ünlü kılan ne oldu? Kuşkusuz lüks kiliseleriniz değildi. Liseleriniz, kütüphaneleriniz, fabrikalarınız, cemaatin akıllı yönetimi ve kültürünüzü (Milas, 1994: 43).

Anlaşıldığı üzere Koraes, Yunan aydınlanması yolunda eğitimin ne kadar önemli olduğunu Greklere anlatma çabasıydı.

Constantinos Koumas ise Koraes'a inanmış, onun yolunda yürüme gayesinde olan aydınlardan biriydi (Millas, 1994: 163-171).

Rum ticaret burjuvazisine mensup bir ailenin çocuğu olan Constantinos Koumas, Koraes'ın fikirlerine hayatının sonuna kadar bağlı kalmış, İzmir Edebiyat Cinnazyumu'nu kurmuş, bu okulda, laik, pozitif, ulusal, uygulamalı ve Koraes'ın fikirleri doğrultusunda eğitim vermiş ve Rum milleti içerisinde kaybeden kesim olan kilise ile fikir ayrılığında olan bir şahıstı.

Koumas, "Eğitimdeki başarımızı ticaretimize borçluyuz (Millas, 1994: 43)." demektedir.

Bu cümle, Rum milletinin eğitimindeki dönüşümü ve Rum ticaret burjuvazisinin Rum eğitimine olan etkisini belki de en iyi özetleyen ifadedir. Hele 19. yüzyılda İzmir'in ticaret hacminin genişlemesi ve bu kentte Rum tüccarlarının, şehrin Avrupa sermayesi ile olan dialoğunda, Ermenilerle beraber, aracı rolü oynamaları, İzmir'deki Rum eğitiminin artık kazanan kesim olan Rum burjuvazisinin ve onun ideolojisinin istediği doğrultuda laik ve pozitif bir şekilde ilerleme yoluna girdiğinin en açık delilidir.

Fakat İzmir Edebiyat Cimnazyumu'nun etkinliğine, toplumsal ve siyasal alanda karşıt görüşe sahip olan kilise tarafından son verilmesi (Tekeli, 1983: 462), Rum milleti içerisinde eğitimde laikleşme yönündeki adımlara bir darbe vurdu. Buna rağmen, özellikle İzmir Edebiyat Cimnazyumu'ndan ve Yunan ulus devletinin kurulmasından sonra, Patrikhane'nin de bu hep karşı çıktığı laik eğitim anlayışına daha ılımlı bakmaya başladığını görmekteyiz.

Bunu, Evangelik Okulu aracılığıyla takip edebilmekteyiz. Bu okul, ilk başta, dini niteliği dolayısıyla İsa ve İncil'in gerçeklerine adanmış, papazlar yetiştirmiş, Aya Fotini Kilisesi ile bir kompleks oluşturan ve Edebiyat Cimnazyumu ile karşıt görüşe sahip bir kurumdu. Fakat 1828'de yöneticisinin papazlardan seçilmesi kuralı kaldırıldı. 1850'lerde okulun ders programı liberalleştirildi (Candemir, 2000: 135; Anestides: 142; Beyru, 2000: 304-305, 412). 1893'te, okulda, müdürlük ve başmuallimlik görevlerini yerine getiren şahsın yaptığı ulusal nitelikli konuşma, İzmir metropoliti tarafından tasdik edildi (BOA Y PRK AZN 6/60, 1310: 1). Okulun yöneticisine 1905 yılında Yunan ulusal devleti tarafından 4. rütbe nişanı verildi (BOA İ TAL 361/1323M 104, 1323: 1-2). Okul, 19. yüzyılın sonlarında ticaret, 20. yüzyılın başlarında da öğretmen okulu eğitimi verir hale geldi (Mihail, 1998: 30; Hizmet Sayı 781, 1894: 2).

Bu anlamda okulun dönüşümü, İzmir'deki Rum eğitiminin dönüşümü ile örtüşmektedir. Yani 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde okul, dini etkiden laik ve ulusal anlayışa, burjuvanın istediği ticaret eğitime ve ulusal eğitime doğru evrilmiştir. Fakat Patrikhane erkini kaybetmemek için bu evrim sırasında okul üzerinde soluğunu hep hissettirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Patrikhane'nin, özellikle Yunanistan'ın kuruluşundan sonra, engelleyemediği Rum

eğitimindeki dönüşüme destek verdiği, ulusal söylemleri tasdik ettiği ya da onlara hiç ses çıkarmadığı söylenebilir.

2.3. İzmir Ermenilerinin Eğitimindeki Dönüşüm

Ermeni okullarının imparatorluk genelinde, Ermenilerin en zenginleri olan Amiralarn önderliğinde ve kilisenin desteğiyle açıldıkları bilinmekteydi. Ermenilerin kendi dillerinde dünyanın en eski dillerinden biri olan Rumca'da olduğu gibi, kolayca düzenleme yapıp, yeni bir öğretim dili yaratmalarının zorluğu da ortadaydı (Tekeli, 1983: 463). Yine Rumlarda olmadığı gibi, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Ermenice gramer bilenlerin sayısı da çok azdı (Ergin, 1977: 752, 753).

Fakat Ermenilerin, 1853'te okullarının eğitim kalitesini arttırmak için oluşturdukları komisyonun, dilbilimci, gazeteci, araştırmacı-yazar, mimar, doktor, kimyager ve sanayicilerden oluşması, "Ermeni Milleti Nizamnamesi" ile de okullarının yönetiminin 7 üyeli halktan ve erbab-ı maariften seçilmiş bir "Maarif Komisyonu"na bırakılması (Tekeli, 1983: 463-464; Ergin, 1939: 606), Ermeni eğitiminin 19. yüzyılın ikinci yarısında laikleşme yolunda olduğunu ortaya koymaktadır.

İzmir'deki Ermeni okullarının yönetiminin de 7 üyeli cismani bir komisyonun elinde olması (Candemir, 2000: 122), İzmir-Karataş'ta bir hanenin okul haline getirilmesi için Ermeni cismani vekilleri tarafından devlete başvuruda bulunulması (BOA İ ŞD 118/7099, 1309: 1), İzmir'deki en çok göze batan Ermeni okulu olan Mesropyan Okulu'nda, Ermenice, Fransızca, Türkçe, İngilizce ve Rumca'yla beraber, pozitif derslerin de öğretilmesi (Beyru, 2000: 308; Scherzer, 2001: 38), Ermeni eğitiminin İzmir'de laik bir çizgiye doğru evrildiğini göstermektedir.

Ermenilerin İzmir'in ticari ve ekonomik hayatındaki başarıları, İzmir'de bir Ermeni burjuvazisinden söz etmeyi haklı kılmaktadır. Fakat bu burjuvazinin, en azından Rumlarınki kadar, eğitim kurumlarına destek vermedikleri görülmektedir. Çünkü kaynaklarda genellikle İzmir'deki iki Gregoryen Ermeni okulu ön plana çıkmaktadır (AVS, 1307: 208; Candemir, 2000: 122). Bunun nedeni, Ermenilerin

çocuklarını, İzmir'deki yabancı okullara ya da yurt dışındaki okullara göndermeleri olarak tahmin edilebilir.

Örneğin Ermeniler arasında Paris'te okuyanlar ve Sorbon'da Hukuk Fakültesi'ni bitirenler olduğu gibi (Huyugüzel, 2000: 124-125, 324-326), 1890'larda Fransızların Dames de Sion okullarından "Pensionnat de Smyrne"ye devam eden 8, "Ecole de Cordelio"ya devam eden 5, Propaganda Koleji'nde ve Frer okullarında eğitim gören toplam 10 öğrenci vardı (Cuinet, 1894: 459-460).

İzmir'deki Ermeni okullarında Ermenice de öğretilmekte fakat şehirdeki Ermeni burjuvazisinin, okullarını yeterince desteklemedikleri görülmektedir.

Zaten okulların modern araç-gereç ve donanımları da yeterli düzeyde değildi (Candemir, 2000: 123-124).

İzmir'deki Ermeni eğitimi, 19. yüzyılın ikinci yarısında laik bir raya oturmasına rağmen, 20. yüzyılın başlarında, İncil'in Ermeni okullarında okutulduğu fakat bu okullarda ağırlıklı bir dini eğitimin verilmediği de bilinmekteydi (Candemir, 2000: 124-125).

Dil konusuna gelince; Katolik Ermenilerin devam ettiği Mekitarist Mektebi'nde, Ermenice'yi bırakmış olan Ermeni Katolikleri için Türkçe ama Ermeni harfleriyle basılmış kitaplardan oluşan bir kütüphane, Mekitarist rahiplerinin büyük katkılarıyla, oluşturulmuştu (Uşaklıgil, 1936: 136). Anlaşıldığı üzere rahipler İzmir'de, Ermenilerin dillerini, halk düzeyine yaygınlaştırmak için Ermeni harfli Türkçe kitapları toplamaktaydılar. Tabii ki, burada etki, cemaatin içinden değil, yabancı rahiplerden gelmekteydi. Bu açıdan bakıldığında İzmir Rumlarında olduğu gibi, dilin dönüştürülme çabalarına, İzmir Ermeni cemaatinde rastlanmamaktadır.

Bununla beraber 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında, İzmir Ermenileri içinde eğitim alanında, milliyetçi ve ihtilalci fikirlerin yayılma ve uygulama alanı bulduğunu da takip edebilmekteyiz (BOA Y PRK AZJ 41/27, 1318: 1; YEE KP 25/2404, 1323: 1).

2.4. İzmir Yahudilerinin Eğitimindeki Dönüşüm

19. yüzyılda İzmir Yahudileri, kötü bir durumdaydılar. Musevi mahalleleri İzmir'in en kötü mahalleleriydi. Museviler bu kentte, genelde esnafılık, satıcılık ve önemsiz kabul edilen işlerle meşgul olmaktaydılar. Musevilerin çok azı büyük

tüccardı. Buradaki yoksul Museviler, şehrin bütün yoksul milletlerinden daha düşküdüler (Beyru, 1992: 186-195).

Şehirdeki Museviler, Ermeni ve Rum cemaatlerinin çok altında bir seviyede yoksul ve sefildiler (Bora, 1994: 19).

18. yüzyıldan itibaren Rumlar ve Ermeniler modern eğitim imkanlarından faydalanıp, Batılılara ait okullarda okuma fırsatı elde edip, öğrendikleri Batı dilleri ve edindikleri bilgiler sayesinde ekonomik ve idari alanlara hakim olurlarken, Yahudiler aynı Müslüman cemaatine mensup medreselerde olduğu gibi, ruhbanın baskısı altındaki eğitim sistemlerinin, onları dış dünyadan yavaş yavaş koparmasına boyun eğmişlerdi (Bora, 1995: 154).

Brewer, 24 Nisan 1822 tarihli mektubunda, İzmir'deki Yahudi okulunda, öğrenciyi cezalandırmaya hazır değnekli hocalar tarafından eğitim verildiğini belirtmektedir. Öğrenciler ise bir tür rahlenin arkasında bağdaş kurmuş vaziyette oturmaktaydılar (Danacıoğlu, 1993: 274).

Bu durumda 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca İzmir'de bir Yahudi burjuvazisinden ya da laik Yahudi okullarından söz etmek mümkün değildir.

Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında durum değişecektir. 3 Mayıs 1865'te yürürlüğe giren "Hahamhane Nizamnamesi", hazırlanışından uygulama aşamasına kadar, laik üyelerin etkisini taşımaktaydı. Bu nizamnameyi esasta İstanbul Hahambaşılığı organize etti. Fakat diğer hahambaşılıklar da bu nizamnameyi birkaç küçük değişiklikle uyguladılar. Bu nizamname, İzmir'de yansımalarını hemen buldu. Kasım 1865'te yeni yönetim kurulu üyeleri, suistimalleri önlemek için, İzmir Hahambaşısı Haim Palaçi'ye, yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğunun imzasını taşımayan hiçbir belgeye mührünü basmayacağına dair bir taahhütname imzalattılar. Bundan başka 1868'de İstanbul Hahambaşısı, Manisa Hahambaşısı Yosef Hakim'i, İzmir Hahambaşısı Kaymakamı olarak atadığında ve bu atama Babıali tarafından da onaylandığında, İzmir Yahudileri duruma itiraz ettiler. Çünkü Yosef Hakim'in hem tutucu kararları vardı. Hem de kendisi, Yahudi okullarında İbranice'den başka bir dil öğretilmemesi konusunda ısrarcıydı. Neticede İzmir Yahudilerinin tepkisi, Yosef Hakim'in görevden alınması ve Ekim 1870'de Avram Palaçi'nin İzmir Hahambaşısı olmasıyla sonuçlandı (Güleryüz, 1993: 194-195, 218-220).

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir Yahudi cemaatinin yönetiminde, laik üyeler söz sahibi olmak için uğraşmakta, hahambaşının tutucu kararları kabul görmemekte ve İzmir Yahudileri, çocuklarına iyi eğitim verme mücadelesini vermekteydiler.

İzmir Yahudilerinin eğitimlerindeki dönüşüme “Hahamhane Nizamnamesi”nden daha fazla ivme kazandırmış olan bir oluşum ise “Alliance Israelite Universelle” idi.

Alliance’ın Doğu Yahudiliğinin maddi ve manevi kalkınmasını sağlamak amacıyla başlattığı atılım, İzmir Yahudilerine, sosyo-ekonomik bunalımdan kurtulmak için yeni imkanlar sağladı (Bora, 1994: 19). Alliance, 1860’lardan itibaren, İzmir’de eğitim çalışmalarına başladı. Ancak İzmir merkezdeki ilk Alliance okulu 25 Ağustos 1873’te açıldı (Şenocak, 2003: 123).

Alliance, İzmir’de bu erkek okulundan başka; Kız Okulu, Sanayi Kız Mektebi; erkekler için Sanayi Mektebi (Çıraklık Okulu), Tüccar Mektebi ve Halk Okulu’nu kurdu. Ayrıca Alliance’ın Tire ve Bergama’da rüşdiye derecesinde birer erkek okulu vardı. Alliance, geleneksel Yahudi okulu olan Talmud Tora’nın programını da, yoğun uğraşlar sonunda, istediği biçime getirdi (Cuinet, 1894: 462; AVS, 1307: 279; Bora, 1995: 163; Nahum, 2000: 125-126). Yine Alliance, İzmir yakınlarında bir çiftlik okulu olan “Or Yehuda”yı kurdu (Bora, 1993: 389-390).

Fransız Devrimi ideolojisini, İnsan Hakları Beyannamesi’ni ve Fransız kültürünü özümseyen Alliance, kendi okullarında öğretim dili olarak, Fransızca’yı seçti (Nahum, 2000: 110-126). Bu sayede 20. yüzyılın başında Alliance okullarından yabancı dil ağırlıklı çağdaş bir eğitim alarak mezun olan Yahudiler, ticaret ve bankacılık sektörlerine girmeye başladılar. Diğer taraftan, tarım ve sanayi sektörlerinde çalışan Yahudilerin sayısı da artmaktaydı. Başarılı olanlar zamanla zenginleşerek, İzmir’de Yahudi burjuva sınıfını oluşturdular (Bora, 1994: 19).

Bu yeni zengin sınıf, Karantina, Karataş ve Göztepe’de deniz manzaralı ve teraslı büyük evlere yerleştiler. Şehirde Yahudi doktor, eczacı ve avukatların sayısı da arttı. Yahudi esnafın bir bölümü ev sahibi oldu (Bora, 1995: 100-101).

Fakat Alliance, tüm çalışmalarına rağmen, İzmir Yahudi cemaatinin çok küçük bir bölümünün kalkınmasını sağlayabildi. Nitelikli bir esnaf topluluğu oluşturmak için açtığı meslek okulları, başarıya ulaşamadı. Avrupalıların rekabeti,

İzmir'deki cemaatler arası çekişmeler ve geleneksel Yahudi mesleklerindeki direnç sonucu, nitelikli esnafın sayısında sadece göreceli bir artış meydana geldi. Yeni burjuva sınıfı ile esnaf arasında mali açıdan bir uçurum oluştu. Cemaat nüfusunun büyük bir bölümü hala yoksul Yahudilerden oluşmaktaydı ve sorunlarına bir çare bulunamamıştı. Yeni burjuva sınıfı deniz kenarına yerleşmişken, yoksul ve orta sınıf hala Havra Sokağı ve İkiçeşmelik çevresinde (Cuderya'da) Yahudihanelerde ve küçük evlerde yaşamaktaydı (Bora, 1994: 20).

Zaten Alliance, Fransız Cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda pozitif bir şekilde, okullarında eğitim vermiş fakat Yahudi ruhbanın tepkisini çekmemek için, Alliance öğrencileri, sabah dersten önce ve akşam dersten sonra öğretmenleriyle beraber dua etmişlerdi (Ergin, 1977: 767-768). Bu yüzden çağdaş olarak nitelendirilebilen Alliance eğitiminin tam anlamıyla laik olduğunu söylemek yerine, laikliğe doğru bir gidişe sahip olduğunu söylemek, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Neticede "Hahamhane Nizamnamesi", İzmir Yahudi cemaatine de laik unsurları getirmiş, Fransız kültürünü benimsemiş olan Alliance'ın, bu şehirdeki okulları ve verdiği eğitim, göreceli bir Yahudi burjuvazisinin ve kalifiye işgücünün ortaya çıkmasını sağlamış, Talmud Tora'nın programı modernleştirilmiş fakat ne istenen sayıda Yahudi'ye kaliteli bir eğitim verilebilmiş, ne de İzmir Yahudilerinin maddi ve manevi kalkınması sağlanabilmiştir. Ortaya çıkan Yahudi burjuvazisi de çok hacimsiz kalmıştır.

Tüm bunlarla beraber, şimdiye kadar verdiğimiz bilgiler ışığında, İzmir'deki Yahudi eğitiminin dönüşümünü, şehirdeki Rum ve Ermenilerin eğitimlerindeki dönüşümlerden şu özellikleriyle ayırabiliriz:

1) İzmir'deki Yahudilerin eğitim alanındaki dönüşümleri, Rumlardan çok geç fakat nispeten Ermenilerinkine yakın bir tarihte, 19. yüzyılın 2. yarısında, başladı.

2) Rumlar ve Ermeniler kendi burjuvazileri aracılığıyla eğitimlerindeki dönüşüm hareketlerine ivme kazandırmaya çalışırken, Yahudilerin İzmir'de bu işi yapacak bir burjuvazileri yoktu. Bu yüzden yabancı Yahudi burjuvazisi ve Alliance, Yahudi eğitimini modernleştirme işini üstlendi. Alliance İzmir'de, nitelikli esnaf ve Yahudi burjuvazisi yaratmanın sorumluluğunu da üstlendi.

3) Alliance'ın etkisiyle açılan Yahudi okullarında öğretim, Fransızca yapıldı. Şehirdeki Rum ve Ermeni okullarında Rumca ve Ermenice okutulurken, Yahudiler, kaygısızca Fransızca'yı kabullendiler.

4) Şehirdeki Yahudi eğitiminin dönüşümü, modernleşme sürecine geç girilmesi ve cemaatin bir burjuva sınıfının olmaması gibi sebepler dolayısıyla, şehirdeki Müslüman cemaatinin eğitimiyle örtüşmektedir.

2.5. İzmir'de Yabancıların Eğitim Alanındaki Dönüşümleri

İzmir'deki Fransız okullarına baktığımızda, 19. yüzyılın sonlarında bu okullara devam eden öğrencilerden sadece %0,3'ünün Müslüman olduğu görülmektedir (Cuinet, 1894: 459-460).

Osmanlıca, sadece Saint Joseph'te, o da ilk etapta seçmeli olarak, verilmekteydi (Rougon, 1892: 45).

Genel itibariyle Fransız okullarında eğitimin temeli Fransızca'ydı. Bununla beraber, Rumca, bu okullar için önemli bir yer teşkil etmekteydi. İtalyanca, Almanca, Ermenice, İngilizce de bazı Fransız okullarında öğretilmekteydi. Diğer yandan, İzmir'deki Fransız okullarının Katolik Arşevakinin ve Fransız Konsolosluğu'nun etkisi altında, tarikatlar tarafından yönetildiği görülmekteydi. (Rougon, 1892: 44-47; Cuinet, 1894: 458-461; Pernot, 1912: 257-264).

İtalyanlar da dillerini ve dinlerini İzmir'de yaymak istemekteydiler (Polat, 1989: 565-575; Beyru, 2000: 313). Bazen de İtalyan ve Fransızların dinsel ve eğitimsel anlamda ortak hareket etmeye çalıştıkları ve İtalyan tarikatlarının, okullarını Fransız sistemine göre şekillendirdikleri görülmekteydi (Pernot, 1912: 259). Tabii ki İtalya, siyasi birliğini 19. yüzyılın ikinci yarısında tamamladıktan sonra, İzmir'deki Katolikler üzerinde etkisini hissettirmeye başlamıştı.

İzmir'deki İtalyan okulları, genel olarak, İtalyan Devleti'nin himayesinde kurulmakla beraber, rahip ve rahibelerin yönettiği okullardı (Scherzer, 2001: 41; Cuinet, 1894: 461). Bu okullarda bazen sadece İtalyanca öğretilmekte, bazen de Fransızca, Almanca, Rumca ve İtalyanca dersleri programda yer almaktaydı. Programda olmayan Türkçe dersi, bazen sonradan programa konulmaktaydı (Tutsak, 202: 246).

Avusturya'nın İzmir'deki okulları Katolik tarikatlarının okullarıydı (Scherzer, 2001: 39). Özellikle Mekitarist Mektebi, Katolik rahiplerin Ermeni çocukları için kurdukları bir okuldu (Huyugüzel, 2004: 150). Avusturya, bu okulda eğitimin Almanca yapılması şartıyla her yıl yardım yapmaktaydı (Scherzer, 2001: 39).

Mekitarist Mektebi'nde Ermenice, Fransızca, Türkçe öğretilmekte ve Katolik bir eğitim verilmekteydi (Cuinet, 1894: 458).

İzmir'deki en önemli Alman okulunda dersler bir dönem Fransızca işlenmişti (Pınar, 1994: 115-121). Okul, rahibeler tarafından yönetilmekteydi. Okulda Alman, Rum, İtalyan, Hollandalı, Rus ve Ermeni öğrenciler vardı. Okulda Fransızca, Rumca, İngilizce, Ermenice ve Almanca öğretilmekteydi (Beyru, 2000: 312-313).

İzmir'de İngiliz eğitimi, daha çok, ticari ve ulusaldı. İngilizlerin İzmir'deki en önemli okulları, "Özel Ticaret Okulu" adını taşımaktaydı. Bu okulda İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Modern Yunanca, Türkçe, Farsça, Rumca ve Latince öğretilmekteydi (Beyru, 2000: 310). Görüldüğü gibi öğrenciler, ticari hayata uygun bir şekilde yetiştirilmekteydiler.

Protestan İskoç Okulu'nda ise, gayrimüslim öğrencilere yönelik eğitim verilmekteydi (Scherzer, 2001: 41).

Amerikan International Kolej'de, Ermeni eğitimci ve idareciler vardı (Tozlu, 1991: 82). Bu okulda asıl dil İngilizce olmak üzere; Fransızca, Rumca ve Ermenice öğretilmekteydi (Köylü, 1328: 4). Kolejde dini öğretimin tüm öğrenciler için mecburi olması, burada, Hıristiyanlık temelinde bir eğitim verildiğini göstermektedir (Tozlu, 1991: 82-83).

Bunun yanında, kolejde ticari bilgileri içeren bir dersin verilmesi için İngiltere'den öğretmen getirtilmişti. Yine okuldaki Tarih, Müzik, Spor ve Matematik bilimleri dersleri de vardı (Köylü No 610, 1328: 4). Zaten okulun kuruluş sözleşmesinde, amacı, "Hıristiyanlık ilkelerine dayalı dil sanatlar ve bilimler eğitimi" olarak geçmekteydi (Kocabaşoğlu, 1991: 205).

İzmir'de 17. yüzyıldan itibaren, kendini iyice hissettiren dönüşüm, 19. yüzyılda bu kentte altyapı yatırımlarının artırılmasına, şehrin kozmopolit bir ticaret

liman kenti haline gelmesine neden oldu. Kentin ekonomik yapısına hükmedenler de hiç şüphesiz, yabancılar ve gayrimüslimlerdi (Martal, 2007: 53-61).

Bu açıdan bakıldığında bir liman kenti olan İzmir'in eğitim sisteminden Osmanlıca bilen kadroların yetiştirilmesi, eğitimde de yabancı dillere, pozitif bilimlere ve ticari derslere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Fakat şimdiye kadar verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü gibi, şehirdeki Fransız ve İtalyan eğitimi, bu unsurların kendi dil ve dinlerini, özellikle kendi dindaşları ve mümkün oldukça da gayrimüslimler arasında yayma üzerine kuruluydu. Fransız okullarında Osmanlıca'ya -St. Joseph'teki seçmeli ders hariç- hiç yer verilmemekte, İtalyan Okulu'nda da sonradan yer verilmekteydi. Şehirdeki önde gelen Alman ve Amerikan okullarında da Osmanlıca'ya hiç yer verilmemekteydi.

Şehirdeki yabancı okullarında, tabi olunan devletin dili başta olmak üzere, yabancı dil ve diller okutulmaktaydı. Bu, İzmir gibi bir şehir için, beklenen bir durumdu. Ayrıca yabancı okulları, Rumca ağırlıklı olmak üzere, Ermenice'ye de önem vermekteydiler. Fransız okullarına az sayıda Müslüman devam etmekteydi. Anlaşıldığı üzere, yabancı okullar kendi dindaşları, tebaaları ve gayrimüslimler üzerine yoğunlaşmışlardı. Bu okulların misyonerlik faaliyetleri ise, öncelikle kendi dindaşlarının mezheplerini korumak ve gayrimüslimleri kendi mezheplerine çekmek üzerineydi.

Özellikle Fransa ve ABD'nin kendi ülkelerindeki laik çizgileri, Osmanlı topraklarında okulları söz konusu olduğunda, Hıristiyani bir politikaya dönüşmekteydi.

Yabancı okullardan belki İngiliz okullarını ayrı tutabiliriz. Çünkü İngilizlerde öncelik, öğrencilerin ticari hayata hazırlanmasıydı. İngilizlerin yerine Protestan eğitimini, İskoç Okulu verilmekteydi. Amerikalılar ise ticari eğitimi Hıristiyani bir temele oturtmaktaydılar.

Bu durumda, İngiliz okullarını hariç tutarsak, İzmir'deki tüm yabancı okulların dini motiflere sahip olduklarını, Osmanlıca'ya gereken önemi vermemelerinden dolayı, Osmanlıca bilir kadrolar yetiştirmek gibi bir hedeflerinin olmadığını, yine bu okullarda laik bir eğitimin de verilmediğini söyleyebiliriz. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi, İzmir'deki yabancı okulların önemli bir bölümü

üzerinde; Frer, Soeur de Charité, Lazarist, Dames de Sion, Fransisken, Capuçin ve Mekitarist teşekkülleri söz sahibiydiler.

Yine de İzmir'deki yabancı okullarda genel olarak, öncelikli olan dini ve mezhepsel kültürle beraber, pozitif bilimlerin ve yabancı dillerin veriliyor olması, bu okulların, şehrin kozmopolit ticari hayatı için yabancı ve gayrimüslim aktör kaynağı olarak görülmesine neden olabilir.

O halde, İzmir'in 19. yüzyılda geçirdiği dönüşüm, şehirde bir yabancı kitlesinin oluşmasına ve bu kitlenin de kendi kültürüyle beraber, dini, ekonomik ve ticari hayatlarına devam etmelerine neden oldu. Bu kitle, kendine aracı olarak, gayrimüslimleri seçti. Eğer varsa, kendi okullarına devam eden gayrimüslimlerin Osmanlıca'sı yeterdi. Yoksa da İzmir'in ticari ve ekonomik hayatında Osmanlıca'ya ne gerek vardı?

4. BÖLÜM

1. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİMİNDE MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

Modernleşme sürecinde, Osmanlı eğitiminde Müslim ve gayrimüslimlerin eğitimleriyle ilgili elde edilen bulgular şöyle kategorize edilebilir:

1.1. Müslüman Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

- 1) Eğitim sistemi içerisinde mektep-medrese çatışması vardır.
- 2) Usul-ı cedit hareketi önce rüşdiyelerde başlamış, sonra sıbyan mekteplerine yayılmıştır. Fakat bu iki eğitim basamağında da Usul-ı cedit hareketi, büyük tepki almıştır.
- 3) Sıbyan mekteplerinin ibtidai okullara çevrilmesi için yoğun çaba sarf edilmektedir.
- 4) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, tüm eğitim sistemini bir düzene sokmuştur.
- 5) Sıbyan mekteplerinden çıkan öğrencilerin okuma-yazma dahi bilmemeleri ve bunların askeri okullara alınmak zorunda oluşları, askeri okulların altında ve sıbyan mekteplerinin üzerinde olacak olan rüşdiyelerin açılmasına sebep olmuştur.
- 6) Kızlar, kız öğretmen okulları ve rüşdiyeler dışında idadi, sultani ve yüksek okullara gidememektedirler.
- 7) Sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde, Osmanlı milletleri, ayrı eğitim görmekle beraber, idadi ve sultanilerde Osmanlılık ideolojisi altında tüm Osmanlı milletlerinin birlikte okumasına izin verilmektedir (BOA YEE 112/6, 1286: 1-18).
- 8) Mekteb-i Sultani'ye; Rum-Ortodoks, Katolik ve Yahudi milletlerinin liderleri, çocuklarını göndermeyi reddetmişlerdir. Ayrıca Rumlar, bu oluşuma karşı çıkmaktadırlar.

9) Darülfünun'un kütüphanesinde hümanizm ve pozitivizme dair kitaplar bulunmaktadır. Burada okutulan dersler, müspet bilimlerden oluşmaktadır; fakat yine medresenin muhalefeti, buradaki öğretim hareketini olumsuz etkilemiştir.

10) Müslüman milletinin eğitimindeki dönüşüm, gayrimüslimlerin eğitimlerinin tersine, devlet eliyle gerçekleştirilmektedir; fakat dönüşümün gerçekleşmesi için mücadele veren Osmanlı aydınlarını da unutmamak gerekir.

11) II. Abdülhamid döneminde Müslüman, gayrimüslim ve yabancı okulların sayısında büyük artış görülmüştür. Bu yüzden II. Abdülhamid dönemi, sadece Müslüman kesiminde okullaşmanın yaşandığı bir dönem değildir.

1.2. Rum Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) Rum okullarının yönetiminde laik temsilcilerin sayısı artmakla birlikte Osmanlı Devleti, özellikle 1891 tezkiresiyle, Patrik'i Rum milletinin eğitimde de sorumlusu olarak görmektedir. Devletin Rum eğitiminde herhangi olumsuz bir durum karşısında başvuracağı yer Patrikhane'dir. Bu, Patrik'in yetkilerini değil; Patrik'in devlete karşı sorumluluğunu arttırmak anlamına gelmektedir.

2) Bir Rum okulunun inşasında dikkat edilecek en önemli özellik; Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine ve Patrikhane hakkındaki hükümlere uygunluk olmaktadır.

3) Kalifiye Rum eğitimcileri yetenekleri doğrultusunda istihdam edilmekte, okumak isteyen fakir Rum gençleri, devlet okullarına ücretsiz ve yatılı olarak kabul edilmektedir.

4) İstanbul'daki Rum okullarının imtihanları sırasında, genelde Patrik ve diğer ruhaniler, hazır bulunmaktadır.

5) Rum okullarına gelir sağlamak için piyango ve tiyatro tertip edilmektedir. Batılı devletlerin yardımları ve okula kayıt olurken ödenen paralar da okulların diğer önemli gelir kaynaklarıdır.

6) Rum-Ortodoks okullarında yavaş yavaş Rus etkisi hissedilmekle beraber, Yunanistan'da basılan bir ders kitabı da, Osmanlı ülkesindeki Rum okullarında okutulabilmekte ve Patrik bu kitaba onay verebilmektedir ki; bu kitap Türklere karşı düşmanca ifadeleri içermektedir. Bu kitaba göre "öteki"; Türklerdir. Fakat devletin herhangi bir kitabında Rumlara karşı düşmanca ifadelere rastlanmıştır değildir.

7) Osmanlı ülkesindeki Rum okullarının müfredatı Yunan pedagoji programı çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmaktadır.

8) Bulgaristan'dan da Osmanlı ülkesindeki Rumların kilise ve okullarına, isyan etmeleri için, kışkırtıcı mektuplar yollanabilmektedir.

9) Rumlar, ruhani ve cismani eğitim veren okullara sahiptirler.

10) Mekteb-i Sultani'ye olduğu gibi, Mekteb-i Mülkiye'ye de Rum öğrenciler kabul edilmektedir.

11) Erzurum Rumlarında görüldüğü gibi, bu cemaatin okullarından mezun olanlar, aldıkları kaliteli eğitim sayesinde, ticaret hayatında gayet başarılı olmaktadır (Tozlu, 1991: 119).

12) Osmanlı milletleri içerisinde eğitimde ilk dönüşüm hareketleri, Rumlarla beraber Ermenilerde başlamıştır. Çünkü Osmanlılarda ticaret burjuvazisi, önce bu gruplarda gelişmiştir.

13) Rum milletinin eğitiminin laikleşmesinde, Rum Edebiyat Derneği'nin büyük etkisi vardır.

14) Ticaret burjuvazisi ve dildeki düzenleme çalışmaları, gerek Rumların ve gerekse Ermenilerin eğitiminde, laikleşme yolunda başlattıkları dönüşümün olmazsa olmazlarıdır.

1.3. Bulgarların Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) Bulgar okulları 1870'de "Eksarkhane"'nin kurulmasından sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tarihe kadar Bulgarlar, genelde Rum-Ortodoks kurumlarında eğitim görmüşlerdir.

2) Bulgar öğrenciler, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani gibi önemli devlet okullarına kabul edilmektedirler.

3) Bulgarların okul yapım isteklerine hükümet kanadından olumlu yanıt gelmektedir.

4) Devlet, Bulgarlara diğer unsurlarıyla eşit muamele etmekte ve çatışma çıkma ihtimali olsa da -Dimetoka'daki gibi- Bulgarların okul yapım iznini vermektedir.

5) Rusya'nın Mekteb-i Mülkiye'ye Bulgar öğrenci kabul edilmesini talep ederek, Bulgarların hamiliğini üstlenmesinden başka; Amerika da, Robert Kolej aracılığıyla ihtilalci ve bağımsızlık duygusuna sahip Bulgarlar yetiştirmektedir.

6) Devlet, yatılı merkez idadilerinde, nüfus yeterliyse ve ihtiyaç varsa, Bulgarca'nın öğretilmesi için ayrıca öğretmen almaktadır.

7) Bulgarlar, eğitimi, bağımsızlığa giden yolda bir araç olarak kullanmışlar; ya da Amerika ve Rusya'nın etkisiyle kullanmak durumunda bırakılmışlardır.

8) Bulgaristan'dan Osmanlı ülkesindeki Rum, Bulgar ve Ermenilerin ayaklanması yolunda, Rum ve Bulgar okul ve kiliselerine mektuplar yollanabilmektedir.

9) Bulgar okullarında dinamit saklanabilmektedir.

10) Bulgar müfettişi, halkı, isyana teşvik için Osmanlı ülkesinde faaliyetlerde bulunabilmektedir.

11) Bulgar milletinin eğitimi Rum, Ermeni, Yahudi ya da Müslümanlarınkinden önemli ölçüde farklıdır; çünkü Bulgarlar, büyük oranda, devletlerini Robert Kolej'e, kendi açtıkları okullara ve Rusya'nın açtıkları okullara borçludurlar.

12) Robert Kolej'in Bulgaristan'ın kurulmasına yaptığı katkı düşünüldüğünde, tarihte başka hiçbir okulun, hiçbir devletin kurulmasına bu kadar katkı sağlamadığı görülmektedir.

1.4. Ermeni Milletinin Eğitimiyle Müslüman Milletinin Eğitimine Bölgesel Bir Karşılaştırma: Erzurum Vilayeti Valisi Mustafa Nazım'ın Islahat Layihası

Erzurum Vilayeti Mektubi Kalemi'nden Yıldız Sarayı'na, Padişah II. Abdülhamid'in genel sekreterine gönderilen 30 Aralık 1905 tarihli ve Vali Mustafa Nazım mühürlü belgede, Erzurum Vilayeti'nin maarif işleri hakkında yapılan araştırmanın sonucunda, Erzurum'un merkezinde 1.800 Ermeni hanesinin bulunduğu ve cemaatin kızlara ve erkeklere mahsus 10 elverişli mektebinde 2.060 çocuğun eğitim gördüğü belirtilmekteydi.

Kız ve erkek, bu çocukların, Avrupa mekteplerini takliden "Jardendanfen" denilen "çocuk bahçesi" adlı okulları bulunmaktaydı. Bu okullarda 3 yaşından 7

yaşına kadar işaretlerle ve oyuncak tarzında yapılmış harflerle dil eğitimi verilmekte, binalara vesaire konulara dair yapılmış küçük modellerle çocuklar heveslendirilmekteydi. Verilen ahlaki eğitim neticesinde 3 yaşındaki Ermeni çocuklarının bile toplumsal normlara uygun davrandıkları görülmekteydi.

İbtidai mekteplerinde ise, eğitim yöntemlerine vakıf çeşitli öğretmenler vasıtasıyla Ermeni erkek çocukları 6 sene eğitim görmekteydiler.

Bu mekteplerin üzerindeyse, “Sansaryan” adlı Rusyalı bir Ermeni tarafından 50.000 lira vakfedilerek kurulmuş olan ve senelik masrafı 3.500 lirayı bulan Sansaryan İdadi Mektebi vardı. Bu mektepte kurucusu tarafından, zamanında Almanya’da tahsilleri tamamlattırılarak İngiltere’de iki sene bulundurulmuş olan, Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerine vakıf ve eğitim aldıkları konuda uzman, 2.000 kuruş maaşlı Ermeni öğretmenler görev yapmaktaydı. Bu okulda tahsil süresi 6 yıldır. Fransızca’yı, önceden, özellikle getirttikleri 13 lira maaşlı bir Fransız öğretmekteydi. Fakat bugün, Avrupa’da Fransızca’nın öncelikleri ve öğretim yöntemleri tahsil ettirilmiş bir Ermeni öğretmen bu dili öğretmekteydi. Bu okulda ziraat, ticaret ve sanayiye dair gerekli ilim verilmekte ve yabancı devletlerle ticari iletişimi sağlayabilecek gençler yetiştirilmekteydi.

Kızların eğitim gördüğü rüşdiye derecesindeki mektepteyse, 17 erkek ve kadın öğretmen tarafından ilim ve fen öğretilmekteydi. Ayrıca terzilik, halıcılık vesaire meslekler de gösterilmekteydi.

İşte 20 seneden beri devam eden bu yöntem sayesinde Erzurum Ermenilerinin erkek nüfusunun %80’i, kadın nüfusununsa %60’ı okuma-yazma bilmekteydi.

Ermeniler sahip oldukları bilgileri kullanmada yetenek sahibi olduklarından, vilayetin genel ticaretinden istifade etmekte, sanayi ve ziraat gibi konularda da haklarıyla çalışarak servet biriktirmekteydiler. Öğrencilerin öğretimlerinde bir itaatsizlik görülmemekte ve bu öğrenciler terbiyeleri, ilim ve fen konularındaki ihtimamlarıyla dikkat çekmekteydiler.

Ermeni cemaatinin bu üstünlüğünü ortadan kaldırmak için, şimdiye kadar kayıpta olan İslam ibtidai mektepleri kurulmasına ciddi bir şekilde mesai harcanmış ve padişah sayesinde haylice ibtidai mektebi kurulmuştu. Diğer taraftan bu mektepler kurulmaya devam etmektedir. Bu mekteplerden fayda sağlamaksa, yetenekli

öğretmenlerin varlığına bağlıdır. İki-üç sene önce Erzurum'da kurulmuş olan Darülmualimin dahi düzene sokulduğundan, böyle devam edildiği halde 3-5 seneye kadar ibtidai mektepleri padişahımız sayesinde tamamlanarak, İslam çocuklarının padişaha bağlı, dini ilimlere vakıf ve okur-yazar olarak yetişecekleri umulmaktadır.

Ayrıca Erzurum'da bulunan Mekteb-i İdadi 160 öğrenciye sahipken iyi yönetimi sayesinde, öğrenci sayısı 2 katına çıkmıştır. Fakat bugün 1.500 lira civarında ödeneği olan Mekteb-i İdadi öğretmenlerinin, maaşlarından düzenli olarak yapılan kesinti, her derse ait maaş miktarını 80-100 kuruş seviyesine indirmiştir. Bu dersler için konusunda uzman talip bulunamadığından, Maarif Nezareti tesadüfi olarak birkaç dersi birleştirip, öğretmenliği sabit ve bilgileri sınırlı bir hocaya vermiş, özellikle de Fransızca dersi, diğer derslerin öğretimiyle sorumlu bir öğretmene 150 kuruş maaşla verilmiştir. Bu olumsuz tablo, beklenenin elde edilememesine, ticaret, ziraat ve sanayiye ait eserlerin araştırılması yoluyla dil öğretiminden umulan faydanın da sağlanmamasına neden olmaktadır.

Öğrencilerin okudukları derse alışmaları için her sınıfta 5-6 dersin öğretilmesi gerekmektedir. Bu, her yerde kabul edilen bir yöntemdir. İdadi mekteplerinde ise her sınıfta 15-20 ders, uzun seneler, haftada birer saat olarak gösterilmektedir. Bu durumda öğrencinin derse bağlanması engellenmekte ve bilgi kazanmasına mani olunmaktadır. Bu yüzden idadi mektebi öğretmenlerinin maaşlarının kaliteli öğretmen atanacak seviyeye çıkarılması, Fransızca'nın da gazete ve roman okumaktan ziyade sanayi ve ticarete dair kitaplardan bilgi edinebilecek ve ticari iletişimi sağlayacak surette öğretilmesi ve öğrencilerin ders kitabıyla alışkanlığını sağlamak için her sınıfta 5-6 dersin okutturulması, programlarla kitapların düzenlenip seçildikten sonra da değiştirilmemeleri gibi bazı tedbirlerin alınması, halkın ticaret ve sanayi okullarına rağbetlerinin sağlanması, maarifin gelirini arttırmak için memur yetiştirme işlevi gören idadi okullarına ve yüksek mekteplere ücretsiz talebe kabul edilmemesi gibi bazı düzeltmelerin yapılması, eğitimin yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Bu konularda ferman, padişahındır (BOA Y MTV 282/25, 1323: 1-2).

Erzurum'da valinin raporunda görülmeyen Müslüman rüşdiyeleriyle beraber bir de özel okul vardır. Fakat burada okuma çağındaki 11.000 çocuktan sadece 1699'u okuyabilmektedir (Tozlu, 1991: 117-120).

Zaten Erzurum Vilayeti Valisi Mustafa Nazım'ın eğitimde ıslahat layihası diyebileceğimiz bu raporunda da, Ermeni milletinin eğitiminin Müslüman milletinin eğitimi karşısında ne kadar üstün olduğu vurgulanmakta ve çözüm önerileri sıralanmaktadır. Bu vilayette, Ermenilerin yabancılarla ticari ilişkiler kurabilecek şekilde yetiştirilmeleri ve servet biriktirebilmeleri, elbette aldıkları eğitimin bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında, Halid Ziya Uşaklıgil'in İzmir'deki gayrimüslim ve yabancı okullarını tasvir edip, buralardan yetişenlerin ekonomik hayatı nasıl ele geçirdiklerini belirten yazısıyla (1987: 101-102), Vali Mustafa Nazım'ın bu raporu ne kadar da benzeşmektedir.

1.5. Ermeni Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

- 1) İstanbul'un bütün semtlerinde, Ermeni cemaat okulları mevcuttur.
- 2) Ermeniler, devlet yüksek okullarına da gidebilmektedirler.
- 3) Cemiyetlere ve şahıslara ait Ermeni okulları da vardır.
- 4) Ermeni cemaati, kız çocuklarının eğitimine gereken önemi vermektedir.
- 5) Ermeniler, devam ettikleri okullarda iyi eğitim almaktadırlar. Okul, ihtiyaçlarını karşılamadığında, eğitimlerine yurt dışında veya yüksek Osmanlı mekteplerinde devam etmektedirler.
- 6) Devlet katında Ermeni çocuklarına verilen değer, padişahın ev sahibi olduğu sünnet düğününe çağrılmaları derecesindedir.
- 7) Ermeniler, okul yapımı için izin istediklerinde ve gerekli şartlar da haiz olduğunda onlara izin verilmekte, okullar ise genelde kiliselerin bitişiğine veya bahçesine yapılmaktadır.
- 8) Yardıma muhtaç Ermenilere, diğer milletlere de yapıldığı gibi, eğitim ve dinleri için bir defaya mahsus olmak üzere, nakdi yardım yapılabilmektedir.
- 9) Devlet, ecnebilerin Ermenilere Doğu'da yardım dağıtmalarını takip etmekte ve amaç yardım ise; bunun, devlet memurları aracılığıyla yapılmasını istemektedir.
- 10) Hükümet, alevi çocuklarının Latin ve Ermeni Katolik mekteplerine gitmelerini yasakladığı gibi, Ermeni çocuklarının da Protestan ve Cizvit okullarına gitmelerini tasvip etmemektedir.

11) Protestanlar, Anadolu'da, özellikle Ermenileri mezheplerine kazandırmak için mücadele vermektedirler.

12) Fransa, Katolik okullarında, Osmanlı Ermenilerini yetiştirme amacındadır.

13) Protestan mektepleri müdür ve öğretmenleriyle Fransız devlet görevlileri, Anadolu'da Ermeniler üzerinde etkili olmakta, özellikle mektep müdür ve öğretmenleri, öğrencilerini ve halkı isyana teşvik edebilmektedir.

14) Ermeni komitacıları, halktan destek almamalarına rağmen, okullarda zararlı kitapların okutturulması ve isyan çıkarılması için çalışmaktadırlar.

15) Ermeni ders kitaplarında düşmanlık içeren ifadeler rastlanmaktadır.

16) Özellikle Doğu Anadolu'da verilen eğitim neticesinde Ermeniler, ekonomik hayata hakim durumdadırlar. Çünkü Avrupa'da yetişmiş öğretmenler, öğrencilere yabancı dille beraber; ticari, zirai ve sanayi iletişim becerisini de sunmaktadırlar. Hal böyleyken, ecnebler, alışverişlerinde iyi okullardan çıkmış kalifiye Ermenileri tercih etmektedirler.

17) Doğu Anadolu'da, Ermeni eğitimi karşısında devlet okullarının eğitimi, çok yetersizdir. Burada Ermeniler, çocuklarını üç yaşından itibaren eğitilmeleri için kreşlere vermektedirler.

18) Ermeni milleti özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında, eğitimde laikleşme çabasındadır. Bu çaba emin adımlarla, fakat yavaş bir şekilde ilerlemektedir. Örneğin; Sansaryan Ermeni Okulu'nun bir yönetim kurulu, İstanbul'da, Patrik'in reisliği altında; diğeri ise Erzurum'da, Ermeni Piskoposu'nun başkanlığında görev yapmaktadır. Ayrıca, okulda, kilise tarihi ile beraber müspet bilimler, yabancı diller ve teknik konular da öğrencilere öğretilmektedir (Tozlu, 1991: 117, 118; Ergin, 1977: 763; BOA Y MTV 282/25, 1323: 1). Şu halde, okulun yönetimi ruhani otoritede olmakla beraber; genelde, verilen eğitim, laik anlayışın bir ayağı olan pozitif bilimler üzerinedir. Ermeni Milleti Nizamnamesi'nden sonra, Ermeni okullarında ruhani etki azalmakla beraber, laik eğitimin ruhani yönetimden kolayca ayrıldığı, yukarıda da belirtildiği gibi, söylenemez.

19) Ermeni nüfusunun yoğunlaştığı Erzurum ve Van'da Ermeni okulları, eğitim kaliteleri ve eğitime verdikleri önem açısından, Müslümanlardan açık ara öndedir (Tozlu, 1991: 117-127).

20) 19. yüzyılın ikinci yarısında Ermeniler, eğitimlerinde laikleşme yolunda çok önemli adımlar atmışlardır.

1.6. Yahudi Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) Geleneksel bir eğitim sürdüren Osmanlı Yahudileri, 19. yüzyılın ikinci yarısında eğitimlerini dış dünyaya açmaya başlamışlardır.

2) Alliance Israelite Universelle, açtığı okullarla, Yahudi eğitiminde ruhbanın etkisini yavaş yavaş azaltmıştır.

3) Yahudilerden, Tıbbiye’de olduğu gibi, diğer Osmanlı yüksek okullarına da ücretsiz olarak öğrenci kabul edilmektedir.

4) Yahudi eğitimindeki dönüşüm, din adamlarının etkisiyle, en az Müslümanlarınkı kadar zor, Rum ve Ermenilerinkinden de yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir.

5) Yahudi eğitim sistemi, Rum ve Ermenilerden farklı olarak, Alliance tarafından, imparatorluk dışından denetlenmektedir. Öyle ki, parasızlık yüzünden kapanmış bir Musevi okulunun tekrar açılabilmesi için, hükümete, hahambaşı yerine Alliance Israelite reisi dilekçe yazabilmektedir.

6) Ermeni ve Rumlarda olduğu gibi, Yahudiler yeni bir dil oluşturmaya veya dillerini geliştirmeye çalışmaktansa, Fransızca öğrenmeyi tercih etmişlerdir. Almanca ve Türkçe de, Yahudilerin öğrendiği dillerdendir.

1.7. Yabancı Okullar Hakkında Osmanlı Devleti’ne Sunulmuş Raporların Penceresinden Bir Karşılaştırma

Yabancı okullar hakkında Osmanlı Devleti’ne sunulmuş 4 önemli rapor vardır. Bunlardan ilki 21 Eylül 1891 tarihlidir. Bu raporu Kudüs-ı Şerif Mutasarrıflığı hizmetinde çalışan kaymakamlık stajyerlerinden Mihran Boyacıyan adlı Ermeni kökenli bir Osmanlı devlet görevlisi hazırlamıştır* (BOA Y PRK MF 2/23, 1307: 4). Boyacıyan bu raporu yazdığı anda kaymakamlık stajyerliğinin yanında,

* Bu rapor daha önce Atilla Çetin tarafından okunmuştur. Bkz. ÇETİN, Atilla (1984). “II. Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor”, Türk Kültürü, Sayı 253, Ankara, [316-322].

Beyrut İdadisi'nde Coğrafya-Tarih öğretmenliği görevini de yürütmekteydi (Çetin, 1984: 317).

Boyacıyan, raporunda tabloyu özetle şöyle çizmektedir (BOA Y PRK MF 2/23, 1307: 1-4):

Fuad Paşa, 1861 yılında Cebel-i Lübnan'ın tek iskelesi olan Beyrut'u, Cebel-i Lübnan'dan ayırıp yalnız bırakarak, hem ileride çıkacak siyasi problemleri önlemek, hem de Fransa'nın Beyrut ile ilişkisini kesmek istemişti. Durumu fark eden Fransızlar ise kendi ülkelerinden kovdukları Cizvitler gibi ruhbanı bu bölgeye sevk ederek, eğitim yoluyla faaliyetlerini sürdürmek istediler. Kovulan bu ruhban grupları Osmanlı ülkesinde Fransızların gözbebekleri oldular. Fransa, Beyrut'u Cebel-i Lübnan'a, "Cebel Fransızları" dedikleri ve Suriye'nin anahtarı ve Anadolu'nun kapısı olarak gördükleri Cebel-i Lübnan'ı da Fransa'ya katmak istemekteydi. Bu yüzden Lübnan'daki okullara yardım etmekte, Fransızca'nın, Fransız tarih ve kültürünün ve bu amacın halk arasında yayılması için hiçbir masraftan kaçınmamaktaydı. Bu amaç, her yıl, Fransız okullarındaki birkaç bin öğrencinin akıllarına sokulmaktaydı. Ayrıca Fransa'nın, ahalinin %70'i üzerinde nüfuzu olduğu düşünüldüğünde, gayet tehlikeli bir durum ortaya çıkmaktaydı.

İngilizler de Dürzileri himaye ederek, bölgedeki Fransız etkinliğini frenlemek istemekteydiler. Dürziler de "Cebel İngilizleri" diye anılmaktaydılar. Nusayri ve Mütevelliler de İngiliz himayesine girmekte, Dürzilerle beraber İngiliz okullarında okumaya başlamaktaydılar. Fransa ve İngiltere arasındaki bu rekabet diğer Avrupa ülkelerine ve büyük devletlere de sıçramaktaydı.

Bölgede Müslüman Arapların da yabancı okullarına devam ettikleri ve milli hislerinin uyandığı görülmekteydi. Fransa ve İngiltere, bölgede eğitim sayesinde önemli nüfuz alanları oluşturmuşlardı. Buna karşılık, Osmanlı maarifi, Beyrut Vilayeti'nde "hiç" derecesindeydi. Bu yüzden Boyacıyan, özetle, devletin buradaki eğitimi düzenlemesini, maarife para ayırmasını, Müslümanların ecnebi mekteplerine devamlarının yasaklanmasını, Osmanlı tarih ve diline okullarda önem verilmesini, iyi, ahlaklı ve yetenekli öğretmen ve maarifçilerin bölgeye gönderilmesini ve tüm vilayette Türkçe'nin hakim kılınmasını önermekteydi.

Neticede Beyrut'ta eğitim-öğretim görenlerin oranı %80'di. Beyrut, %20 derecesinde Avrupa'yı izleyen ticaret, san'at, hüner ve ma'rifetiyle örneklerine göre

olağanüstü bir ilerleme kaydetmekteydi. Beyrut'un 100.000'i geçen nüfusunun genel serveti 20.000.000 liraya ulaşmıştı. Oranlandığında, bir kişiye 200 lira düşmekteydi. Bu duruma Avrupa'nın en gelişmiş beldelerinde dahi nadiren tesadüf edilebilmekteydi. Kasap, kunduracı ve tüm esnaf, en azından İngilizce ve Fransızca konuşabilmekteydi. Avrupa'dan gelen çeşitli gazetelerden başka, şehir içinde haftada 20.000 nüshayı geçen 12 kadar çeşit evrakın haberleri tam bir isteklilikle okunmaktaydı. Böylece halkın, dünyanın durumundan ve çoğu yerdeki politik vaziyetten haberi olmaktadır. Ayrıca Suriye Kıtası İslamiyet ve Osmanlı için kutsal olmakla beraber; Yahudiler, Hıristiyanlar vesaireler buraya hasetle bakmaktaydı. Burası eski medeniyetin beşiği olduğundan, nadide ve nadir hazinelere sahipti. Bu yüzden, her yıl binlerce Avrupalı ve Amerikalı burayı incelemekte ve bölge hakkında yüzlerce kitap bastırıp, fikirlerini beyan etmekteydiler.

Bölgenin arazisi geniş ve bitkilerin yetişmesine uygundu. Irmakları çok ve büyük, sahilleri genişti. Tabii limanları fazla, halkı zeki, anlayışlı ve özel çıkarları sebebiyle fikir değiştirebilecek düzeydeydi. Bölge, diğer kıtalara nazaran en fazla ilahi nizama sahip olan yerdi.

Durumu böyle özetleyen Boyacıyan, padişahın buraları adaletle yönettiğini ve buraları imar ettiğini belirterek, Beyrut Vilayeti'ndeki ecnebi okulları hakkında şu tabloyu vermektedir (BOA Y PRK MF 2/23, 1307: 4; Çetin, 1984: 322):

Tablo 13 Beyrut Vilayeti'ndeki Ecnebi Okulları

Mektebin Çeşidi	Erkek Öğretmen	Erkek Öğrenci	Bayan Öğretmen	Kız Öğrenci	Yardım Miktarı (Frank)
Fransız Mektepleri	155	1.520	68	2.677	140.000
İngiliz Mektepleri	16	180	62	1.617	125.000
Alman Mektepleri	4	60	16	175	85.000
Rus Mektepleri	8	160	8	210	5.000
İtalyan Mektepleri	6	190	9	311	32.000

Yahudiler	12	140	3	64	Meçhul
Amerikan Mektepleri	16	180	15	130	100.000
Hususi Mektepler	283	3.500	79	780	100.000
Toplam	500	5930	260	5964	600.000

Bundan sonra Boyacıyan, Beyrut'taki mektepler hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, tabloda Yahudileri gösterdiği gibi, bu sefer de Fransız ve Rus etkisi altında olan Yahudi ve Rum mekteplerini yabancı okullar olarak göstermekteydi (Çetin, 1984: 323-324). Bunun nedeni, kuvvetle muhtemel, bu mekteplerin Fransız ve Rus etkisi altında olmalarıdır.

İmparatorluktaki yabancı okullar hakkında yazılmış ikinci rapor, Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 1893 yılında kaleme aldığı ve ülkedeki Protestan okullarıyla ilgili bilgi veren rapordur.

Bu raporda, ülkede 392 adet Protestan ve ABD okulunun bulunduğu ve bunlardan 108'inin II. Abdülhamid döneminde, saltanatının ilk 17 yıllık bölümünde, 284'ünün ise daha önce açıldığı belirtilmektedir. Bu okullardan 341'i, yerel hükümet memurlarının müsamahasından faydalanılarak, ruhsatsız bir şekilde açılmıştı. Bu okulların hemen hepsinin açılışında Amerikan Board misyoner örgütü öncü rol oynamış ve para yardımında bulunmuştu. Bazı okullar da zengin Ermeniler veya Ermeni cemaatinin imkanlarıyla fakat yine Board'ın desteği ile kurulmuştu. Bu raporda bahsedilen Amerikan, İngiliz ve Protestan Ermeni okullarıydı. Bu okullar özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak ve Bağdat*, Kastamonu, Yanya, İşkodra ve Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetleri hariç olmak üzere, öteki vilayetlere ve özellikle de Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmıştı (Akyüz, 2001: 221).

Zühdü Paşa Protestan okullarının derslerinde izlenen amaçları şöyle özetlemekteydi (Akyüz, 2001: 222):

“Türkiye’de Protestanlığı yaymak, zihinleri karıştırıp devlete bağlılığı sarsmak, öteki yabancı ve özellikle de Fransız okullarının kültürel etkisiyle mücadele etmek ve bu etkiyi yok ederek kendi etkilerini ön plana çıkarmak.”

* Rapordan 3 sene sonra, Protestan nüfusunun gayet seyrek olduğu Bağdat'ta İngiliz okulunun açılması için ruhsat alındı (BOA İ MF 3/1313 L-3, 1313: 1-3).

Zaten Anadolu'da Ermenice ve İngilizce, Arabistan'da Arapça ve İngilizce'nin öğretilmesi, en önemli derslerin de Tarih, Dini Bilgiler ve İngilizce olması (Akyüz, 2001: 222), bu amaçların gerçekleştirilmesi için mücadele edildiğini ispatlamaktadır.

Zühdü Paşa, bu okulların kitap, program ve öğretmenlerini denetleyemediklerini ve okul kapılarının müfettişlerin yüzüne çarpıldığını yazmaktadır (Akyüz, 2001: 222). Bu durum, Osmanlı eğitiminin başındaki en yüksek bürokratin ağzından, devletin eğitim alanında düştüğü aczin itirafıdır.

Yabancı okullar hakkında yazılmış üçüncü rapor, yine Zühdü Paşa'nın kaleme aldığı bir metindir. Raporun tarihi yoktur. Fakat daha önceki bazı yazışmalardan, Paşa'nın nezareti sırasındaki faaliyetlerinden vb. sebeplerden raporun muhtemelen 1893-1894 yıllarında veya biraz daha sonra yazıldığı tahmin edilebilir.*

Zühdü Paşa, burada, Amerikan ve Protestan mekteplerinin kuruluş şekilleri ve dayanakları hakkında bundan önce padişah emriyle kaleme aldığı tezkeresinde arz ettiği gibi, önceden ve bu defa da mümkün olduğunca konunun araştırıldığı ve bu tahkikata göre de Amerikan ve Protestan mektepleri de dahil olmak üzere, tahminen 413 ecnebi ve 4.547 gayrimüslim tebaa mektebinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu mekteplerin 4.049'u ruhsatsız, 498'i ruhsatlıydı.

Paşa, gayrimüslimlerin milli hislerle hareket ettiklerini ve gayrimüslimlerin yaşadıkları bölgelerle çıkar ilişkisi olan ecnebi devletlerin halkı aldatma ve fesatlık çıkarma çabasında olduklarını dile getirmektedir. Zühdü Paşa önlem olarak, ecnebi çoğunluğu olmayan yerde okul açtırılmamasını, açtırılırsa gerekli teftişin yapılmasını, Osmanlı tebaalı çocukların ecnebi okullarına gönderilmemesini, gayrimüslim okullarında Osmanlıca'nın mecbur tutulmasını, teftiş işlemlerinin sıkça yapılmasını, eğitim konusunda yıllık bütçe harcamalarının arttırılmasını ve gayrimüslim okullarında yabancı öğretmenlerin bulundurulmamasını önermektedir (Çetin, 1983: 189-219). Anlaşıldığı üzere, bu raporda, gayrimüslimlerin eğitimleri de tetkik edilmektedir.

* Bu rapor, Alan (1997: 173-176) ve Ertuğrul (1997: 86-88) tarafından bir önceki rapor ile karıştırılmıştır. Oysa bir önceki rapor, Protestan okulları hakkındadır ve 1893 tarihlidir. Bu raporun ise tarihi kesin değildir ve gayrimüslim okulları da dahil olmak üzere yabancı okullar hakkındadır. (Akyüz, 2001: 221-223; Çetin, 1983: 189-219). Ayrıca raporları yayımlayanların ek olarak verdikleri orijinal sayfalardaki Osmanlıca yazılmış bilgiler (Akyüz, 2001: 223; Çetin, 1983: 209), birbirlerini tutmamaktadır. Yani burada 2 farklı rapor vardır.

Bütün gayrimüslim ve ecnebi okullarının ruhsata bağlanması için 30 Aralık 1891'de bir padişah emri çıkmıştı (Çetin, 1983: 196). Bu emrin ne kadar dikkatli bir şekilde yerine getirildiğini (!) 1898 yılına ait Maarif Salnamesi'nin (1316: 984-987), örneğin Beyrut Vilayeti bölümünde, bu vilayetin tüm yabancı okullarının ruhsatsız olarak hizmet vermeye devam etmelerinden anlayabiliriz.

Yabancı okullara dair dördüncü rapor, 1898'de Anadolu Genel Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın, Amasya'dan padişahın sekreterliğine gönderdiği bir layihadır.

Şakir Paşa burada, yabancı okulların zararlarına ve gayrimüslimlerin okulları yoluyla ülkenin ticaret ve sanayini tümüyle ele geçirme tehlikelerine karşı, bu okulların ya tamamen kapatılmalarını ya da sıkı bir denetime tabi tutulmalarını tavsiye etmekteydi. Bunların yanında, Doğu Anadolu'da, Türk sanat okulları açılmalıydı. Önce Erzurum ve Amasya'da "Medrese-i Sanayi" adıyla iki mükemmel mektep kurulmalı; bunların faydaları görülünce, Harput ve Kilis'te, sonra da Anadolu'nun öteki merkezlerinde bu okullar açılmalıydı. Erkek ve kız çocukları için ayrı ayrı açılacak olan bu mekteplerde asıl amaç, çocuklara hüner ve sanat öğretmek olmalıydı (Akyüz, 2001: 222-224).

Bu raporlar, Osmanlı maarifinin iyi eğitimcilere, paraya, dirayetli ve cesur denetimci ve bürokratlara ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkçe ve Osmanlı tarihine de gereken önem verilmemektedir. Şakir Paşa, diğer rapor yazarlarından farklı olarak, Anadolu'da meslek okulları açılmasını önermektedir. Herhalde Paşa, Anadolu'daki işsizliği, boşluğu ve yabancı okullara devam sebeplerinden birini görmüş olmalıdır.

Bunlardan başka, raporlarda bahsedilmeyen, ders programlarının ıslahı konusu da çok önemliydi. Çünkü bir belgede, Müslüman halkın çocuklarını yabancı okullara göndermesinde, İslam okullarında okutulan derslerin çok olduğu; fakat ecnebi mekteplerinin programlarının sade ve yararlı olduğu da sebep olarak gösterilmektedir (Akyüz, 2001: 224).

1.8. Yabancıların Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) Amerikan okulları için, Protestanlığı yaymak ve böylece siyasi etki alanı oluşturmak, önemli bir hedeftir.

2) Amerikan okullarının idareci ve öğretmenleri, gerçekten yeteneklidir. Bunların çoğu, doktorasını yapmış kişilerdir.

3) Amerikan okulları, misyoner heyetince, gayet cömertçe desteklenmektedir.

4) Bu okulların öğretim dili Ermenice veya İngilizce; ya da önce Ermenice, sonra İngilizce'dir.

5) Amerikan okulları Bulgar, Rum, Ermeni vb. gayrimüslimlerin hepsine açıktır. Ayrıca bu okullara, Türkler de devam etmiştir.

6) İstanbul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin, Bulgar devlet adamları ve liderlerinin analarını; Robert Kolej'in ise bizzat Bulgar aydın, çeteci ve devlet adamlarını yetiştirdiği bilinmektedir.

7) Amerikan okullarını laik ya da laik olmayan şeklinde niteleyip, bir yargıya varmak yanlış olur. Çünkü bu okullarda, Protestan felsefesiyle Hıristiyanlık öğretildiği gibi, liberal hayat için de girişimci gençler yetiştirilmeye çalışılmaktadır ki; laik yöneticilerin olduğu Robert Kolej gibi okullarda, Protestanlık propagandası yapılabilmektedir (Tozlu, 1991: 79-138, 207, 227, 238-239; Haydaroğlu, 1990: 178-182; Ertuğrul, 1997: 119-125; Akyüz, 2001: 161, 223; Ergin, 1939: 650; Davison, 1987: 1033-1038).

8) İngiliz okulları, Osmanlı Devleti'nin Arapça konuşulan bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

9) İngiliz okulları Ortadoğu'da, Amerikan okulları da özellikle Bulgar ve Ermeniler üzerinde etkin olmaya çalışmaktadır. Zaten devlet, bu okullara, Müslümanların gitmesini engellemeye çalışmaktadır.

10) Bir İngiliz-Protestan rahibi okul izni için, elçiliği araya sokmadan, kendisi başvuru yapabilmektedir.

11) Amerikan misyonerleri ve elçiliği, Maraş'a hakim tepeyi ele geçirmek için kışla inşaatının durdurulmasını isteyebilme cesaretini gösterebilmektedirler.

12) Almanlar, genelde, Bağdat hattı boyunca kendi çıkarlarını yürütmek ve nüfuz alanlarını oluşturmak için okullar kurmaktadır.

13) Avusturya'nın okulları üzerinden yürüttüğü siyasi faaliyetler, Katoliklerin hamiliğini önce Fransa ve sonra da İtalya yaptığından, çok sınırlıdır.

14) Ruslar genelde İstanbul ve Kudüs'te okullar açmakta (Ertuğrul, 1997: 142-143) ve buradaki Ortodoks ahalinin koruyuculuğunu üstlenip, siyasi platformda bu topraklarda nüfuz alanı oluşturarak, söz sahibi olmak istemektedirler.

15) İranlıların, genelde Şii vatandaşların yaşadığı bölgelerde 3 ya da 4 okul açtıkları bilinmektedir (Sezer, 1999: 116).

16) Fransız okullarından laik mahiyette olanlar, genel içerisinde küçük bir yekundur ki; çoğu Fransız okulu, Katolik tarikatlar tarafından açılmıştır.

17) Saint Joseph Koleji'nde diğer Fransız okullarının aksine; Türkçe'ye gereken önem verilmektedir. Burada Türkçe, mecburidir ve Türk hocalar tarafından okutulmaktadır. Gerek bu durum, gerekse okulun şöhreti ve iyi eğitim veriyor olması, Saint Joseph Koleji'ne Türk öğrencilerin de yoğun ilgi göstermesine sebep olmuştur (Ergin, 1939: 646-648; Ertuğrul, 1997: 131; Sezer, 1999: 93).

18) Fransız okulları, Katolikliğin, Fransızca'nın ve Fransız nüfuzunun yayılması için çalışmaktadırlar.

19) Fransız hükümeti, Katolik okullarına gayet yüklü miktarlarda para ödemektedir.

20) Fransa tebaasından olanlar, okul açma isteklerini gayet rahat bir şekilde yerine getirebilmektedirler.

21) Basın özgürlüğünü savunan Fransa, Katolik okullarına ve Beyrut Tıp Mektebi'ne taviz verilmesi karşılığında, resmen, Figaro gibi gazeteleri padişahın lehine yazmaları için yönlendirebileceğini, Osmanlı Devleti'ne bildirmektedir.

22) Fransa Katolik, Amerika ve İngiltere Protestan Osmanlı tebaası sayesinde okullar ve eğitim yoluyla nüfuz alanı yaratma çabasıdır.

23) İtalyanlar, özellikle siyasi birliklerini tamamladıktan sonra, Katolik okulları açarak, Fransa'nın bu okullar üzerindeki hakimiyetine ortak olmaya çalışmaktadırlar (Ertuğrul, 1997: 136-140).

24) İtalyan okulları genelde, dini örgütler tarafından kurulmaktadır; fakat İtalyanların Kız Ortaokulu'nda olduğu gibi, tamamen müspet bilimlerin okutulduğu ve dini derslerin ağırlıklı olmadığı okulları da vardır. Bu okullarda ticaret ve sanayi eğitimi iyi bir şekilde verilmektedir (Ertuğrul, 1997: 136-138).

25) Yabancı okullara bakıldığında, asıl amacın, Hıristiyanlığın yayılması değil; misyonerlerin ve okul yöneticilerinin temsil ettikleri ülkenin çıkarlarının

korunması ve o ülke için nüfuz alanlarının oluşturulması olduğu görülmektedir. Böylece Hıristiyanlık ve mezhepleri, devletlerin çıkarlarının korunması için araç olarak kullanılmaktadır. Yoksa herkesin Hıristiyan olması çok önemli değildir. Özellikle Ermenilerin Protestan yapılması, Osmanlı Devleti'nin Protestan milletini tanımasına neden olmuştur ki; İngiltere ve Amerika, bu mezhebin hamileridir. Tabii ki, Osmanlı Devleti üzerinde eğitimsel anlamda pek etkinliği olmayan İran'ın da Şii-Osmanlı vatandaşlarını kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada önemli olan, siyasi hedeflerin yerine getirilebilmesi için mezheptaşlığın kullanılması ve kazanılan insanların da, mezhebi himaye eden devletin çıkarlarına uygun hareket etmesidir.

26) Yabancı okullar, verdikleri kaliteli eğitim sayesinde, Müslüman vatandaşların da sıralarında yer bulmasını sağlamaktadırlar.

27) Yabancı dilin önemini, dolaylı da olsa, Osmanlı toplumuna, yabancı okullar kavratmışlardır.

28) Boyacıyan'ın raporunda görüldüğü gibi, Beyrut'taki Osmanlı-Yahudi ve Rum milletlerinin okulları Fransız ve Rus himayesinde olduğundan, bu okullara "yabancı okullar" gözüyle bakılabilmektedir.

29) Fransızlar, Beyrut'u Cebel-i Lübnan'ın, Cebel-i Lübnan'ı da Suriye'nin anahtarı ve Anadolu'nun kapısı olarak gördüklerinden, kendi ülkelerinden kovdukları "Cizvitler" gibi koyu Katolik ruhbanı, Beyrut Vilayeti'ne göndermişler; laik ve cumhuriyetçi olmalarına rağmen, Osmanlı ülkesinde bu ruhbanın en hararetli savunucuları olmuşlar, bu ruhban ve okulları sayesinde, eğitim yoluyla Beyrut'ta nüfuz alanı oluşturmak istemişlerdir.

30) İngilizler de Beyrut'ta Dürzileri, Nusayri ve Mütevellileri himaye ederek ve okullarında bu grupları eğiterek, onların aracılığıyla, kendi etki alanlarını yaratmak istemişlerdir.

31) Müslüman Araplar da Beyrut Vilayeti'nde, yabancı okullara devam etmektedir. Bu topraklardaki Arapların milli hislerinin ise, 1890'larda dahi kıpırdanmaya başladığı görülmektedir.

32) Osmanlı Devleti'nin maarifi, Beyrut Vilayeti söz konusu olduğunda İngiliz, Fransız ve ABD eğitimine ve etki alanlarına karşı hiç denecek seviyededir.

33) Ermeni kökenli bir Osmanlı görevlisi olan Boyacıyan, Beyrut'ta devletin, eğitim yoluyla kaybetmekte olduğunu görmüştür. Devletin, bu vilayette gücünü tekrar kazanmasının yolu da, burada, eğitime gereken önemin verilmesinden geçmektedir.

34) Zararlı faaliyetlerine rağmen, yabancı okullar, fiziki şartlarının olumluluğu ve verdikleri kaliteli eğitimle, Osmanlı maarifine özendirici tarzda örnek olmuştur.

35) 1891 yılındaki yabancı okulların Beyrut'taki faaliyetlerine, onları destekleyen devletlere ve bu sayede elde edilen nüfuz alanlarına bakıldığında; I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmaların ve I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa'nın, Ortadoğu'daki manda yönetimlerinin temellerinin nereye dayandığı açıkça görülmektedir.

36) Yabancı okulları teftişe gelen müfettişlerin yüzüne kapıların kapatıldığını, Osmanlı Maarif Bakanı Zühtü Paşa, 1893 yılında yazdığı raporla padişaha bildirmiştir.

37) Amerika ve İngiltere, Protestanlığı ve İngilizce'yi yaymak ve Osmanlı topraklarındaki etki alanlarını istedikleri doğrultuda geliştirmek için, Fransız kültür ve okullarıyla görünmeyen bir çatışma içerisindedirler.

38) Devlet, yabancı ve gayrimüslim okullarını artık denetleyememektedir.

39) 30 Aralık 1891'de gayrimüslim ve ecnebi okullarının ruhsata bağlanması yolunda padişah emri çıkmış, fakat yabancılar bu emre pek kulak asmamışlar, gayrimüslimler ise sınırlı olarak bu emre uymuşlardır.

40) Şakir Paşa, 1898 yılında yazdığı raporda, Amasya ve Erzurum'da iki meslek okulunun açılmasını önermektedir. Yabancı okulların zararlarını iyi tahlil etmiş olan Paşa, çözümü, bu okulları iyi denetlemede ve "medrese-i sanayiler" in açılmasında bulmaktadır. Böylece ekonomik açıdan durumunu düzeltmeye başlayacak olan halk, yabancı okullara ileride iş edinebilmek için devam etmeyecek ve Anadolu'daki işsizlik bir ölçüde engellenecektir.

41) Müslümanların yabancı okullara rağbet etmelerinin önemli bir nedeni de, buradaki ders programlarının, Müslümanlarınkinin tersine; sade ve yararlı olmasıdır.

42) Batı burjuvazisinin eğitim yoluyla gayrimüslimlere yönelmesinin en belirgin sebebi; ekonomik alanda işlerini yürütecek ve kendilerine hizmet edecek araçlar yetiştirmektir.

43) Kapitülasyonlardaki engin hürriyetin, eğitim hakkını da kapsayacak şekilde yabancı devletler tarafından yorumlanıp kullanılması, yabancı okulların, imparatorluğun her yanında açılmasına neden olmuştur (Kocabaşoğlu, 1983: 498-499). Tabii ki resmi işlemler sonucu açılan okullar dışında devlete hiç danışılmadan açılan ve çoğu da ruhsatsız olan okullar da unutulmamalıdır.

2. MODERNLEŞME SÜRECİNDE İZMİR'DE MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

Bu çalışmada modernleşme sürecinde İzmir'de Müslim ve gayrimüslimlerin eğitimleriyle ilgili elde edilen bulgular şunlardır:

2.1. Müslüman Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

2.1.1. İbtidailerle İlgili Özellikler

Genel olarak, İzmir'deki Müslüman ibtidaileri ile ilgili bulgular şunlardır:

- 1) Sınıflar sıhhi değildir. Bir sınıfta kapasitesinin üç katı öğrenci bulunabilmektedir.
- 2) Öğretim yöntemleri yanlış ve yetersizdir.
- 3) Amaç, bilgi edinmeyi değil; Kuran okumayı öğretmektir.
- 4) Cami hocaları genelde ilkokul öğretmenliği yaptıklarından, verilen eğitimin niteliği, tartışma konusudur.
- 5) Zorunlu eğitimde masrafları devletin karşılaması ve öğrencilerden para alınmaması gerekirken, ibtidailerde bunun tam tersi bir durum söz konusudur.
- 6) Bina ve sınıfların fiziki şartları yetersizdir.
- 7) Mekteplerde ıslahat yapılacağı zaman bile din adamlarının görüşü alınmaktadır.
- 8) Hurafe sahibi bazı hocalar, bu okullarda eğitim verebilmektedirler.
- 9) Osmanlıca alfabe ile okuma ve yazmayı öğrenmek, bir çocuğun 2,5-3 yılını almaktadır. İki senede okuyup yazabilen öğrenci, başarılı sayılmaktadır.
- 10) Okullarda dayak, normal bir olaydır.
- 11) Resmi ve özel birçok okulda görülen dayak, öğrencilerin okuldan soğumalarına ve okulu bırakmalarına sebep olmaktadır.
- 12) Öğrenci Osmanlıca okuyabilse bile, Kuran'ı okuyamayınca alt sınıfa kalmaktadır.
- 13) Öğretmen istifaları, salgın hastalıklar ve mekan yokluğu, eğitimi olumsuz etkilemektedir.
- 14) Teftiş hiç yok denecek kadar azdır.

İzmir merkezdeki Müslüman ibtidaileri ile ilgili elde edilen bulgular da şunlardır:

1) 1888 yılında hem Teshiliye'nin, hem de Hamidiye Mektebi'nin "Mektebi Huffaz" adlı birer şubesi vardı (AVS, 1304: 100-101). Bu durum, dini eğitimin ibtidailerde ne derece öneme haiz olduğunu ispatlamaktadır. Çünkü iki hafız mektebi, iki ibtidainin şubesi haline gelmişti.

2) İbtidai mektebi öğretmenlerinin büyük bölümünü hafız ve hacılar oluşturmaktaydı. Bu durum Mecidiye İnas Mektebi'nde görüldüğü gibi, diğer kız ibtidaileri için de geçerliydi.

3) İbtidai öğretmenlerinin hacı ve hafız olması gibi, Hadikatü'l-Vildan ve Ravzatü's-Sıbyan mekteplerinin komisyonlarında birer şeyh bulunmaktaydı (AVS, 1312: 154-155).

4) Yine 1891 yılında Hamidiye Mektebi'nin Müdürü, Ulum-ı Diniye Muallimi Tevfik Efendi idi (AVS, 1307: 266-267).

5) Mecidiye İnas Mektebi Nakış Muallimesi Ayşe Sıdika Hanım'da olduğu gibi, yetenekli öğretmenler, madalya ile ödüllendirilebilmekteydiler (BOA Y MTV 101/63, 1312: 1). Böyle yetenekli öğretmenler olmakla beraber, merkezdeki kız ibtidai mekteplerinin nakış- dikiş ya da iş ustalığı kadrolarında, genelde, Müslüman olmayan bayanların görev yaptıkları görülmektedir.

6) 1888 yılında ibtidai mekteplerinin maaş ve masraflarının çoğu "eseri kalmamış vakıflar hasılatından" ve yardımsever ahali tarafından, bağış yoluyla karşılanmaktaydı. Bu yılın salnamesine göre, abartı olduğu görülmekle beraber, bu okullardaki 6'şar yaşlarındaki çocuklar, serbest gazete okuyabilmekte ve hatasız imla ile yazabilmekteydiler (AVS, 1304: 101).

7) 1891 yılında tek bir sülüs muallimi, Emin Efendi, İzmir rüşdiyelerinde, Memduhiye, Namazgah, Sahiliye, Selanikizade ve şubesinde, Teshiliye ve şubesinde ve Natırzade ibtidai mekteplerinde yazı öğretmenliği görevini yerine getirmekteydi (AVS, 1307: 268-269).

8) Okullardaki yanlış öğretim metotlarına rağmen, 1893 yılında Arap Fırını civarında, Hacı Mahmud Camii Mahallesi'nde bulunan Hamidiye İbtidai Mektebi'nde, Memduhiye, Teshiliye, Namazgah, Karantina'daki Hamidiye, Sahiliye,

Selanikizade ve şubesinde, Natırzade, Terakki ve Mecidiye ibtidai mekteplerinde usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı (AVS, 1311: 136).

9) 1898 yılında, daha önce mekteplerin birinci muallimliklerini yürütmüş olan kişilerin genelde müdür olduklarını görmekteyiz (AVS, 1316: 96-97).

10) İzmir'in merkez ibtidailerinde öğretmen sirkülasyonunun fazla olması, eğitim kalitesini ve öğrenci başarısını olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

11) 1908 yılında İzmir'deki 10 resmi erkek ibtidaisinden* 9'unda 1.380 ve 4 resmi kız ibtidaisinde ise 675 öğrenci bulunmaktaydı. Resmi okullarda ibtidai eğitimi alan öğrenci sayısı toplam 2.055'ti. Özel okulların ibtidai kısımlarına baktığımızda ise, Darütedris Mektebi'nin ibtidai ve rüşdi kısmı öğrencilerinin sayısı 110 olarak alınmak üzere, diğer erkek okullarının ibtidai kısımları ile beraber 6 özel okulun ibtidai kısmında eğitim gören erkek öğrenci sayısı 658'di. 2 özel kız ibtidaisinde ise 158 öğrenci vardı. Özel ibtidailerde toplam 816 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu halde, 1908 yılında İzmir merkezde, özel ve resmi 16 erkek ibtidaisi ve 6 kız ibtidaisinde toplam 2.871 öğrenci, ilk eğitimlerini almaktaydı. Bu sayıya, Karşıyaka Kız İbtidaisi'nin öğrenci sayısı bilinmediğinden, Karşıyaka Erkek İbtidaisi'nin öğrenci sayısı olan 93'ü de kattığımızda toplam, 2.964'e ulaşacaktır. Bu halde Karşıyaka'dakiler ile beraber, İzmir'de, 1908'de 17 erkek ve 7 kız toplam 24 ibtidai okulu ve 2.964 öğrenci vardı. Bu sayıya kaç öğrencisinin olduğunu bilmediğimiz Değirmendağı ve Karşıyaka Kız İbtidai Mektebi'ni de dahil ettiğimizde yekun herhalde 3.000'i geçecektir (AVS, 1326: 136-147).

12) Bu halde 1908'de, İzmir merkezde Karşıyaka ile beraber 11'i resmi, 6'sı özel olmak üzere 17 erkek ve 2'si özel, 5'i resmi olmak üzere 7 kız; toplam 24 ibtidai mektebinde 3.000'den fazla öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1326: 141, 147).

13) Gerek merkezde ve gerek köylerde ibtidai mekteplerinin daha iyi bir duruma getirilmesi için vilayet valiliği tarafından birçok tedbir alınmış ve bütün merkez mekteplerinin durumlarının araştırılması vazifesiyle sorumlu bir de özel komisyon kurulmuştu. Ayrıca ibtidai mekteplerinde öğretimi teftiş göreviyle sorumlu, Maarif Nezareti tarafından görevlendirilmiş bir de müfettiş vardı (AVS, 1326: 101). Fakat tek müfettişin bu kadar okulu sağlıklı bir şekilde denetlemesi her halde hiç de kolay olmamalıydı.

* Değirmendağı İbtidai Mektebi'nin öğrenci sayısı verilmediğinden bu yekuna dahil değildir.

14) İzmir’de eğitim hayatına 1895 yılında Değirmendağı; Feyziye ve Değirmendağı İnas İbtidai Mektepleri; 1898 yılında Gayret Zükur ve Gayret İnas Mektepleri; 1908 yılında da Mamuretü’l-Hamid ve Sahlebcizade Mektepleri katıldı (AVS, 1313: 125; 1316: 99; 1326: 137).

2.1.2. İzmir Taşrasında İbtidai Eğitiminde Anasının Durumuna Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım

2.1.2.1 Ödemiş Kazası

1888 yılında Ödemiş’teki Müslüman ibtidaisinde, 1’i hafız olmak üzere, 3 öğretmen görev yapmaktaydı (AVS, 1304: 301).

1898 yılında Ödemiş’teki 3 erkek ibtidaisinde 5 öğretmen ve 322 öğrenci vardı. İbtidai İnas Mektebi’nde de Muallime Hürmet Hanım, 115 kız öğrenciye eğitim vermekteydi. Neticede, 1898 yılında, kazada kız ve erkek toplam 437 Müslüman öğrenciye, 6 öğretmen, ibtidai eğitimi vermekteydi. Kazadaki medrese sayısı ise 38’di (AVS, 1316: 146, 150).

Aynı tarihte kazadaki gayrimüslim ibtidailerinin durumu şöyleydi (AVS, 1316: 146):

Tablo 14

1898 Yılında Ödemiş Kazası’nda Bulunan Gayrimüslim İbtidailerini

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum Mektebi	İbtidai	2	20
Rum İnas Mektebi	İbtidai	2	183
Ermeni Mektebi	İbtidai	2	60
Ermeni İnas Mektebi	İbtidai	3	137

Anlaşıldığı üzere, 1898 yılında Ödemiş’te 4 Müslüman, 4 de gayrimüslim ibtidai mektebi vardı. Bu tarihte, kazadaki Müslüman sayısı 58.525, Rum sayısı 4.341 ve Ermeni sayısı da 1.114’tü* (AVS, 1316: 150, 151). Burada asıl önemli olan, kazadaki tüm cemaatlerin, birer kız ibtidaisinin olmasıydı. Bununla beraber, kazada ibtidai eğitimine en fazla Ermeniler önem vermekteydi. Bu dönemde kazada 38

* Bu araştırmada İzmir’in kaza ibtidailerini yazılırken, genelde, kazalardaki yabancı nüfuslarına yer verilmedi. Çünkü hem kazalarda yabancı sayısı azdı, hem de yabancıların kazalarda okulları yoktu. Bu yüzden, Müslim ve gayrimüslim okul ve nüfuslarına göre karşılaştırma yapıldı.

medresenin olması, Müslümanların ibtidai eğitimine neden gereken ilgiyi göstermediklerinin önemli bir sebebi olarak değerlendirilebilir.

1899 yılında, kazadaki 4 Müslüman ibtidaisine kız ve erkek toplam 422 öğrenci devam etmekteydi. Gayrimüslim okullarının durumları ise 1 yıl önceki gibiydi. Bu tarihte, kazada, 59.246 Müslüman, 4.474 Rum ve 1.132 Ermeni yaşamaktaydı (AVS, 1317: 152-157). 1899 yılının bu rakamları göz önüne alındığında, kazada ibtidai eğitime gösterilen ilgi, nüfusu az olan milletten çok olana doğru bir sıralamayı ortaya çıkarmaktadır.

1902 yılında kazadaki İbtidai İnas Mektebi'nde, 38 öğrencinin eğitim görüyor olması (AVS, 1320: 106), bu tarihte Müslüman kızlarının okula gönderilme oranının oldukça düştüğünü göstermektedir.

1908 yılında Hacı Bekir Avlusu'ndaki ibtidai mektebinde 3 öğretmen ve 170 öğrenci, rüşdiyenin altındaki ibtidai mektebinde 4 öğretmen ve 210 öğrenci, Atik Hayvan Pazarı Mektebi'nde 1 öğretmen ve 75 öğrenci, İbtidai İnas Mektebi'nde ise 2 öğretmen ve 107 öğrenci vardı (AVS, 1326: 267-268).

1908 yılında Ödemiş'in nahiyesi olan Birgi'de 1 erkek, 1 de kız ibtidai mektebi vardı. Bu 2 mektebin idaresini, bir maarif komisyonu sağlamak ve okulların gelirlerini de nahiyeye bağlı olan köylerden verilen paralar oluşturmaktaydı. Balyanbolu Nahiyesi'nde de bir ibtidai mektebi vardı. Balyanbolu ve ona bağlı olan köylerde, eski usul üzere ibtidai eğitimi verilmekte olup, buralardaki okullar, halkın yardımlarıyla idare edilmekteydi. Keles Nahiyesi'nde bulunan ibtidai mektepleri, maarif gelirleri ve komisyonuyla idare edilmekte olup, nahiyeye bağlı bazı köylerdeki veliler, buradaki okullara parasal yardım yapmaktaydılar (AVS, 1326: 271, 276-277).

1908 yılında Ödemiş'te Rum ve Ermeni cemaatlerinin birer kız ve birer erkek ibtidai mektepleri vardı. İslam mektepleri öğretmenlerinin maaşları ve mekteplerin masrafları, hususi komisyon tarafından, Rum ve Ermeni mekteplerinin giderleri ise cemaatleri tarafından yapılan yardımlarla karşılanmaktaydı. Merkez kazaya bağlı olan köylerdeki ibtidai mektebi öğretmenlerinin maaşlarının bazıları maarif gelirlerinden, bazıları da vakıflar aracılığıyla elde edilen gelirlere ödenmekteydi (AVS, 1326: 276).

Bu tarihte Ödemiş Kazası'nın yıllık geliri 4.944.740 kuruş 20 para olup, maarife vakıflar yoluyla aktarılan para ise 20.000 kuruştur. Toplam gelir ile maarife vakıflardan aktarılan para arasındaki dengesizlik, bu kazada ibtidai eğitime ne kadar önem verildiğini ortaya koymaktadır ki, kazada 1908 yılında 66.196 Müslüman, 5.522 Rum ve 1.436 Ermeni vardı (AVS, 1326: 272-273).

Yine nüfusa göre bakıldığında, 10 yıl öncesine göre Müslüman okullarında bir artış tespit edilmekle beraber, 1908 yılında Ödemiş'te, Müslüman cemaatinin ibtidailere en az öğrenci yollayan cemaat olduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır.

2.1.2.2. Urla Kazası

1883 yılında Urla'daki Müslüman ibtidai mektebinde 1'i hafız olmak üzere 2 muallim; 1894 ve 1895 yıllarında da rika ve sülüs muallimleriyle beraber 4'er muallim görev yapmaktaydı. 1898 yılında Urla'daki Müslüman ibtidaisinde bulunan 3 öğretmen, 127 öğrenciye eğitim vermekteydi (AVS, 1300: 136; 1312: 232; 1313: 208; 1316: 159).

1898 yılında, kazadaki gayrimüslim ibtidailerinin durumları ise şöyleydi (AVS, 1316: 159):

Tablo 15

1898 Yılında Urla Kazası'nda Bulunan Gayrimüslim İbtidailerini

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum Mektebi	İbtidai	14	924
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	6	204
Musevi Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	3 Erkek +1 Kadın=4	57 Erkek+29 K=86

Ayrıca AVS (1316: 163-164), bu tarihte kazada, 20 erkek ve 21 kız ibtidaisinin* bulunduğunu yazmaktadır. 1898 yılında kazada 7.630 Müslüman, 15.755 Rum ve 328 Yahudi bulunduğundan (AVS, 1316: 163), bu halde Musevi ve Müslümanların Rumlara nazaran, nüfus göz önüne alındığında, daha fazla öğrenciyi ibtidai mekteplerine gönderdikleri söylenebilir. Fakat Rumların da ibtidailerindeki öğrenci ve öğretmen sayıları az değildir.

* Burada kastedilen, Müslümanlara ait okullardır. Çünkü gayrimüslim okulları da ifade edilmek istendiğinde ayrıca "milel-i gayrimüslime mekatibi" olarak yazılmaktaydı. Bkz. Aydın Vilayeti Salnamesi, Hicri 1316 sayfa 171. Yine de nüfus göz önüne alındığında, kastedilen Müslüman okullarının küçük ölçekli olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır ki, 1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde (1326: 286), verilen bilgiler de bu yöndedir.

Yine bu tarihte Rum ve Musevilerin bitişik ibtidai ve rüşdi okullarının olduğu ve kazadaki Rum, Musevi ve Müslüman kızlarının ibtidai eğitimi aldıkları görülmektedir. 1899 yılında Urla'daki Müslüman ibtidaisindeki öğrenci sayısı 143'e çıkarken, öğretmen sayısı yine 3 olarak kaldı. Kazada, bir önceki yılda olduğu gibi, 20 erkek ve 21 kız ibtidaisi vardı (AVS, 1317: 161-162, 164). 1899 yılında Urla'da ibtidai eğitimi veren gayrimüslim okullarının durumları ise şöyleydi (AVS, 1317: 161-162):

Tablo 16

1899 Yılında Urla Kazası'nda Bulunan Gayrimüslim İbtidailer

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum Mektebi	İbtidai	16	1013
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	7	247
Musevi Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	3 Erkek +1 Kadın=4	59 Erkek+32 Kız=91

Anlaşıldığı üzere, 1899 yılında Urla'daki Müslüman ibtidaisinin, ibtidai eğitimi veren Rum ve Musevi mekteplerinin, öğrenci sayılarıyla beraber, Rum mekteplerinin öğretmen sayısında da bir artış olmuştur.

1902 yılında, kazadaki ibtidailerde tam tersi bir durum vardı. Bu tarihte, 1899 yılına göre kıyaslandığında, Urla'da ibtidai eğitimi veren Rum ve Musevi mekteplerinin öğrenci ve öğretmen sayılarıyla beraber, Urla'daki Müslüman ibtidaisinin öğrenci sayısında da bir düşüş gözlenmektedir (AVS, 1320: 117). 1908 yılında kazada ibtidai eğitimi veren merkez okulların durumları şöyleydi (AVS, 1326: 282):

Tablo 17

1908 Yılında Urla'da İbtidai Eğitimi Veren Merkez Okulları

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	3	120
Müslüman İnas Mektebi	İbtidai	1	48
Rum Zükur Mektebi	İbtidai	2	170
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	14	75

1908 yılında Urla merkezdeki iki Müslüman ibtidai mektebinin masrafları ve öğretmenlerinin maaşları, halkın yardımlarıyla karşılanmakta ve bu mekteplerde

usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı. Kazada bulunan köylerden 17'sinde, halk tarafından uygun bir ücret ile seçilmiş hocalar tarafından, eski usul üzere öğretim yapılmaktaydı. Bu köylerin 8'inde muntazam mektepler bulunmakta ise de, diğerlerinde, mekteplerin ıslah ve yeniden inşasıyla, yetenekli ve tecrübeli öğretmenler getirtilerek, yeni usul üzere öğretime geçilmesi amacıyla ödenek bulunması için uğraşılmaktaydı. Kazada, 1908 yılında, 7.917 Müslüman, 21.453 Rum, 10 Ermeni, 362 Musevi, 2.093 ecnebi tebaalı ve 255 yabancı bulunmaktaydı (AVS, 1326: 283, 286). Bu tarihte, Rumların nüfusu yaklaşık olarak Müslümanların 3 katı iken, Rumların ibtidai eğitimi için az öğrenciyi okullara göndermeleri, Musevi ve Ermenilerin kazada cemaat okullarının olmaması, Müslümanların Urla'da ibtidai eğitimine diğer cemaatlerden daha fazla eğildiklerini göstermektedir.

Fakat Müslüman ibtidailerinin ikisinde yeni usul üzere öğretim yapılması, 17 köyden sadece 8'inde düzgün mekteplerin olması fakat bunların hepsinde eski usul üzere öğretim yapılması ve bu köylerdeki okullardan 9 tanesinin ıslaha muhtaç durumda olması, kazadaki Müslümanların ibtidai eğitiminde nitelik ve nicelik açısından istenilen seviyede olmadığını göstermektedir.

2.1.2.3. Bayındır Kazası

1883 yılında Bayındır'da "Fethiye" adını taşıyan 2 ibtidai okulu vardı. 1891 yılında kazada Feyziye İbtidai Okulu'nun da hizmet verdiğini görmekteyiz (AVS, 1300: 133-134; 1307: 126). 1895 yılında 3 öğretmeni ve 150 öğrencisi olan Bayındır'daki Müslüman ibtidai mektebinin, 1898 yılında 2 öğretmeni ve 110 öğrencisi, kız ibtidaisinin de 1 öğretmeni ve 107 öğrencisi bulunmaktaydı (AVS, 1313: 213; 1316: 167). 1898 yılında kazada ibtidai eğitimi veren gayrimüslim okulları ise şunlardı (AVS, 1316: 168):

Tablo 18

1898 Yılında Bayındır Kazası'nda İbtidai Eğitimi Veren Gayrimüslim Okulları

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum Mektebi	İbtidai	2	158
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	2	125

1898 yılında kazada ibtidai eğitimi veren 47 adet erkek Müslüman mektebi, yukarıda görüldüğü üzere, 2 adet de gayrimüslim mektebi vardı. Bu tarihte kazada

19.398 Müslüman, 3.291 Rum ve 270 Ermeni bulunduğundan, kazada Rum ve Müslümanların ibtidai eğitimine gereken ilgiyi gösterdiklerini fakat Ermenilerin bir cemaat okuluna sahip olamadıklarını görmekteyiz (AVS, 1316: 168, 170-171).

1899 ve 1902 yıllarında kazada, kız ve erkeklerin devam ettikleri tek bir gayrimüslim ibtidai mektebi, Rum Zükur ve İnas İbtidai Mektebi vardı. 1908 yılında, kazada, gayrimüslim ibtidaisi olarak, kız ve erkek olmak üzere, 1'er Rum okulu vardı. 1908 yılında bu Rum ibtidailerinde 4 öğretmen, toplam 155 öğrenciye eğitim vermekteydi (AVS, 1317: 169-172; 1320: 123; 1326: 291). Bu durum, Rumların fiziki şartlarındaki yetersizliklerini kısa sürede hallettiklerini göstermektedir.

Bu tarihte kazada, adı belirli olan Müslüman ibtidailerini şunlardır (AVS, 1326: 291):

Tablo 19

1908 Yılında Bayındır Kazası'nda Adları Belli Olan Müslüman İbtidailerini

Mektebin Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
İbtidai Mektebi	2	125
İnas mektebi	2	80
Üçoluk Mektebi	1	80

Bayındır'a bağlı köylerde ise 40 ibtidai mektebi bulunmakta ve bu mekteplerin öğrencileri yeni usul üzere öğretim görmekteydiler. Bu okullardaki öğretmenlerin maaşları, köy ahalileri tarafından ödenmekte ve bu okullar, Maarif Komisyonu'nun istihdam edip, görevlendirdiği, Müfettiş Hafız Hüsnü Efendi tarafından seyyar olarak denetlenmekteydi (AVS, 1326: 290, 296). Tek bir müfettişin bu kadar okulu denetlemesi oldukça zor görünmekle beraber, okulların yeni usul üzere öğretim yapıyor olmaları, hafız müfettişin bu alanda formasyona sahip olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir.

1908 yılında kazada, 14.668'i köylerde olmak üzere 20.250 Müslüman, 122'si köylerde olmak üzere 3.369 Rum, 252 Ermeni ve 41 Yahudi yaşamaktaydı (AVS, 1326: 292-293). Müslüman nüfusun kırdaki, Rum nüfusun merkezde toplandığı ve ibtidai okullaşmasının da bu yönde olduğu Bayındır'da, 1908 yılı itibariyle de Ermeni veya Yahudi ibtidai mektebi yoktu.

2.1.2.4. Bergama Kazası

1883 yılında Bergama merkezde 2 Müslüman ibtidai mektebinde, 4 öğretmen, toplam 210 öğrenciye eğitim vermekteydi. Bu tarihte 25.000'i Müslim, 6.000'i gayrimüslim ve 30'u gayrimüslim Kıpti olmak üzere yaklaşık 32.000 nüfusa sahip olan Bergama'da büyük ve küçük 100 kadar erkek ve kız ibtidai mektebi vardı. Bu mekteplerdeki öğrenci sayısı 2.500 civarında olup, bunlardan 1.900'ü İslam ve 600'ü de gayrimüslim çocuklarıydı. Bu mekteplerin en muntazamı Bergama İslam Rüşdiyesi, Bergama, Nevahi*, Ayazmend ve Çandarlı İbtidai mektepleri ile Hıristiyanların Kız Mektebi'ydi (AVS, 1300: 149-151).

1893 ve 1895 yılları arasında Bergama'daki Müslüman ibtidaisinde 5 öğretmen görev yapmaktaydı (AVS, 1311: 166; 1312: 242; 1313: 219).

Halkın yardımlarıyla Bergama Kazası'na bağlı Ayazmend Nahiyesi merkezinde ise bir kız ibtidai mektebi inşa edildi ve bu mektep, 1 Kanun-ı Sani 1896'da nahiye heyeti ve yerel halkın huzurunda resmen açıldı. 1896 yılında bu mektebe devam eden öğrenci sayısı 45'ti. Bu mektebin yapımında, Nahiye Müdürü Ahmet Kemal Bey'in çok emeği geçmişti (Ahenk Aded 90, 1896: 2).

1898 yılında Bergama'da ayrıntıları belirli olan ibtidai mektepleri şunlardı (AVS, 1316: 175):

Tablo 20

1898 Yılında Bergama'da Ayrıntıları Belirli Olan İbtidai Mektepleri

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	7	464
Rum Mektebi	İbtidai	6	429
Rum İnas Mektebi	İbtidai	5	297
Musevi Mektebi	İbtidai	5	97

Bu tarihte, kazada, 5 ibtidai erkek ve 6 gayrimüslim mektebi**, 8 medrese; 61.944 Müslüman, 9.427 Rum, 787 Ermeni ve 495 Yahudi vardı (AVS, 1316: 175,

* Normalde “nevahi” kelimesi merkeze bağlı nahiyeler anlamına gelir. Fakat 1883 tarihli AVS'de (1300: 151), “Nevahi İbtidai Mektebi” ve 1908 tarihli AVS'de (1326: 302, 308), “Nevahi-i Bergama Nahiyesi” ibarelerinin bulunması ve 1908 tarihli salnamede (1326: 302), bu nahiyenin müdürünün ve memur kadrosunun isimlerinin verilmesi, Bergama'da “Nevahi” adlı bir nahiyenin varlığını ortaya koymaktadır.

** Ayazmend Nahiyesi'ndeki Kız Okulu ve bazı küçük ibtidai mektepleri atlanmış olmalıdır.

179-180). Yukarıdaki tabloda verilen okulların merkez okulları oldukları kabul edildiğinde, Ermenilerin, en azından merkezde, bir cemaat okullarının olmadığını; yine nüfus dikkate alındığında da, Musevilerin ve Rumların ibtidai eğitime, 1898 yılında, bu kazada, Müslüman ve Ermenilerden daha fazla eğildikleri anlaşılmaktadır.

1899 yılında Bergama'da durumları belirli olan ibtidai mektepleri şunlardı (AVS, 1317: 175):

Tablo 21

1899 Yılında Bergama'da Ayrıntıları Belirli Olan İbtidai Mektepleri

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	9	480
Rum Mektebi	İbtidai	8	280
Rum İnas Mektebi	İbtidai	5	247
Musevi Mektebi	İbtidai	5	97

Tablodan anlaşıldığı üzere, 1 sene öncesine göre, Rum İbtidai Erkek Okulu'nun 2 öğretmeni ve 149 öğrencisi, Kız Okulu'nun da 50 öğrencisi eksiktir. Yine 1898 yılı ile kıyaslandığında, Musevi Mektebi'nin öğretmen ve öğrenci sayıları sabit kalmışken, Müslüman Mektebi'nde 2 öğretmen ve 16 öğrencilik bir artışın olduğu görülmektedir.

1902 yılında Bergama'daki Müslüman ibtidaisinde 7 eğitimci ve 511 öğrenci bulunmaktaydı. 3 yıl öncesi ile kıyaslandığında, 1902 yılında eğitimci sayısında 2 kişilik eksiklik, öğrenci sayısında da 31 kişilik bir artış söz konusudur. Bu tarihte, kazadaki Rum ve Musevi mekteplerinin durumlarında bir değişiklik gözükmemekte ve kazada, Ermenilerin yaşamasına rağmen, bir Ermeni mektebinin adına yine tesadüf edilmemektedir (AVS, 1320: 130, 133).

1908 yılında Bergama'da bulunan ibtidai okulları şunlardı (AVS, 1326: 300-307):

Tablo 22

1908 yılında Bergama'da Bulunan İbtidai Okulları

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Resmi Müslüman	İbtidai	4	220
Özel Müslüman	İbtidai	2	56

Özel Müslüman	İbtidai	2	80
Poyracık Müslüman	İbtidai	1	110
Kınık Müslüman	İbtidai	2	115
Ayazmend Müslüman	İbtidai Zükur	1	50
Ayazmend Müslüman	İbtidai İnas	1	42
Dikili Müslüman	İbtidai	2	53 Erkek 35 Kız = 88
Çandarlı Müslüman	İbtidai	1	40
Kilise Müslüman	İbtidai	1	30
Kınık Rum	İbtidai Zükur	?	107
Kınık Rum	İbtidai İnas	?	90
Kınık Ermeni	İbtidai Zükur	?	40
Kınık Ermeni	İbtidai İnas	?	35
Ayazmend Rum	İbtidai Zükur	?	30
Dikili Rum	İbtidai Zükur	?	172
Dikili Rum	İbtidai İnas	?	155
Çandarlı Rum	İbtidai Zükur	?	?
Çandarlı Rum	İbtidai İnas	?	?
Kilise Rum	İbtidai Zükur	?	20

Tablodan anlaşıldığı üzere, 1908 yılında, Bergama’da, iki özel Müslüman ibtidaisi de hizmet vermekteydi. Kazanın resmi Müslüman ibtidaisinin, 6 yıl öncesine göre öğretmen ve öğrenci sayısındaki düşüşü, başka sebeplerle beraber, “buradaki öğrenci ve öğretmenlerin özel okullara ilgi göstermeye başladıkları” şeklinde yorumlamak da mümkündür. Yine bu tarihe kadar adına rastlanamayan Ermeni ibtidailerini, 1908 yılında Kınık’ta, faaliyet halinde görülmektedir.

1908 yılında, nüfusunun 317’si Rum olan Ayazmend Nahiyesi’nde 30 Rum çocuğunun ibtidaiye devam ettiği, nüfusunun 4.247’si Müslüman olan bu nahiyede 92 Müslüman çocuğunun ibtidai eğitimi aldığı ortaya çıkmaktadır. Dikili Nahiyesi’nde bulunan 2.761 Rum nüfustan 327; 2.342 Müslüman nüfustan da 88 öğrenci ibtidaiye devam etmekteydi. Nüfusunun 1.563’ü Rum olan Çandarlı Nahiyesi’nde iki Rum mektebi varken, nahiyede, 1.839 Müslüman olmasına rağmen, tek Müslüman ibtidai mektebi vardı. Görüldüğü gibi, ibtidai mekteplerine devamda Rum öğrencileri, Müslümanların çok önündeydiler. Genel olarak bakıldığında, 1908 yılında Bergama’da bulunan 885 Ermeni nüfustan 75 öğrenci ibtidaiye devam etmekte, 605 nüfuslu Yahudi cemaatinin ise kazada bir ibtidai mektebi

gözükmemekte, 53.738 nüfuslu Müslüman cemaatinden 831 öğrenci ibtidaiye devam etmekte, 15.102 Rum, 574* öğrencisini ibtidaiye göndermekteydi (AVS, 1326: 300-312). Bu durumda, kazada ibtidailere öğrenci göndermede, 1908 yılında, nüfusa oranla, önce Ermeni, sonra Rum, Müslüman ve Yahudi cemaatleri gelmektedir.

2.1.2.5. Tire Kazası

1883 yılında Tire’de Şerefiye ve İcadiye İbtidailerini vardı (AVS, 1300: 25). Şerefiye Mektebi, Bedesten ağzında Savran Han’ın arka cephesinde, Abdülhamid’in, oğlu Ahmed adına yaptırdığı okuldu. Bu okul Şerefiye, Ahmediye ya da Mahkeme Okulu olarak da bilinmektedir (Ertekin, 1999: 42-43). 1888 yılında Tire’de, ibtidai okulu olarak, Selimiye, Şerefiye ve Feyziye mekteplerinin adları geçmektedir (AVS, 1304: 299). 1891 yılında, kazada, Kavakdibi İbtidai Mektebi ile beraber bir Müslüman kız ibtidaisinin de faaliyet halinde olduğu görülmektedir (AVS, 1307: 112).

1898 yılında Tire’de ibtidai eğitimi veren okullar şunlardı (AVS, 1316: 195-196):

Tablo 23
1898 Yılında Tire’de İbtidai Eğitimi Veren Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman-Feyziye-Mektebi	İbtidai	3	220
Müslüman-Şerefiye-Mektebi	İbtidai	5	420
Müslüman-Hamidiye-Mektebi	İbtidai	2	149
Müslüman İnas İbtidaisi	İbtidai	1	120
Rum Mektebi	İbtidai	2	149
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	2	200
Musevi Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	8	216

Kazada, 1898 yılında, 30.466 İslam, 2.386 Rum ve 1.105 Yahudi vardı. Bu tarihte, kazada Ermeni yoktu (AVS, 1316: 200). Bu halde Rumların ve Musevilerin,

* Çandarlı’daki Rum mekteplerinin sayıları bilinmediği için bu rakama dahil edilememiştir.

nüfusa oranla, Müslümanlardan daha fazla öğrenciyi ibtidai eğitimi için okula gönderdiklerini söylemek, doğru bir yaklaşım olacaktır. Kazada 3'ü erkek olmak üzere, 4 Müslüman ibtidaisine karşılık, 23 medresenin bulunması (AVS, 1316: 195-196, 199), burada Müslümanlar tarafından dini eğitimin ön planda tutulduğunu göstermektedir.

1899 yılında, yine 23 medresenin bulunduğu Tire'de (AVS, 1317: 192), ibtidai eğitimi veren okullar şunlardı (AVS, 1317: 187-188, 192):

Tablo 24
1899 Yılında Tire'de İbtidai Eğitimi Veren Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman-Şerefiye-Mektebi	İbtidai	4	425
Müslüman-Feyziye-Mektebi	İbtidai	3	188
Müslüman-Hamidiye-Mektebi	İbtidai	1	82
Müslüman İnas İbtidaisi	İbtidai	1	100
Rum Mektebi	İbtidai	2	180
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	2	256
Musevi Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	8	216

Tablodan anlaşıldığı üzere, 1899 yılında, Tire'deki Müslüman ibtidailerinde, 1 yıl öncesine göre, 2 öğretmen ve 114 öğrenci eksiktir. Yine Musevi Mektebi'nin öğrenci ve öğretmen sayısında bir değişiklik yokken, Rum mekteplerinin öğrenci sayılarının arttığı görülmektedir. Demek ki bir yıl zarfında, toplamda, Müslüman ibtidailerinin öğrenci sayıları azalırken, Rum ibtidailerinin öğrenci sayıları artmıştı. Diğer taraftan, 1899 yılında öğrenci başına en fazla öğretmen ayıran cemaat de Musevi cemaatiydi.

Ayrıca bu tarihte, nüfusa oranla, Yahudi ve Rumların Müslümanlardan daha fazla öğrenciyi ibtidailere gönderdikleri görülmektedir (AVS, 1317: 192).

1902 yılında, 1899'la kıyaslandığında, Tire'deki ismi bilinen tüm ibtidailerin öğrenci sayısında bir düşüş vardır. 1902 yılında yine 23 medresesi olan kazada, 1.283 Yahudi bulunmasına karşılık, bir Yahudi ibtidai mektebi yoktu. Rum

İbtidai Mektebi'nde 2 öğretmen ve 180 öğrenci, Rum İnas İbtidai ve Rüşdi Mektebi'nde 3 öğretmen ve 41 öğrenci vardı. Görüldüğü gibi, Rum mekteplerinin öğrenci sayılarında 3 yıl öncesine göre muazzam bir düşüş vardır. Bu tarihte, bilinen Müslüman ibtidailerinde, toplam 10 öğretmen ve 704 öğrenci bulunmaktadır. 1902 yılında kazada 32.961 Müslüman ve 2.679 Rum bulunduğundan, sadece Rum İbtidai Mektebi ile kıyaslansa bile, Rum ve Müslümanlar arasında ibtidai eğitiminde, Rumların lehine yaklaşık 3 katlık bir farkın ortaya çıktığı görülmektedir (AVS, 1320: 142-147).

1903'te, Tire'de 7 köy ibtidaisinin tamir ettirilip, bu köylerin öğrencilerinin yeni yöntem ile öğrenim görmeleri istenmekteydi (Başaran, 2000: 108).

1908 tarihli kayıtlardan (AVS, 1326: 342-352), Ahmediye, Feyziye ve Hamidiye ibtidai mekteplerinin inşaları sırasında 1.620 lira harcandığını ve bu tarihte kazada 1'i özel, diğeri de resmi olmak üzere 2 Müslüman kız ibtidaisinin bulunduğunu, kazadaki Müslim-gayrimüslim mekteplerinde ve köy mekteplerinden 25 tanesinde usul-ı cedid üzere öğretim yapıldığını öğrenmekteyiz. Bu tarihte, kazada 25 nüfusu olan Ermeni cemaatinin bir okulu yokken, 1.678 nüfuslu Yahudi cemaati 150 öğrencisini, 2.697 nüfuslu Rum cemaati 483 öğrencisini, 33.276 nüfuslu Müslüman cemaati de, bilinen 509 öğrencisini ibtidaiye göndermekteydi. Kazada 25'ten fazla köy okulu olduğundan ve Müslümanlar da daha çok kırsalda yerleştiklerinden, bu okulların tamamı veya çoğu Müslüman okulu olarak kabul edilse bile, Müslümanların, nüfusa oranla, ibtidaiye öğrenci göndermede, Rum ve Yahudileri yakalamaları çok zor görünmektedir (AVS, 1326: 342-352). Yine 1908 yılında, kazada var olan Musevi mektebinin, ihtiyacı karşılamaması üzerine, Museviler tarafından bir mektebin daha yapımına girişildiğini fakat sonradan inşaattan vazgeçildiğini, Nuh Efendi Okulu'nda da dini eğitim verildiğini görmekteyiz ki, sonradan bu okuldan birçok hafız yetişti. 1912 yılında ise Tire'yi ziyaret eden Vali Celal Bey, rüşdiye öğrencilerinden başka, Rum öğrencileri de sınav yaparak, Türkçe'yi iyi kullananlara birer altın saat hediye etti (Başaran, 2000: 108, 112-114).

2.1.2.6. Çeşme Kazası

1888, 1891, 1893, 1894 ve 1895 yıllarında Çeşme'deki Müslüman ibtidaisinde 3'er öğretmen görev yapmaktaydı (AVS, 1304: 289; 1307: 119; 1311: 221; 1312: 268; 1313: 244).

1898 yılında kazada ibtidai eğitimi veren okullar şunlardı (AVS, 1316: 205-206):

Tablo 25

1898 Yılında Çeşme'de İbtidai Eğitimi Veren Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	3	150
Müslüman İnas Mektebi	İbtidai	2	150
Rum Mektebi	İbtidai	4	568
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	3	185

1898 yılında Çeşme'de 4.129 Müslüman, 30.347 Rum ve 148 Yahudi vardı (AVS, 1316: 210). Bu durumda, nüfusa göre kıyaslandığında, Müslümanların, Rumlardan daha fazla öğrenciyi ibtidai eğitimi için okula gönderdikleri ortaya çıkmaktadır. Yahudi cemaatinin ise kazada okulu yoktu.

1899 yılında kazadaki ibtidai okullarının durumu, Müslüman ibtidaisinin öğrenci sayısındaki 27 kişilik artış dışında, aynıydı (AVS, 1317: 195-196).

1902 yılında Çeşme'deki Müslüman ibtidaisinin öğretmen sayısı 2'ye inmiş, Rum İnas İbtidai ve Rüşdi Mektebi'nin öğretmen sayısı ise 5'e çıkmıştı. Bunların dışında kazadaki ibtidai eğitimi veren mekteplerin durumlarında 3 yıl öncesine göre bir değişiklik yoktu. Bu tarihte kazada 35.946 Rum, 4.395 Müslüman, 161 Yahudi ve 54 Ermeni vardı. Yahudi ve Ermenilerin kazada bir okulları yokken, Müslümanlar, nüfusa göre kıyaslandığında, yine Rumlardan daha fazla öğrenciyi ibtidai eğitimi için okula göndermekteydiler (AVS, 1320: 150, 154).

1908 yılında kazada ibtidai eğitimi veren okullar şunlardı (AVS, 1326: 352-358):

Tablo 26
1908 Yılında Çeşme’de İbtidai Eğitimi Veren Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	2	110
Müslüman İnas Mektebi	İbtidai	2	150
Rum Mektebi	İbtidai	4	568
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	5	185

1908 yılında kazada Ermeni yokken, 172 Musevi, 4.489 Müslüman ve 36.555 Rum vardı. Yine Yahudilerin kazada bir okulları yoktu (AVS, 1326: 352-359). Bu halde, 1908 yılında Çeşme’de, nüfusa oranla, ibtidailere öğrenci yollamada Müslümanlar, Rumlardan öndeydiler.

2.1.2.7. Seferihisar Kazası

1898 yılında öğretmeni Ahmed Efendi olan Seferihisar’daki Müslüman ibtidaisinde 150 öğrenci, öğretmenleri Yevani Andiryadaki ve Yorgi olan Rum İbtidai ve Rüşdi Mektebi’nde 50 öğrenci, muallimesi Mariko olan Rum İnas Mektebi’nde de 59 öğrenci ibtidai eğitimi almaktaydı. Bunlardan başka kazada, öğrenci ve öğretmen sayısı belli olmayan 1 erkek, 1 de kız Müslüman mektebi daha vardı (AVS, 1316: 214, 216).

1899 yılında Seferihisar’da ibtidai eğitimi veren ve ayrıntıları belli olan okullar şunlardı (AVS, 1317: 204):

Tablo 27
1899 Yılında Seferihisar’da İbtidai Eğitimi Veren ve Ayrıntıları Belli Olan Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	1	140
Rum Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	1	57 ibtidai, 80 rüşdi
Rum İnas Mektebi	İbtidai	1	70

Yine bunlardan başka, kazada istatistiki bilgileri olmayan 1 kız, 1 de erkek; 2 Müslüman ibtidasi daha vardı. 1899 yılında Seferihisar Kasabası'nda* 7.788 İslam, 1.614 Rum ve 5 Ermeni yaşamaktaydı. Bir yıl öncesinde olduğu gibi, Müslümanların nüfusu yaklaşık olarak Rumların nüfusunun 5 katıydı (AVS, 1316: 216; 1317: 204, 206). Bu verilere, bilgileri belli olmayan Müslüman okulları dahil edilse bile, Seferihisar Kasabası'nda, Rumların 1898 ve 1899 yıllarında ibtidaiye öğrenci yollamada Müslümanlardan çok daha önde oldukları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca 1899 yılında, bir yıl öncesine göre, Müslüman ibtidaisinin öğrenci sayısının düştüğü, Rum mekteplerinde ibtidai eğitimi alan öğrenci sayısının da arttığı görülmektedir.

1902 yılında Seferihisar'daki Müslüman ibtidaisinin öğretmen sayısı 2, öğrenci sayısı da 200'dü. Rum mekteplerine devam eden ibtidai öğrencilerinin ve buralarda bulunan ibtidai öğretmenlerinin sayılarında 3 yıl öncesine göre bir değişiklik yoktu. Fakat bu sefer Rum Mektebi, ibtidai ve rüşdi olarak 2 okul halinde verilmişti. Kazada yine 2 Müslüman mektebi daha bulunmakla beraber, 9.750 İslam, 2.800 Rum ve 9 Ermeni nüfus vardı (AVS, 1320: 160). Tüm bunlar değerlendirildiğinde Rumların ibtidaiye öğrenci yolama oranları, Müslümanlarınkinin en az iki katı olarak ortaya çıkmaktadır.

1908 yılında Seferihisar'daki Müslüman ibtidaisinde 3 öğretmen ve 170 öğrenci vardı. Bundan başka kazada, öğrenci sayısı belli olmayan 1 Rum erkek ve 1 de kız olmak üzere, 2 gayrimüslim mektebi bulunmaktaydı.

2.1.2.8. Foçateyn Kazası

1891 yılında Foçateyn'deki Müslüman ibtidaisinin muallimi Hafız Mehmed Efendi'ydi (AVS, 1307: 128). 1898 yılında, adı Hamidiye Mektebi olan bu okulun muallimi aynı kişi idi ve 86 öğrencisi vardı (AVS, 1316: 221). Bu tarihte kazada ibtidai eğitimi veren gayrimüslim okulları şunlardı (AVS, 1316: 221):

Tablo 28

1898 Yılında Foçateyn'de İbtidai Eğitimi Veren Gayrimüslim Okulları

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum Mektebi	İbtidai	1	360
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	4	283

* AVS'de (1316: 216; 1317: 206), Seferihisar'ın nüfusu kaza olarak değil, kasaba olarak verilmiştir.

1898 yılında, kazada 3.578 Müslüman, 12.839 Rum, 275 yabancı İslam, 184 de yabancı Rum vardı. Nüfusları 40 olan Ermenilerin ve 104 olan Yahudilerin kazada bir okulları yokken, nüfusa göre kıyaslandığında (AVS, 1316: 221, 224-225), Rumların Müslümanlardan daha fazla öğrenciyi ibtidai eğitimi için okullara yolladıkları ortaya çıkmaktadır.

1899 yılında da Hamidiye Mektebi'nin öğretmeni aynı kişi olmakla beraber, öğrenci sayısı 82'ye indi. Kazadaki Rum Mektebi'nin öğrenci sayısı da 325'e düştü. Sadece Rum İnas Mektebi'nin öğrenci sayısı artarak 350'ye çıktı. Kazada 1899 yılında da yine Ermeni ve Yahudi mektebi yoktu. Bu tarihte kazada 3.597 İslam, 12.955 Rum, 42 Ermeni, 105 Yahudi, 275 yabancı İslam ve 184 yabancı Rum bulunmaktaydı (AVS, 1317: 210, 214). Nüfusa göre bir değerlendirme yapıldığında, yine, Rumların ibtidai eğitimine Müslümanlardan fazla önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

1902 yılında, 3 yıl öncesine göre kıyaslandığında, Hamidiye Mektebi'nin öğrenci sayısının 50'ye, Rum İnas Mektebi'ninkinin 305'e düştüğü görülmektedir. Kazadaki Rum Mektebi'nin öğrenci sayısı ise artarak, 340'a çıktı. Bu Rum Mektebi'nin öğretmen sayısı da 1'den 2'ye çıkmıştı. Fakat Hamidiye Mektebi'nin öğretmen sayısı, 3 yıl önceki gibi 1, Rum İnas Mektebi'ninki de 4 olarak kalmıştı. 1902 yılında, kazada Ermeni ve Yahudilere ait bir mektep yoktu. Rumlar, yine, oransal olarak, ibtidai okullarına Müslümanlardan fazla öğrenci göndermekteydiler (AVS, 1317: 210; 1320: 165, 168).

1908 yılında Eski Foça'daki Müslüman erkek ibtidaisinde 1 öğretmen ve 55 öğrenci, Müslüman kız ibtidaisinde 1 öğretmen ve 85 öğrenci vardı. Yeni Foça'da da 1 Müslüman erkek ibtidasi olup, kız ibtidaisinin inşaatı devam etmekteydi. Bunlardan başka, İlbekar ve Kozbeyli Köyleri'nde de 2 ibtidai mektebi vardı. Bu köy okulları halkın yardımlarıyla, diğer faaliyet halinde olan okullar da maarif gelirleriyle idare edilmekteydiler (AVS, 1326: 378-386). Buradaki okullaşma, 1908 yılında, Foçateyn'de yönetim tarafından eğitimin ilk basamağına önem verilmeye başlandığını göstermektedir.

1908 yılında, kazadaki ibtidai eğitimi veren gayrimüslim okulları şunlardı (AVS, 1326: 381):

Tablo 29**1908 Yılında Foçateyn’de İbtidai Eğitimi Veren Gayrimüslim Okulları**

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum Zükur Mektebi	İbtidai	3	350
Rum İnas Mektebi	İbtidai ve Rüşdi	5	370

1908 yılında Eski ve Yeni Foça’da toplam 14.444 Rum ve 3.617 Müslüman yaşamaktaydı. Eski Foça’da 70 Musevi varken, kaza genelinde Ermeni yoktu Yahudilerin de kaza genelinde okulları yoktu (AVS, 1326: 382). Bu halde, 1908 yılı için nüfusa göre kıyaslama yaptığımızda, bu defa Müslümanların, ilköğretime Rumlardan daha fazla önem verdikleri ortaya çıkmaktadır.

2.1.2.9. Karaburun Kazası

1891 yılında nahiye durumunda olan Karaburun’un, bu tarihte merkezinde bulunan ibtidai mektebinin toplam 3 sınıfında 22 öğrencisi vardı (AVS, 1307: 130).

1908 yılında Karaburun’da 36 mektep vardı (AVS, 1326: 391). 25 Ekim 1913’te ise Karaburun’da eğitim tarihimiz açısından ilginç bir olay yaşandı. Bu tarihte Posta ve Telgraf Nezareti, Dahiliye Nezareti’ne bir yazı ilettiler. Bu yazıya cevap olarak 24 Kasım 1913’te kaleme alınan metinde, Karaburun Kaymakamı Hikmet Bey tarafından İzmir Maarif Müdüriyeti’ne çekilen telgrafın, Karaburun’a düzenli posta hizmeti olmaması sebebiyle, öğrencilerin günlerce öğretmensiz ve derslerden mahrum kalmamaları için mecburi olarak çekildiği, bu yüzden talep edilen telgraf ücretinden vazgeçilmesi gereği ifade edilmekteydi. Çünkü Aydın Valisi’nin Dahiliye Nezareti’ne bildirdiği üzere, kaymakam, öğretmen için resmi yazı ile vilayete başvursaydı, vilayet, Maarif Müdüriyeti’ne tebliğ edecek ve müdüriyetin verdiği cevabı kaymakamlığa bildirmek gerekecek, o esnada da bir hayli vakit geçecekti. Tabii ki öğrenciler de günlerce öğretmensiz kalıp derslerden mahrum olacaklardı. Anlaşıldığı üzere, kaymakam, bürokratik kırtasiyeciliğin mahzurlarını görerek kısa ve kesin olan yolu seçmiştir (BOA DH İD 81-1/28, 1329: 1-3).

Bir kaymakamın derslerin boş geçmemesi için harcadığı çaba, takdire değerdir. Netice itibariyle kaymakamın başı ağrımış olsa da, onun zihniyetinin bugün eğitim camiamızdaki öğretmen ve idareciler tarafından dikkatle değerlendirilmesi, hayati önem taşımaktadır.

2.1.2.10. Kuşadası Kazası

1883, 1888, 1891, 1894 ve 1895 yıllarında Kuşadası'ndaki Müslüman ibtidaisinin 4 öğretmeni vardı.

Kazadaki Müslüman kız ibtidaisi ise 1887 yılında 2 öğretmene sahipti (AVS, 1300: 115; 1304: 286; 1307: 113; 1312: 287; 1313: 264).

1898 yılında Kuşadası'nda ibtidai eğitimi veren ve ayrıntıları belli olan okullar şunlardı (AVS, 1316: 230-235):

Tablo 30

1898 Yılında Kuşadası'nda İbtidai Eğitimi Veren ve Ayrıntıları Belli Olan Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	5	194
Müslüman İnas Mektebi	İbtidai	2	121
Rum Mektebi	İbtidai	1	112

Bunlardan başka, kazada, 2 Rum rüşdiyesi dışında, özellikleri belli olmayan, 2 tane daha gayrimüslim mektebi vardı. Bu tarihte ibtidai mektepleri müfettişinin Mustafa Efendi olduğu Kuşadası Kazası'nda, 9.334 Müslüman, 7.039 Rum, 95 Ermeni ve 160 Yahudi yaşamaktaydı (AVS, 1316: 235). Var olan bilgiler ışığında, burada, nüfusa oranla, Müslümanların ibtidai eğitimine gereken önemi verdikleri görülmektedir.

1899 yılında Kuşadası'ndaki Müslüman ibtidaisinin öğrenci sayısı 180'e düştü. Müslüman İnas Mektebi ve Rum Mektebi'nin öğrenci sayıları aynı kaldı. Rum Mektebi'nin öğretmen sayısı bilinmemekle beraber, diğer 2 okulun öğretmen sayıları 1 yıl önceki gibiydi. Başka gayrimüslim bulunmadığı kazada, 1899 yılında 9.330 Müslüman, 7.255 Rum, 96 Ermeni ve 158 Yahudi yaşamaktaydı (AVS, 1317: 218, 222). Müslümanlar Rumlara nazaran, nüfus dikkate alındığında, ibtidaiye daha fazla öğrenci göndermekteydiler. Zaten diğer unsurların cemaat okulları yoktu.

1902 yılında kazada, sadece, Müslümanların 5 öğretmen ve 160 öğrencili erkek; 3 öğretmen ve 60 öğrencili kız ibtidailerini vardı. Fakat 3 yıl öncesine göre bu iki okulun öğrenci sayıları düşmüştü (AVS, 1320: 179-183).

1908 yılında Kuşadası'nda 10.581 Müslüman, 8.135 Rum, 79 Ermeni ve 159 Yahudi yaşamaktaydı. Bu tarihte kazada çeşitli ibtidai mektepleri bulunmakla beraber, Müslümanların merkezdeki kız ve erkek ibtidailerine devam eden öğrenci sayısı 319'du. Ermenilerin bir mektebi varsa da, esasen cemaatleri az ve mektep nüfusu 20 kişiden ibaret olduğundan, kız ve erkek öğrenciler, bir dershanede eğitim görmekteydiler. Museviler yine aynı şekilde 13 öğrencisi olan bir dershanede eğitim görmekteydiler. Rumların adı belirli olan bir ibtidai mektepleri gözükmemekteydi (AVS, 1326: 394-406). Bu halde, 1908 yılında Kuşadası'nda ibtidaiye devam oranı, nüfus dikkate alındığında, milletler bazında, Ermeni, Musevi, Müslüman ve Rum şeklindeydi.

2.1.2.11. Menemen Kazası

1891, 1893, 1894 ve 1895 yıllarında Menemen'deki Müslüman ibtidaisinin 2'ser öğretmeni vardı. 1895'te bu okulun şubesi de açıldı. Bu tarihte, okulda 92 öğrenci, şubesinde ise 75 öğrenci ve 1 muallim bulunmaktaydı. Yine 1895 yılında kazadaki Müslüman kız ibtidaisinin 1 öğretmenin ve 80 öğrencisinin olduğunu görmekteyiz (AVS, 1307: 117; 1311: 215; 1312: 293; 1313: 268).

1898 yılında Menemen'de ibtidai eğitimi veren ve durumları belli olan okullar şunlardı (AVS, 1316: 239-243):

Tablo 31

1898 Yılında Menemen'de İbtidai Eğitimi Veren ve Durumları Belli Olan Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	2	97
Müslüman İnas Mektebi	İbtidai	2	22
Rum Mektebi	İbtidai	1	57
Musevi Mektebi	İbtidai	1	36

1898 yılında, toplam 43 Müslüman erkek ve 1 Müslüman kız ibtidai okulunun bulunduğu Menemen'de, 16.117 Müslüman, 5.335 Rum, 268 Yahudi ve 132 Ermeni yaşamaktaydı (AVS, 1316: 243). Bu halde, 1898 yılında, Müslümanların

ve Musevilerin, kazada ibtidai eğitimine gereken önemi verdiklerini söylemek mümkündür.

1898 yılında, kazada bir gayrimüslim ibtidai mektebinin daha bulunduğu belirtilmesi (AVS, 1316: 243), 1899 yılında da kazadaki 93 nüfuslu Ermeni cemaatinin, 1 öğretmen ve 12 öğrencili bir ibtidai okulunun bulunduğu yazılması (AVS, 1317: 227-231), 1898 yılında adı verilmeyen ibtidai okulunun Ermenilere ait olabilme olasılığını güçlü kılmaktadır. 1899 yılında Müslüman kız ibtidaisinin öğrenci sayısı verilmemekle beraber, yukarıdaki tabloda verdiğimiz ibtidai okullarının öğrenci sayılarında bir değişiklik yoktu. 1899 yılında önemli olan, kazadaki 93 Ermeniden 12'sinin, 262 Yahudi'den de 36'sının ibtidaiye devam etmesiydi. Müslümanların yine 1 yıl öncesinde olduğu gibi, kazada, toplam 44 ibtidaieleri vardı (AVS, 1317: 227-231).

1902 yılında Menemen'deki okul sayısında bir değişiklik yoktu (AVS, 1320: 191).

1908 yılında Menemen'deki Müslüman ibtidaisinde 4 öğretmen ve 171 öğrenci, Müslüman kız ibtidaisi ve şubesinde de toplam 3 öğretmen ve 106 öğrenci bulunmaktaydı. Bu, 1908 yılında 17.261 Müslüman nüfusu olan Menemen Kazası için oldukça düşük bir rakamdı. Kazada bunlardan başka ibtidai okulu gözükmemekteydi (AVS, 1326: 415-416).

8 Mart 1918'de ise halkın yaptığı bağışlara karşılık olarak, padişah tarafından, 10.000 kuruşun, Menemen Kazası'na bağlı Kaklıç Köyü'nde inşa edilecek ibtidai mektebi için kullanılmasına izin verildi (BOA DH UMUM 17/65 1336, 1-2).

2.1.2.12. Nif Kazası

1891 yılında 2 öğretmeni olan Nif'teki Müslüman ibtidai mektebinin adına, 1902 yılında, "Mesudiye Mektebi" olarak tesadüf edilmektedir (AVS, 1307: 125; 1320: 195).

1902 yılında Nif'te ibtidai eğitimi veren okullar şunlardı (AVS, 1320: 195):

Tablo 32
1902 Yılında Nif'te İbtidai Eğitimi Veren Okullar

Mektebin Çeşidi	Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman Mektebi	İbtidai	2	70
Müslüman İnas Mektebi	İbtidai	1	60
Rum Mektebi	İbtidai	2	100
Rum İnas Mektebi	İbtidai	3	120

1902 yılında Nif'te 16.617 İslam ve 4.553 Rum nüfus bulunduğundan (AVS, 1320: 196), burada, Rumların ibtidai eğitimine Müslümanlardan 6 kat daha fazla önem verdiğini söyleyebiliriz.

1908 tarihli AVS (1326: 423), Nif Kazası'na bağlı 45 Müslüman köy ibtidaisi olduğunu yazmaktadır. Bunlardan 1 kız ve 1 de erkek olmak üzere 2 tanesi Kızılcalı Köyü'ndeydi. Yine bu tarihte kazada erkek ve kız olmak üzere 2 Rum mektebi, ibtidai derecesinde eğitim vermekteydi. 1908 yılında kazada 17.549 İslam, 4.507 Rum, 17 Ermeni ve 11 Musevi bulunduğundan (AVS, 1326: 423-425), kazadaki ibtidai derecesindeki okullaşmada, sıranın, nüfusu çok olan milletten az olana doğru olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.2.13. Bornova Nahiyesi

1908 yılında Bornova'daki Müslüman kız ibtidaisinde Muallime Naciye Hanım 25 öğrenciye, erkek ibtidaisinde ise Muallim İsmail Hakkı ve Yusuf Ziya Efendiler, 65 öğrenciye eğitim vermekteydiler. Bu tarihte nahiyede 14 erkek ve 1 kız olmak üzere; toplam 15 Müslüman ibtidaisi bulunmaktaydı. 1908 yılında Rumların nahiyede ibtidaieleri olmamakla beraber, 8 rüşdiyeleri vardı (AVS, 1326: 252). O halde nahiyede Müslümanlar ibtidai eğitime, Rumlar ise rüşdiye eğitime öncelik vermekteydiler.

2.1.2.14. Seydiköy Nahiyesi

1888 yılında Seydiköy'de 2 öğretmenli bir Müslüman ibtidaisi gözükürken (AVS, 1304: 307), 1908 yılında şu 32 mektep vardı (AVS, 1326: 257):

Tablo 33
1908 Yılında Seydiköy’de Bulunan Mektepler

Köyün Adı	Mektep Sayısı	Erkek Sayısı	Kız Sayısı
Nefs-i Seydiköy	4	55	50
Cumaabad	2	20	15
Tahtacı	1	5	7
Gölcekler	1	30	25
Görece	1	29	18
Çakallar	1	10	12
Akköy	1	5	2
Dere	1	25	18
Küner	1	9	7
Şaşal	1	11	12
Bulgurca	2	32	35
Keler	1	12	10
İslam Gümüldür	1	35	33
Rum Gümüldür	1	12	15
Yeniköy	1	11	10
Kesre	1	45	49
Karacadağ	1	33	20
Hıristiyan	1	51	55
Taraşça	1	23	21
Değirmenderesi	1	30	15
Sancaklı	1	15	13
Çile	1	20	23
Palamut Arası	1	21	22
Develi Çiftliği	1	25	27
Karakuyu	1	11	15
Bileric Çiftliği	1	13	12
Atça Çiftliği	1	10	11

Görüldüğü gibi, 1908 yılında Seydiköy’de, toplam 32 mektepte, 608 erkek ve 552 kız olmak üzere; 1160 öğrenci vardı. Bunlardan Rum Gümüldür’üyle Hıristiyan Köyü’ndeki toplam 174 gayrimüslim öğrenci dikkate alındığında, nahiyedeki gayrimüslim nüfusunun oldukça düşük olduğu ya da gayrimüslimlerin bu nahiyede, eğitime gereken önemi vermedikleri tahmin edilebilir.

1905 yılında toplam geliri 772.545 kuruş 20 para olan nahiyenin maarif yardım hissesinin 3.590 kuruş 20 para oluşu da (AVS, 1326: 257), bu kadar okula sahip bir nahiyeye için, enteresan bir durumdur.

2.1.2.15. Torbalı ile Beraber Teryande Nahiyesi

1908 yılında nahiyedeki mekteplerin durumları şöyleydi (AVS, 1326: 261):

Tablo 34

1908 Yılında Torbalı ile Beraber Teryande Nahiyesi'nde Bulunan Mektepler

Mektepler	Erkek	Kız
Orhaniye Zükür Mektebi	41	-
Ertuğrul İnas Mektebi	-	34
Mecidiye Zükür ve İnas Mektebi	20	25
Mahmudiye Zükür ve İnas Mektebi	16	9
Osmaniye Zükür ve İnas Mektebi	15	21
Süleymaniye Zükür ve İnas Mektebi	13	7
Hamidiye Zükür ve İnas Mektebi	17	13
Selimiye Zükür ve İnas Mektebi	12	6
Ahmediye Zükür ve İnas Mektebi	13	12

Buradaki 9 okuldan 7'sinin erkek ve kız olarak aynı çatı altında birleştirilmiş olması, gayrimüslimlerde görülen fakat Müslümanlarda pek görülmeyen bir durumdur. Seydiköy Nahiyesi'nde de aynı durumun oluşu, artık 20. yüzyılın başlarında Müslüman kız ve erkeklerinin de aynı bina içinde eğitim alabildiklerini göstermekteydi.

Nahiyede 1908 yılında, 10.700 İslam ve 690 Rum nüfusun bulunduğu ve Rumların bir cemaat okullarının bulunmadığı dikkate alındığında (AVS, 1326: 262), Müslümanların, nüfuslarına oranla, okullarına yeterli ilgiyi göstermedikleri fakat Rumların durumlarının daha kötü olduğu ortaya çıkmaktadır.

1905 yılında nahiyenin toplam gelirinin 524.401 kuruş 20 para, maarif yardım hissesinin de 1823 kuruş 10 para oluşu (AVS, 1326: 262), 9 okul ve 274 öğrencili bu nahiyeye için, Seydiköy’de olduğu gibi, eğitim açısından, kötü bir durumdu.

Neticede, İzmir’deki Müslim ve gayrimüslim kaza ibtidaiileri ile ilgili şu bulgular edilmiştir:

1) 1898 yılında nüfusa oranla, Ödemiş’te, ibtidai eğitimine Ermeniler, diğer unsurlara nazaran daha fazla önem verirlerken, Urla’da Müslüman ve Museviler bu alanda öndeydiler. Bu tarihte Bayındır’da Ermeni ibtidaisi yoktu. Bergama’da ise Musevi ve Rumlar, Müslüman ve Ermenilere göre ibtidai eğitimine daha fazla önem vermekteydiler. İbtidai eğitimine Tire’de Rum ve Museviler Müslümanlardan fazla, Çeşme’de de Müslümanlar Rumlardan fazla önem vermekteydiler. Yahudilerin ise burada okulu yoktu. Foçateyn’de Ermeni ve Yahudi okulu yok iken, Rumlar nüfusa oranla, Müslümanlara nazaran, ilköğretime daha fazla öğrenci göndermekteydiler.

Görüldüğü üzere, kazalara göre ibtidai eğitimine önem veren cemaatler değişmekteydi. Fakat genel olarak bakıldığında, ibtidai eğitiminde Rumlar ve Müslümanlar, kazalarda diğer unsurlara göre daha iyi okullaşmışlardı.

2) 1898’de Tire’de 4 ibtidai okulu, 23 medrese; Ödemiş’te 38 medrese ve 4 ibtidai okulu; Bayındır’da 47 erkek ibtidai okulu ve 1 medrese; Bergama’da 5 ibtidai erkek okulu ve 8 medrese vardı. Medreselerin fazla olduğu Tire, Ödemiş ve Bergama’da Müslümanlar, nüfusa oranlandığında, ibtidai eğitimine, diğer unsurlara nazaran gereken önemi vermemekteydiler. Medreselerin az olduğu kazalarda ise genel olarak, cemaatler arası ibtidai eğitimi dengelenmekteydi.

3) 1899’da Ödemiş’te ibtidai okuluna öğrenci gönderme oranı, nüfusu az olan milletten çok olana doğruydı. Yani sıralama Ermeni, Rum ve Müslüman şeklindeydi.

4) 1899’da Bergama’daki Müslüman İbtidaisi’nde öğretmen ve öğrenci sayısı artarken, buradaki Rum İbtidaisi’nde öğrenci sayısı düşmüştü. Bu tarihte, Tire’de ise Müslüman ibtidailerinin öğrenci ve öğretmen sayıları düşmüş, Rumların öğrenci sayıları artmıştı. Seferihisar’da da Rum erkek ve kız ibtidai öğrencilerinin sayısı artmış, Müslümanlarınki düşmüştü.

5) 1902'de Tire'de 23 medrese vardı ve Rumlar, nüfusa oranla, Müslümanlardan 3 kat daha fazla öğrenciyi ibtidaiye göndermekteydiler.

6) Yine 1902'de Nif Kazası'nda ibtidaiye devam oranı, nüfus göz önüne alındığında, Müslümanlara kıyasla, Rumların lehine 6 katlık bir oranı içermekteydi.

7) 1908'de Seydiköy Nahiyesi'ndeki 32 ibtidai okuldan 2 tanesi gayrimüslimlerindi. Bu dönemde Bornova Nahiyesi'nde gayrimüslim ibtidai okulu gözükmez iken, Torbalı'da Rum nüfusa nazaran cemaat okulları bulunmamakta fakat 9 Müslüman okulu bulunmaktaydı.

8) Yine 1908 yılında Ödemiş'te Ermeni ve Rum mektepleri, cemaatlerinin yardımlarıyla geçinmekte ve öğretmen maaşlarını bu şekilde tedarik etmekteydiler. Merkez kazadaki Müslüman mektebi öğretmenlerinin maaşları ise hususi bir komisyon tarafından ödenmekte, merkez kazaya bağlı köylerin ibtidai mektebi öğretmenlerinin maaşlarının bazıları maarif gelirleriyle, bazıları da vakıflar aracılığıyla ödenmekteydi. Bayındır'da ise halk, köy ibtidai öğretmenlerinin maaşlarını ödemekteydi.

Ayrıca bu tarihte Ödemiş'in Balyanbolu Nahiyesi İbtidai Mektebi'nde eski usul üzere öğretim yapılmaktaydı.

9) Hemen her kazada maarif gelirleri ve eğitime ayrılan ödenekler çok düşüktü.

10) AVS'lere göre (1300-1326), kazalarda maarif görevlileri, genelde şeyh, hacı, hafız ya da şeyh hacı unvanlarını taşımaktaydılar.

11) 1908 yılında Bergama'da özel ibtidailer ortaya çıkmış iken, Tire'de de Özel Kız İbtidaisi vardı.

12) 1908'de İzmir'in taşra gayrimüslimlerinde, cemaat nüfusunun az olması, Kuşadası Ermeni ve Musevilerinde görüldüğü gibi, kız ve erkek öğrencilerin bir dershanede karma eğitim almalarına sebep olabilmekteydi.

13) 1908'de Çeşme ve Eski Foça'da ibtidai okuluna devam eden Müslüman kız sayısı erkek sayısından fazlaydı.

14) Karaburun Kaymakamı Hikmet Bey, 1913 yılında, kazadaki okul öğretmensiz kalmasını diye, kurallara aykırı olmasına rağmen, direkt İzmir Maarif Müdürü'ne telgraf çekmiş ve bürokratik kırtasiyeciliğe karşı sorumluluğu üzerine almıştır.

15) Menemen’de olduğu gibi, kazalarda halk, ibtidai mektebi yapımına katkı sağlamaya hazırды.

2.1.3. Rüşdiyelerle ilgili özellikler

İzmir merkezdeki Müslüman rüşdiyeleri ile ilgili şu bulgular elde edildi:

- 1) Arapça ve Farsça rüşdiyelerdeki ağırlıklı derslerdi.
- 2) Rüşdiyelerde yabancı dile gereken önem verilmemekteydi.
- 3) Ders kitapları yeterli değildi.
- 4) Mülki idare dahi, rüşdiyelerdeki eğitimin ne kadar eksik olduğunu kabul etmekteydi.
- 5) Gayrimüslim ve yabancı rüşdiyeleri, Müslüman rüşdiyelerinden çok daha iyi durumdaydı. Bu okulların öğretmenleri kendilerini yetiştirmiş, yetenekli ve bazıları da yurt dışındaki üniversitelerde eğitim almış öğretmenlerdi.
- 6) Gayrimüslim cemaat ve yabancı okullarına yeterli maddi destek sağlanırken, Müslüman rüşdiyeleri gereken destekten mahrumdular.
- 7) Doğal olarak aldıkları eğitimin de etkisiyle, İzmir’in çalışma hayatını gayrimüslim ve yabancılar ele geçirmişti. Müslümanlar ancak onların emrinde çalışmaktaydılar.
- 8) Müslüman rüşdiyelerinde de kendini yetiştirmiş öğretmenler bulunmakta ve bu öğretmenler, kitap dahi yazabilmekteydiler.
- 9) Yabancı rüşdiyesindeki öğrenciler, Müslüman rüşdiyesindekilerden kat be kat fazla ve isabetli bir şekilde çalışmaktaydılar.
- 10) Öğretmen seçimindeki kusurlar, okutulan derslerin durum ve yere uygunluğunun düşünülmemesi ve teftişteki eksiklikler, sadece İzmir’in merkez rüşdiyelerini değil, kaza rüşdiyelerini de kötü bir duruma sokmaktaydı.
- 11) Öğretmenlik kadrolarının tavsiye üzerine doldurulması, eğitimin nitelikli olmasını engellemekte ve liyakatın değil de himayetin gölgesinin, eğitimin üzerine düşmesine sebep olmaktaydı.
- 12) İzmir’de Müslüman kızları devam edebilecekleri bir rüşdiyeye ancak 1890’larda kavuşabildiler.
- 13) Rüşdiyelerde Tarih dersinde zaferler öğretilmekte, duraklama ve gerileme dönemleri öğretilmemekte, tüm padişahlar sırayla ezberletilmekteydi.

14) İbtidailerde olduğu gibi, dayak olayına, rüşdiyelerde de rastlanmaktaydı.

15) Özel bir rüşdiye mektebinde zorla namaz kıldırılabilmekteydi.

16) İttihad ve Terakki döneminde uygulanan Türkçülük politikaları, rüşdiyelerde, öğrencilerin isimlerine Türk isimleri eklemeleriyle etkisini göstermekteydi.

17) 1912 yılında Fransızlarla politik olarak ayrı saflarda bulunulması, rüşdiyelerden bu dersin çıkarılıp, yerine İngilizce konmasına neden olmuştu.

18) Rüşdiyedeki Coğrafya dersinde, Osmanlı Devleti'nin elinden uzun süre önce çıkmış olan topraklar, öğrencilere “vatan toprağı” diye öğretilmekteydi.

19) 1912'de rüşdiye programına Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye, Resim, Müzik ve Spor dersleri eklendi. Fakat Resim ve Spor derslerinin faydası görülürken, diğer iki dersin pek etkili bir şekilde işlenmediği izlenmekteydi.

İzmir'in kazalarındaki Müslim ve gayrimüslim rüşdiyeleri ile ilgili bulgularımız da şunlardır:

1) 1881 yılında 39 öğrencisi olan Ödemiş Rüşdiye Mektebi (SDAO, 1298: 279), 1895 yılında harap bir durumdaydı ve tamiratının yapılması için padişah izni çıkmıştı (Ahenk Aded 51, 1895: 1). Ödemiş'te, 1899'da, Rumların, nüfusa göre, rüşdiyeye devam oranı, Müslümanların 5 katıydı (AVS, 1317: 152-157). 1908 yılında Ödemiş'in Birgi ve Keles'inde birer rüşdiye mektebi mevcuttu (AVS, 1326: 272). Fakat Ödemiş, Bergama ve Kuşadası'nda rüşdiyede ders yerine faydasız bilgiler öğretilmekteydi (Hizmet Gazetesi No 325'ten aktaran Arıkan, 2001: 61).

2) Urla'da, nüfusa göre, Rumların rüşdiyeye devam oranı, 1899'da Müslümanlarınkinin 5 katından fazlaydı. Yine burada Rumlar, 9 öğretmenden faydalanırken, Müslüman rüşdiyesinde bir müderris bulunmaktaydı. Urla'da Rum kızları için de bir rüşdiye vardı. Yahudiler ise rüşdiye çağına gelmiş hemen hemen bütün çocuklarını okullarına yollamaktaydılar (AVS, 1317: 161).

Asıl dikkati çeken nokta ise, Rumların burada 2 öğretmen ve 70 öğrencili bir idadilerinin oluşuydu (AVS, 1326: 282).

Eğitimsizliğin acı sonucuna bir örnek olarak, Urla Rüşdiyesi'nin kurulmasından (AVS, 1307: 264-265) 11 sene önce, 1865 yılında, kazada doktorluk yapan 10 tabipden sadece 1'inin diplomasının olduğunu ve diplomasızların doktorluktan men edildiğini verebiliriz (Nezihi, 2001: 7).

3) Bayındır'da, 1899 yılında, nüfusa oranla, 9 erkek Rumdan şartları uygun olan ve isteyen 1'i rüşdiyyeye devam etmekteyken bu oran, Müslümanlarda 1/369'du. Görüldüğü üzere, arada 41 katlık bir fark vardı. Yine Bayındır'da 14 Rum kızından 1'inin rüşdiyyeye devam etme imkanı varken, Müslüman kızlarının devam edebilecekleri bir kız rüşdiyeleri yoktu (AVS, 1317: 168-171).

4) Bergama'da 1905 yılında bir Yahudi rüşdiyesi gözükmekte (Başaran, 2000: 112), bunun dışında bir cemaat okuluna rastlanmamaktaydı. 1908 yılında bu kazada 2 Müslüman rüşdiyesi bulunmaktaydı (AVS, 1326: 300, 303). Bergama'da bulunan 53.738 Müslüman'ın rüşdiyyeye gönderdiği öğrenci sayısı ise 1908'de 105'ti (AVS, 1326: 303, 312).

5) Tire'de 1899 yılında, Rum ve Müslüman erkeklerin nüfusa göre, rüşdiyyeye devam etme oranları arasında, Rumların lehine yaklaşık 5 katlık bir fark vardı. Bu tarihte, kazada Musevilerin ve Rumların kızları için birer rüşdiyeleri varken, Müslüman kızları bu imkandan yoksundular (AVS, 1317: 188, 192).

Tire'de 1908 yılında toplam 1.100 lira masrafla her türlü sıhhi şarta sahip yeni bir rüşdiye mektebi inşa edildi (AVS, 1326: 351). Aynı yıl, Yahudiler de bir okul inşaatı için devlete başvurular (Bora, 1995: 163-164). Demek ki 1908 yılı Tire için okullaşma çalışmalarının yoğunlaştığı bir tarihti. Burada başarılı öğrenciler iyi bir şekilde ödüllendirilmekteydiler. Örneğin 1912 yılında Tire Rüşdiyesi'ne gelen Vali Celal Bey, başarılı öğrencilere birer altın saat verdi (Başaran, 2000: 112). Fakat 1914 yılında, kazadaki Numune Mektebi, tamamen yandı (Ertekin, 1999: 43).

6) Çeşme'de 1899'da Müslüman kızları için bir rüşdiye yok iken, nüfusa göre, rüşdiyyeye erkek öğrenci yollama oranı, Rumlara kıyasla, Müslümanların lehine 6 kattan fazlaydı. Yine burada Rum kızları için rüşdiye derecesinde bir okul vardı (AVS, 1317: 196, 200).

Çeşme, Müslümanların Rumlardan fazla rüşdiyyeye erkek öğrenci yolladıkları tek İzmir kazasıydı.

7) Seferihisar'da gece-gündüz çalışan Muallim Salih Efendi'nin 9 yılda öğrencilerin %90'ına rüşdiyede okuma-yazma öğretmiş olması, yöre halkı tarafından takdirle karşılanmış ve Seferihisar halkının muallimlerine teşekkürü, 1895 yılında Ahenk Gazetesi'nde yayımlanmıştı (Ahenk Aded 42, 1895: 2). Okuma-yazmanın

rüşdiyede öğretilmesinin takdir edilişi, herhalde Müslümanların rüşdiyede aldıkları eğitimin seviyesi açısından bizleri fikir sahibi kılmaktadır.

Bununla beraber, 1899 yılında Seferihisar'da rüşdiyeye devam eden erkek Rum oranı, nüfus esas alındığında, Müslüman erkek oranının yaklaşık 9 katıydı (AVS, 1317: 203-204).

8) Foçateyn'de Rumların rüşdiyeye devam oranı, nüfusa bakıldığında, Müslümanlarınkinin yaklaşık 1,5 katıyken, bu oran zamanla kapandı. 1908 yılında ise Foçateyn'de 2 Müslüman, 2 Rum rüşdiyesi olmak üzere; 4 rüşdiye vardı (AVS, 1320: 160, 165; 1326: 381-382, 386). Bu, İzmir'in kazalarındaki en fazla rüşdiye sayısıydı.

Foçateyn'de 1895 yılında rüşdiye öğrencilerinin imtihanlarda gösterdikleri başarı, Muallim Fehmi Efendi'ye ithaf edilmekte ve Fehmi Efendi'nin durmaksızın gayretle çalışması, İzmir basınında yer bulabilmekteydi (Ahenk Aded 44, 1895: 2).

9) Karaburun Kazası'nda incelenen dönemde rüşdiye tespit edilemedi.

10) Kuşadası'nda, 1898 yılında, Rum erkeklerin rüşdiyeye devam oranı, nüfus temel alındığında, Müslümanlarınkinin yaklaşık 1,5 katıydı. Ayrıca Rum kızları, burada, Rum erkeklerinden de fazla rüşdiyeye rağbet etmekteydiler (AVS, 1316: 229, 235).

11) Menemen'deki İslam rüşdiyesinde I. muallim olarak görev yapmış olan Hafız İsmail Efendi, Darümuallimin mezunu olup, zeki, çalışkan ve nükteli bir adamdı (Kaygusuz, 2002: 20).

Menemen'de 1899'da rüşdiyeye devam oranı, nüfus temel alındığında Müslümanlara nazaran, Rumların lehine yaklaşık 1,5 kat kadardı (AVS, 1317: 226-227, 230). Bu kazada dikkati çeken nokta, maarif yardım hissesinin dengesizliği idi. 1896'da bu gelir 68.557 kuruş iken, 1899'da 7.957 kuruş oldu (AVS, 1317: 231; 1320: 191).

12) Nif Kazası'nda 1908'de 2 rüşdiye bulunmakla beraber, Müslümanların nüfusa göre, rüşdiyeye devam oranı, yeterli değildi. Bu kazada diğer cemaatlerin rüşdiyesi de yoktu. Nif Kazası'nın maarif yardım hissesi ise 206.201 kuruştı. Bu, İzmir'in kazalarında rastladığımız en yüksek maarif yardım hissesi miktarıydı. (AVS, 1326: 196, 423-424).

13) 1913 yılında Çeşme Rüşdiyesi'nde II. Muallim gelmediği için, okul açılalı 18 gün olmasına rağmen, hala öğretime başlanamamıştı (BOA DH İD 81-1/34, 1332: 1-5).

13) Kazalarda durum böyle iken, 1908 yılında Bornova Nahiyesi'nde hiç Müslüman rüşdiyesinin olmayıp, 8 Rum rüşdiyesinin bulunması da ilginçti (AVS, 1326: 252).

2.1.4. Hamidiye Sanayi Mektebi, Müslimler, Gayrimüslimler ve Yabancılar

1880 yılında İzmir İslahhanesi'nin Fransızca Muallimi, Agob Efendi idi. Mektebin komisyonunda da Abacıoğlu Yovakim Efendi, üyelik görevini yerine getirmekteydi (AVS, 1297: 62).

1881 yılında mektepte, zabıta müdürü ve vekilharç Hristaki Efendi, terzi ustası da Hristo Efendi idi (AVS, 1298: 88).

1883 yılında mektebin kunduracı ustası Hristo, marangoz ustası ise Yani idi (AVS, 1300: 81).

1888'de mektebin 2 ders mualliminden 1'i Hıristiyan'dı. Bu sene, mektepte, yerli ve yabancı toplam 143 öğrenci eğitim görmekteydi (AVS, 1304: 82).

1891 yılında mektepte görev yapan gayrimüslimler şunlardı (AVS, 1307: 270, 271):

Mektebin idaresine memur, Komisyon Heyeti'nde bulunan beş kişiden şu üçü gayrimüslimdi:

Aza Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Nesim Habif Efendi,

Aza Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Agob Efendi,

Aza Tüccar-ı Muteberandan Kostaki Efendi.

Mektepte bulunan 24 eğitimci ve ustadan, gayrimüslim olan 10 ders muallimi ve sanayi ustası da şunlardı:

Hanende Muallimi Gümüş Sanayi Madalyalı Santo Efendi,

Rumca Muallimi Arbesto Dali Efendi,

Ermenice Muallimi Kiğork Efendi,

Kundura Kalfası Menahimaki Efendi,

Marangoz Ustası Gümüş Sanayi Madalyalı Yani,

Marangoz Kalfası Nibalos,
 Demirci Ustası Paskalaki,
 Terzi Ustası Jakobaki,
 Terzi Kalfası Behoraki,
 Çorap ve Çulha Ustası Artin Ağa.

Yine bu tarihte, mektebin çamaşırcısı da Vasiliko Hatun'du.

1891 yılında, mektepteki yetimlerin milliyetlere göre dağılımı şöyleydi (AVS, 1307: 271, 273):

“İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun
115	10	6	5	136”

1893 yılında Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Komisyon Heyeti'nde bulunan 10 üyeden şu 4'ü, toplam 24 ders muallimiyle sanayi ustasından da şu 6'sı gayrimüslimdi (AVS, 1311: 128-130):

Komisyon Heyeti'nde;

Aza Ticaret Odası Reisi Kostaki Efendi,

Aza Meclis-i İdare Azası Sabıkasından Salise rütbeli Nesim Habif Efendi,

Aza Meclis-i İdare Azası Sabıkasından Agobcan Efendi,

Aza Mahkeme-i İstinaf Azasından Haralambo Efendi.

Ders muallimleriyle sanayi ustalarından;

Rumca Fahri Muallimi Aristodali Doktoridi Efendi,

Kazmir Ustası Karabet Ağa,

Çulha Ustası İlya Necari Efendi,

Tenekeci Ustası Dimitraki Efendi,

Marangoz Ustası Gümüş Sanayi Madalyalı Masturi Yani,

Terzi Karabet Kokaryan Efendi.

1893 yılı itibariyle mektepteki öğrencilerin milliyetlere göre dağılımı da şöyleydi (AVS, 1311: 130):

“İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun
120	5	3	2	130”

Sanayi Mektebi'nde bulunan Hıristiyan talebeye, Rum ve Ermeni fahri muallimler aracılığıyla, mezhepsel akideleri ile kendi dillerinde okuma ve yazma da öğretilmekteydi. İsteyen öğrenciler, Hıristiyan öğrenciler ile beraber, haftada 3 gün

verilen Rumca ve Ermenice derslerine katılabilmekteydiler (AVS, 1307: 276; 1311: 134).

1894'te, marangoz ustası dışında, görevlerini ifa eden tüm gayrimüslimler, yine görevlerini yerine getirmekteydiler. Yalnızca marangoz ustası, "Nikolaki" olarak değişmişti (AVS, 1312: 147-149). Bu tarihte yeni göreve başlayan gayrimüslimler şunlardı (AVS, 1312: 148-149):

Tenekeci Ustası Dimitraki,
Dökmeci Ustası Estapan Ağa,
Marangoz Kalfası Hırstaki,
Marangoz Kalfası Sotiri,
Rumca Muallimi kabiliyetli talebelerden Bedos.

Bu tarihte okulun çamaşırcısı yine Vasiliko Hatun, hizmetçilerinden biri de Hacı Ohannes Ağa idi. Okuldan yetişmiş ve okulda görev yapan 10 öğrenciden 2'si, Rumca Muallimi Bedos ve Çulha Ustası İlya Necari, gayrimüslimdi. Mektepten yetişme öğrencilerden biri olan İshak Fahreddin ise okul adına hizmet vermekte, ayrıca da vilayet matbaasında çalışmaktaydı (AVS, 1312: 148-150).

1894 yılında okulun Komisyon Heyeti'nde Aza Salise rütbeli Nesim Habif Efendi'ye "Gümüş Sanayi Madalyası'nın, Haralambo Efendi'ye de "Rabia" yani 4. rütbenin verildiği görülmektedir (AVS, 1312: 147).

Netice itibariyle, 1894 yılında okulun Komisyon Heyeti'ndeki 10 üyeden 4'ü, ders muallimleriyle sanayi ustalarının da 26 tanesinden 9'u gayrimüslimdi (AVS, 1312: 147-149).

21 Şubat 1895'te, Mamuretü'l- Hamid Mahallesi'ndeki caminin açılışına hem Vilayet Valisi Hasan Fehmi Paşa, hem de Mekteb-i İdadi, Ermeni Mektebi, Mekteb-i Sanayi, Alliance Israelite Mektebi ve Musevi Yetimhanesi öğrencileri katıldılar. Burada Musevi öğrenciler, İbranice olarak, II. Abdülhamid için gayet güzel bir manzume okudular. İşte bu manzume, musiki üstatlarından olup, daha önce Mekteb-i Sanayi talebesiyle İstanbul'a giderek, 4. dereceden Mecidi Nişaniyla, Gümüş Sanayi Madalyası'na mazhar olan Santo Efendi tarafından bestelenmişti (Ahenk Aded 1, 1895: 2).

1895 yılında mektepte çalışan gayrimüslimler şunlardı (AVS, 1313: 126-127):

Muallim ve ustalardan;
 Rumca Fahri Muallimi Eknor Angayvemati Efendi,
 Kazmir Ustası Karabet Ağa,
 Tenekeci Ustası Dimitraki,
 Dökmeci Ustası Estepan Ağa,
 Terzi Ustası Karabet Kokaryan Efendi,
 Marangoz Ustası Sotiraki.

Okulun Komisyon Heyeti'nde, Kostaki Efendi hariç olmak üzere yine Nesim Habif, Haralambo ve Agobcan Efendiler vardı. 1895 yılında Komisyon Heyeti'ndeki 9 üyeden 3'ü, muallim ve ustaların da toplam 25'inden 6'sı gayrimüslimdi (AVS, 1313: 126-127). Bu sene, 1894 yılına göre mektepte görevli gayrimüslim oranının düştüğü görülmektedir.

1895 yılında okuldaki öğrenci dağılımı şöyleydi (AVS, 1313: 128):

“İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun
183	16	1	-	200”

Ağustos 1895'te Mekteb-i Sanayi yararına Karataş'ta düzenlenen tiyatrodan ecnebi musıkası ile beraber Mekteb-i Sanayi Musıkası da çaldı. Burada İngilizce kanto dahi söylendi (Ahenk Aded 49, 1895: 1).

29 Eylül 1895 Pazar günü yapılan Mekteb-i Sanayi'nin ödül dağıtma ve sünnet törenine bazı konsoloslar da katıldılar (Ahenk Aded 61, 1895: 1).

1 Mayıs 1896'da Mekteb-i Sanayi'de 15'i Rum, 195'i Müslüman olmak üzere; 210 talebe vardı (Şule-i Edeb No 5, 1312: 78). Bu sayı, 1898 yılında, 252'ye ulaştı (AVS, 1316: 100).

1899'da mektepte görevli gayrimüslimler şunlardı (AVS, 1317: 98-100):

Komisyon Heyeti'nde;
 Aza Saniye rütbeli Yusuf oğlu Haralambo Efendi,
 Aza Toraman oğlu Serakim Efendi,
 Aza Nesim Levi Efendi.
 Muvazzaf ders muallimleri arasında;
 Rüşdiye kısmı Muallimi Dimitri Efendi.
 Fahri muallimler arasında;
 Rumca Muallimi Yevan Efendi.

Muvazzaf sanayi ustaları arasında;
 Marangoz Ustası Espero,
 Tenekeci Ustası Petraki.

Fahri sanayi ustaları arasında;
 İftihar Madalyalı Terzibaşı Karabet.

Anlaşıldığı üzere, daha önce mektepte terzi ustası olan Karabet, çalışmalarının karşılığında İftihar Madalyası ile taltif edilmişti.

Bu sene, Komisyon Heyeti'ndeki 6 üyeden 3'ü, ders muallimleri arasında 6 muallimden 1'i, fahri muallimler arasında 2 muallimden 1'i, sanayi ustaları arasında 7 ustadan 2'si, fahri ustalar arasında da 3 ustadan 1'i gayrimüslimdi (AVS, 1317: 98-101).

1899 yılında mektepte bulunan öğrenciler ve milliyetleri şöyleydi (AVS, 1317: 101):

“İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun
236	17	1	1	255”

Hamidiye Sanayi Mektebi'nde çalışan yabancı uyruklu öğretmenler de vardı. Hatta bunlardan bazıları üstün hizmetlerinden dolayı ödüle layık görülmekteydiler. İşte, Aydın Vilayeti, 23 Ekim 1902'de, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi Muallimi İtalya tebaasından Mösyö Viktor Kalaya ile kardeşi Mösyö Alfred Kalaya'nın iyi hizmetlerinden dolayı 5. rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmeleri için Dahiliye Nezareti'ne bir yazı yazdı (BOA DH MKT 610/55, 1318: 1). 1902 ve 1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnameleri'nde ise Viktor Efendi'nin, Sanayi Madalyası sahibi olduğunun belirtilmesi, kendisine bu ödülün verildiğini göstermektedir (AVS, 1320: 88; 1326: 151).

1902 yılında mektepte hizmet veren gayrimüslim ve yabancılar şunlardı (AVS, 1320: 87-88):

Komisyon Heyeti'nde;
 Aza Mütemayiz sıfatı ve Sanayi Madalyası sahibi Hristaki Etnoşola Efendi,
 Aza Toraman oğlu Serakim Efendi.

Ders muallimleri arasında;
 Rumca Fahri Muallimi Keşiş oğlu Yevan Efendi,
 Muzika Muallimi Sanayi Madalyalı Viktor Efendi,

Rüşdiye kısmı Muallimi David Efendi.

Sanayi ustaları arasında;

Kunduracı Ustası Corci Efendi,

Terzi Ustası Mordehay Efendi,

Marangoz Ustası Sanayi Madalyalı Espero Efendi,

Demirhane Ustası Manol Efendi.

Bu sene, Komisyon Heyeti'ndeki 6 üyeden 2'si, ders muallimleri arasında 10 muallimden 2'si ve sanayi ustaları arasında da 6 ustadan 4'ü gayrimüslimdi. Ayrıca, ders muallimleri arasında, bir de İtalyan tebaalı Viktor Efendi vardı (BOA DH MKT 610/55, 1318: 1; AVS, 1320: 87-88).

1902 yılında mektepteki öğrenci mevcudu ise şöyleydi (AVS, 1320: 89):

“İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun
250	25	-	1	276”

Piyango çekilişi için Hamidiye Sanayi Mektebi adına çalışanlar arasında da gayrimüslimlere rastlanmaktaydı. Örneğin; 15 Haziran 1904'te, mektep adına üçüncü çekilişi yapılacak olan piyango'nun kolektörü Bessim Devidas'tı. Piyango'nun kentteki yabancı, Müslim ve gayrimüslimlere yönelik olduğu da, biletlerinin üst tarafının Osmanlıca, alt taraflarının da Fransızca ve Rumca yazılı olmasından bellidir (BOA Y PRK MF 5/7, 1320: 1). Yine mektep adına düzenlenen bazı piyangolarda, Mordehay Levi'nin adı geçmektedir (Dursun, 1994: 24-25; Moralı, 2002: 351).

1908 yılına gelindiğinde, Hamidiye Sanayi Mektebi'nde görev yapan gayrimüslim ve yabancılar şunlardı (AVS, 1326: 150-151):

Muallimlerden;

Musika Muallimi Sanayi Madalyalı Viktor Kalaya Efendi,

Tabip Muallim Lenon Feraci,

Rumca Muallimi Yevan Efendi.

Sanayi ustalarından;

Marangoz Ustası Bedos Efendi,

Terzihane Ustası Kalibos Dimos.

1908 yılında, mektepteki 13 muallimden 2'si, 6 sanayi ustasından da 2'si gayrimüslimdi. Yine İtalyan tebaalı Viktor Efendi de, 1908'de, görevinin başındaydı (AVS, 1326: 150-152).

Bu tarihte, okuldaki öğrenci mevcudu şöyleydi (AVS, 1326: 150-152):

İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Yekun
236	27	-	1	264”

Anlaşıldığı üzere, Hamidiye Sanayi Mektebi’nde gayrimüslim eğitimci ve ustalar, ilk başlardan beri hep varlardı. Hele hele sanayi ustaları, eğitimcilere nazaran, mektepteki yerlerini daima korudular. Gayrimüslimler bu okulda çamaşırcı, hizmetçi, sanayi kalfası, öğrenci, muallim, usta ve aza olarak görev yaptılar. Bu okuldan yetişen hem Müslim, hem de gayrimüslim öğrenciler, mektepte istihdam edildiler.

Mektepteki gayrimüslim öğrenciler arasında Rumlar, mevcudiyetlerini daima korudular. Örneğin; 1895 yılında mektepte Musevi öğrenci, 1896’da Ermeni ve Musevi öğrenci, 1902 ve 1908 yıllarında da Ermeni öğrenci yokken, Rum öğrenciler hep vardı.

Mektebin gayrimüslim ve yabancı öğretmenleri övgüye değer bir şekilde çalıştıklarında, devlet tarafından ödüllendirilmekteydiler. Özellikle padişah tarafından taltif edilmiş olan Santo Efendi’nin II. Abdülhamid için yapmış olduğu beste, şehirdeki Musevi Yetimhanesi ve Alliance Israelite Mektebi öğrencileri tarafından, resmi törenlerde söylenebilmekteydi. Yine Aydın Vilayeti, İtalyan tebaasından Viktor Kalaya Efendi’nin ve kardeşinin ödüllendirilmesini, Dahiliye Nezareti’ne teklif edebilmekte ve Viktor Efendi Sanayi Madalyası’na sahip olabilmekteydi. Daha birçok gayrimüslim, Mekteb-i Sanayi çalışanı madalya ve rütbe tevcihine nail olabilmekteydi. Sanayi piyangolarında yine gayrimüslimlere rastlanmaktaydı.

Tüm bunlar düşünüldüğünde, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi, tam olarak Müslüman bir eğitim kurumu ya da yetimhanesi izlenimini vermemekteydi. Fakat gayrimüslim veya yabancı bir okul ya da yetimhane izlenimini de vermemekteydi. Bu kurum, tam anlamıyla bir Osmanlı eğitim kurumu ve yetimhanesi profilini çizmekteydi.

2.1.5. İzmir Mekteb-i İdadisi, Müslimler, Gayrimüslimler ve Yabancılar

1882 yılında, İzmir’de, Osmanlı çocuklarının ecnebi mekteplerine muhtaç olmalarını engellemek için, Darüttahsil, İdadi ya da Sultani olarak planlanan

mektebin kurulmasına karar verildi (BOA İ DH 850/6843, 1299:1). Bu düşünce, Sadaret ve Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalarda da kendini göstermektedir (BOA DH MKT 33/40, 1310: 1-3). Yani mektebin, eski binasında da olsa, kuruluşunda Osmanlılık fikri hakimdi.

Memleketin uyanmasında, silkinip ilerlemesinde en büyük güç kaynağı olarak maarifin olduğunu düşünen Tevfik Nevzad, 1887 yılında Hizmet Gazetesi'nde, zenginlere hitaben bir yazı kaleme aldı. Nevzad, yazısında, Yahudilerin, kendini Yahudi eğitime adanmış bir şahsın vefat etmesi üzerine, duydukları üzüntüyü dile getirmekteydi. Müslümanların içinde böyle bir şahsa rastlanamayacağını belirten Nevzad, İdadi Mektebi'nde bulunan fakir çocukların diğer arkadaşları gibi, belki de eğitimlerini yarıda keseceklerini ifade etmekteydi (Hizmet Gazetesi, No: 115'ten aktaran Somar, 2001: 28-30).

Nevzad, burada, gayrimüslim zenginlerin eğitimlerine gereken önemi verdiklerini; fakat zengin Müslümanların, İdadi'de bile, fakir öğrencilerin bulunmasına göz yumduklarını yazmaktaydı.

İdadi Mektebi Müdürü Abdurrahman Efendi zan altında kaldığından, hemen iki sayı sonra, gazetede Nevzad Efendi'ye cevap verdi. Abdurrahman Efendi, ibtidai mekteplerinin İzmir'deki zenginler sayesinde yapıldığını, İdadi Mektebi'nin bahçesindeki çiçekleri bile "eşrafımızın" yetiştirdiğini belirtmekteydi (Hizmet Gazetesi, No: 118'den aktaran Somar, 2001: 31).

1888 yılında, Mekteb-i İdadi'ye, yabancı çocuklarının da alınmasına karar verildi (Hizmet Sayı 121, 1888: 2).

1889 yılında ise bazı Müslüman çocuklarının ecnebi mekteplerine devam ettikleri anlaşıldığından, padişah iradesiyle, Müslüman çocuklarının bu mekteplere gitmesi yasaklandı. Maarif Müdürlüğü, valiliğe bir yazı yazdı. Bundan sonra, ecnebi mekteplerine devam edenlerin, bu mekteplere gitmemeleri için, velilerine, polis idaresince tembihlerde bulunuldu (Hizmet Sayı 305, 1889:2).

Anlaşıldığı üzere, idadilerde yabancı çocukların okumasına izin verilmiş, fakat Müslüman çocuklarının yabancı mekteplere gitmesi yasaklanmıştır. Bu, eğitimde devletin, korumacı bir politika üstlendiğini ispatlamaktadır.

İzmir İdadisi'ne Müslümanlar ve gayrimüslimler büyük bir ilgi göstermekteydiler. Bu durum, İdadi'nin yatak sayısının artırılması için Maarif Nezareti'ne başvurulmasına yol açtı (Hizmet Sayı 405, 1890: 1).

İzmir'de birçok mükemmel yabancı okul vardı. Önceden, tabii ki yukarıda belirttiğimiz yasaktan da önce, Müslüman çocukları bu okullara ilgi göstermekteydiler. Oysa İdadi'nin açılışı ile artık Rum, Ermeni ve Musevi çocukları dahi bu okula ilgi göstermeye başladılar. Bu sayede, Osmanlı çocuklarının, Osmanlı terbiyesi ile yetiştirilmeleri sağlanacaktı (Hizmet Sayı 405, 1890: 1).

1891 yılında, İzmir'de, ticari işlemler Rumca yapıldığından, İzmir İdadisi'ne Rumca dersinin konmasına ve öğretmenliğine de 600 kuruş maaşla Kostaki Efendi'nin atanmasına karar verildi. İzmir'de ticaret Rumca yapılmakla beraber, zaten Avrupa'dan gelen ecnebiler de Rumca öğrenmeden gelmemekteydiler (Hizmet Sayı 433, 1891: 1).

Bu, şehirdeki Rum nüfuzunun İdadi Mektebi'ne Rumca dersinin konmasını icap ettirdiğini göstermektedir. Ayrıca, İdadi'ye gayrimüslimlerin ve tabii ki Rumların da ilgi gösterdiğini unutmamak gerekir.

1893 yılında, Müslüman çocuklarının ecnebi mekteplerine gitmelerinin padişah iradesiyle yasaklandığı belirtilip; bu konudaki yasağın, Maarif Nezareti'nden gelen emirler ile desteklendiği ve yabancı okullara devam eden Müslüman çocuklarının tespiti halinde, isimlerinin bir deftere yazılıp, merkeze gönderileceği, kamuoyuna duyuruldu (Hizmet Sayı 643, 1893: 2). Anlaşıldığı üzere burada, 1889 yılındaki yasak, tekrar edilmekteydi.

İzmir Mekteb-i İdadisi'nde eğitim görmüş olan Acemyan Hacı Ağya Efendi'nin devlet tarafından bir defa istihdam edilmesi ve tekrar istihdam edilmesi için devletin kurumları arasında yazışmaların yapılması (BOA DH MKT 205/26, 1311: 1-2), İzmir İdadisi mezunu bir Ermeni öğrencinin devlet katında eşit ve değerli görüldüğünün ispatıdır.

Zaten İdadi'deki tüm öğrencilerin Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, devlet katında eşit görüldüğü, Aydın Vilayeti'nin en yetkili idarecisinin ağzından söylenmekteydi. Çünkü 8 Eylül 1895 Pazar günü yapılan İzmir İdadisi'nin ödül dağıtma töreninde, okul birincisinin, üçten fazla mükafat alan, Dimitri Efendi olduğu ilan edildi ve Aydın Vilayeti Valisi Hasan Fehmi Paşa, konu hakkında, Osmanlı

mekteplerinde hiç kimsenin ayrıma tabi tutulmadan, herkesin eşit bir şekilde eğitim gördüğünü ve Dimitri Efendi'nin birinci çıkmasının da Osmanlı mekteplerindeki bütün sadık tebaanın eşit bir şekilde muamele gördüğünün ispatı olduğunu belirtti. Paşa'ya göre İdadi'de öğrenciler, el ele vererek çalışmakta ve birbirlerine kardeşçe muamele etmekteydiler. Bunu, onlara ilim öğretmişti. Öğretmenler de, tüm öğrencileri, kanuna göre hareket etmeye alıştırmalıydılar (Ahenk Aded 55, 1895: 1-2).

İdadi'nin bu ödül dağıtma törenine, konsoloslar, aileleri ile birlikte ecnebi ileri gelenleri ve Müslim-gayrimüslim birçok haysiyet erbabı da katıldı. Özellikle ecnebi kadınlarının böyle bir salonda samimi bir şekilde toplanmış olmaları, eğitimin şaşırtıcı bir eseri idi (Hizmet Sayı 55, 1895: 1-2).

Mekteb-i İdadi içinde, gayrimüslim öğrenciler, zaman zaman önemli bir yekunu oluşturmaktaydılar (Maarif Salnamesi, 1316: 876). Örneğin; 1895 yılında, İdadi'den şu öğrenciler mezun oldular (Ahenk Aded 55, 1895: 2):

Dimitri Efendi	Kamil Efendi
Parunak Efendi	Avram Efendi
Davi Efendi	Kiğork Efendi
Hasan Fehmi Efendi	Midhad Efendi
Avram Efendi	Mahmud Efendi
	Dimitri Efendi

Görüldüğü gibi, 1895 yılında İdadi'den mezun olan 11 öğrenciden 7'si gayrimüslimdi.

1901-1902 eğitim-öğretim yılında ise İdadi'den mezun olan 41 öğrenciden şu 6'sı gayrimüslimdi (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 3):

<u>Numara</u>	<u>İsim</u>	<u>Derece</u>
43	İlyâ Efendi	Aliülâla
51	Yordan Efendi	Aliülâla
154	Vasil Efendi	Aliülâla
938	Mordehay Efendi	Ala
85	Anastas Efendi	Ala
311	Rafael Efendi	Karib-i Ala

Ayrıca mezun olamayan ve ikmale kalan 2 öğrenciden 1'i de 15 numaralı Sarrafim Efendi idi. Anlaşıldığı üzere, 1902 yılında İdadi'nin son sınıfında okuyan

43 öğrenciden 7'si gayrimüslim ve 36'sı da Müslüman'dı. Bu öğrencilerden de 6 gayrimüslim ve 35 Müslüman mezun olmuştu (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 2-3).

1901-1902 eğitim-öğretim yılında İdadi'den ödül alan bazı gayrimüslim öğrenciler ise şunlardı (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 4-17):

7. Seneden

Hüsn-i Hal ve Hareketten

43 Numaralı İlya Efendi Zikr-i Cemil (3)

Fransızca'dan

154 Numaralı Vasil Efendi Zikr-i Cemil

51 Numaralı Yordan Efendi Zikr-i Cemil (2)

Tarih-i Osmani'den

43 Numaralı İlya Efendi Zikr-i Cemil (10)

6. Seneden

Fransızca'dan

213 Numaralı Mişel Efendi Zikr-i Cemil

Fizik'ten

132 Numaralı Matyos Efendi Zikr-i Cemil (2)

Resim'den

38 Numaralı Nikitas Efendi Mükafat

81 Numaralı Yorgi Efendi Zikr-i Cemil

59 Numaralı Terasilyosiyos Efendi Zikr-i Cemil

3. Seneden

Hüsn-i Hal ve Hareketten

167 Numaralı Yanko Efendi Zikr-i Cemil

2. Seneden

140 Numaralı Kiğork Efendi Fevkalade Mükafat

Hüsn-i Hal ve Hareketten

4 Numaralı Dankel Efendi Zikr-i Cemil

172 Numaralı Kosti Efendi Zikr-i Cemil

1. Seneden

İlm-i Ahlak'tan

232 Numaralı Serkez Efendi Zikr-i Cemil (4)

1902-1903 eğitim-öğretim yılında, İzmir İdadisi'nin son sınıfındaki 40 öğrenciden, mezun olan 38'inden gayrimüslim olan 8'i, şu derecelerle diploma aldılar (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 18):

<u>Numara</u>	<u>İsim</u>	<u>Derece</u>
132	Matyos Efendi	Aliülala
61	Yorgi Efendi	Aliülala
1203	Aşir Efendi	Aliülala
463	Nesim Menasif Efendi	Aliülala
38	Nikitas Efendi	Aliülala
698	Yasef Efendi	Aliülala
81	Yorgi Efendi	Ala
59	Terasilyosiyos Efendi	Ala

1894 yılında İdadi'den mezun olan 11 öğrenciden 2'si gayrimüslimdi (Hizmet Sayı 781, 1894: 1). Bu, yaklaşık olarak, gayrimüslimler açısından 1/5'lik bir oranı göstermekteydi. Daha önce belirttiğimiz üzere, 1895 yılında mezun olan İdadi öğrencilerinin 11'inden 7'si gayrimüslimdi. Bu da, yaklaşık olarak, 7/10'luk bir orana tekabül etmekteydi.

1901-1902 eğitim öğretim yılında mezun olan 41 öğrenciden 6'sı gayrimüslim, 35'i de Müslüman idi. Bu da, yaklaşık olarak 1/8'lik bir orana denk gelmekteydi.

1902-1903 eğitim öğretim yılında mezun olan 38 öğrenciden 30'u Müslüman, 8'i gayrimüslimdi. Bu, 1/5'ten fazla bir orandı.

O zaman; İzmir Mekteb-i İdadi'sinin gayrimüslim öğrenci mezun etme oranının en iyi seviyesinin 1895 yılında oluştuğunu, 1890'ların ilk yarısında gayet iyi olan gayrimüslim mezun oranının 1901-1902'de düştüğünü, 1902-1903'de tekrar iyi bir duruma geldiğini söyleyebiliriz.

Gayrimüslim öğrencilerin İzmir'deki cemaat okullarına ve yabancı okullara ilgi gösterdikleri düşünüldüğünde, İdadi'den mezun olan gayrimüslim öğrenci oranının, uygun bir seviyede olduğu görülmektedir.

Yine 1902-1903 eğitim öğretim yılında, İzmir Mekteb-i İdadi'sinden ödül alan bazı gayrimüslim öğrenciler de şunlardı (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 18-38):

8. Seneden

Hüsn-i Hal ve Hareketten

132 Numaralı Matyos Efendi Zikr-i Cemil

Kimya'dan

136 Numaralı Matyos Efendi Zikr-i Cemil (4)

7. Seneden

Aferin Varakalarına Bedel Mükafatlar

46 Numaralı İstemat Efendi 80 Aferine Bedel 2 Mükafat

918 Numaralı Etnas Efendi 40 Aferine Bedel 1 Mükafat

6. Seneden

192 Numaralı Andon Efendi 40 Aferine Bedel 1 Mükafat

3. Seneden

172 Numaralı Koti Efendi 80 Aferine Bedel 2 Mükafat

İzmir Mekteb-i İdadi'sinde gayrimüslim öğrencilerin durumu böyle iken, gayrimüslim eğitimciler de şu görevleri üstlendiler:

1888 Yılında

Resim Muallimi Konciyan Efendi
(AVS, 1304: 95-97).

1891 Yılında

İlm-i Servet Muallimi Ohannes Efendi,
Kimya Muallimi Efraim Sohama Efendi,
Resim Muallimi Nikolaki Efendi,
Rumca Muallimi Kostaki Efendi.
(AVS, 1307: 260).

1893 Yılında

Resim Muallimi Nikolaki Efendi (AVS, 1311: 128).

1894 ve 1895 Yıllarında

Cerr-i Eskal ve Fransızca Muallimi İlya Janidis Efendi (AVS, 1312: 145; 1313: 20).

1898 Yılında

Muavin-i Sani ve Fransızca Muallimi İlya Janidis Efendi,

Hendese ve Kimya Muallimi ve Fransızca Muallim Muavini Hamazasb Haki Efendi.

1898 Yılında İdadi'nin Şubesinde

Fransızca Muallimi Yako Efendi,

Hesap Muallimi Hamazasb Haki Efendi (AVS, 1316: 93-95; Maarif Salnamesi, 1316: 874-876).

1899 Yılında

Muavin-i Evvel ve Fransızca Muallimi İlya Janidis Efendi,

Hendese ve Kimya Muallimi Hamazasb Haki Efendi,

Rumca Muallimi İlya Efendi.

1899 Yılında İdadi'nin Şubesinde

Fransızca Muallimi Yako Efendi,

Malumat-ı Nafia Muallimi Hamazasb Haki Efendi (AVS, 1317: 93-96).

1902 Yılında

Muavin-i Evvel İlya Janidis Efendi,

Hendese ve Kimya Muallimi Hamazasb Efendi,

Fransızca Muallimi Dimitri Efendi,

Rumca ve Fransızca Muallimi İlya Efendi.

1902 Yılında İdadi'nin Şubesinde

Hesap, Hendese ve Malumat-ı Nafia Muallimi Hamazasb Efendi,

Fransızca Muallimi Yako Efendi (AVS, 1320: 82-84).

1903 Yılında

Muavin-i Evvel ve Ulum-ı Riyaziye Muallimi İlya Efendi,

Fransızca Muallimi Dimitri Efendi,

Hendese ve Kimya Muallimi Hamazasb Haki Efendi.

1903 Yılında İdadi'nin Şubesinde

Hesap ve Hendese Muallimi Hamazasb Haki Efendi,

Fransızca Muallimi Yako Efendi (İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli, 1319: 2, 39).

1908 Yılında

Muavin-i Evvel, Kozmoğrafya, Hesap, Cebir, Müsellesat, Makine ve Fransızca Muallimi İlya Efendi,

Hendese ve Kimya Muallimi Hamazasb Efendi.

1908 Yılında İdadi'nin Şubesinde

Hesap ve Hendese Muallimi Hamazasb Efendi,

Fransızca Muallimi Yako Efendi (AVS, 1326: 135-136).

Müslümanlarla beraber gayrimüslimler de İzmir Mekteb-i İdadi'sinde idarecilik ve öğretmenlik yaparlarken (AVS, 1316: 92-95), mektebin temizlik ve hizmetçilik işlerinde hiçbir gayrimüslimin olmaması dikkat çekicidir. Örneğin; 1888 yılında, hademeliği Ahmet Efendi ve Ahmet Ağa yerine getirmekteydi (AVS, 1304: 97). 1893 yılında okulun hastanesinin hademesi Mehmet Efendi idi (AVS, 1311: 128). 1898'de hastane hademesi Hüseyin Efendi, işçibaşı Hasan Ağa'ydı (AVS, 1316: 95). 1899'da işçibaşı, Ahmet Ağa oldu (AVS, 1317: 95). 1908 yılında mubassırlık görevini Mustafa ve İbrahim Hilmi Efendi'ler yerine getirmekteydi (AVS, 1326: 136).

İzmir Mekteb-i İdadi'sinde, II. Meşrutiyet'ten sonra, Ermeni Melikyan Efendi'nin önemli hizmetlerde bulunduğunu görmekteyiz. İzmir İdadisi'nin adı, "Sultani" olarak değiştirilirken; öğretim programında "Terbiye-i Bedeniye" dersi kapsamında bazı spor dallarına yer verildi. Terbiye-i Bedeniye dersine bir öğretmen bulmak, büyük sorun oldu. Sonunda bu dersin öğretmenliğine "Yakın Şarkın Bilardo Şampiyonu" Ermeni Melikyan Efendi atandı. Melikyan Efendi, dersin programındaki eskrim, boks ve jimnastik dallarından başka, öğrencilere futbolu da öğretmeye çalıştı. Okulun gündüzlü ve yatılı öğrencilerinden iki takım oluşturdu. Melikyan Efendi'nin girişimiyle kurulan "İzmir Sultanisi Futbol Takımı", ilk maçını 22 Ekim 1910'da Pelops Rum Futbol Takımıyla yaptı. Bu tarihe kadar İzmir'de Türk futbol takımı bulunmuyordu (Tinal, 1999: 354).

Anlaşıldığı üzere, İzmir'in ilk Müslüman futbol takımı, bir Ermeni öğretmenin girişimiyle kurulmuştur.

İzmir İdadisi'nin, İzmir'de Müslim ve gayrimüslim ilişkilerine yaptığı olumlu katkı bu okulun gezilerinde de şöyle gözlenmektedir (Beyru, 2000: 314-315):

İzmir İdadisi öğrencileri, öğretmenleriyle beraber, 14 Mayıs 1900 tarihinde Buca'nın Çamlık mevkiine piknikli bir gezi düzenlediler. Önce, gezi için tahsis edilen vapur, Karantina İskelesi'nden Hamidiye Sanat Okulu Bاندosu'nu aldı. Sonra da Gümrük yakınındaki iskelede, İdadi öğrencileri vapura bindiler. Gezi, bandonun

çaldığı Hamidiye Marşı ve ardından hep birlikte tekrarlanan “Padişahım çok yaşa!” sesleriyle başladı. Ardından çalınan başka parçaların eşliğinde Punta (Alsancak) İskelesi’ne gelindi ve istasyonda özel olarak hazırlanmış bir trene binilerek Buca’ya gidildi.

Önde mızıkta takımı ve arkasında öğrencilerin düzgün sıralar halinde Buca İstasyonu’na inmesi esnasında, orada bulunan özel bir Rum okulu öğrencileri, gelenleri, “Hoş geldiniz!” nidalarıyla karşıladılar. Karşılıklı konuşmaların tamamlanmasından sonra, Rum okulu öğrencilerine, pikniğe katılmaları önerildi. Bu davet, Rum öğrenciler tarafından kabul edildi. Piknik yerine marşlar ve “Padişahım çok yaşa!” sesleri arasında gidildi. Yaklaşık bir saat sonra gelen Rum okulu öğretmen ve öğrencileri, piknik yerinde buketlerle karşılandılar. Daha sonra, iki okulun öğrencileri kaynaşıp, eğlendiler ve aralarında bir takım yarışmalar düzenlediler. Akşamüstü dönüş yolunda, Buca’da çok güzel bir köşkü olan M. Forbes’in daveti üzerine, öğrenciler, köşkün bahçesinden geçerek istasyona ulaştılar ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından yolcu edildiler.

İdadi öğrencileri, Buca gezisini bir gelenek haline getirdiler. 1902 yılında Buca’ya yine bir gezi düzenlediler. İdadi öğrencilerini, Buca’da, yine Rum okulu öğrencileri karşıladılar. İdadi öğrencileri dinlenip, yemek yedikten sonra, atletizm, jimnastik ve bisiklet dallarında, kendi aralarında yarışmalar yaptılar.

Bu açıdan bakıldığında İzmir Mekteb-i İdadisi; öğrencileri, öğretmenleri, verdiği eğitim ve düzenlediği geziler ile Müslim ve gayrimüslimler için bir katalizör görevi görmekteydi. Şu halde, İstanbul’da Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda açılan Mekteb-i Sultani’nin, İzmir’deki ameli örneğinin, İzmir Mekteb-i İdadisi olduğunu söylemek, doğru bir tespit olacaktır. Ayrıca İstanbul’da, Mekteb-i Sultani’ye, ilk etapta Ortodoks Patrikhanesi’nin, Hahamhane’nin ve Vatikan’ın çocuklarını yollamayacaklarını açıklamış olmalarına rağmen (Alkan, 2000: 7), İzmir Mekteb-i İdadisi’nde gayrimüslim öğretmen ve öğrencilerin mevcut olmaları, gayrimüslim öğrencilerin ödülleri alıp, birinci çıkmaları, İdadi’nin ödül dağıtım töreninde Müslim, gayrimüslim ve yabancı tüm veli ve önde gelenlerin aynı salonda toplanmaları, İdadi’ye gayrimüslimlerin de yeterince ilgi göstermeleri, Buca gezilerinde İdadi öğrencileri ile Rum okulu öğrencilerinin kaynaşmaları, İzmir Mekteb-i İdadisi’nin,

baştan itibaren bakıldığında, İstanbul'daki Mekteb-i Sultani'den daha "Osmanlı" olduğunu göstermektedir.

2.1.6. İzmir Mekteb-i İdadisi'nde İngilizce ve Rumca Öğretme Çabası ve Şehirde Bir Dil Okulu Açma Teşebbüsü

İzmir Mekteb-i İdadisi'nde Rumca'nın yanı sıra İngilizce'nin de programa alınmasına fakat bu dilleri okutacak öğretmenlerin maaşlarının öğrenci velilerince karşılanmasına, 1887 yılında, Maarif Nezareti'nce izin ve emir verildi. İzmir'de Rum nüfusunun fazla olması ve Müslüman halkın Rum vatandaşlarıyla görüşmek zorunda olmaları bu dile olan ihtiyacı ortaya koymaktaydı. Zaten Müslümanların ticaretteki geri kalış nedenlerinden biri de, şehirdeki ticarethanelerinin hemen hemen hepsinde Rumca konuşulurken, Müslümanların bu dili bilmemeleriydi.

İzmir bir Osmanlı sahil şehriydi. Deniz dili ise İngilizce'ydi. Bu iki dilin İdadi'de okutulmasına izin verilmesi memnuniyet verici olmakla beraber, öğretmen maaşlarının velilerce ödenecek olması, mantığa uygun bir durum değildi. Zaten 1887 yılı için maarif aidatından aylık 4-5 bin kuruş civarında bir para ödenmekteydi. Bu iki dilin öğrenilmesi çok önemli olduğundan, bu diller için aylık 7-8 yüz kuruş daha ödense, herhalde bu masraf, maarife fazla bir yük getirmeyecekti. Bu parayı veliler ödediği takdirde, gerekli verim alınamayacağından, valinin bu masrafı Maarif Nezareti'ne kabul ettirmesi beklenmekteydi (Hizmet Sayı 27, 1887: 1).

Bundan 14 gün sonra, yani 26 Şubat 1887'de, Hizmet Gazetesi'nde çıkan bir haberde, Maarif Nezareti'nin bu konudaki yazısının Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne havale edildiği ve Maarif Meclisi'nce gerekli görüşmeler yapıldığı ama kesin bir sonuca varılamadığı belirtilmektedir. Bazıları bu dillerin Mekteb-i İdadi'de okutulmasını gereksiz görmekteydi. Oysa okutulacak olan Afrika dilleri bile olsa, gereksiz olarak nitelenmemeliydi. Zaten şehirde Rumlar, ticarete ön plandaydılar. İngiliz vapurları da şehre mal verip, şehirden mal almaktaydılar. Bu durumda İngilizce ve Rumca'nın öğretilmesi gerekliydi (Hizmet Sayı 31, 1887: 1-2).

Bu iki dersin öğretilmesine karşı olanlar, Mekteb-i İdadi'de dersler dışında kalan zamanın müzakere ve teneffüse ayrıldığını, Rumca ve İngilizce derslerini öğretmeye vakit olmadığını belirtmekteydiler. Bu iki dil öğretilmeye başlanırsa, müzakere ve teneffüs saatleri azalacağından, öğrenciler diğer derslerde başarısız

olacaklardı (Hizmet Sayı 31, 1887: 1-2). Oysa mektepteki ders durumu şöyleydi (Hizmet Sayı 31, 1887: 1-2):

1., 2. ve 3. senelerin haftada 18'er, 4. ve 5.* senelerin 19'ar dersi olup, bu dersler için günlük 3 saat 45 dakika öğretime, 3 saat de müzakereye ayrılmaktaydı. Öğrenciler için her gün 2 defa 1,5'ar saat teneffüs zamanı bırakılmaktaydı. Okul akşam saat 10:15'te kapanmaktaydı.

Böylece Hizmet Gazetesi tarafından, talebenin günde 3 saat teneffüs yaptığı ve günlük ders yükünün de çok ağır olmadığı ortaya konarak, dil karşıtlarının tezi çürütülmeye çalışılmaktaydı.

1887 yılının Şubat ayında başlayan Mekteb-i İdadi'nin programına Rumca ve İngilizce koyma tartışması, 4 yıl sonra 10 Mart 1891'de sona erdi. Şura-i Devlet'in aldığı karara göre, İzmir'de Rumca öğretilmesinin gerekliliği kabul edilmiş ve bundan dolayı Mekteb-i İdadi'ye 600 kuruş maaşla bir öğretmen atanması uygun görülmüştü. Bu yüzden Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından gönderilen yazıda, Rumca öğretmenliğine iktidar ve gayret sahibi Kostaki Efendi'nin asaleten atandığı bildirilmektedir (Hizmet Sayı 433, 1891: 1).

Anlaşıldığı üzere, İzmir'in ticari ve sosyal yaşamı için gerekli olan Rumca ve şehrin ticari yaşamında önemli bir yeri olan İngilizce dillerinden ancak biri, o da Rumca, devlet bürokrasisinde 4 sene sürüncemede kalmasına ve ilk andan itibaren dil karşıtlarının sudan bahanelerle muhalefet etmelerine rağmen, 1891 yılında İdadi'nin programına girebilmiştir. İngilizce'ye ise programda yer yoktur.

Bundan sonra, 8 Ekim 1891 tarihinde, İzmir'de bir "dil okulu" açılacağı duyuruldu. Bu tarihe kadar Fransızca için 10, Arapça için 1 ve Rumca için 3 öğrenci başvurmuştu. Mektebe devam etmek isteyenlerin 10 Ekim 1891'e kadar maarif dairesine gelerek isimlerini yazdırmaları gerekmekteydi (Hizmet Sayı 490, 1891: 1). Mektepte öğrenim görmek isteyenler şu şartları da kabul etmek zorundaydılar (Hizmet Sayı 490, 1891: 1):

* Mekteb-i İdadi 1886 Temmuz'unda 5 yıllık olarak açıldı. Fakat okulun ilk eğitim ve öğretim yılında 1., 2. ve 3. sınıfları mevcuttu. 1. sınıfın da 2 şubesi vardı (Tinal, 1999: 350; AVS, 1304: 97-98). 1887 yılında öğrenciler sınıf atladığından, mektebin 4. sınıfı da oluşturuldu. 1.sınıf ise yoğun talepten dolayı yine 2 şubeydi (AVS, 1304: 97-98). Hizmet Gazetesi'nin, okulun 5 senelik ders programını vermesi, 1887 Şubat'ında okulun 5. sınıfının da açılmış olabileceğini ya da gazetenin, öğrencisi olmayan sınıf için programda yazan ders saatini vermiş olabileceğini göstermektedir.

1) Herkes aylık yarım lira ücret verecektir. Bir defaya mahsus olmak üzere de yarım lira, mektebe kayıt parası olarak alınacaktır.

2) Bu ücret ve kayıt parası mektebe girildiği gün peşin ödenecek ve bundan sonra da her ayın ücreti peşinen ödenecektir.

3) Mektepte öğretilecek diller; Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rumca'dan ibarettir.

4) Mektep alaturka saat 1'den 4'e ve akşam yine alaturka saat ile 9'dan 11'e kadar devam edecektir. Ders süreleri birer saat olacak ve günde 5 ders verilecektir. İlk bir haftalık ders programı da şöyledir:

Tablo 35

İzmir'de Açılması Kararlaştırılan Dil Okulu'nun Ders Programı

Saatler	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
1-2 arası	Fransızca	Almanca	Fransızca	Fransızca	Almanca	Fransızca
2-3 arası	Rumca	Farsça	Rumca	Rumca	Farsça	Rumca
3-4 arası	Türkçe	İtalyanca	Türkçe	Türkçe	İtalyanca	Türkçe
9-10 arası	Arapça	Arapça	Almanca	Arapça	Arapça	Almanca
10-11 arası	İngilizce	İngilizce	Farsça	İngilizce	İngilizce	İtalyanca

5) Mektep dışarıdan ödeneğe sahip olmayıp, öğrenciden alınacak ücretle idare edilecektir. Bir ders için en az 10 öğrenci gerekmektedir. Bu sayı sağlanmazsa derse öğretmen tedariki uygun olmayacağından, bir dilin mektepte öğretilmeye başlanması için mutlaka o dersten en az 10 öğrencinin bulunması gerekmektedir. Fakat mektebin açılmasıyla 8 dersin hepsine başlanırsa, bir dersin eksikliğini diğer dersin fazla geliri idare edeceğinden, bu şartı uygulamaya gerek kalmayacaktır.

Neticede Mekteb-i İdadi programına Rumca'nın zar zor sokulup, İngilizce'nin dışarıda bırakılması üzerine, İzmir'deki Osmanlılar için gerekli olan bu dil okulunun açılma girişimi, takdirle karşılanması gereken bir durumdur. Hiç değilse bu okulda 8 ayrı dilin unsurlar arası iletişime ve yaşam şartlarının kolaylaştırılmasına çare olabilecek bir şekilde öğretilmesi amaçlanmaktadır. Levantenlerin ve Rumların azımsanamayacak bir etki ve nüfuza sahip oldukları bu liman ve ticaret şehrinde, yukarıda belirtilen dillerin hepsinin öğretilmesine ihtiyaç vardır.

Bu girişimlerden başka, 1903 yılında, İzmir’de, İsmail Hakkı Bıçakçızade tarafından Lisan ve Ticaret Okulu açıldı. Kısa süre hizmet veren bu okuldan, iyi iş adamları çıktı (Huyugüzel, 2000: 262-263).

2.1.7. Özel ve Yüksek Okullar ile İlgili Özellikler

1) İzmir’de Müslümanların kurdukları özel okullar, şehirdeki gayrimüslim ve yabancı okullarının verdikleri eğitime bir anlamda alternatif olma hevesindeydiler.

2) Zirai anlamda ürün yetiştirmeyi bilen gençler yetiştirilmesi ve bu gençlerin de etraflarını bilinçlendirmeleri için, İzmir’de, “Seydiköy Bağcılık, Bağçevanlık, Böcekçilik, Mayiat-ı Mütetammire Mektebi” kuruldu.

3) I. Dünya Savaşı sırasında şimendüferlere el konulması fakat bunları işletecek Müslüman kadronun bulunmaması, İzmir için bir şimendüfer okulunun ne kadar gerekli olduğunu göstermekteydi ki, bu okul 28 Haziran 1915’te açıldı.

4) İzmir Jandarma Okulu’nun Nazırı Thomas Bey idi.

5) İzmir’de bir kız öğretmen okulu ancak 1914 yılında açılabilirdi.

6) İzmir’de Erkek Öğretmen Okulu 1874’te öğretmen ve binaların Vilayet Valisi Hamdi Paşa tarafından yetersiz bulunması üzerine açıldı. II. Meşrutiyet’in başlarında bile Darülmuallimin öğrencileri sarıkla gezmekteydi.

7) Hamidiye Sanayi Mektebi’ni saymazsak, incelediğimiz dönemde, İzmir’de, devlet adına eğitim veren bir hayır kurumu yoktu.

8) Hamidiye Sanayi Mektebi’nde ve Mekteb-i İdadi’de olduğu gibi, Müslüman eğitimci ve öğrenciler, devletin tasvip etmediği siyasi fraksiyonlar, bürokratlar da yolsuzluklar içinde bulunabilmekteydiler.

9) Devlet, Osmanlı çocuklarının ecnebi mekteplerine muhtaç olmamaları için, İzmir’de ve diğer bazı büyük şehirlerde daha 1881 yılında birer sultani kurulmasını kararlaştırmıştı. Fakat bu ecnebi mektepleri, yabancı ülkelerdeki ecnebi mektepleriymi ve burada korunmak istenen de Osmanlı Müslim ve gayrimüslimleriymi.

10) İzmir İdadisi’nin gayrimüslim ve Müslümanlardan gördüğü ilgi, bu okulun kentte önemli bir boşluğu doldurduğunu göstermekteydi. Ayrıca İdadi’nin

ödül dağıtma törenine konsoloslar ile beraber birçok ecnebi ileri geleni de katılmaktaydı.

11) İdadi programına 1891 yılında Rumca dersinin konması, daha çok Müslümanların şehrin ticari ve sosyal hayatında bu dile mecbur olmalarından kaynaklanmaktaydı.

12) İdadi Mektebi'nin öğretmenleri genelde kaliteli bir eğitim vermekte ve iyi öğrenciler yetiştirmektedirler. İdadi Mektebi'ne kayıt sırasında, öğrencilerden aş kartlarının da istenmesi ve sadece mektepte, yeterli ve yetenekli olanlara, yani hak edenlere sınıf atlatılması ve mektepten bu öğrencilerin mezun edilmesi, zamanına göre değerlendirildiğinde, takdirle karşılanması gereken durumlardır.

13) Hamidiye Sanayi Mektebi, gerek eski binasının köle misafirhanesi olması, gerek yetimleri meslek sahibi etmesi ve gerekse üretim yapmasıyla, birden fazla faydaya sahip bir kurumdu. Okulda kimsesiz çocuklar sünnet de edilmekteydi. Okulun menkul ve gayrimenkulleri, kuruluşundan kısa bir süre sonra istenilen seviyeye ulaştı. Ayrıca okul adına yolsuzluk iddialarının gündeme geldiği piyangolar da düzenlenmekteydi.

14) Hamidiye Sanayi Mektebi'nin dersleri arasında Kuran-ı Kerim de vardı (AVS, 1312: 150). Fakat Hıristiyan öğrenciler, kendi mezheplerinin akidelerini ve kendi dillerinde okuma ve yazmayı öğrenebilmekteydiler. Ayrıca okulun Müslim ve gayrimüslim öğrenci ve öğretmenleri, başarıları karşılığında ayrıma tabi tutulmadan taltif edilmekteydiler.

15) Gerek İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi, gerekse İzmir İdadisi, öğrenci, öğretmen ve mükafatlarıyla tam olarak Osmanlılık ideolojisinin okullarıydı.

16) Terakki Erkek Mektebi'nin programında ıslahat yapılması için valinin direktif vermesi, Çıracık Mektebi'nin 3 yıllık programının sıbyan mektebi programı kadar basit olması (Cevad Sami ve Hüsnü, 1323: 174), Şemsü'l-Maarif'in caminin yanında Hacı Hafız Süleyman Efendi tarafından kurulması, Menba-i Füyuzat'ta namazdan sonra derse giriş zili çaldığından, öğrencilerin dinlenme sürelerinin iyice kısalması ve bu okulda ileri görüşlü birkaç öğretmenin bulunması, valinin Terakki Kız Mektebi'nde kızlara daha iyi hüneler öğretilmesi konusunda telkinde bulunması, İzmir'deki Müslüman özel okullarının eksiklikleriydi.

Sarıklı hocaların idare ettiği, okuma-yazmanın zor öğrenildiği ve hak etmeyenin dayak yemediği (!) Darü'l-Edeb Mektebi'nin göze çarpan tek olumlu yanı, 1912'den itibaren her sınıfına Fransızca dersinin konmuş olmasıydı.

Darü't-Tedris Mektebi'nin kurucusu müderris hafız, okula yardım edenleri de hacı hafız ve hacıydı.

17) Darü'l-İrfan Mektebi'nde bir aile ortamı yaratılmıştı. Müdür, gerektiğinde, öğrenciye veli olabilmekteydi. Okulun kadrosunda seçme öğretmenler bulunmaktaydı. Okulun kurucusu, nitelikli vasıflara sahipti. Burada yabancı diller de öğretilmekteydi.

Burhanü'l-Maarif Mektebi'nin kurucusu ve müdürü, medrese mezunuydu. Ama burada usul-ı cedid üzere öğretim yapılmaktaydı.

Hadika-i Maarif Mektebi'nde bazı ticaret dersleri Fransızca okutulmakta, Levanten ve gayrimüslimlerin egemen olduğu iş ve ticaret hayatına öğrenci hazırlanmakta ve ticaret sınıfını bitirenlere, okul idaresi, bankalarda ve büyük ticarethanelerde iş bulmayı taahhüt etmekteydi. Tüm bunlar yüzünden olsa gerek, okula, Fransız ve İngiliz öğrenciler de devam etmekteydi.

Lisan ve Ticaret Mektebi'nin, devletin ilerlemesine katkı sağlanması, Osmanlı çocuklarının dil konusunda diğer milletlerin çocuklarına üstünlük sağlamaları, ayrıca da ticaret ve tarımda zamanın gelişmelerinin takip edilmesi için açılması, Osmanlıların İzmir'de, Levantenler ve merkantil dünya karşısında artık ekonomik gerçekleri bilinçli olarak kabul etmeye başladıklarını ispatlamaktadır.

Bedreka-i İrfan Mektebi'nde fiziki şartlar yerindeydi. Burada öğretim kadar eğitime de önem verilmekte, öğrenciler için gerekli araç-gereçler sağlanmaktaydı. Fakat İzmir'in örnek eğitim kurumlarından biri olan bu okulda kızlara verilen eğitimin ev hanımı ya da anne olmaya yönelik olması, kızların birey olarak hayata değil, eş olarak ev kadınlığına hazırlandığını göstermektedir.

İttihad ve Terakki Mektebi, zamanına göre çağdaş bir eğitim vermekteydi.

Şark Mektebi, 20. yüzyılda kimseye muhtaç olmayan bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktaydı. Burada tarih, objektif bir şekilde öğretilmekteydi.

İzmir'deki Müslüman özel okullarında, genelde, yabancı dil dersleri, yabancılar ve gayrimüslimler tarafından; kız okullarında da el becerisi dersleri, yabancı kadın eğitimciler tarafından verilmekteydi.

Müslümanların kurduğu özel okullarla ilgili yukarıda verdiğimiz bilgiler göz önüne alındığında, modernleşme sürecinde İzmir'deki bu okulları, geleneksel, dini gerek ve ritüellerle bağlı olanlar ve çağın gereklerine uygun hareket etmeye çalışanlar olarak, ikiye ayırabiliriz.

2.2. Rum Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) Müslümanların sıbyan mekteplerinin, camiyle iç içe olması gibi, Rum okulları da genelde kiliseler ile iç içedir ve 19. yüzyılın başlarında çoğu Rum okulunda İncil, ders kitabı ya da dini kitap olarak okutulmaktadır.

2) Rum toplumunun oluşturduğu bir çeşit beledi örgüte her Rum, kazancına göre para vermek zorundadır.

3) Rum okullarını yöneten heyetin başında bir piskopos vardır. Genelde her okul, bir yönetim kurulu tarafından idare edilir.

4) Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, Rumlar, eğitim yoluyla hedeflerine ulaşma bilinciyle hareket etmektedirler.

5) Papa, Osmanlı ülkesindeki Katolik Rum okul ve kiliseleri için yardım göndermektedir.

6) Rum okulları için kilise, hayırseverler, Evangelik Okulu ve hemen hemen Rum cemaatinin durumu elverişli olan her bireyi, gerekli finansmanı sağlamaya çalışmaktadır.

7) İzmir'de 130'dan fazla Müslüman, bir okulun, Teshiliye İbtidai Mektebi'nin ihtiyaçları için ancak 2.521 kuruş yardım yapabilirken; bir Rum, okulu için, 100 Osmanlı lirası verebilmekteydi. Yine 1890 yılında, Karşıyaka'da yapılacak bir Rum okulu ve kilisesi için toplanan para 600 Osmanlı lirasıydı.

Bu durum, İzmir'deki Rum ve Müslüman toplumlarının eğitime bakış açıları arasındaki uçurumu göstermektedir. Burada Rumların ekonomik durumlarının iyiliğinden bahsetmek yersiz olur. Farklı olan, zihniyetlerdir. Çünkü Teshiliye İbtidai Mektebi'nin, ihtiyaçları için, Yemiş Tüccarı Tahir Efendi 20, Demir Tüccarı Hacı Mehmed Efendi 20, Tüccar Hacı Bey 10, Tüccar İsmail Efendi 5, Tüccar Hafız Tevfik Efendi 5, Belediye Mühendisi Mehmed Efendi 5 kuruş yardım yapmıştı (Ahenk Aded 82, 1895: 2; Aded 83, 1895: 2; Aded 84, 1895: 2). Diğer taraftan; istenildiğinde, yine Rumlara nazaran çok cüzi bir miktar olarak kalsa da, padişahın

adını taşıyan, Hamidiye İbtidai Mektebi'nin, şube inşaatında görüldüğü gibi, iki heyet, Nazilli kaymakamı ve 17 Müslüman'ın toplam 2.228 kuruş yardım yapabildiğini de görmekteyiz (Hizmet Sayı 634, 1893: 3).

8) Maarif memurları dahi Rum mektep müdürleriyle Rumca anlaşılmaktaydı. İzmir şehrinde Türkçeden ziyade Rumca revaçtaydı. Bu da eğitim hayatına yansımıştı.

9) Rum yetimhanelerindeki çocuklar kız iseler terzilik, dikiş-nakış vb. meslekleri ve işleri; erkek iseler ayakkabıcılık, marangozluk vb. meslekleri edinmeleri yönünde eğitime çalışılmaktaydılar. Zeki çocuklar da -Yunan Hükümeti'nin desteğiyle ya da kendi başarıları sayesinde- üst sınıflarda okuma imkanı bulabilmekteydiler.

10) İzmir'de en fazla okullaşan ve eğitime önem veren gayrimüslimler, Rumlar olarak gözükmektedir.

11) Ruhsatsız olarak yapımına başlanmış olan Rum okul binaları mevcuttu.

12) Miri arazi üzerine Rum okulu yapılabilmekteydi.

13) İzmir Rumları, gayet kaliteli eğitim almaktaydı.

14) Rumlar, genelde eğitimde var olan düzenlerinin sürdürülmesini istemekte, gelenekçi davranmaktaydılar.

15) Zaman zaman İzmir'deki Rum öğrenci ve Rum milleti mensupları, padişaha sadakatlerini çeşitli yollarla ispatlamaktaydılar. Özellikle imparatorlukta Rumların Islahat Fermanı'na çok sıcak bakmadıklarının bilinmesine rağmen, İzmir'deki Rumların bu fermanı memnuniyetle karşılamaları, ilginç bir durum yaratmaktaydı. Buna rağmen İzmir'deki Rum eğitim kurumlarında da ayrılıkçı hareketlere ve devletin politikasına mugayir faaliyetlere rastlanmaktaydı.

16) Kendi cemaatleri içinde, İzmir Rumlarının, tutucu oldukları görülmekteydi. Öyle ki, cemaatlerinden bir bayanın Protestan olması üzerine, İzmir Rumları, Protestan mektebini taşıyabilmekteydiler.

17) Rum okulu yapılacağı veya yenileneceği zaman, okulun yapılacağı yerdeki Rum nüfusunun miktarına bakılmaktaydı. Eğer nüfus yeterliyse ve diğer şartlar uygunsa, inşaat için izin çıkmaktaydı.

18) Okul yapım izni için cevap merkezi yönetimden gelmediği zaman, Rum Patrikliği, isteğini bir dilekçe ile tekrar etmekte ve izni almaktaydı. Bu durum, İzmir

Rumları için eğitimin, kesinlikle göz ardı edilemeyecek bir konu olduğunu göstermektedir.

19) Şura-i Devlet kararıyla bir Rum okulunun yapılacağı yer değiştirilebilmekte, okul miri arazi üzerine arsa vergisi şartıyla inşa ettirilebilmekteydi.

20) Genelde kilise bahçesi içinde olan Rum okulları, bahçeye bitişik olan arsanın alınmasıyla genişletilmekte ve tekrar inşa edilmekteydi. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında Rum okullarının bu şekilde genişletildikleri görülmektedir.

21) İzmir'deki Rum kızları da eğitim hayatının içindeydiler.

22) Rum okulları vakıf arsaları üzerine de yapılabilmekteydi.

23) Bir kilise, Aya Yorgi'de olduğu gibi, emlakını, okul olarak kullanılması için hibe edebilmekteydi. Emlak olarak nitelendirilen buradaki ev, ancak 10 sene sonra okul olarak ruhsatlı bir şekilde kaydedilmekte, 10 sene ruhsatsız olarak hizmet verebilmekteydi.

24) Bir Rum okulunun açılması, inşaatı veya genişletilmesi için genel prosedür, belgeler ışığında şöyle ortaya çıkmaktadır:

Önce Patrik veya Metropolit Aydın Vilayeti'ne başvurmakta, buradan istek, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne iletilmekte, daha sonra Sadaret makamı konuyu Divan-ı Hümayun'a bildirmekte ve saraya arz etmekteydi. Padişahın izin ve onay vermesiyle de, okul için ruhsat verilmiş ve gerekli irade çıkmış olmaktaydı. Bundan sonra izin, Rum Patrikhanesi Kapu Kethüdası'na iletilmekteydi.

25) Padişah, gerekli gördüğü takdirde, mektep yapılacak yerin askeri istihkamlara yakınlığının ya da arsanın olumsuz bir duruma sebep olup olmayacağını incelemesi için evrakları geri gönderebilmekte ve durumu inceleyebilmekteydi. Bu durumda ancak Seraskerlik ve Defter-i Hakani Nezareti'nden olumlu yanıt geldiği takdirde inşaata izin çıkmaktaydı.

26) Karşıyaka ve Yeni Mahalle gibi İzmir'in 19. yüzyılın sonunda yeni yeni gelişmeye başlayan yerleşmelerinde Rum cemaatinin mektep ve mabed yapımına giriştiğini görmekteyiz.

27) Okul yapımına, yer yer, kimseden zorla para alınmamak, kimseyi rahatsız etmemek ve belirtilen arsa sınırları dışına taşmamak şartlarıyla izin verilmiş

olması; bu durumların zaman zaman Rumlar tarafından ihlal edildiği kanısını uyandırmaktadır. Ayrıca Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile İstanbul ve ona bağlı yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkında alınmış son kararlar hükümlerine de uyulması istenmekte, inşa edilecek okullarda politikaya aykırı ders işletilmemesi emredilmekte ve bu, şart olarak daha inşaat başlamadan Rum cemaatine bildirilmekteydi. Bergama'nın Çandarlı Nahiyesi'nde ruhsatsız olduğu için yapımı durdurulan bir Rum mektebi ancak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile İstanbul ve ona bağlı yerlerdeki Rum Patrikhanesi hakkındaki hükümlere uyulmak şartlarıyla ve gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, tekrar inşa edilmeye devam edilebilmişti.

28) İzmir'in Ortodoks Rumları, kızlarına meslek ve müzik eğitimi vermekte, yine kurdukları özel okullarla ticaret vb. konularda orta öğretim düzeyinde nitelikli öğrenciler yetiştirmeye çalışmaktaydılar. Özel Rum okullarında, özellikle, yabancı dil eğitimine ayrı bir önem verilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Halid Ziya'nın, İzmir'in ticaret hayatının gayrimüslim ve yabancıların elinde olduğunu ifade etmesinin altındaki nedenler daha iyi anlaşılmaktadır. Zaten İzmir'de Aroni ve Hermes olmak üzere, iki tane, önemli idadi derecesinde ve adları ticaret okulu olan, Rum-Ortodoks okulu vardı.

29) 1913-1914 eğitim öğretim yılında, Özel Aroni Ticaret Okulu'na devam eden 220 öğrenciden, 2'sinin din adamı, 31'inin memur, 23'ünün fenni meslek, 96'sının tüccar, 13'ünün sanatkar, 6'sının çiftçi ve 49'unun diğer meslek sahibi çocuğu olması, İzmir Rum cemaatinin sosyo-ekonomik yapısı ve bu cemaatin eğitimde tercihini genel olarak ne yönde kullandığı hakkında bizleri bilgi sahibi yapmaktadır.

30) Rum kızları, Aya Fotini'de olduğu gibi, idadi derecesinde de eğitim görmekteydi. Ayrıca Müzik, Piyano, Dans, Yunanca, Fransızca, El İşi, Dikiş-Nakış; Rum kızlarının okullarda gördükleri derslerden bazılarıydı. Anlaşıldığı üzere bu dersler, kızların meslek ve dil öğrenmelerine ve sanatsal yönlerinin geliştirilmesine yönelikti. Müslüman kızlarının ise, bırakalım Müzik, Piyano, Dans ve Fransızca'yı; El İşi ve Dikiş-Nakış derslerini bile zor gördükleri, bu dersleri de genelde yabancı öğretmenler vasıtasıyla öğrendikleri bilinmektedir. Ayrıca İzmir'de Müslüman kızlarının devam edebilecekleri idadi derecesinde bir okul yoktu. Bununla beraber,

Rum kızları var olan öğretmen okuluna da devam etmekteydiler. Ayrıca zengin Rumlar, kızlarını Alman rahibelerin kurduğu okula da gönderebilmekteydiler.

31) Fransızca, Rum çocuklarına, ilkokul öncesi olan yetimhane sınıflarında dahi verilmekte ve bu dersi Fransız öğretmenler okutmaktaydı.

32) Evangelik Okulu örneğinde olduğu gibi, İzmir Rumlarının eğitiminde edebiyat cemiyetleri, sadece edebi değil, ekonomik hedefler için de kurulabilmekteydi.

33) İzmir'deki Rum okullarında, Yunanistan'daki okullarda kullanıldığı gibi ders kitap ve gereçleri kullanılmakta ve genelde Yunanistan'ın öğretim programı uygulanmaktaydı. Bir Osmanlı şehri olan İzmir'de, Yunan ulus devletinin öğretim sisteminin ve kitaplarını kullanılması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Özellikle Evangelik Okulu'nun ders programının, Türkçe'nin sonradan programda yer alması dışında, bir Osmanlı eğitim kurumuyla alakası yoktur.

34) Evangelik Okulu'nda, düzenlenen hususi toplantıya okul müdürü ve başmuallimi ile İzmir Metropolit Vasilyos Efendi de dahil olmakta ve burada müdür ve başmuallimin yaptığı Yunanperver konuşma, metropolit efendi tarafından da tasdik edilmekteydi. Bu durum, okulun, ideolojik olarak Yunanperverliğin körüklenmesi yolunda kullanıldığını ispatlamaktaydı. Evangelik Okulu'nun ve şubelerinin İzmir'deki Rum öğrencilerin çok önemli bir bölümüne eğitim verdiği düşünüldüğünde, bu durumun Osmanlı Devleti açısından ne kadar vahim olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

35) Yunan Devleti, Evangelik Okulu'nun müdürünü nişan ile taltif etmekteydi. Anlaşıldığı üzere, Osmanlı topraklarındaki bir Rum okulu müdürü, yaptığı hizmetlerden dolayı Osmanlı Devleti tarafından değil, fakat Yunan Devleti tarafından ödüle layık görülmekteydi. O halde, müdürün çalışmaları Yunan Devleti'ni memnun edecek tarzda olmalıydı.

36) 19. yüzyılın sonunda geniş bir komplekse sahip olan Evangelik Okulu, 20. yüzyılın başında da bünyesinde bir kız mektebi binasını barındırmakta ve genişlemesini sürdürmekteydi. Bu okul, İngiliz himayesinde olduğundan, okul ile ilgili işlemler, hükümetle İngiltere sefaretı arasında halledilmekteydi.

37) Bir Rum mektebinin yapımı için başvurulduğunda, şartlar müsait ise, hükümet, Evangelik Okulu'nun Küpecioğlu Sokağı'ndaki ayrı bir şubesinin yapımında olduğu gibi, tüm kolaylıkları sağlamaktaydı.

38) İzmir'de Rumlar, tek bir çatı altında, erkek ve kız okullarını, ticaret ve öğretmen okullarını, lise ve ilköğretim okullarını, müze, kütüphane ve edebiyat derneklerini, Evangelik Okulu örneğinde olduğu gibi, toplayarak öğrencilerini yetiştirebilmekteydiler.

39) Rum okullarının öğretmenleri iyi yetişmiş kimselerdi.

40) Rum okul ve kütüphanelerinde zararlı kitaplar bulunabilmekte, teftişe gelen Osmanlı memuruna izin verilmeyebilmekteydi.

41) Rum okullarında kanuna aykırı şekilde ecnebi muallimler çalıştırılmaktaydı.

42) İzmir Edebiyat Cimnazyumu, İzmir'de Rum eğitiminde laik anlayışı başlatan okuldu. Okulun kurucusu Constantinos Koumas, Evangelik Okulu mezunu ve Yunan bağımsızlık savaşında ve Yunanistan'ın ideolojisinin şekillenmesinde büyük etkisi olan Adamantios Koraes'in fikirlerinin sonuna kadar takipçisi olmuştu.

43) 19.yüzyılda İzmir'in ticaret hacminin büyümesi, gayrimüslimlerin içinde en çok, Rumlara yaradı. Çünkü Constantinos Koumas "Eğitimdeki başarımızı ticaretimize borçluyuz." demektedir.

44) Evangelik Okulu'nda, derslerin, yabancı dili ana dili olarak konuşan öğretmenler tarafından verilmesine dikkat edilmekteydi. Örneğin 1894 yılında bazı dersler, Fransızca olarak işleneceği için, okul yönetimi Fransa'dan bir öğretmen getirtmeye karar verdi.

45) Evangelik Okulu'ndaki dini denetim, okulun son yıllarına kadar kendini hissettirdi. Örneğin I. Dünya Savaşı yıllarında okulun denetimini Piskopos Ksanthupoleas başkanlığındaki ihtiyar meclisi yürütmekteydi.

46) Evangelik Okulu, fiziki yapısı ve imkanlarıyla İzmir'de diğer milletlerin de dikkatini çeken bir kurumdu.

47) İzmir'de doğmuş, yaşamış ya da burada eğitim görmüş Rumlardan; Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda milletvekilliği, Yunanistan'da milletvekilliği, bakanlık, dışişleri bakanlığı yapmış olanların yanında, dünyanın en zengin armatörlerinden biri, otomotiv sektörünün en büyük tasarımcısı, filolog, matematikçi,

yazar, sanatçı ve Nobel Edebiyat Ödüllü şair de çıkmıştı. Bunlardan başka, bu şehir, önemli sayıda Rum gazeteciye ev sahipliği yapmış ve içinden Yunan uyanışının önde gelen isimlerini de çıkarmıştı.

48) İzmir Rumları halk eğitimine de önem vermekteydiler. Kurdukları halk merkezleriyle şehrin değişik yerlerinde gece okulları kurmaya, yoksullara bedava kitap dağıtmaya, konferanslar ve dersler ile halkın eğitim ve öğretimini sağlamaya çalışmaktaydılar.

2.3. Ermeni Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) İzmir’de, American International College, Ermeni yetimlerine yarı ücret karşılığında eğitim vermekteydi.

2) Amerikan sivil derneğinin İzmir’de kurduğu yaz kampına Ermeni yetim çocukları katılmaktaydı.

3) Ermeni yetimhanelerindeki çocuklar, sadece mesleğe yönelik değil, yüksek tahsile yönelik olarak da yetiştirilmekteydi.

4) Ermeni kız okulunun son sınıfındaki genç kızlar, “Vorpahinam Kız Yetimhanesi”ni kurdular ve bu kızlar, burada gönüllü olarak ders vermekteydiler. Bu durum, Ermeni öğrenciler arasındaki yardımlaşmayı göstermekteydi.

5) İzmir’deki Ermeni yetimlerine Amerikan ve Alman kuruluşlarının ilgi gösterdiği görülmekteydi. Fakat aynı ilgi, İzmir’deki Rum yetimlerine gösterilmemekteydi. Bu durum, çok önemli bir bölümü Ortodoks olan İzmir Rumlarının mezheplerine aşırı derecede bağlı olmaları ve bu konuda çok tutucu davranmaları; Ermenilerin ise Gregoryen, Katolik ve Protestan olmaları ve Protestan olma potansiyelini taşımalarıyla açıklanabilir. Tabii ki mezhepdaş veya dindaş olunması da büyük devletlerin nüfuz alanlarını genişletmelerine sebep olmaktadır.

6) İzmir’deki Alman rahipleri, Osmanlı yönetimine, elçilikleri aracılığıyla, Harput’tan 10 yetim Ermeni çocuğunu kendi yetimhanelerine kabul etmek arzusunda olduklarını iletmekteydiler. Fakat bu kadar uzak bir bölgeden, Müslüman, Rum ya da Musevi bir yetimin rahipler aracılığıyla, İzmir’deki Alman yetimhanesine çağrıldığına dair bir arşiv belgesine rastlanmamıştır.

7) 1896 yılında, İngiliz Sefareti, Urfa'dan 22 Ermeni çocuğun uygun okullara yerleştirilmeleri için, 16'sının İzmir'e, 6'sının da İstanbul'a getirtilmelerini istemekte ve bu istek, padişah onayını alabilmekteydi.

Bu açıdan bakınca, çocukların 16'sının İzmir'e, 6'sının Başkent İstanbul'a, uygun okullara gönderilmelerinin istenmesi, İzmir'in İstanbul'a göre Ermeni eğitimi ve sosyal yaşamı açısından daha uygun ve güvenli bir yapıya sahip olduğunu ve İngilizlerin de Amerikalılar ve Almanlar gibi, Ermeni çocuklarıyla ilgilendiklerini göstermektedir. Tabii ki Almanya ve İngiltere'nin Osmanlı toprakları ve Ortadoğu üzerindeki mücadelesinin I. Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olduğu ve İngiliz etkisiyle, Ermeni-Protestan milletinin padişahın toprakları üzerinde tanındığı da unutulmamalıdır.

8) İzmir'deki Ermeni eğitiminin yönetimi, Rumlarınkine nazaran daha laiktir.

9) İzmir'deki Ermeni okullarında yabancı dillere gereken önem verilmekteydi. Fakat bu okullarda fen ve matematik eğitimi, şehrin ticaret hayatında dil daha önemli olduğundan, yeterli düzeyde verilmemekteydi.

10) Ermenilerin kendi okullarındaki eğitimleri, nitelik ve nicelik açısından Rumlarınkine nazaran daha geriydi.

11) Ermeniler, çocuklarını mükemmel okullar yapıp, buralarda yetiştirmek yerine, daha çok, şehirdeki yabancı okullara göndermeyi tercih etmekteydiler.

12) Ermenilerin Rumlara nazaran, İzmir'de, eğitimde, daha geri olmalarının fakat ekonomik ve sosyal hayatta Rumlar kadar başarılı olmalarının nedeni; hem çocuklarını alaylı bir şekilde banker vb. yanında yetiştirmeleri, hem de çocuklarını şehirdeki yabancı okullara ya da yurt dışında eğitime göndermelerleriyle açıklanabilir.

13) İzmir'deki Ermeni cemaatinin kendi okullarındaki eğitimi, sanıldığı kadar aksine, genel olarak bakıldığında, çok iyi gözükmemekteydi. Aslında, 19. yüzyılın başlarında iyi olan Ermeni eğitimi, yüzyılın ortasında sekteye uğramış, yüzyılın ikinci yarısındaki geliştirilme çabalarına rağmen, istenen seviyeye gelememişti. 20. yüzyılın başlarında da çok iyi bir profil çizmemekteydi.

14) Ermeni okullarındaki araç-gereç ve oyun alanları yeterli değildi.

15) İncil, Fransızca ve İngilizce; Ermeni okullarının vazgeçilmez dersleriydi. İncil, cemaat kimlikleri için, Fransızca ve İngilizce de ticaret, bankerlik ve ekonomik yaşamda başarı için gerekliydi.

16) Ermeni okullarının öğretmenleri, 19.yüzyılın ilk yarısındakiler hariç, genel itibariyle, yeterli formasyona ve pedagoji eğitimine sahip değildiler. İçlerinde ilkokul mezunları bile vardı.

17) İzmir’de Gregoryen ve Katolik Ermeniler, hem nüfus, hem de cemaat okulları açısından, Protestan Ermenilerden daha iyi durumdaydılar.

18) Gerek Mesropyan Ermeni Erkek Okulu’nun kuruluşuna katkı sağlamış olan İzmirli Ermeni Abroyan, gerekse Evangelik Okulu’nu İngiliz himayesine bırakan Rum Sevastopoulos, İngiltere’nin İzmir Konsolosluğu’nda görev yapan İzmirli gayrimüslimlerdi. Abroyan konsoloslukta katiplik, Sevastopoulos tercümanlık yapmaktaydı. Ayrıca Sevastopoulos, İngiliz vatandaşı olmuştu.

19) Ermenilerin kentteki en iyi okulları bile 1870’lerde, ihtilaflar yüzünden, beklenen düzeyde eğitim verememekteydi.

20) Mesropyan Okulu’nun, daha iyi eğitim vermesi için, 1873’te, yönetimi değiştirildi. 1886’da okulun binası İspartalızade Ohannes Efendi tarafından mükemmel bir şekilde, tadilata tabii tutuldu. 1892 yılı itibariyle Okul Müdürü Mirakiyan Efendi, eğitimin daha iyi olması için çalışmaktaydı.

Her ne kadar okulun eğitimi istenen düzeyde değilse de, Ermenilerin bu amaç için mücadele ettikleri, açıkça ortadadır. Fakat 1913-1914 eğitim-öğretim yılı itibariyle Mesropyan İdadisi’nde çalışan 20 öğretmenden, 14’ü 30 yaş üstüydü ve bu 20 öğretmenden ancak 1 tanesi yüksek okul mezunuydu ve bu öğretmen, bir Rus okulundan mezundu.

21) Bayraklı’daki Ermeni İbtidai Okulu’nun bir odasının geçici mabet olarak kullanılması için hükümetten izin alınması, Rum ve Müslüman sıbyan mekteplerinin genelde bu toplumların mabetlerinin yanında bulunması gibi, Ermeni ibtidai okullarıyla Ermeni Kilisesi arasındaki yakın bağı göstermekteydi.

22) Bir Ermeni okulunun yapılması için izin isteği dilekçesini, Ermeni Piskoposu yazabildiği gibi, Ermeni cismani vekilleri de yazabilmekteydi. Bu, İzmir Rum cemaatinde rastlamadığımız bir durumdu ve bu durum, İzmir’deki Ermeni eğitiminde, dinsellik her ne kadar göz önündeysede, laik etkiyi göstermekteydi.

23) İzmir'deki Ermeni okullaşması, Rumlarınkine nazaran çok zayıftı.

24) Ermeniler, yeni okul binaları yapmak için çaba sarf ederken, var olan ruhsatsız binalarını da kayıt altına aldirmek için uğraşmaktaydılar.

25) 1884 yılı itibariyle, İzmir Ermenileri, kütüphane ve mekteplerinde zararlı kitaplar bulundurmaktaydılar. 1886'dan 1900 yılına kadar, Londra'dan, Yunanistan yoluyla, İzmir'deki Ermeni cemiyetine, sandıklarla kitap diye silah getirilmiş ve bu silahlar önce okulda saklanmıştı. 1905 yılında Elazığ'dan İzmir'deki Ermeni mektebine gelen Ropin Zartaryan da Ermeni fesadı için çalışan kişilerle işbirliğine girmişti.

Tüm bunlar, İzmir'deki Rum eğitiminde görüldüğü gibi, Ermeni eğitiminde de fesat hareketlerinin vuku bulunduğunu göstermektedir.

26) Ermeni Kız Okulu'nda olduğu gibi, fakir öğrenciler yararına, Ermeni okullarında zaman zaman piyango düzenleme girişimlerinde bulunulmaktaydı.

27) Ermeniler kız çocuklarına, Müslüman Mahallesi'nde kurdukları kız okullarıyla da eğitim vermekteydiler. Bu durum, İzmir'de Müslüman ve gayrimüslim mahalleri arasında, eğitim alanında, kesin çizgilerle ayrımın olmadığını ispatıdır.

28) İzmir'de yaşayan bir Ermeni'nin, İstanbul ya da imparatorluğun diğer köşesindeki bir Ermeni'den vasıf ya da nitelik derecesinden başka bir farkı yoktu. Nasıl ki imparatorluk genelinde eğitilmiş bir Ermeni, eğitim sistemi içerisinde en yüksek memuriyetlere kadar çıkabiliyorsa, İzmir'de de eğitilmiş bir Ermeni, Ziraat ve Baytar Mektepleri Ameliyat Muallimi, Baytar Sınıfları Ziraat-ı Umumiye Muallimi, Mekteb-i Numune Çiftliği Nazırı, Mekteb-i İdadi Hendese, Kimya, Fransızca vb. öğretmenlikleri gibi değerli görevleri yürütebilmekteydi. Diğer yandan aldığı eğitim, İzmirli bir Ermeni'yi avukat, dava vekili, gazeteci gibi toplumda saygınlığı olan mesleklere de kavuşturabilmekteydi.

29) İzmir Ermenileri, dini etkiye rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında, eğitimlerini laik bir çizgiye sokmuş görünmekteydiler. Aynı zamanda bu dönemde, Ermeni eğitiminde, ihtilalci ve milliyetçi fikirlerin tezahür etmeye başladığı da görülmektedir.

30) İzmir Ermenilerinin yabancı okullarda aldıkları eğitime örnek olarak, genelde Katolik Ermenilerin devam ettiği Mekitarist Mektebi'nin eğitimini

verebiliriz. Halid Ziya, burada, İtalyanca ile Fransızca'yı öğrendiğini; öğrencilerin de durmaksızın faaliyet halinde olduğunu belirtmektedir.

31) İzmir Ermenilerinin nüfusları, Rum ve Müslümanlara nazaran çok düşük iken, gayrimenkulleri Rum ve Müslümanlardan fazlaydı. Yine Ermenilerin gayrimenkul ve arazi gelirlerinin dağılımı da Rum ve Müslümanlarınkinden fazlaydı. Ancak İzmir Ermenilerinin, eğitim alanında, Rumların çok gerisinde olmaları, bu ekonomik rahatlığa rağmen, bu şehirde Ermenilerin cemaat eğitimine gereken ilgiyi göstermediklerini ortaya çıkarmaktadır.

2.4. Yahudi Milletinin Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) İzmir'deki Yahudi hayır kurumlarının eğitimle ilgileri azdı. Ders verilen hayır kurumlarında da çok iyi eğitim verilmemekteydi.

2) İzmir'deki Yahudi aydın ve eğitimcileri, en az bir Türk Osmanlı vatandaşı kadar Osmanlı'ydılar. Örneğin Esperanza Gazetesi'nin imtiyaz sahibi ve Yetim Mektebi'nde Türkçe'nin öğretilmesi için çaba harcamış olan Hazan Efendi, vatanına ve Osmanlılığa bağlı ve 5. dereceden mecidi nişanı sahibi bir aydıdı.

Avram Galanti, Türkçülüğe önemli katkılarda bulunmuştu. Allaince Israelite Mektebi'nde Fransızca konferans verebilen Gad Franko, Siyonizm'e karşıydı. Hizmet'te Türkçülükle ilgili yazılar yayımlanırken, Avram Galanti ile beraber, Gad Franko da bu gazeteye yazı göndermişti. Franko "Muallimlere" adlı eserini Darü'l-Edebiyye Mektebi menfaatine hediye etmişti.

Moiz Fresko, müdürü olduğu Sertac-ı Mezhep'te Türkçe eğitim vermiş, Türkçe'nin Yahudiler arasında yayılması için çalışmış, 4. rütbeden mecidi nişanı sahibi bir Musevi'ydi.

Pertev Levi, Türkçe gazeteler çıkarmaya çalışmış bir Yahudi'ydi.

Santo Şikari, Türk sanat müziği bestekarı ve Hamidiye Sanayi Mektebi Hanende öğretmeniydi. Kendisi, II. Abdülhamid tarafından sanayi madalyası ve 5. rütbeden mecidi nişanı ile taltif edilmişti. Şikari, Osmanlı-Yunan Savaşı'nın yapıldığı 1897 yılında "Ben bir Türküm, cinsim özüm uludur" manzumesini milli bir şekilde, gerdaniye makamında ve aksak usulünde bestelemiştir.

Görüldüğü gibi, İzmir'deki Yahudi aydın ve eğitimcileri, devletin politikasına uygun hareket etmekteydiler. Bu yüzden İzmir Yahudilerinde, Rum ve Ermenilerde görülen fesat hareketlerine rastlamak çok zordu.

3) Havranın desteklediği Sertac-ı Mezhep Yahudi Mektebi, Türkçe eğitim vermekte, okulun müdürü Moiz Fresko Efendi ve muallimi İsmail Efendi, 4. dereceden mecdi nişanıyla taltif edilmekte ve okul yerel basın, yerel hükümet ve Osmanlı hükümeti tarafından desteklenmekteydi. Ayrıca okulda Fransızca da öğretilmekteydi. Zaten okulun ders programı, İbranice dışında, İzmir'deki devlet rüşdiyesinin ders programı ile hemen hemen aynıydı. Bu açıdan bakıldığında, Evangelik Rum Okulu'nun programında, burasının bir Osmanlı okulu olduğunu andıran derslerin bulunmaması, Sertac-ı Mezhep'te ise tam aksi bir durumun olması, İzmir'deki Rum ve Yahudi milletlerinin eğitime ve yönetime bakış açıları hakkında bizleri fikir sahibi yapmaktadır.

4) Talmud Tora Okulu'nun geçirdiği dönüşüm, ilk başta, dini nitelikli eğitimin ağır basması, çocukların yerde oturmaları ve falakaya maruz kalmalarıyla, şehrin sıbyan mekteplerinin geçirdiği dönüşümle benzerdi. Sıbyan mekteplerinde de başta falaka, yerde ve dini eğitim hakim iken, 19. yüzyılın sonlarında, bu okullar, ibtidailere dönüştürülerek, dayak tamamen kalkmasa da, modern eğitim ve gereçlerin sınıfın içine sızmaya başladığı kurumlar haline gelmişti.

Talmud Tora veya Musevi Yetimhane Mektebi, öğrencilerine, 20. yüzyılın başlarında hem yeni binaya taşınması, hem de yardımların artırılması yoluyla daha iyi hizmet vermekteydi. Öğrenciler burada İbranice, Türkçe ve Fransızca dilleri ve çeşitli derslerle; marangozluk, demircilik ve mürettiblik zanaatlarını öğrenmekteydiler. İzmir Yahudilerinin 1998 yılına kadar açık kalmış tek okulu olan Musevi Yetimhane Mektebi, bir görüşe göre, 20. yüzyılın başında cemaatin en iyi eğitim kurumuydu.

5) 19. yüzyılın ikinci yarısında, Alliance Israelite Universelle'in, İzmir'deki ve bölgedeki Yahudi cemaatinin ekonomik durumunu iyileştirmek için, normal eğitim veren okullar, çıraklık ve ziraat okulu açtığı görülmektedir.

6) Alliance, Fransız kültür ve ideolojisi ile merkezîyetçiliğini, İzmir'deki Yahudi okulları üzerinde uygulamaktaydı. İzmir'in Fransız Konsolosu ve Alliance okulları arasında sıkı bir ilişki vardı. Bu okullarda verilen eğitimin hemen hemen

tamamı Fransızca'ydı. Alliance bir anlamda İzmir Yahudilerini, sefaletten, çağın modern dili Fransızca ve Fransız kültürü sayesinde kurtarmaya çalışmaktaydı.

7) Alliance, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Yahudilerin, Talmud Tora gibi, geleneksel eğitim kurumlarını da dönüştürmeye ve programlarını değiştirmeye çalışmakta, bunda da nispeten başarılı olmaktadır.

8) Alliance, kızların okuma-yazma öğrenmesi ve zanaat eğitimi için de uğraşmaktaydı. Bu durum, İzmir Yahudileri için bir ilkti. Alliance Kız Okulu'nda ise öğrenciler, Fransız kültürü ve Fransızca ile yoğrulmaktaydılar.

9) Alliance'ın verdiği Fransız kültürü kaynaklı eğitim, elbette, İzmir ya da ülke genelindeki okullarda, Yahudilerin kesinlikle Fransız politikası doğrultusunda hareket edeceklerini göstermemektedir. Çünkü Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'de Yahudilere yurt verilmesine karşı çıkarken*, İngiltere, bu görüşü desteklemekteydi. Ayrıca savaş sırasında Yahudiler, Osmanlı ordusuna katılmış ve Çanakkale'de Fransızlara karşı savaşmışlardı.

10) Alliance, İzmir'de Çıraklık Okulu'ndan zanaatkarlar yetiştirdi. Fakat Yahudi gençlerin iyi bir eğitim aldıktan sonra çıraklığa hoş bakmamaları, bazı mesleklerin Türk ve Rumların tekelinde olması ve geleneksel Yahudi mesleklerinin direnmesi gibi sebepler sonucu, Alliance, meslek eğitiminde, İzmir'de istediği başarıyı yakalayamadı ve önce çırakları, sonra da aileleriyle beraber çırakları, daha iyi koşulları olduğu düşünülen Arjantin'e yollamaya başladı.

Neticede İzmir'de, gerek Yahudi kızları, gerekse Yahudi erkekleri arasında, Alliance'ın meslek edindirme çabalarına rağmen, zanaatkarlık yayılamadı.

11) Alliance'ın, İzmir, Manisa ve Akhisar kavşağındaki Or Yehuda Çiftlik Okulu, Yahudilerin ziraatı öğrenmeleri için eğitim vermiş ve başarı da sağlamış iyi bir okuldu. Fakat I. Dünya Savaşı ve Yunan işgali, bu okulun, fonksiyonlarını kaybetmesine sebep oldu. Okulun Yahudi ziraatçıları yetiştirme amacı da nitelikli fakat sınırlı bir seviyede kaldı. Bu okulun projesini İzmirli bir mimar çizmiş ve okula, Bornova Bahçe Okulu taşınmıştı. Ayrıca İzmir ve Tireli bazı Yahudiler, bu okulda eğitim görmüşlerdi.

12) Alliance, İzmir'de, erkekler ve kızlar için normal eğitim veren birer okul, birer zanaat okulu, bir ticaret okulu, bir halk okulu, Bornova'da bir bahçe okul

* Alliance da karşı olduğunu söylemekte fakat Siyonizm, Alliance öğrencileri arasında yayılmaktaydı

ve İzmir yakınında bir çiftlik okul kurmuş, Tolmud Tora'nın programını modernleştirmiş, özel ve geleneksel okulları kendi kontrolü altına almış, İzmir Yahudilerinin eğitim almalarını, hayata ve mesleğe yönelik kalifiye eleman olarak yetişmelerini sağlamak için çaba harcamıştır.

13) 19. yüzyılda İzmir Yahudileri, kötü bir eğitim almaktaydılar. Hatta okuma-yazma bilen Yahudi kadın oranı, Müslüman kadın oranından daha düşüktü. Bu durum ancak yüzyılın ikinci yarısında, Alliance'ın müdahalesi ve bazı Yahudi aydınlarının çalışmalarıyla düzelmeye başladı. Fakat Alliance'ın İzmir Yahudilerini eğitimle kalkındırma projesi, önemli başarılar elde edilmesine rağmen, istenen ölçekte bir alana yayılamadı ve İzmir Yahudilerini tümünden kapsayamadı.

Örneğin 20. yüzyılın başlarında Müslüman okullarına çok az Yahudi öğrenci devam ederken, Hıristiyan okulları için durum farklıydı. İskoç Protestan okullarına, eğitim parasız olduğundan, öğrencilerin giyim ve okul ihtiyaçları karşılandığından, fakir Yahudiler, din değiştirmenin cezası olan, afroz riskine rağmen devam etmekte; zengin ailelerin çocukları da Saint Joseph'e ve Dame de Sion Fransız okullarına gitmekteydiler.

14) Özellikle 20. yüzyılın başında İzmir'deki Musevi okullarının sayısında belirgin bir artış görülmektedir. Zaten kentteki Musevi okullarının sayısı, Ermeni okullarından çok daha fazlaydı. Ermenilerin ekonomik durumları Musevilerinkine nazaran daha iyi iken, okul adedi açısından, Museviler öndeydiler. Tabii bunda Musevilerin nüfuslarının Ermenilerden fazla, Rumlardan da az olmasının önemli bir etkisi vardı.

15) İzmir'de Ermeni okulunun, Müslüman Mahallesi'nde eğitim vermesi gibi, Yahudi Haham Behor İbtidai Erkek Okulu da, Müftü Camii'nin bitişiğinde eğitim vermekteydi. Bu durum, kentteki Müslim ve gayrimüslimlerin eğitim alanında, aralarına cemaatsel bir çizgi çekmediklerini göstermektedir.

16) Alliance, İzmir taşrasında da -Bergama ve Tire'de- rüşdiye derecesinde okullar açmaktaydı.

17) Alliance'ın İzmir'deki okullarında Hazan Efendi Türkçe öğretmenliği yapmış, Aleksandır Sidyen ise, kendini ve tüm mal varlığını, İzmir'deki Alliance Okulu'na hizmet etmeye adanmıştı. Bu, Alliance'ın eğitim sisteminin ve çalışmalarının Yahudi ileri gelenleri arasında da takdir gördüğünü göstermektedir.

18) İstanbul'da 1854 yılında açılan ilk modern Musevi okulunu himaye eden Kamondo, okulda Fransızca öğretildiği için, hahamlar tarafından aforoz edilirken, İzmir Musevi cemaati, tutucu kararlar aldığı ve okullarda İbranice'den başka bir dilin öğretilmesine izin vermediği için, 1870 yılında, İzmir Hahambaşısı Kaymakamı Yosef Hakim'i yaklaşık 15.000 imza toplayarak, görevinden aldırdı ve yerine, Avram Palaçi'nin atanmasını sağladı. Bu durum, eğitimde, dil öğretimi açısından, İstanbul ve İzmir Yahudilerinin her zaman aynı çizgide olmadıklarını ispatlamaktadır.

19) İzmir Yahudileri hükümetin isteğinden başka, kendi arzularıyla da okullarında Türkçe dersini göstermekteydiler. Yine İzmir'de, Yahudiler, Türkçe'nin öğretilmesi için önce Tamim-i Lisan-ı Osmani Cemiyeti'ni, sonra da Tamim-i Lisan-ı Osmani Okulu'nu kurdular. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası, İzmir Yahudileri, Türkçe'yi öğrenmek için yoğun çaba harcadılar. Bu halleriyle İzmir Yahudileri, İzmir'deki diğer gayrimüslimlerden, en başta da Rumlardan ayrılmaktaydılar. Fakat tüm bu çabalara rağmen, I. Dünya Savaşı öncesi İzmir Yahudi cemaatinin, genel olarak, Türkçe bilmediği de aşıkardı.

20) İzmir'deki Yahudi eğitimi, Alliance'ın ve İzmir'deki örgütünün desteği, İzmirli Yahudi zenginlerinin desteği, piyangolarda elde edilen gelirler, okul taksitleri, gayrimenkul kiralari, cemaatin bağışları, merkezi Londra'daki Musevi İngiliz Derneği ve Havranın desteği ile finanse edilmekteydi.

21) İzmir'deki Yahudi eğitimcileri, eğitimseverleri veya Yahudi cemiyetleri, şehirdeki Rum ve Ermeni muadillerine nazaran daha fazla ödüllendirilmekteydiler. Bunun nedenleri arasında, hak edilmişlikten başka, İzmir Yahudilerinin, genelde İzmir Rum ve Ermenilerinin yapmadığı gibi, Osmanlı yönetiminin yanında yer almaları da vardır.

22) Bazen İzmir Yahudileri ile hükümet arasında mabet ve mektep yapımı dolayısıyla yanlış veya eksik anlaşılma olmakta, bu da bürokratik işlem ve yazışmaların uzamasına neden olmaktadır.

23) İzmir Yahudilerinin eğitim alanındaki dönüşümleri 19. yüzyılın ikinci yarısında başladı. Oysa kentteki Rum ve Ermenilerin bu alandaki dönüşümleri, çok daha erken başlamıştı.

24) Rumlar ve nispeten Ermeniler, kendi ticaret burjuvazileri aracılığıyla eğitimdeki dönüşüm hareketlerine ivme kazandırırken, Yahudilerin İzmir’de bu işi yapacak bir burjuvaları yoktu. Bu yüzden yabancı Yahudi burjuvazisi ve Alliance, Yahudi eğitimini modernleştirme işini üstlendiler.

Alliance, burjuva ve nitelikli esnaf yaratmak için İzmir’de Yahudi eğitimini modernleştirmeye girişmişken, Ermeni ve Rumların eğitimlerindeki dönüşüm, bu unsurların daha milli bir çizgiye kaymalarına sebep olmaktadır.

Alliance, okullarında Fransızca öğretim yaptı. Şehirdeki Rumlar dillerine gereken önemi verirlerken, Yahudiler kaygısızca Fransızca’yı kabullendiler.

Bu yönleriyle, yani ithal burjuva eliyle eğitimde modernleşme çalışmaları, Fransızca’nın kaygısızca kabulü ve ekonomik refah için modern eğitimle, İzmir Yahudileri, şehirdeki diğer gayrimüslimlerden ayrılmaktaydılar.

Fakat İzmir’deki Yahudi eğitiminin dönüşümü, gerek modernleşmeye geç başlanması, gerekse onu modernleştirecek İzmirli bir burjuvazisinin olmayışı sebepleriyle, şehirdeki Müslüman eğitiminin dönüşümüyle örtüşmekteydi.

2.5. Yabancıların Eğitimiyle İlgili Özellikler

1) Amerikan anayasası laik olmasına rağmen, İzmir’de, American International College’in kuruluş sözleşmesinde okulun amacı, “Erkek çocuklara ve gençlere Hıristiyanlık ilkelerine dayalı dil, sanatlar ve bilimler eğitimi vermek” olarak ifade edilmektedir.

Amerikan Kız Okulu, 1878’de ikinci defa olarak İzmir’deki eğitimine, bu defa bir kilisede olmak üzere, başladı. Yine 1913 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesi, okulun kiliseyi de içerdiğini belirtmektedir.

Bu anlamda, Amerikan anayasası ile Osmanlı İmparatorluğu’nun İzmir şehrindeki Amerikan okulları arasında farklılık olduğu görülmektedir.

2) İzmir’deki Amerikan eğitimini BOARD teşkilatı organize etmekteydi.

3) İzmir Uluslararası Amerikan Koleji’nin diploması, ABD ve Avrupa üniversitelerinde kabul görmekteydi.

Bu okulun fiziki koşulları gayet iyiydi. Okulun koruyuculuğunu Amerikan elçiliği yapmaktaydı. Bu kolejde dini öğretim mecburiydi. Bunun yanında, öğrencilere, müspet bilimler ve yabancı diller de öğretilmekteydi.

4) İzmir Uluslararası Amerikan Koleji, İzmirli gençlere futbol hevesini ilk aşılayan ve spor faaliyetlerine de öncülük eden bir kurumdu.

5) Amerikan Kız Koleji, Göztepe'ye taşındıktan sonra, Cumhuriyet devrinde de ABD kurumları arasında gayet mütevazı bütçesi ile dikkatleri çekmekteydi. Bugün ise bir kampüsü andıran yerleşkesi ile halihazırda eğitim vermektedir. American International College binası ise bugün NATO sınırları içinde, askeri amaçlı hizmet binası olarak kullanılmaktadır.

6) İzmir'e daha 19. yüzyılın başlarında tüccar gemileriyle beraber gelmeye başlayan Amerikalılar, bu kentte daha çok, gayrimüslimleri Protestanlaştırma çabası içindeydiler. İlk etapta, Rum ve Yahudilere yönelik çalışmalar yürüttüler. Bu unsurlar üzerinde yeterli başarıyı sağlayamadılar. Asıl başarıyı, Ermeniler üzerinde yürüttükleri faaliyetleriyle kazandılar.

7) Amerikalılar gibi İngilizler de tüccarların açtığı yoldan Osmanlı İmparatorluğu'na yöneldiler. Fakat İzmir'de İngiliz misyonerleri, Ortodoks kilisesinin baskısıyla Rumlardan, başarılı olamamaları nedeniyle de Yahudilerden vazgeçtiler.

8) İzmir'de İngilizler eğitimlerinde önceliği ticari ve ulusal faaliyetlere ayırdılar.

9) İzmir'deki İngiliz okullarının genelde ortak özelliği; yabancı dil öğretilmesi ve ticaret derslerinin bulunmasıydı.

10) 1903 tarihli Maarif Yıllığı, İzmir'deki İngiliz okullarının hepsinin ortak adını "Evangelist" olarak nitelemekteydi. Bu durum, konuya dini bir bakış açısı getirmekle beraber, özellikle "İngiliz Koleji" ve "İngiliz Ticaret Okulu"nun verdikleri pozitif eğitimle, bu kentte adlarını duyurmuş oldukları da herkesçe bilinmekteydi.

11) Evangelik İskoç Mektebi, AVS'de İngiltere'nin koruyuculuğu altında gözükmekteydi. Bu okula genelde Rum, Yahudi ve Ermeni öğrenciler devam etmekte ve okul da Ermeni Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Protestan Okulu olarak da geçen bu İskoç mektebinin, İzmir gayrimüslimleri arasında Protestanlığı yayma amacıyla olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Okulun koruyucusu da İngiltere'dir. Anlaşıldığı üzere İngiltere, önceliğini, ticari ve ulusal faaliyetlere

ayırdığından, gayrimüslimler üzerinde Protestanlığı İngiltere'nin koruyuculuğunda yayma ve nüfuz oluşturma etkinliği, Protestan İskoç Mektebi'ne kalmıştır.

12) İzmir'deki Katolik tarikat okulu olan Mekitarist Mektebi, Avusturya hükümeti tarafından desteklenmekte ve 1903 Maarif Yıllığı'nda okulun, Avusturya'nın mektebi olduğu yazmaktadır. Bu okul, Katolik rahipler tarafından, Ermeni çocuklarını İzmir'de eğitmek için kurulmuştu. Bu açıdan bakıldığında dini bir mahiyeti olan okulun, Ermenileri Katolikleştirmek ya da Katolik olanların durumlarını korumak gibi bir amacı olduğunu söyleyebiliriz ki; döneme ait Fransızca kaynakta da okul, Avusturya-Ermeni okulu olarak geçmektedir (Pernot, 1912: 265).

Bununla beraber okul, diğer unsurların çocuklarına da açıldı. Örneğin Halid Ziya, burada eğitim görmüştü.

Mekitarist Mektebi'nde 20. yüzyılın başlarında 40 öğrenci varken, Fransızca eğitim görülmeye başlanmasından itibaren, kısa bir süre içinde, bu sayı yaklaşık olarak üçe katlandı ve 1912'de 110'a çıktı. Demek ki, zamanın bilim ve iletişim dili olan Fransızca'nın söz konusu olması, yabancı okullardaki öğrenci sayısını dahi katlayabilmekteydi.

13) 18. yüzyılda kurulan Fransisken Okulu, 20. yüzyılın başlarında Avusturya'ya bağlıydı.

14) Avusturya tebaasının, II. Meşrutiyet devrinde İzmir'de, dil okulları kurma girişiminde oldukları görülmektedir.

15) 1914 yılında Bayraklı Darülmualimin öğrencilerinin, Avusturya tebaasından bir vatandaşı kötü bir şekilde darp etmeleri, savaş yılının gerginliğinin, Müslüman öğretmen adayları tarafından, ileride Osmanlı Devleti'nin aynı safta savaşağı Avusturya-Macaristan Devleti'nin tebaasından bir vatandaşa yansıtıldığı ispatıydı. Zaten öğrencilerden bir müfreze oluşturulmuş olması, öğretmen olacak adayların, savaş psikolojisine sokulduğunu göstermektedir.

16) Almanların Deaconesses of Kaiserwerth Kız Okulu, İzmir'deki öğrenciler için bir yoksullar okulu, bir de yetimhane açtı. 1870'li yıllarda yoksullar okulunda 110 Rum kız çocuğu eğitilmekteydi. Yetimhanede ise vaftiz edilmiş 5 Yahudi, 2 de Türk kızı öğrenim görmekteydi. Demek ki, bu rahibeler okulu Müslim-gayrimüslim, her unsurdan öğrenciyi Protestanlaştırabilecek kadar başarılıydı.

Yine bu dönemde Deaconesses of Kaiserwerth Kız Okulu'nun kendi binasında ise, Alman, Rum, Ermeni, İngiliz, İtalyan, Rus ve Hollandalı öğrenciler eğitim görmekteydiler. Bu, okulun ne kadar geniş bir yelpazeye hitap ettiğini göstermekteydi.

Fiziki şartları yeterli olan, 1864'te derslerin Fransızca işlendiği, 1872'de Almanca'nın, 1890'larda da Fransızca'nın zorunlu ders olduğu bu okul, İzmir'in gözde eğitim kurumlarından biriydi. Okulun rahibeleri iyi çalıştıklarından, 1880'lerde yetimhane sayıları ikiye çıktı. Deaconesses of Kaiserwirth Kız Okulu, Alman imparatorunun emriyle, Prusyalı bir papaz tarafından kurulmuştu. Bunun yanında Almanların İzmir'de laik eğitim veren bir okulları da vardı.

17) İzmir'de Alman Yahudileri de okul açmak istemekteydiler.

18) 1914 yılında Fransa'nın İzmir Konsolosu tarafından yöneltilen, İttihad Mektebi öğrencilerinin Menemen'de bir kahvede bulunan Alman ve Rus imparatorlarının resimlerine saldırdıkları iddiası, asılsız çıktı. Bu, savaş yılının gerginliğinin ve kutuplaşmanın ne dereceye vardığını göstermektedir.

Savaş yılı böyle gergin geçerken, taraflar belli olunca, 1917'de, Osmanlı Devleti, Buca Hilal Sultanisi'nin hem müdireliğine, hem de muallimeliğine; Alman hanımları atadı.

19) İtalyanlar kendi kültür ve dillerini yaymak için imparatorluk genelinde olduğu gibi İzmir'de de çaba harcamaktaydılar. Neticede Ermenilerin devam ettiği Mekitarist Mektebi ve bir Rum mektebi İtalyanca'yı programlarına dahil ettiler.

20) İtalyan hükümetinin levanttaki İtalyan okullarını önemli miktarlarda paralarla destekleme kararı alması, İzmir'deki İtalyan okul sayısını arttırdı. Zaten İzmir'deki İtalyan okullarını, genelde, bizzat İtalya kurmakta ve desteklemekteydi.

21) İzmir'deki İtalyan Erkek Okulu'nu rahip, Kız Okulu'nu ise rahibeler yönetmekteydi. İzmir'de laik İtalyan eğitiminin olamayacağı, en basit şekliyle "Salesienler" in laik eğitime kesinlikle izin vermemeleriyle açıklanabilir ki, şehirdeki İtalyan okullarının yönetimi, rahip ve rahibeler özelinde, Katolik tarikatların ve ayrıca da Roma hükümetinin denetimindeydi. Yine Capuçin rahipleri de dini eğitim ile cemaatlerini genişletmeye çalışmaktaydılar. Tüm bunlar, İtalyan okullarındaki dinsel etkiyi göstermekteydi. Rahibeler tarafından kurulmuş olup, İzmir'de hala faal

olan İtalyan Ana ve İlkokulu'nda dahi, bugün hala rahibeler öğretmenlik yapmaktadırlar.

22) İtalyanlar, İstanbul'a ve Anadolu'ya dini ve ticari nedenlerle gelmişlerdi. İzmir'de kurdukları okullar da ticari ve daha çok dini mahiyetli okullardı. Bununla beraber, İtalyanlar, İzmir'de sadece İtalyanca'nın öğretilmesi için de okullar açtılar. Ayrıca İzmir'deki İtalyan okullarında İtalyanca'dan başka Fransızca ve Türkçe de okutulmaktaydı.

23) İzmir'in simgelerinden biri olmuş olan, İtalyan mühendisi tarafından, İtalyan sermayesi ile inşa edilen İtalyan Kız Okulu, 1906 yılında Rum Yetimhanesi Mahallesi'nde açıldı. Zaten İzmir'deki yabancı okulları, genelde, gayrimüslimlerin oturduğu yerlerde ya da denize yakın, yabancıların yaşadığı Frenk Mahallesi gibi yerlerde kurulmaktaydı. Bu okulun açılış törenine İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi, Aydın Vilayeti Valisi ve İzmir Kolordu Kumandanı Ferik Tefik katıldı. Bu okulun inşası için İzmir'in en değerli mevkilerinden birinde 2 vakfa kira ödemekle mükellef toplam 7 mağazanın yıkımına cesaret edildi.

24) İzmir dışında 1861 ile 1912 yılları arasında İtalyanlar 16 okul açmışlar iken, İzmir'de bu tarihler arasında 11 okul açtılar. Kuruluşları bu tarihlerin dışına sarkan Ecole Saint Polycarpe ve Göztepe'deki Sacole İtaliene ve kuruluş tarihi bilinmeyen Ecole de San Rocco da hesaba katıldığında, İtalyanların, İzmir'de toplam 14 okul açtıkları görülmektedir.

Bu, 1888'de 1097 Latin ve 838 Katoliği, 1893'te 1347 Latin ve 872 Katoliği, 1904'te de 5.000 civarında İtalyan tebaasını ve 350 İtalyan çocuğunu barındıran İzmir için, okullaşma açısından oldukça iyi bir rakamdı (AVS, 1304: 377; 1311: 418; BOA YEE KP 22/2176, 1320: 1).

Fakat İtalya'nın I. Dünya Savaşı sırasında imzaladığı gizli anlaşmalarla İzmir'i kendi payına almış olması, Paris Barış Konferansı'nda da bunu resmen dillendirmesi, İzmir'de İtalyan tebaalı öğrencilerin, neden gidebilecekleri bu kadar fazla İtalyan okulu olduğunu daha iyi açıklamaktadır.

25) 1915 yılında, İzmir'deki İtalyan Ulusal Okulu'nda arama yapmak isteyen Osmanlı görevlileri; İtalyan Konsolosu tarafından, kendisinin de açıkça itiraf ettiği üzere, hakarete uğradılar. İtalya ile savaş halinde bulunulan bu dönemde,

Osmanlı devletini temsil eden memurlar, kanunen haklı olmalarına rağmen, hakarete uğramışlardı.

26) İzmir'deki Fransız okulları ile Katolik tarikatları iç içe girmişlerdi. Fransız okullarında genelde rahip ve rahibeler ders vermekteydi. Eğitimin yanında, Örneğin Saint Vincent Tarikatı rahibelerinde olduğu gibi, halka yardım edilmekte ve sağlık hizmeti de verilmekteydi. Bu sayede halkın sempatisi kazanılmaktaydı.

27) College de la Providence'da 104'ü Osmanlı tebaasından olmak üzere, yüzlerce kız öğrenci eğitim görmekteydi. Katolik rahibelerin denetimindeki, dini eğitim verilen bu kurumda, yetim kızlar doğal olarak Katolik ritüellerine göre yetiştiriliyor olmalıydı. 1892'de 2 kısmı olan kolej, 1912'de 5 bölümden oluşmakta ve hala da genişlemeye devam etmekteydi.

28) Saint Vincent Kız Okulu'na, Fransız Charité rahibelerinin denetimleri altındaki okullara bakıldığında, Providence ve Fransız Hastanesi Okulu da dikkate alındığında, bu kurumların en azından hem işlik, hem hastane, hem de okul olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

29) Bir Charité okulu olan Fransız Hastanesi Okulu'na, en fazla, Osmanlı uyruklu öğrenciler devam etmekteydi.

30) İzmir'deki Charité okullarının hepsinde dispanser ve eczane vardı. Böylece tedavi ve ilaç tedariki, halkın güvenini kazanmayı, insanların minnet duygusuna haiz olmayı ve Charité okullarına öğrenci çekmeyi kolaylaştıran bir durumu ortaya çıkarmaktaydı.

Bu okullarda Fransız liselerine göre program izlenmekte, Greko-Romen kültürüne, sanat derslerine ve ev ekonomisine önem verilmekte, dini misyon ise daima ön planda gelmekteydi.

31) 19. yüzyılın sonlarında Charité ve Dame de Sion kız okullarına devam eden 223 Osmanlı öğrencisinden 2 tanesi Müslüman'dı. Bu, gayrimüslim Osmanlı kızlarının bu okullara rağbet ettiğini göstermektedir. 1912 yılında ise bir Charité okulu olan Göztepe'deki kız okuluna 18 Müslüman öğrenci devam etmekteydi. Bu da, artık yavaş yavaş Müslüman kızlarının da Fransız kız okullarına devam etmeye başladıklarını göstermektedir.

32) Charité okullarına 19. yüzyılın sonlarında 992, 1912 yılında da 1.214 öğrencinin devam ettiği düşünüldüğünde, bu okulların öğrenci sayısının kısa bir süre zarfında 1/5 oranında arttığı görülmektedir.

33) Notre Dames de Sion'un, İzmir'deki merkez okulunda, Osmanlıca hariç olmak üzere; Rumca, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Ermenice öğretilmekteydi.

Ücretli olan bu okula devam eden öğrencilerin çoğunun yabancı uyruklu olması ve İzmir'in ticari yaşamında Osmanlıca'ya pek ihtiyaç duyulmaması, yaşanan ülkenin dili olmasına rağmen, Osmanlıca'nın bu programda yer almama sebepleri olmalıydı.

Bu açıdan bakıldığında, Böke'nin Tekeli ve İlkin'den (1993: 37), alıntı yaparak (2001: 21) ifade ettiği, "Dame de Sion gibi diğer Katolik okullarının faaliyetlerinin tek hedefi; ... değildir... Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında gittikçe kurumsallaşan dış ilişkilerin gerektirdiği Osmanlıca bilir kadroların yetiştirilmesidir." Tezi, 19. yüzyılda Notre Dames de Sion İzmir Yatılı Okulu için geçersizdir.

Zaten İzmir'deki Fransız okullarına bakıldığında Osmanlıca'ya pek yer verilmediği görülmektedir. Dames de Sion'un Karşıyaka'daki okulunda ilköğretim tamamen Fransızca'ydı. Hatta Böke'nin belirttiği gibi (2001: 22), bu okulda Cumhuriyet devrinde bile, Fransızca dışında konuşmak yasaktı ve her Türkçe kelimenin cezası 1 kuruştı.

34) Notre Dames de Sion İzmir Yatılı Okulu'nun genişletilme çabası, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve İzmir'de Fransız eğitime dair ilginç bilgilerin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Şöyle ki, Dahiliye Nezareti'nin 4 Şubat 1902 tarihli yazısında, Fransa tebaasından olan veya Fransa tarafından himaye edilenlerin Müslüman mahallelerinden ayrı yerlerde, eğitim kurumları, dini kurumlar veya benzeri mekanları inşa, tamir veya genişletmeleri için, Fransız Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne başvurulduktan sonra hükümet, 6 ay içinde, gerekli sebepleriyle yazılı olarak itiraz etmezse, kanunen izin verilmiş sayılacağı yazmaktadır.

Bu durumda bürokratik bir gecikme, Fransız eğitim veya dini kurumu inşa edilmesi veya bu kurumların üzerinde tadilat veya genişletme yapılması için ruhsat

anlamına gelmekteydi. Bu, resmen Fransa'ya eğitim ve din alanında verilmiş bir kapitülasyondu.

35) Yine Notre Dames de Sion İzmir Yatılı Okulu'nun genişletilmesi için mektebin papazının resmi başvurusu yaptıktan sonra, daha ruhsat verilmeden, hemen inşaatı başlattığı da görülmektedir. Bu, Osmanlı yönetiminin vereceği kararın pek dikkate alınmayacağına ya da nasıl olsa olumlu karar çıkacağına düşünülmesinin ispatıdır.

36) Dames de Sion'un İzmir Yatılı Okulu'nda rahibelerin de eğitim vermesi, Karşıyaka'daki okulunda ise din görevlilerinin öğretmenlik yapması, İzmir'de Dames de Sion okullarında verilen eğitimin dini ve Katolik karakterli olduğunu göstermektedir.

Lamartine, Lazaristlerin İzmir'deki faaliyetleriyle ilgili olarak, onların Doğu'yu uygarlaştırmak konusundaki havariliklerinden bahsetmekteydi. Sadece bu bile İzmir'deki Katolik Fransız eğitiminin dini ve kültürel misyonunu anlamaya yetmektedir. Ayrıca Lazaristler Fransızca öğretmek, Fransa'nın yanında Avrupa'nın kültürünü de İzmir'de yaymaktaydılar.

Şehirdeki Fransız Laik Misyon Kuruluşu ise eğitim alanında pek etkili değildi.

İzmir'deki Katolik -Fransız ve İtalyan- okullarının dini misyonuna bir örnek de, bu okulların düzenledikleri gezilerle ortaya çıkmaktadır. Okulların gezileri dahi dinsel amaçlara yönelikti. Mesela şehirdeki Katolik rahip ve rahibelerin yönettikleri okulun öğrencileriyle, şehrin Katolik mezhebine mensup cemaatin bir bölümü 4 Nisan 1902'de bir trenle Selçuk'a gittiler ve Efes harabelerini gezdiler. Daha sonra buraya yaya olarak 2 saat uzaklıktaki bir kiliseyi -Meryem Ana Kilisesi'ni- ziyaret ederek, orada bir ayin düzenlediler. Oysa aynı dönemde ve öncesinde gezi için İdadi öğrencileri Buca'ya, Hamidiye Sanayi Mektebi öğrencileri de Kızılçullu'ya -Şirinyer'e- gitmekteydiler (Beyru, 2000: 314-315).

Buca ve Şirinyer bu dönemde Rum nüfusunun ağırlıklı olduğu ve levantenlerin köşk ve arazilerinin bulunduğu mesire yerleriydi. Bu açıdan bakıldığında, İdadi ve Sanayi Mektebi öğrencilerinin gezileri sadece "gezi" amaçlıydı.

37) İzmir'deki en yoğun ve en karmaşık yabancı okullar ağı Fransızlarınki idi. Bu kentte Lazaristlerin, Frérlerin, Charitélerin ve Dame de Sion rahibelerinin eğitim faaliyetlerinin yanında, Capusen ve Reforme rahiplerinin de etkinliği vardı.

Bu şehirdeki Fransız okulları, genelde, rahip ve rahibelerin bağlı buldukları tarikatlar adına açılan okullardı. İzmir'deki Fransız Konsolosu da doğrudan ya da dolaylı olarak, kentteki Fransız eğitime müdahale edebilmekteydi. Yine Londra Darülmuallimini mezunu bir Fransız vatandaşının teşebbüs ettiği gibi, bireysel okul açma girişimlerine de rastlanabilmekteydi.

Bunların yanında, Propaganda Koleji'nde görüldüğü gibi, okul yönetimi ile İzmir Katolik liderliği arasındaki tartışma, Paris'e kadar uzanabilmekte ve bu tartışmaya Roma'dan da müdahale edilebilmekteydi. Zaten Lazaristler Roma'nın desteği, Fransa'nın koruyuculuğu ve kapitülasyonların güvencesi ile İzmir'e gelmişlerdi.

38) Saint Joseph Koleji'nin fiziki yapısı ve yerleşkesi, 1922 yılındaki İzmir yangınına kadar, bir kampüsü andırırçasına iyiydi. Okulda dil dersleri ve ticaret eğitimi de verilmekteydi. İzmir'deki Frér okulları içinde en fazla Fransız öğrenci Saint Joseph'e devam etmekteydi. Bugün de kentte faaliyet halinde bulunan tek Fransız okulu, İzmir Özel Saint Joseph Fransız Lisesi'dir.

Modernleşme sürecinde, Saint Joseph Koleji'nde, Fransızca'nın yanında isteğe bağlı olarak İngilizce, İtalyanca ve Türkçe dersleri verilmekteydi. Bugün de bu okulda Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Türkçe öğretilmektedir. Yine 20. yüzyılın başlarında okulda bulunan Fransızca hazırlık sınıfı, bugün de fonksiyonunu yerine getirmektedir.

39) İzmir'deki Frér okullarına bakıldığında; Osmanlıların, Avusturyalıların ve Yunanlıların Saint Jean Okulu'nu, Fransızların Saint Joseph Koleji'ni, İtalyanların ve İngilizlerin Saint André Mektebi'ni tercih ettikleri görülmektedir. Bununla beraber, Çıraklık Okulu'na ve Karşıyaka Mektebi'ne de Osmanlı tebaalı öğrenciler devam etmekteydi.

Charité okullarına bakıldığında ise Fransızların ve İngilizlerin Fransız Hastanesi Okulu'nu; Osmanlıların, Yunanlıların, Almanların, Avusturyalıların ve İtalyanların da Providence Koleji'ni tercih ettikleri görülmektedir.

Propaganda Okulu'na ise en fazla İtalyan ve Osmanlı tebaalı öğrenciler devam etmekteydi.

40) Kahveci ve Altınışık (2001: 91), Frér okullarının ücretsiz olduğunu belirtmektedirler. Yine Saint Joseph'in internet sayfasında (www izmirsj.k12.tr, 2005: 1-2), Saint Joseph dışındaki Frér okullarının ücretsiz olduğu yazılmaktaydı. Fakat bu araştırma, Saint Joseph'den başka ismi kesin olarak verilmemle beraber Saint André veya Çıraklık Okulu olduğu muhtemel olan, Alsancak (Punto)'taki bir Frér okulunun da 1912'de ücretli olduğunu; yine 1890'ların başında Karşıyaka Okulu'nun bir sınıfının paralı olduğunu, 1912 yılında bu okulda ilköğretimin ücretli olarak okutulduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durumda İzmir'deki Frér okullarına "ücretsizdi" demek artık yanlış bir yargı olacaktır.

41) İzmir'deki Osmanlı yönetimi, Katolik bayram ve dini günlerinin kutlanması ve bunlara Katolik öğrencilerin katılması için gerekli önlemleri almaktaydı.

42) İzmir'deki Fransız okulları eğitimlerini genelde Fransızca temelinde vermekteydiler. Bu okullara 19. yüzyılın sonunda devam eden 1.866 öğrenciden sadece 5'i Müslüman'dı. Tabii ki bunda Müslüman çocuklarının ecnebi mekteplerine gitmelerinin 1889'da yasaklanmasının da etkisi vardı. Bu, Fransız okullarına devam eden 483 Osmanlı uyruklu öğrenciden 478'inin gayrimüslim olduğunu göstermektedir. Bu okullara devam eden 1.444 öğrenci de tebaası ne olursa olsun, Katolik'ti.

43) Osmanlı İmparatorluğu'na 18. yüzyılın sonunda Cizvitlerin yerine Lazaristlerin gelmesi, XVI. Lui'nin isteği ve Papa'nın onayıyla sağlanmıştı. Fakat 19. yüzyılın sonlarında bile gerek imparatorlukta, gerekse İzmir'de Fransa'nın desteklediği Cizvit mektepleri vardı ve imparatorluk, zararlı gördüğü bu mekteplerden kurtulmak gayesindeydi.

Aslında Lübnan ve Suriye'deki İngiliz-Fransız egemenlik yarışı, İngiliz elçiliğinin Cizvitleri şikayetine ve Dahiliye Nezareti'nin de diğer vilayetlerle beraber Aydın Vilayeti'ne, Cizvitlerin zararlı faaliyetlerinin engellenmesi yolunda genelge yollamasına neden olmuştu. Cizvitleri kendi ülkelerinden kovmuşlar, söz

konusu, Osmanlı topraklarındaki nüfuz alanı yaratma yarışı olunca, onları çok iyi sahiplenmekteydiler.

44) İzmir’de Fransız korumasındaki din adamları, vergiden kurtulmak için, kullandıkları evleri mektep olarak gösterme çabasındaydılar. Zaten Osmanlı Devleti Fransız rahiplerinden, yaptıkları evleri kilise ya da mektebe çevirmemeleri doğrultusunda taahhüt almaktaydı. Fakat sonuç değişmemekteydi. Bir oldubitti ve Fransız sefaretinin devreye girmesiyle, evler okul haline getirilmekteydi. Bir başkası da buna hiç gerek bile duymadan ruhsatsız olarak açtığı okulu, ruhsatsız kiliseye dönüştürebilmekteydi.

45) İzmir’deki Fransız Konsolosu, vali konağını basanlara ön ayak olan mektep hocasını korumaktaydı.

2.6. İstatiksel Bir Karşılaştırma

Cuinet, 1894 tarihli eserinde (1894: 452), İzmir’deki eğitimin tablosunu şöyle çizmektedir:

Tablo 36

Cuinet’e Göre İzmir’deki Cemaatlerin Eğitim İstatistikleri

Toplumlar	Ortaöğretim			İlköğretim		
	Okullar	Erkekler	Kızlar	Okullar	Erkekler	Kızlar
Müslümanlar	9	1.216	100	30	1.500	-
Rum Ortodokslar	8	2.010	1.814	23	2.920	2.200
Ermeni Gregoryenler	-	-	-	2	300	210
Ermeni Katolikler	1	250	-	3	100	80
Protestanlar	2	110	85	2	315	200
Latin Katolikler	6	318	231	11	860	992
Museviler	3	560	312	3	660	-
Toplam	29	4.464	2.542	74	6.655	3.682
Genel Toplam: 103 okul, 17.343 öğrenci.						

Görüldüğü üzere, Cuinet'in verdiği bilgilere göre, 1890'ların başında İzmir'deki 103 okuldan 29 tanesi ortaöğretim, 74 tanesi de ilköğretimdi. Bu okullarda eğitim gören 17.343 öğrencinin de 11.119'u erkek, 6.224'ü kızdı.

1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ise (1307: 279), İzmir'deki gayrimüslim ve yabancıların eğitim alanındaki istatistiki durumları şöyle gösterilmektedir:

Tablo 37

1891 Tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'ne Göre İzmir'deki Gayrimüslim ve Yabancıların Eğitim İstatistikleri

	Öğretmen	Gündüzlü		Yatılı		Toplam
		Erkek	Kız	Erkek	Kız	
Rum Mektepleri	161	3.131	2.737	146	-	6.014
Ecnebi Mektepleri	5	?	?	?	260	2.728
Ermeni Mektepleri	75	415	280	?	75	985
Yahudi mektepleri	?	?	?	?	?	1.357
Toplam	241	3.546	3.017	146	335	11.084

Bu tabloları doğru okumak için ihtiyaç duyduğumuz nüfus istatistikleri de, yaklaşık olarak bu verilerle aynı dönemi içeren, 1893 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde (1311: 418), şöyle verilmekteydi:

Tablo 38

1893 Yılında İzmir'in Nüfusu

Cemaat Adı	Toplam	Yerli		Yabancı	
		Kız	Erkek	Kız	Erkek
İslam	288.116	135.506	140.831	1.542	10.237
Rum	145.667	67.643	70.153	1.387	6.484
Ermeni	9.664	4.250	4.143	80	1.190
Bulgar	748	51	58	117	522
Katolik	872	414	387	0	74
Musevi	20.407	10.083	10.231	5	88
Protestan	108	46	62	0	0

Latin	1.347	581	741	0	25
Ecnebi	53.517	18.519	17.609	8.762	8.627
Toplam	520.445	237.090	244.215	11.893	27.647

Cuinet'in verdiği bilgilere göre, İzmir'de Müslümanlar, ortaöğretime 1.316 öğrenci göndermekteydiler. Bu, şehirdeki Müslüman nüfusu dikkate alındığında, yaklaşık olarak 1/219'lük bir oranı işaret etmekteydi. Yine bu şehirde ilköğretime 1.500 Müslüman erkek devam etmekte fakat hiçbir kız öğrenci, eğitimin bu kademesinde yer almamaktaydı. İlköğretime devam eden Müslüman erkek öğrenci sayısı yeterli olmamakla beraber, daha önce belirttiğimiz gibi, İzmir'de çeşitli Müslüman kız ibtidaileri ve bu ibtidailere devam eden Müslüman kızları vardı. Hatta bu dönemde Kız Rüşdiye Mektebi dahi açılma aşamasındaydı. Bu yüzden, burada Cuinet'in hata yapmış olduğunu söylemek gerekir.

Cuinet, kentte ortaöğretime 3.894, ilköğretime de 5.120 Rum-Ortodoks'un devam ettiğini belirtmektedir. Bu, toplam 9.014 öğrenci anlamına gelmekteydi. Okula giden 2.816 Müslüman olduğundan ve şehirdeki Müslüman sayısı, Rum-Ortodoks sayısının yaklaşık iki katı olduğundan, genel olarak Müslümanların* 1/102'si; Rum-Ortodoksların ise 1/16'sının okula devam ettiği ortaya çıkmaktaydı. Bu, Rumların eğitime, Müslümanlara göre, yaklaşık 7 kat daha fazla önem verdiklerini ortaya koymaktaydı.

Rum-Ortodoksların 1/37'si ortaöğretime, 1/28'i de ilköğretime devam etmekteydi. Ortaöğretim açısından bakıldığında, yine Müslümanlara göre Rum-Ortodoksların lehine 7 katlık bir fark ortaya çıkmaktadır.

Aydın Vilayeti Salnamesi'nden elde edilen tabloda, 6.014 Rum öğrencinin olduğu belirtilmektedir. Bu, Cuinet'in verdiği rakamdan 300 eksiktir. Fakat bu durumda bile, tablo, nüfusa oranla yine Rumların lehineydi.

Nüfusa oranla okula devam eden öğrenci sayısında Rumların lehine yaklaşık 7 katlık bir fark olmakla beraber, şehirde Müslümanlar 39; Rum-Ortodokslar 31 okula sahiptiler.

Cuinet'e göre, Gregoryenler ve Katolikler birlikte ele alındığında, şehirdeki Ermeni okullarına 940 öğrenci devam etmekteydi. Bu, nüfusa oranlandığında

* Cuinet'in Müslüman kızların ibtidailere devam etmediği bilgisinden hareket edilse bile.

1/10'luk bir oranı ortaya çıkarmaktaydı. Aydın Vilayeti Salnamesi'nde 985 öğrencinin Ermeniler tarafından okula gönderildiği belirtilmektedir. Anlaşıldığı üzere, Ermeniler konusunda Cuinet'in ve Aydın Vilayeti Salnamesi'nin rakamları örtüşmektedir. Bu oran, Rumlarınkinden daha iyiydi. Demek ki şehirde Ermeniler, nüfusa oranlandığında, okula, Rumlardan daha fazla öğrenci göndermekteydiler.

Fakat ortaöğretime devam eden Ermeni öğrenci oranı 1/38, ilköğretime devam eden öğrenci oranı ise 1/14'tü. O halde, İzmir'de Rumlar, ortaöğretime Ermenilerden fazla, ilköğretime de Ermenilerin yarısı kadar öğrenci göndermekteydiler. Cuinet'e göre, ortaöğretime hiç kız Ermeni'nin devam etmemesi, Rum kızlarını eğitimde, Ermeni kızlarına göre bir adım öne geçirmektedir.

Cuinet İzmir'de 1.532, Aydın Vilayeti Salnamesi ise 1.357 Musevi'nin okula devam ettiğini belirtmektedir. 1.532'ye göre oranladığımızda, şehirde Musevilerin 1/13'ünün okula devam ettiği görülmektedir. Bu, genel olarak Rum-Ortodokslardan ve Müslümanlardan daha iyi bir rakamdı.

Musevilerin ortaöğretime devam etme oranı nüfusa göre 1/23, ilköğretime devam etme oranı ise 1/30'du. Demek ki Museviler, ortaöğretime Ermenilerden, Rum-Ortodokslardan ve Müslümanlardan fazla; ilköğretime de Müslümanlardan ve Rum-Ortodokslardan fazla, Ermenilerden az öğrenci göndermekteydiler.

Cuinet'in verdiği istatistiğe göre, Protestanlar ve Latin Katoliklerin İzmir'de 3.111 öğrencileri vardı. 1893 tarihli AVS, İzmir'deki ecnebi okullarında 2.728 öğrencinin olduğunu yazmaktadır. Sayıyı 3.111 olarak kabul edip; Protestan, Latin, Katolik ve ecnepleri yabancı olarak değerlendirirsek, yabancıların İzmir'de okula devam etme oranının, yaklaşık olarak 1/18 olduğunu görürüz. Bu oran orta kısımda 1/75, ilk kısımda ise 1/23'tür.

Bu açıdan bakıldığında ve nüfusa oranlandığında, İzmir'de, Müslümanlardan sonra genel olarak okula ve ortaöğretime en az öğrenci yollayan toplumun yabancılar olduğu ortaya çıkmaktadır. İlköğretime öğrenci göndermede ise yabancılar, Müslümanlardan ve Rum-Ortodokslardan daha önde; Museviler ile eşit; Ermenilerden de aşağı seviyede idiler.

Nüfusa oranla okul başına düşen unsur sayısı da şöyleydi:

Ermenilerde	1 okula 1.610 kişi;
Yabancılarda	1 okula 2.659 kişi;

Musevilerde 1 okula 3.401 kişi;
 Rum-Ortodokslarda 1 okula 4.698 kişi;
 Müslümanlarda 1 okula 7.387 kişi.

Görüldüğü üzere, bu açıdan bakıldığında en şanslılar; Ermeniler ve yabancılar, sonra da Museviler ve Rum-Ortodokslardı. Müslümanlar ise bu istatistikte en sondaydılar.

Stefanos Yerasimos (1975: 926), Cuinet'ten alıntı yaparak, 1890'lı yıllara doğru İzmir Vilayeti'nde 300.000 Hıristiyan'a karşılık, aşağı yukarı 1.100.000 Müslüman'ın olduğunu belirtmektedir. O'na göre durum böyleyken, aynı vilayet sınırları içinde ilköğretime devam eden 18.086 gayrimüslime karşı, 11.125 Müslüman; ortaöğretime devam eden 7.335 gayrimüslime karşı da 3.521 Müslüman öğrenci vardı. Nüfus ağırlıkları hesaba katıldığında, ortaöğretim gören gayrimüslim öğrencilerin sayısı, aynı durumdaki Müslüman öğrencilerin aşağı-yukarı 8 katıydı (Yerasimos, 1975: 926).

Fakat burada önemli bir hata yapılmaktadır. Çünkü Yerasimos'un verdiği rakamlar İzmir'in değil, Aydın Vilayeti'nin rakamlarıydı. Aydın Vilayeti de Martal'ın (1999: 53) belirttiği üzere; İzmir, Saruhan, Menteşe, Aydın ve Denizli Sancakları'ndan oluşmaktaydı. Anlaşıldığı üzere İzmir, Aydın Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı. Yerasimos'un Aydın Vilayeti yerine, İzmir tabirini kullanması, bu kaynaktan yararlanan araştırmacıların da durumu yanlış yazmalarına sebep olmuştur. Örneğin Hamidiye Sanayi Mektebi hakkında bir tez yazan Koyuncu (1993: 16), Yerasimos'u kaynak göstererek, yukarıda verdiğimiz nüfus ve öğrenci bilgilerini aynen İzmir için tekrarlamıştır. Oysa İzmir'in bu tarihlerdeki nüfusu 1.400.000 değil, 520.445'ti (AVS, 1311: 418).

Ayrıca bu tarihlerde nüfusa oranla ortaöğretime devam eden gayrimüslim öğrencilerin sayısı, Müslüman öğrencilerin sayısının 8 katı da değildi. Yine Cuinet (1894: 452) kaynak gösterilip; Ermeni, Musevi ve Rumlar gayrimüslim olarak kabul edildiğinde, kentte 4.946 gayrimüslim ve 1.316 Müslüman'ın ortaöğretime devam ettiği anlaşılmaktadır.

İzmir'de bu tarihlerde 175.738 gayrimüslim ve 288.116 Müslüman bulunduğundan (AVS, 1311: 418), gayrimüslimlerin ortaöğretime devam oranı 1/35, Müslümanların devam oranı ise 1/218 olarak ortaya çıkmaktadır. Yani nüfusa

oranlandığında, şehirde ortaöğretime devam eden gayrimüslimlerin sayısı, Müslümanların sayısının 6 katıydı.

Bezmi Nusret de 1916 yılında, İzmir’de, Hususi Mektepler Memurluğu’na atandığında, İzmir Vilayeti dahilinde, Ermeni, Musevi ve Rumlara ait olmak üzere 4 idadi, 15 yarı idadi, 83 rüşdi, 233 ibtidai hususi mektebi olduğunu belirtmekteydi. Ona göre bu okullarda 20.781 erkek, 21.880 kız öğrenci okumaktaydı. Bunlardan başka ecnebilerin 6 idadisi, 10 rüşdiyesi ve 16 ibtidaisi vardı. Bu mekteplere devam eden öğrencilerin de 1.924’ü erkek, 2.314’ü kızdı. Müslümanların ise 12 hususi mektebi vardı (Kaygusuz, 2002: 126-127). Burada Yerasimos’un yaptığı hatayı, Bezmi Nusret’in de yaptığı görülmektedir. Çünkü bu rakamlar İzmir’in değil, muhtemelen Aydın Vilayeti’nin rakamlarıydı. Bezmi Nusret, İzmir’de 42.261 gayrimüslimin, hususi mekteplerde eğitim gördüğünü belirtmektedir. Oysa Nail Moralı (2002: 90-91), 1917 yılında İzmir’deki gayrimüslim öğrenci ve okul sayılarını şöyle vermektedir:

Tablo 39

Nail Moralı’ya Göre 1917 Yılında İzmir’deki Gayrimüslim Öğrenci ve Okul Sayıları

	Okul	Öğrenci
Rum	75	6.471
Ermeni	11	1.112
Yahudi	16	2.481

İttihad ve Terakki kayıtlarında ise 1917 yılında İzmir’deki gayrimüslim öğrenci ve okul sayıları şöyle geçmektedir (Berber, 1997: 200):

Tablo 40

İttihad ve Terakki’ye Göre 1917 Yılında İzmir’deki Gayrimüslim Öğrenci ve Okul Sayıları

	Okul	Öğrenci
Yunan *	84	7.118
Ermeni	14	1.337
Musevi	17	2.511
Diğer	9	1.050

* Rumlar kastediliyor olmalı.

Görüldüğü üzere, 1917'de İzmir'de, Moralı'ya göre, 102 gayrimüslim okulunda 10.064 öğrenci; İttihad ve Terakki'ye göre de, 115 gayrimüslim okulunda 10.966 öğrenci eğitim görmekteydi. Moralı ile İttihad ve Terakki'nin gayrimüslim rakamları yaklaşık olarak örtüşmekle beraber; bir yılda bu kadar fazla bir oynama olamayacağından, Bezmi Nusret'in 335 gayrimüslim okulunda 42.661 öğrencinin okuduğunu belirtmesi, Aydın Vilayeti için geçerli olsa gerek.

Ancak Bezmi Nusret, İzmir'i de kapsayan bu hususi mektepler hakkında önemli bilgiler vermektedir. O'na göre bu mekteplerin ne gibi gelirlerle idare edildikleri, müdür ve muavinlerinin tabiyeti, bu kişilerin ne maaş aldıkları bilinmemekteydi. Bunlar sadece Maarif Müfettişi Mithat Bey'i tanımaktaydılar. O da yılda bir defa uğrar ve bir kahvelerini içerdi. Bezmi Nusret, bu mektepler hakkında gerekli malumatı almak için icap eden işlemleri yaptırmaya başladı. Kendisinin Rumca bilmesi, Rum okul müdürlerini memnun bırakmaktaydı. Çünkü bu adamlar senelerce İzmir'de oturdukları halde, Türkçe ancak üç-beş kelime konuşabilmekteydiler. Ama Rumca ile çabukça anlaşabiliyorlardı. Bu dönemde maarif kadrosu çok sınırlıydı. Bezmi Nusret'ten başka; müdür, baş katip, muhasebeci, mümeyyiz, mübeyyiz, müfettiş ve bir de odacı vardı (Kaygusuz, 2002: 126-127).

Ama burada önemli olan, odacı hariç, 7 kişilik maarif kadrosuyla özel okulların denetlenmediği veya denetlenemediğidir. Tabii ki bu denetimsizlik, konsolosların da etkisiyle gayrimüslim ve yabancı okulların kapısına gelen memurların kovulmasının ya da devlet görevlilerinin hakarete uğramasının sebeplerinden biri olabilmekteydi.

SONUÇ

İmparatorluk genelinde ve İzmir’de Müslümanların eğitimi, devlet tarafından denetlenmekte ve yönetilmektedir.

Ayrıca İzmir’e bakıldığında, buradaki Müslümanların ibtidai eğitiminin yetersiz olduğu ve çağa uygun olmadığı görülmektedir. İzmir merkezde Müslümanların ibtidai eğitiminde ise, geleneksel yapı sürdürülmekle beraber, yeni yöntemle eğitim veren okullar da filizlenmektedir. İzmir taşrasında Müslümanların ve gayrimüslimlerin ibtidai eğitimleri, yaşanan kazaya göre değişmektedir. İbtidai eğitime verilen önem sıralaması, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Müslümanlar arasında değişmektedir. Her kaza için genel-geçer bir sıra söz konusu değildir. Medreselerin ağırlık kazandığı Tire, Ödemiş gibi kazalarda Müslümanlar ibtidai eğitiminde, diğer unsurlara göre kıyaslandığında geriye düşmektedirler.

İzmir’de, Müslüman rüşdiyelerinde verilen eğitimdeki, teftişteki ders programındaki ve öğretmenlerdeki eksiklikler, buralardaki öğrencileri gayrimüslim ve yabancı okullarda bulunan öğrenciler karşısında yetersiz kılmaktadır.

Müslüman kaza rüşdiyelerine bakıldığında, 1895 yılında Seferihisar’daki rüşdiye mualliminin buradaki çocukların %90’ına, 9 yılda okuma-yazma öğretmesinin takdirle karşılanması gibi, acı bir örnek görülmektedir. Yine kazalarda Rum veya Musevi kızları için açılmış rüşdiyeye rastlanabilmektedir. Fakat Müslüman kızları bu haktan mahrumdurlar.

İzmir’de, Hamidiye Sanayi Mektebi ve İzmir Mekteb-i İdadisi, Osmanlıcılık ideolojisinin eğitimdeki en belirgin örnekleri olarak dikkatleri çekmektedir.

Bu kentte 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları, Müslümanların eğitiminde okullaşmanın ve yeni yöntemlerin yaygınlaştırılma çabalarının yanında, yüksek okulların devlet tarafından kurulma ve var olan ihtiyaçlara devlet tarafından cevap verilebilme mücadelesinin de yaşandığı bir dönemdir. Yine bu dönem, İzmir’de, geleneksel ve yeni değer ile yöntemleri benimseyenler olarak ikiye ayırabileceğimiz özel Müslüman okullarının, bazılarının ders programlarında, kentin ve merkantil dünyanın ihtiyaçlarının dikkate alındığı bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Bunlarla beraber, İzmir’de Müslümanların eğitiminde, devletin kanunlarına aykırı hareketlere, en az, Rum ve Ermenilerde olduğu kadar tesadüf edildiğini de belirtmek gerekir.

İmparatorluk geneline bakıldığında Rumların, gerek ülkedeki ticaret burjuvazileri, gerekse Yunan pedagojisi destekli eğitimleri, laikleşme çabaları ve eğitimdeki faaliyetleriyle, Osmanlı gayrimüslimleri içerisinde en çok dikkat çeken grubu oluşturdukları görülmektedir.

Rumların ruhani kurumu olan Patrikhane ise, en başta Yunan ayaklanmasına Yunanistan’ı kuracak bir başlangıç olarak bakmamakta, Batılı fikirleri getirecek ve kendi erkini sarsacak bir olay olarak görmektedir. Bu yüzden Yunan Devleti’nin kuruluşu öncesi, Patrikhane’nin, Yunan ulusçuluğuna karşı olduğu açıktır. Fakat 19. yüzyılın sonlarına doğru, gerek imparatorlukta, gerekse İzmir’de Patrikhane, ulusçu fikirlere ılımlı bakmakta ve hatta bunlara onay vermektedir. Çünkü Yunanistan kurulmuştur. Bunun en bariz örneğini, 1893 tarihinde ortaya çıkarılmış Patrikhane onaylı Rum ders kitabında, Türklere karşı düşmanca ifadelerin bulunması ve Yunan vatansızlığının ön plana çıkarılması oluşturmaktadır.

Bu ders kitabının Yunanistan’da basılmış olması gibi, İzmir Rumları da Yunanistan’ın etki alanı içindedirler. Çünkü ders kitapları ve genelde öğretim sistemleri, Yunanistan’dakiyle aynıdır.

İzmir’deki Rumlar, kızlarına en az erkekleri kadar, üst düzeyde ve şehirdeki diğer unsurlarda olmadığı şekilde eğitim vermektedirler. Ayrıca şehirdeki Müslümanlarla Rumların eğitime bakış açıları arasında zihniyet farkı vardır. Çünkü bir Rum, cemaatinin okulu için, 130’dan fazla Müslüman’ın verdiği paranın yaklaşık 40 katını yardım olarak verebilmektedir. Müslümanlardan yardım yapanlar arasında tüccarlar da vardır. Yani ekonomik durum, burada yardım miktarını belirlememektedir.

Zaten Rumlar, ticari zenginliklerini, okulları için vakfedebilmektedirler. Fakat İzmir’de Ermeniler, gayrimenkul ve arazi gelirleri, Rumlardan fazla olmasına rağmen, cemaat okullarına Rumlar kadar eğilmemektedirler. Çünkü çocuklarını genelde yabancı okullara ve yurt dışına göndermektedirler. Bununla beraber, İzmir’de eğitimleri Rumlar kadar kaliteli olmayan Ermeniler, nüfusa oranlandığında, genel olarak, Rumlardan daha fazla öğrenciyi okula göndermektedirler. Bu kentte

ortaöğretime öğrenci gönderme konusunda Rumlar ve Ermeniler arasında, nüfus oranına göre, yaklaşık olarak bir eşitlik söz konusuysen, ilköğretime Rumlar, yaklaşık olarak Ermenilerin yarısı kadar öğrenci göndermektedirler.

Rumlarda olduğu gibi, Ermeni ders kitapları da düşmanlık içeren cümlelere sahiptir; fakat bu tez için incelenen dönemde bir Osmanlı ders kitabında Rum ve Ermenilere karşı yazılmış olumsuz bir cümleye rastlanmadı.

İmparatorlukta Fransız ve Amerikalıların eğitim alanındaki gözdeleleri olan Ermeniler, İzmir’de de Amerikalılardan aynı ilgiyi görmektedirler. Almanlar Doğu, İngilizler ise Güneydoğu Anadolu’dan Ermeni çocuklarının, eğitim için, İzmir’e getirtilmelerini istemektedirler.

Bulgarlar, kendi okullarında veya devam ettikleri yabancı okullarda eğitimi, bağımsızlık yolunda bir araç olarak kullandılar.

Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde, imparatorlukta ve İzmir’deki Yahudi eğitimi, Alliance İsrailite aracılığıyla dışarıdan denetlenmeye çalışılmaktadır. Alliance, imparatorlukta olduğu gibi, İzmir’de de, Yahudileri kötü durumlarından eğitim yoluyla kurtarma mücadelesini yürütmektedir.

İzmir’de, nüfusa oranlandığında, Yahudilerin ortaöğretime, Rum, Ermeni ve Müslümanlardan daha fazla öğrenci gönderdikleri görülmektedir.

Yabancı okullar, yabancı konsolosların ve devletlerin egemenliğinde, Osmanlı Devleti’ni önemsemeyen ve gerektiğinde gayrimüslimleri de bu koruma şemsiyesi altına alarak hareket etmektedirler.

Genel olarak bakıldığında, yabancı okulların büyük bölümünde dinsel eğitim verilmektedir. Kendi ülkelerinde laik ve pozitif eğitimi büyük oranda destekleyen bu batı ülkeleri, iş Osmanlı topraklarında nüfuz alanı oluşturmaya gelince, mensup oldukları mezhebi, gayrimüslimleri de himaye altına alarak kullanmışlar ve genel olarak dini bir eğitim vermekten de çekinmemişlerdir.

Ayrıca Mondros Ateşkesi ile işgal edilen ve Sevr Antlaşması ile paylaşılan Osmanlı toprakları dikkate alındığında, yabancı okulların, kültürel ve siyasal etki alanı oluşturmada, tabii oldukları devlet için ne kadar iyi çalıştıkları ortaya çıkmaktadır.

İzmir’de gayrimüslimlerle beraber okulları denetlenemeyen yabancılar, yoğun olarak çocuklarını okula göndermemektedirler. Hatta genel olarak

bakıldığında, nüfusa oranla, Müslümanlardan sonra okula en az öğrenci yollayan toplum, yabancılardır.

Bunlarla beraber etkileri hacimlerinden büyük olan İzmir'deki yabancıların, eğitimleri değerlendirildiğinde, imparatorlukta Fransız ve Amerikalıların eğitim alanındaki gözdeleri olan Ermenilerin, İzmir'de de Amerikalılardan aynı ilgiyi gördükleri; Almanların Doğu, İngilizlerin ise Güneydoğu Anadolu'dan, Ermeni çocuklarının, eğitim için, İzmir'e getirtilmelerini istedikleri; yabancıların yetimhaneler aracılığıyla da İzmir'deki anasını asimile etme çabasında oldukları; İngilizlerin imparatorlukta, eğitimi siyasal amaçlar için kullanmalarına rağmen, bu kentte önceliği ticari ve ulusal çıkarlarına verdikleri; çoğu Osmanlı kentinde eğitim faaliyeti olmayan Avusturya'nın, İzmir'de, Ermenileri Katolikleştirme çabasında olduğu; İtalyanların imparatorlukta ve İzmir'de siyasi politikaları doğrultusunda eğitimsel faaliyetlere giriştikleri; din özgürlüğünü savunan Fransa'nın Katolik tarikatları aracılığıyla, İzmir'de eğitim alanında en etkili devlet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Son söz olarak; İzmir'de eğitim alanında Müslümanlar, gayrimüslimler ve yabancılar arasında duvarlarla çizilmiş bir sınır olmadığını, devlet okullarında müslim ve gayrimüslimlerin beraber okuduklarını, yine bir dönem Müslümanların ve genelde de gayrimüslimlerin yabancı okullarına devam edebildiklerini, Müslüman Mahallesi'nde bir Ermeni kız okulunun açılabilmesini, Yahudi Haham Behor Okulu'nun Müftü Camii'nin bitişiğinde hizmet verebildiğini, 1888 yılında İzmir Mekteb-i İdadisi'ne yabancı çocukların kaydedilmesi kararının alındığını, Hamidiye Sanayi Mektebi'nde de yabancı öğretmenlerin görev yaptığını söylemek gerekir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalemi Umumi Tasnifi (1330)
 BOA Dahiliye Emniyet-i Umumi 3. Şube Tasnifi (1331)
 BOA Dahiliye İdare Kısmı Evrakı (1322-1332)
 BOA Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (1330-1332)
 BOA Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi Evrakı (1325)
 BOA Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Tasnifi (1300-1320)
 BOA Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (1313)
 BOA Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Evrakı (1336)
 BOA Hariciye Siyasi Kısım Evrakı (1312)
 BOA Hariciye Tercüme Odası Evrakı (1891)
 BOA Hatt-ı Hümayun (1252)
 BOA İrade Adliye ve Mezahib Tasnifi (1310-1327)
 BOA İrade Askeri Tasnifi (1310)
 BOA İrade Dahiliye Tasnifi (1279-1308)
 BOA İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi (1335-1336)
 BOA İrade Hususi Evrak Tasnifi (1309-1315)
 BOA İrade Maarif Tasnifi (1310-1332)
 BOA İrade Maliye Tasnifi (1323-1326)
 BOA İrade Meclis-i Mahsus Tasnifi (1303-1308)
 BOA İrade Meclis-i Vela Tasnifi (1283)
 BOA İrade Rüşumat Tasnifi (1322)
 BOA İrade Şura-i Devlet Tasnifi (1304-1309)
 BOA İrade Taltifat Tasnifi (1323)
 BOA Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi (1304-1322)
 BOA Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (1278)
 BOA Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (1273-1278)
 BOA Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı (1271-1272)
 BOA Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (1260-1316)

- BOA Sicill-i Ahval Defteri (1297)
- BOA Yıldız Esas Evrakı (1286-1312)
- BOA Yıldız Mütevenni Maruzat Evrakı (1312-1323)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (1310)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Arzuhal ve Journaller Tasnifi (1308-1318)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat Tasnifi (1299-1325)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (1322)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (1316)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (1307-1320; 1891-1902)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (1320)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (1309-1311)
- BOA Yıldız Parakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı (1314)
- BOA Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (1304-1324)
- BOA Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (1313)
- BOA Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (1318-1323)
- BOA Zaptiye Nezareti Tasnifi (1324)

Gazeteler ve Dergiler

- Ahenk** (1895-1898)
- Hizmet** (1886-1894)
- Köylü** (1328)
- Takvim-i Vakayi** (1288)
- Vakit** (1296)
- Şule-i Edeb** (1312)

Yıllıklar

- Aydın Vilayeti Salnameleri** (1297-1326).
- Cevad Sami ve Hüsnü (1323). **Nevsal-i İktisad**, İzmir.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye** (1295).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye (1298).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye (1312).

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1316).

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (1321).

İstatistikler

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1932-1933 Maarif İstatistiği
(1934). No:31, İstanbul: Devlet Matbaası.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1933-1934 Maarif İstatistiği
(1935). No:68, İstanbul: Devlet Matbaası.

Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü 1937-1938 Maarif İstatistiği
(1939). No:145, İstanbul: Sühulet Basımevi.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1938-1939 Maarif İstatistiği
(1942). No:186, Ankara: Ulusal Matbaa.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1939-1940 Maarif İstatistiği
(1942). No:187, Ankara: Ulusal Matbaa.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 1940-1941 Maarif İstatistiği
(1943). No:199, Ankara: Ulusal Matbaa.

Rehberler ve Nizamnameler

Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti (1934). **İzmir Rehberi.**

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2000). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, 2. Baskı, İstanbul.

Bir Komisyonca Hazırlanmıştır (1964). **Özel Okullar Rehberi.**

Hüseyin Rıfat (1330). **Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi.**

İlgüner, Muharrem; İlgüner, İnci; Aksoy, Yaşar (1992). **Guide to İzmir Rehberi**, 2. Baskı

Leyli ve Nehari Şark Mektebi Nizamname-i Esasisi (1331). İzmir: Ahenk Matbaası.

Tanıtım Broşürleri

Özel İtalyan Ana ve İlkokulu Kurum Tarihçesi İzmir Özel Saint Joseph Lisesi Tanıtım Dosyası

Kitap ve Makaleler

- AKGÜN, Seçil (1990). “Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Amerikan Eğitim Kurumları”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, [591-602].
- AKSOY, Yaşar (2000). **5000. Yılında İzmir**. İzmir:Ercan Kitapevi.
- AKŞİN, Sina (1977).“Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”,**Toplum ve Bilim**, Sayı 2, İstanbul:Birikim Yayınları, [31-46].
- AKYÜZ, Yahya (2001). **Türk Eğitim Tarihi**, Sekizinci Baskı, İstanbul:Alfa Yayınları.
- ALKAN, Mehmet Ö. (2000). **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)**, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- ANESTIDES, Stavros Th. (?). “Education and Culture”, **Smyrna, Metropolois of the Asia Minor Greeks**, [139-160].
- ARIKAN, Zeki (1992). “Milli Mücadelenin Bir Öncüsü: Mustafa Necati”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**. Cilt 1, Sayı 2, İzmir: DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, [52-85].
- ARIKAN, Zeki (2001). **İzmir Basımından Seçmeler (1872-1922)**, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- ATİLLA, A.Nedim (2001). **Gelişen İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- ATUF, Nafi (1930). **Türkiye Maârif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Birinci Basım, Ankara: Millet Matbaası.
- AYBARS, Ergun (1995). **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 4. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi.

- BAŞARAN, Mehmet (2000). **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türe**, DEÜ Yayını.
- BAYKARA, Tuncer (1974). **İzmir Şehri ve Tarihi**, İzmir.
- BERBER, Engin (1997). **Sancılı Yıllar İzmir, 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- BEYRU, Rauf (1992). "19.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam", **Üç İzmir**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, [145-216].
- BEYRU, Rauf (2000). **19.Yüzyılda İzmir'de Yaşam**, İstanbul: Literatür Yayınları.
- BİLGET, Adnan (1949). **Son Yüzyılda İzmir Şehri**, Meşher Basımevi.
- BORA, Siren (1993). "Alliance Israelite Universelle'in Osmanlı Yahudi Cemaatini Tarım Sektöründe Kalkındırma Çalışmaları ve İzmir Yakınlarında Kurulan Bir Çiftlik Okul: 'Or Yehuda' ", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, İzmir, [387-400].
- BORA, Siren (1994). "Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4-5, İzmir, [19-27].
- BORA, Siren (1995). **İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- BOZİS, Sula (1994). "Yoakimyon Rum Kız Lisesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [532].
- BÖKE, Pelin (2001). "Bir Okulun İzinde:Karşıyaka Notre Dame De Sion Mektebi", **İzmir Kent Kültürü Dergisi**. Sayı 3 [20-27].
- CANDEMİR, Aykan (2000). **Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi İzmir 1921**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- CİCİOĞLU, Hasan (1985). **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Orta Öğretim**, 2. Basım Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları.
- CUINET, Vital (1894). **La Turquie D'Asie**, Paris.
- ÇABA, Deniz ve ÖZDAYI, Gökçe (2002). "Özel İzmir Amerikan Lisesi", **İzmir Life**, Sayı 2 [88-93].
- ÇABA, Deniz ve ÖZDAYI, Gökçe (2002). "İzmir Atatürk Lisesi", **İzmir Life**, Sayı 8 [85-89].

- ÇADIRCI, Musa (1989). “Mithat Paşa’nın Suriye Layihası”, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1-2 , Ankara, [29-42].
- ÇAVDAR, Kazım (?). **İzmir’de Tarih**, Ege Üniversitesi Matbaası.
- ÇETİN, Atilla (1983). “Maarif Nazırı Ahmed Zühtü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**. 10-11, İstanbul, [189-219].
- ÇETİN, Atilla (1984). “II. Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor”, **Türk Kültürü**, Sayı 253, Ankara, [316-322].
- DANACIOĞLU, Esra (1993). “Anglo- Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre 19.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir ve Batı Anadolu”, **Son Yüzyılda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu Tebliğleri**, Hazırlayan: Tuncer Baykara, [265-279].
- DAVİSON, Roderic H. (1987). “Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim”, **Bulleten**. Çeviren: Mehmet Seyitdanlıoğlu, Sayı:200, cilt:51, Ankara: TTK Basımevi, [1031-1044].
- DERİNGİL, Selim (2002). **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, İstanbul.Yapı Kredi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1986). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, D. Mehmet (2003). **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara:Vadi Yayınları.
- DÖLEN, Emre (1983). “Darülfünun”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, [476-477].
- DURSUN, M. Kamil (1994). **İzmir Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi.
- EGE, A.Şahabettin (2002). **Eski İzmir’den Anılar**, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- ERCAN, Yavuz (1999). “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara. Yeni Türkiye Yayınları, [197-207].

- ERDOĞAN, Kutluay (1994). “Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [564-565].
- ERGİN, Muharrem (?). **Hayat Büyük Türk Sözlüğü**, (Ergin ilmi kontrolünü yapmıştır), İstanbul: Tifduruk Matbaası.
- ERGİN, Osman (1939). **Türkiye Maarif Tarihi** Cilt 1-2, İstanbul.
- ERGİN, Osman (1977). **Türkiye Maarif Tarihi** Cilt 1-2, İstanbul.
- ERGUN, Ünver (1991). **Buca**, Buca Belediyesi Kültür Hizmeti.
- ERTEKİN, A.Levent (1999). **Şehr-i Muazzam Tire**, Yeni Asya Matbaacılık.
- FORTNA, Benjamin, (2005). **Mekteb-i Hümayun**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- FROMKİN, David (?). **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı ? 1914-1918**, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları Dizisi Ekonomik Yayınlar A.Ş.
- GALANTİ, Avram (1995). **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- GOFFMAN, Daniel (1995). **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, Çevirenler: Ayşen Anadol, Neyyar Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÖVSA, İbrahim Alaettin (1947). **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul.
- GÜLERYÜZ, Naim (1993). **Türk Yahudileri Tarihi I**, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- GÜLERYÜZ, Naim (1994). Alliance Israelite Okulları. **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [206].
- GÜNDEM, Naci (1955). **Günler Boyunca Hatıralar**, İzmir.
- GÜNDEM, Naci (2002). **Günler Boyunca Hatıralar**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat (1990). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (1996). **1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Katalogu**, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (2000). **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (2001). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte İzmir Kültür Kurumları**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (2004). **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- HÜSEYİN RIFAT (1997). **İzmir 1914**, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1977a).“Sultan Abdülhamid’e Dair”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 6, İstanbul: Tifduruk Matbaası [14-21].
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1977b).“Sultan Abdülhamid’e Dair”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 7, İstanbul: Tifduruk Matbaası [18-27].
- İNALCIK, Halil (1993).“Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayıncılık [343-359].
- İSİMSİZ, (1994). “Kuruçeşme Akademisi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [132].
- İzmir Erkek Muallim Mektebi Mezunları Mecmuası**, (1932). İzmir.
- İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükafat Cedveli** (1319). İzmir:Tetikyan Matbaası.
- KAHVECİ, H. Sürek ve ALTINIŞIK, Berk (2001). “Saint Joseph Lisesi”, **İzmir Life** Sayı:4 [91-94].
- KARAL, Enver Ziya (1983).**Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret (2002). **Bir Roman Gibi**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- KENNEDY, Paul (1996). **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çeviren: Birtane Karanakçı, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayını.

- Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu Neşriyatı (1938). **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Türk Köyü ve Köylüsü**, No:1, İzmir: Marifet Matbaası.
- KİLİ, Suna ve GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref (2000). **Türk Anayasa Metinleri**, İkinci Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1983). “Amerikan Okulları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1991). **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika**, İstanbul: Arba Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1992). **Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri**, Ankara: TTK Basımevi.
- KOÇAK, Cemil (1983).“Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”,**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları [485-494].
- KOÇER, Hasan Ali (1967).**Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi**, Ankara:Yengeçoğlu Matbaası.
- KOÇER, Hasan Ali (1974). **Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler**, Ankara.
- KOÇER, Hasan Ali (1991).**Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KODOMAN, Bayram (1999).**Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Üçüncü Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURAT, Yuluğ Tekin (1999). “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**. Cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları, [217-223].
- KUYUMCUYAN, Silva (1994a). “Sahakyan-Nunyan Ermeni Lisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [408-409].
- KUYUMCUYAN, Silva (1994b). “Pangaltı Ermeni Lisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [217-218].

- KUYUMCUYAN, Silva (1994c). “Getronagan Ermeni Lisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [395].
- KUYUMCUYAN, Silva (1994d). “Esayan Kız Ermeni Lisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [199].
- KÜÇÜK, Cevdet (1985). “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları [1007-1024].
- KÜÇÜK, Cevdet (1999). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, [208-216].
- LINDAU, Paul (1985). “1900’lerde İzmir”, Çeviren: Selçuk Ünlü, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 38, İstanbul, [148-181].
- LEWIS, Bernard (1991). **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren Metin Kıratlı, Dördüncü Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MAHMUD CEVAD (1338). **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**. İstanbul.
- MANTRAN, Robert (1981). “Les Ecoles Françaises En Turquie (1925-1931)”, **La Turquie et la France á l’epoque d’Atatürk, Collection Turcica I**, Paris.
- MARDİN, Şerif (2002). **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARTAL, Abdullah (1999). **Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- MARTAL, Abdullah (2007). **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Ankara: Yazıt Yayınları.
- MERT, Özcan (1994). “Atatürk’ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi”, **XI.Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, [2413-2429].
- MİHAİL, G.N. (1998). **Yunanistan Rehberi 1920**, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Engin Berber, İzmir: Akademi Kitabevi.
- MİLLAS, Herkül (1994). **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- MORALI, Nail (2002). **Mütarekede İzmir**, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- MUALLİM RIFAT, (1925).“Eski Darümuallimîn’de Hocamız Selim Sabit Efendi Merhum”, **Muallimler Mecmuası**, Sayı 30, İstanbul, [1338-1358].
- NAHUM, Henri (2000). **İzmir Yahudileri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NEZİHİ, Raif (2001). **İzmir’in Tarihi**, Hazırlayan ve Tamamlayan: Erol Üyepazarıcı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- ORTAYLI, İlber (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları [996-1001].
- OVADYA, Silvyo (1994). “Yahudi Okulları”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [402-403].
- ÖZEÇOĞLU, Halil (2005). “Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesinde Çok Yönlü Bir Entelektüel: Selim Sabit Efendi”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 141, [92-98].
- ÖZMAKAS, Hacer (2003).”Evangeliki Okulu”, **İzmir Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, Sayı:45, [32-34].
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971). **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3. cilt
- PERNOT, Maurice (1912). **Rapport Sur Un Voyage D’etude A Constantinople En Égypte Et En Turquie D’Asie**, Paris.
- PINAR, İlhan (1994). **Gezginlerin Gözüyle İzmir 19. Yüzyıl I**, İzmir: Akademi Kitabevi.
- PINAR, İlhan (1996). **Gezginlerin Gözüyle İzmir 19. Yüzyıl II**, İzmir: Akademi Kitabevi.
- POLAT, İlknur (1989). “Türk-İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları” **Atatürk Yolu**, Sayı 4, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ROCHE, Max (1986). “L’Education Et la Culture Francaises A Constantinople Et a Smyrne Dans La Premiere Moitié Du XIX. Siecle”, **Varia Turcica III L’Empire Otoman, La Republique de Turquie et la France**, [233-245].

- ROUGON, F. (1892). **Smyrne**, Paris
- SAKAOĞLU, Necdet (1991). **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SCHERZER, Karl Von (2001). **İzmir 1873**, Çeviren: İlhan Pınar, İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- SELİM SABİT (1282). **Risale-i Elifbaiyye**, İstanbul.
- SERÇE, Erkan (2000). “İzmir Mahalleleri”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını [162-176].
- SERÇE, Erkan (2000). **İzmir 1905**, Nevsal-i İktisad’ın Çevirisidir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- SEROPYAN, Vağarşağ (1994). “Ermeni Okulları”, **İstanbul Ansiklopedisi** Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, [187].
- SEZER, Ayten (1999). **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar**, Ankara: TTK Basımevi.
- SHAW, Standford (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları [1002-1006].
- SHAW, Standford (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları [307-321].
- SHMUELEVİTZ, Aryeh (1999). “Millet Sistemi ve Musevi Cemaati”, **Osmanlı Ansiklopedisi**. Cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları [322-325].
- SOMAR, Ziya (2001). **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi Tevfik Nevzad İzmir’in ilk Kültür ve Hürriyet Kahramanı**. İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- SUNGU, İhsan (1943).“Galatasaray Lisesi’nin Kuruluşu”, **Belleten**, Cilt 7, Sayı 28, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, [315-347].
- ŞEMSEDDİN SAMİ (2001). **Kamus-ı Türki**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞENOCAK, Bülent (2003). **Levant’ın Yıldızı İzmir**, İzmir: Şenocak Kültür Yayını.
- ŞİŞMAN Adnan (1986).“Mekteb-i Osmânî”, **Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies**, Sayı 5, İstanbul, [83-160].

- ŞİŞMAN Adnan (2006).“Les Ecoles Etrangères En Turquie Au Debut Du XX Siecles”, **Tarih Yazıları**, Derleyen: Akif Erdoğan, [474-488].
- GÖKÇE, Turan; MERT, Hasan; TELCİ, Cahit; (2003). **Seydiköy’den Gaziemir’e Bir Kentleşme Süreci**, İzmir: Gaziemir Belediyesi Yayını.
- TEKELİ, İlhan (1983). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları [457-475].
- TEKELİ, İlhan (1992). “Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü”, **Üç İzmir**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, [125-141].
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim; (1993).**Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TINAL, Melih (1999). “İzmir Mekteb-i İdadisi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**. Sayı 8, İzmir: DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü [349-357].
- TOKMAK, Mehmet (1983). **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, Hazırlayan: Behçet Necatigil, İstanbul. Varlık Yayınları.
- TOROS, Taha (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları.
- TOZLU, Necmettin (1991). **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TUNÇAY, Mete; KOÇAK, Cemil; ÖZDEMİR, Hikmet; BOROTAV, Korkut; HİLAV, Selahattin; KATOĞLU, Murat; ÖDEKAN, Ayla (1995). **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- TUTSAK, Sadiye (2002). **İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKER, Faruk (1989).“Tanzimat ve Yabancı Dil”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiri Özetleri**, [18].
- UNAT, Faik Reşit (1964).**Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1936). **Kırk Yıl**, Cilt 1, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.

- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1936). **Kırk Yıl**, Cilt 2, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1950). **İzmir Hikayeleri**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1987). **Kırk Yıl**, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- UYGUNLAR, Rıza (1937). “İzmir Ayyıldız Kız İtalyan Okulu’nda”, **Yarım Ay**, Sayı 60, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, [8-9, 23].
- ÜLKER, Necmi (1993). “19.Yüzyılda İzmir”, **İzmir**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet (2005). **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- YARANGA, Olaf (2000). **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezinlerinin Anlatımlarında İzmir**, Çeviren: Gürhan Tümer, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- YERASİMOS, Stefanos (1987). **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Kitap 2, Türkçesi: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları.
- YILMAZ, Fikret (2003). **Tarihsel Süreç içinde Konak Meydanı**. İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- YILMAZ, Fikret ve YETKİN, Sabri (2002). **İzmir Kartpostalları**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ (1982-1983). Cilt 6, Anadolu Yayıncılık.

Görüşmeler

- 22.05.2008 Tarihinde İzmir Özel Saint Joseph Lisesi Türk Müdür Yardımcısı Ali Ak ile Yapılan Görüşme.
- 23.05.2008 Tarihinde Özel İtalyan Ana ve İlk Okulu’nun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.
- 27.05.2008 Tarihinde Özel İtalyan Ana ve İlk Okulu’nun Türk Müdür Yardımcısı Nurhan Atilla Simes ile Yapılan Görüşme.

Tezler

- ALAN, Gülbadi (1997). Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okullarının Ermenilere Bakışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERTUĞRUL, Halit (1997). Kuruluşundan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları ve Bu Okullardan Mezun Olan Öğrencilerin Türk Toplumunda Üstlendiği Roller, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIRKPINAR, H. Siren (1988). 1908-1912 İzmir Sancağı'nda Rumlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- KOYUNCU, Gülnaz (1993). İzmir Sanayi Mektebi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- ÖZEÇOĞLU, Halil (2004). Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- SARIOĞLU, Esra (2002). Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Azınlık Okulları (1869-1994), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYSAL, Mehmet (1990). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar İzmir'de Özel Türk Okulları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- ŞİŞMAN, Adnan (1983). Osmanlı Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik Kaynaklar

- İzmir Özel Saint Joseph Fransız Lisesi Tarihi, www.izmirsj.k12.tr (27.05.2008).